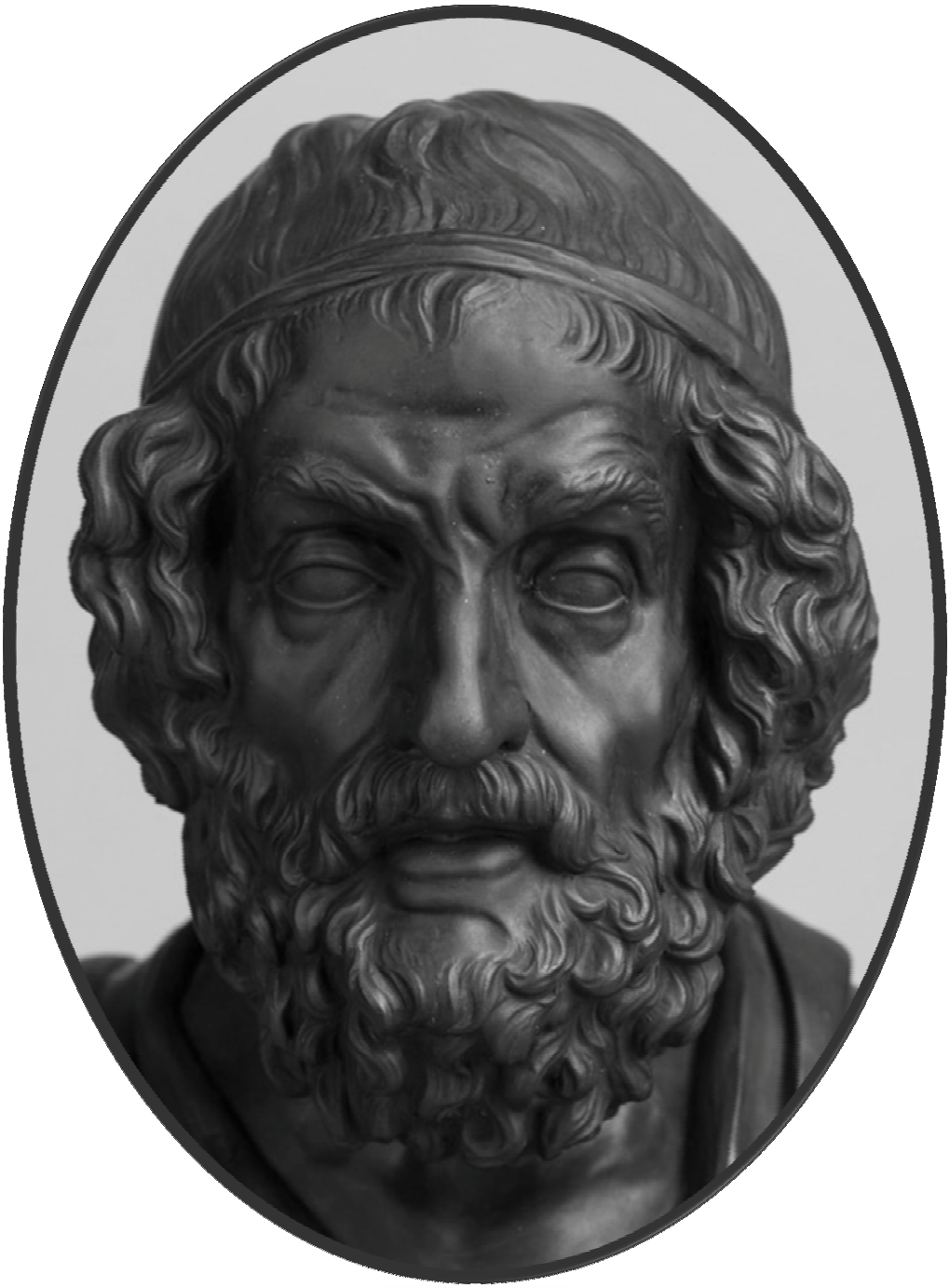

РАНКО (БОГДАН) БОШЊАК

Х О М Е Р С К А Т Р И Л О Г И Ј А

ТРЕЋИ ТОМ

Дизајн корица штампаног издања: Даница Бошњак
Обрада фотографија: Даница Бошњак
Обрада карата: Оливера и Даница Бошњак
Лектура: Милица Бошњак
Припрема за штампу: Ранко Бошњак

Рецензија: дипл. инж. Златко Петровић, дипломирани компаролог и театролог Миодраг Милановић, проф. др Зоран Милошевић, проф. др Петар Кочовић, проф. др Јован Попов, проф. др Снежана Зарић, проф. др Драган Симић, др Данијела Стојановић.

Додатна AI рецензија: ChatGPT, Claude, Copilot, Gemini, DeepSeek

Рецензент супервизор: академик проф. др Драган Раденовић

Издавачи: Научно-истраживачки центар *Видован* - Удружење *Милош Милојевић; Вандалија*; *Мета-Полихистор*; *и*иб.

Прво штампано издање
Година издања: 2025.
Серијал: ISBN - 978-86-81364-34-5
Издање: ISBN - 978-86-81364-37-6
Штампа: Донат Граф – Београд
Тираж: 500

Прво електронско издање
Година издања: 2026.
DOI: 10.5281/zenodo.20128347
Номенклатура *Полихистора*: PH-HOM-01-01C-SRB

Због оскудице хране окренули су се (Ахајци) обрађивању поља на Херсонесу и пиратерији. А пошто су били распршени, Тројанцима је било тим лакше да десет година одолевају њиховој сили.

Тукидид из Халемунта

Пронаћи ће се где је Одисеј лутао тек кад се пронађе кожар који је (Еолу) сашио мех за ветрове!

Ератостен из Кирене

У међувремену, Пентесилеја је стигла са друге стране Херсонеса, доводећи велики број Амазонки и храбрих људи.

Јован Малала

Потом се Александар врати у Македонију са Македонцима и свим покореним западним царевима. Врати се са свом својом силом, као победоносац, после четрнаест година откако је отишао из Македоније. Његова мајка, царица Олимпијада, са премудрим учитељем његовим Аристотелом, са свим македонским људима, женама и децом, сретоше га на реци Скамандруши даривајући га са почасним даровима па сви заједно одатле дођоше у град Филипуст.

Српска Александрида

При мору управ српских страна,
у пржинах пуста жала
лежи Троја укопана,
од грчкога огња пала;

Иван Џиво Гундулић

Богдану мужу искусну во воинстених потребах одал Ассак в Тројади.

М. С. Милојевић; В. И. Ламански; С. И. Верковић

Ахајски борци под Хомеровом Тројом гледају рађање сунца пуних девет година поврх мора — зато је зора „ружичаста“ или „ружопрста“ — а не поврх гора. Како се и у Хомерово доба по свој прилици сунце морало рађати на истоку, а не на западу, излази да је старији песник неког дохомерског епа о ахајским освајањима медитеранских градова с тврдим зидовима, за које примитивни Ахајци нису имали никакве технике, имао у виду старобалканско, а не анадолско приморје.

То значи да ни Троја 6 ни 7а нису виделе Ахилеја ни Агамемнона, ни остале Ахајце, чак ни Одисејева коња.

Милан Будимир

Најбољу потврду да је било Тројанског рата представља потврда да је било Одисејевог путовања. Једно потврђује друго.

Ако је Протесилајево светилиште било у Елеју, на југу Трачког Херсонеса, а легенде кажу да је он први погинуо кад су се искрцали под Троју и онда био сахрањен ту на месту своје погибије, где је касније подигнуто светилиште, ко би и зашто носио Протесилајево мртво тело целих пет километара преко мора, све до Елеја, да га тамо сахрани? Управо толика је удаљеност од рта Сигеј у Малој Азији, поред којег мисле да је био ахајски логор, до Елеја где је био Протесилајев гроб.

Хомер је тако јасан да Троја из Илијаде само што нас не распали по носу!

Питам се у шта су то гледали разни трагачи за Тројом, као да од дрвећа не виде шуму или можда од шуме нису видели дрво!?

Илијада се може свести на једну једину реченицу из које свако лако може пронаћи Хомерову Троју. Постоји више формулаистичких реченица које можемо назвати Хомерове тројанске формуле! Ево и неколико реченица, а на крају иде и српска тројанска формула која подразумева познавање српске епске поезије:

У долини велике реке најближе острву Самотраки, спајају се две најближе речице од којих краћа извире поред брда на њеној левој обали на којем је врх града Илија, а недалеко је једно хумкасто брдо које се може обићи!

Северозападно од града Галипоља, између две речице, на најближем брду од места на коме се оне спајају је врх град Илија, а недалеко је једно хумкасто брдо које се може обићи!

Хомерова Троја је поред хумкастог брда близу састава две речице, а близу делте реке која се улива у Трачко море и то делте која је могла имати бар 2.000 хектара мочварних пашњака!

Троја је недалеко од Трачког мора, близу реке која носи коње и јунаке, поред састава двеју мањих река и близу хумкастог брда које се може обићи!

Град Ферес, на десној обали Марице, једини на свету има право да истакне тројанског коња!

Одисеј је био искусан поморац, каквих је морао имати више у својој флоти. Они нису могли бити изгубљени. Могла их је олуја однети у непознате воде али би свеједно знали приближан правац пловидбе ка Итаци. Како их тамо води редовно Зефир, то значи да су их ветрови однели далеко на запад и они се само враћају кући. Зато би пре пристајао термин Одисејев повратак, а не Одисејева лутања. Никаквих лутања није било али повратка зато јесте. Не можемо рећи да је био изгубљен неко ко сваког тренутка зна куд треба пловити према својој родној Итаци!

Ранко Бошњак

III – ГЕОГРАФСКО ХОМЕРСКО ПИТАЊЕ

Нови погледи и открића

Представка трећег тома

У овом раду прво ћемо дати све одговоре на *географска хомерска питања* и то почевши од *Илијаде*, са нагласком на град Троју али и нека друга, ништа мање важна, места из Хомерове *Илијаде*. Да би било јасније на коју Троју или Троје се ово односи, потребно је уочити да се од давних античких времена прећутно подразумева да је песник Хомер, у *Илијади*, опевао стварни *Тројански рат* и на неком стварном месту. Истом овом претпоставком јесу дубоко проткани и сви *киклички епови*, уз неизбежне митове и легенде. Тако је, већ по ко зна који пут, једна обична претпоставка добила третман чињенице, иако она то никако, без потврде, није могла бити. Претпоставка је и даље претпоставка и ништа више од тога, макар била и тачна. Но, без обзира на тачност претпоставке, ово није научни приступ проблему, а ако нема научног приступа онда нема ни научног резултата. Треба имати у виду да је *Илијада* само еп, па иако епови понекад и могу садржавати одређене историјске чињенице они ипак само епови и остају. Нису историја и не могу бити без преко потребних потврда. Нико не би могао замерити Хомеру да је опевао своје родно место или можда крај где је живео. Песник није морао опевати стварни *Тројански рат*, ако је овог рата икад било! Сваки ће бољи познавалац српске народне епике добро знати да се ту, понегде, могу пронаћи историјски догађаји са стварним личностима, али такође зна и то да поменутих случајева има веома мало. Обично и бива измишљен или догађај или личности које су у њему опеване, а најчешће и једно и друго. Немамо зато неког разлога да поверујемо да је код Хомера то било другачије, а ако можда и јесте сигурно то не можемо узети *здраво за готово*. Да се не би наставило и са понављањем таквих грешака, потребно је истраживање поделити на неколико одвојених делова. Прво је *епски*, друго *митолошки* и треће је *историјски* део. Наравно, сви су поменути делови истовремено и географски, пошто се и ради о географским појмовима. Прву од ових Троја зовемо *Хомерова Троја*, коју би могли назвати и *епском*, имајући у виду град који је Хомер опевао у *Илијади*, а који он назива Тројом. Друго је *митолошка Троја*, као место које би се могло и пронаћи само помоћу митова и легенди, везаних са *Тројанским ратом*. Трећу, *историјску Троју* би могли пронаћи искључиво помоћу историје али и античке географије, односно у то не мешајући ни Хомера ни митологију. Дакле, овде и мислимо на стварни град Троју, која може али баш и не мора бити и у некаквој вези са *Тројанским ратом*. Зато се избор географије за ову врсту рада некако и сам наметнуо. Наиме, географија је та наука која стандардно добро сарађује са историјом, јер се сваки историјски догађај, наравно, увек односи на конкретан географски простор. Географија још и боље сарађује са митологијом, узевши у обзир да је већина географских назива управо митолошког порекла. Нарочито оних у старој ери. Управо и Хомерова *Илијада* обилује митовима и легендама, као и разноврсним географским подацима. Сигурно је да ту има понешто још и

историјских, али, узевши у обзир шта знамо о српској епској поезији, тога има вероватно понајмање. Географија је погодна и из разлога што је, за разлику од историје, много мања фалсификована током времена. Тако су се, на пример, и имена егејских острва одржала све до данашњег времена скроз непромењена, а добро знамо још и за њихова старија имена.

Од наших трију *Троја*, она коју смо назвали *историјском* то заиста јесте, град од историјског значаја и сасвим сигурно најпознатији стари град свих времена. Међутим, за њега не постоје довољно поуздане историјске чињенице да је икад и постојао, а још мање археолошке, које би могле томе дати и некакву чвршћу материјалну потврду. Иако антички писци нису остављали ни трага сумњи да ли је било *Тројанског рата*, кад се потраже они примарни извори за те ставове онда се, на крају, све своди на митове и легенде, или понекад *кикличке епове*, а најчешће ипак на саму *Илијаду*. Ништа од овде наведеног не може се сматрати историјским изворима, или ако, због недостатка других, понекад мора, онда не и изворима првог реда. Значи правих историјских података ту и нема, мада то изгледа мало коме смета. Занимљиво је да су можда годину или две пре него је Хајнрих Шлиман (1822-1890) објавио да је пронашао Троју на Хисарлику, сви, или скоро сви, водећи европски историчари већ постигли начелни договор да се *Тројански рат* сврста само у митове и легенде. Ипак се после Шлимановог открића, које је добијало све више присталица, овај став променио. Мада још и данас постоји једна извесна резерва, у неким научним круговима, према томе да је Хисарлик био поприште *Тројанског рата*, управо су те резерве и један од разлога да се и ми мало позабавимо и позицијом Троје и реалношћу *Тројанског рата*.

Митолошка Троја, иако је, вероватно, и најзанимљивија од наших трију *Троја*, сама по себи је свакако од далеко мање важности него *историјска*. Ако би се и могла пронаћи, то би била само још једна потврда да у свакој од легенди може постојати и зрнце истине. Она теоретски може бити веза између *историјске* и *епске Троје* али то би тек требало да утврдимо, зато ни ову Троју никако не би требали занемарити. Знамо да се није мало пута десило да нас археолози, али и историчари, изненаде открићима која потврђују податке из неке од легенди, па зашто не би тако било и са Тројом. Где их треба тражити, ако таквих места има више, то се може дефинисати на два начина. Прво у оним областима где је густина легенди по квадратном километру највећа. Оних легенди које се могу довести у везу са локацијом града. А друго, на сваком оном месту до којег се и може доћи трагом митова и легенди, онима које би могле указати на место где се овај легендарни град могао налазити. Постојање више оваквих Троја могло би указати и на миграције становништва у прошлости, што би свакако значило и да су у питању оне легенде које су преношене из старог завичаја у нови. Тако да ни *митолошка Троја*, иако је мање важна од *историјске*, није и безначајна!

Нама најважнија, јесте управо *епска* или *Хомерова Троја*. За ову Троју можемо, без имало претеривања, рећи да је место *од цивилизацијског значаја*. Њу на тај пиједестал подиже бесмртни Хомер и његова поезија, за коју би тек, по сваком основу, могли тврдити да припада оним књижевним делима која јесу оставила најдубљи могући траг у готово свим аспектима људске цивилизације. У старом веку нарочито! Хомер је био толико слављен да је зван и *другим сунцем Еладе*,

генијалним песником и другим сличним епитетима. Често је био називан само *песником*, као да нико осим њега у хеленском свету то није био. Тешко се могу пронаћи дела античких писаца у којима се не помиње Хомер или бар нешто из његових *епова*. Зато *Хомерова Троја* има јединствену вредност! Без обзира на то да ли је *историјска Троја* икад постојала, то не може увећати нити умањити *цивилизацијску вредност Хомерове Троје*. Да није било Хомера и *Илијаде*, мало је вероватно да би данас ико знао за некакву Троју или за *Тројански рат*. **Сву своју славу Троја дугује Хомеру!** Без Хомера, Троја, ако је и постојала, не би била историјски ништа важнија од неких других градова који потичу из истог периода, попут хетитске престонице Хатуше или можда старе Микене по којој се зове цео један период!

Са овако постављеним проблемом, реално је очекивати да ће се пронаћи нешто већи број места која би задовољила услов да буду једна од Троја, свеједно која. Међутим, иако можда делује и помало изненађујуће, нема више оваквих места. Све се своди на једно једино и то на више начина, било да је по Хомеру, било по митовима и легендама, а на крају нас на исто место доводи и историја. Све то и не би било можда баш ни толико неочекивано да је то место било тамо на Хисарлику, који је проглашен Тројом, него није. У питању је једно баш сасвим ново место, које нико није могао очекивати, па ни писац ове књиге. Видећемо и које, као и сваки корак како смо до њега дошли! Ту нас је прво довео Хомер, а касније су на исто место указале митологија и историја. Увидевши тако да је Троја заиста могла постојати, то је и реалност *Тројанског рата* учинило знатно вероватнијом и тиме наметнуло потребу да ослушнемо његове одјеке и након тога се забавимо његовим датирањем. И то је опет донело некаква изненађења. Овим смо и завршили са географијом *Илијаде*, која нас је на крају довела и до могућих решења неких историјских дилема.

Али како Хомеру приписују два *епа*, тако и нисмо могли без *Одисеје* и то зато што се испоставило да се нека од *литерарно-историјских хомерских питања* не могу коректно решити док сва *географска* не буду решена. Тако смо даље прешли на анализу *Одисеје*, с тим што смо то радили обрнутим путем него у случају *Илијаде*. Наиме, код *Илијаде* смо кренули од Хомера, односно од ње саме, а потом смо добијени резултат проверили преко историјских података али и незаобилазних митова и легенди. После анализе *Илијаде*, стекли смо ту велико поверење у географске податке које нам даје Хомер. Зато смо и нешто другачије радили на *Одисеји*. Најпре смо урадили рекапитуларе *Одисејевих лутања* из пера античких и средњовековних аутора. Затим смо прешли и на хипотезе аутора из новог века, да би на крају препустили Хомеру да пресуди.

У претходној књизи смо добар део посветили поменутим ауторима, док смо у овој остали посвећени искључиво Хомеру. Не треба ни поменути да је и овога пута Хомер био непогрешив, чак би могли рећи и *ласерски прецизан*.

Последњи део књиге смо резервисали и за одговоре на *литерарно-историјска хомерска питања*, јер су одговори на *географска* створили услове да се њима приступи на другачији начин. Другачији приступ је омогућио праве одговоре. *Хомерским питањима*, која зовемо *литерарно-историјска*, посветили смо целу прву књигу и то кроз једну ретроспективу од антике до данас. Закључци које смо досад извели нису спорни али су доношени без географије, која их може и

оспорити али и потврдити. Зато да видимо докле ћемо доспети тим приступом!

Географска хомерска питања у светлу нових открића

Почели смо са *литерарно-историјским хомерским питањем*, али наставили са *географским*, да би завршили, наравно, поново тамо где смо и почели, односно са *литерарно-историјским хомерским питањем*, у оба случаја јесу у питању одговори, али добро потковани аргументима. Ни овај редослед није пуки избор писца ове књиге него се наметнуо, као једино могућ. Наиме одређена питања *литерарно-историјског* типа није било могуће одговорити док се не разреше и она *географска*.

Зато ћемо, у даљем раду, највише места дати *хомерској географији*, преко које ћемо покушати да потврдимо или оповргнемо, како постојање Хомера тако и да ли је један песник испевао *Илијаду*, а у додатку и *Одисеју*. Ови путеви који треба да понуде одговоре на *хомерска питања* јесу можда мало заобилазни, у односу на језичку и литерарну анализу *епова*, али зато јесу и знатно сигурнији. Ево и зашто. Знамо да је било више редакција *Хомерових епова* кроз историју, па су тако темељни и вешти приређивачи (преводиоци?) могли и унификовати језичку структуру *епова* и тако нас одвести на погрешан траг. Ово, не само да би било могуће, него је и сасвим реално, поготово што већ постоје други такви примери. Навешћемо један везан управо за *Хомерове епове*. Томислав (Томо) Маретић у својим препевима Хомера даје доста прецизних запажања и о томе који су делови накнадно додати у *епове*. Наравно, као озбиљан научник, увек наводи и образложење зашто тако мисли, а једно од најчешћих је да су стихови слабијег квалитета. Овоме се нема шта приговорити, осим што се на указаним местима у Маретићевом препеву тек понекад може и уочити слабији квалитет стихова јер их је он радећи препев и значајно поправио. Значи да су, на неким местима, препеви били квалитетнији од оригинала. Велика је вероватноћа је да се нешто слично дешавало и у различитим редакцијама *Хомерових епова*. Ако ова идеја да се о јединствености *Илијаде*, а потом и *Одисеје*, донесе и некакав закључак преко слагања географије из *епова* са стварном, у први мах, може и учинити помало необичном, разлог је очигледан. Иако је сасвим мала, скоро и занемарива, вероватноћа да би се *хомерска географија* могла слагати и са оном стварном ако је *еп* дело више различитих песника, могли бисмо се упитати шта ако је *Илијаду* ипак испевао један песник који просто није знао географију? Ни ово нам не би сметало, одступања би сигурно олакшала детекцију колико је ту песника *умешало прсте* у овај *еп*, па би и овако дошли и до некавог резултата. На крају, циљ овог истраживања и није само то него се, првенствено, своди на то шта се све крије у *Хомеровим еповима*, а како су у питању подугачки *епови* сигурно ће се наћи штошта занимљиво. Ипак, знајући да *хомерска географија* није нимало непозната тема, овакав резултат ту не очекујемо. Не само да није непозната, него би се чак могла сматрати и добро обрађеном темом. И највећи део географских појмова из *Илијаде* је добро познат, па тако и нема потребе да се у овом раду тиме бавимо. Овде ћемо се дотаћи само географских одредница које су вероватно погрешно протумачене, дајући, колико буде могуће, некакво боље објашњење. Познати ватрени заговорници *хомерске географије*, Страбон из Амасеје и старији му колега Деметрије из Скепсиде (Скепсиса) у Тројади су

природно и највише допринели њеној афирмацији, мада ништа мање значајан није ни Паусанијев рад. Страбон је тако позамашан део свога капиталног дела *Географија* и посветио управо убеђујући читаоца да Ератостен из Кирене баш озбиљно греши не верујући Хомеру. Он иде чак дотле да сматра Хомера и као утемељивача географије. Но, чак ни он није имао онај прави одговор на једну, помало циничну, Ератостенову досетку по којој ће се сазнати где је то Одисеј лутао *тек кад се пронађе кожар који је сашио Еолов мех за ветрове*. Овде је Ератостен алудирао на *Одисеју* у којој бог Еол даје Одисеју мех са ветровима (X; 20-25). У загради је број певања из *еп*а и бројеви стихова на које се алузија односи. Уобичајено је да се певања *Илијаде* означавају арапским, а *Одисеје* римским бројевима, па ћемо се ове конвенције држати и у даљем излагању. Уз одговоре на *хомерска питања*, покушаћемо да одговоримо и ко је био у праву од ове двојице античких географа, овог пута на мало другачији начин. Ни овај другачији начин и није нешто револуционарно другачији, он само подразумева одвојено посматрање *Илијаде* у односу на *Одисеју*. Чим то урадимо већ ћемо и бити далеко ближи одговору. Наиме, у оба *епа* би се дало уочити да је песник, или песници, добро познавали регион Егејског мора, док се за мора, кроз која касније плови Одисеј, то не би могло рећи. Односно, можда је познавао и њих само то на први поглед тако не делује. У сваком случају утврдићемо и ту оно што буде било могуће. Одисеј се на свом повратку из Троје лако може пратити преко целог Егеја, све до острва Китера, док би се у даљем лутању мало тога и могло везати за нама познату географију. Иако има истраживача који су сами и упустили у подухват да растумаче и овај део *Одисејевог лутања*, но ипак, и не спорећи ничије тумачење, морамо констатовати да овај део његовог пута треба накнадно разјашњавати, што га самим тим чини спорним. Тако бисмо и могли, мирне душе, бар кад је *Одисеја* у питању, дати за право Ератостену, док је са *Илијадом* скоро обратно, ту смо знатно ближе Страбону. Но, то скоро обратно није исто што и сасвим обратно, нешто ту значи недостаје. Недостаје управо и оно најважније, а то је град краља Пријама или *Хомерова Троја*. Поред овога, требало би објаснити још понешто, али све остало, у односу на Троју, је далеко мање важности. Зато ћемо значајан део овог рада посветити одређивању веома прецизне географске локације града Троје, иако се никад у историји то није ни сматрало правим *хомерским питањем*. Међутим, и тачна позиција Пријамовог града јесте предуслов за одговоре на *хомерска питања* третирана у овом раду, као и коначно давање суда о Страбоновом ставу према *хомерској географији*. Локација Троје никад није сматрана *хомерским питањем*, просто и из разлога што су сви антички писци знали бар за једну Троју у Малој Азији, а неки чак и за више њих. У егејском делу Мале Азије, све од Дарданела до Милета, могли би навести бар седам градова који су у неком времену носили име Илион или Троја, узевши у обзир и оне који су имали другачије име али су звани Тројом. Тако на једној венецијанској карти, сачињеној крајем 16. века, можемо наћи и Троју близу данашњег Едремита, као и још два насеља сличног назива, која су недалеко од Смирне (Измир) чији називи у преводу гласе Стара и Нова Троја, а део те Ортелијусове карте приказали смо у претходној књизи ове трилогије. Одакле је аутор узео податке да сачини ову карту тешко је утврдити али ипак треба и ово навести јер подаци о овим градовима вероватно негде још постоје.

Још једна Троја је постојала негде у близини античког града Милета али за њу се не зна ко ју је и кад подигао, понегде се помене само да је постојала. Ни ове поменуте Троје нам нису интересантне, али постојале су још три на данашњем полуострву Бига што је управо онај део Мале Азије који се у римско време, па и раније, називао Тројадом (Троада). Једна од ове три Троје је Антигонеја или Тројанска Александрија (Александрија Троада), коју је и основао Александар, као један од градова са његовим именом. Тај град је после Александрове смрти подигао један од његових наследника Антигон, а довршио Лисимах кад му је и припала ова област. Турски адмирал и картограф Пири Реис, рекао је да су овај град Грци звали Троја, што је много пре њега знао и Плутарх. Тако да најзад и ова чињеница објашњава зашто је понекад долазило до замене са Илионом. Та Антигонеја је била веома велики град, за своје време, и простирала се на близу 400 хектара и приче да су Цезар и Август хтели пренети главни град царства се односе баш на ово место. Никакав *Нови Илион* није био у питању, као што се и понегде наводи, такав град никад није ни постојао. Ови појмови *Стари* и *Нови Илион* се појављују конструисани из *Садашњег Илиона* и *Старог села Илиона*, које Страбон у више наврата наводи у 13. књизи своје *Географије*. Тек толико о Тројама у Малој Азији, више од тога нам није интересантно будући да нам је занимљива *Хомерова Троја*. Ову Тројy можемо назвати и *епском*, имајући ту у виду град који је Хомер опевао у *Илијади*, а који он назива Тројом. Поред тога можемо дефинисати и појам *митолошке Троје*, као града који би се могао наћи искључиво помоћу митова и легенди, док за крај можемо оставити *историјску Тројy* коју би могли пронаћи помоћу историје и античке географије никако у то не мешајући Хомера и митологију. Сама Троја, као географски појам, јесте она једина природна веза између ових Троја. Географија стандардно сарађује, како са историјом, из разлога што се сваки историјски догађај увек односи на неки географски простор, а можда још боље са митологијом, узимајући у обзир да је већина географских назива управо митолошког порекла. О еповима већ да и не говоримо, Хомерова *Илијада* изнад свих обилује митовима и легендама, као и разноврсним географским подацима. Али ни *Одисеја* ту не заостаје. Сигурно је да има понешто и историјских, али тога вероватно понајмање. Зато се тај избор географије, као примарне, некако и сам од себе наметнуо за овакву врсту рада.
Због изузетно великог значаја *Хомерових епова* њихово проучавање јесте увек захвално за све истраживаче. Свако ново откриће, макар било сасвим незнатно, додаје бар још један *камен на кулу од цивилизацијског значаја*. Како се скоро увек, приликом сваког истраживања нешто и пронађе, имамо се право надати да ће тако бити и овог пута. Тако да можемо очекивати и многе одговоре, али и отварање неких нових питања. Чак и да само укажемо на неке нове путеве за тражење одговора, већ смо много урадили. Тако да главни циљ овог рада неће бити ништа особито, само ћемо истражити шта се то крије у *Илијади*, да би се после тога позабавили и *Одисејом* али са посебним нагласком на географију.

Као што смо већ и нагласили, избор географије за овакву врсту истраживања је потпуно природан. Она најбоље од свих других наука сарађује са митологијом, што је и очекивано јер је већина географских појмова, нарочито античких, баш митолошког порекла. Осим тога, географско знање из античког периода могли би сматрати знатно поузданијим од историјског. Покушаћемо тако и уз помоћ

хомерске географије, да дођемо до одговора на питање да ли је *Илијаду*, а даље и *Одисеју* испевао један песник или можда и више њих? На ово питање је већ и одговорено анализом језика, стила, употребе готових песничких формула, али и разних других елемената. Ипак, не може се оспорити да је све било могуће и унификовати од стране вештих преводилаца или само стандардизатора *епова*. Мада смо ово већ рекли и то у овом поглављу, овде понављамо јер се ради већ о главној замисли приступа овом истраживању. Зато је главна замисао провера кроз *хомерску географију*. Наиме, ако би све географске одреднице из *Илијаде* могли идентификовати као стварне, без неке велике збрке или противречности, онда би на посредан начин могли потврдити да је *Илијада* дело једног песника. Исто би онда важило и за *Одисеју*, с тим што би, јасно, недостатак географске дивергенције у *оба епа* било и потврда да припадају истом песнику. Звао се он Хомер или некако другачије. Више њих би свакако већ узроковало неминовну дивергенцију географских чињеница. Уз то је требало увести још једну сасвим вероватну претпоставку, по којој Хомер локалну географију није измислио већ је само описивао слику нечег већ постојећег и њему познатог. Чак и да је друго све из *епова* измишљено, лакше би било и са некаквом стварном географијом. У првој књизи ове трилогије већ смо закључили да су *хомеролози*, који верују да оба *епа* потичу од Хомера, сасвим у праву али проверићемо то географски. Ипак, мора се признати да овакав приступ може имати и недостатака. Наиме, *Илијада* је могла, у целости, бити дело једног песника који напросто није знао географију, што, наравно, важи и за *Одисеју*. Тако бисмо, чак и у случају да се географија *епова* слаже са стварном, знали да је сваки од *епова* само производ *из једне кухиње*, док, у случају неслагања, не бисмо могли потврдити да није. Поред осталог, ако на крају добијемо већинско слагање са географијом, нека одступања нам могу указати на делове *епова* који су придодати. Тако бисмо се приближили одговору на још једно од *хомерских питања*, знали би већ нешто поузданије који су то делови допевани. Значи да би, у сваком случају, морали добити некакав задовољавајући резултат. Свеједно што не знамо какав! Зато ово истраживање, уосталом, и радимо, да видимо шта ће бити његов резултат.

Хомерова Троја и остала географија *Илијаде*

Да би се могло уопште одговарати на већину поменутих питања, два одговора су потребна пре свих осталих. Прво и основно је где се налазила Троја и друго кад је био *Тројански рат*? Ова питања углавном не сусрећемо у *хомерологији*, мада добар део осталих питања без ова два нема много смисла ни одговарати. Вероватно се сматрају већ решеним, зато се доста ретко и постављају. Ми се и намеравамо управо зато њима највише и посветити. Првенствено оном питању где је била Троја, уз осталу географију Тројаде. Наш први циљ је, одредити то место о којем Хомер пева у својој *Илијади*, односно локацију *Хомерове Троје*, прво на основу стихова из *Илијаде*, а потом и *Одисеје*. Од разних се митова и легенди служимо искључиво онима који се помињу у *Илијади* или, евентуално, некима који су потребни да би се овај *еп* боље разумео. Данас се узима *здраво за готово* да је *Хомерова Троја* пронађена у Малој Азији, па је тако на овај део и стављена тачка. То што се скоро ништа, у околини Хисарлика, нимало није и сложило са *Илијадом*, изгледа мало кога занима. Као да нико није пажљиво ни

прочитао *Илијаду*? Шта је нашао или није нашао Хајнрих Шлиман, томе смо посветили део претходне књиге, али нас првенствено занима *Хомерова Троја*, а то је управо онај град из *Илијаде* чију је славу Хомер опевао. Уосталом њему и дугујемо сазнање за постојање овог града. Да није било *Илијаде* тешко би ико данас знао за некакву Тројy. Ипак, треба имати у виду да је *Илијада* само еп, а епови нису историја. Зато не треба обавезно очекивати да је место које Хомер помиње у свом *епу* морало бити истовремено и некаква *историјска Троја*. Он је могао развити радњу *Илијаде* око места за које је знао да је било Троја, али исто тако и око места где живео. Не могу се искључити ни обе ове могућности истовремено. Некаква трећа би стварно била крајње невероватна, попут тога да је Хомер радњу сместио на неко место из његове маште. Шта је од овог истина покушаћемо тек да утврдимо.

Напросто, због огромног значаја *Илијаде*, тако и то место које је Хомер опевао, некако, само по себи, има велику специфичну тежину. Потпуно и невезано од тога да ли оно јесте стварна Троја, ако је овај град икад и постојао. Наравно, ту се мисли на град око којег се водио некакав велики рат опеван у *Илијади*, при чему се подразумева да је баш то и *Тројански рат*. Мада, истини за вољу, би се морало признати да овај рат заиста није поткрепљен скоро никаквим валидним археолошким доказима. Тих неколико врхова стрела, пронађених ту негде око *Шлиманове Троје*, никако не могу бити потврда неког већег ратног сукоба, ни близу. Судећи по оваквим тумачењима, неки се изгледа понашају као да су ту сусрели краља Пријама лично, кад знају да је у питању управо Троја! А то што потврде нисмо пронашли, може значити само да рата никад није ни било, или, напросто, да смо само тражили на погрешном месту. Зато бисмо, ако и успемо пронаћи место о којем пева Хомер, одговорили бар на једно од ових *хомерских питања*. То је питање да ли *Илијада* потиче од једног песника, јер ако ли Тројy пронађемо, онда значи да географска дивергенција у *Илијади* није значајна. Уз то, можда нам је и Хомер оставио неки траг, у *епу*, где је стварно живео. Како смо већ напоменули, управо тачна локација *Хомерове Троје*, без које нећемо ни моћи, никад није ни спадала у *хомерска питања*. Вероватно су сви, од антике, знали за ону Тројy у Малој Азији, па тако ово питање нико није ни постављао. Како смо раније дефинисали три Троје, *Хомерову*, *митолошку* и *историјску*, овај део књиге посвећујемо прво *Хомеровој Троји*, али и осталој географији *Илијаде*. У посебном делу ћемо се посветити *историјској Троји*, док она трећа, *митолошка Троја* није добила посебна поглавља већ ћемо податке сакупити уз *Хомерову* и *историјску*. Разлог оваквог приступа је очигледан али зато једини могућ. Наиме, од античких времена па све до данас сви истраживачи упорно праве једну исту грешку. Узимају као чињеницу ту претпоставку да је Хомер и опевао стварни рат за стварни град Тројy, усвајајући исту претпоставку и кад је у питању митологија. За античке писце то и није тако необично јер њихова дела обилују митологијом, коју често и не разликују од историјских чињеница, али то за савремене истраживаче јесте прилично изненађујуће. У најмању руку можемо констатовати да овакав приступ и није научан, да не употребимо неку тежу квалификацију. *Илијада* је само еп, што изгледа неког треба и подсетити. Као што је *Илијада* само еп, тако је и Хомер само песник, а песници никад ни нису били дужни испевати историју. Напротив! Хомер је могао испевати шта

му драго и чињеница да је Троја постојала или не, не може никако увећати али ни умањити вредност Хомеровог дела. Зато му нико не би могао замерити да је сместио радњу *Илијаде* у свој родни град или на какво друго место. Истина, хипотеза да у *Илијади* опеван стварни *Тројански рат* можда и јесте тачна, али се мора некако потврдити. Никако је не можемо унапред прогласити тачном и третирати као чињеницу. Запањујуће је, али и забрињавајуће, што то баш нико од истраживача није уочио. Побогу, зар је то било толико компликовано? Али чудили се или не, тако је како је. Зато да кренемо коначно са *Илијадом*!

На којем мору је Троја?

Сваком читаоцу који је прочитао *Хомерове епове* и из њих понешто и упамтио ово ће се питање учинити макар непотребним, тек да не кажемо баш сулудим. Али, ко је пажљиво читао претходне делове ове књиге могао се уверити да су неки истраживачи управо ово питање постављали као једно од кључних. Ту се, наравно, мисли на ове новије хипотезе о Троји, који су Троју и проналазили по разним, углавном, европским морима. У античком свету није било баш толико шашавих претпоставки. Али било или не, да ми видимо на ком је то мору овај легендарни град могао бити.

Пре него што пређемо на Хомера треба напоменути да постоје извесне тврдње, чак и у научним круговима, о Троји негде веома близу морске обале. При томе се као аргумент обично наводи виши ниво мора у односу на данашњи. Ништа ређа није ни претпоставка да су и реке око Троје повећале копнени део својим наносима, па се због тога Троја данас налази знатно даље од морске обале. Ово се додуше односи само на *Шлиманову Троју*, али свеједно не шкоди тек имати у виду и ове информације. Шта од овога може бити тачно? За ниво мора имамо на располагању океанографе, а по њима нема никаквих битних промена још од времена *Тројанског рата* у односу на данашњи ниво. За речне наносе постоје и бројне студије, чак и за мање реке у области која нас занима. Прерачунавајући евентуално проширење копна на рачун мора, из поменутих студија за период од 3200 година, долазимо до резултата од свега неколико метара. Тек би река величине Дунава донела нешто знатније, а и то свега више десетина метара. Па чак и кад не би било тако, то и не би имало никаквог значајнијег утицаја на ово истраживање. Наиме, да ли је Троја била неколико стотина метара, или понеки километар, ближе или даље од морске обале сасвим је свеједно. Можда су нам значајнији од тога климатски услови из тројанског периода. Зна се да је клима била влажнија, а реке богатије водом. Зато се не треба изненадити ако су неке данас потпуно сувих корита. Још једна важна чињеница коју би требали имати у виду је, да се правци сталних ветрова из тројанског периода морају углавном поклапати са данашњим. Просто зато што су велике водене површине и високе планине, од којих ветрови највише зависе, на истим местима као у доба краља Пријама. Тако да се данас ветрови могу разликовати само по интензитету, док су смерови сталних ветрова приближно исти какви су у доба Ахила и Хектора.

Хомер Троју очигледно смешта негде не превише далеко од мора. Колико је то *не превише далеко* износи у километрима, о томе нешто касније. Прво треба да решимо питање, на које се море ово односи? *Илијада* спомиње *Икарско море*,

Трачко море и *Хелеспонт*. Икарским морем се зове море између острва Хиоса и Самоса. Ово море се у *Илијади* помиње само у (2.144-146) и то море у смислу поређења, говори се да се народ *заљуљао као морски таласи које на Икарском мору дижу ветрови Еурос и Нотос*. Баш на овом месту у *епу* се, можда, крије одговор на једно од важнијих *хомерских питања* из античког времена. Наиме, једно од главних *хомерских питања* у антици је питање *Хомерове постојбине*, а међу кандидатима у првом реду било управо острво Хиос. Можда најважнија чињеница томе у прилог била је једна од сачуваних химни богу Аполону, коју су, још у антици, приписивали Хомеру (*Εἰς Ἀπόλλωνα* [Δήλιον]). У овој химни, коју смо већ раније цитирали, стоји:

(165) *Ко мислите девојке, да је најслађи певач који овде долази и коме се највише радујете ? Затим одговорите сви и један глас: Он је слепац који борави на стеновитом Хиосу: његове песме су изнад свих*.

Могло би се очекивати да песник баш на овом месту у *Илијади* даје и поређење са својом постојбином на Икарском мору, острвом Хиосом, где су ови ветрови доста чести и стварно знају поштено узбуркати море. Међутим, како и одмах у наставку (2.147-2.148) Хомер помиње Зефир који *љуља класје*, видимо да то и није баш типично за *стеновити Хиос* из малопређашње химне. Нити је Хиос житница, нити тамо дува Зефир за који знамо да је западни ветар.

Тако да је ипак знатно вероватније да Хомер под *Икарским морем* подразумева само део егејског простора. Није непознато да је у старој ери овим именом био називан не само јужни део Егејског мора, него понекад и цело ово море, па чак и део данашњег Средоземног мора. Овај назив није био у широј употреби као и назив Хелеспонт или данашњи назив Егејско море, али ипак није ни непознат. Интересантно је да Хомер назив Егејско море не употребљава, иако се и мит о Егејевом сину Тезеју сматра старијим слојем митова, равноправан миту о Хели и Фриксу, као и миту о Дедалу и Икару. А по трагичарима ова три мита Икару, Хели и Егеју су мора добила имена. Судећи по Хомеру, изгледа да је тај назив Егејско море ушао у употребу касније од претходна два. Поменути митови су добро познати, а како немају директне везе са овим радом и нема неке посебне потребе да их наводимо.

Трачко море се, као и Икарско, помиње само једном у *Илијади* и то кад се гаси Патроклова ломача (23.229-23.230), а *ветрови Борej и Зефир се враћају у своје дворе преко Трачког мора*. Ово море и данас носи исто име, а то је северни део Егејског мора који се простире од полуострва Атос на западу, све до Трачког Херсонеса, односно Галипољског полуострва, на истоку. Има случајева кад се овим именом називао цео северни Егеј све до Солуна, али ипак не и превише честих. Није забележен податак да се тако евентуално називало цело Егејско море, као што смо видели код Икарског мора. Тако би се могло слободно рећи да је данашње Трачко море исто оно море које се спомиње и у *Илијади*.

Најчешће помињано море у *Илијади* јесте Хелеспонт, или Хелино море. Оно се помиње 10 пута у *епу*, било да се мисли само на море или и мореуз Дарданели. Наравно, у старој ери није постојала никаква стандардизација за називе мора, што се већ могло закључити из претходног излагања. Да се и не зна баш ништа друго о томе, довољни су били изнети примери за Трачко и Икарско море. Али можда се то ипак може најбоље видети баш на примеру Хелеспонта, о којем је

Страбон у својој *Географији* рекао:
(7.8.57) *У дефиницији појма Хелеспонт нема општег сагласја: у ствари постоји неколико мишљења у вези с тим. Јер неки писци Хелеспонтом називају цео Пропонтис; други, онај део Пропонтиса који је баш са ове стране Перинта; други настављају и додају онај део спољног мора који је окренут Мелашком заливу и отвореним водама Егејског мора, а ови писци показују разноврсност у својим дефиницијама, неки део од Сигеја до Лампсака и Кизика или Паријума, али и Приапуса, још један који додаје део који се протеже од Сигеја према острву Лесбосу. А неки се не суздржавају ни од примене имена Хелеспонт на цело отворено море до Миртонског мора, јер, како Пиндар каже у химнама, они који су с Хераклом пловили из Троје кроз Хелин мореуз (девојачки теснац), рубом Миртонског мора, поново су се враћали назад до Коса, јер им је Зефир дувао у супротном правцу. И на овај начин, такође, захтевају да се цело Егејско море до Термејског залива и мора око Тесалије и Македоније зову Хелеспонтом, позивајући се и на Хомера као сведока; јер Хомер каже, „моји бродови плове раном зором око рибног Хелеспонта.“*
Овај део о несталности географских појмова у старом веку није тако непозната чињеница, па тако морамо бити на опрезу са античким називима. Страбон овде каже да је Пропонтис, данашње Мраморно море, у неким случајевима исто био називан Хелеспонтом, па би га требало узети у обзир и као могући географски простор *Тројанског рата*.
Након тога што смо навели о морима у *Хомеровим еповима* свакоме мора бити јасно да је у питању Егејско море. Коме треба још чињеница можемо додати и острва: Трачки Самос (Самотраки), Имброс, Тенедос, Лесбос, Скирос, Лемнос, Хиос, Псирос, Еубеја (Евија); као и нешто јужније Китера и Крит. Полуострва Атос у Македонији и Мимант у Малој Азији, као и ртове Малија (југоисточни рт Пелопонеса) и Герест (јужни рт Еубеје и насеље истог имена), не треба нам боља потврда о ком се мору ради. Све се и данас исто зове, бар на грчком јер су Имбросу, Тенедосу и Миманту Турци променили имена. Такође, сва имена градова и народа указују на исти регион. Тако тројански савезници: Киконци, Меонци, Карци, Ликијци, сви живе поред Егејског мора. Градови као: Милет, Енос, Лариса, Теба Хипоплака, Лирнес; сви из егејског региона; Питија, Сест, Абид, Арисба, Перкота; сви у рејону Дарданела. Човек би стварно морао бити *веома маштовит* да би све то сместио на било које друго море осим Егејског.
Хелеспонт је познат и као старији назив мореуза Дарданели, па тако у *Илијади* фигуришу практично два мора овог имена. *Хелеспонт који брзо струји* (*тече*) (2.845) и (7.86) *широки Хелеспонт*. У (9.360) стоји да је *Хелеспонт рибни* или *рибљиви*, што смо видели да наводи и Страбон. Хелеспонт *силно струји* (*брзо тече*) у (12.30), а у (15.233) се говори о *лађама на Хелеспонту* али се не наводи којем, док су у (17.432) *лађе на широком Хелеспонту*. У (18.150) опет лађе *на Хелеспонту*, као у (23.2) и (24.146), али не знамо којем. Коначно у (24.545) се помиње *бескрајни Хелеспонт* (*неизмерни*) и то би било све. Не може ни бити јасније да се овде ради о мору и мореузу. Море може бити Егејско, како га ми данас зовемо, мада Хомер користи *Икарско*, *Трачко* и *Хелеспонт*. Не може се сасвим искључити ни Мраморно, а мореуз не може бити друго до Дарданели. Овај мореуз је познат и по веома јакој површинској морској струји из правца

Мраморног ка Егејском мору. Брзина ове струје достиже на неким местима 8,3 km/h, што је најбржа морска струја позната у *старом свету*, док она дубинска струја кроз Дарданеле има супротан правац. То је управо онај *Хелеспонт који брзо тече* (*јури*), како га назива песник. У претходним наводима, из *Илијаде*, уочљиво је да понекад Хомер прецизно говори и који је Хелеспонт у питању, док постоје случајеви у којима то не наводи. Тако се не зна сваки пут да ли је у питању *брзи* или *широки Хелеспонт*. Међутим, чак и у случајевима кад се то и наводи не можемо у то бити сасвим сигурни, јер је због идентичног имена лако могло доћи до неке замене. Ипак, сигурни смо да се и радња у свим певањима где се помиње Хелеспонт одвија негде на самим Дарданелима или већ на мору недалеко од њих. Из тога следи да ни сама Троја не може бити далеко од овог мореуза. Уосталом ништа ново. Свако ко је прочитао *Илијаду* и зна макар мало елементарне географије и сам би морао доћи до истог закључка. Пријамова се држава простирала негде око овог мореуза, па се онда у истом региону морао и налазити град из којег је владао. Свеједно да ли је био удаљен 5, или можда 20 пута по 5 km од овог *брзог Хелеспонта*. Питање је само, да ли на европској или малоазијској страни? Зато, питајмо то нашег водича Хомера!

Како је ко стигао под Троју?

Чини се још једно узалудно поглавље јер смо већ раније констатовали да се ни Хомер није тиме бавио, осим неколико изузетака. Али, ако Хомер већ није јесу се бавили други, поново савремени истраживачи, односно они који сами себе тако зову. Обратићемо пажњу на тих неколико изузетака, које смо и поменули, иако се из њих ништа нарочито и не може закључити. Дакле, у овом поглављу размотрићемо можемо ли нешто закључити и из начина доласка на тројанско ратиште, како са ахајске тако и са тројанске стране. Да видимо ко је јахао, а ко ишао пешке. Ко је пловио морем, а ко само *Илијадом*. Мада смо већ унапред и рекли да се не може ништа закључити и то је ипак закључак. Па да видимо већ и како се до њега долази.

Знамо да су сви Ахајци дошли бродовима који су се окупили у аулидској луци, јужно од Халкиде, а наспрам острва Евије. Хомеру је ово познато јер у (2.303) каже: *Кад су се ахајске лађе скупљале у Аулиди*. Зато би с правом могли питати сами себе, ако је град Троја био са европске стране Дарданела зашто су уопште ишли лађама? На основу тога би можда могли закључити да је Пријамов град и био негде у Малој Азији? Међутим, никад није најмудрије би брзати са првим закључцима. Наиме, довољно је само имати у виду да је ова Пријамова држава морала бити са обе стране мореуза, па би тако и све ратне операције без јаких подршки флоте биле тешко изводљиве. Ондашња Тројада је и великим делом своје територије уз море, па је за контролу Дарданела и других пловних путева около морала и сама имати јаку флоту. Рат који се водио је вероватно заиста и био вишегодишњи рат против целе државе, а не само рат који се водио да би се заузела Троја. Зато Агаменонове снаге не би имале изгледа на победу уколико не би биле способне да надјачају тројанску војску, како на копну тако на мору. Даље, снабдевање војске је било доста извесније и поузданије ако би се, поред копнених, вршило и поморским путевима. Уосталом, војска која би ишла само копном прелазила би у маршевском поретку кроз бројне непријатељске земље,

што би је изложило опасним нападима дуж целог пута. Озбиљан проблем би и биле развучене линије снабдевања, опет, изложене нападима непријатељских племена. У принципу, других препрека за копнени пут није било ни да је Троја била у Малој Азији. Сами Дарданели нису били нека велика препрека, могли су се пребродити без већих тешкоћа, чак и доста мањим пловилима. На основу управо изнетих чињеница, никако се не можемо определити за једну или другу страну мореуза. Ахајска страна нам није нешто битније открила, па да пређемо онда на Тројанце.

За Тројанце и њихове савезнике сигурно знамо да потичу са оба континента, а то значи да су неки до њих морали прећи преко мора. Да ли мора или мореуза сасвим је свеједно, неко је од њих морао преко воде без обзира на којој страни Дарданела је била Троја. Тројански савезници, који су долазили издалека, су сигурно прелазили и бројне реке, иако Хомер о томе ништа не каже, осим да су дошли. За неке не каже чак ни то, само каже одакле су, а ми видимо да су ту. Ипак постоје неки изузеци и то обично кад песник жели нешто да истакне. Пример су Тројанци из града Арисбе. Хомер у (2.837-2.839) : *Хиртаков син Асиј, водише јунаке из Арисбе, велики рађи коњи донеше га од реке Селеента*. Овде Хомер само истиче *велике рађе коње*, вероватно различите од других коња тројанских савезника. Даље указује на Пандара, вођу бораца из Зелије са реке Есепа (тројански Ликијци), који је оставио коње код куће због очекиване гужве у Троји и зато пошао у рат пешке, без коња (5.197-5.205): *Старина и копљаник Ликон ме саветоваше да се попнем на коње и кола кад пођем у рат и тако водим тројански народ у бојеве љуте. Али ја га не послушах, а колико би само боље било да јесам. Чувао сам те коње, да им не нестане крмива, ако се у град затворе људи, а они су навикли обилно јести. Тако сам дошао у Илиј пешице, без коња, уздајући се само у свој лук*. Пандару је лук поклонио сам бог Аполон. Овде песник истиче мноштво војске и коња у граду. Како је Пандар то очекивао, оставио је коње код куће. Значи само да није путовао на коњу, што и сам каже, ишао је пешице. Наравно, ако бисмо то узели здраво за готово, град Зелија је била у Малој Азији што би онда могло значити да је тамо била Троја. Трећи случај, где се Хомер изјашњава о нечијем начину доласка, јесте долазак Антеноровог сина Ифидамаса. У стиховима (11.221-11.230) каже: *Он дође из Тракије у помоћ Тројанцима већ на прве гласе о рату и то бродовима. Бродове остави у Перкоти и дође пешице до Троје*. Перкоту, насеље на азијској страни Дарданела, помиње Хомер као град на реци Практију. Ипак, ово нам говори то да је Перкота била град са сигурном и добро утврђеном речном луком. Ништа више од тога. Наравно, могуће да је било и још тројанских савезника који су могли доћи бродовима, иако тога нема у *епу*. Рецимо, градови из Пафлагоније који су послали војску у помоћ Тројанцима су сви на црноморској обали. Овде песник можда истиче да је Ифидамас једини оставио бродове, док су се други вратили у постојбину након што су искрцали трупе. Дакле, ако и оно *пешице* схватимо баш потпуно дословно, могли бисмо рећи да је и Троја онда у Азији. Ово дословно би значило да ако код Хомера стоји пешице, онда то значи да се нису могле прелазити реке, море или мореуз него ишло само по сувом, што би наравно било потпуно бесмислено. Како смо већ дошли до закључка о великој бесмислености овакве претпоставке, можемо се, онако успут, осврнути још и

на *трагаче за Тројом*. Наиме, уводећи управо ову претпоставку као правило, неки од њих изводе извесне закључке. Уз то је ово правило мало и проширено јер, наводно, ако Хомер не каже да је неко пловио морем, онда значи да је тај могао ићи само копном и никако другачије. Колико то има или нема смисла, нема потребе ни коментарисати. Нека сваки читалац сам закључи.
Од свих који ратују на тројанској страни, Пеонци, Трачани, Киконци и војници из града Сеста на Дарданелима су из Европе, док су сви остали из Мале Азије. Овде изузимамо домородачке трупе Тројанаца и Дарданца које могу бити и са оба континента. Зато, ако бисмо се определили за Троју у Азији, тада би се већ морали упитати како су дошли европски савезници. Ни за кога од њих Хомер и не каже да су дошли, а камоли још и како су дошли. Ипак, знамо да су ту, а сви су некако морали стићи. Исти случај би имали са Пафлагонцима, Меонцима, па и са Ликијцима, Карцима, Фригима и још неким од тројанских савезника који су били из Мале Азије, ако бисмо се определили за европску Троју. Значи да, ни по овом питању, никакав свеобухватан закључак није могуће донети! Свеједно, ништа неће сметати да наставимо даље. Неко последње пешачење, које Хомер помиње, јест Ајантов прекор борцима у (15.501-15.505): *С друге стране Ајант повиче на своје другаре: Срам вас било Аргејци; сад ваља мрети или се спасти те зло одагнати од наших лађа! Мислите ли можда, да ћете се пешице вратити кући ако нам сјајношлеми Хектор освоји лађе*? И ово би се, сигурно, могло протумачити да се не би могли пешице вратити кући ако су у Малој Азији, па би тако морали бити негде у Европи. Овде треба још додати да су ту у десетој години рата, кад Ахајци већ држе под контролом све морске и копнене путеве, Хомер поменуо једино Пеонце који су дошли на замену. Ти Пеонци, које убија Ахил, му говоре *да су ту 11 дана* (21.156) и *да су дошли са Аксија* (Вардара). Нема никога из Мале Азије ко је био одскора ту, па нас ова чињеница може ипак и определити за Европу. Ипак, и ово можемо узети само условно, као и све друго пре тога. Без обзира на којој страни Дарданела је била Троја, сигурно је да све ратнике, а без сумње и коње, није био неки проблем и превести преко овог мореуза јер Дарданели су на најужем месту ширине свега око 1200 m. Могуће је било, тек поједине борце и њихове коње, па чак мање и веће војне формације, а у случају блокаде Дарданела, лако пребацити и преко Мраморног мора. На крају крајева, ни Босфор није предалеко. Толико можемо са тројанске стране. Опште узевши јесте нешто боље него са ахајском, али ни ту се нисмо баш нешто усрећили. Руку на срце, не можемо закључити ништа поуздано осим да се Хомер није бавио тиме ко је како дошао у рат. Сваки пут кад понешто и каже на ту тему, он истакне нешто сасвим друго. За некакав закључак треба бити баш жесток *буквалиста* или извлачити речи из контекста, а то онда на крају није никакав закључак. Односно ипак јесте, а знамо и какав, сигурно погрешан!
Међутим, није ипак све тако црно по питању разних путешествија. Тако већ из података ко је како, где и зашто, ишао или само намеравао ићи, и током самог рата и после њега можемо сазнати много више. Ипак, о томе касније. Сад прво да се посветимо астрономским појавама у *Илијади*.

Астрономске појаве у Илијади

За разлику од претходна два поглавља, која су нашла место у књизи углавном због неких сумњивих закључака извесних модерних истраживача, ово следеће би нашло своје место и без тога. Дакле, захваљујући Хомеру и никоме другом! Поглавље је посвећено астрономским појавама у *Илијади*, у којима се можда и налази кључ за одгонетање неке од енигми. Међутим, и са овим појавама треба бити веома опрезан, имајући у виду и да се Тројада морала простирати на оба континента. Зато треба обратити пажњу одакле неку појаву посматрамо.

Тако да се на борбу код лађа односи стих (8.485): *Тад сјајна сунчева светлост западне у Океан.* О овом истом месту се ради још у стиховима (18.239-18.240) кад: *Онда кравоока госпођа Хера пошаље неуморно сунце да преко своје воље у Океан утоне*. Значи да залазак, у оба случаја, треба посматрати са места где се води борба код лађа, односно места ахајског логора. У данима равнодневница сунце излази тачно на истоку, а залази тачно на западу. А на дугодневницу оно излази северније од истока, а залази северније од запада. Радња *Илијаде* одвија се средином и другом половином лета, значи да је сунце залазило приближно у правцу запад-северозапад. Места која се уклапају у Хомеров опис практично је безброј, како на европској тако и на малоазијској страни, свеједно. Уз Егејско море и Дарданеле, ту би долазио у обзир чак и делић Мраморног мора. Сунчев залазак очито не решава дилему између Европе и Азије, али зато са његовим изласком ствари стоје нешто боље. Као што је зашло за *Океан*, сунце из њега и излази. Имајући у виду доба године, то је смер исток-североисток, а то се опет посматра из ахајског логора. Хомер то и каже у стиховима (7.421-7.422): *Уто, из дубоких вода океанских, уздижући се на небу, сину сунце и обасја својим зрацима оранице*. Онда су два прелепа стиха којима песник почиње 19. певање (19.1-19.2): *Диже се зора у шафран-плашту из вода океанских, доносећи светлост бозима бесмртним и људима смртним.* Овде је кристално јасно и да нема места у Малој Азији којем би море било у том смеру. На овој страни је копно, изузев крајњег севера Мраморног мора где би сунце излазило из правца Црног мора. Међутим, и та позиција Троје се не уклапа у друге чињенице из *Илијаде*, као што ће се видети касније. Наравно, за Троју, која би била у Тракији, све се слаже, управо савршено. Сунчев излазак се тако види из ахајског логора, који мора бити северније од данашњег Галипоља, управо из правца мора, али овај пут Мраморног. Сунце, дакле, решава ту дилему између Европе и Азије, тако што поставља *Хомерову Троју* негде у Тракију. Макар би до таквог закључка и дошли ако је ахајски логор био северно од Галипоља. Тада ни Троја не би била далеко одавде. Овде већ делује да можемо целу Малу Азију, *послати у пензију* и то мирне савести, али ипак да наставимо даље. Можда и не мора бити сасвим тако, јер овај ахајски логор на Галипољском полуострву не мора бити и једини. Аутор овог рада, свакако, није био први који је закључио да ахајски логор није могао бити у Малој Азији. Исто је приметио и наш академик Милан Будимир, који у свом делу *Са балканских источника* каже:

За ту тезу, најзад, говори и чудна околност што ахајски борци под Хомеровом Тројом гледају рађање сунца пуних девет година поврх мора — зато је зора „ружичаста“ или „ружопрста“ — а не поврх гора. Како се и у Хомерово доба по свој прилици сунце морало рађати на истоку, а не на западу, излази да је старији песник неког дохомерског епа о ахајским освајањима медитеранс-

ких градова с тврдим зидовима, за које примитивни Ахајци нису имали никакве технике, имао у виду старобалканско, а не анадолско приморје.
Ова део је већ наведен на месту где смо представили Будимиров рад, а овде се само тога подсећамо. И наш академик сматра да је поменути ахајски логор, из којег Ахајци гледају рађање сунца, морао бити на старобалканском приморју. Будимир то каже на помало шаљив начин речима: *Како се и у Хомерово доба по свој прилици сунце морало рађати на истоку, а не на западу.* Али којим год речима рекао, не може му се замерити да нешто није у праву јер ову чињеницу мора уочити напросто свако ко је прочитао *Илијаду*. Овде Будимир као и да се руга онима који говоре о ахајском логору било где у Анадолији, само ово ради мало префињенијим начином. Могли би се и чудити што нешто тако уочљиво није нико прокоментарисао сем Будимира, али вероватно није било и довољно храбрих, узевши у обзир став официјелне науке да је Троја била на Хисарлику. Нико, сем Будимира, се тако није усудио да томе противречи јер Хомер скроз обесмишљава да се Пријамов град могао налазити с источне стране Дарданела. Овај закључак је од велике помоћи да се одреди где је могао бити тај ахајски логор из кога Ахајци гледају излазак сунца јер нема много таквих места чак ни у Тракији. Практично једино такво место близу Дарданела је северно од града Галипоља одакле би видели излазак сунца из воде, гледајући из праваца исток-североисток. Знам да ахајски логор није био далеко од Троје, па би то могло и значити да ни Троја није била далеко од Галипоља, или је можда било и више ахајских логора? Но, не сумњамо да ће нам, наш поуздани водич, Хомер дати одговор и на ово питање!
Сунце нам је очигледно већ довољно да изведемо закључак на ком континенту је била Троја, али ни Сунце није једино небеско тело које се помиње у *Илијади*. Постоји још једна звезда вредна помена, а то је *жетвена звезда*, која се такође *купа у Океану*, што песник говори у стиховима (5.5-5.6): *Огањ попут жетвене звезде што сија изнад свих осталих, пошто се у океанској окупа води*. И овде се углавном сматра да је у питању Сиријус, најсјајнија звезда на небу, али зато постоји и друго виђење које би сасвим одговарало изнетим чињеницама. То је, доајен међу *трагачима за Тројом*, Роберто Салинас Прајс први изнео јавности на увид, у својој књизи *Хомерова слепа публика* (33-35). Он је понудио и једну изузетно смислену алтернативу за *жетвену звезду*, у виду звезде Спике. Како његов став сасвим има смисла, на овом месту можемо мало и допунити Прајса у вези ове звезде. Спика или алфа Девице (Spica, α Virginis, α Vir) је најсјајнија звезда овог сазвежђа, једина је прве магнитуде. Њено име на латинском језику значило би *клас*, што се у потпуности и слаже са називом *жетвена звезда* код Хомера. На скоро свим античким приказима и јесте у класу који држи девица (Астреја, кћерка Зевса и Темиде). Сматра се да је управо Спика и била звезда помоћу које је Хипарх открио прецесију равнодневница. Познато је и да храм египатске богиње Менат (раније Хатор) у Теби, имао оријентацију у односу на Спику, у време кад је изграђен око 3200. Старе ере. Ова оријентација храма је временом промењена због прецесије, која је и откривена на примеру Спике. Прајс ту даје и тачне азимуте за Сунце и Спику. Тако посматрач из Тракије, а у зависности од свог положаја, види ову звезду из правца Мраморног или Црног мора, што је средином лета нешто северније од истока. Иако од Прајса имамо

тачне азимуте, није потребна толика прецизност. Важно је да се она појављује из мора, што јесте услов који ова звезда у потпуности испуњава. Прајсу је ове прорачуне урадио његов пријатељ и бивши председник *Мексичке астрономске асоцијације*, кога смо већ помињали. То је инжењер Гиљермо Мален Фулертон (Gullermo Mallen Fullerton), екс-председник *Sociedad Astronomica de Mexico*. А он је израчунао азимуте Сунца и звезде Спике за 1183. годину старе ере, кад се верује да је био крај *Тројанског рата*. Све се уклапа за Троју у Тракији, док би свака евентуална Троја у Малој Азији драстично одступала и не би испуњавала тај услов. У смеру исток-североисток је само копно и нема мора ни на видику. Дакле, астрономски показатељи у *Илијади* указују на Троју у Тракији, без неке алтернативе!

Прајсова Спика, овде и није била преко потребна. Узели смо је искључиво зато да на тај начин одамо признање свим истраживачима који су радили или који још увек раде на *Хомеровим еповима*! Ма колико су неки били и на погрешном трагу, није ретка појава да се и у таквим радовима пронађе нешто вредно. Зато је помало немудро све овакве радове прогласити дилетантским, јер ако неки од њигових делова то и јесу, то никако не мора важити и за све делове!

Флора и фауна у Илијади

У овом поглављу покушаћемо се, преко флоре и фауне у *Илијади*, приближити *Хомеровој Троји*? На први поглед би се рекло да тако нешто и није могуће, али на срећу није увек све онако као што се чини. Заиста, ко и имало познаје живи свет може лако уочити да се дословно све биљке и животиње могу пронаћи на оба континента, све које Хомер помиње. Већи број њих у садашњости, а неке само у прошлости. Типичан пример су лавови и пантери (пардали). Данас их више нема, иако знамо да су још у време Римљана живели на оба континента. Ни од какве користи нам нису чак ни фамозне јегуље, које Хомер стварно два пута помиње у (21.203) и (21.353), а чија станишта такође налазимо са обадве стране Дарданела. Додуше, данас заиста нису масовна појава, али једино због тога што су реке много сиромашније водом. Неке од њих знају бити у летњем периоду чак и потпуно сувих корита, а јегуље ипак не могу без воде. Питање је зашто јегуље уопште и помињемо кад нам оне ништа не доприносе? Управо су јегуље једна од *ујдурми* којом се служе неки *трагачи за Тројом*, укључујући и Прајса. Уз њега је и низ оних који Троју смештају негде око Скадарског језера, у којем се наводно јегуље и мресте. Уз то, онако *приде*, иде и тврдња да је све то, управо тако, описао Хомер у *Илијади*, са језером пуним јегуља поред Троје. Тако су многи мање образовани насели, а да *Илијаду* нису ни прочитали. Ако можда и јесу, очито су слабо шта из ње и упамтили. Наиме, није било никаквог језера поред Троје, а ако и има Хомер га нигде не спомиње. Од три споменута језера у *Илијади*, ниједно није ни близу чак ни Тројади, а камоли Троји. Јегуље се мресте у Саргашком мору, мору без обала у Атлантском океану, другде не, што зна сваки основац. Има их наравно у сливу Јадранског, Јонског и Егејског мора, има их у рекама које се уливају у Дарданеле и у сливу Мраморног мора. Ређе су само у црноморском сливу, али их има и тамо. Чудо да се нико није и досетио тога да би једна Троја могла бити и на Саргашком мору? То што море нема обала, кога је брига, смислиће се већ нешто што звучи убедљиво, а сама

вероватноћа да се нешто погоди свакако није ништа мања од других сличних *маштовитих теорија*. Дакле, апсолутно сав живи свет, који помиње и Хомер, можемо пронаћи, како у Тракији, тако и у Малој Азији. Некад се овде ради о различитим варијететима исте биљке, али како их песник исто назива не могу се разликовати. Можемо дати и један пример. Сви борци су били наоружани и јасеновим копљима. То би значило да су се сви ратници из Мале Азије борили копљима од црног јасена, док већ за оне са Балкана нисмо сигурни. Наиме, на Балкану, уз црни, расте и бели (илирски) јасен, као ендемска врста, који је бар исто толико добар за копља, ако није и бољи. Данас овај јасен постоји у Малој Азији, али је тамо пренет и то практично недавно. Живи свет *Илијаде* није ни могуће коректно истражити без увида у оригинални текст. Код препева се и не користе увек исправни називи због уклапања у метрику. Тако имамо случај да је више наших преводилаца употребљавало назив оморика, док се ту радило о две различите врсте бора. У ову замку су упали и Маретић и Ђурић, иако оба јесу били изврсни хеленисти, па чак и академици.

Дрво које се чешће помиње је јела, а посебно је важно једно место у *епу*. То се односи на стихове (14.286-14.289): *а Сан се пре, него што га Зевсове угледаше очи, попе на јелу (ελατην) која је била повисока, највиша која је тада расла на Иди; а сезаше кроз маглу у небеса. Ту се Сан посади, скривен густим јеловим грањем (ειλατινοισιν).*

Јелу такође налазимо у више варијетета, од којих три врсте расту на Балкану, а једна у Малој Азији. И то не било где у Малој Азији, него расте у Тројади или на полуоству Бига, по којој се и зове *тројанска јела* (*Abies equi-trojani*). Ова је *јела* варијетет *нордијске јеле* и аутохтона је врста у Тројади. Расте на 750-1500 m надморске висине. Са европске стране Дарданела расте, нама добро позната, *европска јела* (*Abies alba*) на 800-1600 m надморске висине. Тако *европска јела* у Тракији природно расте на Родопима, док је на левој обали Марице нема већ због недовољне надморске висине. Додуше, Ганос-даг, планина јужно од града Текирдага јесте висока 945 m, али ту не расте никаква врста јеле нити се зна да их је било у прошлости. Значи, на подручју између реке Марице и Мраморног мора не расту јеле! Али на Балканском полуострву расте још једна, *грчка јела* (*Abies cephalonica*), названа по јонском острву Кефалонији, која припада групи *медитеранских јела*. Станиште ове јеле обухвата и области Пелопонеса и даље планинске области све до Епира, налазимо је и на острвима и то Еубеји (Евији) и, наравно, Кефалонији по којој је и названа. На простору Тракије је нема, док се у Македонији може пронаћи само на планини Атос. Атос је, истовремено, и најисточније станиште *грчке јеле*, док је тек незнатно северније од ове области можемо пронаћи само на једном месту. Та јела расте на надморским висинама 900-1700 m, а била је масовно сечена још од античких времена. Коришћена је као материјал за градњу.

Поред претходне две, на Балкану расте још и *јела краља Бориса* (*Abies borisii-regis*), која је уврштена у таксономију тек у новије време, тек негде у прошлом веку и то приближно 1925. године. Како је прво идентификована у Бугарској, и названа је по њеном тадашњем владару Борису, а налазимо је још под именима *бугарска* или *македонска јела*. Као и *грчка јела*, припада групи *медитеранских јела*, а најчешће расте на надморским висинама 800-1600 m, мада се понегде и

може пронаћи већ од 700 m, а наводно су пронађени неки примерци и до 1800 m. Ова јела се сматра природним хибридом *европске* и *грчке јеле*, а поред већ поменуте Бугарске и Северне Македоније налазимо је још у Србији и Грчкој. У Тракији расте на Родопима, што може бити од важности за овај рад. Јела и јесте важна за ово истраживање јер знамо да је расла на Гаргару, што је било име неког врха на планини Иди. На њему је радо боравио Зевс, а ту је имао и свој свети гај. Из података које знао о јелама, Гаргар је је могао бити у Малој Азији и у том случају могао је бити висок 700-1500 m. Али како нас је пре тога астрономија већ определила за Тракију, онда можемо констатовати да Гаргар може бити само западно од Марице. Дакле, на Родопима, јер источно не расту јеле. Ако је ту Гаргар, који је на Иди, а Ида планина у области града Троје, тад излази да је и Троја морала бити само западно од Марице. Све у свему, доста смо извукли из обичне јеле. Више него што смо се могли и надати.
Још од античких времена постоје радови посвећени живом свету код Хомера, а вероватно их је највише око тридесетих година прошлог века. Највише аутора заступа став да је се у претходно наведеном цитату из *Илијаде* радило о *грчкој јели*. Ту не би било ништа спорно да ови исти не заступају став о Троји у Малој Азији, где никад није расла *грчка јела*. Ако би и била у питању *грчка јела*, онда би Троја морала бити јужније од ушћа Вардара, што је, јасно, немогуће јер би тако била на територији завојевача. Тако да, ако и не знамо на коју *јелу* Хомер мисли, знамо на коју не мисли! Нема говора о *грчкој јели*, па тако ове ставове можемо *окачити мачку о реп*. Срећа да писац ове књиге има и репатог мачка!
Мада су ови закључци о *јелама* били од велике користи, тек ће уз следеће теме добити своју праву сврху.
Али ови закључци нису једини који се могу извући из флоре и фауне *Илијаде*. Постоји још нешто и то управо код оних биљака за које знамо да их има свуда, као што су трска, рогоз, детелина и слично. Самоникле су сигурно расле на оба континента, а гајене би наравно расле где год би их посејали (посадили) ако су за то постојали услови. Тешко да би могли и очекивати да ће се ишта корисно пронаћи разматрајући биљке за које се зна да могу расти на оба континента, ако се већ пре тога ништа и није могло закључити на основу станишта дрвећа, изузев *јеле*. Ипак, очито је да на све треба обратити једнаку пажњу, јер се ту никад унапред не зна где се може пронаћи нешто употребљиво. Руководећи се геслом да све сам провери, тако се и писац ових редова упустио у подухват да детаљно провери све што се тиче флоре и фауне у Хомеровој *Илијади*. Јесте то однело и доста времена, али бар није било узалудно. Па да видимо и резултат.

Постоји ипак још једна биљка, без сумње вредна помена, је *сита* (*Juncus*), које има 384 врсте. *Сита* се првенствено гајила ради влакна, али од њене осушене срчике израђивала се некаква врста свећа са нешто треперавом светлошћу. Од свих врста ове биљке, на Балкану су познате *зебраста* и *гола сита*. Основна је карактеристика ове биљке што воли мочваре и баре, али исто воли и осунчана места. Речне делте су идеално станиште за ову биљку, а једина је делта у овом региону делта реке Марице, баш таква, мочварна и осунчана. Сита се помиње у *Илијади* у стиху (21.351), где се уз њу помиње и *лотос*, једна врста детелине која за добар раст, као и *сита*, тражи влажније земљиште. Сита је приказана

на слици 1 у прилогу рада. Обе ове биљке јесу омиљена храна за коње. Дакле, дођосмо и до коња, који су остали по страни као домаће животиње. Песник то каже у стиховима (20.219-221):

Дардану се родио син, краљ Ерихтоније, најбогатији међу смртним људима. Имао је три хиљаде кобила које су пасле на мочварним земљиштима.

Ако је досад и било некаквог места сумњи, више не може бити. Наиме, за *три хиљаде кобила* је потребно око две хиљаде хектара мочварних пашњака. А од свих река које се уливају у Егејско море, толико хектара мочваре могу имати, у својим делтама, само реке Марица и Вардар. Вардар смо раније искључили јер је преблизу Ахајцима, тако да преостаје једино Марица! Лако је и једноставно, просто да се човек упита како то да још нико није дошао до оваквог закључка? Мада се можда и не треба чудити, јер ко би и помислио да се шта употребљиво може извести разматрајући: домаће животиње, које живе тамо где и људи; али и култивисане биљке, које расту свугде где их људи донесу! Значи да би могли рећи, не само да је Троја била у Тракији, него и негде близу делте реке, и то Марице! Пошто смо, тако рећи, тек почели, није ни тако лоше!

Два ахајска табора (логора)

У делу где смо спомињали неке противречности у *Илијади*, већ смо се дотакли одбрамбеног бедема око логора ахајске војске. Једино могуће решење да и оне нестану јесте постојање најмање два оваква места, што би се доста тешко дало извући из *епа*. Разлог је премештање стихова по певањима, које приписујемо Александринцима. Дабоме, доста тешко ту не мора значити и немогуће. Иако број стихова у *епу* који су премештени у друга певања није ни мали, пажљивом читаоцу и чињеница о постојању два табора не би требала промаћи. Али, тих пажљивих читалаца изгледа није ни било, јер је писац ових редова једини који је уочио да је било два ахајска логора. Не само да је открио да су постојала, већ и где су била.

Према описима у *Илијади*, лако уочавамо да су битке вођене у пољу под самом Тројом, код ахајских лађа негде ближе *широком Хелеспонту*, а повремено и по целом пољу између та два места. Она друга битка код лађа се водила у пределу *брзог Хелеспонта*, односно Дарданела. Две битке код лађа се почесто мешају у *епу*, зато што се мешају *брзи* и *широки Хелеспонт*. Тако да се ни не може увек разабрати шта се односи на који *Хелеспонт*, а тако и на који логор, односно на битку. Нема сумње да је Хомер правио разлику између ова два бојишта, јер да није не бисмо их ни ми могли разликовати, тако да ова чињеница иде у прилог тврдњама да су поједини делови изворне *Илијаде* изостављени, док су очито и неки њени делови допевани. Кад се чињеница о постојању два табора уочи, све некако само леже на своје место, добија се јаснија и потпунија слика овог рата описаног у *епу*. Зато ћемо навести неколико примера, где се може са великом сигурношћу утврдити постојање два табора. На више места у *Илијади*, а кад се говори о борби код лађа, каже се како је то негде *далеко од града*. То се некако протеже кроз цео еп: (5.701), (10.279), (10.410), (13.107), (18.255). А додатно и у стиховима (17.403-404), где су Ахајци под Тројом, стоји да су *далеко од лађа*, што је суштински једно исто. Ови стихови се јасно односе на онај даљи од два логора, мада ни за онај ближи песник никад не каже да је близу. Већ на самом

почетку 10. певања у (10.11-10.13): *Агамемнон гледа низ тројанско поље, види ватре под Тројом и чује фруле и свирале*. Овде је јасно да Агамемнон гледа из логора ближег граду, док смо претходно видели да се чак два пута у том истом певању каже да је то негде *далеко од града*. На овом месту се види да је између лађа и Троје равница, што песник и каже, да је било брда између ова два места не би се из ахајског логора могле видети ватре под градом. У том певању, кад се радња одвија *далеко од града*, (10.415-416) Хектора ту и затичемо на већању код *Иловог гроба* за који из (11.166-170), (11.372) и (24.249-350) знамо и да је негде поред града. У 8. певању где се битка код лађа односи на логор ближи граду, Тројанци су притисли Ахајце који се сасвим деморалисани једва некако одржавају у свом табору код лађа. Међутим, ту у стиховима (8.517-522) стоји: *да се старци и младићи скупе на кулама, а жене нека пале велике ватре да би била сигурна стража док у граду нема војске*. Очигледно је да су се Тројанци бојали напада на град, а једино могуће објашњење је да им опасност прети од ахајске војске из неког другог табора. Ово постаје јасније кад се узме у обзир и да Тројанци остају преко ноћи на бојшту, каже стих (8.490): *код вировите воде далеко од брзих лађа*. Да то и није далеко од града сведоче стихови (8.505-511) где стоји да шаљу у Троју по: *овце, говеда, вино, хлеб и дрва да би палили целу ноћ ватре до самих небеса да им Ахајци ноћу не отплове без борбе*. Тројанци ноћивају (8.560-563) између: *Ксанта и лађа* и *запалише 1.000 ватри под Илионом, а уз сваку ватру лежаше 50 људи*. Овде се јасно види да тај ноћни бивак Тројанаца није далеко од Троје и да је било лађа и у ближем логору. Међутим, већ у 10. певању Тројанци поново ноћивају на бојном пољу код лађа. Али овог пута негде *уз море* (10.428) и *под градом Тимбром* (10.430). Ово место очито не одговара месту претходног ноћног бивака тројанске војске и може се односити само на ахајски логор који је *далеко од града*. Тако да они стихови које смо већ помињали, кад смо се дотакли и неких противречности у *еру* (7.436-463), а кад *Ахајци опет граде бедем*, а ни остали већ поменути на тему бедема не стварају противречје само ако су постојала два логора. Не схватајући и да се ради о два различита места, неки су ово *опет граде* тумачили да Ахајци само поправљају бедем, што се не уклапа у *еп*. Можда би се евентуално могло прихватити да су један од логора Ахајци селили, током рата, на неко стратешки боље место, али ништа више од тога. Готово сигурно су оба ахајска логора и била утврђена на сличан начин. О томе говоре стихови (7.335-344) и (7.435-442), где су Ахајци послушавши Несторов предлог: *око ломаче сазидаше бедем са кулама и вратима и око бедема ископаше јарак (опкоп) у који пободоше коље*. Исто то се и понавља у (9.349-350), где стоји да је: *ограђен зид и око њега ископан широк јарак у који су поболи коље*. Слично је у (12.4-9) где се понавља да је: *бедем изграђен без приношења жртве (хекатомбе) боговима, стога није дуго остао читав*. Овде изгледа да је барем један бедем ипак био разрушен у току рата. За ближи логор се назире да је био поред реке док се за даљи не зна поуздано, али су оба логора вероватно морала бити поред неке реке или потока, највише због снабдевања водом, како војске тако и стоке.

У стиховима (11.497-498) стоји и да се Хектор борио *на левој страни уз обалу Скамандра*, тако да је ово једно од оних места где можемо бити сигурни да се ради о логору који је ближи граду. Ако је и поред другог логора текла некаква

река, то није могао бити Скамандар за који знамо да је текао поред Троје.
Распоред лађа у једном логору описан је у (14.30-36), где се и види да су лађе: *степенасто поредане уздуж целог залива колико је брдо око њега да би људи имали више места, мада је обала била широка*. Овде је јасно да се ради о оном даљем логору који је око себе имао брда, будући да већ знамо да је од ближег логора до града била равница. У *Долонији* (10. певање), на бојиште су дошли и *придошлице Трачани* (10.434-339), које предводи *краљ Рес*, *Ејонејев син*, *који носи златно оружје и има снежне коње брзе као ветар*. Кад га је Диомед убио на спавању, Одисеј одводи његове коње. Ова се легенда о краљу Ресу сматра млађим слојем легенди, па је то можда био и један од разлога што се овај део сматрао додатим у *Илијаду* од стране Писистрата. Та легенда каже да је краљ Рес и дошао тако касно у помоћ Тројанцима јер је био заузет због рата против Скита. Међутим, постоји и друга легенда која каже и да *Троја неће пасти ако се Ресови коњи напију воде из Скамандра и напасу на његовим ливадама*. Зато Одисеј одводи коње. Из овога се може закључити само да је Рес дошао у борбу негде *далеко од града*, где се и може сместити већи део радње *Долоније*, али се може и закључити да ни током пута није прошао поред Скамандра за који већ знамо да је текао негде поред Троје. У супротном би његови коњи имали добру могућност да се напију воде из реке и напасу на њеним ливадама. Рес је, дакле, могао доћи једино са севера, што указује на Тракију. Никако није са Стримона (Струме), као што кажу легенде. Трачки краљ је, са својом војском, и дошао из Тракије, одакле би другде! Да је логор ближе граду негде у равници видимо и у 23. певању, кад се одржавала трка двоколица на ратничким играма, а у славу Патрокла. На ближи логор или околину Троје се односе и све битке у којима су коришћене двоколице, што се помиње на више места у *епу*. А за даљи логор смо навели да је вероватно био негде на *брзом Хелеспонту*, нама познатом као Дарданели, или бар недалеко одатле. Исто то се може закључити из *Долоније*, која је и добила име по Долону. Племе *Долони*, *Долонци* или *Долонки* помиње Херодот (6.34-6.37) од којег сазнајемо да су живели на Херосонесу (трачком), нама данас познатом као Галипољско полуострво. Ови Долонци су живели на његовом северном делу, па би могли очекивати да се баш поменути Долон јави да буде ухода јер се битка око логора и водила негде на долонској територији. Тиме би могли објаснити зашто га Диомед (10.447) ословљава са *Долоне*, иако му овај пре тога није рекао име. Могуће је да је овде и требало *Долонче*, што је било лако заменити са *Долоне*. Диомед га је могао препознати по дијалекту, а и начину одевања, јер знамо да је Долон био огрнут вучијом кожом (10.334), што је могла бити некаква племенска карактеристика.
Милојевић (1840-1897) у својим *Одломцима* помиње ово племе и као *Долонце*, *Долиниће* или *Долиће*, повезујући га са племеном *Долиона* у Малој Азији. За некакву везу између ова два племена, сличног имена, се не зна, тако да можда Милојевић зна нешто што нама данас није познато, или је само довео ова два племена у везу на основу сличности имена. Неки од савремених истраживача *Долонце* помињу под именом *Дољани*, позивајући се том приликом на Павела Јозефа Шафарика (1795-1861). *Долонце* у Европи Милојевић смешта негде око реке Марице, позивајући се управо на Херодота, који тврди другачије. Можда је имао још некакав извор који не наводи у тексту, а који се могао односити на

неки други временски период у односу на онај који даје Херодот. Јасно и да му је Херодотов рад био познат, а његови наводи о овом племену се разликују. То није предмет овог рада али сигурно да може бити још једна занимљива тема за истраживање.

Да је место даљег логора негде на Дарданелима, Хомер нам говори стиховима (8.475-476), где и Зевс најављује Хери да ће се у *страшном теснацу код лађа водити борба за Патроклово тело*. Сигурно једини географски појам, који би одговарао опису *страшног теснаца код лађа* у овом делу света, и јесте мореуз Дарданели, нема дилеме да би се могло заменити нечим другим. Иако сама реч *теснац* (*στεῖνος*) може значити тесан или скучен (ограничен) простор, у овом контексту се, ипак, највероватније ради о теснацу као географском појму јер се иста ова реч употребљава за узак пут, морски или неки други теснац, кланац, коридор. Постоје и други текстови на јонском дијалекту где је реч коришћена, али увек је означавала само географски појам, мада се ипак у свим речницима наводе и нека друга значења укључујући и метафоричка попут нужде, тескобе, стреса, шкрипца. Можда је ипак и најбоља потврда сама *Илијада* за коју се зна да је *еп* од најстаријих времена. Наиме, обично се у развоју сваког језика прво формирају конкретни појмови, а они апстрактни долазе касније како се језик и развија. У овом случају сви појмови који нису географски свакако припадају у апстрактне, па иако је *Илијада* еп за који не би ни могли рећи да је сиромашан метафорама, то се свакако не односи на метафоре које би садржавале појмове које би могли сврстати у апстрактне.

Сад можемо наставити и са прецизнијим одређивањем положаја оног ахајског логора на Дарданелима. Свакако да би било добро ствари погледати мало и са војничког аспекта. Ахајци су за победу у рату, морали ставити под контролу и комуникациони правац између Европе и Мале Азије. Тиме би спречили прилив појачања граду Троји са супротне стране Дарданела, а истовремено и ометали или сасвим онемогућили тројанској војци да пошаље помоћ мањим градовима који би били нападнути. Наравно, само градовима са друге стране Дарданела у односу на град Троју. На овај начин би сигурно значајно ометали и снабдевање града, ако већ нису били у могућности да га сасвим прекину. Како је свака, па и ова, рута ишла преко Дарданела, морали су и мореуз ставити под контролу. Пловидбу попреко мореузом је и било немогуће у потпуности спречити, како због брзине морске струје, тако и због његове превелике дужине (око 60 km). Зато је Агамемнон имао, практично, само једну могућност за постизање циља. Морао је поставити јаку, веома јаку, посаду управо на место где је Галипољско полуострво најуже, дакле на Галипољском земљоузу, који је широк свега 5 km. Тако би употребом најмањих могућих снага већ могао успоставити и потпуну контролу на овом стратешки значајном комуникационом правцу, што је и био потребан, али не и довољан, услов да се добије рат. Такође, са својом флотом на северном крају Дарданела Ахајци би *држали на оку* лепо парче Мраморног мора, да не помињемо да су тако могли и у пљачку на супротну обалу, што су очигледно волели да раде. Хомер нам исто ово говори кроз лик Ахила (9.328-329) који: *у грудастој тројанској земљи разорио 12 градова пловећи лађама, а 11 идући пешке*. Заиста, човек ту не мора бити никакав војни геније да би и сам увидео како би било каква друга стратегија значила само расипања ресурса са

слабим шансама на успех, или, боље речено, била и у потпуности бесмислена. Ово место је напросто једини избор, без обзира на положај Троје, Ахајци јесу баш на овом месту, и нигде другде, морали држати војску, без обзира на то да ли се Пријамов град налазило у европском или пак малоазијском делу Тројаде. Агамемнон је, наравно, као добар стратег и војсковођа, тако и учинио, у шта се можемо и уверити на више места у *епу*. Ово место се могло налазити на месту данашњег града Галипоља, или, још вероватније, неких 3-4 km североисточно од града на морској обали, а поред мање реке, која данас и носи име по граду. Недалеко од овог логора се могла налазити тврђава Тимбра, она поред чијих је зидина део тројанске војске ноћивао. Да ли је на неком брду, или раскрсници ондашњих путева, то не можемо бити сигурни јер код Хомера нема довољно чињеница за иоле прецизније лоцирање. Прилично је вероватно да се на овом, стратешки значајном, месту могла налазити тврђава која би контролисала све копнене путеве. Све што *можемо извући* од Хомера јесте Долонов опис из 10. певања, где стоји да је један део војске ноћивао *поред мора*, док је други *поред града Тимбре*. Занимљиво је приметити да се у овом рејону налази и неколико места која одговарају опису из *Илијаде* док са супротне стране мореуза, као ни са исте даље низ струју, не наилазимо на локације које би биле и за озбиљније разматрање. Очито је да сам рејон није споран, јер других могућности и нема. Може се запазити да Галипољско полуострво није ништа ни изгубило на свом стратешком значају све до савременог доба. *Галипољска експедиција* која је у *Великом рату* вођена, била је баш на територији овог полуострва и акваторији Дарданела, када су комбиноване снаге сила *Антанте* покушале да успоставе контролу над овим делом света. Тако да *Тројански рат* био изгледа само прва од битака на Дарданелима. Или само прва за коју смо пронашли и потврду?

На југу Херсонеса Страбон помиње град Елеј за који каже у (7.8.51): *Елеј, где је светилиште Протесилаја, насупрот коме је, четрдесет стадија удаљен, Сигеиум, рт Тројаде.* Да би ово било јасније морамо рећи и да је у *кикличким еповима* постојала једна митолошка прича по којој је постојало пророчанство *да ће први Ахајац који крочи на тло Тројаде погинути*. Тако се десило да лађе већ изађу на обалу Тројаде али нико није хтео први да крочи на тло. Видевши да нико не искаче на обалу, лукави Одисеј баци на земљу свој штит и скочи на њега. Уочивши Одисеја на тлу одмах је скочио и Протесилај који је убрзо био прободен копљем. Тако је Протесилај, из Тесалије, постао први Ахајац који је погинуо у *Тројанском рату* и зато му је подигнут споменик где је, како каже и Страбон, било и *њему посвећено светилиште*. Иако Хомер ничим не показује да зна за ову легенду, изгледа да је искрцавање Ахајаца којим отпочиње рат, *Тројански рат*, било управо на Херсонесу. Заиста се не види разлог зашто би и ко, овде преносио Протесилајеве кости ако није ту и погинуо. Овај део приче о Протесилају смо већ детаљно испричали раније, а овде смо поновили оно што је било најважније. Већ смо видели да су оба логора била нападнута од стране Тројанаца. Очигледно је тројанска војска и додатно ојачала након пристизања већих појачања од савезника, па је покушала офанзивним дејствима окренути ток рата у своју корист. Посада ахајске војске на Хелеспонту је сигурно и била веома јака, чим је била потребна цела тројанска војска да је нападне. Већ нам и

постојање два већа ахајска упоришта говори да је овај рат и вођен против целе Тројаде, а не само против града Троје. Значи да је морало бити других, мањих ахајских упоришта, мада Хомер о томе ништа не каже. Ако су Ахајци хтели да добију рат, сигурно су морали држати мање или веће посаде у неким важнијим лукама и на раскрсницама путева. На крају би се могло констатовати да је тим распоредом снага ахајска војска морала бити раздвојена на два већа, а и више мањих делова. Ово је довело до расипања снага, што није било безначајно и за даљи ток рата. Управо расипање снаге је могло бити један од оних, пресудних, чинилаца који су условили да се малобројнија тројанска војска могла дуго, али и успешно борити. Међутим, само постојање овог логора на Херсонесу даје и јаснију слику на којој страни Дарданела се Троја могла налазити. Поново ћемо нагласити да би постојање икаквог ахајског упоришта на малоазијској страни Дарданела било стратешки бесмислено, зато ову опцију нећемо ни разматрати. Као што је већ познато из *Илијаде*, Тројанци стварно и јесу напали оба ахајска логора али нема заиста ни наговештаја од некакве поморске експедиције у *епу*. Ако би град Троја била у Малој Азији, Тројанци би морали прећи преко мора да изврше напад на ахајско упориште код Галипоља, што би заиста био и више него тешко остварив подухват. Било би потребно ангажовање целе флоте коју су имали на располагању, ако су уопште имали довољан број лађа да одједном превезу толику војску, јер било која другачија опција напросто не би ни имала никаквог тактичког смисла. Били би рано откривени, а мање јединице, које би пристизале на махове, вероватно брзо разбијене и уништене. Уосталом, тако и изостаје ефекат изненађења на који су Тројанци неизоставно рачунали, па би се у том случају Ахајци боље организовали, а нема сумње да би имали сасвим довољно времена за благовремено довлачење и значајнијих појачања. Оваква операција, просто, у датим условима, није била изводљива. Значи да ту следи закључак како се град Троја једино могао налазити у европском делу Тројаде, а истовремено се и потврђује да је постојао и европски део Пријамове државе. На основу тога можемо констатовати да се и онај ахајски логор који је ближе граду морао налазити негде где је била и Троја, што значи у Тракији. Како су ово изузетно важне чињенице, било би добро и да некаву потврду, о ахајском упоришту на Херсонесу, пронађемо и мимо *Илијаде*.

И заиста, све што смо тражили можемо пронаћи код Тукидида, па чак и више него што смо се могли надати. Он у свом делу *Историја Пелопонеског рата* каже да су се Ахајци:

(1.11) *због оскудице хране окренули обрађивању поља на Херсонесу и пиратерији. А пошто су били распршени Тројанцима је било тим лакше да десет година одолевају њиховој сили.*

(*φαίνονται δ᾽ οὐδ᾽ ἐνταῦθα πάσῃ τῇ δυνάμει χρησάμενοι, ἀλλὰ πρὸς γεωργίαν τῆς Χερσονήσου τραπόμενοι καὶ λῃστείαν τῆς τροφῆς ἀπορίᾳ. ᾗ καὶ μᾶλλον οἱ Τρῶες αὐτῶν διεσπαρμένων τὰ δέκα ἔτη ἀντεῖχον βίᾳ, τοῖς αἰεὶ ὑπολειπομένοις ἀντίπαλοι ὄντες.*)

Овај Тукидидов навод је веома значајан, зато га дајемо и у оригиналу. Колико је значајан видећемо и касније јер ћемо га користити у још неколико прилика, а сваки пут у друге сврхе. Тукидид је имао могућност прочитати *Илијаду* више од једног века пре *александринске редакције*, па тако није имао испремештане

стихове пред собом. Без ове врсте замешатељства сигурно је било могуће боље видети два логора. Даље је сасвим вероватно да је Тукидид имао некакве друге изворе, па ако за пиратерију можемо и сазнати из *Илијаде*, јер се ту више пута помиње да су Ахајци ишли и у пљачку, тако за *обрађивање поља на Херсонесу* информација не може потицати од Хомера. Сигурно не из верзија *епова* које су доспеле до нашег времена. Тукидид је био атински генерал и сигурно је добро знао колики је стратешки значај Херсонеса, где су се баш и водиле одлучујуће битке у *Пелопонеским ратовима*. Ипак, ако је можда и могао закључити да је Херсонес био кључно стратешко место у *Тројанском рату*, сигурно није могао ништа закључити о некаквој пољопривредној делатности на овом месту. Тако да ова информација очигледно води порекло из неког другог, нама непознатог, извора. Изузетно је важно истаћи да је Тукидид овде и потврдио све претходне закључке на основу *Илијаде*, па иако нигде, децидирано, не помиње већи број ахајских логора сама реч *распршени* говори да их је свакако морало бити више од једног. Уосталом, за један од њих је и рекао где се налазио. Зато је и помало чудно што ово значајно Тукидидово сведочење нису искористили историчари који су се бавили *Тројанским ратом*, јер ако је постојао иједан од историчара у старом веку за којег би могли рећи и да је озбиљан, онда је то једино Тукидид.

Пре него што се поново вратимо на *Илијаду*, да видимо шта смо постигли тим увођењем два ахајска логора у *еп*. Наоко смо постигли много и решили се свих противречја којима је узрок био постојање једног логора, што није оспориво. Међутим, на другој страни смо повећали број случајева где долази до *скакања* радње. Можемо навести неколико примера без цитирања стихова, пошто се ту ради о споредном ефекту. Наиме, за овај рад то *скакање* радње није особито ни битно. Тако имамо да Патрокло изгледа креће у борбу из даљег логора али већ некако зачас стиже под Троју где гине. Борба за Патроклово тело и почиње код Троје, затим се премешта негде код лађа не тако далеко од града, а наставља се негде далеко од Троје. Ахајци иду по дрва за Патроклову ломачу негде на Иду, што знамо да није било далеко од Троје, а потом га и спаљују на Дарданелима, очито доста далеко од града. После тога долази Пријам по Хекторово тело, али опет у логор ближе граду. Посејдон посматра Пријамов град и бојеве код лађа, очито на месту ближе граду, а потом одлази и да бодри Ахајце опет негде даље од града. Има још оваквих места у *епу*, нешто мање очитих, али није нужно све их наводити.Тако излази да сад треба поново испремештати стихове, односно, боље речено, вратити их тамо где су били пре *александринске редакције*. Ипак, нема другог избора јер без два логора противречја остају, а нема другог начина како би се могла избећи. Једино избацивањем стихова који се не уклапају, што би било додатно *сакаћење епа*. Ова мала збрка свакако и није од неке пресудне важности за лоцирање Пријамовог града, али је итекако важно размрсити и ово клупко, због лоцирања осталих бојишта и добијања целовитије слике ратишта.

Дакле да наставимо где смо стали по *Илијади* да бисмо, ако је то могуће, макар приближно утврдили колико је који од два ахајска логора био удаљен од Троје. У стиховима (7.381-383) Тројанци шаљу гласника Идеја (Ἰδαῖος) који путује од Троје до ахајских лађа. *Идеј креће у зору* и налази ахајске старешине *на окупу*,

како *стоје код крме Агаменонове лађе*. Не знамо како Идеј путује, да ли јаше или можда иде двоколицама, можда чак и трчи. Гласници су бирани, пре свега као брзи и поверљиви, из добрих породица којима је и тај гласнички позив био део традиције, али и части, која се преноси *с колена на колено*. Тако да је Идеј сигурно био способан да велики део пута и претрчи. У војном логору се устаје раном зором и наставља са обавезама. Појам *у зору* се овде може схватити као у нашој народној песми где се каже *рујна зора са истока руди*, значи време кад сунце није још ни сасвим изашло него се тек полако промаља изнад хоризонта. Ми кажемо кад се *сунце рађа*. Ово значи да Идеј креће према ахајским лађама можда неких пола сата пре него што устаје војска. Иако Хомер то не каже, он вероватно иде пешке, што је било уобичајено за гласнике. Код Хомера постоје коњи али их нико не јаше него се прежу у кола или двоколице. Подсетимо се и да је, много векова касније, гласник Филипид трчао од Маратона до Атине да јави победу против Персијанаца. Дакле, кад би војска устала, после тога би се све старешине скупиле на саветовању за неких сат или сат и по, што излази и да је Идеј путовао највише 2-3 сата. Ако знамо да је брзина пешака онако без журбе око 6 km/h, онда брзина гласника може бити и 9 km/h, што значи да је и удаљеност од Троје до ближег логора била 12-18 km.

Овај рачун можемо проверити у последњем певању *Илијаде*, кад Пријам иде из Троје у ахајски логор да би откупио тело свог сина Хектора. Тако у стиховима (24.349-351): *прошавши поред Иловог гроба, заустави запрегу од мазги и коња да се напију из реке*. У то време се већ полако *по земљи спуштао мрак*. Пријам је, дакле, кренуо из Троје у сумрак, а стиже код лађа (24.475-476) када је *Ахил престао јести и пити*. Вечера се почне припремати првим мраком и док се све припреми и обави обед ту је морало проћи око 2-3 сата. Како Ратници нису пре борбе смели јести јер би то битно смањивало могућност да преживе рањавање, нарочито у пределу стомака, па је тако вечера била најобилнији оброк. *Илијада* сведочи да се нису борили ноћу, зато за вечерњи оброк нису морали мислити о рањавању. Пријам је, дакле, путовао 2-3 сата док је стигао до Ахила, терајући запрежна кола са упрегнутим мазгама и коњима, која су пуна дарова за откуп Хектора и не може ни да се креће брже од брзине пешака. Узевши у обзир ову брзину и време на путу опет долазимо да је раздаљина између Троје и ближег ахајског логора била 12-18 km, као и у Идејевом случају. Можда неком ово не изгледа довољно прецизно јер ако узмемо да је просечна удаљеност између ова два места 15 km, онда 3 km одступања горе-доле износе 20% мерене релације. Ипак, по *Илијади* не може ништа ближе од тога, једноставно, немамо довољно података. Но, ни ово што можемо није безначајно, напротив. Зато већ можемо и кренути уздуж морске обале Егејског или Мраморног мора, кроз Тракију, а удаљени од обале 12-18 km док не наиђемо на Троју. Ово нам није довољно па ћемо морати пронаћи још некакву тачку пресека са овом путањом, зато ћемо се још позабавити тројанском војском на њеној *Галипољској експедицији*.

У 18. певању, после жестоких борби за Патроклово тело, а док Ахил чека нови оклоп и оружје, тројанска војска је још увек негде код лађа. Као и досад, чини се понекад да су код ближег логора, а час опет код даљег. Тројанци се затим и окупљају на већање после завршетка борби тог дана, значи један сат пре мрака када су се обично борбе завршавале. Такође, можемо знати из описа природе,

као и описа самих ратника, њихове одеће и начина облачења да се радња овог *епа* дешава лети и то вероватно негде од средине јула па до средине септембра. Тако би већање Тројанаца могли временски сместити негде од средине августа до почетка септембра. На већу, Пулидамас предлаже да се врате у град и каже (18.274-277) како би требало: *да војска целе ноћи буде на збору да би сутра у зору већ били на кулама* (градским). Како знамо шта Пулидамас предлаже, па и да је тројанска војска негде код лађа, а не у граду, онда очигледно реч збор, у овом контексту, никако не стоји. Преводи нису погрешни јер у *епу* заиста стоји реч ἀγορά, што и значи збор, скуп, сабирање; а може значити и пијаца. Овде је, може бити, неко заменио оригиналну реч или је можда реч значила марш, бар кад је војска у питању, или покрет војске на окупу (збору), како би се једино и могло уклопити у опис догађаја. Зато ћемо ово превести онако како једино има смисла, да: *војска целе ноћи буде на маршу да би сутра у зору била на кулама*. Дакле тројанска војска, ако одмах крене према граду би ујутро већ могла бити у његовој одбрани. Војска је свакако све време на збору, пошто је у рату. Нико сигурно неће распустити војску у време рата па је потом поново сакупљати, а то значи да овде једино одговара реч *марш*. Ноћ, у летње време кад се радња и дешава, траје око 11 сати, ако додамо још онај 1 сат пре мрака након престанка борби, добијамо 12. Међутим, како већ знамо и приближну удаљеност ближег логора, можемо проценити да борбе под градом ахајска војска и може започети најраније 3 сата после свитања. Отприлике толико времена је и требало војсци да се ујутро припреми, старешинама да се договоре, а, свакако, и да пристигну под тројанске зидине заузимајући борбени распоред. Ту добијамо приближно 15 сати до почетка борбе, ако би тројанска војска право са овог већања кренула натраг у град. Имајући у виду брзину пешака од 6 km/h могло би се израчунати да је удаљеност логора на Дарданелима од града негде око 90 km. Ако бисмо узели у обзир да је војска била добро физички спремна после 10 година рата, онда и може постићи већу брзину и до 8 km/h, што би значило да се исти тај пут може прећи за приближно 11 сати. Наравно, овде разматрамо најспорију опцију, а то је да су ишли пешке. Но, ако и јесу пешачили видимо да им није требало чак ни да пожуре, стварно су могли стићи за једну ноћ. Удаљеност тог даљег логора коју смо израчунали је вероватно максимална могућа удаљеност од града, што би ваздушном линијом (ради лакшег мерења на мапама) могло бити и око 70 km. Могло је бити и мање од тога, али овај даљи логор је морао бити бар троструко даље од града него први, иначе песник не би употребио речи *далеко од града*. Као што смо видели, ни за ближи логор не можемо рећи да је баш био близу, а постаје нам и јасније зашто песник то и не каже нигде у свом *епу*. Толико о та два ахајска табора (логора). На основу података о њима можемо закључити и да је Хомерова Троја негде у Тракији, удаљена 12-18 km од мора али и неких 45-70 km ваздушном линијом од Галипоља. Но, како је у претходном делу обрађен само један део *Илијаде*, можда ипак има и делова на основу којих би се могло доћи и до неког другачијег закључка. Зато ћемо и то проверити, уколико буде могуће, али, пре тога, даћемо нешто и из *Одисеје* на исту тему.

У трећем певању *Одисеје* Нестор прича Одисејевом сину Телемаху о повратку из рата. Говори му о свађи између браће Агамемнона и Менелаја настављајући

стиховима (III;153-164):
У рану зору испловисмо лађама, у које смо унели жене и благо, на пучину. Али једна половина војске остаде са Агамемноном, Атрејевим сином и пастиром људи; док ми остали лађама одједрисмо; одосмо брзо оданде, а богови нам умирише дубоко море. Кад смо стигли до Тенед(ос)а, ту принесемо жртве боговима, хитајући кући, ал' Див нам повратак наменио није, него злобно међу нама изнова заметну свађу. Једни окрену своје лађе и с Одисејем владаром и јунаком домишљатим, пођоше Агамемнону да му учине по вољи.
Видимо да Нестор помиње како су се лађе скупиле на острву Тенеду, што нам много тога говори. Наиме, да је један ахајски логор био у Малој Азији, негде у близини рта Сигеј, где га смештају, зашто би се лађе тада окупљале на Тенеду? Ово острво је удаљено свега двадесетак километара од овог логора. Премало је растојање да би иједна од лађа могла значајније заостати. Већ знамо да је један део флоте морао доћи низ струју Дарданела, али и поред тога позиција главног логора негде поред рта Сигеја би отворила озбиљно питање. Зашто се флота не окупља у логору под Тројом, кад је већ ово место било, у правом смислу речи, успут за лађе из правца Дарданела. Очито је да се флота скупљала код Тенеда јер је долазила из два различита правца. Тешко да би се могао пронаћи и неки други ваљанији разлог. Један део је морао проћи између Имбра и Галипољског полуострва, док је други долазио из правца Дарданела. У том случају би било најпогодније место за окупљање флоте управо острво Тенед, као што нам ова часна старина и казиваше. Истовремено, ово би била још једна у целоме низу чињеница која говори у прилог постојања два ахајска логора. Практично, на истом месту имамо још једну потврду, јер Одисеј од Тенеда иде Агамемнону за којег знамо да још није кренуо. Дакле, Одисеј се враћа у ближи логор, онај под Тројом. Не изгледа баш вероватно да би Одисеј кренуо па се онда на путу предомислио, ако је пре тога већ био у истом логору као и Агамемнон. Тако да имамо још једну индиректну, али веома поуздану, потврду за постојање та два логора. На основу тога би разумнија била претпоставка да се Одисеј враћа тек да би утоварио ратни плен у своје лађе, које нису биле под Тројом већ у логору на Дарданелима. Такође, можда постоји још један разлог? Може бити да и није знао за свађу међу браћом јер није био у истом логору где и они, па је и сазнао тек на Тенеду и отпловио у други логор да покаже своју верност Агамемнону. Несторова прича, већ на самом почетку, јасно указује на два логора, али још и додатно обесмишљава постојање било каквог логора у Малој Азији.

Постоји још један занимљив случај у XXIV певању *Одисеје* који потврђује ове донете закључке. У Хадовом подземном царству Агамемнон прича Ахилу све догађаје после његове погибије под Тројом, па чак и његову велелепну сахрану (XXIV; 34-92). Препричајмо оно најважније. После дуге борбе за Ахилово тело Ахајци га коначно изнесу из боја на лађе и ту ставише на одар. Његово тело су спалили на ломачи, а кости похранише у златни кондир заједно са Патроклом. Затим их сахранише и на брегу широког Хелеспонта где насуше високу хумку, која се издалека видела с мора. Опет низ чињеница које нам много тога говоре ако се повежу са *Илијадом*. Видимо да је Ахил погинуо код Троје. Исто тако је познато и да Ахил дочекује Пријама, који му долази са откупом за Хекторово

тело, у свом шатору. Патроклово тело је пре спаљивања такође и лежало баш у Ахиловом шатору и испред њега, а потом су његове кости сахрањене ту негде, близу места спаљивања. Патроклова хумка није ни насута, по Ахиловој жељи чекајући да се додају и његове кости. Ахил је знао своју судбу, а то је смрт под Тројом. Његово тело су после погибије и донели у онај ахајски логор наближе граду, где му је био шатор. Да је и сахрана била у том истом логору онда не би његово тело однели на лађу него у његов шатор. Дакле, ова лађа може значити, у датим околностима, само да је њоме одвезен на неко друго место. Које би то друго место могло бити, сем ако није други логор где је сахрањен и Патрокло. Овде смо опет пронашли путоказ за два логора, али и важан путоказ где је био сахрањен Патрокло. Ово ћемо још проверити већ у следећем поглављу, а засад изгледа да би гроб Ахила и Патрокла требали потражити уз морску обалу, и то вероватно на неком од брда северно од Галипоља. Наравно, само ако су оба та јунака била и историјске, а не само епске личности! Овде смо додали један део из *Одисеје* иако ћемо овај еп обрадити посебно, изузевши неке делове који се тичу Троје. Они више припадају уз *Илијаду*, па их зато ту дајемо. Али овај део, који смо узели из *Одисеје*, јесте важан и из једног другог разлога. Ту се види и да из *Одисеје* следе идентични закључци о положају *Хомерове Троје*. Оба *епа*, дакле, деле идентичну географију, што значајно повећава могућност да су била испевана од истог песника. Тако да смо, можда, разрешили једно веома важно *хомерско питање*! Ако и нисмо потпуно разрешили, макар смо додали и један камен на ту *високу кулу хомерског питања*! У ствари, ово питање смо решили још у првој књизи ове трилогије, а овде смо само то потврдили на други начин.

Казивања бесмртника – Богови ветрова

Наставићемо причу са ветровима који се спомињу у *Илијади*, надајући се да ће и они имати понешто да нам саопште. Према хеленској митологији има укупно 4-12 ветрова, а сваки од њих је дувао са једне одређене стране света. Међутим, у почетку их је било само 4, за главне стране света. То су били Борej (Бореас) за северну, Нот(ос) за јужну, Еур(ос) за источну и Зефир(ос) за западну. Мало касније се појављују још 4, за споредне стране света, као што су Апелиот(ес) за југоисток, Либ(ос) за југозапад, Скир(он) за северозапад и онда Каик(ос) за североисток. Појавом Апелиот(ес)а он постаје источни ветар уместо Еур(ос)а, док овај преузима југоисточну страну али не увек. Понегде је ипак остао и као источни. Ових 8 ветрова су приказани и на *кули ветрова* у Атини, која потиче из 2. или 1. века старе ере. Иако се код Аристотела, што значи 2-3 века раније, могу пронаћи називи за укупно 11 ветрова, или већ код географа Тимостена са Родоса (Τιμοσθένης; 3. век старе ере) чак и 12, на *кули ветрова* је, ипак, остало само 8 основних ветрова. Нас интересују само они ветрови које Хомер помиње у *Илијади*, што можда изгледа доста једноставно али није баш сасвим тако. Ту опет имамо две верзије, једну са 4 и другу са 6 ветрова. По Хомеру јесу само 4 ветра и то Борej, Еур, Нот и Зефир (*Βορέας, Εὖρος, Νότος, Ζέφυρος*). Других се у *Илијади* не помиње. Међутим, неки аналитичари Хомера, још они од античких времена, тумаче да је Хомер употребио још два ветра само под називима Еура и Зефира. По том тумачењу Еур је код Хомера североисточни ветар, док се под истим именом помиње и Апелиот који је био југоисточни. Исто тако Зефир је

северозападни, а под истим именом је и ветар Агрест, који је био југозападни. Овај Агрест је онај ветар који смо навели као Либос, неки га зову тим именом. Борej је северни, а Нот јужни ветар у обе верзије и то није другачије тумачено. Ово тумачење са 6 ветрова можда и има неког смисла ако се посматра регион око Дарданела. У том делу света већи део године и дува стални североисточни ветар из правца Црног мора и сасвим је могуће да Хомер и мислио на тај ветар, који помиње под називом Еур. У каснијем периоду ово је Каик, што је био бог ветра задужен за североисточни ресор. Поред Еура овакво тумачење би имало некаквог смисла и за Зефир. Основни разлог је што у овом региону повремено дувају ветрови и са западне стране, било северозападне или југозападне. Тако је сасвим вероватно да их Хомер све именује Зефиром, јер очигледно, у време настанка *епа*, других имена за ветрове још није ни било. Да бисмо то и додатно разјаснили требамо имати у виду да код старих Хелена, доста дуго, не постоје одговарајући појмови за стране света, па су оне називане према именима њима припадајућих ветрова. Овде се мисли на 4 основна ветра које помиње и Хомер. Заиста, ако на то обратимо пажњу, уочићемо да се у *Илијади* нигде не помињу стране света. Њих напросто нема ни у једном могућем облику, а нема их очито само зато што у време настанка *епа* ови појмови нису ни постојали. То што су неки преводиоци уместо *Скајска* употребили назив *Западна* за једну од капија Троје је просто погрешно. Видећемо касније и зашто. Та чињеница о странама света у *епу* иде у прилог и неким претпоставкама о његовој дубокој старости, која можда досеже чак до времена у њему описаних догађаја. У доба док још није било назива за богове који су одговорни и за ветрове са помоћних страна света, ови ветрови су називани по 4 главна. Тако би се на пример Каик, који је са североистока, као и Апелиот са југоистока, водили као Еур. Аналогно томе Скир и Либ су били сматрани Зефиром. Називи Борej и Нот су углавном били резервисани само за ветрове које ми називамо *бура* и *југо*, али уз неке изузетке и они су покривали ветрове од североистока до северозапада или од југоистока до југозапада.

После овог општег дела о ветровима можемо се вратити на основну тему овог поглавља, а то је прича коју нам је песник испричао преко ветрова у свом *епу*. Одговор на *тројанску загонетку*, на неки свој начин, нам дају ветрови Борej и Зефир. За ове ветрове Хомер у *Илијади* каже (9.5) да: *дувају из трачке земље*, дакле из Тракије. Разуме се, то поново искључује и целу Малу Азију као једно од могућих места за локацију *Хомерове Троје*. Наиме, западно од *Шлиманове Троје* је *дебело море*, нема Тракије ни на видику. Ово се може применити и на целу источну обалу Дарданела, одакле се са, скоро, сваког брда види оно море преко Галипољског полуострва, па нико не би рекао да Зефир дува из Тракије, него с мора. Исто важи и за део Тракије који је источно од Марице и јужно од паралеле на којој лежи град Александрополис. И за овај регион, који лежи већ нешто јужније, би рекли да Зефир дува с мора, никако из Тракије. Ту видимо и да песник овај део Пријамове државе, којој не наводи име, очито није сматрао Тракијом. Аутор овог рада прати ветрове у овом региону већ више година, па тако може посведочити да Зефир скоро никад, односно веома ретко, не допире даље од реке Марице, где се сусреће са Каиком. Тако ни на Егејском мору и не

допире даље од Самотраке, ређе Имбра, док га у Малој Азији има у траговима. Борej је знатно чешћи и дува са Родопа, тако да га налазимо у долини Марице, док на мору захвата углавном Самотраку. До Имбра долази изузетно ретко као и Зефир. По митологији бог Борej станује у Тракији, не у Малој Азији. Правог Бореја као јаког, често олујног, хладног ветра који дува са копна на море нема у Малој Азији. Ако га некад и буде, онда је то стварно реткост и то толика да га писац ових редова никад није забележио у вишегодишњем праћењу ветрова. Тако да, на неки начин, већ само присуство Бореја опет искључује Малу Азију и упућује нас на Тракију. За малоазијски део Тројаде карактеристичан је Каик, североисточни ветар. Он се, као што смо већ навели, не помиње у *епу* под тим именом које још увек није постојало у време настанка *Илијаде*. Њега вероватно можемо поистоветити са Еуром, што смо већ истакли као уобичајену праксу у ранијем периоду. Каик понекад дува из правца север-североисток, обично тек у летњим месецима, па у том периоду можда више и нагиње Борeју. Међутим, вероватно би и даље био називан Каиком или у старије време Еуром. Исти онај Еур за којег Хомер каже да *подиже велике таласе на Икарском мору*, као још и јужни ветар Нот. Нот је топли јужни ветар који дува с мора доносећи влагу. Повремено уме да дуне и олујном снагом. Он је нешто чешћи, у овом региону, током касне јесени, а зна дунути и преко зиме. Присуство овог ветра у *Илијади* значи да је морао постојати и део Пријамове државе који је на југу имао море. Тек једна чињеница више у прилог ономе што је већ било добро познато. Но, нисмо завршили целу причу око ветрова, Бореја и Зефира, постоји још нешто!

У 23. певању *Илијаде*, Ахил спаљује посмртне остатке непрежаљеног и драгог пријатеља Патрокла у једном од два логора. Већ смо помињали да у стиховима (8.475-476) Зевс најављује Хери и да ће се негде у *страшном теснацу код лађа водити борба за Патроклово тело*. Како смо већ растумачили шта ово значи, јасно је да се ово спаљивање Патроклових посмртних остатака дешава у оном ахајском логору који је био даље од Троје, у близини данашњег Галипоља. За ту сврху, Ахил позива ветрове (богове) Бореја и Зефира да дођу и раздувају му ломачу (23.192-211). Оба ветра се одазову (23.212-218) *дођу до Троје, а онда се сјуре на ломачу*, а ујутро кад се већ угасила ломача (23.229-230) *ветрови Борej и Зефир се враћају у своје дворе преко Трачког мора*. Овде је кључно обратити пажњу на то да оба позвана ветра прво дођу до Троје, а онда се сјуре на ломачу која је негде у логору близу Галипоља. Северни и западни ветар су заједно, а ако су приближно истог интензитета, могу резултовати једино северозападним ветром, ниједним другим. Сад можемо коначно искористити чињеницу да већ знамо где је био један од логора, па ако од њега повучемо праву линију која се простире северозападним правцем, одакле ветрови долазе, онда њен пресек са познатим претходним линијама, које можемо повући на основу удаљености од Троје ближег и даљег логора дају и знатно тачнији положај Пријамовог града. Сужава нам област за тражење искључиво на област око Трачког мора јер сад Мраморно и дефинитивно отпада. Ови ветрови заиста у повратку, као што су и у доласку, прелазе преко Трачког мора које се и данас тако зове. Хомер овде и потврђује да се овим именом називало још у његово време.
Ако би овде била у питању *Шлиманова Троја*, онда би лађе биле негде дубоко

у копну Мале Азије или, у најбољем случају, у Адрамитском (Едремитском) заливу. У том случају би било мало теже наћи било какав разлог за постојање ахајског логора на том месту. Заиста се не види шта би то ахејска војска тамо тражила. За то свакако не постоје војнички, нити какви други разлози. Градови у овој области, као што су Теба, Лирнес и Педас су били сасвим разрушени и опљачкани. Да је ово место било на малоазијској страни, песник би сигурно рекао и *да се ветрови враћају преко Хелеспонта и Трачког мора*. Међутим, као што знамо, на овом месту се Хелеспонт нигде не помиње, па је јасно шта може бити једини могући закључак. Очито да нема ни говора о Малој Азији!

Област за тражење *Хомерове Троје* се дакле и простире уздуж линије која води северозападно од ушћа првог потока који тече северно од Галипоља, а који се и зове по овом граду, Галипољски поток. На основу претходних прорачуна већ знамо да ова линија може бити максимално до 70 km дужине, што значи да би приближно пролазила негде половином растојања између грчких насеља која знамо као Дорискос и Ферес, на десној обали Марице. Линија завршава тачно на раскрсници где се сусрећу путеви од ова два места према селу Пилаја, или, мало продужена, допире до савременог Егнатијевог пута. Са турске стране, већ аналогно оних 45-70 km, тај 45. километар почиње у области села Ишикли, док је цела област до реке Марице уздуж ове линије област у којој би било основа да потражимо *Хомерову Троју*. Уздуж ове линије, све од села Ишикли до пута Егнатијевог имена можемо додати по 3 km на обе стране и то је управо област коју смо тражили. Међутим, цела ова област јесте површине приближно до 150 квадратних километара, што сигурно није много али није ни тако мало. Зато не би било згорег да је мало сузимо, а то можемо помоћу описа из *Илијаде* и дате конфигурације терена. У претходним поглављима већ смо помињали стихове (10.11-13) где краљ, *Агамемнон који гледа низ тројанско поље, види ватре под Тројом и чује фруле и свирале*. Дакле, између ближег логора и Троје је равница, јер се у супротном из логора не би могле видети ватре под градом. Између ове области где треба тражити *Хомерову Троју* и морске обале на турској страни, а уздуж целе линије, постоје брда. Често и већа, нигде и нема отворене равнице. Тако се тражена област своди на свега 15-16 квадратних километара, оних око Фереса и Дориск(ос)а, што је већ прилично прецизно. Сад би се, даље, могли и послужити описима околине Троје и тако пронаћи тачно на којем је брду овај мистериозни град. Ипак, оставићемо ово за крај. *Илијада* је опширан *еп*, зато и треба проверити све остале делове. Можда у неком другом делу *епа* и можемо пронаћи путоказ за још неко место!

Казивања бесмртника – Речни богови

У хеленској митологији највећи број река носи имена у мушком роду, па тако и припадајући речни богови јесу истог рода. Свака, па и најмања, река је имала свог речног бога, митолошког сина Океана и Тетије. Хомер у *Илијади* помиње укупно 26 река, од којих су нам 4 посебно интересантне. Прве три реке су зато што се налазе у околини Троје, а четврта јер носи идентично име као једна од тројанских. Најважније су, јасно, *две тројанске реке*, Скамандар (Σκαμανδρος) помињан 21 пут у *епу* и Симоис или Симоент (Σιμοεις или Σιμόεντος), који се

јавља 6 пута. Последњу, наш академик Милош Ђурић, у свом препеву *Илијаде*, зове *Симоент*, док је у препеву академика Томе Маретића коришћенији назив *Симоис*. У оригиналној верзији *епа* коришћена су оба назива за ову реку, па су се тако преводиоци определили за један или други. Слично важи још и за реку Сатниоент (Σατνιόεντι). Ово име реке је користио Ђурић, а Маретић користи Сатниоис. У принципу Ђурић је користио за све реке суфикс *ент* (*Симо-ент*, *Сатнио-ент*), док је код Маретића на истом месту редовно суфикс *ис*, што и даје *Симо-ис*, *Сатнио-ис*. Но, то и није од неког пресудног значаја. Можемо те реке звати како нам драго, ако знамо шта се на коју односи. Зато да, после ове успутне опаске, наставимо где смо стали. Поред наведених, још две реке које су у Тројади заслужују нешто већу пажњу и то реке: Есеп (Αἴσηπος) и Греник (Γρήνικός). Од *две тројанске реке* у *епу* је први поменут Симоис, у стиховима (4.473-477), где се помиње неки Тројанац по имену Симоисије (Σιμοείσιον) *који је рођен уз обалу Симоис-воде кад се његова мајка са родитељима враћала са планине Иде где је била код стоке, па су му по овој реци дали име*. Већ на овом месту у *епу* се може видети да би реку можда ипак требало звати Симоис јер се Тројанац који је по њој добио име зове Симоисије (Σιμοείσιον), не Симоентије (Σιμόεντιον). Међутим, баш у овим стиховима, где се река први пут помиње, у оригиналу стоји Симоент (Σιμόεντος), па можемо користити и тај назив. Како коме драго.

Скамандар се први пут јавља у стиховима (5.34-36), у којима стоји да: *богиња Атина посади бога Ареја уз високи брег* (обалу,бент) *Скамандра* (ὣς εἰποῦσα μάχης ἐξήγαγε θοῦρον Ἄρηα: τὸν μὲν ἔπειτα καθεῖσεν ἐπ᾽ ἠϊόεντι Σκαμάνδρῳ).

Значи да је негде поред Скамандра постојао макар један брег, односно висока обала, што може бити и корисна информација за прецизирање локације града. Бог Скамандар је имао и свог свештеника, како Хомер саопштава у (5.77-78): *Хипсенор Скамандров свештеник беше*. Значи да је, и овај речни бог, сигурно морао имати свој храм, иако га Хомер нигде није помињао. Можда се једна од најважнијих информација за локацију *Хомерове Троје* и налази у овом певању. Богиње Хера и Атина заједно путују кочијама од Олимпа до Троје, а у жељи да помогну ахајској војци (5.773-774): *А када стигну до Троје и двеју тамошњих река, онде где Симоис и Скамандар здружују* (састављају) *вале* (воде, токове).

(ἀλλ᾽ ὅτε δὴ Τροίην ἵξον ποταμώ τε ῥέοντε, ἦχι ῥοὰς Σιμόεις συμβάλλετον ἠδὲ Σκάμανδρος.)

Значи да се негде у близини Троје спајају ове две реке, а на овом месту, у *епу*, се први пут спомињу *обе тројанске реке*. Симоис се већ неки стих даље (5.777) поново помиње, али овај пут не као река већ као речни бог који ту храни коње богиње Хере: *А бог Симоис им даде амброзије да једу*. Здруживање токова тих двеју река се може схватити само на два начина. Прво, да ове реке спајају своје токове или можемо рећи и да се једна улива у другу, док би друга, и преостала, опција била да обе реке теку одвојено уз заједнички рукавац. Прва опција јесте знатно вероватнија, будући да заједнички рукавац и није толико честа појава у стварности. Ипак, како већ добро знамо где *Пријамов град* треба да тражимо, и одговор можемо лако добити самим погледом на географску карту те области. Симоис се спомиње и на самом почетку 6. певања (6.4), а то би препевано на десетерац гласило: *Ударио јунак на јунака, између Ксанта и Симоис воде*. Како

видимо, први пут се помиње *тројански Ксант*. А да ли је ово трећа *тројанска река* или само Скамандар под другим именом, то ћемо тек морати и утврдити. Зашто баш Скамандар? Шта друго, Симоис је већ поменут. Следећи је опет Ксант, а у стиховима (8.560-561), где стоји: *Тако су између лађа и Ксантових таласа сјали огњеви што их Тројанци под илијским палише градом*. Даље се Скамандар, али опет заједно са Симоисом, помиње, већ на самом почетку 12. певања *Илијаде*, кад олимпски богови Посејдон и Аполон руше ахајски бедем, након одласка војске сводећи воде 8 река у једно ушће. Ти стихови (12.18-21), помињу 8 река *штоно се са Идских планина одозго у море лију, Рес, Хептапор, Карес, Родиј, Греник, Есеп, Скамандар и Симоис*.
(δὴ τότε μητιόωντο Ποσειδάων καὶ Ἀπόλλων τεῖχος ἀμαλδῦναι ποταμῶν μένος εἰσαγαγόντες. ὅσσοι ἀπ᾽ Ἰδαίων ὀρέων ἅλα δὲ προρέουσι, Ῥῆσός θ᾽ Ἑπτάπορός τε Κάρησός τε Ῥοδίος τε Γρήνικός τε καὶ Αἴσηπος δῖός τε Σκάμανδρος καὶ Σιμόεις). Иако се управо овај део *Илијаде* може сматрати спорним, односно припада тим деловима *епа* који би могли бити касније додати, из њега би се, и поред тога, и могли извести неки закључци. Све поменуте реке извиру ту негде на планини Иди и уливају се у море. Значи да реке које се спајају, Скамандар и Симоис, ту теку заједно уливајући се свака за себе у море. Дакле, река Скамандар-Симоис уливала би се са два крака у море. Који би речни бог био задужен и за ову реку то не знамо, нити можемо пронаћи код Хомера, осим што можемо и очекивати да у доњем току спојених река песник можда користи оба имена за једну исту реку! Тиме би могли објаснити нека места у *епу* на којима се стиче утисак да песник меша реке под Тројом, али не и сва таква места. Ипак, осим Скамандра, Симоиса и Есепа, остале од 8 поменутих река се јављају једино на овом месту, нигде другде у *епу*. После 12. прелазимо на 14. певање, где се помиње Ксант. У стиховима (14.432-434) Хектора, рањеног негде на бојишту код лађа враћају у град: *Потом Хектора који тешко стењаше у град превозише. А кад стигоше до брода на лепотекој реци; Ксанту што Див га бесмртни роди*... Овде песник указује да је постојао брод на реци Ксанту и то изгледа негде ближе Троји него лађама. Брод на реци може бити мост, али такође и газ на реци (то место где се река може прегазити). Постојање овог брода на реци је исто важна чињеница. Можда и није толико важна за одређивање локације града Троје, али сигурно и доприноси правилнијем разумевању хидрографије у његовој околини. Надаље све до 20. певања нема помена ових река, кад се у (20.74) и *Прве борбе богова* помиње: *Ксант дубоких вирова* (ту је и противник Хефесту) *којег богови зову Ксантом, а смртници Скамандром!* Овде нам изгледа сам песник и разрешава дилему да ли је *тројански Ксант* трећа река, или, ипак, друго име Скамандра. Међутим, као и обично, кад је у питању овај конфузни и контрадикторни *еп*, све није онако како се у први мах и учинило. Да бисмо све потанко разјаснили, овде неизоставно треба укључити и запажање Томе Маретића, уз његов препев *Илијаде*. Он одговорно тврди да су неки делови овог *епа* допевани, прецизно и наводећи стихове (20.54-74), који се односе на *Прву борбу богова*, као и неке стихове у наредном певању (21.385-520), где се описује та друга *Борба богова*. Маретић сматра да су ови стихови били додати од стране неког знатно лошијег певача, сматрајући их стиховима мање вредности. Ова његова тврдња се заиста ничим не може оспорити, а он свакако није једини који је овако нешто лично и

утврдио. Слично су тврдили и други, али заиста нико овако прецизно од стиха до стиха.
Томо Маретић је био врстан познавалац старохеленских дијалеката и сигурно, ништа мање од тога, познавалац наше народне епике. Тако да у његову оцену уметничке вредности ових стихова не треба нимало сумњати! Ови стихови се стварно не настављају ни на шта, нити се ишта на њих наставља, очигледно је да су *убодени у еп* и то доста незграпно, што ће сваки пажљиви читалац и сам уочити. Како је управо међу овим стиховима, оно већ поменуто, *богови га зову Ксантом, а смртници Скамандром*, то значи да им баш не можемо поклонити поверење. Очигледно је неки постхомеровски песник, који је испевао стихове, имао потребу да некако објасни зашто једна те иста река (или је бар он мислио да је иста) носи два имена. Уз то, наравно, одмах иду и два речна бога, што већ поприлично замршену ситуацију додатно компликује. Могуће да и овај песник узима сличан пример из 2. певања, где брдо поред Троје људи зову Батеја, док га богови зову Мирином. Није непознато да су олимпски богови, поштовани у различитим крајевима, имали више имена, али свакако да би било знатно теже поверовати да је тако нешто било могуће и кад су у питању била локална нижа божанства, којима припадају речни богови и нимфе. Тако да ту дилему Ксанта, као треће реке, овде још нисмо разрешили. Мораћемо се још мало потрудити!
Занимљиво је да Хомер, хваљен и нападан због свега и свачега, у антици био и највише критикован баш због *Борбе богова* која му је очито приписана. Овде се бог Ксант укључује у борбу богова са Олимпа и то као непарни, а на страни Тројанаца. Тако Афродита остаје без противника, па јој песник додељује улогу да помаже Арију, што целу сторију чини помало неуверљивом. Ипак, тај Ксант је толико велики бог да се усуђује изаћи на мегдан боговима са Олимпа. Свако ко је пажљивије прочитао овај део морао се упитати, како је било могуће ако је Ксант исто што и Скамандар да у борби не учествује и други бог, реке Симоис. Поготово што је овај бог по легенди и рођак тројанских владара, јер је његова кћерка била удата за Дардановог сина, тројанског краља Ерихтонија. И богови Скамандар и Симоис су нижа речна божанства и очито се никад не би усудили борити против великих богова, па их тако у њиховој међусобној борби и нема. Наставимо ли са поменом важнијих река у *Илијади* наилазимо, на почетку 21. певања, поново на Ксант. Љутити Ахил се свети Тројанцима због Патроклове смрти и догони их негде ближе граду, стих (21.1): *Када већ стигоше до брода на лепотекој реци Ксанту*. Опет *брод на реци Ксанту*, овог пута можемо бити сигурни да се налазио близу Троје! Одмах иза ових стихова у (21.15) песник и каже: *Ксант је река са дубоким вировима*. Већ у истом певању је (21.124-125): *Скамандар ће носити тебе, ријека дубоких вирова, у морска широка њедра*; (Маретић). Или овај исти део (Ђурић): *Скамандар носиће тебе врући у недра пространа морска*. Овде се дати преводи знатније разликују, а у оригиналним верзијама, доступним аутору овог рада, стоји *река дубоких вирова*, како је код Маретића. Међутим, како Скамандар јесте врућ могуће да је Ђурић имао пред собом другачији оригинал *Илијаде*. У стиху (21.145): *Ксант храбри Тројанце да изађу из воде и супротставе се Ахилу*. Док Ахил (21.223) назива Скамандра: *Дивова (Зевсова) него*. Скамандар тако стиховима (21.305-308): *Зове упомоћ брата Симоиса да сузбију бесног Ахила*. У стиху (21.332): *Вртложни Ксант је*

у боју раван противник. Одмах иза у (21.337) јесте борба Ксанта и Ахиловог заштитника Хефеста: *Опака ватра на обали Ксанта*. Ова борба се наставља у (21.365-368) када: *Ксанту гореше вали и ускипти вода; Моли Херу да заустави Хефеста*. Хера их смири тек у (21.383-384): *Кад се Ксантов бес сталожи, оба бога се смире, укроћена од срдите Хере*. У (21.603) опет: *Скамандар у којег су дубоки вирови*. Коначно, последње помињање Скамандра у *епу* је управо и оно што тражимо за прецизно лоцирање *Хомерове Троје*. У 22. певању, Ахил гони Хектора око Троје, што је песник и описао у стиховима (22.131-165). Оно што нас интересује су стихови (22.143-166), које ћемо навести у прозном преводу, трудећи се да не изоставимо ниједну реч у односу на изворни текст. Наравно, због велике важности ових стихова следи и оригинал:

(22.143-156) ...*а Хектор је побегао испод зида Тројанаца хитро крећући ноге. Они су јурили уз стражару и дивљу смокву која се љуљала на ветру, колским путем све даље од зида и дошли до две лепотеке чесме, које истичу из врела вировитог Скамандра. Једно врело окружује дим јер топла вода из њега тече. Одатле извире као да је из распламсале ватре, док друго чак и усред лета хладно као град (лед,туча) и студени снег или водени лед. Близу врела широка су перила, лепо уређена и обзидана (ограђена) обрађеним каменом, где су жене и лепе кћери Тројанаца имале обичај да перу блиставу одећу у доба мира, пре него што су дошли ахајски синови.*

(...τρέσε δ᾽ Ἕκτωρ τεῖχος ὕπο Τρώων, λαιψηρὰ δὲ γούνατ᾽ ἐνώμα. οἳ δὲ παρὰ σκοπιὴν καὶ ἐρινεὸν ἠνεμόεντα τείχεος αἰὲν ὑπ᾽ ἐκ κατ᾽ ἀμαξιτὸν ἐσσεύοντο, κρουνὼ δ᾽ ἵκανον καλλιρρόω: ἔνθα δὲ πηγαὶ δοιαὶ ἀναΐσσουσι Σκαμάνδρου δινήεντος. ἣ μὲν γάρ θ᾽ ὕδατι λιαρῷ ῥέει, ἀμφὶ δὲ καπνὸς γίγνεται ἐξ αὐτῆς ὡς εἰ πυρὸς αἰθομένοιο: ἣ δ᾽ ἑτέρη θέρεϊ προρέει ἐϊκυῖα χαλάζῃ, ἢ χιόνι ψυχρῇ ἢ ἐξ ὕδατος κρυστάλλῳ. ἔνθα δ᾽ ἐπ᾽ αὐτάων πλυνοὶ εὐρέες ἐγγὺς ἔασι καλοὶ λαΐνεοι, ὅθι εἵματα σιγαλόεντα πλύνεσκον Τρώων ἄλοχοι καλαί τε θύγατρες τὸ πρὶν ἐπ᾽ εἰρήνης πρὶν ἐλθεῖν υἷας Ἀχαιῶν.)

И на крају стихови (22.165-166): *Тако њих двојица трипут оптрчаше својим брзим ногама око Пријамовог града и сви богови гледаше у њих.* (ὣς τὼ τρὶς Πριάμοιο πόλιν πέρι δινηθήτην καρπαλίμοισι πόδεσσι: θεοὶ δ᾽ ἐς πάντες ὁρῶντο.)

Сад коначно знамо и шта треба да тражимо. Две чесме ако још увек теку, или бар њихове остатке ако су пресушиле. Наравно, не и било какве остатке, него јасан материјални показатељ да је једна била хладна а друга топла. Чесме још морају бити близу једна друге. Негде близу њих, можда 20-200 m (не знамо на шта песник мисли под близу), мора бити још место погодно за перила на реци. Перила су сигурно морала имати и некакав силаз према реци, иначе им не би требала ограда, јер песник јасно каже да су била ограђена. Уосталом, то је и очекивано јер је и град морао бити на брегу, као што знамо из *Илијаде* где се помиње (9.418): *стрми Илиј*. Док у (12.114) имамо: *ветровити Илиј*. Да је град Илиј негде на вису говоре нам и стихови (6.512-513): *Пријамов син Парис сиђе наоружан са високог Пергама (акропоља) сијајући.* И у делу (7.20-21): *Аполон гледа с Пергама града Илија*. Стихови (7.345-346) указују на: *Скуп Тројанаца на врх Илија града код двора краља Пријама*. Река Скамандар је текла поред града где су била и та два њена извора, која вероватно нису била и једна јер и , Скамандар је међу рекама које извиру на Иди, па су тако ова два извора, поред

града, вероватно, била најзначајнија, али никако и једина. Град се могао обићи пешке, што видимо код описа борбе Ахила и Хектора који су трипут оптрчали око града. Перила су била место на реци недалеко од чесми и вероватно баш поред самог града. Можемо очекивати да су имала и нешто стрмији силаз. Чесме су можда и сами извори, али је знатно вероватније да су ипак у питању само мањи водопади. У том случају би вода из сваког извора дошла до чесми у два одвојена корита, иако ни сами извори сигурно нису могли бити далеко. Да јесу хладна вода би се успут већ смлачила, а топла расхладила. Тако да би и највећа међусобна удаљеност ова два извора требала бити највише неколико десетина метара. Могућност да су ове чесме истовремено извори, односно да постоје баш топли и хладни извор један поред другог, а да се њихове воде не помешају ту под земљом, је занемариво мала. Овакав случај још нигде у свету није забележен. Можемо се и нашалити, па рећи да је тако нешто могуће само ако је *Зевс био водоинсталатер*! Овде је вероватно случај да река тече између два брда, а свако брдо има по један извор који није далеко од оног другог, али ни од чесми. Можемо се значи надати и да ћемо, можда, наићи на два речна корита у једном мањем кањону, а којима тече вода до сваке чесме. Тако би обе чесме могле бити дословно једна крај друге! Један извор би се могао налазити на истом брду као и Троја, а други на оном *брду поред Скамандра где је Атина посадила Ареја*. Која је била хлада, а која топла то не можемо знати, али и ово што смо сазнали је доста. Ипак, могуће је да ћемо моћи и више кад пронађемо то место. Наравно, ако то буде могуће!

У претходном поглављу смо видели да нас ветрови Борej и Зефир већ доводе у област Фереса или Дорискоса. Сад би било време да погледамо на географску карту или, још боље, сателитски приказ на *Гугл Земљи*. Ту се може видети и да *две тројанске реке здружују воде* управо у близини града Фереса, а даље теку заједно и деле се на два крака пре него што се улију у Трачко море. Све ово, до најмање ситнице, јесте идентично Хомеровом опису. Необично је то да ове две здружене реке теку паралелно с Марицом, а да се у њу не уливају. То је једини такав случај у целом региону, а могуће да представља и светски раритет. У тим случајевима где мала река тече близу велике, скоро никад, се не дешава и да се мања улива у море независно него се уливала у већу. На крају, и једини могући закључак који можемо извући из приче божанског Хомера, а у вези тројанских река, је да као кандидат за *Хомерову Троју* и преостаје једино Ферес! Тако би и река на коју овај градић излази морала бити *Хомеров Скамандар*, док је река с којом се спаја онда, ништа друго већ, *Симоис*! Тиме смо разрешили место где се могао налазити ближи ахајски логор и то је на десној обали ове реке, а негде близу њеног ушћа у море. О томе ће још бити речи у посебном поглављу које је посвећено околини града, док би се сад могли посветити самом граду, ништа нам више ту не треба. Но, за сваки случај требало би проверити цео *еп*. Можда *Илијада* ипак није дело једног песника, па би тако могло постојати још некакво место као кандидат за *Хомерову Троју*. Зато наставимо са *тројанским рекама*. Навели смо већ скоро сва места у *епу* на којима се нека од њих помиње. Али то *скоро сва* није исто што и сва, дакле сва осим оног последњег. У последњем се певању *Илијаде*, Пријам враћа у град из ахајског логора, након откупа Хектора

кога је Ахил убио. Прати га бог Хермија (Хермес) што Хомер каже стиховима (24.692-694): *А кад стигоше до брода на лепотеком Ксанту, препуном вирова, а Див га бесмртни роди, онда се Хермија опет врати на Олимп*. По трећи пут је овде *брод на Ксанту*, опет негде ближе Троји јер Хермија напушта Пријама тек кад су стигли на безбедно место, које није могло бити предалеко од града.
Проблем Ксанта још нисмо решили. То је *река коју Див бесмртни роди*, док се Ахил са *Дивова него* не обраћа Ксанту него Скамандру. Ту изгледа као да јесте у питању иста река, управо као што децидирано стоји у оном делу за који Томо Маретић тврди да је допеван. Међутим, то је тек на 2-3 места у *епу* и по један стих, па тако може бити и додато од оног истог песника који је допевао и оне, несумњиво спорне, стихове. Очигледно је само да ове реке ипак морају имати некакве везе, само да утврдимо и какве. Песник углавном користи Скамандар кад пева о нечему ближе граду, али ни то не може бити правило јер постоје два изузетка. Ксант углавном користи за радњу даље од Троје, али и ту већ постоје изузеци. Брод, за који знамо да је ближе граду, сва три пута се помиње само на Ксанту. Још би могли закључити да је овај Ксант некаква велика и моћна река. Наиме, ако је у питању Зевсов потомак тешко да би Зевс дао свом сину икакву мању и незнатну реку. За очекивати је да би му управо дао највећу, а највећа и јесте Марица. Не само зато што се налази и у близини *две тројанске реке*, него је то и највећа река која се улива у Егејско море. Међутим, знамо и да хеленска митологија сва речна божанства изводи од Океана и Тетије, а и Хомер показује да му је то познато. Тако и у (21.195-196) каже: *Ни велики силни Океан струја дубоких, из којег истичу све реке и сва мора*. Постоје и мањи изузеци од овог правила, али увек у виду неке додатне легенде, углавном локалне. Можемо и рећи да понегде постоје као резервна варијанта. Не постоји ниједан мит по ком би Зевс био отац било којег речног божанства, зато би ову чињеницу у *Илијади* можда заиста требало схватити метафорички. Тако би Ксант идентификовали као реку која је толико моћна да потиче од самог Зевса, али само као *реку коју сам Див бесмртни даде*, а не *роди*. Кад би овај Ксант стварно био Зевсов син, тада би био у роду са Ахилом и сигурно се не би против њега борио. Хомер у *Илијади* показује да му је ово познато, кад сам Ахил каже (21.188-194): *Роди ме човек што краљује Мирмидонцима многим, Пелеј, Еаков син, а Еак беше од Дива. Јачи је Дивов пород од порода речног бога. Велики је речни бог уз тебе, ако ти може помоћи*. Овде Ахил и назива Ксанта *великим речним богом*, а да јесте у питању велика и моћна река, може се закључити и по томе што се њен бог усуђује супротставити самом Хефесту, који је олимпски бог, што је речено Хериним речима (21.332): *као раван противник*. Хефест је олимпски бог па је незамисливо да би се ико од нижих, и мање моћних, богова смео супроставити моћи неког са Олимпа. Опет би једини такав бог могао бити бог реке Марице. Сад смо већ нешто ближе закључку да је Ксант ипак трећа река и то ниједна друга него Марица, код Хелена позната као Еврос. Ипак, не заборавимо да се ти стихови о борби богова сматрају додати од неког постхомеровског песника али свеједно јер и из њих следе исти закључци које смо већ донели. Зато и да још мало *бацимо поглед* шта то још можемо пронаћи у *Илијади*, везано за реке око Троје. Можда ћемо додати још понеку чињеницу која би могла помоћи да се коначно разреши ова недоумица око Ксанта. Ево шта још има, у стиховима

(11.493-494): *Као са гора у поље, кад снегови копне и Дивова навали киша, се слије, тако је Ајант борце и коње редом убијајао, а Хектор се борише на левој страни уз обалу Скамандра*. Даље, у стиховима (21.217-221) и бог Скамандар (Ксант) тражи од Ахила да престане убијати Тројанце у води говорећи њему: *Ти их изгнај из мене, па даље грозоте у пољу чини. Већ су ми вали препуни убијених бораца и у море дивно не могу изливати воду, мртвим борцима закрчен*. У наставку борбе и Скамандар тражи помоћ брата Симоиса, у (21.313) каже: *Велике подигни вале, навали пањевима и камењем*. У наведеним стиховима се може запазити да песник ту потврђује чињеницу где се улива Скамандар, ова *река тече у море*. Даље можемо, нова сазнања из претходних стихова повезати са још неким познатим чињеницама и скраћено превести на нама разумљивији језик, што је језик епског десетерца.
Значи имамо случај *велике и моћне реке* (*речног бога*), са епитетима *лепотека, дубока, вировита*, та река *ваља глиб и камење, храстове и борове, носи коње и људе*. Глиб (муљ, блато) носи свака река, али камење и дрвеће велика и моћна, што важи и за људе и коње. То би се језиком српског епског десетерца могло и овако рећи: *она ваља дрвље и камење, собом носи коње и јунаке*.
Сваки бољи познавалац *српског епског десетерца* ће одмах препознати да се и део, *собом носи коње и јунаке*, може односити само на две реке. Прва од њих је Марица, која је носила *коње и јунаке* после чувене Маричке битке (1371), док је друга Ситница на пољу Косову, што *разноси коње и јунаке* после Косовске битке (1389). Ситница није у Тракији, а није ни довољно велика да *ваља дрвље и камење*, па тако једино остаје Марица. Нема шта, кратко и јасно. Треба само знати *српски епски десетерац*. Изгледа да нам ништа друго није ни требало!

Занимљиво је приметити да је баш Јарчевић, у једном свом закључку, налазио свега на корак од решења *тројанске мистерије*. О томе смо већ писали али да се подсетимо. На основу неколико стихова из *Енеиде*, он износи закључак да је *тројански принц Енеја рођен на Марици*. Мада се овде бавимо Хомером али и његовим *еповима*, а не и *еповима* других песника, можемо убацити и неколико стихова из *Енеиде* у прозном преводу. Јарчевићев препев, баш на овом месту, и садржи по једну метричку и правописну грешку, а исто тако није у потпуности веран оригиналним Вергилијевим стиховима. Јарчевићеви препеви Хомера су рађени на основу Ђурићевих препева, а Вергилија према Маретићевим. У оба случаја са хексаметра на десетерац. Познато је да се у препевима понешто губи што би за ово истраживање могло бити нешто важно, мудрије је тако ослонити се на оригинале. Ево шта је испевао Вергилије о сусрету Енеје и његове мајке, богиње Венере (Афродите):
(1.312-321) *Дубоко у шуми га сусрете његова мајка, девојачког лика, на њој девојачко руво и оружје: налик на Спартанку, или трачанку Хирпалику, која претрчаваше коње и брзотеки Хебар*.
На основу ових стихова, Јарчевић је закључио да је Вергилије овде мислио на Енејину праву мајку, а не митолошку, богињу Венеру (Афродиту) и закључио да је она одрасла на Хебру, односно Марици. Овој Јарчевићевој логици могу се приписати озбиљни недостаци, пре свега зато што ову своју претпоставку, о томе шта је Вергилије мислио или није мислио, узима као готову чињеницу.

Чак да тако и јесте, ако је Енејина права мајка провела своје девојаштво негде на Марици, могли су је удати много даље од завичаја. Но, поред свих, сасвим, оправданих примедби на Јарчевићево закључивање, он је био потпуно у праву. Требало је само да то што је закључио, из свог препева *Енеиде*, повеже мало са *Илијадом*, коју је опет он препевао! У најпознатијем, а сигурно још и највише цитираном делу *Илијаде*, *Каталогу бродова* у 2. певању, где се помиње ко се све бори у рату, у стиховима (2.819-821) и каже: *Енеја дични, вођа Дарданцима беше. Анхису га роди дивна Афродита, пошто у доловима идским спаваше са човеком смртним*. За Иду знамо из *епа* да је била планина близу Троје, па ако је Енеја рођен у *доловима идским* и на Марици, онда су и Ида и Марица негде близу, а ту онда мора бити и Троја. Иако није био тога свестан, Јарчевић је био надомак Троје на Марици. Постао је свестан тек кад се упознао са овим радом и на крају био срећан што је његов препев *Илијаде* допринео једном великом открићу. Пре тога, Јарчевић је заступао тезу о Троји у Скадру, за коју се, свега неколико месеци пред смрт, сам уверио да је погрешна. Односно, уверио га је аутор овог рада. На крају се сатима правдао ко га је све, где и како преварио, али ипак се, на крају, показао као прави истраживач, признајући своју грешку. Зато ову крађу сторију и испричасмо читаоцима, јер је мало истраживача који смогну снаге да признају сопствену грешку, као што је био Слободан Јарчевић. О овоме смо већ раније информисали читаоца, па је ово била згодна прилика и да се подсетимо, а све у част покојног Јарчевића који је једини препевао *епове* на десетерац и то целе. Али и зато што је смогао снаге да призна своју грешку!

Сад можемо наставити са Ксантом и проверити како све то изгледа на терену, макар овако из сателита, можда и закључимо још нешто? Нама додуше нешто много не би ни сметало поистовећење Ксанта и Скамандра, можда би још тако било и једноставније, а избегли би и подоста додатних објашњења. Ипак, ако и јесте једноставније, не би то било баш најисправније. На карти се већ на први поглед уочава да на скоро исто место где се спајају те *две тројанске реке* знане као Скамандар и Симоис долази и вода из реке Марице. Вода ту долази једним широким каналом полукружног облика, за који је тешко рећи да је природног порекла. Тако да су на ово место дотичу воде из трију река, које завршавају у мору, отичући кроз једно или два речна корита. То је још један детаљ где не би могли бити сасвим сигурни. Једно од ова два речна корита је данас пуно воде, и то воде из Марице, а то је река коју смо назвали Симоис. На неким картама је и уписано Марица за овај део који је, у ствари, само доњи ток Симоиса, или Симоиса здруженим са Скамандром. Поред некадашње Троје, на том Симоису, данас се налази брана којом се повремено пропушта она вода која долази овом реком, а све остало је вода из Марице доведена каналима, тако да је у садашње време ово практично више рукавац Марице него река Симоис. Ова река, нешто пре ушћа у Трачко море, дели се на два крака, што би се опет уклапало и у, већ познату, причу о Скамандру и Симоису са засебним ушћима. Постоји један део реке, нешто западније, који данас још више личи на канал него Симоис, јер он напросто тече ниоткуда. Међутим, кад мало боље погледамо, видимо да и овај канал има мало необичну путању и у њега се сливају воде двају потока, што би могло значити да је у питању само проширено корито реке. Канал је ширине и

до 50 m, па и то наводи на чињеницу да је на месту старог речног корита, бар већим делом. На неколико места се још могу уочити трагови старог корита, од Скамандра до почетка овог канала, а да ли су природног или можда вештачког порекла, заиста није могуће утврдити. Бар не овако издалека. Овде није била и стеновита подлога да би трагови остали, а хиљаде година људског присуства у овој речној долини могле су битно да промене околиш, а посебно водотокове. Како сад видимо, воде свих тријy река су у њиховом доњем току већим делом мешале, тако да Хомер изгледа није мешао реке. Довољно да је само описао то затечено стање, а реке су се, као што видимо, помешале и саме. Било које име да је употребио, у доњем току, не можемо рећи да је погрешио! Након кратког погледа на хидрографију око Троје, можемо наставити причу о Ксанту, ту коју нисмо завршили, ни близу тога. Само пре тога да кажемо да се реке о којима и овде говоримо налазе у пределу Фереса и Дорискоса на десној обали Марице. То смо већ утврдили у претходним поглављима, тако да се на то сад ослањамо. Као што смо већ закључили, Ксант је морала бити некаква велика моћна река. Ако узмемо у обзир где се то Пријамова држава налазила, онда ћемо видети да није могло бити такве реке која у њој и извире. Река се само у Тројади могла и уливати у море. Значи да ова река у Пријамову земљу однекуд долази. Из ког правца река долази то ће нам одговорити Страбон и Милојевић. Само Страбон индиректно, а Милојевић и директно. У својој 13. књизи *Географије* Страбон каже у (13.21): *Ксанти Трачани, Ксант река у Трој(ад)и.* (Ξάνθιοι Θρᾷκες, Ξάνθος ποταμὸς ἐν Τροίᾳ.) Ако узмему у обзир сва трачка племена која је Страбон навео у својој 7. Књизи, која се односи на Тракију, ту ћемо видети да он није, у јужном делу Тракије било са источне или западне стране, помињао Ксанте. То значи да су они морали бити негде са севера јер је на југу море! Да не будемо у недоумици побринуо се српски историчар Милош С. Милојевић. Он у својим *Одломцима*, врло јасно, да јасније не може бити, каже: *Ксантис или Срб племе, живило је у Троји и у дан. Европској Рашки, око Ибра или Марице*. Милојевић уз Марицу увек користи и име Ибар, што одговара римском Хебар (Hebrus), па и хеленском Еврос (Εβρος). Ова Милојевићава тврдња се у потпуности слаже са закључцима који проистичу из Страбоновог текста, још и даје све онако *на тацни*, јасно и директно. Он наводи и да се ово племе звало Срб, што не знамо да ли је чињеница или закључак. Додуше, постоје чињенице на основу којих се може доћи и до оваквог закључка. У ту сврху ћемо се поново вратити Хомеру и *Илијади*, као и реци Ксанту, али овог пута не тројанском већ ликијском. Овај Ксант се помиње свега 4 пута у епу. Прво у *Каталогу бродова* где у стиховима (2.876-877) песник о томе каже: *Ликијце водише Сарпедон и Глаук незазорни из Ликије далеке земље, од Ксанта вировите реке*. У стиховима (5.478-479) опет: *...ја, из далеке дођох земље, из далеке Ликије од вировите реке Ксанта*. У 6. певању *Илијаде* песник нам прича о јунаку Белерофонту кога шаљу у Ликију и у стиху (6.172) каже: *А кад у ликијску земљу до Ксанта реке дође*.. И на крају стихови (12.313-315): *Ми имање имамо уз обале реке Ксанта, велико и лепо, са житородним ораницама. Зато будимо први од Ликијаца у борби*... Ликија и јесте као што песник каже *далека земља*, удаљена је скоро 500 km ваздушном линијом од Дарданела, а путем сигурно бар 100-200 km више. Хомер у *Илијади* именује две скупине Ликијаца, једни су далеко, док за друге то не каже. Ово би

могло стварати забуну, али забуне ту ипак нема. Једно јесу Ликијци из Ликије, земље на југозападу Мале Азије, односно они из *Ликије далеке земље*. Од ових Ликијаца из Ликије треба разликовати друге Ликијце, од града Зелије, а који је близу обале Мраморног мора на крајњем истоку Тројаде у Малој Азији. А ове Ликијце је предводио Пандар, а Ликијцима су названи према Пандаровом оцу Ликону (Лику, Ликаону) (2.824-827), (5.105 и 5.173). Хомер њих именује и као *Тројанце који долазе из Зелије*. Нама је и ликијски Ксант важан само зато што знамо и његово старије име. Постоји можда и неко старије име од оног које нас интересује, али њега налазимо само у тумачењу *хетитских архива*. То име јест *Арнна*, а наводно су овај град тако звали домороци, вероватно Солими. Арну ипак помиње и Стефан Византијски (6. век) који у својој *Етници*, каже о граду: (A123.12) *као Ксантос град у Ликији*. Нама ово име није значајно за тему, па се њиме нећемо даље бавити. Важан нам је једино Страбон који, у *Географији* каже:

(14.3.6) *Затим се долази до реке Ксант, коју су стари људи називали Сирбис. Пловећи овом реком чамцем на весла за десет стадија долази се до Летоона; а настављајући шездесет стадија иза светилишта долази се до града Ксантијаца, највећег града у Ликији. После Ксанта је Патара, која је такође велики град са луком и храмом Аполона, коју је основао Патар. Обновио га је Птоломеј Филаделф и назвао Ликијска Арсиноја, али је првобитно име ипак преовладало*.

Град Ксант који Страбон овде помиње, у старо време, звао се слично као река, наводно Сирбис. Ово јесте сасвим вероватно Страбон чак, као што се види, то изричито и каже. Ликија, у духу словенских језика би пре била Лика, као и ова на Балкану, је била држава на југу, односно југозападу Мале Азије. Старији је назив био Милија, док су најстарији познати њени становници били Солими, а њих Хомер помиње у причи о Белерофонту, или у стиховима (6.184) и (6.204). У *Одломцима*, Милојевић о Ликији говори: *Ликија Мила или Миљача — Lycia, Milias — кроз коју протичу реке Србица доцније названа од Грка Xanthus и Лимира —Limyrus, а још су били градови; Србица, Патара, Мира итд*. Три стране даље у *Одломцима* стоји: *Србица — Sirbes — река*. После ових Милојевићевих навода, можемо наслутити и на основу чега би се могао извести закључак да се трачко племе Ксанти на Марици звало Срб. Тако се звала река Ксант у Ликији и град истог имена. Како је Милојевић Ксанте могао назвати Срб, разјашњава Јован И. Деретић, у књизи *Серби народ и раса*, (50) : *Сирбис или Себис је исто што и Ксантос, јер су Грци прводили српско име са Ксантос, у ствари Ксантос је суиме за Сербос*. Ипак, као што смо видели, постоји и извесна разлика у имену реке код Страбона и код Милојевића, зато разјаснимо и то. Један је наш земљак, помало заборављени палеолингвиста, Светислав Билбија (1907-1995), који је живео и радио у Чикагу, растумачио писма и превео све доступне речи језика Етрураца (Расена), а приде Лидијаца и Ликијаца, рекао да се река звала Србица или Зрбица, а седиште државе је Срб или Зрб. Тиме Билбија потврђује имена која нам даје Милојевић. Он је превео цео текст и са ликијског обелиска познатог нам као *стела са Ксантоса*, објашњавајући сваку, тамо записану, реч понаособ. Детаљну систематизацију текста и његово потпуно разјашњење дао је Радомир Ђорђевић, у књизи *Обелиск из Ксантоса*. Јован Деретић, Билбијин

лични пријатељ и сарадник, је испричао писцу ових редова, да ни Билбија није ништа знао о Милојевићевом раду, што значи да ова имена није могао пронаћи нигде другде, него их је и прочитао са споменика. Није их ни било нигде осим код Милојевића, чији су радови дуго времена били потпуно непознати научној јавности. Занимљиво је да управо та иста имена Милојевић даје више од једног века пре свих осталих, али и даље га оспоравају. Да не било спора, Билбија је и име града прочитао слово по слово. Тако би реч, пренета у данашње алфабете, највише личила на *IPB*, што је Билбија дао фонетски као *ЗРБ (СРБ)*.

Овде ћемо дати још једну успутну опаску која и није у директној вези са овим радом. Ликија или Лика у Малој Азији имала је град Срб и реку Србицу, ако су Милојевић и Билбија у праву, док Лика на Балкану има још увек градић Срб у близини извора Уне. Реку Уну су, наводно, тако и назвали Млечани опчињени њеном лепотом, а њено ново име бисмо могли превести као *Једина*. Старо име јој је, кажу, било Србица. Каква је веза између ове две Лике и да ли су све ове легенде баш тачне, било би интересантно истражити. За овај Срб на Уни, кажу да постоји на неким римским картама из другог века, па ако је то тачно онда и старост овог Срба на Уни не може бити мања од тога. То би, наравно, бацило сасвим ново светло у вези доласка Словена на Балкан које нам сада сервирају. Наравно, било би тако кад би овај Срб и Србица имали везе са народом који данас носи име Срби, што је сасвим могуће али потврде за то не постоје. Може бити и да је сличност ових имена случајна јер не постоји сагласност о значењу имена Срб. Но, чак и да постоји не мора значити да је баш тако као што кажу!

Зашто постоје оне ситне разлике у имену Ксанта код Страбона и Милојевића, односно Билбије? Најлакше, а сигурно и најпростије би било одговорити: *Зато што Страбон није био Србин, а Милојевић и Билбија јесу*!

Ма колико оваква тврдња звучала бесмислено, она итекако *држи воду*. Дабоме да се овде не ради о припадности овом или оном етносу, него само гласовним могућностим или можда, боље речено, немогућностима неког језика. Тако смо, као пример, узели баш српски и хеленски језик, као језике који имају знатнију разлику у броју гласова. Страбон из Амасеје у Малој Азији, и пише хеленским језиком. Он је истовремено становник римског царства, јер је после Цезарове чувене победе код Зеле, против Фарнака (-47), његова Амасеја припала Риму. Страбон, антички географ и путописац, сигурно је говорио и друге језике, бар латински, али очигледно му није био близак ниједан језик који је имао глас *Р* и као самогласник као што је случај у српском језику. Утолико се и његов назив за реку и град мора разликовати од Милојевићевог јер је, не могавши нешто да изговори, додао самогласник. Како нам Билбија потврђује да се град звао Срб или Зрб и даје реч од три словна знака за град, тако можемо бити уверени и да постојање гласа *Р* као самогласника и као сугласника била и једна од особина ликијског језика. Ликијски језик је имао старију и новију варијанту, баш као и што је старије име за Ликију била Милија, тако се обично називао и овај језик, милијски. Најлакше је поређење управо са некаквим живим језиком, а српски језик се по својим особинама томе у потпуности одговара. Стари Хелени јесу

сигурно највеће проблеме имали са изговором комбинације гласа *Б*, који они нису имали, са гласом *Р* као самогласником, што је био случај и са ликијским Ксантом који садржи *РБ*. Хеленски језик је у почетку имао глас *Б*, а није имао *В*, да би се касније *Б* изгубило, а *В* појавило уместо њега. Савремени хеленски језик такође нема знак за глас *Б*, него се користи *МП* када се треба изговорити *Б*. Кад би томе додали још рецимо гласове *Ч*, *Ш*, *Љ*, не морамо ићи даље, то је довољно да их доведемо у потпуно безизлазну ситуацију. Никако не би били у стању да било шта од овога изговоре. И све сличне варијанте попут *БРК*, *ГРБ*, *БРЉ*, сигурно би неизоставно испуњавале услов да постану *Ксант*. Ово бисмо могли назвати *ефектом ксантовања* код старих Хелена. За ову реч знамо да се користила за жуту боју и то доста дуго, бар од времена Аристотела, односно 4. века старе ере. У свом делу *Историја животиња* (3.12.1) каже: *и то је разлог, кажу, зашто га Хомер назива Жутом реком*. Међутим, управо ксант (ксантос) изгледа спада у оне речи које су временом мењале своје значење. Знамо да је и ова појава карактеристична за сваки језик, како се језик развија тако и део речи зна променити своје значење. Ксант у *Илијади* зато и није могао значити жуту боју, из простог разлога што назив за ту боју још није ни постојао. Постоји већ научно утемељена и опште прихваћена теорија боја Берлина и Кеја, а она каже да у сваком језику прво постоје само светло и тамно. После тога долазе боје и то црна и бела, после њих редовно иде црвена, а тек доста касније зелена или жута и тако редом. Најкасније долазе називи за љубичасту, оранж, али и друге мешане боје. Боје које нису имале своје називе су се изражавале метафорички. О томе је доста књига написано, али није предмет овог рада па се тиме нећемо бавити више него што је непходно. Ни *Хомерови епови* нису никакав изузетак, ту имамо црну, белу и црвену боју док су остале и приказиване метафорички. Ово многи преводиоци Хомера нису знали па зато неке боје и нису преводили метафорички као што стоји у *еповима*, него по називу који још и није постојао. Ипак, у *Илијади* постоји и један изузетак од овог правила и то *порфирна боја*, помињана чак 5 пута. За овај случај постоје два тумачења, једно је да песник и не мисли на *љубичасту* него *загаситоцрвену* боју, а друго да су у питању биле касније преправке *епа*. Значење речи *ксантос* је у почетку, вероватно, и ближе значењу речи *ксенос*, која означава нешто страно (туђе). Управо у случају овог ликијског Ксанта и наилазимо на праксу код старих Хелена да потпуно измене сва она имена која, због ограничења гласовних могућности свог језика, нису и умели да изговоре. Зато је ликијски Ксант био згодан пример, будући да нам је било познато његово старо име. На ову хеленску праксу да искриве све називе жалио се још Шафарик пре 200 година, а вероватно није био и једини. Тако да смо дошли и до дефиниције појма *ксантовање*, који смо увели да једном речју опишемо овај феномен. Како свуда по хеленском свету још данас има подоста назива са овим именом, онда треба имати у виду колико су стари јер од тога и зависи да ли су стварно *жути* или су можда имали какав страни назив по због тога *пожутели*. Кад је *ксантос* код старих Хелена коначно *пожутео*, не може се сасвим тачно утврдити због недостатка чињеница. Али нешто ипак можемо знати, а то је да крајем 6. века старе ере *ксантос* већ значи жуту боју. Ово је у савремено доба утврдила грузијска ауторка Ирине Дарчиа из Тбилисија у свом раду *Феномен боја у Пиндаровој поезији*. Пиндар (518-438), познат по својим

одама, певао је на дорском дијалекту. А у раду поменуте ауторке стоји: *ζανθος (жута разних нијанси).*
Сигурно је и Сократова легендарна жена, описивана као *оштроконђа*, чије је име *Ксантипа*, могла бити названа овим именом због своје светле косе, или је можда њено право име само било Хеленима тешко за изговор. Тако можда ни она није била поштеђена овог *ксантовања*.

Сад се можемо вратити *тројанском Ксанту*. Према томе што би се досад дало закључити, његово право име би се морало разликовати од ликијског имењака. Овај Ксант је дакле река чудног имена која не извире у Тројади него дотиче у њу са северне стране. То може бити једино Марица, која истиче из Маричког језера на планини Рила у Бугарској, па тако долази у земљу краља Пријама из северног дела Тракије. Име Марица, за ову реку користе Срби и Бугари, али и Турци користе слично име, *Мериц*, прилагођено њиховом језику. Римско име Хебрус је изведено из хеленског Еврос (Εβρος), како се и данас зове. Ево шта о томе пише Псеудо-Плутарх у делу *Имена река и планина:*
(001.3) *Еврос: Еврос је река у Тракији, која је своје име Ромб (Рхомбос) добила по многим заливима и вировима у води. Касандер, краљ тог краја, оженио се Кротоником, а од ње је добио сина коме је дао име Еврос. Али након што се развео од прве жене, оженио се Дамасипом, кћерком Атрака, пославши сина да је доведе кући. Мађеха се заљубила у свог посинка и позвала га је писмом у загрљај, али он побегне у шуму, предавајући се лову и избегавајући мађеху као Фурију. Онда покварена жена, којој није успело да оствари своју намеру, оптужи младића да ју је покушао завести. На то је Касандер, бесан од љубоморе, одлетео у шуму и са исуканим мачем појурио за сином, као према ономе ко је издајнички покушао да упрља очев кревет. На то се син, пошто је открио да не може избећи очев гнев, бацио у реку Ромб, која је касније названа Еврос по његовом имену; - како сведочи Тимотеј у својој 11. књизи река.*
Овде треба додати да постоји још једна легенда, по којој је старо име Марице било *Оеагрос*, по митском краљу Тракије и оцу легендарног Орфеја. Сва ова имена стари Хелени су могли да изговоре, што значи да река коју је и Хомер поменуо у *Илијади* не би била *ксантована* да је носила неко од ових имена у његово време. Ако би ова *теорија ксантовања* била иоле тачна, онда би онај Милојевићев *Срб*, као назив за *Ксанте*, могла бити и једна од могућности, али никако не и једина.
Овај феномен *ксантовања* код старих Хелена је претпоставка која има основа, али се не може проверити због недостатка чињеница. Зато ћемо могућ одговор потражити, где другде него, код нашег сигурног водича Хомера.
Као што већ знамо, Ксант је у *Илијади* река и њој припадајући речни бог. Али ово није све о Ксанту, може се пронаћи још понешто интересантно. И у стиху (5.152) наилазимо на *Ксант али не реку већ име једног Тројанца*. Онда у стиху (8.185) Хектор говори коњима: *Ксанте, Подарже, Етоне и дивни Лампе*. То да Ксант није само Хекторов, него и Ахилов коњ сазнајемо тек у стиху (16.149): *Ксанта и Балија који лете као ветар*. Исто у стиху (19.400), се и Ахил обраћа својим коњима: *О Балије и Ксанте, Подаргина славна децо*. Неколико стихова касније Ахил пита Ксанта (19.420): *Што ми проричеш смрт Ксанте?* Поред

имена за реку и речног бога, Ксант је дакле било име човека, али и два коња. Овде је већ очигледно да су то све била различита имена, само су *ксантована*. Значи имена која стари Хелени нису могли изговорити. Не постоји нигде да је забележно како су божанска имена давана коњима, а код Хелена и нема имена олимпских богова чак ни међу људима. Ако је и Ксант бог којег *Див бесмртни роди*, онда се сигурно нико не би усудио истим именом назвати свог коња. Али стварна имена сваког Ксанта појединачно можемо само претпоставити, па тако можемо дати машти на вољу. Довољно је онај Плутархов Ромб(ос), малко још преименовати у рецимо *Рмбош* и Хелени би му одмах залепили *Ксант*. Онај се Тројанац могао звати рецимо *Бршљан*, а коњи нека буду *Грбуљаш* и *Брљушко*, тако би сигурно сви били *ксантовани*. Треба рећи још и то да 110 km западно од Марице и данас постоји град Ксанти, али је то име из новијег доба. Али да су, којим случајем, негде надомак хеленског света, тако би се сигурно звали и градови Брно, Тршич, Трст, Трстеник, Брчко и многи други. Поред града истог имена у Тракији и данас једна мања река носи име *Ксантијска река*, Да ли је и стварно *жута* или само *ксантована*, ко зна?
Ако би Ксант из *Илијаде*, ипак, имао везе са жутом бојом, онда би његово име могли у жаргону превести и као *Жућко*. Не треба боља потврда *ксантовања* од овога! Неко би стварно морао бити веома маштовит, па замислити и постојање бога са оваквим именом. Милан Будимир и Пјер Шантрен сматрају да је реч тирсенског (пелашког) порекла и дају њену етимологију, што можемо видети у делу који је био посвећен Милану Будимиру. Али били управу или не стање ствари са Ксантом у *Илијади* је ипак најбоља потврда да је *ксантовање* било реалност код Хелена!

Ово би био и крај приче о *тројанским рекама*, барем засад, о њима ће још бити речи у другом контексту. Зато можемо прећи на остале реке у Тројади за које и јесмо рекли да могу бити занимљиве. У стиховима (6.34-35) се спомиње и река Сатниоент(ос) (Σατνιόεντος): *Што беше из Педаса стрмог на брегу Сатниоент-реке*. Даље у (14.445): *Који је напасао стадо на обали реке Сатниоент*. На крају у стиховима (21.84-89): *Што ме вратише теби; роди ме некад моја кратковека мати Лаотоја старог Алтеса кћер, који Лелезима, што војују радо, господар беше. Код Сатниоент-воде у Педасу врлетном седећи. Његовом се кћерком, уз многе друге, ожени Пријам и она нас обојицу роди, а ти ћеш нас оба заклати.*
Овде са Сатниоент повезује са градом Педасом у земљи Лелега. За ову реку се мисли да је то данашња река Тузла које се улива у Егејско море на неких 12 km северно од рта Баба, на полуострву Бига у Малој Азији. Ту је по некима била земља Лелега и град Педас. Постоји и друго мишљење, а то је да је Сатниоент једна од река која се улива у данашњи Едремитски залив, где је онда био град Педас. Како се о Педасу ништа поуздано не зна, обе могућности су реалне, али прва од њих је ипак значајно вероватнија од друге. Преостаје Есеп, који смо и помињали заједно са осталим рекама које извиру на Иди. Есеп се помиње пре тога у епу. Прво, где другде, него у *Каталогу бродова* кад у стиховима (2.824-827) песник каже: *Који из Зелије беху, у подножју најнижем идском, богати људи што пију Есепову црну воду. Те Тројанце је водио Пандар, блистави син*

Ликонов, којем лук додели сам бог Аполон. Есеп имамо поменут још једном у стиховима (4.90-91): *Нађе Ликонова усред јаких штитоносних чета, које око њега стајаше, а дођуше с њим од воде Есепа*. У *Илијади* (6.21) Есеп је и лично име. Есеп (данас GÖNEN-ÇAYI**)** је историјски позната река, знамо и да је тамо била улогорена персијска војска пред битку на Гранику (-334). Налази се мало западније од језера Куш у Малој Азији и улива се у Мраморно море. Ова река заиста има доста таман одраз, бар на фотографијама, а да ли је ова боја само и због тамнијег речног дна или јој је вода стварно црна, то се не може видети из сателита. Град Зелија, по којем се, једно време, звала цела долина ове реке, је познат из римског периода и налазио се у области код данашњег мањег места Сарикој (Sarikoy). Хомер нам ето каже да је град постојао још у његово време. Где се налази Есеп није никад ни било спорно, није познато и да је река с овим именом постојала игде осим на овом месту где смо је и пронашли. Ово је било потребно истаћи пошто су се код неких *истраживача* појавиле неке другачије приче, односно разне измишљотине. Овде треба упамтити Хомерове речи и то да се *Зелија налазила на најнижој страни Иде*, што практично значи да песник и овај део планина зове Идом. Овај део је веома важан да би се и одредило шта је и где се налазила Ида.
Од оних осам река које песник помиње да извиру на Иди, њих пет се помињу у *епу* само на том месту. За Греник знамо да је Граник (данас Biga-çayi), овде већ помињан по чувеној бици. За Родиј се мисли да је некадашња река Дарданели (данас Sari-çayi), која протиче кроз Чанкале па је понекад зову и по имену овог града. За Карес, Рес и Хептапор, не знамо тачно где су биле и да ли су уопште постојале и према томе ћемо се и равнати. Њих, додуше, помињу и Страбон и Деметрије, али знајући њихову став о *хомеровској географији* има разлога и да верујемо како су ове реке сами крстили само да би постигли и неку сагласност са Хомером. Постоје и још две реке у Тројади које песник помиње у *Каталогу бродова*, а то су у (2.835) *Практиј* и у (2.839) *Селеент*. Обе реке се и уливају у Дарданеле, од којих Практиј још увек тече, а Селеент је сведен на бедан ниво повременог потока који до мора и не стиже. Ово би било, углавном, све што нам је засад било потребно о рекама код Хомера.

Нижа божанстава, богови ветрова и река, испричаше нам већ своју причу али последња реч ипак мора припасти олимпским боговима. Па да видимо онда и шта ће то они да нам саопште!

Казивања бесмртника - Божанства са Олимпа

А причу олимпских богова нећемо започети од Дива (Зевса), првог међу њима. Знамо из митологије да је Зевс само мислио да је први на Олимпу, док га је све време, његова жена, богиња Хера, *мотала око малог прста*. Тако симболички започињемо ово поглавље управо са казивањем *волооке госпође Хере*, како је и назива бесмртни Хомер.

У 14. певању *Илијаде*, стихови (14.153-360), Хера, гледајући са Олимпа, *угледа Зевса како седи на највишем врху вреловите Иде*. Бесна на њега, због забране боговима да се мешају у рат, она реши да оде код њега на Гаргар да га заведе и

успава, омогућавајући Посејдону да помогне Ахајцима у борби. Хера реши да оде на острво Лемно(с), где борави бог Сан (Хипнос), којега ће моћи даровима приволети да пристане успавати Зевса. Херин пут, од Олимпа до Лемна, је приказан на карти 1, који Хомер описује стиховима (14.225-231): *Хера остави врх планине Олимпа и крене. Стигне у Пијерску земљу, прође Ематијом милом, потом се вину преко снежних планина Трачана узгајивача коња, на највише врхове, не додирујући ногама земљу; са горе Атоса се спусти у валовито море, дође потом на Лемно, а у град божанског Тоанта (Тоаса). Онде се састаде са Сном (Хипнос), братом Смрти.*

Погледамо ли ту карту, видећемо и да је путања богиње Хере до Лемна помало необична. Она из неког разлога не иде најкраћим могућим путем. И уместо да крене од Олимпа на исток, преко мора, она бира доста заобилазни пут, а преко Пијерије, Ематије и трачких снежних планина, све до Атоса, да би се одатле и упутила на морску пучину ка острву Лемну. Једино могуће објашњење овакве путање је да Хера, из неког свог разлога, не жели путовање преко мора. Барем не више него што би то било неопходно. Зато бира дужи пут, али са најкраћом могућом деоницом преко мора. Хера је олимпска богиња, није морска, па тако песник и приказује овом приликом, очито је да избегава Посејдоново морско царство. Да је богиња ишла правом линијом од Олимпа према Лемну, прешла би укупно око 230 km, од чега би 46 km ишла копном, а остатак од 184 km би морала морем. Копнени део је око 18 km од Олимпа до мора, а и још 28 km би могла ићи копном преко полуострва Касандре и Ситоније. Бирајући описани, заобилазни, пут, копном до Атоса, Хера ту има свега 58 km морским путем до острва Лемна, камо се и упутила. Кад стигне на Лемно, ту проналази бога Сна (Хипноса) који се дуго колебао у страху од Зевсовог гнева, али на крају ипак пристаде да јој помогне. Даље нам песник каже (14.280-293):

А кад Сан положи заклетву, одмах обоје одоше са острва Лемна и Имбра маглом обавијени путоваше брзо. Стигоше до врелових Иде пуне свакојаког зверења, дођу до Лекта и ту из воде изађоше, пођоше по сувом и врх планине се тресао под њиховим ногама, а Сан се пре, него што га Зевсове угледаше очи, попе на јелу (ελατην) која је била повисока, највиша која је тада расла на Иди; а сезаше кроз маглу у небеса. Ту се Сан посади, скривен густим јеловим грањем (ειλατινοισιν) у звонку се горску претвори птицу, што је богови зваше халкида, а људи киминдис. Госпођа Хера се хитро попне на Гаргар, високи врх планине Иде.

Кад се Сан заклео Хери, они одлазе са Лемна и Имбра, пођоше на Иду, а онда изађоше из воде код Лекта. Видимо да је у *Илијади* обрнут редослед догађаја, па тако излази да су на Иди пре него што су изашли из воде. Ова чудна замена редоследа већ указује на могућност да је овај стих о Лекту додат мало касније, очито од не баш вештог песника који га је додао на погрешно место. Ипак, ако то није случај унели смо тек неопходну исправку да би све имало смисла, јер је кристално јасно да Ида не може бити у мору. Као што је и Хера избегавала пут преко мора, односно бирала је дужи копнени пут да би имала најкраћи могући морски, она се тако и враћа на копно. Од Лемна, најкраћа деоница до копна је преко Имбра све до Галипољског полуострва. Упутивши се Зевсу на Гаргар, излазе из мора код Лекта. Сад се јасно поставља питање, где се налази и шта је

Лект(ос)? Познат нам је и антички рт Лектос, Лектум или Лектон, данашњи рт Баба северно од Лесбоса. Знамо да је овај рт носио то име бар од 5. века старе ере, кад га помиње Тукидид (8.101). Страбон у (13.1.2) наводи: *Док се делови око Илијума, Тенеда и Тројанске Александрије протежу од Абида до Лектума. Сходно томе, планина Ида, која се протеже до Лектона (Λεκτοῦ), и лежи изнад свих ових места*. Очито је то онај исти Лект који помиње и Тукидид, а Страбон га помиње још у: (13.1.4-5-8-24-46-47-48-49-51-68), као и (13.2.1-2-4), али не каже ништа што би нас интересовало. Једино у (13.1.5) износи став да је *то онај исти Лект који помиње и Хомер*. Ово би могло значити да смо нашли коначно, ето, макар и једну једину, чињеницу која би указивала на град Троју у Малој Азији и то доста поуздану, без извлачења из контекста или бесмислених претпоставки. Јер ако је Лектос исто што и Лектон или Лектум, а Лектон јесте у Малој Азији, онда би морала бити и Ида са Гаргаром, а с њима онда и Троја. Ништа ту није спорно, никад није ни било, знамо да је све то постојало негде у Малој Азији, али не знамо од када. Баш ништа од тога не знамо да је било пре 5. века старе ере, а и Страбон у (13.1.21) каже: *Много је заједничких имена код Трачана и Тројанаца*. Међутим, као и увек, ништа није онако као што се у први мах учини. Како знамо да Хера путовање морем своди на најмању могућу меру и све се, само од себе, разрешава. Да су ишли према рту Лектон, Хера и Сан би ишли југоисточним правцем од Лемна, а не, као што се каже, североисточним према Имбру. На карти смо означили једно место као Лектон, оно историјско за које знамо, а друго као Лектос, оно хипотетичко. У *Илијади* и стоји Лектон (Λεκτόν), док је у преводима Лект или Лектос. Ми ћемо их називати Лектон и Лектос да бисмо их лакше разликовали. Хера и Сан би дакле од Лемна, преко Имбра, а према Лектону прешли далеко дужи пут морем (94 km), него када би ишли правом линијом преко мора од Лемна ка Лектону (70 km). Да су ишли на копно од Лемна, а преко Тенеда, прешли би пут морем од 53 km. Јасно је зато да никако нису ишли према Лектону, него према Лектосу који се, шта год да је био, могао налазити само на Галипољском полуострву. Овом путањом се опет прелази најмањи пут морем од Лемна до најближег копна (37 km), тако да се и наш Лектос управо ту морао налазити. Ово, наравно, не значи да се Гаргар, на Иди, морао налазити у Тракији, јер су Хера и Сан могли лако прећи Дарданеле што би, судећи по претходној путањи, сигурно учинили на најужем месту овог мореуза. Једино значи да нису ишли према Лектону, јер тада не би ишли преко Имбра, односно најдужим могућим путем преко мора.

Лектос се можда звало насеље или рт, а могуће и полуострво. Да одгонетнемо шта је био овај Хомеров Лектос послужимо се мало и старим језицима. Знамо да је код старих Хелена *лект(ос)* значило *издужење*. Али *издужење* у општем смислу, па зашто да не буде и *издужење копна у море*, управо као Галипољско полуострво. Док именица *лекитос (λεκιτος)* или *лекита*, означава једну врсту једноручног кондира издуженог врата. Овај кондир (*лекитос)* је углавном био употребљаван у ритуалне сврхе, за приношење жртви леваница божанствима. Занимљиво је да и сам изглед Галипољског полуострва, значајно ужег на свом северном крају, невероватно подсећа баш на ову посуду. Оволика сличност је тешко случајна. Зато, ако бисмо рекли да је овај Лектос био рт или полуострво, сигурно не бисмо били далеко од истине. Наравно, нипошто не значи да није

могло постојати насеље истог имена, које само историја није забележила. Било великим или малим словом ово име је, као и многа друга, очито донето у Малу Азију из Тракије. Вероватно само још један у дугом низу географских појмова које Страбон налази са обе стране Дарданела. Опет значи ништа од Мале Азије иако је ово са Лектом обећавало! Хомеру, дугујемо неизмерну захвалност што нам је открио могући Лект за који историја није знала да постоји!

Ипак, овде нисмо сасвим готови са Хериним казивањем, може се још понешто закључити и о највишем врху Иде, Гаргару. Знамо и да Сан (Хипнос) и богиња Хера походе Зевса на Гаргарском врху. При томе се Сан попне на *највишу јелу на планини* која расте управо на овом врху. Песник овде изричито не каже и да ова јела расте баш на самом врху, али пошто знамо да Сан овде треба успавати Зевса који седи баш на врху и он је тако морао бити веома близу њега. Овде се, напокон, можемо позвати на закључке о *јелама* из поглавља о флори и фауни. Сетимо се да *европска јела* расте на 800-1600 m надморске висине, а слично се може узети и за *јелу краља Бориса*, док *тројанска јела* расте 750-1500 m. Јеле не расту у области између реке Марице и Мраморног мора, зато нигде на овом простору не може бити ни Гаргар. Малоазијска Ида је планина на полуострву Бига, о чему нам сведоче бројни антички писци. И за ову планину знамо да се тако звала само не знамо тачно од када. Не да не знамо тачно, него не знамо ни приближно. Први је тако именује Херодот (7.42), описујући пролаз Ксерксове војске поред ње, што значи да се тако звала у његово доба. Ова планина зове се данас Каздеги (Кас-даг), а њен највиши врх, висине 1747 m, је тај хипотетички *Гаргар*. Од Хомера знамо да је Гаргар био највиши врх Иде, а и без Хомера, из митова или *кикличких епова*, да је на овом врху био и *Зевсов свети гај и олтар*. Значи да је овде био у питању планински врх са богатом вегетацијом, а то баш никако не одговара овом врху. Он је, једноставно, превисоко и без вегетације, па тако и без *тројанских јела*, које су могле расти тек на 250 m ниже од врха.

Спорни стих о Лекту јесте могао бити додат у *еп* током неке од редакција, јер ако се знало за Илион, Иду и Лект у Малој Азији током 5. века старе ере, али могуће и век два раније. Тако да није сасвим немогуће да је и тај хипотетички песник, који је ово додао, мислио баш на Лект и Иду у Малој Азији. Ипак, ни ова могућност не мења изведене закључке *ни за јоту*. Или је Лект тамо где смо и утврдили да се морао налазити, или га није ни било. Тако би некакав резиме Хериног казивања могао бити: Хомеров Лект није онај Лект у Малој Азији, ни Гаргар највиши врх на планини Каздеги. Тако да ни ова планина не испуњава услов да буде *Хомерова Ида*, осим ако *Ида није Ида, него ида*, значи планина или гора. Овде смо завршили са Хером, па је сад коначно и ред на Зевса.

Из митологије знамо да су Хера и Зевс обично били супротстављених ставова и зато ћемо у наставку видети шта нам има саопштити Зевс, на ову тему. Хоће ли се његова прича разликовати од Херине, или ће ипак његова бити последња: *Да драга*! Уз Зевса, саслушаћемо и његовог брата Посејдона који је по легенди зидао зид око Троје, па се тако може сматрати највише упућеним богом у нека *тројанска питања* међу свим олимпским божанствима.

Зевс седи на планини Иди, на њеном врху Гаргару, и посматра бојеве око града Троје и ахајских лађа. То је његово омиљено месту где је имао свој *свети гај и олтар*. Он испуњава обећање дато Ахиловој мајци Тетиди и помаже Тројанце

у рату. У стиховима (13.1-9) песник каже:
Сада, када је Див довео Тројанце и Хектора до бродова, оставио је тамошње борце да се забаве о свом јаду, а сам је окренуо унатраг своје блиставе очи гледајући надалеко, према земљама трачких коњаника, Мизијаца бораца изблиза, господских Хипермолга који пију кобиље млеко и Абија, најправеднијих људи. На Троју више није окренуо своје блиставе очи, јер у срцу није сматрао да ће се неко од бесмртника приближити да помогне Тројанцима или Данајцима.
За то време, његов брат Посејдон, бог мора и ахајски помагач у рату посматра (13.10-14):
Али бог Земљотресац све је будно пратио чудећи се рату и борби, седећи високо на највишем врху шумовитог трачког Сама, јер се одатле јасно видела цела Ида, Пријамов град и ахајске лађе.
Стихови који следе иза тога су типичан пример песничких украса. Ту Посејдон направи три корака и четврти већ стиже до Еге и своје подводне палате, онда и упрегне своје бронзане коње са златним гривама, које остави у некој подводној пећини (13.32-33): *Постоји широка пећина у дубинама морске пучине, на пола пута између Тенеда и кршевитог Имбра*. Ту остави коње, а затим се упути и да бодри Ахајце. Овде песник помиње подводну пећину, наводећи и место где се она налазила. Ово јасно не може бити и валидан географски податак, јер стари народи нису знали ништа о подводном свету. Нису знали ни да пливају, нити да роне. Познавали су рибе које би уловили али то је углавном било све. Зато и овај део можемо схватити само као песнички украс, што је јасно и из контекста јер се говори о богу Посејдону и његовим бронзаним коњима. Овај део и јесте помало бизаран јер Посејдон у три корака долази до своје палате да би упрегао коње, које после оставља и одлази међу борце. Тако је могао у своја три корака стићи и до бојишта, није ни морао ићи по коње. Овај део је мало *убоден* у *еп* и није сасвим јасно шта нам то песник овде саопштава, осим да је бог Посејдон имао бронзане коње са златном гривом. Зато је могуће да ово чак и не потиче од Хомера? Но, свеједно од кога потиче свакако пише у *Илијади*, а могло би се рећи да указује на ахајски логор у Малој Азији. Малоазијска обала није далеко од Имбра и Тенеда, па би се стварно могло претпоставити да се Посејдон тамо упутио. То би важило само кад би се Посејдон, који је кренуо да бодри ахајску деморалисану војску, упутио под Троју. Из *епа* сазнајемо да се ипак упутио у ахајски логор, а знамо да је један био на Херсонесу, па би се то онда и морало односити на њега јер нигде досад није било ни трага некаквом логору у Малој Азији. Што се тиче овде поменуте пећине, ако би негде, у овој области, таква и постојала, онда може само бити у питању пука случајност, ништа више. Писцу ове књиге није познато да игде у области, на коју Хомер указује, постоји нека подводна пећина. Тим пре, ни песник није могао знати какве подводне пећине, па тако ову чињеницу не можемо користити као географски податак. Но, није од некаквог пресудног значаја јер све остало, ипак, можемо.
Али, вратимо се ми поново нашем Зевсу, који седи на *Гаргарском врху Иде* и доводи Тројанце од града до лађа. Као и Посејдон и он види Троју и лађе. Али потом *окрене своје блиставе очи унатраг*, дакле на супротну страну, гледајући тако према Трачанима, Мизима, праведним Абијима и Хипемолзима, знаним

млекопијама. Овде се под Мизима подразумевају европски Мизи. Само у том случају они могу бити у истом смеру као Трачани. Ово је једини помен ових, европских, Миза код Хомера, док се у свим осталим случајевима мисли само на малоазијске Мизе коју су били борци на тројанској страни. За њих знамо да су исти народ, који је делимично пресељен из европске Мизије, неки кажу већ давно пре *Тројанског рата*, још у 15. веку старе ере. Тек Абије и Хипермолге Страбон, у (7.3.2), помиње као скитска, односно сарматска племена, помињући уз њих Галактофаге (млекопије) као да су посебно племе. Ово баш не одговара оригиналу (доступном писцу ових редова) нити познатим препевима Ђурића и Маретића, свуда стоји да су Хипермолги млекопије (пију коњско млеко). Ипак, Галактофаге и Абије помиње и Амијан Марцелин (Ammianus Marcellinus; 330-400) у својој *Историји* (23.6.62), али позивајући се на Хомера. Овде су јасно у питању различите верзије *епа*. Но, нама је свеједно, тако да ово не морамо ни узимати у обзир. Једино важно је да Трачани живе само у Европи, а Миза има и у Азији. Упрошћено, кад Зевс *окрене своје блиставе очи унатраг*, што значи на супротну страну или 180°, он гледа у Тракију и Мизију. Ово никако не би било могуће за Троју било где у Малој Азији, уз један изузетак. Изузетак би се односио на једно брдо на југу Галипољског полуострва и то сасвим у близини места где су, по претходном закључку, Хера и Сан изашли из воде негде на већ помињаном Лекту. Са његовог врха би Зевс могао гледати град Троју и лађе у Малој Азију, а окренувши се за пуних 180° гледао би у Тракију и ону Мизију у Европи. То би могао бити Гаргар, али само под условом да усвојимо и један закључак, који смо већ изнели као могућ, по којем Ида није било име планине, него је значило планина или гора. Само тако би Ида могла бити на Херсонесу, односно Галипољском полуострву. Но, ипак би и ту постојало нешто што се не слаже са *Илијадом*. Брдо је високо свега око 200 m, тако да на њему нема јела и не може бити кандидат за Гаргар. Даље је лако закључити да ако Гаргар није могао бити нигде у Малој Азији, нити на Галипољском полуострву, онда је он морао бити негде у Тракији, а недалеко од њега је онда морала бити и Троја.

Према официјелним тумачењима, Зевс би и требао седети на врху малоазијске Иде, планине Каздеги. Овај став заступа и Страбон, који је видећи и сам сву бесмисао овог тумачења, покушавао дати некакво објашњење. Он се у (7.3.2), баш на оном месту где помиње Абије и Хипермолге, уби објашњавајући да то што Зевс окрене поглед унатраг не значи то што ту пише него и нешто сасвим друго. Међутим, није био убедљив, напротив, а није ни могао јер су чињенице неумољиве. За овај врх смо констатовали да није ни могао бити онај Гаргар из *Илијаде*, па нема потребе да то и понављамо. Дакле, посадимо на тај врх Зевса и видећемо да би он, гледајући у истом правцу, видео Троју и лађе, као што и следи из *Илијаде*. Овај део није ни био споран, али следећи већ јесте. Кад би се окренуо на супротну страну (180°), гледао би дубоко у Малу Азију, већ према земљама тројанских савезника, попут Караца, Меонаца (Лидијаца) и Ликијаца. Мизи би се ту и могли пронаћи, у Телефовој Мизији око града Пергама, али ни Трачана ни Тракије *нема ни на видику*, а никад није ни било. Утолико пре није било ни Абија и Хипермолга, који живе негде према Дунаву. Закључак је и да нас Зевс неизоставно води право у Тракију и то на некакав врх виши од 800 m. Први кандидат може бити и данашњи Ганос-даг, планина јужно од Текирдага

висока 945 m. Одавде би Зевс морао гледати Трој преко Мраморног мора, али како Хомер ништа слично не каже, тако нешто је заиста и мало вероватно. То мало постаје још мање, ако знамо да ни на тој планини не расту јеле. Већ смо и рекли да их нема источно од Марице, што важи и за ову планину. Међутим, на Јужним Родопима постоји доста врхова који су виши од 800 m, тако да можемо бирати где да посадимо Зевса. Са готово сваког од њих би се видела Троја, али и ахајске лађе. Ипак, ако желимо баш највиши, лако га можемо пронаћи. То је врх висок 956 m, североисточно од планинског места Лептокарије. Он је лако приступачан, зелен и окружен четинарима. Потпуно одговара свему што знамо о Гаргару. Не знајући како се овај врх данас зове ни има ли уопште и неко име, можемо га, у част Хомеру, звати и Гаргар. Како знамо да је Гаргар био на Иди, онда ни Троја није била далеко. На крају Зевсовог казивања могли бисмо само закључити да су Јужни Родопи исто што и Ида из *Илијаде*. Нема сумње да јесу, али да ли само то видећемо касније. Тројанска Ида заслужује поглавље за себе. Док Зевс седи на Гаргарском врху, његов брат, бог мора Посејдон га посматра са врха *шумовитог Трачког Сама*, односно острва Самотраки. Како не би било забуне да је Посједон баш на врху овог острва даћемо и који податак античких аутора, мада нам можда и не треба. Назив овог острва се може лако извести и из српског језика, *Сам од Траки-је* се природно може претворити у *Самотраки* како га данас и зовемо. Ово знају многи антички писци, а и Вергилије помиње у *Енеиди*, а најдетаљније објашњење је дао један историчар познатији по свом капиталном делу *Историјска библиотека*. То је поменути Диодор са Сицилије који у својој *Библиотеци* под пише:

(5.47.1) *Сада ћемо дати извештај о острвима која се налазе у суседству Хеладе и у Егејском мору, почев од Самотраке. Према неким наводима, ово острво се у давним временима звало Самос, али када се оно острво данас познато као Самос населило, јер су имена била иста, старији Самос је назван Самос-Траки Самотраки по земљи Тракији која лежи њему насупрот. Населили су га људи који су поникли из ове земље; сходно томе не постоји предање ко су били први људи и вође на острву. Али неки кажу да се у давним временима звао Саон(ис) и да је име Самотраки добио због досељеника који су на њега дошли и са Сама и из Тракије.*

Додаћемо и Страбона који у (7.8.49-50) каже:

У ранијим временима Самотраки се звао Самос. Ово трачко острво, зове се Самос због своје висине; јер самои, значи висина. У стара времена Самијци из Микале настанили су се на острву које је било напуштено због недостатка усева и назвали га Самос, док се раније острво звало Мелит.

Обојицу допуњава Паусаније, који у *Опису Хеладе* каже:

(7.4.2-3) *Али Ефежани под Андрокловим водством ратоваше против Леогора, Прокловиг сина, који је владао на Самосу после оца. Победивши их у рату, отераше Самијце са њиховог острва, оптужујући их за заверу са Каранима против Јонаца. Самијци су побегли, а неки од њих су се населили и на острву близу Тракије, а као резултат њиховог насељавања острво је променило име из Дарданије у Самотраку.*

Од античких писаца довољно, не треба нам ништа више од тога. Планина се на овом острву некад звала Саос (Σάος), што кажу да је значило *сигуран*, а овај се

стари назив и данас користи. Месец или Фенгари (Φεγγάρι) јесте новији назив који се чешће употребљава, па се ова планина и на географским картама може пронаћи под оба назива. Према локалној легенди, остварују се све жеље онима који се нађу на врху ове планине током ноћи пуног месеца. А највиши врх ове планине је истовремено и највиши острвски врх Егејског мора са висином од 1.611 m, па је тако служио за навигацију поморцима још од античког времена.
Са овог врха *пуца поглед* на велики део северног Егеја, чак и до Мале Азије на истоку и Атоса на западу. Северни део овог острва је још и данас поприлично шумовит, баш као што каже и Хомер у *Илијади*. Довољно је о Самотраки да се увере и највећи скептици, па погледајмо онда шта то Посејдон види седећи на њеном врху и шта се одатле уопште и може видети.
Као бог мора, Посејдон, симболички, седи на највишем острвском врху целог Егејског мора. Зато су тек били и смешни они истраживачи који су Самотраку прогласили неком копненом планином и на њу онда сместили Посејдона. Али седео ту симболички или не, да ми ипак проверимо шта Посејдон све види. Ко зна мало оптике, доста лако, може израчунати удаљеност хоризонта на нивоу мора, у односу на надморску висину посматрача. За то је потребно знати само полупречник Земље, па можемо узети чак и Ератостенов рачун, не треба нам тачнији. Тако можемо израчунати да се са врха Саоса види хоризонт на нивоу мора од њега удаљен око 144 km. Наравно, видљивост омета и атмосфера, пре свега влага и прашина, али Посејдон је бог мора па му и нешто влаге у ваздуху сигурно неће превише засметати. За добре видљивости, са врха Саоса, се тако може видети малоазијска обала удаљена око 72 km, а тако и *Шлиманова Троја* 5 km даље. Тако је сигурно ово место могао видети и Посејдон, па чак и очима обичног смртника. Најближи део европске обале удаљен је од Саоса 45 km, а област *Хомерове Троје* око 70 km, тако да ни њихова видљивост са врха Саоса није спорна. Осим брата Зевса, Посејдон, гледајући све у истом смеру, види и *Пријамов град* и *ахајске лађе*. Ако би се повукла права линија од врха Саоса на Самотраки, где седи Посејдон, до *Шлиманове Троје*, види се да Посејдон гледа преко Имбра који је приближно на пола пута. Кад би Троја била у Малој Азији нема никога ко се овде не би упитао зашто Посејдон онда не гледа то са Имбра који је упола ближе? Или још боље са Тенеда који је на свега 20 km од града? Или можда још ближе Троји, на свега 15 km, са малог острва Калидна (старо име)? Висине сва три ова острва, у односу на удаљеност од Троје, омогућавају да се са њихових највиших тачака може видети *Пријамов град*, а утолико пре и *ахајске лађе* које су ближе Посејдону. Додуше, ако је још између посматрача и објекта некаква препрека рачун јесте нешто компликованији, али ипак није и значајно. Баш такав случај имамо, јер видимо да Посејдон гледајући Троју у Малој Азији гледа управо преко Имбра. Да не оптерећујемо читаоце рачуном, само ћемо констатовати да је висина овог острва, а у односу на удаљеност и висину Саоса са којег Посејдон гледа, таман толика да Посејдон може видети и лађе и Троју, а свакако и Зевса који је на врху планине. Мисли се на Троју у Малој Азији, која би била видљива са Саоса, мада бисмо се с правом упитали зашто Посејдон *криви врат*, кад већ има бар три боља избора. Тако је могао и гледати са врха Олимпа, кад би некад тамо долазио? Кад све и узмемо у обзир, више је него сигурно да Посејдон гледа *Пријамов град* и *ахајске лађе* са оног

острва најближег граду. Да је гледао према Малој Азији сместио би се на неко ближе острво. Овако је седео на острву најближем европском копну и гледао уздуж долине реке Марице. Такође, Посејдон нам потврђује већ раније донети закључак да између лађа и Троје није било ниједно брдо, јер да јесте не би се од њега видео *Пријамов град*. Баш као што, у истом случају, ни Агамемнон не би из свог логора видео ватре под Тројом. Узевши у обзир и позицију Зевса на Гаргару, поново све указује на десну обалу Марице и простор Јужних Родопа.

Дајући последњу реч олимпским боговима, видесмо да и они махом потврђују казивања нижих божанстава! Претходна три поглавља, казивања бесмртника су посебно издвојена како би се чињенице, па и изведени закључци, могли већ према потреби изоставити. Разлог за тако нешто могао би се пронаћи у једној претпоставци да је песник могао све оно у вези ликова митолошког карактера у епу додати само као украс, па тако не би ни требало ништа с њима у *главној улози*, повезивати са стварним географским појмовима. За такво размишљање постоји понешто основа, али заиста веома мало. Симболички Посејдон, који је бог мора, седи на највишем острвском врху у Егејском мору, док се Зевс може наћи на врху континенталне планине. Можда песник и није знао, или само није о томе водио рачуна, шта се одакле види или не види и који народи живе у ком правцу? Ипак, сад већ на самом крају *казивања бесмртника* можемо скоро и са сигурношћу тврдити да уопште није тако. Песник је итекако све то знао и још више водио рачуна да нас правилно извести! Напросто, никако не можемо баш толики број чињеница и њихових међусобних веза, које се управо савршено и слажу надопуњујући једна другу, сматрати тек пуком случајношћу! Могућност да се тако нешто деси је практично равна нули! На картама 2 и 3 приказано је све што смо досад сазнали. На карти 2 је онако како нас и уверавају да јесте, а противно Хомеру, историји, географији и што је најважније противно здравом разуму, док је на карти 3 управо онако како и треба бити и како каже Хомер.

Казивања смртника – Пловидба Илијадом

У једном од претходних поглавља, где смо покушали извући и некакве сувисле закључке из *Илијаде* о томе ко је како и чиме приспео под Троју, нисмо се ни нешто усрећили. Нисмо закључили углавном ништа, осим да се Хомер тиме не бави. Мада, *руку на срце* и то је некакав закључак. Ту је најављено поглавље у којем ћемо наставити са пловидбом у време рата и непосредно после њега. То је управо ово поглавље, у којем се ради о томе ко је све и где пловио, или није пловио и зашто је пловио ако је могао ићи копненим путем. Неки су стварно и пловили морем, а како постоји и један случај у којем је најављена и пловидба која није реализована, зато смо и назвали ово поглавље *Пловидба Илијадом*. А да овог случаја није било, више би онда одговарао наслов *Пловидба у Илијади*.

Пре него што кренемо на *пловидбу*, да се укратко упознамо и са лађама из доба *Тројанског рата*. Тек толико да би знали на чему треба да пловимо. с једним редом весала и правоугаоним једром које буде обично на првој трећини брода. Такве лађе су биле *слабије пловне* при бочном ветру, па можемо очекивати да ондашњи морепловци нису познавали такозвани *цик-цак маневар* за пловидбу

против ветра. Напросто њихове лађе то нису биле у стању, као што и антички писци потврђују. За ондашње лађе и њихову конструкцију, максималан учинак пловидбе на једра, без веслања, био је при крменом ветру. У зависности од брзине ветра, овакве лађе су могле постићи брзину до 6 km/h, а у изузетним случајевима, без неког значајног терета, су могле до 7 km/h. За бржу пловидбу би већ био потребан ветар олујне снаге, а то једра и катарке тадашњих лађа нису могле издржати. Олујна једра, која би и то омогућила, нису у то време још постојала, а ни *скраћивање једра* није било ефикасно због његове конструкције. Зато можемо рећи и да је просечна путна брзина ових лађа могла бити 3-4 km/h. Изузетак је, свакако, било једрење кроз Дарданеле, низ струју, када су лађе помогнуте ветром у смеру кретања могле и достићи 15 km/h. Поморци су се оријентисали помоћу небеских појава, а кад астрономија није била од користи онда помоћу планинских врхова видљивих на хоризонту. За северни део Егеја, оријентири пловидбе су биле три планине, односно планинска врха: Атос на Атосу (2.033 m), Ипсарио(с) на Тасосу (1.208 m) и већ поменути Саос на Самотраки (1.611 m). Тадашњи морепловци су се углавном држали пловидбе ближе обали, неретко и по цену значајније дужег путовања. Не само због лакше оријентације, него су тако и избегавали могуће опасности које доноси отворено море и у случају невремена брже би се могли склонити у сигурност обале.

Управо једну овакву, пловидбену, причу испричао је и стари Нестор у *Одисеји*, а коју смо већ започели у поглављу о *два логора*. Тај старина Нестор из Пила, месенијски краљ, па и један од важнијих ликова у *Илијади*, прича Одисејевом сину Телемаху о свом повратку из *Тројанског рата* (III;153-198). Он започиње своју причу свађом међу браћом Агамемноном и Менелајем, која је и поделила војску на два дела, од којих је део у којем је био и он отпловио док је други део остао. Лађе су се потом окупиле на острву Тенеду, где су принели жртве неким боговима, а један део њих које је предводио Одисеј вратио се тад Агамемнону. Нестор даље каже да је са својим људима, а с њима је и Диомед (Тидејев син) кренуо ка Лесбосу, где их пристиже и Менелај. И ово је важна чињеница. Као што видимо даље су пловили према југу, на основу чега се може закључити да је Троја могла бити само северно од Тенеда. Ову истину већ добро знамо, али још једна потврда сигурно не може шкодити. Такође можемо и уочити да су, након раздвајања, Нестор и Одисеј морали пловити у супротним смеровима. Нестор ка југу, а Одисеј ка северу. Тако изгледа је неко од њих морао веслати, јер је тешко замисливо да су обојица могли имати повољан ветар ако су ишли у супротном смеру. Међутим, ни то није било немогуће у овом делу Егејског мора. Зато ћемо овде допунити причу о ветровима чињеницама које нису биле потребне у томе посвећеном поглављу. Подсетимо се и да је најчешћи ветар у овој области Каик, североисточни ветар, и дува из правца Црног мора. Некад се овај ветар необично понаша кад доспе до Егејског мора, као да је наишао на некаву високу планину, он усред мора зна окренути смер, чак и до 90°, па се и стуштити на трачку обалу из југоисточног смера. Ова појава је и нешто чешћа у области Трачког мора, између острва Самотраки и трачког копна, него што је на другим местима, али се повремено јавља и на ширем простору. Ту се Каик подели на два крака, па десним краком окрене према трачкој обали, док левим

окрене више према југу и тако настави низ Егејско море. Имајући и ово у виду могуће да нико није морао веслати, ма колико да је већ у почетку то изгледало парадоксално. Даље можемо рећи још и покоју реч на тему ветрова у Егејском мору. Иако Хомер зна да су Ахајци кренули из Аулиде, он баш ништа не каже о томе да су дуго чекали повољан ветар након што су се окупили. Позната је и митска прича о Агаменоновој кћерки Ифигенији, коју је њен отац жртвовао у Артемидином храму у Аулиди у замену за повољан ветар. Богиња Артемида се сажали на девојку и пренесе је на Тауриду (Крим), у свој храм где је постала и његова првосвештеница. Овај мит о Ифигенији су учинили познатим Еурипид (485-406) и Софокле (496-406). Еурипид у познатим трагедијама: *Ифигенија у Аулиди* (-413) и *Ифигенија на Тауриди* (-406). Исту тему је обрадио Еурипидов савременик Софокле у својој трагедији *Хрисо*, која је и нешто мање популарна од Еурипидових трагедија. Са становишта ветрова, једно дугодневно чекање повољног ветра за флоту било је итекако могуће. Ако претпоставимо да су Ахајци имали намеру отпочети рат већ у рано пролеће, како би имали пред собом и најдужи период лепог времена, онда су обавили завршне припреме током зиме. Тако да се армада заиста могла окупити већ почетком марта, кад се у јужном крају Европе већ полако назире пролеће. Повољан југозападни ветар који су чекали је Либ, који дува претежно у априлу и мају. Ако је тада почео да дува нешто касније у априлу, могли су да чекају недељама. Занимљиво да овај ветар зна променити смер кад се дохвати морске пучине, па се тако понекад деси да скрене и према југу, где се подели у два крака од којих један настави према југу, а други тада скрене према истоку обилазећи острво Лесбос са јужне стране и долазећи до малоазијске обале баш у пределу града Пергама, у Телефовој Мизији. Исти град су Ахајци напали грешком пре *Тројанског рата*, како стоји у *кикличким еповима*, што значи да се и ова митолошка прича слаже са правцима ветрова. Вишегодишње праћење ветрова на Егејском мору, очито, дало је изненађујуће добре резултате!

Након ове успутне опаске наставимо са Несторовом причом. У наставку овога путовања Нестора и Диомеда се уочава уобичајена пракса ондашњих поморaца да се држе близу обале, или да, на известан начин, *скакућу* од острва до острва. Они планирају проћи поред острва Хи(ос)а двоумећи се да ли ће запловити са његове западне стране поред острва Псир(ос)а, или можда источне тик поред полуострва Мимант (планина и полуострво у Малој Азији). Њихов план даљег пута је јасан, мада га Нестор изричито не наводи. Оба правца их воде на исто место, према острву Икарији, од којег би прешли на отворено море пловећи ка Миконосу. Тако би имали најмању могућу руту за пловидбу отвореним морем. Ипак, богови им дадоше повољне знаке, па су овај пут ишли право преко мора правцем према Евији, море брзо препловише и стигоше ноћу до Гереста (рт и истоимени град на југу Евије). Наставише пут даље и четврти дан пута Диомед скрену према Арг(ос)у, а Нестор настави за родни Пил(ос). Ако овде узмемо у обзир њихово време путовања, као и пређени пут, добићемо ту средњу брзину лађа око 3,67 km/h, што се у потпуности слаже са већ датим вредностима које смо израчунали за ондашње једрењаке. У овом делу Егеја доминирају северни или јужни ветар, па ово може значити да су Нестор и Диомед ухватили нешто повољнији северни ветар под углом од приближно 45°. Наставак те Несторове

приче нам даље не користи, стога можемо прећи већ на једну другу пловидбу. Додуше само *пловидбу Илијадом*, дакле хипотетичку, али ипак не мање важну од претходне, оној којој ово поглавље и дугује свој наслов.
Овог пута је морепловац, нико други до главни јунак *Илијаде*, Ахил. У љутњи на Агамемнона, Ахил седи у логору и наговештава да се у зору следећег дана намерава вратити кући. У стиховима (9.360-363) Ахил каже: *У зору ће јунаци марљиво завеслати па ћу рибним Хелеспонтом једрити мојим лађама. Ако ми славни зељотресац даде срећну пловидбу, могао бих трећи дан вратити се грудастој Фтији.* Уз мало среће, каже, биће трећи дан код куће. Ахил очекује повољан ветар, из разлога што је североисточни ветар који му је био потребан за повратак баш и најчешћи ветар у рејону Дарданела. Вероватно ту рачуна на добар крмени ветар, па тако можемо и очекивати потенцијалну брзину његове лађе од максималних 6-7 km/h. Сад уместо онога *трећи дан* узмимо 2,5 дана, што износи приближно 60 сати. Кад то претворимо у километре видимо да је Ахил удаљен од куће 360-420 km. Доста поуздано знамо да је Ахилова Фтија, или како се још назива *прва Фтија*, била област око данашњег града Ламије на југу Тесалије. Тако да можемо одредити област где се Ахил налазио, односно где је био и један од ахајских логора. То је, за Егејско море, источније од реке Месте (Нестос) и језера Вистонида (Бистонис) у Тракији, онда све дуж обале Мале Азије од Дарданела до Смирне (Измир), даље уздуж целих Дарданела, а обухвата и мањи део Мраморног мора на 10-15 km према северу од Галипоља. Управо у логору на Дарданелима је Ахил седео на стени када се хтео вратити.
Старина Нестор нам је већ добро објаснио да све области јужно од Тенеда не долазе у обзир, па тако преостаје само трачка обала, уз малоазијску обалу око Дарданела. Све ово већ знамо из других делова *епа*, што Ахил само још једном потврђује. Тако можемо наставити даље са Ахиловим пљачкашким походима.
У стиху (9.130) Агамемнон каже да заузео острво Лесбос: *кад уређени заузех Лесбос*. Међутим, у стиху (9.270) Агамемнонови изасланици долазећи Ахилу и њему говоре: *Кад си уређени заузео Лесбос*. Из чега проистиче да су то острво заузела обојица, што значи и да овде није био у питању само мањи пљачкашки поход, него озбиљна ратна операција са учешћем главнине војске. Лесбос јесте велико острво и овако нешто је сасвим разумљиво. Након тога, у истом певању следе стихови са којима смо се већ раније упознали (9.328-329), у којима Ахил каже да је: *у грудастој тројанској земљи разорио 12 градова пловећи лађама, а 11 идући пешке*.
Највећи број од ових 12 градова које је Ахил разорио пловећи морем могао је и бити на Лесбосу, али свакако не и сви. Зато да видимо шта још песник, по том питању, има да каже. Такође у истом певању (9.666-668) каже: *С друге стране легне Патрокло, а уз њега леже лепо опасана Ифида, коју му Ахил поклони заузевши Енијејев град стрми Скирос*. Скир(ос) је град на истоименом острву, па је тако и овај град Ахил могао заузети само пловећи морем. Следећи град који знамо да га је Ахил заузео је Лирнес, град краља Минета којег је убио и потом његову жену Брисеиду узео као плен. Брисеида је и један од главних женских ликова у *Илијади* и предмет познате Ахилове срџбе, када су му је узели и дали Агамемнону. Ово песник разјашњава већ у 2. певању стиховима (2.685-694). И Ахил каже за Брисеиду (19.60): *Оног дана кад разорих Лирнес и њу присвојих!*

Док и Брисеида, у (19.295-296), исто потврђује: *Кад ми је јунак, Ахил брзоноги, убио мужа и град божанског Минета разорио*. Тако Брисеиду песник назива девојком (1.335-346), (9.638), (19.57), (19.273), вероватно због њене младости, иако видимо да је била удовица (запажање Томе Маретића). Брисеида је била и Ахилова робиња и наложница скоро од почетка рата, тако да излази да је Ахил разорио Лирнес већ на самом почетку рата. У стиху (20.92) Енеја каже о јунаку Ахилу: *И још разорио Лирнес и Педас*. Тако видимо да је разорио и један град, који смо већ помињали, у вези са реком Сатниоент. Педас се ту помиње увек у вези са овом реком и о њему смо већ рекли све што је познато. А Ахил говори Енеји (20.191-92): *Те си одатле побегао у Лирнес, а ја навалих и разорих град са Атином и оцем Зевсом*. Поред ова два града, из *епа* сазнајемо да је Ахил још један град разорио, Тебу краља Еетиона, Андромахиног оца. Ову Тебу песник помиње већ у 1. певању *Илијаде* јер из ње долази кћи свештеника Хриса која је тамо заробљена и предата Агамемнону као робиња. Песник то каже стиховима (1.366-369): *Дођосмо у град, свету Еетионову Тебу, разорисмо је и сав плен понесмо. Ахајски синови све лепо међу собом разделише, а Агамемнону дадоше лепу Хрисову кћер*. Даље, стих (2.691), уз Лирнес се помиње и Теба: *Разоривши град Лирнес и срушивши зидине Тебе*. Нешто више детаља о Еетионовој Теби песник даје у дијалогу Хектора и Андромахе, стихови (6.392-398): *Кад прође велики град и дође до Скајске капије, куда је хтео изаћи из града у тројанско поље, дотрчи му у сусрет вјерна љуба Андромаха, богата даровима кћи јунака Еетиона. Јунака који живљаше кадгод под шумовитом гором Плаком, тамо у Плаковој Теби* (Теба Хипоплака - испод Плаке), *где Килицима* (Киличанима) *владаше; што своју кћер удаде за оклопника Хектора*. Ово нам говори песник, а даље наставља већ кроз лик Андромахе (6.414-420): *Јер мог оца дивни Ахил негда уби и сруши килички град високовратну Тебу у којој се лепо живело. Уби Еетиона али га, поштујући, не опленише него га даде спалити са оклопом и оружјем, те му хум наспе гробни где су горске нимфе посадиле брестове*. Андромаха још наставља у (6.425): *Мати, што под гором Плаком шумовитом краљица беше*. Док Хектор за њу говори у стиху (8.187): *Моја Андромаха, кћи јуначине Еетиона*. Теба се још спомиње и у стиховима (9.186-188): *Затекоше Ахила како весели своје срце уз звонку формингу, лепо украшену са сребрним коњићем на њој. Узе је из плена кад Еетионова разори града*. Да ова форминга није једино што је Ахил опљачкао у Теби каже се и у стиховима (16.152-154): *За поводац узе Аутомедонт Педаса, коња смртног који бесмртне стизаше, а Ахил га задоби освојивши Еетионов град*. У стиховима (22.470-472) сам песник каже о Андромахи: *Што је златна Афродита обдари многим даровима, кад је Хектор одведе из Еетионова двора*. Док Андромаха оплакујући мртва Хектора нариче (22.477-481): *О Хекторе, несрећне ли мене! Родисмо се истих судбина, ти у Троји на двору краља Пријама, а ја у Теби под шумовитом гором Плаком на двору Еетиона краља који ме малу отхрани. Несрећник злосрећну мене, ех да ме бар није родио*! И коначно на самом крају нешто корисније, у стиховима (23.826-829) песник каже: *Онда Пелејев син* (Ахил) *узе гвоздени котур кога је бацао јаки Еетион, којег погуби Ахил дивни брзоноги, а котур довезе у броду са другим благом*.

Хекторова жена Андромаха је била кћерка краља Еетиона чији се двор налазио

у Теби (Хипоплаки), *испод шумовите горе Плаке*. Њен отац, Еетион, је и краљ Киличана, које би требало разликовати од Киличана из земље Киликије која је на југоисточној обали Мале Азије. Одакле на овом месту баш Теба, Киличани и Еетион може се пронаћи код Диодора са Сицилије који каже (5.49.1): *После овог је Кадмо, како кажу, у складу са пророчанством које је добио, основао Тебу у Беотији, док се Јасион оженио Кибелом (Деметром) која му је родила Корибанта. А након што је Јасион прешао у круг богова, Дардан, Кибела и Корибан(ес) пренели су у Азију свете обреде Мајке богова са собом у Фригију*. И даље (5.49.3): *Корибант се оженио Тебом, кћерком Киликса. Он је пренео са Самотраке у Фригију и Лирнес лиру* (формингу?) *коју му је поклонио Хермес, а коју је касније Ахил узео за себе кад је опљачкао тај град*. Напоменимо и да је Јасион, син Завса и Електре, брат Кадмове жене Хармоније и Дардана који је био родоначелник Тројанаца. Још од Хесиода знамо да су га звали и Еетионом. Хомерови Киличани су се дакле звали по свом родоначелнику Килик(с)у, али је град Теба по имену његове кћерке. Тебански краљ Еетион је тако носио име по свом претку, Зевсовом сину Јасиону, којег су звали и Еетионом. Династије које су владале Тројом и Тебом су, дакле, биле у родбинским везама. Ову Тебу је разорио Ахил довезавши богат плен лађом, што би значило да је и Теба била један од градова које је *разорио пловећи морем*. Хомер помиње све три Тебе за које се зна да су постојале. Стоврату Тебу у Египту, Кадмову Тебу у Беотији и Еетионову Тебу у Малој Азији. Ову последњу први, после Хомера, помиње и Херодот који у (7.42) каже: *Даље су ишли равницом Тебе*. Наравно помиње је и Страбон који у (13.61) пише за Тебу и Лирнес: *Оба града су се налазила у оном делу који је касније назван равницом Тебе која је још у ранијим временима, због своје плодности, била предмет сталних свађа између Миза и Лићана, а касније и Хелена који су је колонизовали из Еолије и са Лесбоса. Ови градови су данас пусти, а удаљени су од Адрамита, први 60* (око 12 km) *и други 88* (око 18 km) *стадија у супротним правцима*.

Према Диодору је Корибантес пренео формингу са Самотраке у Лирнес, исту ону коју је Ахил опљачкао у Теби. Како је завршила у Теби, Диодор не каже па је вероватно помешао где је Ахил опљачкао ту формингу, Наиме, како каже да се Корибант оженио Киликовом кћерком Тебом онда је разумно претпоставити да се о Теби и ради, коју је, могуће, и основао Килик или Корибант. Зашто не?

Страбон је растумачио зашто су Ахајци пљачкали баш ове градове, јер ако је и долина била плодна и богата онда је ту морало бити и богатог плена. За Педас знамо да није био далеко од ова два града, па су тако ово још три града које је Ахил опљачкао *пловећи морем*. Ако су сва три у Малој Азији, а Ахил је дошао лађом, онда је вероватно дошао са другог континента! Да је долазио и из неког хипотетичког логора поред *Шлиманове Троје*, онда би и Теба била удаљена тек око 100 km, ако би ишли по сувом, док би долазећи на исто место морем, већ и морали прећи најмање 150 km. Претходне чињенице само потврђују оно што је већ познато, а то је да позиција оба ахајска логора морала бити негде у Европи, конкретно у Тракији. Могли би рећи, ништа ново, само смо потврдили оно што већ знамо. Но, баш локација поменутог града Тебе је оно што нам може бити и од пресудне важности. Па да онда и то разјаснимо. Наиме, већ знамо и како је тројанска војска, ојачана од савезника, нападала чак и ахајски логор далеко од

града. Значи да је, бар у последњој години рата, довољно ојачала за офанзивна дејства. Тако би било мало вероватно да не би дошла у помоћ Теби, ако је била на истом континенту. Утолико пре што су тројанска и тебанска династија биле у сродству, као што сведочи и Хомер. Треба још посебно обратити и пажњу, да је, по Хомеру, Теба је била град испод планине Плаке која се изгледа некако у каснијем периоду претворила у Иду. Ради се о данашњој планини Каздеги, на чијем се југоисточном ободу налазио град Теба, а недалеко од данашњег града Едремита. Овде потврђујемо већ познате закључке да Каздеги није Ида, бар не Хомерова, или је само *Ида малим словом*. Три наведена града су једини за које песник каже да су разорени у Малој Азији, па је то практично било све од рата на овом континенту. Очекивано је да су оних 11 градова које је Ахил *разорио идући пешке* онда могли бити и негде у Тракији!

Код градова у Малој Азији, можемо мало обратити пажњу на оне који су слали помоћ Троји. Овде се можемо ослонити на Страбона који је дао доста прецизне локације сваког од њих, уз једину дилему за *брдо Терија*. Нама ово не смета јер су обе алтернативе на приближно једнакој удаљености од *Хисарлика*. Можемо запазити да ни већина ових градова не би била баш у скроз безбедној зони ако би Троја била у Малој Азији. Размотримо ли удаљеност ових градова од града на Хисарлику, односно *Шлиманове Троје*. Сест, Абид и Арисба тек око 30 km, Перкота око 45 km, Питија око 55 km, брдо Терија до 60 km, сви уз Дарданеле северно од *Шлимановог града*, као и Лариса око 40 km на јужну страну. Тек би Адрестија на око 100 km и Зелија на око 120 km били у мало безбеднијој зони. Очигледно да би се сви ови градови, изузев можда последња два, налазили ту, надомак главном ратишту. Значи да би били и сами угрожени, па тешко да би били у прилици другима помагати. Велико је питање да ли су имали довољно снага и за сопствену одбрану. Тако долазимо до могућег закључка да се Троја морала налазити бар стотинак километара од најближег савезника, што јесте услов који и не испуњава скоро ниједно месту на полуострву Бига. Занимљиво да они познати градови на Дарданелима Сест и Абид, наводно, постоје тек од 600. и 680. године старе ере, што отвара питање старости *Илијаде*. Тако излази да ни *Илијада* није могла бити старија од 6. века, што мисли и наш академик Милан Будимир, или су можда имена ових градова и замењена јер су се знала њихова претходна имена? То би значило да је Хомер можда употребио, на тим местима, нека друга старија имена, као што је могао бити случај са ликијским Ксантом!

После Нестора и Ахила, пловидбу *Илијадом* наставиће Одисеј. Негде на самом почетку *Илијаде* и Одисеј путује лађом да би вратио заробљицу Хрисеиду оцу Хрису, Аполоновом свештенику. Хрисеида је доведена у ахајски логор у виду ратног плена из града Тебе, коју је после велике борбе заузео Ахил. Овај ратни поход се десио непосредно пре догађаја описаних у *Илијади*, у десетој години рата. У стиховима (1.308-311) песник и описује полазак: *Агамемнон тада брзу лађу порине у море, у њу изабере 20 веслача и унесе стоволовку за бога* (Аполона). *Онда у лађу коју водише довитљиви Одисеј смести лепу Хрисову кћерку*. Одисеј видимо вози лађом и *стоволовку (хекатомбу)*, како се и звала жртва од 100 говеда, међутим то је у пракси било много мање. Иако чињеница да Одисеј на свој брод са 20 веслача смешта 100 говеда звучи као претеривање, али он у

ствари превози свега неколико говеда јер је хекатомба често значила тек већу жртву. Да Одисеј срећно стиже у Хрису песник каже у стиховима (1.430-437): *Уто Одисеј стигне у град Хрису, довезавши стоволовку. Кад у дубоки затон* (залив, увалу) *стигоше, тад савише једра и спустише катарку, па се веслима примакоше пристану. Тада спустише камен, привезаше лађу ужадима и изађоше напоље где вали бију о обалу*. Хриса се дакле налазила негде на месту до којег се стиже кроз дубоки залив. Даље се помирише са Хрисом предајући му кћерку и принесоше жртву Аполону. Хрис затражи од Аполона да се не љути више на Ахајце у (1.450-453): *Хрис подигне руке молећи се сребрнолуком богу што Хрису и пресвету Килу штити и Тенедом влада да услише његову молбу*. Овај део је важан да бисмо знали где је то Одисеј пловио. Хриса и Кила били су градови недалеко један од другог са Аполоновим светилиштем, као и Тенед чији је Аполонов храм био један од најчувенијих у античко доба. Даље Одисеј ту преноћи и ујутро кренуше натраг, (1.479) а тада: *Бранитељ бог Аполон им пошаље повољан ветар*.

Где су тачно биле Хриса и Кила сазнајемо од Страбона (13.62): *На територији Адрамита такође леже Хриса и Кила. У сваком случају, још увек постоји место близу Тебе под називом Кила, где се налази храм Аполона Килеја; као и река Килеј која тече поред њега са планине Иде. Ова места леже у близини територије Антандруса. Кажу да је у Хриси био храм Аполона Килеја, мада није потпуно јасно да ли је то исти храм као Аполона Сминтеја или се од њега разликује.*

И даље (13.63) на исту тему: *Хриса је био мали град на мору, са луком; а близу, изнад ње, лежи Теба. Овде је био храм Аполона Сминтеја и ту је живео Хрис. Али место је сада потпуно напуштено; а храм је пребачен у данашњу Хрису близу Хамаксита када су били протерани Киличани, делом у Памфилију, а делом у Хамаксит. Они који су мање упознати са древном историјом кажу да су управо у тој Хриси (поред Хамаксита) живели Хрис и Хрисеида и да Хомер помиње ово место; али, на првом месту, овде нема залива, а ипак Хомер каже да су стигли у дубок залив; а друго, храм није на мору, како Хомер описује. Ни на територији Александрије се не може пронаћи било које место звано Кила, нити било који храм Аполона Килеја; али песник здружује оба рекавши да стоје над Хрисом и светом Килом. То се може видети близу само у равници Тебе.*

Страбон на истом месту даље објашњава како је Хриса поред Хамаксита близу ахајског логора, за који каже да је био поред рта Сигеј. Кад би било тако, онда Одисеј не би морао преноћити него би се могао исти дан вратити. Страбон ту исправно размишља само му је логор на погрешном континенту. Ни њему, ни на тренутак, не пада напамет да се упита зашто не иду копненим путем који је значајно краћи од морског. Могли су користити запреге, уместо да веслају или да чекају повољан ветар, а лакше би им било и са говедима. Но, свеједно. И на том месту је Хомер, допуњен још Страбоновим казивањем, ипак био довољно јасан. Одисеј је дакле пристао на оно исто место где је, у близини, био пристао и Ахил кад је нападао Тебу, па тако важи све што и за Ахила. Значи да тај град Хриса није био на истој страни мореуза као и ахајски логори. Узмемо ли још у обзир да Одисеј превози и жртвена говеда, то претходно изнету могућност већ чини знатно вероватнијом. Зато је доста разумно за претпоставити да би онда и

Одисејева дружина путовала коњском запрегом водећи уз то жртвена говеда, у случају да је Хриса била на истој страни Дарданела као њихова полазна тачка. Занимљиво је да приликом Одисејевог повратка Хомер као да опет доста води рачуна о ветровима. Наиме, веома је редак повољан ветар за једрење, од залива где се Хриса налазила, у повратном смеру. То Хомер очито зна па је ту умешао Аполона који се за то побринуо и послао им повољан ветар за повратак, док видимо да им за долазак ништа слично није било потребно. То значи да им је, најпре, полазни логор био онај на Дарданелима, јер су тако имали и повољне ветрове али и морску струју. Графички приказ је на карти 5, у прилогу књиге.

За сам крај пловидбе *хомеровским лађама* оставили смо Одисејев повратак из *Тројанског рата*. Одисеј прича код краља Алкиноја о том повратку стиховима (VIII; 39-81). Почетак те приче је нама посебно интересантан. Његови бродови су кренули од града Троје уз повољан ветар који их доноси у земљу Киконаца. Тамо су опљачкали њихов град Исмар(ос), одакле их ујутро истераше бројнији Киконци који су пристигли у помоћ својим саплеменицима. Земља Киконаца је довољно добро обрађена у ранијим поглављима, па ћемо овде само подсетити читаоца да је град Исмар био у области данашње Маронеје. Постоје и извесне претпоставке да се територија Киконаца некад простирала до Тасоса и Струме. На оба ова места је у антици било рудника злата. И Одисејев бег од Киконаца исто мало наводи на Тасос. Онај олујни Бореј који хвата његове бродове у бегу носећи их далеко на пучину, упућује и на Тасос као могућу полазну тачку. Јер у случају да су кренули из области између језера Вистонида и Маронеје, Бореј (северац) би их однео на Самотраку или Лемнос, што видимо да се није десило него их ветар односи на пучину. Томе у прилог говори нам препев *Одисеје* од енглеског песника Александра Поупа (Alexander Pope; 1688–1744). А његовог Одисеја ветар доноси *испод хладног Исмароса*, што би имало смисла само ако се односи на неки планински врх. То може бити Ипсарио(с), највиши врх Таса од 1.208 m, помињан је као један од оријентира за античке поморце. Заиста из његовог правца и усред лета увек струји хладан ваздух, па би му дати епитет потпуно пристајао. Одисеј је као добар поморац морао знати за овај врх, а као што видимо и данас носи сасвим слично име. У Поуповом препеву, који је био рађен на основу неког од превода *Хомерових епова* на латински језик, нигде се не спомиње име града. Зато је могуће да постоје и неки латински преводи који су сачували неке особености ранијих, можда већ давно изгубљених, хеленских преписа *Хомерових епова*? Где се тачно налазио град Исмар, нама то не значи много, јер су све могуће локације близу једна другој. Занима нас једино којим правцем је Одисеј кренуо за његову родну Итаку, имајући у виду руту којом је пловио Нестор пре њега. Да је Одисеј кренуо од рта Сигеј јужно од Дарданела, где се наводно налазио ахајски логор, он би и пловио слично Несторовој рути, према Тенеду и Лесбосу. Могућ је био и директан смер према острву Лемносу пловећи отвореним морем, што су морепловци избегавали. Та пловидба према земљи Киконаца би га скренула са жељеног курса, чак и више од 100°. Треба знати да је повољан ветар за пловидбу у том смеру био веома редак, па се тако, пловећи из Мале Азије, тешко доспевало преко у Тракију без помоћи веслача. Осим ако му и Аполон поново не пошаље повољан ветар. Тако да Одисеј своје

путовање није могао започети ни са једног места у Малој Азији, али зато јесте са ушћа Марице. Ветар Каик би га носио право према Тасосу и Атосу. Тако би изабрао пут ближе обали, оној на коју га је ветар и донео. Ако имамо и у виду, што смо раније и навели, да ветар у овом делу Егеја често зна променити смер тако да североисточни постане југоисточни, онда се све чини некако могућим, па чак и вероватним. Ова појава није ни тако ретка у делу Трачког мора између Тасоса и Самотраке. Одисеј је, са ушћа Марице, још могао изабрати Несторову руту, или правац према Самотраки. Али ипак се, као што видимо, он упутио ка Тасосу и Атосу, па је очигледно и одакле је кренуо. Но, свакако је очигледније одакле није могао кренути, а то је Мала Азија. Ово је било лако уочљиво. Зато смо и замерили бројним ауторима од антике до данас који ово нису уочили, јер су добро знали где је била земља Киконаца и њихов Исмар. Да су се мало још распитали о ветровима у области, могли су сасвим прецизно лоцирати тачку из које је кренула Одисејева флота. Графички дато на картама 26 и 27 у прилогу.

После бега од Киконаца, Одисеја можемо пратити до Малије, на југоисточном делу Пелопонеса, али и до острва Китере. Даље су већ непознате воде, чему ће бити посвећен посебан део ове књиге. Узели смо овај део из *Одисеје*, зато што смо раније потврдили да је и она дело истог аутора. Наравно, не само зато већ и из разлога што је у овом делу описан повратак из *Тројанског рата*, па тако и представља наставак *Илијаде*. Тиме смо завршили са пловидбом, па се можемо вратити на суво и посветити планини Иди и њеном врху Гаргару.

Ида и Гаргар – Гора и Вр(х)гор

У претходним излагањима смо и најавили ово поглавље посвећено *тројанској Иди*, планини која се помиње равно 47 пута у *Илијади*. Овде намерно истичемо *тројанска Ида*, јер постоји и *критска Ида*, по којој је ова *тројанска* наводно и названа. Према једној од легенди, име су донели у Тројаду колонисти са Крита које је предводио Скамандар, што знамо да је код Хомера био речни бог истог имена. Тај Скамандар се за време битке против Бебрика удавио у реци Ксанту, која је од тада носила његово име, а после погибије наследио га је син Теукро (Τεῦκρος). Друга верзија легенде каже да су први насељеници Тројаде и дошли са Крита, али њих није предводио Скамандар него Теукро. Постоји, наравно, и трећа верзија, по којој су први насељеници стигли из Атике, предвођени, опет, Теукром. Заједничко за све три легенде је да се Теукро сматрао првим краљем Тројаде, а његови поданици су по њему прозвани Теукрима (Теукранима). Али постоји још једна легенда, у којој нема никаквих колониста са Крита ни Атике. Наиме, Дарданов најмлађи син звао се Идеј (Идас), а он је први саградио град на обронцима ове планине која је, потом, по њему добила име. Тако видимо да би митска прича, по којој је име планине пренето са Крита, за неке од легенди имала смисла, док за неке баш и не. *Тројанском Идом* сматра се планина коју и знамо под данашњим именом Каздеги (Кас-даг), у Малој Азији, као што нам је већ добро познато. Иста она планина на којој Зевс никако није могао седети, па тамо није могао бити ни њен највиши врх Гаргар. Под том планином налазила се Теба са њене југоисточне стране, што значи да је то управо она планина за коју Хомер каже да се звала Плака. Могла је, дакле, само бити *ида*, а не и *Ида*.

Ово смо већ неколико пута изнели као могућу опцију, зато да проверимо има ли ту још нечега што би, ову хипотезу, могло потврдити пак или оповргнути.

У *Каталогу бродова* у *Илијади* смо се већ срели са борцима из Зелије, које смо неколико пута помињали као оне тројанске Ликијце. У стиху (2.824) песник их помиње и каже: *Који из Зелије беху, у подножју најнижем идском*. Град Зелија је удаљен, ваздушном линијом, близу 90 km од врха планине Каздеги, или оног хипотетичког Гаргара, за који знамо да то није био. Око града Зелије јесу брда висине 100-400 m и то заиста јесте нижа планинска страна. Ове планине би се условно могле сматрати Идом, нешто су издвојене али и превише удаљене од највишег врха целе области. Зато би вероватно и требале имати посебно име, што може значити да имамо у питању *иду* малим словом (планина или гора). Даље, у стиховима (20.90-93) Енеја каже: *Већ ме је некад прогонио копљем са Иде, кад је изненада навалио на наша говеда и још разорио Лирнес и Педас. Али ме је онда спасио божански Зевс, дајући ми снагу и брза колена*. Овде се и описује двобој Енеје и Ахила, а Ахил потврђује Енејине речи одговарајући му стиховима, од којих смо део већ упознали, (20.188-194): *Зар не памтиш кад те од говеда, код којих си сам био, са планине Иде отерах брзим ногама. Онда бежећи ниси имао куда, те си одатле побегао у Лирнес, а ја навалих и разорих град са Атином и оцем Зевсом*.
Ахил прича како је, на самом почетку рата, напао Енеју код стада на гори Иди. Он је му је побегао у град Лирнес који је Ахил потом разорио, али Енеју је тад спасао Зевс. Град Лирнес је био, по речима Страбона, на територији Киличана. Са овим смо се већ упознали у делу где смо говорили више о Лирнесу, тако да можемо овде и допунити Страбона. Град се налазио у подножју планине Кане, у позније римско време познате као Пиндаска планина, на неких 11-12 km од Адрамитског залива и града Адрамита, а на 16-18 km од града Тебе. Планину *Кану* знамо под тим именом од времена Херодота који је помиње на том истом месту где и *равницу Тебе* (7.42). Након Херодота и други антички писци је зову истим именом, укључујући ту и Страбона. То све није спорно, али шта је овде необично? Ништа посебно, само кад је Енеја нападнут код говеда на Иди, ако је Ида била она планина коју Хомер зове Плака, данашњи Каздеги, онда би ту Енеја побегао у Тебу која му је ближе. Зашто би трчао још 18 km до Лирнеса? Још једна потврда да је Каздеги Плака, а не Ида. Ово додуше већ знамо, али од *вишка глава не боли*. Енеја је значи морао бити код говеда на Кани, одакле би му Лирнес био ближи. Одавде следи да је Кана морала бити Ида! Међутим, та Кана је издвојена планина и носила би посебно име, као што је и данас случај. Ако је ипак Кана исто што и Ида, онда би Троја морала бити негде у рејону ове планине. На њу би онда морали некако сместити свих 8 река за које је песник рекао да извиру на Иди, а чије су сједињене воде однеле у море ахајски логор. На овој планини их не можемо пронаћи ни приближно толико. За свих 8 река можемо рећи да извиру на истој планини само ако је целовит малоазијски део Тројаде припадао Иди. Са европске стране би на Родопима и могли пронаћи 8 река, али ни то овде не би било довољно. Недостајао би град Лирнес и то под условом да тај део са 8 река није и допеван. Чак и да је тако, за три од њих, а то су Граник, Есеп и Родиј, сигурно знамо да су биле у Малој Азији. Истина, ови

називи су могли бити и донети из Тракије, али о томе не постоје баш никакви подаци, па би тако слична идеја и остала само на нивоу једне хипотезе коју би било врло тешко и потврдити. Тако Лирнес и Зелија никако нису могли бити и градови на истој планини, само су били градови под планином и ништа више. *Ида* дакле није било никаво име него само именица, значења које би најпре и одговарало нашем гора, или планина. То смо закључили на основу података, који су се односили само на Малу Азију, али подсетимо се да смо Гаргар већ пронашли на Јужним Родопима, што следи да је тамо морала бити Ида на којој се овај врх и налазио. Још једно занимљиво место где Ида игра важнију улогу је спаљивање Патрокловог тела, али су пре тога Ахајци морали донети дрва за ломачу. Ово песник описује у стиховима (23.110-120):

Кад освану ружопрста зора, Агаменон пошаље људе и мазге да довезу дрва, а с њима крене и јуначни Мерион саборац храброг Идоменеја. Понесоше двосекле секире и плетену ужад, терајући мазге испред себе. Ишли су тако много уз брдо и низ брдо, ишли косо и постранце, а кад стигоше у доле вреловите Иде, журно стадоше сећи лиснате храстове који ту стадоше падати са великим праском.

Знамо да је ово спаљивње и обављано у оном ахајском логору на Дарданелима, па тако можемо закључити да су у тој области и секли дрва. Видимо да песник каже да су ишли на Иду и да су дуго ишли. Ако на овом месту нису помешани логори, што се могло десити, онда песник зове Идом и брда на Херсонесу. Ако јесу, онда мисли на ону Иду код Троје, али *планина* би могла бити решење и у овом случају. На крају је један случај где се Ида директно и не помиње иако се јасно на њу односе стихови. Пријам и Ахил договарају примирје да се Хектор сахрани и скупе дрва за ломачу. Ту Пријам каже (24.662-663):

Како смо, знадеш, збијени у граду, а шума далеко да довеземо дрва па се Тројанци боје ићи.

За очекивати је да се ова шума налазила на планини и овог пута бар нисмо ни у дилеми на шта се мисли. Зато нема никакве дилеме да је *Хомерова Ида*, једино и само *ида*! Ипак, да ли је то наше *гора* или *планина* покушаћемо одгонетнути.

Посредно се може сазнати, да је реч *ида* у архајским облицима старохеленских дијалеката, постојала у два вида *ида* и *иди*. Једно је јонски, друго дорски облик (Димитракос, 1964). Реч је означавала *брдовито и шумовито место*, понекад и само *шуму* или *дрвеће*, а у посебним случајевима је могла значити још и *дрво за бродоградњу*. Највернији превод би одговарао нашој именица *гора*. У овом идентичном или сличном облику може се пронаћи у неким речницима трачког језика. Иван Дуриданов је, у свом речнику (184 речи), наслова *Језик Трачана*, облицима *ида (иде)* придаје значење *дрво* или *шума*, што је веома слично том Димитракосовом тумачењу. Исто значење дају и још неки речници хеленских дијалеката. Али да не буде баш све потаман, постоје ту и другачија тумачења.

Мало другачије тумачење речи *ида* преноси Александар Митић у својој књизи *Срби у Грчкој* (218), где је ова реч преведена као *вид*. Митић је и сакупио разне речнике трачког језика од више, углавном бугарских, истраживача и објавио је речник од укупно 700 речи, што је импресиван број. До скора је било познато нешто мање од 200 трачких речи, а овај број се радом бугарских истраживача

знатно повећао. Писац ових редова је имао прилике да види и неколико радова посвећених трачком језику и ту највећи проблем нису тумачења речи него и то што се не зна да ли је нека реч трачка или није. Како у већем броју случајева и истраживачи то не наводе, дешава се да је добро растумачено значење разних речи којима се ипак не зна право порекло. Дешава се тако да растумачена реч заврши у речнику трачког језика, а да не знамо да ли је уопште трачка, ни како је аутор дошао до тог закључка. Наравно, та чињеница не умањује значај труда и рада вредних истраживача него указује на тешкоће са којима се сусрећу. Ми смо се овде ослонили на Димитракосово тумачење, уз опаску и да реч сличног значења можемо пронаћи и код Трачана. Неких разлика, у тумачењу трачких речи, ће увек бити, због недостатка писаног материјала и саме чињенице да су Трачани били подељени на велики број племена. Ова подела је резултовала и великим бројем дијалеката, па самим тим и већим бројем могућих хомонима, а исто тако и синонима. Тако се на трачки речник који нам је пренео Митић тек можемо ослонити условно. Не зато што би био погрешан, нити је Митић ишта згрешио. Он је само набројао речи без икакве етимологије, што само преузима од бугарских аутора који то вероватно нису ни давали.

Ида(с) или Идеј, изгледа, није било тако ретко име, већ смо се сусрели са оним гласником Идејем (Ἰδαῖος) у претходном излагању. Уз то знамо и да се један од Аргонаута звао Ида(с), као и Дарданов најмлађи син, а то је било име и једног месенијског принца. Ево шта о томе каже Паусанија:

(4.3.1) *После борбе око стоке између Афарејевих синова и њихових рођака Диоскура, када је Линдеја убио Полидеук, а Идас погинуо од грома, кућа Афареја је остала без мушких потомака и краљевство Месеније је прешао на Нестора, сина Нелејева, укључујући сав део којим је раније владао Идас, али не и област Асклепијевих синова.*

Овде је и прича како је, тада млади, Нестор, нама већ добро познат из *Илијаде*, наследио трон. Дакле, можемо закључити да сигурно не би било погрешно, ако имена ових Идеја или Идаса преведемо као *Горан*!

О женској верзија овог имена, код људи и митолшких бића, сведочи Диодор са Сицилије који пише:

(4.43.3) *Јер се Финеј оженио Идејом (Ида, Идеа), кћерком скитског краља Дардана.*

(4.75.1) *Први који је владао као краљ Тројаде био је Теукро, син речног бога Скамандра и нимфе планине Иде (Идеја, Идеа); био је угледан човек и по њему се становници те земље зову Теукранима.*

Ово важно сведочење указује на ширу распрострањеност овога имена и то све од Скитије далеко на северу, до Пелопонеса на југу. Именицу са идентичним значењем налазимо и код Трачана, па ако смо на основу тога и могли сумњати каквог је порекла након укључења Скита више не можемо. Несумњиво је овде у питању предхеленско порекло имена. Већ смо навели да се Идас звао један од Дараданових синова, онај најмлађи. Тек ту видимо колико је ово често име.

Ако узмемо у обзир да је минојску цивилизацију на Криту заменила микенска, прво што би могли помислити је да реч *ида* на Крит стиже са Пелопонеса, где се налази Месенија и где је живео принц Идас. По времену кад су живели, сви од наведених *Горана*, изгледа да су исту ову реч за *гору* користили још Скити,

Трачани и Пелазги. Кад је *ида* постала *Ида* не можемо знати, како за *критску* тако ни за *тројанску*. Могуће тек кад је *Илијада* записана, или можда појавом малих слова у јонском алфабету. У почетку се писало само великим, и не тако кратак период, сигурно, најмање, до 403. старе ере, кад је јонски алфабет узет као стандардни хеленских полиса. Уз Крит и Атику би, као могућу постојбину Теукрана, можда ваљало додати и Пелопонес? Ако је ту уопште и било икакве колонизације, јер неки Теукране сматрају трачким племеном. Мада, узмемо ли у обзир да је *ида* била и трачка реч, ни ова могућност није искључена. *Ида* би дакле више одговарала нашој речи *гора* него *планина*. Наша гора је увек зелена (шумовита), док планина то не мора бити. У нашој народној поезији су чести епитети *горо зелена* и *планино висока*, чиме смо све рекли. *Иду* смо и коначно растумачили, а сад још и *Гаргар*.

Највиши врх ове планине, са светим гајем и олтаром посвећеним Зевсу, Хомер назива *Гаргар*. Покушаћемо растумачити и значење овог имена, надајући се да ће нам се просрећити као у случају *Лекта* и *Иде*! Зато да се прво упознамо шта се о овоме зна и како се шта тумачи.

Порекло овог имена се најчешће изводи из речи *гаргл*, са значењем *гргољити*. Овакво објашњење је, у најмању руку, чудновато, а и поприлично неуверљиво. Једно од оних које би могли назвати *маштовитим*. *Врeловита Ида* јесте имала многе изворе који су *гргољили*, па је према том феномену наводно назван и тај планински врх. У српском језику постоји и лепши израз, па можемо рећи да је планина била богата изворима са којих се чуло жуборење воде. Тако би могли овај врх можда назвати и *Жубор*, што и не звучи тако лоше. Ипак, имајући ту у виду и оно *маштовито* објашњење, тешко је одолети да препустимо машти на вољу и овај врх назовемо *Брботало*. За воду која жубори постоји и овај израз, *брботати*, што сасвим одговара датом опису, ма колико је, наизлед, шаљиво.

Овде треба истаћи да, приликом тумачења значења речи већина истраживача и полази, углавном, од старохеленских дијалеката, а знатно ређе и од латинског језика. Ово је, понекад, до те мере присутна пракса, да се стиче утисак као да у старој Европи и није било других језика. У *Илијади* међусобно разговарају без тумача, што значи да су се сасвим добро разумели. Премда, на једном месту у *епу*, ипак стоји да тројански савезници говоре многе језике, у остатку се добија управо супротан утисак. Само су Карци *грубоговорни*, говоре *варварски* што је сигурно накнадно *скуван* термин. Постоји још и пракса позивања на архаичне дијалекте својих језика. Тако да се Немац редовно позива на старогермански, а Британац на старобритански, Француз на старогалски, а Словен, нормално, на старословенски језик. Најзабавнији од свих су ипак Бугари. Једино они и међу словенским и несловенским народима старословенски зову старобугарским, па се тако, упорно, на њега и позивају! Но, како смо видели да се у доба Ахила и Хектора говорио исти језик, уз неке могуће разлике у дијалектима, нама су ту сви језици једнако добри, па чак и старобугарски. Сваки од њих је већ и могао сачувати понеку корисну реч, од којих су се неке могли пренети и до модерне варијанте језика. Тако да се надамо штогод пронаћи и за *идски Гаргар*.

Па ево да кренемо са старобританским, где налазимо да је реч *гар* назив за *врх*, *шиљак*, *копље*, *осовину*. Иста реч је позната у трачком језику са приближним значењем *планина*. Бугарски истраживачи су је превели као *гора*, познавајући

ову реч још из *старобугарског*. Александар Митић (214), позивајући се на те бугарске ауторе, наводи реч *гара*, са значењем *гора* или *шума*, иако *гар* пре и значи *планина* или *врх*, а вероватно и обоје. Нашој именици *гора* ипак више и одговара *ида*, она мора бити шумовита, док код *гар* то већ не мора бити услов. Тако би *Гар-гар* најпре значило *врх планине*. Ако ипак употребимо *врх горе*, а поради лакшег изговора и усаглашавања са духом језика, онда добијамо назив *врхгор*. Сасвим адекватно је и *вргор*, чак и лакше за изговор, изостављајући ту глас *х*. Цео балкански простор, у правом смислу речи, врви сличним називима, претежно по јужнословенским земљама. Постоји доста оронима назива *вргор* или *врхгор*, највише их има у Словенији, а оронима и топонима са префиксом или суфиксом *гор* или *гора*, толико да их све не можемо ни побројати. Сви су по јужнословенским земљама. Свакако да би и овде могли претпоставити да је *Гаргар* могао бити и *гаргар*, напросто, само назив за највиши планински врх. Занимљиво је да постоји и поток у Србији који се улива у Ресавицу баш са тим именом, *Гаргара*. Поред ове *Гаргаре*, знамо и за насеље истог имена у Тројади и то у њеном малоазијском делу. Насеље је постојало још од 6. века старе ере, а основали су га колонисти који су, наводно, дошли са неког хладнијег места, вероватно планинског. Било је на морској обали у подножју Каздегија (Иде), чак се и део ове планине северно од *Гаргаре* касније звао тим именом. Страбон пише да су ови колонисти дошли однекуд са виших надморских висина где је хладно. Каже да су сишли са саме Иде. Вероватно и јесу, само не са оне Иде на коју је Страбон мислио. Напросто, Каздеги је доста стрма планина и прилично непогодна за насељавање, па је тако и данас слабо насељена. У старини би се још могло поставити и питање од чега би људи могли живети на овако стрмој планини, а не само и где. Није искључено да су дошли управо са Родопа, који испуњавају све ове услове, за разлику од планина у Малој Азији. Довољно су високи и хладни, изложени су честом северном ветру (Борију), па тако и први кандидат за овај планински *Гаргар*. Управо на јужним обронцима Родопа, а у данашњем округу Еврос Александар Митић (*Срби у Грчкој*; 116) наводи чак два насеља са називом *Гара*, која су преименована у *Σταθμος*. Тако би се могло рећи да овај наш *Врхгор* има сасвим пристојно упориште у чињеницама. Ако додамо томе још насеље Вргорац у Далмацији са истоименим језером, ето га још један *Гаргар*. Реч очито није хеленског порекла јер поменутим насељима иначе назив не би био промењен. На крају, да ли је овај *Гаргар* био *Вргор* или нешто друго, није ни тако важно, *Брботало* сигурно није могао бити!

После Ксанта, Лекта, Иде и Гаргара од тројанске етимологије остаје још мало. Преостаје још да расветлимо порекло и значење имена двеју река, Скамандра и Симоиса, али то ћемо оставити за крај. За то имамо и добре разлоге јер ћемо ту спајити митологију са епиком и историјом!

Нови погледи на Илијаду

У овом поглављу ћемо дати и нека тумачења *Илијаде* у светлу нових сазнања, осврћући се и на неке делове *епа* који су можда допевани. Како смо Троју већ сасвим довољно елаборирали, овде ћемо се позабавити да растумачимо неке географске позиције за које сматрамо да су, погрешно тумачене или недостају.

Онима које су тачно одређене се нећемо бавити да не бисмо додатно увећавали ове већ преобимне књиге, или тако рећи књижурине!

Још су антички писци водили расправу око тога где се налазио тај град Лариса који је послао помоћ Троји, зато можемо рећи понеку речицу и о томе. Ларису Хомер помиње само на два места у епу, прво у *Каталогу бродова* у стиховима (2.240-241) каже: *Хипотој водише племена Пелазга копљоносаца, који живеше око грудастог града Ларисе*. Исти Хипотој у стиховима (17.300-301): *Ничице паде на земљу Хипотој, далеко од грудасте Ларисе*. Проблем настаје што је та Лариса било једно од честих имена града. Митолошка Лариса јесте Пелазгова кћерка која се удавила у Пенеју. Стога је прва и најстарија од свих тих Лариса била у Тесалији, приближно где је и данашњи град Лариса, а на реци Пиниосу. Пиниос је данашње име за античку реку Пенеј. Све остале Ларисе су настајале касније. Пелазг је био и епонимни предак Еолаца, па тако почесто наилазимо и на насеља овог имена тамо где је било пелашких и еолских колониста. Нешто мање их има на просторима јонских колонизација и то, углавном, на местима, где су касније јонске колонизације прекриле еолске, а понеку можемо наћи чак и у дорским областима. Страбон их наводи у (9.5.19) на Пелопонесу, Криту, па чак у Сирији и на Понту, али нама су од свих интересантне три у Малој Азији: *а у Азији је Лариса Фриконис близу Киме; а такође и Лариса код Хамаксита у Тројади; ту је Ефеска Лариса, као и Лариса у Сирији*. Видећемо шта је ту све мучило Страбона, али пре тога да видимо зашто само ове три Ларисе. Наиме, из редоследа којим Хомер набраја тројанске савезнике, у *Каталогу бродова*, види се да прво наводи све из Мале Азије идући морском обалом од Кизика у западном правцу, уздуж Дарданела све до ушћа Сатноента. У истој тој групи су наведени и борци из града Сеста, који је на европској страни Дарданела, а за све њих знамо да су Тројанци. Неке Хомер тако и зове, док за друге видимо да су под Пријамовом влашћу. Тројанце које води Хектор, односно војску града Троје и Дарданце које води Енеја, наравно рачунамо у Тројанце. Затим прелази на европску страну где су Пеонци, Трачани и Киконци, за које не можемо баш закључити да ли су били у Пријамовој држави или су само савезници. А тек на крају долазе савезници, који су сви из Мале Азије. Ова Лариса у Тројади јесте била пелашка колонија од пре *Тројанског рата*, што је познато, а и Страбон је помиње:

(13.1.47) *Лариса и Колон некада су биле у близини Ахеја, а раније су биле на делу копна које је припадало Тенеђанима*.

Даље, наводећи Хомерове речи о Лариси Страбон коментарише:

(13.3.2) *Овим речима он јасно указује да је број Пелазга био знатан, јер каже племена, а не племе; а такође наводи њихово пребивалиште у Лариси. Сада постоји много Лариса, али морамо га протумачити (Хомера) као једну од оних које су биле у близини; а најбоље од свега могло би се с правом претпоставити ону у околини Киме; јер од три Ларисе, она у близини Хамаксита била је на видику Илијуму и врло близу њега, на удаљености од двеста стадија, па се стога не може са сигурношћу рећи да је Хипотој пао у борби за Патрокла далеко од ове Ларисе, већ пре од Ларисе у близини Киме, јер је удаљеност између њих око хиљаду стадија. Трећа Лариса је село на територији Ефеса; кажу*

да је то у ранијим временима био град који је имао Аполонов храм назван по граду, а који се налазио ближе планини Тмолус него Ефесу. То је сто осамдесет стадија удаљено од Ефеса, па би се стога могло сврстати под Меонце. Али Ефежани су, пошто су ојачали на власти, касније одвојили од себе велики део Меонаца, које данас називамо Лидијцима, тако да ни ово није могла бити Лариса Пелазга, већ она у близини Киме. У ствари, немамо чврсте доказе да је Лариса код Ефеса постојала у то време, а немамо их ни о Ефесу; али сва еолска историја, настала недуго након тројанских времена, сведочи о постојању Ларисе у близини Киме.

Страбон је имао дилему око тога што Хомер помиње племена у множини, мада није јасно због чега. Зашто би била икаква сметња да једну област колонизују припадници два сродна племена? Уз то Хомер наводи да су они и дошли у рат предвођени двојицом поглавара, па се не види шта ту Страбону није јасно. Но, очигледно да га је ипак највише мучило то шта је Лариса у Тројади и превише близу Троје у Малој Азији, свега 40 km од Хисарлика. Како је Страбон сасвим уверен да је Троја ту негде у јужном делу Дарданела, наравно, са малоазијске стране, то му се чинило преблизу. Тако Хипотој никако није могао и погинути *далеко од грудасте Ларисе*, као што Хомер каже. Страбону очито није пало ни на памет да закључи како Троја, о којој пева Хомер, није ту где он мисли, него се позива на еолску историју за коју сам каже да почиње тек након *Тројанског рата*. Зато, Лариса код Киме, није могла постојати пре еолске колонизације и Страбон је то веома добро знао. Јасно и да је знао једино ову тројанску Ларису која је постојала и пре рата, а да је знао шта је Хомер опевао видео би сам да је Хипотој морао прећи до Троје у Тракији око 230 km, а то није, нимало, близу. Пелашка Лариса се налазила на 4-5 km северно од ушћа реке Тузле коју Хомер зове Сатниоент. Ово су, дакле, биле дилеме око града Ларисе у свом античком свету, али постоје и тумачи Хомера у новије време који кажу да је то, она прва, Лариса у Тесалији на реци Пенеју. И о томе смо већ писали, а то је, наравно, и потпуна бесмислица! Код античких писаца није било таквих глупости, макар су прочитали *Илијад*у ако су већ о њој нешто и писали. Знали су они понешто историје и географије, очигледно довољно и да препознају Тесалце у *Илијади*. Тесалци се поименце помињу бар неколико десетина пута у *епу*, већином су то њихове војводе од којих су најпознатији од њих погинули на почетку и крају рата. Протесилај на почетку, а Патрокло и Ахил пред сам крај рата. Тесалци су били и Ахилови страшни Мирмидонци, ударна песница ахајске војске. Никако нису могли бити тројански савезници! Значи да су заступници тезе о учешћу тесалске Ларисе у рату на тројанској страни, промашили само цео континент!

Након детаљног објашњења за *тројанску Ларису*, код које се, као што смо већ утврдили, доста грешило, можемо се мало посветити и тројанским ратницима са европског континента. Срећа нема их много. Копљанике Киконце смо већ упознали, па тако знамо да су се могли пронаћи између река: Месте (Нестос) и Марице (Еврос). За Пеонце нам сам Хомер каже да су са реке Аксија, што је и старо име Вардара. Историја их смешта око средњег и горњег тока реке. Оба племена сматрају се трачким, док се Трачани, под тим именом, помињу више пута у *Илијади*, па тако и у *Каталогу бродова* (2.844-845): *Трачане јунак Пирој*

и Акамант (Акамас) водио у бој, а њих окружује Хелеспонт који брзо струји. Њихову земљу окружује брзи Хелеспонт , а у рат их доводе Пирој и Акамант. Овај исти Пирој, Имбрасов син, долази из града Еноса, као што пише у (4.520): *Пирој, Имбрасов син, што дође из Еноса*. Тај Енос (Αινος), је наводно град на месту данашњег Енеза (Еноса), града на левој обали Марице близу ушћа. Ипак постоји веома мала вероватноћа да је то баш овај град, а ево и зашто. И Хомер увек помиње реке са којих долазе учесници у рату. Наравно, само уколико се њихови градови налазе на некој од њих. Сигурно је да од свих река, а пуна их је *Илијада*, није заборавио баш највећу. Да је овде у питању Енос крај Марице, он би то и нагласио. Такође је позната и чињеница да се поменути град у време *Тројанског рата* звао Полтобрија или Полтиобрија, по свом оснивачу Полтису. Касније се могуће звао и Апсинтос, по трачком племену на чијој се територији налазио, што пише Стефан Византијски у *Етници* (А153.8): *Апсинтос град у Тракији*...(Ἄψυνθος, πόλις Θρᾴκης...). Никако се није могао ни звати Енос и пре еолске колонизације, а можда чак ни пре јонске која је прекрила еолску. Овај град су населили Митилењани са Лесбоса и остао је усамљена еолска колонија на трачкој обали. Каснији јонски талас, на исто место, је допринео да еолски постане помало заборављен. Тако да се у овом граду сигурно говорило јонским дијалектом, али са значајним примесама еолског. Могуће да је и језик племена Апсинти, као најближих суседа, могао оставити некакав значајан језички траг. Интересантно је да би баш овако могли описати језик *Хомерових епова*, јонски са значајним примесама еолског, понешто других дијалеката старохеленског и других језика. Уз све досадашње теорије одакле је Хомер, можемо додати, ево, још једну и то поткрепљену аргументима. Поред тога што је можда могао бити Киконац, могао је бити Еолац или Јонац, па чак и Апсинт из Еноса и околине.

Али ако упоредимо време поменутих колонизација са временом Хомера, онда видимо да хипотеза коју смо претходно изнели никако не одговара стварности. Но, да оставимо сад разна питања из *хомерологије* по страни и вратимо се на Енос. Ако ово није био Енос на Марици, значи да је у питању неки други град истог или сличног имена. Само је питање који? Знамо да је негде у Тракији, а ако се присетимо шта Хомер сматра Тракијом бићемо сигурно и нешто ближе решењу ове енигме. Из Хериног пута са Олимпа на Гаргар, оног преко Атоса и Лемноса, знамо да иде преко *трачких снежних планина* и Атоса на полуострву Халкидики. Тако би овај град могли препознати и као један од оних градова на полуострву Халкидики. Град сличног имена је заиста у тој области и постојао. У античким изворима налазимо га под више имена: Аенеа, Аинеиа, Аинеос, Аиниос, Аинес, Аинос. Нисмо баш увек сигурни да се свако од ових имена и односило на овај град али већина сигурно јесте. Римљани кажу да је то град, који је основао Енеја у Тракији, о којем пева Вергилије у *Енеиди*. Други опет мисле да је то управо био Енос на Марици, али то сад знамо да је немогуће јер је ту постојала Полтобрија. Очито, Енеја није могао основати ни овај град на Халкидикију, јер ако је одатле дошао Пирој онда је он морао постојати од пре рата. Овај град се налазио у рејону данашње Неа Миханионе и стварно нема никакву реку. Чак у целој овој области нема ниједне реке. Тај град помиње и Херодот описујући пролаз Ксерксове војске, а код нас га преводе и као Еније. Име овог града можда има везе и са богом рата. Друго име Ареја (Ареса) јесте

било Енијалиј, а име његове пратиље Енија. Овим именима су звани у Тракији, што им је била и постојбина и где су били изузетно поштовани. Ово име града је могло гласило и само Ен, па су му касније придодати и наставци. Разрешили смо значи и ову енигму, зато да се вратимо Полтобрији и Полтису. Значи још мало митологије.

Кад је, по легенди, јунак Херакле први пут посетио Тројанце и спасао њихову принцезу Хесиону од морског чудовишта, у повратку је посетио тај Полтисов град (Енос). Полтобрија значи баш Полтисов град, именица *брија (бриа)* значи *неутврђено насеље* на трачком језику по једном тумачењу, док друго каже и да је у питању *тврђава* (А.Митић; 212). Овог пута се не можемо битно помоћи и хеленским дијалектима, али нам на сву срећу то и не треба. Битно је само да је неко насеље. Зато да наставимо са Полтисом који је, према Псеудо-Аполодору: (2.5.9) *лепо угостио Херакла и спријатељио се с њим, док је његов брат Сарпедон био дрзак, па га је Херакле убио негде на морској обали*. Обала јужно од Полтобрије је зато названа Сапредоновим именом, као и рт на јужном крају те обале. Али, по легенди су браћа била Посејдонови синови. Полтиса Хомер није поменуо у *Илијади*, а видимо да је био савременик Херкала. Значи да је могао бити старац, као и Пријам, или је већ умро још пре почетка рата. Ипак, у неким постхомеровским легендама се може пронаћи и покоја реч о Полтису. Кажу да су њега изузетно поштовале обе зарађене стране, у *Тројанском рату*, нудећи и да буде њихов изасланик у вођеним преговорима. Полтис је предлагао Парису да врати жену Менелају, нудећи му неколико других у замену, што Парис није прихватио. То је углавном све што је о њему познато. Сигурно вреди истаћи да је то још једна од легенди из тројанског времена на овом истом простору. Опет наводи на Троју негде недалеко од Полтобрије. Двадесетак километара далеко је Ферес, па и то наводи да се рат водио баш на том месту. Одакле год кренемо дођемо на исто место. Хомер нам је стварно оставио и превише трагова. Али у складу са овим сазнањима, морамо још приметити да су ти Пирејеви Трачани морали свакако доћи са Халкидикија. У том случају је део *Хелеспонт који брзо струји* додат у *еп*, онако по инерцији уз Хелеспонт. Ако би се изоставио или и можда заменило са *широки Хелеспонт*, све би било у реду. У супротном би се односило само на Галипољско полуострво, а знамо да су тамо били Долонци. Уз то, тамо се и налазио и град Сест који је послао помоћ Троји, па би Трачани онда дошли заједно са борцима из овог града, али то Хомер нигде не спомиње. Каже сасвим другачије. Овај део са Хелеспонтом је и типичан пример сталних епитета код Хомера који се налазе на неодговајућем месту у *епу*, што је одлика усменог песништва, о чему смо писали у првој књизи. Чак да није све тако, ни морске струје на Халкидикију нису баш слабе, али, наравно, ни близу онима на Дарданелима.

Следећи од Трачана је Антеноров син Ифидамас. За њега смо већ и рекли да је дошао лађама које је оставио у Перкоти, али нисмо рекли одакле долази. Ту ће нам поново помоћи Страбон (7.8.21), који, набрајајући градове около Солуна, помиње град Аенеа који смо већ помињали, као и град Кисус који повезује се Кисејем, Ифидамасовим дедом код којег је овај и одрастао. Слично понавља и у (7.8.24): *Могло би се посумњати да је управо из овог Кисуса дошао Хомеров Ифидамас, чији га је деда Кисеј одгојио, каже Хомер, у Тракији, која се данас*

зове Македонија. Исто име припада и планини поред Солуна високој око 1.200 m, баш једној од *трачких снежних планина*, преко којих прелази Хера, што ову Страбонову претпоставку чини сасвим вероватном. Обојица Трачана, Пирој и Ифидамас, су дакле дошли из исте области, само један копном, а други морем. Овог Ифидамаса смо већ прокоментарисали као неког ко је био ожењен својом тетком, али неког Ифидамаса помиње и Паусанија као неког ко је дао сто кина за жену. Кина је назив за грло стоке јер је стока некад коришћена као средство плаћања док није изумљен новац. Појава Ифидамаса у *Илијади*, можда мало и наводи на Троју у Малој Азији. Наиме, он је оставио своје лађе у Перкоти која је била у Малој Азији и даље ишао пешке до Троје. Тако би по резонима неких истраживача било да је онда Пријамов град био на истом континенту. Али се и Перкота налазила на реци Практиј која се уливала у Дарданеле , па то говори и да је Ифидамас тражио сигурну луку за своје лађе. Њу је нашао у Перкоти, као сигурну речну луку, јер је Перкота град удаљен од ушћа неких два километра. Тако да нам ни то ништа не говори о положају Троје јер се није превише тешко превести некога преко Дарданела. Али није искључено ни да је прича о овоме Ифидамасу, такође, била додата у *Илијаду* јер се ни он не помиње у *Каталогу бродова*, где се набрајају сви они који су ратовали.

За крај овог поглавља да кажемо још коју реч о 10. певању *Илијаде*, односно о *Долонији*. О њој смо већ рекли сасвим довољно, али остало је да додамо покоју реч. То је баш оно певање за које се, још од прве стандардизације *Хомерових епова* у доба Писистрата, верује да је допевано. За ово певање наводно важи да се не може повезати са другим деловима *Илијаде*, да стоји некако само за себе, али ни ова тврдња ипак није сасвим одржива. *Долонија* се односи на битку код лађа у рејону данашњег Галипоља, што је сигурно додатно збуњивало све оне који нису уочавали два ахајска логора. Знамо да је у *Долонији* опевано убиство трачког краља Реса. Како се ова легенда, о Ресу, и сматра млађим митолошким слојем, то је један од разлога да се верује како је овај део *епа* и додат накнадно. Стварно се никакав Рес не помиње у познатом *Каталогу бродова* где се наводи ко је одакле дошао и за кога ратује. У Еурипидовој драми *Рес*, краљ долази тек пред сам крај рата у помоћ Тројанцима, због ратног похода против Скита. Тако пише Еурипид, док Полиен у својим *Стратегијама* (6.53.1), преноси легенду о градњи Амфиполиса у доњем току Струме. Каже да су Атињани, по савету пророчишта, донели Ресове кости из Троје и ту их сахранили. Тако да је Рес, макар и мртав, коначно стигао родној груди. Међутим, овај доњи ток Струме је био у Тројади, у шта ћемо се мало касније и уверити, а то би искључивало икаквог трачког краља. Значи да је Рес, ако је уопште и био са ове реке, могао владати само у њеном горњем току. Једино би тако имало смисла и ово његово ратовање са Скитима. Могло би се закључити да *Долонија* може потицати од самог Хомера, између осталог зато што садржи низ песничких формула које карактеришу цео *еп*. Видели смо да и прича о Долону има смисла, док онај део о Ресу можда и јесте касније додат. На крају за *Долонију* можемо рећи, да ако и јесте допевана онда је то могло бити само од песника који је сасвим у епском духу *Илијаде* и уз то познавалац географије. Вероватно је онај део о погибији Реса ипак додат касније. Не уклапа се никако у јуначко доба убити некога на спавању, нити би Диомед за ово дело стекао славу. О томе што Диомед зна

Долону име иако му га овај није рекао смо већ писали. Могуће је да се Долон пријавио да шпијунира Ахајце јер се битка водила у његовом родном крају, а то је на северу Галипољског полуострва где су Долонци и живели. Одевеног у вучју кожу, могао га је Диомед препознати као припадника Долонаца. Тако је његово ословљавање са *Долоне* у ствари значило *Долонче*, јер треба запазити и да Долон није ословио ни Одисеја ни Диомеда именом, него је ту само Диомед њега ословљавао.

И на само крају поглавља остаје да прокоментаришемо један део Илијаде који је сигурно допеван од неког слабијег песника, за кога би могли одредити и где је живео. За овај део се стиче утисак да је некако *убоден у еп*, без неке видљиве везе са радњом целог *епа*. Што ће рећи, постоји сасвим реална могућност да је допеван. Ради се о судбини ахајског логора након рата, што песник описује у 12. певању. После одласка ахајске војске, а након разарања Троје, Посејдон и Аполон руше њихов логор, јер зидајући зид око логора нису и принели жртву боговима. Уједињују ушћа 8 река које извиру на Иди у једно и уз 9 дана кише, овај логор завршава у мору. Односно, у *Хелеспонту који брзо јури*, што значи у Дарданелима. Ових 8 река које извиру на планини, а уливају се у море (12.20) смо већ помињали, а то су: *Хептапор, Карес, Греник, Симоис, Скамандар, Рес, Есеп и Родиј*. За неке знамо тачно где су се налазиле, док пет Хомер и помиње само на овом месту у епу, нигде другде. Тако се стиче утисак да се никако ни у овом случају не ради о *хомеровској*, него управо *постхомеровској* географији. Вероватно је овај део испеван зато што је рапсод својим слушаоцима, негде у Тројади, морао некако објаснити зашто нема тог логора. Ово наједноставније објашњење је, рекло би се, и најбоље. Јасно је да остатака логора није могло ни бити на месту где се логор никад није ни налазио. Овај део заиста тешко може потицати од Хомера. Хомер, који није описивао рушење Троје, не би описао и било какво разарање неког мањег и неважног места. Такође, ово је била једина епизода у *Илијади* након рата, што би одударало од остатка *епа*, Тако да јесте и својеврсни преседан. Могли би додати да опис разарања овог логора нарушава и уметничку вредност *епа*, којој значајно доприноси управо и то што се песник није бавио описом разарања Троје. То је, како каже Милан Будимир, и *оставио неким слабијим песницима званим Хомериди*. У античко време то јесте заиста и било изузетно напредно, па су неки, управо због тога, дуго и сматрали *Илијаду* недовршеним епом. *Киклички епови* су зато пуни наставака *Илијаде*, као још и разних прича о томе шта је било раније. Овај део очито јесте допеван и то од стране песника којем географија није била баш јача страна. Постхомеровски је песник очито помешао реке из *епа* са рекама које су стварно и постојале, па је тако видљиво да овај песник мисли на реке у Малој Азији. Сматра се да је тамо био и логор који богови руше. Песник није узео у обзир реке Селент и Практиј, које Хомер помиње у *Каталогу бродова*, а за које знамо да су се обе уливале у Дарданеле. Међутим, Родиј који се уливао на исто место ипак помиње. Иако је ове две реке заборавио, овај песник је, ипак, нешто из *епа* и упамтио, на шта је надовезао своју причу о рушењу логора. Већ смо се сусрели у теми о ахајском бедему са дијалогом Посејдона и Зевса у 7. певању, кад се Посејдон пожалио да Ахајци *опет граде бедем без жртве боговима*, а Зевсу му одговара (7.459-463): *Кад се дугокоси Ахајци врате на својим лађама у милу очинску земљу,*

ти им онда разруши зид и сав обори у морске таласе. Онда обалу затрпај песком, нека нестане одатле ахајског зида.
Ови стихови јесу у Хомеровом стилу, он и каже шта ће се десити не описујући даље кад се то и дешава. Тако је и са Тројом, па и са Ахилом. Зна се да ће град Троја пасти, а Ахил погинути иако се то у *епу* не остварује. Тако ни логор није могао бити никакав изузетак, а нестајање логора са места где га никад није ни било је некакав маштовити песник сигурно најлакше могао извести уз помоћ богова, као што је овај постхомеровски песник и урадио. Али се одао, не само незнањем географије већ и недовољно добрим памћењем осталих делова *епа*. Стихови су му добри, па је можда само нешто преправио, тако да није морао баш све испевати сам.
Осврт на неке, највероватније допеване, делове *епа* никако не значи да нисмо и њих укључили у истраживање. Управо у поменутом делу, о рушењу ахајског логора, све се добро уклапа у околиш *Хомерове Троје*. Стварно имамо и реку која се улива у море у два крака, док свих 8 река, па толико и њихових ушћа можемо наћи једино на Јужним Родопима у области од Маронеје па до ушћа Марице. Ништа нам не би сметало ни да овог дела нема, али како се ово што пише сасвим добро уклапа можда је стварно само у питању тек мала преправка *Хомерових стихова*? Све у свему, довољно да можемо прећи на околину Троје!

Околина Троје

Напокон дођосмо тамо где смо се упутили, у рејон око *Пријамовог града*. Ову смо област већ дотакли у поглављу о речним боговима, али и пре него кренемо даље упознаћемо се са још неким митовима. Наравно, онима који недостају да Хомера боље разумемо и да бисмо тачно знали шта треба тражити код Илиона. Кренимо од тројанске династије и изградње града. Хомер нам то и говори кроз лик Енеје (20.215-241): *Дардан се роди први, од Зевса скупљача облака, он сазда Дарданију док још не беше изграђен свети Илиј у пољу, град смртника, тад живеше под вреловитом Идом. Дардану се роди син Ерихтоније, краљ, што најбогатији смртник беше. Три хиљаде кобила напасаше на мочварним пашњацима. Гиздавих кобила са веселом ждребади, од којих се неке свидеше Борею, те их опаше налик на мркогривог ждребца. Кобиле остадоше ждребне и дванаест ждребади ождебише, који трчећи по житородној њиви не би ломили класје трчећи изнад њега, а скачући по пенастом мору идоше врхом валова силних. Ерихтоније роди Тројанцима краља Троја, а у Троја беху три сина: Ил, Асарак и Ганимед боголики, најлепши од свих смртника. Богови га уграбише, због силне лепоте његове, да Диву точи вино и свагда да мед њима буде. Ил Лаомедон(т)а незазорног роди, а Лаомедон(т) роди Титона, Пријама, Лампа, Клитија и Хикатеона дугара бога Ареја. Каписа роди Асарак, а Капис сина Анхиса који роди мене, а Пријам Хектора дивног. Дичим се што сам од такве крви и колена*!
Доста детаљно за родослов али треба још понешто. Енеја наводи тај родослов само по мушкој линији почевши од Зевса, тако да недостаје Теукро, први краљ Тројаде који му је предак по женској линији. Ипак, код Хомера и нема више од тога, зато ће то допунити Диодор са Сицилије:
(4.75.1) *Први који је владао као краљ Тројаде био је Теукро, син речног бога*

Скамандра и нимфе планине Иде; био је угледан човек и по њему се становници те земље зову Теукранима. Теукру је рођена кћерка Батеја, са којом се Дардан, Зевсов син, оженио, а када је Дардан наследио престо, назвао је, по свом имену, народ те земље Дарданцима и основао град на обали мора који је такође назвао својим именом, Дарданија. Њему је рођен син Ерихтоније, који се далеко истакао у доброј срећи и богатству. О њему песник Хомер пише да је био најбогатији од смртника; Три хиљаде кобила које је имао пасле су по његовим мочварним пашњацима.

(4.75.3) *Ерихтонију је рођен син Трој (Трос), који је народ ове земље називао Тројанцима, по свом имену. Троју су рођена три сина Ил, Асарак и Ганимед. Ил је у равници основао град који је био најпознатији међу градовима, дајући му име Илион. Илу се родио син Лаомедон(т), коме су се родили Титон и Пријам; а Титон, након што је кренуо у поход на оне делове Азије који леже источније од њега и доспео до далеке Етиопије, како кажу митови, са Еосом је имао сина Мемнона, који је прискочио у помоћ Тројанцима и кога је Ахил убио, док се Пријам оженио Хекабом и родио, поред низа других синова, Хектора, који се у Тројанском рату истакао врло великим врлинама.*

(4.75.5) *Асарак је постао краљ Дарданаца и родио Каписа, чији је син био Анхис, који је са Афродитом родио Енеју, најпознатијег човека међу Тројанцима. А Ганимеда, који је лепотом надмашивао све људе, уграбили су богови да служи као Дивов (Зевсов) пехарник.*

Занимљиво да и Диодор, позивајући се на Хомера, наводи онај детаљ који смо и ми издвојили као важан. Детаљ о Ерихтонијевим кобилама. Диодор, такође, препричавајући једну легенду, каже да је овај Дарданов град Дарданија био на морској обали чега у изворној верзији легенде нема. У његово време јесте град постојао, град који се звао Дарданија и то на морској обали, можемо рећи да је и историјски познат град по *Дарданском миру*. *Дардански мир* је склопљен 84. (85) године старе ере између између Суле и Митридата. Овим миром завршен је *Први митридатски (понтски) рат*. Ова Дарданија се заиста и јесте налазила на морској обали око 2 km јужно од данашњег града на Дарданелима, познатог као Чанкале. Диодор Дарданову Дарданију повезује са овим градом због истог имена. Иста ова Дарданија је позната и Страбону који каже:

(13.1.28) *После Абида, дакле, долази област Дарданије, коју сам малопре поменуо, такође и град Дарданија, који је седамдесет стадија удаљен од Абида. Између два места улива се река Родиј, насупрот које се, у Херсонесу, налази Кинос Сема, за коју се каже да је гробница Хекабе. Али неки кажу да се Родиј улива у Есеп, такође једну од река које песник спомиње. Дарданија јесте било древно насеље, али су га неки краљеви често премештали у Абид, а затим су га други поново враћали на његово место. Ту су се састали Корнелије Сула, римски заповедник и Митридат по имену Еупатор и договорили услове за завршетак рата.*

Страбон није ову Дарданију, ни на који начин, повезивао са тим градом који је основао Дардан, као што је то учинио Диодор, а видећемо и зашто. Међутим, постоје 15-так сачуваних рукописа Страбонове *Географије*, који се међусобно мање или више разликују. Зато је урађена њихова стандардизација, која је тек недавно приведена крају. У једној од ових верзија Страбон, на истом месту где

пише о граду Дарданији, каже да то није она Дарданија коју је основао Дардан него се она налазила више у унутрашњости близу језера Птелеос. Ово језеро је око 10 km источно од града Дарданије. Ово што Страбон каже нама није много од значаја, осим што указује на разлике у оригиналима античких писаца. Да та појава није реткост, могао је уверити свако ко је изучавао античке рукописе, а постоји скоро увек кад постоји више верзија неког рукописа. Код Диодора још налазимо део једне од легенди о оснивању Илиона (Троје), по којој је овај град основао Ил. Како ових легенди има више покушаћемо да их скупимо на једно место. Зато да видимо шта о томе, у својој књизи *Грчки митови*, каже Роберт Грејвс (Robert von Ranke Graves; 1895-1985):

1) *Једна од прича о оснивању Троје каже да је у време глади трећина становника Крита, под вођством Скамандра, пошла да оснује колонију. Стигавши у Фригију, они разапеше шаторе поред мора, недалеко од града Хамаксита, испод високе планине коју назваше Ида у част Зевсовог дома на Криту (по једној легенди Зевс је рођен управо на кртиској Иди). Аполон их посаветова да се настане тамо где их буду, користећи се мраком, напали непријатељи од земље рођени; те исте ноћи читава хорда изгладнелих пољских мишева нападе њихове шаторе и оглода све тетиве на луковима, све кожне делове на штитовима, као и све остало што се могло глодати на критској ратној опреми. Скамандар на то нареди да се ту и остане и посвети храм Аполону Сминтију, а око храма ускоро саградише и град Сминтеј. Скамандар се тад ожени са нимфом Идајом (Идејом, Идеом, Идом), која му роди сина Теукра. И уз помоћ Аполона Крићани потукоше своје нове суседе Бебрике, али се у бици Скамандар удави у реци Ксант, која од тада носи његово име. Теукро, по коме се насељеници и назваше Теукрима, наследи Скамандра. Неки, ипак, кажу да је Крићане повео сам Теукро и да га је у Фригији дочекао Дардан, који му даде кћер за жену, а своје сопствене поданике назва Теукрима.*

2) *Атињани причају сасвим другачију причу. Они тврде да Теукри нису дошли са Крита и кажу да се извесни Теукро, који је живео у области Троје, иселио из Атине у Фригију; те да је тог Теукра у Фригији дочекао Дардан, син Зевса и Плејаде Електре. Да би поткрепили то тврђење, код њих се Ерихтоније појављује у родослову и атинске и теукранске краљевске породице. Атињани даље кажу да се Дардан оженио Хрисом, кћерком Паланта, која му је родила два сина, Идаја и Дејманта; Они су владали извесно време у краљевини Аркадији, коју је основао Атлант, али их је раздвојила катастрофална Деукалионова поплава. Дејмант остаде у Аркадији, а Идај са оцем Дарданом оде Самотраки, коју су заједно колонизовали, а острво се по њима назвало Дарданија. Хриса је донела Дардану у мираз свете ликове великих божанстава чија је свештеница била, а он установи њихов култ на Самотраки, мада је њихова права имена држао у тајности. Дардан је основао и свештенички ред који је обављао исте обреде као и критски курети.*

3) *После Смрти брата Јасиона отплови Дардан преко мора чак у Тројаду. Он тамо стиже сам, на сплаву који је био направљен од непромочиве коже притиснуте са четири камена. Теукро га дочека гостољубиво, а како је желео да сузбије нека суседна племена, понуди му удео у краљевству и ожени га принцезом Батејом. Неки кажу да је та Батеја била Теукрова тетка, а неки, да му је*

била ћерка.
4) *Дардан предложи да оснују град на омањем брежуљку изнад равнице где се касније уздизала Троја или Илион, али пошто га је једно пророчанство фригијског Аполона опоменуло да ће свакојаке несреће пратити становнике будућег града, он изабра блажу стрмину планине Иде и назва овај град Дарданија. После Теукрове смрти Дардан наследи остатак краљевства, који назва по свом имену и распростре своју власт над многим азијским народима; он је ширио и колоније по Тракији и даље.*
5) *У међувремену Дарданов најмлађи син Идај дође за оцем у Тројаду, носећи са собом свете ликове, што омогући Дардану да свој народ упути у самотрачке мистерије. Једно га пророчанство увери да ће му град који је основао остати неосвојив све док мираз његове жене буде остао под заштитом богиње Атине. Његов гроб (Дарданов) се налазио у оном делу Троје (Тројаде) који се звао Дарданија, све док се није спојио са селима Илијем и Тројом у јединствени град. Идај се настанио на Идајским планинама, које се, по некима, тако зову по њему. Ту је он увео обожавање фригијске Мајке свих богова и установио мистерије.*
6) *Идај је имао два старија брата, Ерихтонија и Ила (Закинту) и кћерку Идају, која поста Финејева друга жена. Кад Ерихтоније наследи краљевство у Дарданији, он се ожени Астриохом кћерком речног бога Симоиса, која му роди Троја. Ерихтоније се помиње и као краљ Крита; он је био најбогатији човек у то време и имао је три хиљаде кобила, у које је Борej био заљубљен. Трој је наследио свога оца Ерихтонија, а град Троја и цела Тројада доби име по њему. Његова жена Калироја, Скамандарова ћерка, роди му Клеопатру Млађу, Ила Млађег, Асарака и Ганимеда.*
7) *У међувремену је Ил, Ерихтонијев брат, отишао у Фригију и такмичио се на играма које су се у то време одржавале, однео победу у рвању и добио по педесет младића и девојака као награду. Фригијски краљ (чије се име више не памти) даде му пегаву краву и посаветова га да оснује град тамо где крава буде први пут стала да почине. Ил пође за кравом, а она леже кад су стигли до брда Ате, те он ту сагради Илион, али не подиже никаква утврђења због истог пророчанства које је опоменуло и његовог оца Дардана. Неко, међутим, каже да је то била једна од Илових мисионских крава за којом је кренуо по савету Аполона. Али други држе да су Илион подигле избеглице из Локриде и да су име своје планине Фрикион дали тројанској планини.*
8) *Кад је градски атар био обележен, Ил се помоли свемогућем Зевсу да му се јави каквим знамењем и сутрадан он примети пред својим шатором дрвени предмет напола заривен у земљу и обрастао морским алгама. То је био паладијум, висок 3 лакта, који је Атина начинила за успомену на своју мртву либијску другарицу. Палада, чије је име Атина додала свом, држала је у десној руци мач, а преслицу и вретено у левој; груди јој је покривао штит. Атина је најпре статуу поставила на Олимпу, поред Зевсовог престола, где јој је указивана велика част; али кад је Илову прабабу, Плејаду Електру, силовао Зевс, и кад је Паладин лик оскрнавила својим додиром, Атина се наљути и суноврати је заједно са статуом доле на земљу.*
9) *Аполон Сминтеј посаветова Ила да сачува богињу која је пала са неба, па*

ће сачувати и свој град јер где год је она, ту ће бити и царство. На то Ил подиже храм на утврђењу да би заштитио ову светињу.
10) *Неки кажу да је храм већ био подигнут кад је паладијум пао с неба као богињин поклон. Он је пао кроз кров који још није био завршен и нађен је како стоји на свом правом месту. Други кажу да је Електра дала паладијум Дардану, свом сину кога је родила са Зевсом и да је био пренет из Дарданије у Илион после Дарданове смрти. Други опет кажу да је пао с неба у Атину и да га је Атињанин Теукро донео у Тројаду. А има их, опет, који верују да су постојала два паладијума, атински и тројански, и да је тројански био израђен од Пелопових костију, баш као што је Зевсова статуа у Олимпији израђена од индијске слоноваче. А неки тврде да је било више паладијума и да су сви пали с неба, укључујући и онај самотрачки кога је Идај донео у Тројаду. Весталке у Риму су чувале оно што се сматрало оригиналним паладијумом, а ниједан човек није смео да га погледа некажњено. Једном приликом, док је паладијум још био у тројанским рукама, Ил је полетео да га спасе приликом узбуне због пожара и ослепео је. Тек касније је успео да умилостиви Атину и поврати вид.*
11) *Адрастова кћи Еуридика, роди Илу Лаомедона и Темисту, која се удала за Фригијца Каписа и родила му, по некима, сина Анхиса. Са Стрим, Скамандровом кћерком и Леукип, или Зеуксипом, или Тоос, Лаомедон је имао пет синова, и то: Титона, Лампа, Клитија, Хикетаона и Подарка, као и три ћерке: Хесиону, Килу и Астиоху. Изродио је ван брака и близанце са пастирском нимфом Калибом. Он је одлучио да сагради чувени тројански зид и пошло му је за руком да му у томе помогну Аполон и Посејдон, који у то време беху у Зевсовој немилости због побуне у којој су учествовали, па их је он натерао да служе као надничари. Посејдон је градио зид док је Аполон свирао на лири и напасао Лаомедонова стада; Ајак, Лелег, (или Еак из Саламине) помагао је Посејдону. Али Лаомедон је преварио богове приликом плаћања и навукао на себе њихову мржњу. То је разлог што су и он и сви његови синови, осим Подарка који је добио друго име Пријам, били сатрвени кад је Херакле разорио Троју.*
12) *Пријам, коме је Херакле благонаклоно доделио тројански престо, сматрао је да је узрок несрећи која се сручила на Троју било уклето место на коме је град подигнут, а не љутња богова. Он зато посла једног од својих нећака да упита Питију у Делфима да ли над брдом Ате још лежи клетва. Али Аполонов свештеник Пантој, Отријев син, беше тако леп да Пријамов нећак заборави зашто је дошао у Делфе, заљуби се у њега и поведе га у Троју. Иако је био љут Пријам немаде срца да казни свог нећака. Као накнаду за увреду која му је причињена, Пријам запосли Пантоја као Аполоновог свештеника, а како га беше срамота да се поново обраћа Питији, он обнови град Троју на истим темељима. Пријамова прва жена беше Арисба, кћерка пророка Меропа. Кад му је родила Ајсака, он је удаде за Хиртака и у том браку она роди Хиртаковиће Асија и Нису.*
У оригинални Грејвсов текст додали смо још и понеку информацију, тек да не пишемо посебно о томе, а додаћемо још понешто што он није навео. Неки од већ наведених података нису избачени из текста да се не би нарушила његова целина. Једна од верзија оснивања града коју Грејвс наводи, а по којој је град основао Ил на брду Ате, где је крава села да се одмори, јесте већ више пута и

испричана прича на исту тему. Пример је оснивање Кадмове Тебе у Беотији, којој је место такође одредила крава, зато такве приче не можемо ни узимати у разматрање. Грејвс помиње Ила, за којег каже да је био Ерихтонијев брат као оснивача Илиона, што није тачно. Односно, Грејвс није овде погрешио јер је постојала и таква легенда, али постоје и друге из којих се види шта овде није у реду. Ил јесте био Ерихтонијев старији брат који је млад умро, па је тако трон наследио Ерихтоније. Ил јесте подигао Илион, али Ил који је био Тројев син и Ерихтонијев унук, што каже и Хомер. Грејвс очито није знао да постоји и ова легенда, па тако није уочио своју грешку и помешао је два Ила. Али нас зато тачно извештава да је Дардан подигао град Дарданију и то на блажој стрмини планине негде близу места где се касније налазила Троја. Значи ни близу мора, које се не помиње ни у једној од ових познатијих легенди. Ерихтонијев син, а Дарданов унук, Трој подигао је неутврђени град на једном брду негде наближе Дарданије, који је по њему назван Троја, а Теукрани и Дарданци се тек од тада прозваше и Тројанцима. У почетку су се тим именом назвали само становници Троје, а касније и други становници Тројаде. Тако у *Илијади* налазимо имена и Тројанаца и Дарданаца, док Теукране Хомер никада није спомињао. Тај назив употребљава Херодот, који опет не користи друга два. Али кад су богови узели Тројевог сина Ганимеда за пехарника и одвели га на Олимп, онда је Трој делио државу преосталој двојици синова Илу и Асараку. Од Ила су редом: Лаомедон, Пријам и Хектор; док су од Асарака: Капис, Анхис и Енеја. Ил је изнад града, на брду, подигао утврђену акрополу (Пергамон) која је по њему и звана Илион. Тако је град имао три имена: *Троја, Илион и Пергамон*. Сва три имена можемо пронаћи код Хомера у *Илијади*, али и код других античких писаца. Грејвс овде наводи да су се сва три села (града) Дарданија, Илион и Троја напокон спојили у јединствени град чиме потврђује да су постојали Троја и Илион, иако то нигде пре тога није навео. Износећи ову легенду он сведочи да је Дарданија престала постојати тек кад је Илион већ подигнут. Постоји и друга легенда у којој тога нема, али зато прецизније одређује где је могла бити та Дарданија у односу на Троју. По легенди коју је навео Грејвс могли би закључити и да су сва три ова насеља била на истом месту, док друга легенда каже да је, тек након оснивања Троје, Дарданија била напуштена а и сви њени становници су прешли у Троју. Значи да није била поред Троје, не неколико десетина или стотина метара већ сигурно више од тога. Колико тачно не знамо, али се обично за насеља каже да су близу и кад су удаљена неколико километара. Не каже кад је то било, да ли већ кад је Трој подигао град или тек кад је био сграђен и Илион. Ако и на ову другу легенду додамо Грејвсову, добићемо да је Дарданов град напуштен и сви његови становници пресељени у Илион-Троју. Лаомедон(т) јесте даље подизао зидине око Троје која још није била утврђена. Њему су служили Посејдон али и Аполон, кажњени од Зевса, како нас Грејвс и извештава. Аполон му је чувао стада, а Посејдон је зидао зид око Троје. Узгред, ово је била нашироко позната легенда, добро позната и Хомеру што видимо у стиховима (21.441-457). Бог је знао да ће сваки град чије би зидине он озидао постао неосвојив, а знајући сва пророчанстава о судбини Троје потрудио се да се то не деси. Зато је узео себи помоћника, Еака из Саламине, који је зидао један део зида. То место је и зидао смртник, па је било

оно *слабо место тројанских зидина* и звало се по његовом градитељу, *Еаков зид*. Ово слабо место тројанских зидина спомиње Андромаха саветујући Хектора, стихови (6.433-434): *Код смокве постави војску, одакле се може најлакше у град ући и освојити његови бедеми*. Познати *Посејдонов зид* је био кружног облика, па је називан још и *кружни зид Троје*. Богови ову своју казну од годину дана службовања код Лаомедона поштено одслужише, али им препредени краљ, који се ни богова није бојао, не даде обећану награду за ову њихову службу. Награда боговима је требала бити жртвовање првородне стоке њима у част, али превртљиви краљ није хтео ни то да испуни. Кад му се богови пожалише, тражећи своју награду, он им још запрети одсецањем ушију и они тако остадоше без икакве накнаде за целу годину рада. Аполон се није светио али увређени Посејдон јесте, он посла страшно морско чудовиште на Тројанце. Чудовиште им је уништавало усеве поливајући их морском водом, те и убијало људе на које би наишло. Да би се ово чудовиште умилостивило давали су му повремено и једну тројанску девојку. Тако дође ред и на Лаомедонову кћерку Хесиону. Кад су је већ спремили за жртвовање, наиђе Херакло и понуди се да убије чудовиште. Лаомедон пристане и обећа му за награду коње пореклом од бога Бореја, или по другој верзији бесмртне коње које је Зевс поклонио Троју у замену за Ганимеда кад су га богови одвели на Олимп. Уз то му обећа и кћерку Хесиону. Даље ову легенду допуњава Хомер, чији се стихови и односе на два важна места, која ћемо да обухватимо:

(20.51-53) *А преко ње викну Арej,бог страшан попут мрачног вихора, бодрећи продорним гласом Тројанце, час са врха града, час опет јурећи обалом Симоиса преко Каликолона*.

(20.144-151) *Тако рекавши мрковласи бог све поведе ка великом насипу боголиког Херакла, високом и насутом с обе стране, који му Тројанци и Атина Палада подигоше, како би могао утећи чудовишту из дубине, када би га чудовиште одвукло од морске обале до равнице. Ту се посадише Посејдон и други богови, около себе обавијени непробојном маглом; док други седоше насупрот њима на врху Каликолона*.

Хомер каже да је постојао некакав насип (бедем) са обе стране али није рекао и чега. Ипак по опису би морао бити само некакав јарак у пољу, даље од мора, а ништа друго јер би једино тако имале смисла речи *насут са обе стране*. Овај насип није могао бити далеко од града јер са њега богови посматрају битку код Троје. На истом месту наилазимо и на *брдо Каликолон*, за које знамо само да је негде поред реке Симоис. Његово име Ђурић преводи као *Красни брег*, што и одговара значењу. Ово брдо би спадало у обавезне елементе за проналажење негде у околини Троје, док Хераклов насип може али и не мора. Ако је сличан насип и постојао у доба Хомера могао је бити давно и срушен, а јарак затрпан. Да ли је Хераклу овај насип помогао или му није ни требао то легенда не каже, нити Хомер спомиње, али он је ипак успео да убије морско чудовиште и спаси принцезу Хесиону. Превртљиви краљ опет погази обећање и Херакло оде кући бесан. Сад иде онај део који већ знамо, кад свраћа код Полтиса и убија његова брата Сарпедона на обали. Али Херакло ускоро скупи мању војску и дође под Троју са 18 лађа, иако их је по Хомеру било свега 6, уби Лаомедона и разори град. Хомер то каже у стиховима (5.638-642):

Али кажу да је снажни Херакло био друкчији, јуначни мој родитељ лављег срца! Једном је он ради Лаомедонових коња дошао са шест цигловетних лађа. Те с мало војске он Илијски разори град и остави улице празним.
Тад је убио краља и све његове синове, а постоји и опис борбе на мору и копну који овде нећемо наводити. Знајући да је зид око Троје зидао Посејдон, није се Херакле ни надао да ће срушити део тог зида, али је, исто тако, знао да је један део зида зидао Еак из Саламине. Зато лукави Херакло проналази Еаковог сина Телемона и поведе га са собом. Телемон који је знао слабо место на зиду први продре у град и да га сујетни Херакло због тога не убије он тад почне да слаже камење. Херакло га је, приспевши у град, припитао шта ради, а он одговори да прави споменик Хераклу који је заузео Троју. Херакло се ту обрадује и даде му Хесиону као другу жену. У наставку те легенде следи да је принцеза Хесиона била мајка Ајанта са Саламине. Друга легенда каже да је Херакло дао Хесиону за жену свом сину. Син се звао Телеф, који основао град Пергам у Мизији, а потоњу престоницу Пергамског краљевства. Исти овај град смо већ помињали у вези са чувеном библиотеком, а познат је и по изуму пергамента. Ипак, није Херакло убио све Лаомедонове синове, поштедео је ту Подарка који се једини супроставио оцу кад није хтео испунити обећање. Тад принцези Хесиони даде право да откупи једног Тројанца, на шта она изабере свог брата Подарка који је тако добио име Пријам, што значи *откупљени*. Након тога, Херакло постави Пријама за владара и оде својим путем.
Тиме смо претежно завршили са овом околотројанском митологијом коју ћемо поново позвати упомоћ ако се за то укаже потреба, а ми можемо наставити да видимо шта то још треба да пронађемо.
Већ смо имали *високу обалу (брег) поред Скамнадра где Атина посади Ареја*, а слично постоји и у стиховима (21.169-172):
Затим изметну копље дивни Ахилеј на Атеропеја, желећи га убити, али га је промашио и забио копље јасеново у високу обалу (стрми брег).
У оба случаја се ради високој речној обали или брегу поред реке. Не знамо да ли је у питању исто место или није, али знамо да *река Скамандар мора имати високу обалу*. Значи да поред Троје мора постојати бар једно брдо, а могуће и два. После тога се посвећујемо луци, коју помиње Хомеру стиховима (24.450-451), каже: *а озго покрише шатор длакавим рогозом што га у луци накосише*. Ово се односи на Ахилов шатор у логору, а логор је близу мора, што значи да је лука из које потиче рогоз била близу логора. Ако је била близу логора била је и близу мора и то негде на реци јер рогоз не расте у сланој води. Типично за антички период, безбедна речна лука заштићена од беса морских таласа, али и близу мора! Тројанска лука је значи морала бити негде близу ахајског логора, али и ушћа оне здружене реке Скамандар-Симоис!
Кад смо већ поменули луку и место где је морала бити можемо то уцртати и у карту. Тако су, на карти 6, дата могућа места ахајског логора и позиција луке. Лука се налазила на истом месту где и данас постоји мања лука, док за логор постоје само две опције. За логор знамо да био на десној обали реке како нам Хомер саопштава у стиховима (11.498-499): *А Хектор није ни знао јер се борио на левој страни, поред реке Скамандра где највише падаху главе*. Ово не значи да је река на западној страни. Односи се на лево крило војске у нападу, овога

пута тројанске јер се ради о Хектору. Лево крило тројанске војске је значи тик поред реке, а како они нападају правцем од севера ка југу тако им је онда лево крило на источној страни. Тако за место логора, једина могућност остаје десна обала реке. Међутим, ако песник ипак и поистовећује леву страну са западом, онда би се логор налазио на истој обали реке као и лука, значи на левој. Мада не можемо сасвим искључити ни ову могућност, та лева обала реке је морала бити мочварна и тако неподесна за логор. За логор постоји још и опције да је био знатно западније, а близу реке које је под извесним условима могла бити и Скамандар, иако је сад само канал. То смо наговестили у поглављу о речним боговима, тек као могућност коју треба имати у виду. Али нећемо се много на то обазирати него ћемо се позабавити само оним местима за логор која су ипак нешто вероватнија.

Ако обратимо пажњу на могућу позицију која је даље од мора, већ на карти се може видети да се ради о каналу, што свакако и искључује природно порекло. Вероватноћа да је ово место некад било војни логор свакако није мала. Видимо широк опкоп, напуњен водом, облика заобљеног трапеза са два узана копнена моста поред реке на супротним странама. Све указује већ на неку врсту војног табора. Из којег времена потиче, не може се рећи без детаљнијег испитивања јер овим крајем су кроз историју прошле многе војске. Друга позиција је поред мора и она можда више одговара описима из *Илијаде*, ако се у опису мислило на тај логор, а не онај на Дарданелима. У близини, поред реке се може видети низ хумки које нису могле бити природног порекла али се није могуће рећи и колико су старе. Овде је све равница па оне чак и својом невеликом висином 2-3 m помало штрче. За овај крак реке који се одваја од главног тока не можемо одредити да ли је природног порекла или није. За логор би већ могле бити обе опције истовремено, јер постоји извесна могућност да је, а током дуготрајног рата, овај логор и премештан. Није искључено да су се Ахајци могли преслити на неко сувље место и ближе граду. За доњи ток реке нам је то довољно па се надаље поново враћамо ближе Троји. На сликама 2-4 у прилогу приказане су хумке вештачког порекла, данашња лука, која је вероватно и некадашња, али и камење у реци близу ахајског логора за које Хомер каже да га ту није било већ је донето с неког другог места. На сликама 5 и 6 је Галипољски поток, некад и сад поред којег је био други ахајски логор, онај на Галипољском полуострву.

У *Илијади* стих (21.25) каже да: *Тако бежаше Тројанци под пристане страшне реке*. То би се могло разумети да песник ту помиње пристаниште негде ближе броду на реци одакле Ахил гони Тројанце. Да ли Хомер мисли баш и на речно пристаниште, не можемо бити сигурни јер би се могло и другачије разумети. Ипак, ако је река била пловна, што вероватно и јесте јер ако је био и потребан брод на реци сигурно је била довољно дубока, онда је сасвим очекивано да се негде близу града и налазило мање речно пристаниште. Можда и више мањих пристана?

О рекама и логору већ све знамо, треба само констатовати да постојање брода на реци говори да се на путу од логора ка Троји морала прећи река. То смо већ могли закључити из сва три помена брода на реци. Остало је још само то једно брдо које песник помиње у *Каталогу бродова*, а то је Батеја. Зато ево и ових важних стихова које дајемо и на оригиналу, (2.809-815):

Све се отворише капије и војска у поље јурне, коњаници и пешаци, те велика треска и тутњава настаде. Пред капијом градском у пољу, далеко стоји стрма хумка, одасвуд се обићи може; људи тај брежуљак зову Батеја, а бесмртници хумком (брегом) скакачице хитре Мирине. Тамо се данас Тројанци и њихови савезници разделише.
(*πεζοί θ' ἱππῆές τε: πολὺς δ' ὀρυμαγδὸς ὀρώρει.ἔστι δέ τις προπάροιθε πόλιος αἰπεῖα κολώνη ἐν πεδίῳ ἀπάνευθε περίδρομος ἔνθα καὶ ἔνθα, τὴν ἤτοι ἄνδρες Βατίειαν κικλήσκουσιν, ἀθάνατοι δέ τε σῆμα πολυσκάρθμοιο Μυρίνης: ἔνθα τότε Τρῶές τε διέκριθεν ἠδ' ἐπίκουροι*.)
Батеја је, као што знамо, била Теукрова кћерка и Дарданова жена, помиње се и као: Бартија, Батија, Батиеа, па и као Мирина, а понекад чак и Арисба. И само постојање овог брда близу Троје већ наводи да ни Дарданија није могла бити далеко. Очекивано би било да смер од Троје до Батеје, у продужетку, води и до Дарданије. Поред брда Батеја у овим стиховима се види да је град имао и више капија. Хомер помиње само две тројанске капије, једна је *Скајска*, а друга јесте *Дарданска*. Постоје тумачења да се овде ради о једној истој капији али у овим претходним стиховима песник јасно каже и да се *отворише све капије*, тако да дилеме не може бити. *Скајска* је чешће помињана, јер је била окренута према бојном пољу између река и била ближа ахајском логору. Тако су Тројанци кад их Ахил потера најчешће кроз ову капију бежали у град. Кроз Скајску капију и излазе Пријам и Антенор да би присуствовали двобоју Париса и Меналаја (3. певање), а поред ње, на кули, стоје Хелена и Пријам гледајући ахајске војводе. Међутим, Пријам идући по Хекторово тело ипак излази кроз *Дарданску капију* (24. певање), тако да би се могло закључити и да је она била ближе акропољу. Самим тим је Пријам морао краће време ићи запрегом кроз градску гужву, па и излази на, њему, ближу капију. *Дарданска* је та од које се види брдо *Батеја*, па би се она морала налазити на правцу од тројанског акропоља, Пергама, према брду Батеја. У том случају би положај *Скајске капије* највероватније био негде на супротној страни града у односу на *Дарданску капију*, а негде ближе бојном пољу, али и саставу двеју тројанских река.
Једна успутна опаска која је везана за брдо *Батеја* или *Миринину хумку*. Иста *Мирина* је била амазонска краљица, која је по легенди заузела велики део Мале Азије и нека острва на Егејском мору. Основала је више градова који носе име по овој Амазонки, од којих се неки и данас тако зову. Најпознатија је Мирина на острву Лемн(ос)у. Она је погинула у борби против удружене војске Трачана и Скита, тако што ју је у поштеној борби убио лично Мопс (Мокош), Трачанин који је предводио њихову војску. Тако може бити да прва, у целом низу битака на Марици, ипак није била у *Тројанском рату* него много раније. Ако је икада ова Мирина постојала, онда је ово брдо заиста могло бити и њен гроб?
Преостаје нам још један цитат из *Илијаде*, па да после тога пређемо на локалне легенде. То су стихови (13.361-366):
Тад Идоменеј скочи међу Тројанце и Данајце вичући, те иако просед Тројанце у бег натера, јер Отрион(еј)а уби што из Кабес(ос)а беше и одскора за ратним гласима у рат дође. Тражио је Пријамову кћер Касандру, која беше најлепшег лица, да му је дадне без дарова.
Место идентичног имена Кабесос (Кависос) се налази свега 2,5 km северно од

Фереса, некадашње Троје. Да ли је то онај исти Кабесос који и Хомер помиње, њега не можемо питати, али се о имену овог села не зна баш ништа. Ни зашто се тако зове ни колико дуго постоји. Такође, у области Макрелофос око села су пронађени остаци града са почетка гвозденог доба, што баш одговара времену *Тројанског рата*. У близини је пронађено и насеље из римског периода али то нам је мање интересантно, јер већ знамо за постојање овог старијег. Постојање овог Кабесоса баш поред саме Троје можемо схватити на три начина. *Епски* јер из *епа* и потиче, али свакако и *митолошки*, па и *историјски* као стварно место. Кабесос, на неки начин, повезује сва три приступа али је прелаз ка локалним легендама јер још увек постоји под тим именом. Зато да видимо шта још има.
А има и Пеплос, на око 9 km према североистоку од Фереса, чији назив значи *вео*, а добило је име по велу лепе Хелене. Када је Парис довео Хелену у Троју, изненада се дигао ветар и однео њен вео. На месту где је овај вео пао на земљу подигнуто је насеље названо по њеном велу, Пеплос. Оваква легенда постоји само овде и нигде другде, што тешко може бити случајно. Ако укључимо мало и ветрове онда можемо рећи да југозападни ветар и дува у овом региону током априла и маја, тако да приближно знамо и месец кад је Парис довео Хелену у Троју, само не знамо тачно које године.
Следећи је Ардани или Арданио, који је могао бити Дарданов град, Дарданија, који знамо да је био негде близу Троје. Занимљиво је и да недостаје само једно слово на почетку да би добили Дардани, али то може бити и случајно. Додуше, ако и јесте откуд баш на овом месту, поред Кабесоса? Тај Ардани је удаљен од Фереса око 4,5 km према североистоку. Можда није на одмет приметити да се илирско племе Дардани или Дарданци понекад у литератури меша и са другим илирским племеном Ардеи, које је било у суседству Дарданаца. Ово племе се може пронаћи и под сличним називима као што су Ардеиани или чак Ардани, као што и гласи име овог насеља. Не зна се увек на које се племе текст тачно и односи јер су племена живела једно поред другог, али свеједно. Свакако ми не можемо знати и да ли је ово само случајност. Данас важи уверење да Арданио носи име по селу Родони (Рходони), у источној Тракији, из којег, наводно, већ потиче већина његових становника. Они истраживачи који се баве словенским топонимима у Тракији кажу да је у питању Радани или Рађани (А.Митић; *Срби у Грчкој*; 136), које су Хелени преименовали у Ардани, наводећи још два таква примера у другим деловима Хеладе. Ово сеоце, које се назива и Арданио, има тек нешто више од 300 људи, а како је од Родони настало Арданио нико и није објаснио. Наводно је Хеленима то било тешко за изговор, па су тек низ гласова *РАД* или *РОД* мењали метатезом *АРД*. Недалеко је и река Арда, па може бити да се онда и она некад другачије звала. Но, и ово би се сигурно могло ставити под упитник? Могли би се на првом месту упитати како онда и постоји острво Родос? Али да не идемо превише у ширину, да се вратимо на сеоце Ардани. По томе што се зна све до данашњег времена ово село постоји тек близу један век, а на том месту нико не зна за некакво старије насеље. Међутим, недавно је баш овде пронађен римски саркофаг тежак око пет тона, што значи да је ту морало бити и насеље у римско доба. Знајући да су Римљани, најчешће, градили своја насеља на местима где су она раније већ постојала, то нас наводи и на помисао да је ту могло бити насеље и пре римског. Слично као и суседни Кабесос. Ако

узмемо у обзир и Пеплос са оном легендом о настанку села, онда је заиста баш крајње невероватно постојање оволико случајности на једном истом месту. И то поготово кад су све три везане за исти догађај. Зато се може претпоставити да је и порекло имена села Ардани могло бити и другачије, па тако и остајемо при закључку да је баш овде негде могла бити и легендарна Дарданија, коју је подигао Дардан. Некава потврда је да већ и при првом погледу на сателитску мапу уочавамо брдо које изузетно личи на хумку и то у пољу између Фереса и Дараданије, брдо је нешто ближе Фересу и може се одасвуд обићи како песник и каже. Очигледно је у питању Батеја из *Илијаде*, јер смер од Троје према овом брду излази на претпостављену Дарданију. Овде и нема других брда у близини да би евентуално могли бити у дилеми, једино ово брдо, како већ песник каже, *стоји у пољу*.

Сад можемо укључити у разматрање и карту 8, на којој је и уцртано све што је било важно у ширем рејону Троје. Прво сама Троја, уз насеља Пеплос, Кабесос и Дарданија (Ардани); затим Ида (ида), уз сва три брда као и све три *тројанске реке*. За све побројано смо већ дали доста детаљна објашњена, тако остаје само да видимо и како то изгледа на карти. Преостало, ипак, заслужује разјашњење.

За *пристанише*, које је вероватно постојало, не можемо знати где се баш тачно и налазило па је уцртано на једном могућем месту, према садашњем водостају на рекама. *Брод на реци*, који је морао бити између пристаништа и града није уцртан на карти јер је могао бити било где на реци. Односно, не баш било где него на неких 2 km речног тока од града до ушћа. Високу обалу, брег, брдо где Атина посади Ареја и у које Ахил забија копље смо назвали само *брдо поред Скамандра-Троје*, јер ова река је јасно поред града. И брдо *Каликолон (Красни брег)*, за које знамо да је поред реке Симоис је оно брдо између места Кабесоса и Дарданије, стварно и јесте поред Симоиса који тече око њега са више страна. То је једно лепо зелено брдо сасвим одговарајућег имена које га добро описује, *Красни брег*. Постоје и нека тумачења да су Каликолон и Батеја исто брдо, али већ сама њихова имена *Миринина хумка* и *Красни брег* то демантују. Нема баш никаквог упоришта у *Илијади* да би се ова два брда могла повезати. Међутим, како се ово тумачење односило на рејон око *Шлиманове Троје*, онда је могуће да је неко, овом хипотезом, покушао и разрешити проблем недостатка брда на овом месту. Занимљиво је да се овај Каликолон понегде помиње као терасасто брдо, неки кажу степенасто. Чак су и Шлимана питали кад је тек објавио своје откриће, где му је то степенасто брдо Каликолон? Овде су изгледа поново биле у питању различите верзије *Илијаде*, иначе се овај епитет Каликолона не би ни могао појавити код више њих истовремено. Искључено да је био измишљен. У оригиналној *Илијади* не пише да је ово брдо било терасасто, нити степенасто и било какво, само да је поред Симоиса и ништа више. Ова чињеница указује да су постојале неке верзије *епа* на латинском језику различите од ове која је сада нама доступна. Наиме, сви који помињу степенасто брдо су са англосаксонског говорног подручја где је већи део ранијих превода Хомера и урађен на основу латинских превода. Коме онда да верујемо? Можда да се поведемо за српском епском песмом *Женидба Душанова*, у којој нас народни песник опомиње да се чувамо јер: *Латини су старе варалице*! И таман кад помислимо да смо некако извукли и изнедрили некакво *соломонско решење*, опет изненађење! Ово брдо

Каликолон поред Симоиса стварно јесте и степенасто и терасасто брдо, ма шта писало у *Илијади*! То свакако не значи да наш народни песник није у праву, јер Латини остају Латини, само треба имати у виду да Латини имају сличну изреку за Грке.

Хераклов насип је сасвим митолошка категорија, зато смо ово можда могли чак и изоставити. Ако би и постојали некакви основи да је песник и канал са мало вишим насипом препознао као Хераклов, мала је могућност и да се тако нешто могло одржати све до нашег времена. Међутим, једна таква формација заиста и постоји. Данас је то канал облика деформисаног полукруга који и не делује као да је могао настати природним путем, али нема резона ни да је вештачки. Јер и није вероватно да би неко копао канал таквог облика. Канали су увек и копани најкраћим могућим путем између две тачке, у правој линији без изузетка. Ипак посматрајући висинске разлике целог простора око овог канала, добро видимо да вода из реке Марице не би никако могла протицати баш овом трасом, осим ако је ту неко није и усмерио. Природни ток би био према југозападу, а канал се пружа ка северозападу у односу на ток Марице. Зато и овај канал мора бити дело људских руку. Пошто је помало необичног облика то би се у митологију уклопило скоро савршено. Херакло би тако могао ускочити преко тог бедема у јарак негде на средини и крећући се тим каналом било којим правцем могао је чудовишту прићи бочно. Тројанци су га касније, кад је већ престала потреба за постојањем јарка, прокопали још мало и пустили у њега воду. Вероватно су имали бране и насипе, па је тако био сасвим могућ онај сценарио са боговима Хефестом и Ксантом само обрнутим редом догађаја. Прво је ту могло доћи до избијања пожара негде у пољу, случајног или можда и намерног, а онда су тек Тројанци отворили брану и поплавили долину да би га угасили. Но, све ово су само митолошке занимљивости које се дају добро уклопити у околину Троје, чак и до ситних детаља. Постоји могућност да је ова формација постојала још у Хомерово време па је тако песник лако могао повезати са постојећим митом, као што смо и ми урадили. Овај хипотетички *Хераклов насип* види мало боље, односно у крупнијем плану и на карти 7 у прилогу.

Брдо *Батеја*, на карти 8, је дато, не само и да би знали његову тачну позицију, него пре свега као својеврсни *показивач правца* према Дарданији. Овај његов хумкаст изглед се боље уочава на карти 9, која се односи на ужи рејон Троје. Изгледа баш као увећана гробна хумка, како се и звало. На истој карти 9 је под називом Троја место Тројевог града, а акропољ или Пергамон је Илов град или Илион. Дате су и приближне позиције тројанских капија, а онда тек још једна митолошка категорија у виду *Посејдоновог зида*. Интересантно је приметити да једино град Ферес има две кружне улице, док ниједно друго насеље, нигде у околини, нема ништа слично. Ове кружне улице не прате кривину брда, па се тако стиче утисак као да прате кривину некаквог зида. Брдо поред Скамандра је на карти 9 у крупнијем плану, док су уписана још и места где су се могле и очекивати *две чесме* и *тројанска перила*. За бању која је уцртана на овом месту се није знало овако на даљину и она је откривена тек на лицу места. На карти је због увида њене позиције у односу на сва остала места. Бања у перила виде се у крупнијем плану на карти 10 у прилогу. Утврдимо шта то можемо видети из сателита, фотографија и *уличног погледа* са *Гугл Земље*.

Занима нас Скамандар за који знамо да извире поред града, али и да дотиче са Иде. У том случају му извори поред града нису и једини. Већ на први поглед се види да и нису. Један крак реке тече са северозапада на око 3-4 km од града, где истиче из неколико мањих језера да би се у близини града спојио са другим потоком који дотиче са удаљености од око 3 km са запада. На око 350 метара од спајања ова два потока они се спајају са потоком који извире око 650 m од тог места близу самог града. Од места спајања, речица тече кроз мањи кањон дуг свега око 100 m до мањег водопада. На фотографијама се назиру и трагови друге чесме на свега метар од прве, а у кањону се назиру и два речна корита, што може значити само да су у питању била и два речна тока. Тако да је извор могао бити удаљен највише 100 m од водопада. Могуће да је ово био тај *топли извор*, јер *хладни* се морао налазити на брду с друге стране. Дакле, изнад самог корита где се сад налази пут. Ово можемо са сигурношћу тврдити пошто ту и налазе остаци аквадукта из 8. века, једног од симбола града. Теоретски је и ово могло бити *врује врело*, али би то онда значило да је тај град имао и топловод, што дабоме није немогуће али није ни превише вероватно. Није познат ниједан такав случај. Некакав ближи увид постојања оног топлог извора није могућ са дистанце и треба га пронаћи на терену. Међутим, на око 11 km југозападно од овог места је бања Лутра Трајанополис са температуром воде од 52° C, тако да термалних вода има у близини и данас. За *перила* која се и помињу *близу чесми* главни кандидат нам је место удаљено око 150 m од њих, где се данас налази и мост преко ове речице. Али то је само претпоставка јер има мало фотографија, а како је у сенци не види се добро ни из сателита.

Ако овоме додамо и већ поменуту легенду, према којој је Херакло, успут, када се враћао из Троје, свратио у оближњи Енос на ушћу Марице, онда имамо већ сасвим довољно елемената да овде сместимо и *митолошку Троју*. При томе би само могли констатовати да у овој области има више легенди него у што их је у малоазијском делу Тројаде. Иако, једну *митолошку Троју* можемо сместити и тамо, али тек другу по реду. Примат дефинитивно сад преузима десна обала Марице, у доњем току ове реке. Можда пронађемо и још неку информацију, никад се не зна. Зато вреди да се још мало потрудимо!

На карти нису уцртани Илов гроб, који се помиње у *Илијади* и за који знамо да је био близу брода на Скамандру са тројанске стране. Није ни оно место где су Тројанци сахранили Хектора, које не би требало бити далеко од града јер су ту биле постављене страже. Негде даље се нико не би усуђивао стражарити усред рата. Морало је бити довољно близу да стража брзо добије помоћ ако би била нападнута. Пошто има доста оваквих места, зато нису ни била уцртана у карту.

Тако смо завршили оно најважније, бар оно што је било могуће, овако, што се могло на даљину. Остаје једино да све недостајуће покушамо пронаћи у самом Ферасу. Треба се дакле спремити за пут, чим се за то стекну услови. И ово што нам је Хомер испричао, само за себе, већ представља сасвим довољан разлог за посету овом месту, али да пре тога проверимо шта можемо пронаћи о оној коју зовемо *историјска Троја*, али исто тако и *митолошкој*. За *Хомерову* нам ништа више не треба, песник је био врло јасан и убедљив, мада није искључено да и ту пронађемо још нешто. Ипак, пре преласка на историју, било би добро дати и једну кратку рекапитулацију досадашњих резултата.

Завршно слово географије *Илијаде*

У *хомерској географији*, кад су у питању *Илијада* и део *Одисеје*, који се односи на Егејско море, нема значајне дивергенције. Може се рећи да постоји само у траговима. *Хомерска географија* се слаже са стварном, преко свих очекивања, а из тога следи да је *Илијада* дело једног песника. Хомер јесте сасвим поуздан географ, у то нема сумње! Страбон и Деметрије су потпуно у праву и њему се заиста може веровати. Можда Страбон мало и претерује сматрајући Хомера за утемељивача географије, али би га сигурно могли сматрати претечом те науке. За остатак *Одисеје*, којег се овде нисмо дотакли, остаје могућност да је ипак и Ератостен био у праву, али тиме ћемо се већ позабавити у наставку. У *Илијади* има допеваних делова, као и известан број појединачних стихова који очито и не потичу од Хомера, али је њихов број вишеструко мањи од очекиваног. Чак ни они делови за које можемо бити сигурни да су додати у *еп*, нису допринели значајнијој географској дивергенцији. Ње практично скоро и да нема.

Илијада је кристално јасна, бар што се географије тиче. Географски простор у који Хомер смешта радњу *епа* је стваран, песник га није измислио. Чак и неки ситни, наоко небитни, детаљи, које даје, се уклапају у стварни простор. У то и можемо бити сигурни јер смо оваквим детаљима посветили значајнију пажњу, некад можда у томе и претерујући, све у циљу да дођемо до одговора може ли се веровати у *хомерску географију*. За Троју, око које се развија радња *Илијаде*, Хомер је прецизан и недвосмислен. Он *гађа из свих оруђа* само на једно једино брдо у долини реке Марице, то на којем је данашњи град Ферес. У *Хомеровим еповима* нема никаквих егзактних чињеница које би указивале и на икоје друго место, нарочито не у Малој Азији. Тек понегде би се дало нешто и наслутити, углавном извучено из контекста и без целовитог увида. Свако овакво место у *епу* је детаљно образложено у раду. Аутор овог рада се заиста својски трудио, *цедећи Илијаду* као *суву дреновину*, да нађе било какав траг у *епу* који би бар и мало указивао на Малу Азију, али тога једноставно нема! За све што је наоко деловало да би могао бити какав такав траг, није било довољно ни само да се извуче из контекста, него је сваки пут требало увести још и низ бесмислених претпоставки. Зато је све деловало веома лако обориво. Овде можемо дати за право, доајену међу *трагачима за Тројом*, Роберту Салинасу Прајсу који већ помало саркастичним насловом своје књиге *Хомерова слепа публика* упућује на оне који верују да је Троја била у Малој Азији! Уз додатну напомену да се наслов ове књиге може односити и на оне *трагаче за Тројом* који Троју налазе негде изван Егејског мора, па тако и на њега самог. Или како каже наш народ: *У туђем оку види трн, а у свом не види пањ*!

На исто место указују митови и легенде везане за *Тројански рат*, које и својом бројношћу престижу легенде из Мале Азије. Исто тако, густина ових легенди по квадратном километру је вишеструко већа у односу на ону супротну страну Дарданела, па би тако рангирајући све *митолошке Троје* ову у Тракији морали поставити на прво место. Али могли би, с правом, поставити питање, ако су на овом истом месту и *Хомерова* и *митолошка Троја*, како то да има толики број географских појмова из *Илијаде* и у Малој Азији? Одговор се и налази, где би другде него опет, у легендама. Постоји и једна легенда која каже да тројански

краљевић Парис није погинуо у рату, него је наследио трон и одмах после рата обновио државу. Знамо да је Хомер споменуо само три града у Малој Азији и то она која су била разорена од Ахила и његових страшних Мирмидонаца, док је 11 градова очито опустошио у Тракији. Тако је Парис и окупио у тој држави оно што је могао, односно оно што није било разорено. То је могло бити само у Малој Азији, где су се такви градови једино могли и налазити. Становници трачког дела Тројаде су побегли у планине или у друге земље, могуће чак и у безбедније делове Тројаде у Малој Азији, тако да Парис није имао ни коме да влада у тој области. Топоними, хидроними и ороними су наравно пренети из старог краја, што каже и Страбон. Управо у малоазијском делу Тројаде, многа су насеља код којих се као оснивачи помињу Хекторов син Скамандрије или Енејин син Асканије, што подупире и ову легенду о Парису.

На крају би се могло рећи: **Коначно *Хомерова Троја*!**

Или да смо напокон, једном за свагда, разрешили енигму најопеванијег града у људској историји, Троје! Иако је овде у питању само *Хомерова Троја*, односно место које Хомер опевао и које зове тим именом, јер ово није крај потрага за Тројом. То ће се сигурно наставити у недоглед! Увек је било и биће још разних муштерија, попут оних што мресте јегуље у језеру поред Троје и поседају бога мора на копнену планину, не знају ко долази из Тесалије, или кажу да је Ахил напао Тебу Беотије, свог савезника у рату, посаде Зевса на планину превисоку или прениску за јеле, терају Одисејев брод према западу док дува ветар Борej и многе сличне пикантерије. Ако још малко додамо и понеку *теорију завере* што причу чини занимљивијом за читаоце, па ће се тако књига већ боље продавати. Опробани, већ одавно познати рецепт, који увек добро пролази код публике. А већина читалаца више воли да верује него што жели да зна! Таквима чињенице не вреде, или како наш народ каже: *Паметном доста, а лудом не вреди*!

Хомер, али и митологија, свако својим путем, доводе нас на једно те исто брдо. Доведоше нас до брда које је на изузетно доброј локацији за насеље. Чак и без Хомера, ако је у овој области постојало људско станиште морало је бити прво овде, вероватно и пре бронзаног доба!

Природно би било поставити и питање, да ли смо се открићем *Хомерове Троје* макар за пола корака примакли некаквом закључку о *историјској Троји*, ако је такав град уопште и постојао. Одговор може бити само да не знамо. Хомерова прича има *и главу и реп* и његов опис *Тројанског рата* јесте доста реалистичан, заиста изгледа као да је опис неког стварног догађаја, ако изузмемо митолошке елементе. За највећи део других градова, које спомиње, знамо да су постојали и то баш тамо где нас он и упућује. Ипак, не можемо знати да ли исто важи за Троју. Он јесте крај о којем је певао добро познавао, што би могло значити да је могао опевати свој завичај. Међутим, већ смо закључили да је Хомер живео на Хиосу и да је, као морнар, морао учествовати у оснивању хијанске колоније Маронеје. Маронеја је око 55 km од Фереса, Хомерове Троје, па је Хомер, без сумње, њене остатке морао посетити. На то недвосмислено указује песниково

детаљно познавање околине Троје. Превише детаљно да би тако добро могао описати област онај ко је није посетио. Већ смо закључили да се ту упознао и са неким киконским или фригијским епом о *Тројанском рату*, на основу којег је и испевао своју *Илијаду*. Маронеја је била на киконској територији, као што је била и *Хомерова Троја*. Хомер, који је, по речима Милана Будимира, говори још и језик Трачана или Пелазга, се упознао са овим епом, а Киконци су га још и одвели до рушевина Троје. Да ли је то могла бити и историјска Троја, нисмо сигурни, али како је Троја, о којој пева Хомер, била на рубу територије која је припадала Киконцима, они су га једино и могли тамо одвести. Заиста, ако је то ико могао знати, онда су знали Киконци који су ту живели у време *Тројанског рата*. Хомер није дао толико детаљан опис самог града, као што је дао његове околине, па можемо закључити да од града није много тога преостало. Баш као што нам је рекао и Страбон, али довољно да су Киконци могли памтити где се овај град налазио неколико стотина година. Ако је све што смо закључили тако што је доста вероватно, онда би то значило да *Хомерова Троја* сасвим одговара *историјској Троји*. Питање је колико би могли бити у то сигурни? Ово можемо третирати само могућом претпоставком, ма колико звучала вероватно, све док то некако и не потврдимо. Најбоље археолошки, али како то место још није на реду за истраживање ослонићемо се на пронађене историјске податке. Тога и нема баш много али је сигурно да у *Илијади* морају постојати неки историјски елементи, само се не може знати који. Ова чињеница, сама по себи, намеће као коначно управо питање историје. До сада је била само епика и митологија, а и нешто мало историје што је коришћено једино у служби додатних разјашњења. Дакле *историјска Троја* је посебна прича која захтева и посебан третман. А тај подухват јесте много тежи, ни налик на *Хомерову Троју*, која *само што нас не распали по носу* колико се лако може пронаћи. Толико лако да је то писац ових редова пронашао за свега десетак секунди после читања *Илијаде*, препуне ових путоказа према граду. Ипак, скупљање легенди је зато било један дуготрајан и обиман рад, као и потрага за чињеницама које би можда могле то оповргнути. Потрага за *историјском Тројом* није тако једноставна управо и због недостатка чињеница. У ствари, чињеница је доста, али већина има митолошке изворе или се своде на *Илијаду*. Да би се неко насеље уопште могло назвати *историјском Тројом*, мора бити и лоцирано искључиво на основу историјских чињеница, не можемо се ослањати на епове и митове. Такву Троју већ имамо и можемо бити сигурни да:

Град Ферес у долини Марице једини полаже право на тројанског коња!

Овде смо цео рекапитулар усмерили ка Троји, која јесте најважнија, али треба додати да смо одредили положај Ларисе у Тројади, онда места из којих долазе Пирој и Ифидамас. Такође и област из које долази краљ Рес, а самим тим што смо одредили положај Троје имамо и одакле долазе Хектор и Енеја који воде у рат Тројанце и Дарданце. Графички је све приказано на карти 11 у прилогу.

Тројада и Троја у Тракији

Генерално гледано на ту тему мало шта и постоји а да није *завијено у обланде* митова и легенди. Но, и то мало је свакако боље него ништа. Међутим, једини

проблем је у томе што заиста не постоји баш ништа директно, него се ипак све своди на закључке из већ познатих податка. Наравно, и сва дела старих писаца су већ одавно добро позната и једино што можемо понудити су нови закључци из старих података. Али, како смо и рекли, *боље ишта него ништа*.

Најстарији антички писац који и некако индиректно указује на Троју у Тракији је Тукидид. Иако смо овај део већ користили у поглављу *Два логора*, тај пут је било у друге сврхе. Код Тукидида смо нашли потврду закључка из *Илијаде* о два ахајска логора, а овај пут исти цитат користимо и за потврду града Троје у Тракији. Цитат је важан, а није дугачак, па ћемо га поновити и надовезати се на сопствени коментар неким новим запажањима.

(1.11) *због оскудице хране окренули обрађивању поља на Херсонесу и пиратерији. А пошто су били распршени Тројанцима је било тим лакше да десет година одолевају њиховој сили*.

Према његовој тврдњи, главно ахајско упориште је и морало бити на Трачком Херсонесу, односно Галипољском полуострву. Овај податак не одређује, бар не ближе, где се могла налазити Троја али свакако говори да је ово полуострво морало бити у саставу Тројаде. Из тога проистиче закључак да главно ахајско упориште мора бити на истом континенту на којем су се и налазила оба главна логора, због лакшег снабдевања. Поред два већа, сигурно је било више мањих упоришта у важнијим лукама, али исто тако и копненим чвориштима. Тако да Тукидидово сведочење о постојању упоришта на овом месту, говори да Троја никако није могла бити преко мора, па је тако и могла бити једино у Тракији. Ахајски логор, за који сазнајемо од Тукидида, је већ морао бити на безбедном одстојању од Троје да би био мање изложен тројанским нападима. Углавном, стоје сви закључци које смо већ извели у поглављу о два логора, које тек нема потребе понављати. Зато се читалац може слободно вратити на поменути део.

После Тукидидовог, кратког и садржајног, навода само још један кратак навод, који је јединствен по томе што говори о *Тројанском рату*, односно овој Троји у Тракији. Ни он не сасвим директно, треба ипак мало закључивања, али неће ништа сметати. Ради се о занимљивој тврдњи хроничара Јована Малале, који је аутор *Хронике* (*Χρονογραφία*). Он спада у веома добро обавештене хроничаре, који је очигледно имао приступ бројним античким делима, било да је у питању грчки или латински језик. Многа таква дела су, касније, изгубљена, тако да је Малала остао, практично, ексклузивни извештач о њиховом садржају. Ако би већ пребројавали колико се таквих, изгубљених, чињеница и може пронаћи у чијем делу, онда би његове *Хронике* свакако биле у самом врху. Малала јесте користио и радове својих савременика али му изгледа ни оно знање сачувано у колективном памћењу народа није било непознато. О Малали, што је сиријска реч за ретора, је познато углавном само оно што се дало закључити из његових радова. Обиље података о сиријској метрополи Антиохији указују да се родио и школовао у овом граду. Али, после 530. године Малала се, изгледа, одселио у Константинопољ, пошто о престоничким догађајима, након те године, пружа доста информација. Он је, за разлику од савременика, Прокопија из Цезареје (490-565) и Агатија из Мирине у Малој Азији (532-580), познатог као Агатије Схоластик, који су писали на класичном атичком дијалекту, писао на грчком језику његовог времена. То даје додатну потврду констатацији да је упознат и

у народна предања, како у Сирији, тако и у Тракији. Наиме, ако неко користи народни језик нису велике шансе и да је био интелектуалац одређен од народа, иако је његов језик управо због тога нешто теже разумљив. Но, не смета, није и ништа боље ни код још једног Малалиног савременика, Стефана Византијског, који је понешто што је узео од античких аутора пренео на дијалекту којим је то написано, па тако код њега можемо пронаћи и разне хеленске дијалекте у већој или мањој мери. Самом Малали смо овде појединачно посветили много више редова од осталих писаца на чије смо се радове ослањали, али нисмо могли без тога ако хоћемо да његов рад буде схваћен као што заслужује. Зато да напокон видимо, шта он тако важно каже, што смо раније помињали и другим поводом:
(5.125) *У међувремену, Пентесилеја је стигла са друге стране Херсонеса, доводећи велики број Амазонки и храбрих људи. Када је сазнала да је Хектор убијен, кренула је да се врати. Парис је то сазнало и убедио је да остане дајући јој много злата*.
Од толико приче о Малали, једва три кратке реченице. Ипак, није све ни било у квантитету, него у квалитету. Ни Тукидид није био дужи, али једнако важан, чак и више од тога. Овде је издвојен само најважнији део, док се у остатку већ види да Малала овде само препричава *Илијаду*. Међутим, одмах упада у око да је *амазонска краљица Пентесилеја стигла са друге стране Херсонеса*. Није ни могло јасније. Прва страна Херсонеса је, дабоме, сам Херсонес, док друга онда може бити само Мала Азија. Иако код Малале нигде даље не можемо пронаћи где су живеле Амазонке, то нам и није потребно јер је јасно да су и могле доћи само с друге стране Херсонеса на сам Херсонес. А то и значи из Мале Азије на Галипољско полуострво, а да ли су ту остале или су наставиле даље Малала не каже. Што се тиче митског племена жена ратница, познатог као Амазонке, које помиње велики број античких писаца, за њих се не да наћи ништа што би их из митова превело у историју. Зато нема потребе да се бавимо ни ми овом темом. Нас једино интересује на коју страну Дарданела Малала смешта њихоу земљу, а то смо и растумачили. Зато нема потребе и да Малалу разуверавамо у њихово постојање. Узгред, већина античких писаца је и уверења да крај где ово митско племе живи јесте област око реке Термодонт у Малој Азији, где их смешта још Херодот. Истина, постојало је и 2-3 изузетка који указују како на Илирију или Тракију, па и Либију, али за нас су неважни, јер ту *друга страна Херсонеса* све говори. Узгред, није на одмет напоменути да баш сви Малалини савременици помињу Амазонке на реци Термодонту, где је био и њихов град Темискира. За пример су, већ споменути, Стефан Византијски и Прокопије из Цезареје. Нема потребе да их цитирамо, ово је, ионако, дато само као успутна опаска, па нека на томе и остане. По Малали, дакле, Амазонке долазе из Мале Азије на Трачки Херсонес, па тако Троја може бити и на самом Херсонесу али и негде другде у Тракији. Херсонес можемо искључити, што смо закључили и из Тукидидових навода, тако да нам остаје Тракија без Херсонеса. Зашто смо ово закључили из Тукидидових речи? Он каже да су обрађивали поља на Херсонесу, што сасвим искључује да је Троја могла бити у близини. Знамо да се тројанска војска бори и изван градских зидина, па би тако обрађивање поља у близини Троје било са великом дозом ризика. Потврда више да је овај ахајски логор на Херсонесу био онај даљи од града, што смо већ и закључили. Сад се Тукидиду придружује и

Малала, а раније смо код Страбона пронашли неке чињенице које нас упућују на Тракију, зато идемо даље њиховим трагом.

Након што смо истражили Тројаду у Малој Азији, где јесмо свашта пронашли али ипак не и оно што смо тражили, преостаје нам и да *препливамо* Хелеспонт као што саветују Тукидид и Малала. Тиме проширујемо Тројаду и на Тракију, што се могло и очекивати као најприроднији могући пут за даље истраживање. Раније смо се упознали са једном Тројом, односно Илионом, у Тракији коју је поменуо Стефан Византијски. А овај Илион је био у рејону данашњег насеља Визи и удаљен приближно 140 km, од најсеверније тачке Херсонеса. Наравно, не очекујемо да је то баш био онај Илион који тражимо, ако узмемо у обзир и веровања старих народа која преноси Страбон. По њима и није било могуће да се насеље, имена Илион, могло налазити на месту *древног Илиона*, али нам то не значи много јер је Илион, који нас занима, могао бити ту на суседном брду. Према критеријуму који смо успоставили на основу Тукидидовог цитата, а о могућој удаљености града Троје од места ахајског логора на Херсонесу, Визи би био нешто удаљенији него што би било максимално могуће. То можда јесте проблем, бар у извесном смислу, али не и нарочито велики. Наиме, ово насеље је свега око 60 km удаљено од Мраморног мора, па се у овој области сигурно и може пронаћи некакво брдашце где би се дао сместити и град Илион. Таквих је места више, а свако би се могло налазити баш на одговарајућој удаљености од Херсонеса. Толико можемо о северном правцу од полуострва, а сад нам остаје једино северозападни јер је у свим другим правцима море. Јесте и Мала Азија, али о њој смо већ рекли све што је било потребно. У овом правцу и знамо само за град Ферес у доњем току Марице, за који смо већ утврдили да био *Хомерова Троја*, а свакако не треба сметнути с ума ни да је управо ту била и *митолошка Троја*. Можда ћемо са Тракијом имати више успеха него са Малом Азијом, већ у нади да *историјска Троја*, ако је пронађемо, неће бити баш и на истом месту као и *Хомерова*! Разлог томе је што обе поменуте Троје имају вредност за себе и независно једна од друге. Место које је опевао Хомер у *Илијади* има, само за себе, толико велику тежину да му постојање или непостојање *историјске Троје* нема шта ни додати ни одузети. Ситуација је нешто слична и са *историјском Тројом*, мада не баш сасвим идентична. Основна разлика је што већ знамо да је Хомер опевао сасвим конкретно место, што значи да *Хомерова Троја* постоји, док за ону коју зовемо *историјска* још увек само претпостављамо. Зато, ако би ове две Троје биле на различитим местима, онда би могли разрешити једно од главних *хомерских питања* у античко време. Оно питање, где је живео Хомер? То смо већ разрешили али је ово прилика да то потврдимо или и да оповргемо. Тада не бисмо имали ни најмању дилему да ли је Хомер ту опевао свој завичај или нешто друго. У супротном ово нећемо знати, али хоћемо нешто друго, а то је да Хомер пева о стварном месту *Тројанског рата*. Мада то можда не изгледа превише битно, јер у то свакако сви верују откад постоји *Илијада*, иако, бар до сада, нико ничим то још није и потврдио. Како смо и раније ово критиковали, при томе и остајемо. Уосталом, критика се односила на то што је претпоставка, потпуно некритички, узета као чињеница. Наравно да и немамо ништа против саме претпоставке, за коју свакако постоје реални основи. Зато ћемо се, већ у

наставку рада, потрудити да је потврдимо или оповргнемо. Односно, коначно утврдимо да ли је Хомер био и историчар или само бајкописац који је опевао свој завичај. Ипак, као што је познато, резултат неког истраживања се не може наручити или унапред предвидети, бар ако је у питању поштено истраживање, зато морамо бити задовољни оним што пронађемо. Остајемо у нади и да ће се нешто ипак пронаћи, мада је и негативан резултат сасма прихватљиво решење. У том случају би бар могли бити сигурни да *историјска Троја* није постојала, а да је Хомер опевао свој родни крај. Зато, наставимо даље да видимо има ли ту још неких трагова који упућују на Тракију? Наравно, има али уз помоћ епике и митологије. Ове легенде ћемо, наравно, само навести јер се сасвим уклапају у целокупну слику, мада немају историјски основ, а ако случајно и имају ми то још увек не знамо. Међутим, како постоји реална могућност да је Хомер узео учешћа у хијанској колонизацији Маронеје, није искључено да један период ту и живи. Тако је у Маронеји *Илијада* могла бити и испевана, можда чак и пре но што се то десило на Хиосу. Али то је већ тема прве књиге, зато да наставимо.

Наиме, као што смо из *Илијаде* сазнали о Ахиловим пљачкашким походима на, Лирнес, Педас и Тебу, градове у Малој Азији, тако нам *киклички епови* причају о истим оваквим походима у Тракији. Разлика је само у томе што их предводи Ајант, не прецизирајући које је све градове при томе разорио. Митологија каже да је Дардан прешао са Самотраке у Малу Азију где га је дочекао Теукро, први краљ Тројаде, који се у то време спремао за рат против Бебрика и самим тим је радо прихватио сваку помоћ. Дардан се ту оженио његовом кћерком Батејом и после Теукрове смрти владао Тројадом. Тројанци су основали ту своју државу прво и Малој Азији, одакле су стварали колоније у Тракији. Иако ове податке наводе и неки антички историчари, њихово порекло је ипак само митолошко и не могу се сматрати баш поузданим. Ништа не мења што у њима може бити и зрнце истине. Зато да видимо има ли штогод поузданије, али пре тога још мало митологије. Зато што увек постоји и нека легенда која противречи претходној. Овај пут се ради о Полидору, Пријамовом најмлађем сину и љубимцу, рођеном од локрићанске принцезе Лаотоје. Она је, према Хомеру, била кћерка лелешког краља Алтеја који је владао Педасом. Поред Полидора, она је родила Пријаму и Ликаона, а обојицу је, према *Илијади*, убио Ахил, још скинувши са Полидора сребрни оклоп, а који је, после његове смрти, његова мајка Тетида поклонила Агамемнону. Овако је према Хомеру, али постоје још и друге верзије тог мита о Полидору које потичу из каснијег периода. Да не буде забуне, кад је Тетида дала сребрни оклоп Агамемнону и потиче из митологија јер у *Илијади* Ахилова смрт није описана. Само је наговештена.
По Еурипиду, Полидор је био најмлађи Пријамов и Хекабин син кога је отац, у последњој години рата, са великим благом, послао на чување свом зету, краљу Полиместору. Сазнавши за пад Троје, овај превртљиви трачки краљ је хтео да се докопа блага због чега је убио Полидора и бацио га у море. Таласи су тело дечака избацили на обалу, где га налази служавка краљице Хекабе. Краљица је потом измолила од Агамемнона, чија је и била робиња, да сахрани сина поред кћерке Поликсене, а Полиместору се сурово осветила.
Осим код Еурипида, неке легенде о Полидору можемо пронаћи код Вергилија,

Хигина, Овидија и Плутарха, али најстарије што постоје су од Еурипида. Тако да поменуте легенде о Полидору тешко могу бити и много старије од његовог времена, али свеједно их треба имати у виду.
И ова последња верзија мита има једну бочну грану, према којој је Полиместор сахранио Полидора негде у Тракији. Сматрало се да је његов гроб био у граду Еносу на ушћу Марице, граду који је основао Енеја који се ту зауставио кад је бежао после пада Троје. Желећи да принесе жртву боговима Енеја је два пута одломио гране миртиног дрвета из којих је потекла црна крв. Кад је пожелео да то уради трећи пут, зачуо је јецаје и глас свог рођака Полидора, који му је и рекао да бежи што даље од ове проклете земље и да су миртине гране никле од стотина стрела које су проболе његово тело. Видно потресен, Енеја је поново и уприличио сахрану, са свим почастима одатим Полидору, а онда, послушавши његов савет, отпловио даље према југу. Ова је Вергилијева верзија, али то није крај приче.
Постоји и верзија да је Полиместор предао дечака Ајанту кад је овај пустошио Трачки Херсонес, јер се сматрало да је баш то полуострво било Полиместорово краљевство. То је наводно учинио јер му је Ајант запретио ратом. Заробивши Полидора, Ахајци су понудили размену за Хелену, али су тај предлог Тројанци одбили. Уместо тога понудили су богатији поклон, град Антандар, јер Пријам није желео предати Хелену која је била под Афродитином заштитом, у страху да не наљути богове. Због тога је Одисеј иницирао каменовање Полидора под зидинама Троје, а након овог свирепог чина његово тело су и предали, управо, Хелени.
Ипак ни ово није све, постоји још једна верзија коју износи Хигин. По њему је Полидор ипак остао у животу јер је Полиместор предао свог сина Дејпила. Да ли забуном или намерно, не зна се. Наиме, кад је Полидор стигао Полиместору његова супруга Илиона га је прихватила као своје дете, па се тако према њему и опходила. Али кад је Полиместору стигла понуда од Агамемнона, у којој му нуди своју кћер Електру и мираз у злату у замену за Полидора, он није могао да је не прихвати. Ипак, није могао да убије младића јер се заклео Пријаму да ће га чувати, па је убио свог сина тако да гласници то виде. Тако је успео да их превари, али се зато Илиона удаљила од мужа. То је забринуло Полидора који је мислио да су му то родитељи, па је кренуо у Делфе да пита Питију зашто му се родитељи више не воле. Она му је одговорила да је то безначајно поредећи с тим да му је родни град разорен, отац мртав, а мајка у заточеништву. Полидор се и вратио у Тракију ништа не разумевајући док му Илиона није открила целу истину. Згрожен чињеницим да је Полиместор убио и рођеног сина због злата, младић га је прво ослепео, а потом и убио.
Ово је коначно крај целог серијала митова о Полидору и коментар стварно ту и није потребан, јер према свему пређашњем, све што смо том приликом сазнали остаће тамо где је и било. Дакле у митовима и легендама. Довољно је да знамо шта каже Тукидид и видећемо да у било којој од прича о Полидору слабо може бити истине, осим можда оне Хомерове верзије. Ипак прича је занимљива баш из тог разлога што показује да су легенде често истините. То у суштини тако и јесте зато што скоро увек на исту тему има неколико легенди које су почесто и међусобно контрадикторне. Пред собом имамо управо и такав пример. Тако би

на питање да ли је било рата у Тракији, извели скроз различите закључке већ у зависности за коју се легенду определимо. Дешава се да нека од ових легенди одговара стварности, ма каква та стварност била. Очигледно је и све што треба само довољно велики број легенди, а њих барем има напретек, свеједно и да ли су хеленског, трачког или пелашког порекла. Зато оставимо легенде на миру и пређимо на нешто озбиљније као што смо, пре краћег излета у митологију, већ и обећали. Да видимо даље шта о томе каже историја.

Цитирајући Лорента, већ смо се упознали да се град Троја и силно обогатио од екстензивне трговине и рударства. Ова Лорентова тврдња најверније осликава какав став историчари имају по овом питању. Ако даље разрадимо то на шта се тачно мисли под појмом *есктензивна трговина*, увек долазимо до једног истог резултата. Сматра се да је град Троја и стекао богатство од контроле пловидбе Хелеспонтом, што кажу практично сви који су нешто писали на ову тему, иако то никако не би било могуће ако није држао под контролом обе његове обале. Занимљиво је да то нико не каже. Упорност, у свођењу Тројаде искључиво на Малу Азију, је свакако без премца, али и без изузетка. Ту као да све чињенице, које су неумољиве, мало кога занимају. Но, брига нас шта једни мисле, а други само то понављају, ми ћемо се зато ослањати на чињенице, а не на ауторитете. Овоме треба придодати и тврдње да су се лађе претоварале у некој луци близу Троје и терет возио копненим путем практично све до Мраморног мора. Разлог је био тај што Хелеспонт, односно Дарданели, није био плован у правцу према Мраморном мору, због велике брзине струје. Ово с претоваром лађа јесте без сумње истина, мада се не може наћи антички писац који би то и потврдио. Зато је ово само закључак, који проистиче, како из географских чињеница, тако још и претпоставке да је Троја била негде у ширем рејону Хелеспонта. Није нужно морала бити на Хисарлику, иако су вероватно сви баш на њу мислили. Зато да видимо шта све знамо о ветровима и морским струјама у овом делу земаљског шара.

Подсетимо се да је мореуз Дарданели познат по својој веома јакој површинској морској струји из правца Мраморног ка Егејском мору. Брзина ове струје негде достиже 8,3 km/h, што је најбржа морска струја позната у *старом свету*, а она дубинска струја кроз Дарданеле има супротан правац. Доминантан у области је североисточни ветар, током већег дела године, који идеално прати правац ове морске струје. Овај ветар су стари Хелени звали Каикос. Може се запазити да је овај стални ветар, почесто, веома солидне јачине, ретко кад је испод 30 km/h. Тако излази да је за сваки једрењак пловидба Хелеспонтом, уз струју, била већ практично немогућа мисија јер је против себе имао не само струју него и веома јак ветар. О оновременим лађама смо већ рекли све оно што је било најважније у претходном делу, зато нема потребе да то све понављамо. Подсетимо се само оног најважнијег. Лађама је највише одговарао крмени ветар, а максимална је брзина, без веслача, могла бити 6 или у најбољем случају 7 km/h. Мада, ако би пловиле Хелеспонтом, низ струју, уз повољан ветар, могле су достићи и целих 15 km/h. Хелеспонт, дакле, није био плован за оне једрењаке који би пловили из правца Егејског мора. Ове немогуће услове, вероватно су некако могле и да савладају ратне лађе, без терета и са великим бројем веслача који би веслали на смену, али и оне уз велике тешкоће. Међутим, то нам је неважно јер су тема

коју разматрамо само трговачке лађе, а за које Хелеспонт, дакле, није плован у једном смеру. Постоје ипак и неки изузеци, јер се дешава да зими дуне јак Нот (јужни ветар) који могућности пловидбе доводи на границу, али без веслача и њихове помоћи и то би било тешко изводљиво. Чак и кад би било могуће, није вероватно да би неко пристао у луци чекајући месецима на тај повољан ветар. Иако нас још покушавају уверити да су бродови баш чекали, у луци негде под Тројом, повољан ветар да наставе пут Хелеспонтом, а ту им се сасвим уклапа и *Тројански залив*, видимо да од те приче нема ништа. Ништа бар кад је наутика у питању, јер нити је било могуће једрити уз струје Хелеспонта, нити је могло бити икаквог *Тројанског залива*. Истина је да ту претовар бродова остаје и као једина могућа опција, мада, можда ипак постоји и друга. Зато позовимо помоћ у виду неког од научних ауторитета, да видимо шта они имају да кажу.

Дакле, изаберимо и најинтересантније одломке дела *Са балканских источника*, нашег академика Милана Будимира. Њега смо цитирали у целости у оном делу који смо њему и посветили, а овде дајемо само делове тог цитата. У деловима које смо изабрали он даје и неке своје опаске у вези *Илијаде*, од којих смо део већ користили у претходном делу рада, посвећеном Хомеру. У тим одломцима доминира историјска црта тако да припадају и овде где смо их уврстили. Ево, дакле, тих изабраних делова:

Раније су филолози и археолози мислили да су та Хомерова Троја и њен Пергам разорени у XIII в. ст. е., а то би значило да је Хекторова погибија и Одисејев, заправо Посејдонов дрвени коњ отворио градске капије пре краја XIII в. и тако разорио Тројy, коју је Посејдон и саградио. Али је последњих година амерички археолог Ч. Блеген поновним и брижљивим раскопавањем остатака хомерске Троје показао и доказао да је та Троја, коју стручњаци зову Троја 6, *страдала и пропала од земљотреса, а не од Агамемнонових Ахајаца. Нова, Троја, коју је Блеген назвао Троја 7а, стварно је разорена, али не од ахајских бораца, него од старобалканских освајача који су учествовали у ајгајској (егејској) инвазији Анадолије. То значи још један поен више за Ајлијанову тезу о Илијади старобалканских Бруга. За ту тезу, најзад, говори и чудна околност што ахајски борци под Хомеровом Тројом гледају рађање сунца пуних девет година поврх мора — зато је зора „'ружичаста“ или „ружопрста“' — а не поврх гора. Како се и у Хомерово доба по свој прилици сунце морало рађати на истоку, а не на западу, излази да је старији песник неког дохомерског епа о ахајским освајањима медитеранских градова с тврдим зидовима, за које примитивни Ахајци нису имали никакве технике, имао у виду старобалканско, а не анадолско приморје. Тако су филолози ухватили овог нашег Хомера како прави крупне грешке у најобичнијим стварима. Стога је Хоратије оправдано тврдио да каткад задрема и честити Хомер.*

Будимир, на почетку, коментарише оне налазе Шлимана и Дерпфелда, односно тумачи налазе онако како их је тумачио Дерпфелд. То смо описали у поглављу које смо само томе и посветили, тако да нам то није ништа посебно ново. Мора се запазити и да Будимир, наводећи Блеганово раскопавање остатака *хомерске Троје*, потврдио да под *хомерском Тројом* подразумева Хисарлик. Иако то јесте евидентно, касније ћемо доћи и до другачијег закључка. Троја VI је разорена у време које Будимир помиње и јесте разорена у земљотресу, док ми данас знамо

нешто прецизније, а то је око 1275. старе ере. Знамо и да никакви трагови рата нису пронађени, па га вероватно ту онда није могло ни бити, бар не у то време. Затим каже да је Блеган дошао до сазнања да је Троја VIIa, за коју знамо да је пропала отприлике век касније од претходне, стварно била разорена. Следи и занимљивија опаска: *стварно је разорена, али не од ахајских бораца, него од старобалканских освајача који су учествовали у ајгајској (егејској) инвазији Анадолије*. Овде Будимир тврди да ова Троја нема никакве везе са *Тројанским ратом*, него је страдала у инвазији *народа с мора*, што је само други назив за Будимирову *егејску инвазију Анадолије*. У овој инвазији је, у великој мери, још учествовала и копнена војска, а не само флота. Даље помиње и *Ајлијанову тезу о Илијади старобалканских Бруга*, коју смо већ коментарисали у претходном делу. Елијан, као што знамо помиње Фриге и њихову *Илијаду*, не доводећи је нигде у везу са Хомером. Као што Херодот каже, ови Фриги су Бриги који су се преселили у Малу Азију, што није спорно и Будимиру је свакако то познато. Зато их помиње као Бруге, што је вероватно и било њихово име, а које је нама познатије као Бриги. Будимир се увек придржава античког изговора, кад пише о теми из тог времена. Тешко је замисливо да неко образован као Елијан не зна разлику између ова два народа, која живе у различитим завичајима и носе тако слична имена. Будимир је јасно могао сматрати да је Елијан погрешио, јер је ту можда мислио да је *Даресов еп* настао пре него што су Фриги дошли у Малу Азију, па их онда, исправно, зове старим именом. Даље примећујемо и једно запажање у вези *Илијаде*, где Будимир примећује *чудну околност што ахајски борци под Хомеровом Тројом гледају рађање сунца пуних девет година поврх мора, а не поврх гора*. На основу тога и примећује да би требало имати у виду *старобалканско, а не анадолско приморје*, што приписује ком *дохомеровском песнику*. Више него јасна инсинуација да *Хомерова Троја* мора бити негде на Балкану, никако у Малој Азији. Овај део смо такође већ разјаснили, а баш је он у супротности са једним од претходних навода где јасно наводи и да је Блеган раскопавао остатке *Хомерове Троје*, а он је ископавања вршио на Хисарлику. Будимира даље наставља:

Следи да је Хомерова песма о смрти и љубави, уколико је њу тачно разумео Отац историје, још увек актуална, јер не смемо заборавити да наши балкански Дарданци живе у имену Дарданела, односно Хелеспонта, који — према античком веровању — брани Ахилеј са својим другом Патроклом. Овај морски пут није било ни тешко бранити са простог разлога што су са Понта кроз Хелеспонт, односно Дарданеле, надирале јаке хладне струје према Средоземном мору, које су, природно, ометале приступ и пролаз примитивним лађицама трговаца и морепловаца оног времена. Стога су ови морски вуци и вучићи пре улаза у Хелеспонт извлачили своје лађице на копно, вукли их по земљи испред тројског Пергама и мало даље на север спуштали у море. Господари Пергама наплаћивали су, разуме се, таксу за пролаз. Одатле силно благо у Троји, која је неколико пута падала и поново се дизала. Коначно је ипак пала око 700. г. ст. е.: лађе су постале крупније и нису више морале пешке путовати испод Троје. Тада се дивни Ахилеј преселио на Понт, постао господар Понта, додуше без друга Патрокла, али често у друштву Агамемнонове Ифигеније. Сместио се на једно острво пред дунавском делтом и близу ушћа Дњепра, али опет

у старој функцији, да чува водене лазе и пролазе, који су водили уз Дунав и Дњепар изворима жутог и црвеног злата. Црвено злато је авалски цинабарит, по цени раван ћилибару и правом злату, којег је било у изобиљу у дунавским притокама и у нашим Карпатима. И с ове стране — мислим на историјски материјализам — посматрана, Хомерова песма о смрти и љубави у вези је са нашим крајевима и њиховом најстаријом историјом, а не само због Бруга и Дарданаца и због Миса, најстаријих становника Србије, за које зна и европска историја и које је песник Илијаде необично високо ценио.

Још пре четрдесет столећа била је жива сувоземна и поморска трговина у балканско-анадолској области. Рекли смо како су мале лађе, које су се држале претежно обале, ишле из Мисира и Сирије, са Кипра и Крита испод Троје кроз Дарданеле. Тако се господар Троје силно обогатио.

Изабрани текст, из поменутог дела Милана Будимира, садржава и нешто више историјских чињеница и запажања у односу на претходни, мада и овај почиње од Хомера. Зато се на Хомера овај пут нећемо обазирати, да нас не одведе и до неког од *хомерских питања*, која нису тема овог историјског поглавља. И нека ранија запажања по овом питању нисмо могли да избегнемо јер смо се некако о њих и *саплели*. На почетку можемо дати примедбу и на ону тврдњу *да наши балкански Дарданци живе у имену Дарданела, односно Хелеспонта*. То није и сасвим немогуће, али је мало вероватно јер *балкански* и *тројански Дарданци* имају различитог епонимног претка. Не можемо знати да ли је ово Будимиру било познато, нити да ли знао још нешто што нама није познато. Зато нека на овоме и остане, а о Дарданцима ће још бити речи нешто касније.

Даље помиње и оно о чему смо већ писали, *са Понта кроз Хелеспонт, односно Дарданеле, надирале јаке хладне струје према Средоземном мору*, због чега ни Хелеспонт није био плован за *примитивне лађице оног времена*. Све смо то већ довољно детаљно разјаснили, да коментар није потребан. Али оно после овога је посебно занимљиво. Будимир ту каже да су *морски вуци и вучићи пре улаза у Хелеспонт извлачили своје лађице на копно, вукли их по земљи испред тројског Пергама и мало даље на север спуштали у море. Господари Пергама наплаћивали су, разуме се, таксу за пролаз. Одатле силно благо у Троји, која је неколико пута падала и поново се дизала.*

Лађе су дакле копном, на које су извлачене пре улаза у Хелеспонт, вучене туда испред Троје у правцу севера где би их спуштали у море да наставе пловидбу. Питање свих питања би било где је Будимир пронашао ову информацију? Ако је ова његова тврдња тачна, онда се она никако не може односити на Троју на Хисарлику. Наиме, једино погодно место где би се лађе могле извући на обалу је јужни део рта Сигеј удаљен око 6,5 km од Хисарлика. Алтернативно, а мање погодно место је око 3 km источније од овог и оно је нешто ближе Хисарлику, удаљено је око 4,5 km. Оба ова места су једноставно предлеко да би лађе могле бити вучене испред Троје. Поред тога још и излази да су лађе и вађене из мора негде западно од града, затим вучене до града, да би даље северније од града и биле спуштене у море, а то море је управо онај Хелеспонт који су морали и да избегну. Тако да ово нема баш превише смисла, односно нема уопште за Троју на Хисарлику. Међутим, ако већ има истине у томе да су бродове вукли испред

Троје према северу, онда постоји место где би ово било могуће. То је место где је мореуз Дарданели најужи и где је брзина његове струје највећа. Сви знамо и да је то град Чанкале где је ширина Дарданела 1.388 m. Понегде се да пронаћи и податак да је ова ширина 1.200 m, али је претходна вредност вероватно ипак нешто тачнија јер је узета са *Гугл Земље*. Евентуална разлика је, свакако, веома мала и не може имати пресудног утицаја на брзину струје. Овај део није могао бити плован ни у ком случају и морао се избећи. Тако се с јужне стране могло доспети нешто јужније од градића Кепеза, на око 4 km од њега или око 8 km од Чанкалеа, где је мореуз ширине око 4,3 km и струја је нешто слабија. Али ни то слабија никако не значи слаба, па тако није била погодна за дужу пловидбу. Од ове тачке па до Абида, где струје нису толико јаке и лађе могу бити поново поринуте, нема више од 15 km. Овај копнени пут јесте приближно водио према северу, а негде дуж пута се могла налазити и Троја, бар теоретски. А у случају да се Дарданелима није могло никако пловити, онда би лађе код Сигеја и биле вађене на копно и вучене до данашњег Чардака већ на другом крају Дарданела, што би било у североисточном правцу. Овај пут би био малчице дуг, а копном би то било и до 80 km, што ову могућност не чини вероватном. Ипак и ова би путања, једним делом, ишла преко претходне, оне краће до Абида, па би у оба случаја Троја могла бити на истом месту. Међутим, ако мало обратимо пажњу шта то Будимир стварно каже, изгледа да је он негде прочитао да су приликом пловидбе, уз струју, Хелеспонтом морали вући бродове копном, али то испред Троје и према северу, је изгледа сам додао имајући у виду и онај положај Троје на Хисарлику. Зато покушајмо овај део одбацити, а задржати ту информацију о *сувом пловном путу*, како би могли назвати ову трасу за вучу бродова.

Најповољније место за такву операцију налази се управо на земљоузу Трачког Херсонеса, Галипољског полуострва. Ту су Егејско и Мраморно море најближе једно другом и јасно је да би се бродови овим путем морали вући много краће него на другим местима. Знамо и које луке су се ту налазиле у античко време. То су Пактија на Мраморном мору, а неколико километара североисточно од данашњег Галипоља, као и две луке на Трачком мору. Трачким морем се зове овај део Егејског мора, а то су луке Иде и Кардија на међусобној удаљености око 6 km. Копнени пут између ове две луке и Пактије је 5-7 km, не више. Град Кардија је један веома стари град који је био разорен приликом напада трачких племена, па је на његовом месту, или веома близу ове старе Кардије, Лисимах подигао град Лисимахију. Иде и Пактија нису толико стари градови, али су на њиховим местима или у близини вероватно била старија насеља, нарочито кад је у питању град Иде који је имао мањи залив као природну луку. Где год били ови градови и ма како се звали у то време то не мења значај удаљености међу њима, што нас једино и занима. Пут између Кардије и Пактије не иде преко 50 m надморске висине, па је тако и та препрека отклоњена. Негде на пола пута између ових градова налазио се антички град Агора где легенде кажу да је био гроб легендарне Хеле, која је трагично завршила у мору. Ово море су по њој и назвали Хелеспонтом. Ако би лађе ипак биле вучене испред Троје, онда је и та Троја могла бити баш на месту где је била Агора, једино што би биле и вучене према истоку, а не према северу. Ово, наравно, не можемо пронаћи нигде код античких писаца али нешто ипак постоји што иде у прилог овој претпоставци.

То је зид, који је, између лука Кардије и Пактије, изградио Милтијад старији средином 6. века старе ере. О томе нас детаљно информише и Херодот у својој *Историји* (6.34-6.42). Он је, практично, овде испричао животопис Милтијада Старијег, што нама за тему није неопходно јер нас занима само онај део који је везан за поменути зид. Зато ћемо Херодотову причу само укратко препричати јер би цитирање узело превише простора, што није баш преко потребно за ове споредне приче. Милтијад Старији је био Кимонов син, Стезагорин унук, али и стриц свог имењака, чувеног победника на Маратону 490. старе ере. Он се 559. старе ере населио на Трачком Херсонесу (Галипољском полуострву), где влада као тиранин. Према Херодоту, до тога је дошло у време кад су ту на Херсонесу владали Долонки, једно трачко племе, које Милојевић зове Долинићи. Ови су Долонци или Долони или Долонки имали сталних зађевица са Апсинтима или Апсинћанима, трачким племеном које је било њихов северни сусед. Ратоборни Апсинти су често упадали на њихову земљу уништавајући и пљачкајући села и градове. Кад им је то додијало, они реше да пошаљу своје краљеве у Делфе да питају пророчиште за савет у вези са ратом. Питија им одговори да онога ко их, на повратку кући, први позове у госте, замоле да код њих оснује колонију. Али како их на светоме путу кроз Фокиду и Беотију није нико позвао, они се даље и упуте у Атину у којој је у то доба владао Писистрат. Кад су пролазили ту кроз Атину опази их Милтијад, који је седео пред својом кућом, позове их у госте и прими на конак. Они прихвате његово гостопримство, током којег му саопште шта им је то пророчиште саветовало и замоле га да се и он сам покори божијој вољи. Милтијад је био из угледне атинске породице која је порекло вукла од Еака из Егине и Ајантовог сина Филеја, оног који је, први из целе породице, добио атинско грађанско право. Углед је био утолико већи, што је Милтијад био још и победник у вожњи четворопрега на *Олимпијским играма*. Како се није слагао са *Писистратовом тиранидом*, сам је хтео да се склони из Атине, тако да му је ова понуда била веома прихватљива. Ипак, пре него што је пристао, он се одмах упутио у Делфе да упита пророчиште за савет. Након што му је Питија дала савет да ову понуду прихвати, он отплови са Долонцима водећи и друге Атињане, оне који су хтели да узму учешће у том походу. Ту га Долонци, који су га довели, поставе за тиранина и он одмах сагради један зид на херсонеском земљоузу. Овај зид се, како каже Херодот, простирао све од Кардије до Пактије, у дужини од 56 стадија, док се цео Херсонес простирао дужином од 420 стадија од земљоуза. Тако је Милтијад спречио Апсинте да врше даље упаде. На основу завичаја Долонаца на северу Трачког Херсонеса извели смо и, већ поменуте, закључке о *Долону* из 10. певања *Илијаде*, које је и познато као *Долонија*.

Толико од Херодота на тему зида, на који ћемо се још враћати нешто касније. Можемо још додати да је овај зид познат под различитим именима, као што су: *Апсинтски зид*, *Агорски зид*, *Трачки зид* и најчешће, *Дуги зид*. Страбон га зове *Скајски зид*, али о томе ипак нешто касније. За сада само напомињемо да је зид приказан на карти 12. Градња зида баш на овом месту указује на могућност да је зид служио и за одбрану *сувог пловног пута*, а не само да би Долонце бранио од Апсинта. Наравно, ово је само један од закључака које је и могуће извести, узевши у обзир све познате чињенице. Свакако не и једини могући, ма колико

све изгледало вероватно, јер нема ни помена ничег сличног од древних писаца али нема ни сведочења о вучи бродова копном на било ком месту. Опет су ту у питању само закључци, а јасно да је у случају земљоуза на Херсонесу овај пут ипак вишеструко краћи у односу на било које друго место које би размотрили. Чињеница јесте да су господари Троје наплаћивали пролаз, било акваторијом или територијом, приликом проласка кроз Тројаду, а да ли је само то већ било довољно да Троју учини толико богатом је питање које ћемо већ размотрити. Шта Будимир мисли под тиме, да је Троја неколико пута падала али се поново дизала, није баш сасвим јасно. Можда мисли само на *Илијаду* у којој се истина и помињу два пада, или можда мисли на све оне градове на Хисарлику који су пропадали и били поново подигнути? Знамо да су му била позната и Блеганова истраживања, али ми данас знамо да је насеље на Хисарлику напуштено негде око 950. старе ере, а поново је било подигнуто између 700. и 550. године старе ере. Тако да пропаст насеља 700. старе ере, као што каже Будимир, никако не одговара археолошким налазима, осим ако је ово у Блеганово време било мало другачије протумачено. Треба имати у виду да су нама познати и сви резултати каснијих истраживања, после Будимировог времена. Међутим, најчудније је то што каже у наставку. После ове последње пропасти Троје, лађе изгледа више и нису вучене копном јер су како каже већ *постале крупније и нису више морале пешке путовати испод Троје*. Ово је наравно грешка коју смо претходно већ и коментарисали. Шта је ту чудно? Свакако то што оваква изјава потиче само од некога ко није знао механику, без обзира да ли то био наш академик или неко други од кога он навод некритички преузима. У преводу, значи да ове морске струје нису сметале крупнијим лађама. Без намере да се и у оваквој врсти рада бавимо још и курсом из елементарне механике, рећи ћемо да нема разлике да ли су лађе биле крупније или ситније, ефекат морских струја на њих практично је једнак. Овај ефекат зависи од неких других чинилаца, али се, како смо већ и рекли, нема потребе упуштати у овакву врсту анализе. То би само непотребно проширило и овако обиман рад. А то што се наш академик и прописно обрукао на сву срећу нема утицаја на овај рад. Међутим, постоји нешто што јесте могло битно побољшати пловност Хелеспонтом, а то су *фригијске лађе* које су имале два реда весала. Таква конструкција је омогућила већу погонску силу у односу на лађе истих габарита са једним редом весала. За њих морске струје кроз овај мореуз нису биле несавладива препрека. Једино што њих и није било неколико векова после *Тројанског рата*, па је тако претовар лађа био и даље једна једина опција. Било да су копном вучене и лађе или је само транспортован сав њихов терет који би потом укрцавали у друге лађе на неким местима одакле би даља пловидба била могућа. Такође, немамо шта замерити нашем академику на овој грешци, јер као што каже наш народ *ко ради тај и греши*. Постојање грешака у нечијем раду је можда пре правило него изузетак. Наиме, радећи на само овој једној теми, аутор се нашао у прилици да уочи известан број грешака чак код еминентних научника. Домаћих и страних. Углавном се и радило о излетима у научне дисциплине за које аутори нису били довољно стручни. Већином се ту радило о природним наукама. Грешке су, наравно, настале јер им се чинило да неки део довољно добро познају, због чега се нису консултовали са неким ко је стручнији за ту област. Зато смо углавном сва оваква места вешто избегавали и

да помињемо, осим у случају кад би се налазила усред неког цитата, који због важности информација није било могуће избећи. Као што је управо поменути случај. Због тога се аутор овог рада својски потрудио да сваку информацију и провери у оригиналима, било античких, али и постантичких аутора, будући да се више пута срео са погрешним интерпретацијама. Нека од ових тумачења су била узрокована недовољно прецизним преводима, али и тиме што је и сасвим некритички узиман текст од других истраживача, који је погрешно тумачен, а без његове претходне провере. Ипак и уз све мере предострожности, није било могуће проверити и да ли су антички текстови стварно оригинални, па се само можемо надати да јесу. Ако негде, из било ког разлога, није било могуће скроз извршити проверу, онда је то посебно наглашено или се јасно и види у тексту. Ова методологија омогућује да број евентуалних грешака буде сведен сасвим на минимум, али ипак, као и у сваком раду, не значи и да их нема.

Даље Будимир помиње да су Ахил и Патрокло чували Хелеспонт, мислећи на њихову заједничку гробницу, што је податак од Хомера. Ахил је касније и био пресељен на Понт, где га је по легенди пренела његова мајка богиња Тетида, а Патрокло је остао на месту где је сахрањен. Ахил се даље помиње у легендама као господар Понта и јесте у друштву Ифигеније, али је и у друштву Хелене у неким од њих. Какво је то острво које је испред делте Дунава, а истовремено и близу ушћа Дњепра не знамо, јер нема острва које би могло одговарати таквом опису. Из митологије знамо да се острво звало Леуке, за које се и мисли да је данашње Змијско острво. Вероватно и јесте јер је једино, па бар ни ту нисмо у дилеми. Једино што је ово острво око 50 km од ушћа Дунава и четири пута је даље од ушћа Дњепра, па се сигурно ни у једном случају не може рећи и да је близу. Иако се ради само о једној од легенди, познато је да је култ Ахила био доминантан на Црном мору све до појаве хришћанства. Тад је његов култ био замењен култом Светог Николе, заштитника путника и помораца. Тако постоје нека од бројних веровања везаних за Светог Николу, која потичу још из антике и била су раније везана за лик Ахила. Нека од њих су чак потпуно идентична, а нека тек незнатно измењена.

На крају, Будимир закључује да је *Хомерова песма о смрти и љубави* како он и назива *Илијаду, у вези са нашим крајевима и њиховом најстаријом историјом*, са чиме се морамо у потпуности сложити. И не само сложити, него морамо већ Милану Будимиру и одати признање што се усудио тврдити да је Троја била на Балкану. Он је једини представник официјелне науке који се усудио да то тако јасно каже. Ништа не смета што речи да *Трој треба тражити на Балкану* не постоје код њега баш у том облику. Довољно је већ што у *Илијади* препознаје Балкан и тврди да је еп везан за најстарију историју наших крајева. И не треба ништа више од тога. Последњи цитат је са сасвим другог места у његовом делу и он, у суштини, само понавља оно што је овде већ прокоментарисано. Садржи и понеки детаљ више, али ту коментар није потребан. Зато да видимо и шта то још корисно има да нам саопшти наш академик. Засад нам добро иде.

Раније поменута истраживања археолога К. Блегена дала су повода новом схватању, по коме је Троја, звана Троја 6, под крај XIII в. страдала од земљотреса, а, нова Троја, 7а, разорена је почетком XII в. од освајача из балканско-

подунавског простора. То значи да Троја 6 и Троја 7а нису виделе ни Ахилеја, ни Агамемнона, ни остале Ахајце, чак ни Одисејева коња."

Ако смо досад и били у дилеми да ли смо нашег академика правилно разумели, мада зато и није било неког ваљаног разлога, онда је свака сумња морала бити одагната последњом реченицом. Троја дакле није била на Хисарлику, који, по њему, није видео чак ни *Одисејева коња*. При томе се још једном осврће да су за рушење Троје VIIа одговорни *освајачи из балканско-подунавског простора*. Дакле нема ни говора о *Тројанском рату* у Малој Азији, јер нас пре тога и сам Будимир упућује на Балкан. Тако да ни овде не може бити дилеме. Он не каже и где би ову Троју на Балкану требало тражити, али ово је већ сасвим довољно. Уосталом, слаже се и са Хомером. Треба само имати у виду, да се град који је стекао своје богатство на контроли пловидбе Хелеспонтом није морао на њему и налазити. Пловни пут јесте пролазио кроз Тројаду, па је тако и сав приход од пловидбе свакако припадао господарима Троје, ма где се она налазила. Значи и да није морала бити на самом Хелеспонту, па чак ни у непосредној близини.
На крају, дајемо још Будимирово мишљење о *Илијади* као историјском извору.
Али овде нам није намера да Илијаду посматрамо као историјски извор, иако се то често чини. Илијада је много више него историјски извор, она је најстарији источник са Балкана у најбољем смислу те речи, јер се из тог источника јавља први пут τα ευαγγελια, добра вест за човека о човечанству. Посматрана као хумани и уметнички источник, Илијада је најпре преко старогрчке школе, затим преко софиста и философа, па после преко римских књижевника слала свим потоњим поколењима добру вест о највећој љубави, а то и јест љубав према човеку и према човечанству.

Овој последњи цитат је и нека врста формуле како *Илијаду* треба посматрати и сигурно би било тешко смислити неку бољу формулацију. Још би и теже било замисливо да је постојао било ко компетентнији од нашег академика, ко би ову формулацију могао дати. Такође, *Илијада*, као историјски извор, није ни била коришћена у овом раду. Не из разлога што *Илијаду* и не сматрамо историјским извором, него само из разлога што нисмо хтели искористити Хомерову помоћ. Зато смо посебан део посветили Хомеру, док смо у овом делу само спомињали *Илијаду* у случајевима где смо препознали да неки од аутора, а чије смо радове коментарисали, своди своје излагање на *Илијаду*. Већ смо се могли уверити да је *Илијада* значајан и веома поуздан извор са аспеката *историјске географије,* што је самим тим чини, исто тако значајним, историјским извором. Кад томе и придодамо да у њој можемо пронаћи читав низ драгоцених података о животу људи оног времена, њиховим обичајима, веровањима и навикама, па чак и то у коју сврху је коришћено гвожђе или бронза, онда више од тога није потребно. То што нема других потврда да су Агамемнон или Ахил икад постојали, и није свакако од приоритетног значаја. Не треба ни у ком моменту сметнути с ума да је *Илијада* ипак првенствено еп, који свакако садржи и низ песничких украса и сваковрсних претеривања. Не треба занемарити ни ту свеприсутну митолошку ноту којом епови обично обилују, па тако ни *Хомерови* нису никакав изузетак. Али кад се све то одбаци, остаје сасвим довољно чињеница које имају и чврсту историјску основу. Чак и кад не би било тако, не постоје и други извори из тог

времена, односно није да не постоје него их је просто премало. Тако сви добро дођу, укључујући и Хомера. Зато, хтели не хтели, морамо се већ придржавати упутстава нашег академика. Да видимо онда шта то још знају историчари.
Прво ћемо проверити легенду, коју смо навели на почетку овог поглавља. Ради се о Тројанцима који су основали државу у Малој Азији, из које даље стварају колоније у Тракији. То што се често позивамо на митове и легенде, никако не чини рад мање научним али га зато значајно обогаћује. Наиме, и једна од оних споредних тема овог рада је управо и провера неких митова и легенди које би могле имати неког релног основа и упориште у чињеницама. Ако се легенда и потврди, она није више легенда него историја, при чему не смета што неке од њих и остану где су биле, у митовима и легендама. Важно је само да никад не помешамо митологију са стварношћу, ако зато нема основа. Како овај пут има основа, да видимо шта по том питању каже Херодот:
(7.20) *Након што је покорио Египат, он је пуне четири године припремао војску и друге ствари за потребе похода, на који је кренуо током пете године, са великом војском. Јер од свих војски за које знамо, ова се показала као далеко највећа; тако да ни она које је Дарије водио против Скита не изгледа ништа у поређењу са њом. Нити скитска војска, када су Скити прогонећи Кимерце извршили инвазију на медијску земљу и покорили и заузели скоро све горње делове Азије, због чега им се цар Дарије касније осветио. Ни она војска коју су Атрејеви синови водили на Илион, судећи по томе шта се зна о њиховој експедицији. Чак ни војска Миза и Теукра, пре Тројанског рата, који* су *прешли у Европу преко Боспора и не само да су покорили све Трачане, већ су се спустили све до Јонског залива и кренули на југ до реке Пенеј.*
Последња реченица у овом цитату је од изузетног значаја, док претходнима ни не треба коментар. Ту се само набрајају највеће војске у историји, од којих нас интересује ова последња, Миза и Теукра. Некад пре *Тројанског рата* је велика војска Миза и Теукра је прешла преко Боспора у Европу. Избила је и на Јонски залив, како антички писци зову Јадранско море, упутивши се на југ према реци Пенеју.
Тај поход који Херодот помиње могао се десити најраније у 15. веку старе ере, зато што Миза није пре тог времена било у Малој Азији. Ово кажу историчари. Поход је ишао преко Боспора, из неког нама непознатог разлога, а није и преко Дарданела. Иако Херодот користи реч *боспор*, што је могло значити и *мореуз*, а како ово име пише великим словом вероватно се ипак ради о овом данашњем Босфору или Боспору. Но свеједно, у оба случаја би се војска кретала јужније од Родопа према Јадранском мору. Треба обратити посебну пажњу да није био у питању само обичан пљачкашки поход јер Херодот каже да су *покорили све Трачане*, што значи да су Тројанци проширили своју државу и на ове крајеве. Трачане су дакле покорили да би њима владали. Не знамо колико и проширују своју територију, јер су стигли и до Јадрана, а према реци Пенеј само кренули, не каже да су до ње и стигли. За очекивати је да се у и случају оваквих похода задржи већи део освојених области, са изузетком граничних, што би онда овом приликом било вероватно. Разумно би било претпоставити да је, приликом тог похода, Тројада значајно проширена и на Тракију. Макар до реке Струме, ако не све и до Вардара. Пре него што покушамо разрешити ову дилему, да најпре

видимо може ли нам нешто помоћи сам Херодот, који је ово сам и *закувао*.
(5.13) *Тада Дарије, дивећи се ономе што је чуо од оних који су је посматрали и ономе што је сам видео, рече им је да је доведу пред њега. Кад су је довели онда прићу и њена браћа која су све то посматрала. Кад их је Дарије упитао одакле су, младићи су рекли да су Пеонци и да је она њихова сестра. Дарије их затим упита: „Ко су онда ти Пеонци, у којој земљи живе, шта желе и зашто су дошли у Сард?“ Они су му одговорили да су дошли да му се предају и да је Пеонија земља која се налази на реци Стримону, да је Стримон недалеко од Хелеспонта и коначно да су они потомци Теукрана колониста из Троје. Све су му по реду казаше, на шта их он упита да ли су тамо све жене тако вредне као њихова сестра? Они су врло спремно одговорише да јесу и да су управо због тога све тако у урадили.*
Херодот потврђује да се Тројада морала простирати до Струме, коју Грци зову Стримон. Шта друго би се и могло закључити ако су сестра и два брата, ти које прима Дарије, потомци оних Теукрана који су били и колонисти из Троје. Они су такође и Пеонци које је још Хомер помињао на реци Вардару, а који су сада изгледа насељени и око Струме, кад је ова област потпала под власт Тројанаца. Јасно је да нико није могао примати колонисте у земљу којом није владао, тако да можемо само закључити да је Тројада била бар до Струме. Није искључено и да су Пеонци на Вардару могли бити колонисти из Троје, нити да је и њихова земља могла бити део Тројаде. У сваком случају ово би и морали бити једни те исти Пеонци и на Струми и на Вардару, јер су њихови завичаји преблизу један другом да би исто име могло бити само пука коинциденција. Нешто касније и Херодот нам сведочи и ко је из то ове области био исељен.
(7.75) *Трачани су служили са лисичијим кожама на главама и туникама око тела, са пребаченим шароликим широким мантијама, а око стопала и листова носили су чизме од јеленске коже. Осим тога имали су копља и округле лаке штитове и кратке мачеве. Када су прешли у Азију, они су се звали Битињани, али су се раније звали, како сами кажу, Стримоњани, пошто су живели на реци Стримону. Кажу да су их из свог пребивалишта протерали Теукри и Мизи. Трачанима који су живели у Азији командовао је Артабанов син Басак.*
Битињанима је стари завичај био на Струми, одакле су их и протерали освајачи Тројанци. Могуће већ током тог ратног похода који Херодот спомиње јер у оба случаја помиње и Мизе. По свој прилици, су потом на њихово место насељени Тројанци али и Пеонци. Значи да су Битињани већ били у Малој Азији у време *Тројанског рата*. Њих Хомер не помиње као тројанске савезнике, па је можда Херодот управо разјаснио и зашто. Наиме, ако су били и принудно исељени из старог завичаја, тешко да су гајили и неке велике симпатије према Тројанцима. Могуће да их ни Тројаци нису без разлога иселили, јер је долином реке Струме водио један од важних трговачких путева, па је могуће да им је требало и мало поузданије становништво у овој области. Није тешко закључити да домороци, које су затекли, то нису били. Исто би важило и да је на Струми заиста и била западна граница Тројаде, тада би, у још већој мери, ова област требала верно и према потреби за борбу спремно становништво. Није искључено да су Пеонци на Вардару, где их налази још Хомер, били део Тројаде али то ћемо видети.
Сад већ имамо сасвим довољно података да, уз мало *здраве памети*, можемо и

понешто закључити. Тројада се, дакле, морала простирати сигурно бар до реке Струме, а могуће чак и даље према западу. Одговор на питање о овој западној граници Тројаде се можда крије у античкој литератури? Али пре него кренемо са *прелиставањем* античких писаца, морамо приметити да неки од савремених истраживача сматрају да се најдубљи трагови, који би и водили ка *историјској Троји*, налазе код Фрига. Међутим, други, не спорећи важност Фрига, сматрају да су кључеви града Троје пре код Дарданаца. Како обоје имамо и код Хомера, овај пут ћемо дакле искористити препоруку академика Милана Будимира да и *Илијаду* искористимо као историјски извор. Наравно, не баш дословно, а и све време имајући на уму да се ради о епу. Зато ћемо искористити само она имена народа или племена, свеједно, за које имамо поуздане историјске чињенице да су стварно и постојали. То што их помиње Хомер, ни у ком случају не може оспорити њихово постојање нити ће га учинити мање веродостојним. Антички писци су доста често Тројаду звали Фригијом, вероватно према *Илијади* у којој се Фриги и Фригија помињу више пута (2. 862, 3.187, 3.401, 16.719, 18.292, 24.545). Баш у овом последњем помињању Фрига стоји да је краљ Пријам владао *Лесбосом, Фригијом и свуда докле бескрајни Хелеспонт иде*. Фриги из *Илијаде* су народ са реке *Сангарија* (3.184, 16.719), у Малој Азији која се улива у Понт, о којима смо нешто раније и рекли. Зато сад, као што смо раније већ и најавили, следи више информација о Фригији и Фригима.

Област у доњем току ове реке се и данас зове Сакарија, а река Сангариј данас и (Σαγγάριος; Sangarius) носи име *Сакарија нехри* или *Sakarya Irmağı*, која се и улива у Црно море. Са 824 km свог тока, је трећа најдужа река Анадолије и још једна од најважнијих у античко време. Препознајемо је под именима као што су: *Саграпхос*, *Сангарис*, као и *Сагарис*, а поред *Илијаде* помиње се још и код Хесиода у *Теогонији*. Страбон, *у Географији*, помиње ову реку пет пута (12.3.7; 12.4.1; 12.5.3; 13.1.21; 14.5.29), од којих три већ има неког смисла и цитирати.

(12.3.7) *Између Халцедона и Хераклеје протиче неколико река, међу којима су Псилис, Калпас и Сангариј, од којих последњу помиње песник. Сангариј извире у близини села Сангиа, око сто педесет стадија од Песинуса. Протиче кроз већи део Фригије Епиктет (Хелеспонтска Фригија), а такође и кроз део Битиније, тако да је од Никомедеје удаљена нешто више од три стотине стадија, рачунајући од ушћа реке Гал, која извире у Модри у Фригији на Хелеспонту. Ово је иста земља као Фригија Епиктет, а раније су је заузимали Битињани. Река се повећала и сада је постала пловна, иако раније није била, она у близини ушћа чини границу Битиније (источну). Поред ове обале налази се и острво Тинија. Биљка под називом аконит расте на територији Хераклеје. Овај град је удаљен око хиљаду и пет стотина стадија од халкидонског светилишта и пет стотина од реке Сангарије.*

(12.4.1) *Битинија је на истоку омеђена Пафлагонцима, Маријандинцима и некима од Епиктета; на северу поред Понтског мора, од ушћа реке Сангарија до ушћа у море у Византији и Халкидону; на западу код Пропонтиде; а према југу Мизијом и Фригијом Епиктет, како се зове, мада се иста назива и Хелеспонтска Фригија.*

(12.5.3) *У близини, такође, протиче река Сангариј; а на овој реци су древна насеља Фригијаца, Миде и Гордија, који су живели и пре његовог времена, и не-*

ких других, настамбе које не чувају ни трагове градова, већ су само села нешто већа од осталих, на пример, Гордијум и Горбеј, краљевска резиденција Кастора, сина Саокондаријевог, где је Дејотар, Касторов таст, убио њега и његову рођену ћерку, срушио тврђаву и разорио већи део насеља.

Извориште реке је Бајат плато (Bajat Iailasi), на планини стара имена Адореус, у близини града Сангија у Фригији, недалеко од границе са Галатијом, и нешто североисточно од Афјона. А од извора, уз поток Порсук (Porsuk Çayı), античку Тембрису, у близини града Полатли, античког Гордиона, та река протиче кроз Адапазарске равнице (Adapazari Ovasi) на свом путу до Црног мора. Некад је и била позната по Сангаријском мосту, који је био и изграђен у време владавине ромејског цара Јустинијана I, дакле у периоду (527–565). И према претходним информацијама, Фриги су живели јужно од Битиније, у области коју Страбон зове *Фригија Епиктет*, односно *Хелеспонтска Фригија*. Према томе, били су прве комшије Тројанцима, док Битињани то нису. Они су били прве комшије Фригима, па је и то можда један од разлога зашто њих нема и међу тројанским савезницима. Свакако не и једини разлог, јер смо већ нешто раније навели онај који би могао бити главни. На крају, међу савезницима налазимо Пафлагонце који су били и даље од Битињана, што потврђује да је морало бити још неких разлога. Можда су били под влашћу краља Фригије, па су тако били учесници у *Тројанском рату*? Међутим, Страбон у ствари само потврђује оно што већ и знамо од Хомера, али истовремено истиче и присуство Фрига ближе средишту Мале Азије. Овде спомиње и древна насеља Миде и Гордија на реци Сангариј. Ово је свакако близу истине, јер Фриге заиста налазимо ближе средишту Мале Азије, где су од 8. века старе ере имали респектабилну државу. Не зна се где су тачно биле и границе ове државе, али по археолошким налазима се простирала све од сланих језера до Кападохије. Њихов главни град је био Гордион, касније Гордосербон, а налазио се на подручју данашње Анкаре.

Порекло Фрига тумачи Херодот који о њима каже следеће:

(7.73) *Фриги су имали опрему врло сличну као Пафлагонци, са малом разликом. А Фриги су се, како кажу Македонци, звали Бриги у време док су као староседеоци у Европи и живели са Македонцима. Али пошто су се преселили у Азију, са земљом су променили и име прозваши се Фригима. Јермени су били наоружани баш као и Фриги, будући да су досељеници из Фригије. Обојима је командовао Артохмес, који је био ожењен Даријевом ћерком.*

Археолошки налази потврђују да је Херодот био у праву, односно да ти Фриги заиста потичу од Брига. Они јесу живели око Сангарија, мада нису пронађени докази њиховог присуства баш на оном месту где их смешта Хомер из времена *Тројанског рата*. Овај народ је оставио неизбрисив печат кроз фригијску капу, коју налазимо са обадве стране Дарданела као неизоставни део традиционалне одеће разних народа. У балканским земљама се задржала и до данашњег дана, конкретно у народној ношњи Конавла. И Херодотова тврдња о промени имена након пресељења, у најмању руку, није нарочито убедљива. Ни такве случајеве историја не бележи, па му овде тешко можемо указати поверење. Јесте знатно вероватније да су Фриги названи тим именом од оних народа у чијим језицима није постојао глас *Б*, рецимо Хелена. Знамо да су они, који овај глас немају, ту обично уместо њега изговарали *В*, али понекад и *Ф*, а нарочито ако се налазио

на почетку речи. Да ли је у овоме постојало неко правило, аутор овог рада се и није трудио да утврди. Може бити и да постоји? Можда је везано и за периоде? Тако би у једном важило једно, а у неком другом опет друго правило. Примере не морамо тражити нигде изван овог рада. Како су Бриги постали Фриги, исто тако је и град Бера постао прво Фера, а од овога Ферес. Друго правило имамо са градом Бизи, који је помињао Стефан Византијски, што знамо и да је данас Визи. Бриги се нису сви преселили, неки су остали и у старом завичају, о чему нам поново сведочи Херодот описујући један напад Брига на персијску војску у Македонији. Иако су се Персијанци успели некако одбранити, а до краја чак и победити, морали су прекинути војни поход због великих губитака и вратити се натраг у Малу Азију. Приликом тих борби са Бригима рањен је Даријев зет Мардоније, који је предводио овај поход. Знајући снагу персијске војске, тако можемо закључити каквом су то војном силом морали располагати Бриги, што значи да је итекако значајан део њих ипак остао у старом завичају. И коментар смо већ дали, мада вероватно није ни био потребан јер ево шта каже Херодот:

(6.45) *Тако је прошла флота, а у међувремену су Мардонија и копнену војску док су логоровали у Македонији ноћу напали Бригијски Трачани, многе од њих су побили, а сам Мардоније је био рањен. Међутим, чак ни они нису избегли да буду поробљени од стране Персијанаца, јер Мардоније није отишао из тог краја док их није потчинио. Али када их је покорио, наставио је да води своју војску назад, пошто је претрпео велике губитке са својом копненом војском у борби против Брига и са својом флотом у обиласку Атоса. Тако је ова експедиција отишла назад у Азију пошто није стекла никакву славу у својим подухватима.*

О Бригима је свакако довољно тога познато, али ево и која реч од Страбона:

(7.7.8) *Али илирска племена која су близу јужног дела планинске земље и она која су изнад Јонског мора су измешана са овим народима, јер изнад Епидамна и Аполоније све до Кераунијских планина обитавају Билиони, Таулантији, Партини и Бриги.*

(7.7.9) *У ранијим временима међу овим племенима било је и градова. У сваком случају, Пелагонија се некада звала Триполитис, од којих је један био Азор. Сви градови Деуриопа на реци Еригон били су насељени, међу којима су били Брианијум, Алалкомене и Стибара. Кидра је припадала Бригима, док је Аигиниум, на граници Етиције и Трике, припадао Тимфејима.*

(12.3.20) *Исто тако, Бриги и Фриги су исти народ.*

Бриги су по Страбону илирско племе, мада смо видели да их Херодот сврстава у Трачане. Живели су у пределима око Охридског и Преспанског језера, па све до Јадранског мора, ширећи се према Солуну. Тако да је поход Миза и Теукра, који помиње Херодот, сигурно обухватио и њихов завичај. Зато би пресељење у Малу Азију опет било у оквиру једне исте државе, као и случај Стримоњана. Мизе и Фриге неки историчари (Петров 1993) виде у Малој Азији већ негде од средине 2. миленијума старе ере, што је сасвим могуће. Али према претходним чињеницама изгледа да су Мизи дошли нешто раније, па, после војног похода, који помиње Херодот, крећу и Бриги. Њихово име се изводи од именице *бриг, брег* или *берег*, за које никоме ко говори ма који словенски језик превод и није потребан. Можемо само напоменути да међу научницима који су дали овакво

тумачење не постоји ниједан Словен, односно постоји али њихова тумачења и нисмо узимали у обзир. Истог порекла је и суфикс који можемо наћи и у имену многих градова, *берг* или *бург*. Овај последњи облик можемо пронаћи још код старокелтског британског наслеђа, са трагом још из предкелтског времена. Ту налазимо две варијације, *бру* и *бруг*, што је баш онај облик који употребљава и Милан Будимир. Разлог томе је што су стари градови по правилу и грађени на брдима, тако да у суфиксу њихових назива имамо именицу *брдо*, а чије је онда име дато у префиксу. Највише оваквих назива постоји вероватно у германским земљама, где су се до данас задржали појмови *берг* али и *бург*. Тако би Кенигсберг могли превести и као *Кенигово брдо*, а не само као *Кенигов град*. Слично је за Хајдел-берг, али и Регенс-бург, Ко-бург, Магде-бург, Хам-бург, па и неке друге градове. Занимљиво је да облик Бриги преферира икавицу, а недалеко је постојао и град Билазора што је старо име града Велеса. Мада постоје и неке могућности да је град Билазора био нешто источније, што за нас и није важно. Битно је да имамо два примера *икавице* на истом подручју. Ево шта за то каже Милојевић у *Одломцима*:

Грци су ове Бреге, или Брђане, звали још и Orestes *т.ј. брђанима, горцима*.

Ови Брижани, Бриги или можда најбоље само *Брђани* су прешли у Малу Азију и одмах постали *Пржени*. Ово би било значење њиховог имена код Хелена, за шта нам поново није потребан превод јер се *фригање* још и дан данас користи у многим кулинарским речницима разних језика и са идентичним значењем. У сваком случају, у Херодотов навод, да су Бриги сами себи променили име, је тешко поверовати. Ипак, ма ко да их је крстио у новом завичају, нас само још занима од када су тамо и ништа друго. Наиме, ако их историчари већ виде ту у Малој Азији у време *Тројанског рата*, онда се то слаже са Хомером али не и са археолошким налазима. У свим истраживањима археолога на локацији древног града Гордиона, нису пронађени артефакти старији од 8. века старе ере. На том месту, вероватно неће бити пронађени ни у будућности јер Гордион можемо и сврстати у доста добро истражене локације. Ипак, ни то не значи много, јер ни Фригија се ни у ком случају не може сврстати ни у територијално мале државе, напротив. Њени становници су живели на широком простору, који није чак ни изблиза довољно истражен. Зато се не треба чудити што се у новије време већ појавио податак да је присуство Фрига у Малој Азији и померено за два века у прошлост. На жалост, аутор овог рада није успео пронаћи и нешто детаљније о томе. Да ли је пронађено нешто ново, на неком сасвим другом месту, или је ту само у питању прецизније датирање већ познатог археолошког материјала? Но, то никако не значи да треба сумњати у ову информацију. Зато да наставимо са Бригима и Фригима.

Сматра се да је оснивач Фригије био Гордије (Γόρδιος), који је подигавши град Гордион постао и његов први краљ. Познамо га по чувеном *Гордијевом чвору*, који је цар Александар пресекао својим мачем. Гордије је, сасвим извесно, био историјска личност, као и његов син и наследник Мида (Μίδας). Ово је сигурно јер је утврђено на основу археолошких истраживања Гордиона, где је пронађен новац са ликом краља Миде, који носи високу фригијску капу. Новац наводно потиче из 8. века старе ере? Овде стављамо упитник на датирање зато јер није познато да је у то време уопште постојао новац. То би значило да је Мида био

први који је ковао новац, што нико још није потврдио. Могао је тај пронађени новац бити млађи од 8. века, а са њиме јасно и краљ Мида, ако је и налаз који говори о пронађеном новцу уопште веродостојан? Но, ма како да јесте, Мида је свакако најпознатији Фригијац који је икад живео и остао је упамћен по две легенде. Једна је о *магарећим ушима*, идентична као наша *У цара Тројана козје уши*, док друга легенда говори да је све што дотакне претварао у злато. Мида се увек именује и као Гордионов потомак, односно син, код античких писаца. Навешћемо неколико примера од Херодота, али како су у питању тек споредне информације даћемо их у скраћеној верзији:

(1.14). *Овај Гиг је, колико знамо, био први од варвара који је посветио заветне дарове у Делфима, осим Гордијевог сина Миде, краља Фригије.*

(1.35) *Дакле, када је Крез учинио оно што је било уобичајено, упитао га је одакле је дошао и ко је, говорећи следеће: Човече, ко си ти? Из које области Фригије си дошао сести поред мог огњишта? И кога си од мушкараца или жена убио? А он одговори: О царе, ја сам потомак Миде, сина Гордијева и зовем се Адраст.*

(1.45) *Тако је Крез сахранио свог сина како доликује, али Адраст, потомак Гордијевог сина Миде, он који је био убица свог рођеног брата и такође човека који га је очистио.*

(8.138) *Тако се браћа, дошавши у другу област Македоније, населише у своје ново пребивалиште у близини такозваних вртова Миде, сина Гордијевог, где расту дивље руже од којих свака има шездесет латица и мирисом надмашује све остале.*

У сваком помену краља Миде, Херодот обавезно нагласи да је у питању син Гордијев, као да постоји и неки други Мида који то није. При томе се може и запазити да се у три случаја ради о краљу Миди из Фригије, док у последњем говори о његовим вртовима негде у Македонији. Како знамо да Херодот мора разликовати Фриге од Брига, што од њега и потиче, онда се можемо упитати и откуд Мидини вртови у Македонији ако је ту фригијску државу у Малој Азији основао његов отац Гордије? У том случају Мида није могао подизати никакве вртове у Македонији, коју вероватно није никад ни видео, или ако ипак и јесте, онда само као дете. С друге стране, присуство Миде у обе области могло би да значи да се ова сеоба могла одиграти управо у његово време јер Херодот нигде не каже кад се догодила. Зато да видимо можемо ли још нешто и сазнати о том Миди, који се сматра оснивачем фригијске династије, а тим и државе Фригије. У овом случају се Мида не помиње као Гордијев син, што је у контрадикцији, мада то не делује тако на први поглед. Наиме, ако је Мида заиста Гордијев син, како то да се оснивачем фригијске династије онда и не сматра Гордије који је узгред и оснивач Гордиона. Као да се и овде ради о две различите легенде и о двојици људи истог имена, које су се током времена измешале. Изгледа да се радило о два краља са именом Мида који су владали истим народом, јасно у различитим периодима. Вероватно у распону од неколико векова, што је било довољно времена да се легенде измешају. Постоји и другачије тумачење, а по којем Мида није било лично име него титула. Ипак, то баш никако и не иде са чињеницом да је Мида син Гордијев. Одговор на ово питање можда нам даје и Свети Јероним Стридонски. У својим *Хроникама*, он заиста помиње Миду и то

на три места, а Фриге и на више. Ево неколико примера од њега:
(Б1360) *Тантал је владао Фригима, који су се пре тога звали Меонци.*
(Б1310) *Мида је владао у Фиргији.*
(Б741) *Мида је владао у Фригији.*
(Б696) *Када је Мида владао међу Фригима, умро је пијући крв бика.*
Број иза слова у загради представља годину догађаја, на основу чега видимо да су постојала два краља са истим именом, које дели више од пола миленијума. Оба у Фригији, дакле у Малој Азији јер је свакако Јероним морао разликовати Бриге од Фрига. Тако излази да могу бити у праву историчари који тврде да су Бриги отишли у Малу Азију зато да би служили богатом граду Троји, што само значи да је ово пресељење сигурно морало бити пре *Тројанског рата*. Такође, нема основа ни за оспоравање тезе оних који кажу да се пресељење Брига није десило пре 8. века старе ере. Сасвим је могуће да су постојале обе миграције и да су сви на неки начин у праву, па и Хомер. Међутим, ови исти Фриги којима је владао Тантал, по Светом Јерониму потичу од Меонаца. Ове Меонце касније знамо као Лићане, који су вероватно били трачког порекла па су имали сличан језик и писмо са Фригима. Тако да ова Јеронимова тврдња и не противречи тој Херодотовој о трачком пореклу Фрига. Такође је познато да су Фриги у Малој Азији били у саставу хетитске државе која је пропала око 1200. старе ере, а то значи да морали бити у Малој Азији пре тог времена. Први њихов краљ којег историја зна је Нанак који је владао од 1529. па све до Деукалионовог потопа. Даље све до династије Танталида која је устоличена нешто пре 1300. владао је непознат број краљева од којих се знају само два имена. Од та два имена једно је краљица која се звала Плуто, док је краљ био Гимант. Тантал и успоставља династију Танталида, која влада док је не смени династија Гордија али то није утврђено кад. Од Танталида нам је интресантан Димант за којег се сматра да је влада око 1275. По митологији он је био отац тројанске краљице Хекабе, коју је изродио са Еуноином, па би и ту могло бити истине. Кад би могли веровати да је време његове владавине тачно то би помогло и да се одреди кад би могао бити *Тројански рат*. Од првог Гордија смењују се Мида и Гордије закључно са бројем 5, кад је последњи краљевао Гордије V.
Ово би било све што је било неопходно рећи о Фригима, али о Бригима ипак и има још нешто што је унело забуну међу одређеним историчарима. Зато ћемо укратко и то да разјаснимо, не зато што битно доприноси теми, него управо и зато да аутор не буде непотребно оптужен за сакривање чињеница које можда могу бити и битне. Наиме, ради се Плутарху који налази Бриге у области града Филипа, дакле, на месту где никад нису живели. Филипи су антички град код данашње Кавале који је основао краљ Филип II Македонски (Φίλιππος Β΄ της Μακεδονίας; 382-336), где се одиграла одлучујућа битка у римском грађанском рату после Цезаровог убиства. Ево Плутарха у свом делу *Брутов животопис:*
(45.1) *На његовој страни је пало осам хиљада људи, укључујући и логорске помагаче које је Брут називао Бригима, али је непријатељ, по мишљењу Месале, изгубио више него дупло.*
Плутарх дакле нигде не каже да су Бриги живели у овој области. Само да су се налазили у Брутовом логору као нека врста помоћних чета које су се бринуле о логору. Могли су доћи било одакле, мада ни њихов завичај није далеко па није

никаво чудо што их ту налазимо. Једино што нам Плутарх сведочи је и на чијој страни су се борили, мада су га неки историчари, изгледа, погрешно разумели.
Тако смо коначно завршили и са Бригима. Ако урадимо неку рекапитулацију, видимо да је могло бити две миграције Брига у Малу Азији, а једна од њих је и морала бити пре *Тројанског рата*, а друга више векова касније. Према сазнању где се налазио њихов стари завичај, можемо закључити и да је западна граница Тројаде вероватно била на Вардару јер је њихова миграција морала ићи преко Тројаде. Пресељење би било много теже изводљиво да се територија Брига не граничи са Тројадом, мада не баш сасвим немогуће. Могло се десити и да буде преко територије неког од савезничких племена. Зато би било добро пронаћи барем још неку потврду о западној граници Тројаде, да будемо што сигурнији. Ипак, пре него што ове трагове покушамо пронаћи, да видимо шта то можемо пронаћи за Дарданце, које Хомер зове Тројанцима.
Дарданци или Дардани (Δαρδάνιοι; Δάρδανοι), јесу били један изузетно моћан илирско-трачки народ, веома близак Трибалима, а доста сродни са Дачанима и Мезима. Њихова територија је позната само приближно, протезала се негде од Књажевца до Велеса и од Шар-планине до Бугарске, док је слабо шта познато о њиховим северним границама, а и оно што се зна није поуздано. Знају се тек и њихови већи градови, као: Ulpiana (Липљан), Therranda (Призрен), Vicianum (Вучитрн), Skopi (Скопље), Damastioni (код Охридског језера, али ово је само претпоставка), Naissus (Ниш). Наисус је мало касније постао и седиште римске провинције Мезије, у чијем саставу је била и Дарданија, која је била позната и по свом рудном богатству и развијеној металургији. Дарданска држава била је успостављена негде првом половином 4. века старе ере, а њен први краљ, који се звао Бардилеј, гине, 358. старе ере, од стране Спартанаца, а у рату који води против Македнонаца. У овом рату, македонску војску, као и савезничке војске предводио је Филип II Македонски, а међу овим савезничким трупама били су и Спартанци. Македонци су победу искористили за уједињење са Епирцима и Пеонцима, у тежњи да окупе све земље које су сматрали својим. Али тек после Лисимахове смрти 281. старе ере, након чега је дошло до распарчавања његове државе, Дарданци су се поново подигли. Колика је била њихова моћ показује и понуда дарданског краља Лонгара македонском Птолемеју Керауну 279. старе ере. Он је нудио савез против најезде Келта и веома импресивну војску, 20.000 војника. Управо за Лонгарове владавине, дарданско краљевство је на врхунцу моћи и сигурно највећа сила на овим просторима. Али кад је ова најезда Келта прошла, опет су се наставиле старе зађевице између Дарданаца и Македонаца. Зато Дарданци, око 200. године старе ере, склапају савез са Римљанима против заједничких непријатеља Македонаца. Већ исте године, Дарданци су потпуно преплавили скоро сав северни део државе македонског краља Филипа III, што су поновили и три године касније. Након пола века, 146. старе ере, Римљани су потчинили Македонце али ни то није било сметња и наставку непријатељстава између Дарданије и Македоније. Дарданци су, тад, као изузетно добро обучени ратници, наставили даље угрожавати народе у свом суседству. Само што сада, уместо Македонцима, стварају повелике невоље и својим старим савезницима Римљанима. Угрожавали су их својим упадима, који су, нарочито после савеза са Скордисцима, постали све чешћи. Римљанима је то додијало, па их нападају

и покоравају 97. године старе ере, након чега трајно укидају државу Дарданију и прикључују Горњој Мезији, да би нешто касније постала засебна провинција задржавши исти статус и у оквиру Ромеје. Као борци гласу, дардански ратници постадоше и *ударна песница* империје.
Ово би, у кратким цртама, било све што је потребно да знамо о овим, домаћим *балканским Дарданцима*, како их зове и Милан Будимир, што се историје тиче. Међутим, ако то још *зачинимо* са нешто митологије, онда би требало рећи да је њихов епонимни предак био, јасно, Дардан, син Илира или унук Посејдона и Галатеје. Овог Илира не треба мешати са сином Кадма и Хармоније тог истог имена, који је преко мајке био Зевсова лоза јер је Хармонија Зевсова кћерка и Дарданова сестра. Али сестра Дардана, епонимног претка оних Дарданаца који су били оснивачи Троје. Овај *тројански Дардан* је, по легенди, био син Зевса и Плејаде Електре, брат Јасиона и Хармоније. Према митологији, ово су биле две различите личности, па су, према томе, у питању већ морали бити и различити Дарданци, који, осим истог имена, и нису имали ништа заједничко.
Иако је у питању само митологија, ни ово сазнање не треба занемарити јер се из њега могу извући одређени закључци. Наиме, ако би ти *балкански Дарданци* били потомци *тројанских Дарданаца* који су се само преселили у нови завичај, онда би са њима било пренето и предање о њиховом епонимном претку. Како је, у случају *тројанских Дарданаца*, то била Зевсова линија, дакле, она најача могућа, слаба или скоро никаква могућност је да би се епонимни предак могао променити за линију неког нижег од Зевса, па био то и моћни Посејдон. Иако претпоставка да су Дарданци, вероватно после или за време *Тројанског рата*, могли емигрирати у правцу балканске Дарданије свакако да није без реалних основа, митологија нам говори сасвим другачије. Међутим, она миграција у обрнутом смеру се зато не може искључити, па би тако и *балкански Дарданци* могли бити старији од *тројанских*. Ипак и ту смо далеко од тога да пронађемо икакву потврду ове претпоставке, што значи да је најближе истини једино ако усвојимо да је у питању само исто име и ништа друго. Наравно и за то би нам требала још нека потврда, коју неће бити тако тешко пронаћи. Овде видимо и разлог зашто смо упутили примедбу на тврдњу Милана Будимира кад каже да *не смемо заборавити да наши балкански Дарданци живе у имену Дарданела, односно Хелеспонта*. То је само једна од могућности, која није вероватна али се не може ни сасвим искључити. Нешто тачније је да се Дарданово име јесте сачувало у имену Дарданела јер некадашњи Хелеспонт нису и једини познати Дарданели, нити су Дарданци по коме су названи били једини тог имена, као ни њихови родоначелници. Зато да видимо даље да ли је негде постојао и још неки Дардан, Дарданци али и Дарданели. Ипак, пре тога поново један излет у митологију, у којој би, овог пута, могло бити и нешто историје.
Дардан, родоначелник *тројанских Дарданца*, је повео колонисте из Елије или Аркадије на Пелопонесу до острва Самотраке, заједно са братом Јасионом и сестром Хармонијом. Одатле је касније пловио до Тројаде у Малој Азији, где се оженио Батејом, кћерком тројанског краља Теукра. Овај Дардан оснива град Дарданију, на обронцима планине Иде, која је била близу места где ће касније бити Троја. Иако је Дардан прво хтео основати град на истом брду где је после била Троја, предомислио се јер му је Аполоново пророчиште рекло да је место

уклето и саветовало га да ту не оснива град. После Теукрове смрти, Дардан је наследио краљевство којим је владао из Дарданије. Дардан је са Батејом имао три сина, Ила, Ерихтонија и Идаја. Ил је млад умро и престо је тако наследио, млађи, Ерихтоније, који је сматран најбогатијим смртником. Сам Хомер каже да је поседовао три хиљаде кобила, које су пасле ту на пространим мочварним пашњацима. Ерихтоније је ожењен Астиохом или Калиројом, кћерком речног бога Скамандра (у зависности од аутора), са којом има синове Троја и Асарка. Трој (Трос) је био епонимни оснивач Троје, коју је подигао на једном не много стрмом брду близу Дарданије, док даља судбина Асарка није позната. И овај нови град, назван по Тројy, није био утврђен. Трој је био ожењен, по једној од верзија са Еумедовом кћерком Акаларис, док је по другој он, а не Ерихтоније за жену имао Калирoју, кћерку речног бога Скамандра. Кажу да је управо ова Калироја новоизграђени град назвала Тројом. Трој има синове Ила, Асарака и Ганимеда, као и кћерку Клеоместру коју су звали и Клеопатра. Ганимеда јесте, због његове лепоте, уграбио Зевс и одвео га на Олимп да служи боговима као пехарник, а Трој је поделио краљевство својим синовима Илу и Асараку. Троја је остала у Иловом делу државе, па је тако Ил онај који подигао, али и утврдио градску акрополу, Пергамон на брду изнад Троје. Од тог времена су град звали Троја, Илион и Пергамон. Још Хомер наводи сва три имена. Понекад је дошло до мешања легенди о Дардановом сину Илу, са онима о Тројевом сину Илу, јер први од њих није превише познат у митологији и мало ко да је уопште знао за његово постојање. Нешто о томе смо већ изнели у претходном делу, зато овде то само успут напомињемо. После Троја се дакле тројанска династија дели на два стабла, једно од Ила, а друго од Асарака. У Иловој лози познајемо краља Лаомедон(т)а, који је град Тројy коначно утврдио, уз помоћ богова Аполона и Посејдона, које је Зевс, по казни, послао да му служе. Тако је и чувени кружни зид Троје зидао управо Посејдон, по којем је и назван. Лаомедон(т)ов син али и наследник је био Пријам, који се оженио прво Арисбом, а после Хекабом и којег је требао наследити Хектор, његов најстарији син. Његов други син био је Титон, Пријамов брат, који је отишао на исток до Етиопије, где са Еос има и сина Мемнона. Мемнон је дошао у помоћ Тројанцима са великом војском, али га је у бој убио Ахил. Пријмова грана је владала делом народа који себе зову Тројанци, док је друга грана, од Асарака, преко Каписа и Анхиса, који је отац Енеји коме је мајка Афродита. Ова грана влада народом који је још под старим именом, Дарданци. Иако све овде изнете податке можемо пронаћи код старих писаца, чак и код историчара, њихово порекло је очигледно митолошко, па га тако треба и третирати. Ево, у скраћеном облику, део који смо раније цитирали од Диодора са Сицилије:

(4.74.3) *Али пошто је Тантала, који је навукао на себе непријатељство богова, Тројев син, Ил, протерао из Пафлагоније, морамо такође изнети све што се односи на Ила и његове претке.*

(4.75.1) *Први који је владао као краљ над тројанском земљом био је Теукро, син речног бога Скамандра и нимфе са планине Иде. Он је био угледан човек и учинио је све да се народ ове земље назива Теукри, по његовом имену. Теукру се родила кћерка Батеја, коју је Дардан, Зевсов син, узео за жену, а када је Дардан наследио престо, назвао је народ земље Дарданцима по свом имену и осно-*

вао град на обали мора, који је по себи назвао Дарданија. Њему се родио син Ерихтоније, који се много одликовао срећом и богатством. О њему песник Хомер пише: Он је био најбогатији од смртника; Имао је три хиљаде кобила које су пасле по његовим мочварним пашњацима.
(4.75.3) *Ерихтонију се родио син Трој, који је народ ове земље назвао Тројанцима, по свом имену. Троју су рођена три сина, Ил, Асарак и Ганимед. Ил је у равници основао град, најчувенији међу свим градовима, дајући му по себи име Илион. Илу се роди син Лаомедон, који роди Титона и Пријама. Титон, након што је извршио поход на оне делове Азије који су лежали источно од њега, се отиснуо чак до Етиопије Овде је са Еос, како митови говоре, родио Мемнона, који је притекао у помоћ Тројанцима је био убијен од Ахила. Пријам се оженио Хекабом и добио, поред низа других синова, Хектора, који је стекао веома велику славу у Тројанском рату.*
(4.75.5) *Асарак је постао краљ Дарданаца и родио је Каписа, чији је син био Анхис, који је са Афродитом родио Енеју, најчувенијег човека међу Тројанцима. А Ганимеда, који је надмашио све људе лепотом, богови су уграбили да служи као Зевсов пехарник.*
Иако је у питању само митологија и ништа друго, све се врло природно уклапа у нека сазнања до којих смо дошли овим истраживањем, чему се мало ко могао надати. Наиме, ако је Трој заиста имао потребу и да подели краљевство на два дела, онда је за то морао имати и неки други ваљан разлог. Сигурно не само то да остави једнаке делове својим синовима. Ваљан разлог би могао бити и да је краљевство било превелико, па би његова подела допринела да се њиме лакше управља. Такође, још код Хомера, оба краља налазимо у Троји, како Пријама, тако и Анхиса. Тако би Троја морала бити и негде близу границе ова два дела државе, али у Иловом, односно нешто касније у Пријамовом делу. По легенди је убрзо, након што је Троја подигнута, град Дарданија престао да постоји као засебан град и припојио се Троји. По једној од варијанти је била толико близу да су два града постала један, а по другој су сви становници Дардановог града напустили град и прешли у Троју.
Међутим, као и увек у митологији, постоји и друга легенда о оснивању града, у којој нема Троја него је град основао Ил. Он је, као победник у рвању од краља Фригије, добио педесет младих парова и једну краву. Краљ му рече да иде за кравом и оснује град тамо где крава први пут стане да се одмори, па је кажу Ил тако и учинио. Међутим, ова легенда исувише наликује на легенду о Кадмовом оснивању Тебе у Беотији, за коју знамо да је основана раније од Троје. Такође, ако је у питању Фригија, онда би и Илион морао бити у Малој Азији. Тешко би било могуће да се крава не би одморила нигде до Хелеспонта, а још мање и да би је неко превозио преко мора. Пошто је град морао бити на брду, као и сви градови у оно време, сигурно се не би крава пењала на неко брдо да се одмори. Све у свему, у овој легенди је тешко препознати ишта смислено, па смо је зато изнели тек реда ради. Ипак у њеном наставаку је митска прича да се Ил и није вратио у Дарданију, него је оставио брату Асараку да оданде влада, а он влада из Троје. Према овоме, Трој није поделио државу него су његови синови то и урадили сами. Тако се могло десити да је Дарданија под Асараком ипак била у Малој Азији, док је Илион био у Тракији, па тако ова два града онда нису била

близу један другом. Могуће је дакле било и да је Пријам владао у Илиону, док би Анхисово седиште ипак било у граду Дарданији и поред тога што их и код Хомера налазимо у Троји. Но и поред ове легенде, знатно је вероватније да је Троја ипак била негде близу граничне линије између Анхисовог и Пријамовог дела државе. Само да видимо и где. За ову последњу легенду, постоји и једна могућност да је Ил победио у рвању код бригијског краља, што би значило да је и град који је основао морао бити негде на Балкану, као и Бриги. Међутим, како је и то већ утврђено на више других начина, нема потребе да томе и даље придајемо неки значај.

Ове легенде смо и наводили само зато јер им тек постојање Тројаде у Тракији даје неки смисао. Наиме, ако би Тројада била сведена само на део полуострва Бига у Малој Азији, онда се не види никакав ваљан разлог да се држава дели. Њена површина би напросто била недовољна да би се указала потреба за том поделом, нити би се ова подела могла и извршити поштено према постојећим ресурсима, а ни према некој природној граници. Са Тројадом и у Тракији већ је друга ствар. Ту се река Марица налази на приближно једнаком одстојању од источне и од западне границе, па би овом реком онда могла ићи и та подела на Пријамов и Анхисов део. Али тиме ћемо се позабавити нешто касније, зато да се, после овог краћег излета у митологију, вратимо нашим Дарданцима.

Није спорно да се у називу мореуза Дарданели налази Дарданово име. Ово име је новијег датума, из времена Османлија, док античким ауторима није било познато. Сви користе искључиво Хелеспонт. Дарданели је био дворац који је био са обе стране мореуза и по њему је мореуз и именован. Али дворац могуће дугује своје име граду Дарданији на Хелеспонту, који је, опет, назван по своме оснивачу Дардану, који је живео у 6. веку старе ере. Позната је гробница овог Дардана, који носи име родоначелнику Тројанаца. Овај Дардан, дабоме, и носи име по Дардану из Илијаде, тако да и ова веза, ипак, постоји само је посредна. Ово није и једина гробница, у овој области, која је припадала некоме ко носи име Хомерових јунака. Све потичу приближно из истог времена, а то 6. или 5. век старе ере, што само сведочи о популарности *Илијаде* у овој области. Град Дарданију негде на Хелеспонту помињу многи антички писци, а најважније је да га помиње и Херодот јер тиме потврђује да је град постојао у његово време. Ево шта он каже:

(5.117) *Даурис је упутио своју војску против градова на Хелеспонту, узевши редом Дарданију, Абид, Перкоту, Лампсак и Паис, од којих је сваког дана заузео по један*.

Град Дарданију помиње и у делу где описује пролаз Ксерксове војске, који смо раније већ цитирали.

Такође, нико од античких писаца не користи име Дарданели, него искључиво Хелеспонт, као ни средњовековни писци. Дарданеле не помиње енциклопедија *Суда* из 10. века. Иако је порекло имена без сумње хеленско, оно је тек почело да се употребљава у османско доба. Све то можда изгледа помало необично јер управо Турци овај мореуз не зову Дарданели него *Çanakkale Boğazı*. У преводу то и значи *мореуз* (*теснац; пролаз) Чанкале*, по истоименом граду чије би име могли превести као тврђава лончарства (چانـاق (çanak-лончарство); قلعـــه (kale-тврђава)). Појам богазе се користи и у српском језику, знамо да је реч турског

порекла али превод ником није потребан. Град Чанкале је био доста познат по производњи керамике и лончарству, али и по османској тврђави Султаније, па је тако и назван. Међутим, управо у османско доба, са сваке се стране мореуза налазио по један дворац, а оба дворца заједно звала су се Дарданели, вероватно по граду Дарданији, древном граду на азијској обали теснаца за који се сматра да је име добио по Дардану. По ком Дардану и кад, већ смо раније разјаснили. Све до османског доба употребљаван је само древни хеленски назив мореуза, Хелеспонт (Ἑλλήσποντος), што значи *Хелино море*, све по митолошкој причи о кћери Атаманта и Нефеле која се ту утопила након што је пала са летећег овна златног руног овна. У класичној литератури може се наћи и име Hellespontium Pelagus, Rectum Hellesponticum, и Fretum Hellesponticum.

Значи некад у османско доба, Хелеспонт је преименован у Дарданеле, што су изгледа прихватили сви осим Турака. Међутим, то нису и једини Дарданели. На Ортелијусовој карти, коју смо већ помињали, су уцртана још два мореуза у Јонском мору са овим именом, изузетно близу један другом. Тај део карте смо издвојили на карти 13, а остаће и даље мистерија по којем су Дардану били и названи ови мореузи.

Херодот додуше помиње град Дарданију на Хелеспонту, али ту није помињао никакве Дарданце. Њих једноставно нико не помиње у Малој Азији, осим ако тумачи Хомера. Од многих који су тај део лично и посетили, једноставно нико не помиње никакве Дарданце. Херодот помиње Дарданце али на необичном и сасвим неочекиваном месту, чак у Месопотамији. Ево шта он каже:

(1.189) *Када је Кир на свом путу према Вавилону стигао до реке Гиндес, чији су извори у планинама Матијенаца, а која тече кроз Дарданце и улива се у другу реку, Тигар, која тече поред града Описа излази на Еритрејско море*.

Дардан се звао и један Тројанац, Бијасов син, ког у *Илијади* (20.460-462) убија Ахил, а колико је то било често име сведочи још и Диодор са Сицилије у својој *Историјској библиотеци*. Он помиње *Идеју, кћерку скитског краља Дардана*, што је опет неки сасвим други Дардан.

(4.43.3) *Јер се Финеј оженио Идејом, кћерком скитског краља Дардана*.

Како је у питању краљ, није искључено да је и он могао постати родоначелник неких скитских Дарданаца, а о *тројанском Дардану* Диодор каже и да се родио на Самотраки:

(5.48.1) *И док су Самотрачани живели под оваквом владом, кажу да су у тој земљи рођени, од Зевса и Електре, која је била једна од Атлантида, Дардан и Јасион и Хармонија*.

(5.48.3) *Од ове деце Дардан, који је био човек који је имао велике планове и био први који је прешао у Азију на импровизованом чамцу, основао је на почетку град по имену Дарданија, организовао краљевство које је лежало око града који је касније назван Троја, а народе је по себи назвао Дарданцима. Такође кажу да је владао многим народима широм Азије и да су Дарданци који живе изван Тракије били колонисти које је он послао*.

Из (5.48.1) је узет само део, тек да би се видело о ком се Дардану ради, док смо оно главно пренели у потпуности. Дардан, син Зевса и Електре, је био рођен на острву Самотраки , са које је отишао у Азију. Народ је, по самом себи, назвао Дарданцима, што би значило да ови *тројански Дарданци* изворно и потичу из

Мале Азије. Он је владао многим народима широм Азије, али су сви Дарданци изван Тракије колонисти које је он послао. Дакле, могао их је послати само из Тракије. Ово последње је у јасној супротности са свим претходним! Делује као да је Диодор сакупио податке из бар два извора, које није баш превише вешто укрстио. Ако су сви Дарданци изван Тракије од *тројанских Дарданаца*, онда то значи да су поред њих, у Тракији, морали постојати још неки Дарданци који то нису били од ових Дарданаца. Били су дакле неког другог порекла. На неки други извор наводи и то што Диодор као да говори да су Дарданови колонисти послати из Тракије и то, где другде него, у Малу Азију, док пре тога каже да су Дарданци тамо настали. Подсетимо се да Лорент тврди да су Дарданци трачког порекла, али каже и да се острво Самотрака некад звало и Дарданија, што се и слаже са овим закључцима из Диодорових тврдњи. Поред свега тих, да Диодор заиста зна за још неке Дарданце, што се можемо се код њега и уверити. Ево где их налази:

(22.9.3) *На путу за Термопиле, пошто је тамо било мало хране, напустили су још двадесет хиљада људи. Сви остали су изгинули док су пролазили кроз земљу Дарданаца, а ниједан човек није остао да се врати кући.*

(28.2.1) *Он (Филип) је такође предводио експедицију против Дарданаца, иако му они нису учинили ништа лоше и након што их је победио у отвореној бици масакрирао је више од десет хиљада људи.*

Једни су били негде близу Термопила, што су опет неки нови Дарданци, а ови други су они које смо назвали *балкански Дарданци*, а против којих је и ратовао македонски краљ Филип II, што смо раније већ поменули. Иако би тако и ове, *термопилске Дарданце*, могли назвати *балканским*, пошто су и они на Балкану али не смета, може и овако. Очигледно је да уз помоћ Дарданаца, од којих смо највише очекивали, не можемо сазнати ништа што би нам могло и користити. Разних Дардана, Дарданаца и Дарданела има превише. Дардан је очигледно и било исувише често име. Међутим, иако нам ништа више није потребно, тек да видимо још шта о Дарданцима каже Страбон. Разлог томе је више што помиње Пеонце, које налазимо и код Хомера и који нам можда могу помоћи да тачније одредимо западну границу Тројаде. Поред Пеонаца он помиње Арде, Ардиеје или Ардеје који су били суседи Дарданаца, а за које неки истраживачи тврде и да су понекад замењивани са Дарданцима. Истини за вољу, писац ових редова није лично наишао ни на један овакав случај, али нема ни разлога да сумњамо и у овакве наводе. Никоме не треба потврда да је лако могуће заменити *дард* са *ард*. Напре да видимо шта Страбон каже у вези наших *балканских Дарданаца* и суседних народа:

(7.5.1) *Полибије каже да се са планине виде оба мора, али то је нетачно, јер је удаљеност до Јадрана велика и много је ствари које заклањају поглед. С друге стране, скоро цела Арди(е)ја је близу Јадрана. Али Пеонија, која је сва на висоравни, је негде у средини. Пеонија је са обе стране омеђена, прво, према трачким крајевима, Родопима, планином која је по својој висини одмах до Хемуса и друго, са друге стране, према северу, илирским деловима, земљом Аутаријата и онда Дарданаца.*

(7.5.6) *Ардиеје су назвали људи из каснијих времена Вардиеји. Пошто су њихове гусарске банде пљачкале по мору, Римљани су их потиснули са обале у ун-*

утрашњост и натерали их да обрађују земљу. Али ова земља, тврда и сиромашна, није погодна за земљорадничко становништво, па је стога племе потпуно пропало, скоро да је у потпуности уништено. Исто је задесило и остале народе у том делу света. Чак и оне, који су били најмоћнији у ранијим временима. Сви су били потпуно понижени или уништени, као на пример Боји и Скордисти, међу Галатима, Аутариати, Ардиеји и Дардани, међу Илирима и Трибали међу Трачанима. Односно, смањивани су прво у међусобном ратовању, а потом и против Македонца и Римљана.

(7.5.7) *Било како било, после обале Ардиеја и Плереја долази Рисонски залив и град Рисо, као и други мали градови, као и река Дрило, која је пловна у унутрашњост према истоку све до дарданске земље. Ова земља се граничи са племенима Македонаца и Пеонаца на југу, као и Аутаријата и Дасарета, различитим народима на различитим странама, који су повезани једни са другима и са Аутаријатима. Дарданцима припадају и Галабри, међу којима је један древни град, али и Тунати, чија је земља придружена држави Меда, трачког племена на истоку. Дарданци су толико дивљи да копају земунице испод својих ђубришта и тамо живе, али ипак брину о музици, увек користећи музичке инструменте, како фруле, тако и жичане инструменте. Међутим, ти људи живе у унутрашњости, а касније ћу их поново поменути.*

(7.8.4) *Пеонија се налази на истоку ових племена и на западу од Трачких планина, али на северу од Македонаца. Путем који води кроз градове Гортинијум и Стоби стиже се до . . . (кроз који протиче Аксиј и тако отежава пролаз из Пеоније у Македонију, као што Пенеј протиче кроз Темпе и тако раздваја Македонију од Хеладе). Граница Пеоније се простире јужним делом земаља Аутаријата, Дарданаца и Ардиеја, простирући се до Стримона.*

(8.8.5) *Даље до Солуна шест стотина шездесет, а одатле преко Ејдомена, Стобија и Дарданије до Истра три хиљаде двеста (стадија).*

За Дарданце већ знамо где живе, док Ардиеји излазе на Јадран. А град и залив, које Страбон помиње, су Рисан и Рисански залив, док је река Дрило данашњи Дрим. Пеонце, по Страбону, налазимо од Вардара па све до Струме. Хомера је певао да су живели на Вардару, док их Херодот налази на Струми. Теукри су, по Херодоту, живели међу Пеонцима на Струми, што значи да је и Тројада пре била до Вардара али ћемо ипак покушати пронаћи макар још неку потврду ове претпоставке. Засад би могли рећи да смо помоћу Пеонаца сазнали више тога, него уз помоћ Дарданаца. Али макар смо сазнали свашта занимљиво о разним Дарданцима. Сад прелазимо на *тројанску Дарданију*, јер помена Дарданаца у Малој Азији нема. Наравно, поново према Страбону:

(7.8.49) *Јасион и Дардан, два брата, живели су у Самотраки. Али када је Јасиона ударио гром због његовог греха против Деметре, Дардан отплови са Самотраке, оде и настани се у подножју горе Иде, назвавши град Дарданијом, поучи Тројанце Самотрачким мистеријама. У ранијим временима, међутим, Самотрака се звала Самос.*

(10.2.10) *Тројанци и Ликијци и Дарданци, што значи да су Ликијци и Дарданци били Тројанци.*

(12.4.6) *И сам песник даје Есеп као границу Миза, јер је именовао област Тројаде изнад Илиона која је била подчињена Енеји, а коју он назива Дарданијом.*

(13.1.11) *На граници између територије Кизика и Пријапа налази се место звано Харпагија, одакле је, према неким писцима митова, отет Ганимед, док други кажу да је ухваћен у близини Дарданског рта, близу Дарданије*.
(13.1.24) *И живео је на обалама лепог Сатниоиса у стрмом Педасу. Ова места су у континуитету са Дарданијом и Скепсидом и такорећи су друга Дарданија, али нешто ниже*.
Имамо град Дарданију и област Дарданију, чак две, али нема нигде Дарданаца. Све се своди само на тумачење Хомера, како је и код других античких писаца. Ипак, по Диодору је било неких Дарданаца и изван Тракије, а то може једино бити у Малој Азији јер све друге које зна већ помиње. Ипак, ако су Дарданци били исто што и Тројанци, а део Тројаде био у Малој Азији, онда морамо дати за право Диодоровој тврдњи и без потврде других историчара. Зато да видимо можемо ли нешто закључити на основу досадашњег истраживања.

Где је била западна граница Тројаде не знамо тачно, можда до Струме или и до Вардара. Мада постоје већ одређене потврде да је била на Вардару, узећемо да је била на Струми јер у то можемо бити релативно сигурни. Док се за источну, антички писци листом слажу у томе да је ишла реком Есеп на полуострву Бига у Малој Азији. Можда је источна граница допирала и до некадашњег Кизика и језера Куш, али то је свега двадесетак километара источније, па приближно на исто дође. Јужна граница је била на реци Тузли у Малој Азији, античког имена Сатниоис или Сатниоент, а северна је, дакако, морала ићи и врховима Родопа у Тракији. На свим другим местима је било море. Тако упоређујући европски и азијски део Тројаде видимо да је европски био вишеструко већи, чак у случају да је Тројада била само до Струме, а не и до Вардара. Ово би важило и ако би послушали Страбона па Тројади додамо земље њихових савезника и рођака на југу Лелега и Киличана, па чак и Телефову Мизију. Имајући ову државу на два континента, ниједан мудар владар не би градио главни град у Малој Азији, или у њеном мањем делу. Поготово што овде, у време успона Тројаде, цвета моћна хетитска држава. А у тим околностима би и тројански град, са европске стране, сигурно био знатно безбеднији у могућој ратној ситуацији. Хетити су били пре свега копнена сила, иако су имали излаз на море, па би тај град преко мора био знатно безбеднији јер би евентуални прелаз преко Хелеспонта могла бранити и флота. Град у Тракији је, према томе, на сигурнијем месту него у Малој Азији. Поготово што овако велике и моћне државе, попут хетитске, у то време, и није било у Тракији. Без обзира какаве су имали односе са Хетитима, ако су били и добри увек су се могли и покварити. Где би, уосталом, и могао изградити свој главни град владар који би владао државом од Вардара или Струме у Европи, па све до Есепа у Малој Азији. Сигурно не на месту где нас је одвео Шлиман. Просто, ово место се налази у правом смислу речи *усред ничега*. Не налази се ни на једној важнијој раскрсници копнених путева, а чак ни на важнијем путу. Како није било на мору, значи да није могло бити ни некаква важна лука, нити је било близу важнијих лука. Подсећамо се да она званична прича о претовару бродова и копненом путу уздуж Дарданела кроз Малу Азију *не држи воду*. Тај копнени пут би био дуг бар 80 km, док са друге стране Дарданела, а од градова Кардије или Иде на Трачком мору па до Пактије на Мраморном може бити око

5-7 km. Ако би Троја била игде на полуострву Бига, онда би то било једино на месту самог прелаза преко Дарданела. Добро знамо да је тај прелаз био између градова Сеста и Абида, где струја није била ни толико јака као у најужем делу мореуза. Како је ту био Абид, који помиње још Хомер, није могла бити Троја. Исто би важило и за град Сест са супротне стране мореуза. Али поред Сеста, на Галипољском полуострву, постоји још једно згодно место, или боље рећи област, где се Троја могла налазити. То је на земљоузу између градова Кардије и Пактије. Град на једном оваквом *сувом пловном путу* између два мора, још и има неког смисла. Тако би овај град, поред контроле пловидбе Дарданелима и контролисао један стратешки континентални пут. Основна мана овог рејона би била недостатак река и наравно превелика удаљеност од западне границе. Тако да ни ово место није сасвим погодно за главни град, а ни контрола само једног пута није била довољна за важно трговинско чвориште, какво је Троја морала бити. На крају, Тукидид нам је већ одговорио шта се на том месту и налазило! Друга места на полуострву Бига исто не можемо узети у обзир јер ту напросто није могло бити неког важнијег трговачког чворишта. Главна саобраћајница до средишта Мале Азије је била долина реке Меандар, а у близини њеног ушћу се налазио град Милет, који је превише удаљен од полуострва Бига. Овом обалом Мраморног мора се додуше могло доспети до Црног, али је и пут у том правцу из Тракије водио још и преко Босфора. Тако се кроз део Тројаде у Малој Азији ишло само према Мизији на истоку и евентуално тек према земљама Лелега и Киличана на југу Тројаде. Зашто уопште покушавамо сместити Троју на место где би се потенцијално могло налазити и веће трговинско чвориште? Заиста би било тешко замисливо да би Троја постала толико богат град само од пловидбе Дарданелима, јер напросто Дарданелима није ни могло пролазити толико лађа због малог броја становника у тим областима. Зато би се могло очекивати да је Троја била управо на неком важном копненом трговачком чворишту. То нам и доста олакшава потрагу јер оваквих места не може бити много у целој области. Већ смо се уверили да их у њеном малоазијском делу нема уопште, па остаје и да видимо како стоје ствари са Тракијом. Сама контрола копнених путева кроз Тракију би граду Троји омогућила многоструко већу материјалну корист него само контрола Дарданела. Међутим, док за контролу пловидбе није важно да и Троја буде на самим Дарданелима, јер приход од пловидбе свакако иде краљу Тројаде, за копнени пут то није случај. Ту је за развој града било важно да сам град буде важно трговинско чвориште, па би га на неком таквом месту требало и тражити. Треба само да проучимо античке путеве кроз Тракију, који су, као и данашњи, ишли речним долинама и морском обалом. А контролишући путеве, Тројанци би, уз помоћ својих савезника Брига, Пеонаца и других, држали под контролом све правце од Јадранског па до Мраморног мора и цео северни Егеј. Стратешки најбоље место за главни град овакве државе би јасно било у долини једне од река. Можда негде близу ушћа у Егејско море, ако је место и безбедно од поплава или на неком сувљем месту, које није удаљено од морске обале, не превише. Вардар је ипак био преблизу западне границе, што околину Солуна не чини погодним местом за главни град. Тако нам остају реке Струма, Места и Марица. Места нема довољну дужину да би повезала и Тракију са морском обалом, а њен ток кроз планине је местимично непроходан и због тога крајње

непогодан за копнени пут. Струма јесте нешто погоднија, иако и она има, у планинском току, једно или два и нешто теже проходна места, док је Маричка долина сасвим одговарајућа. Ова долина и јесте и најприроднија веза егејског поморја са богатом Тракијом, са којом је робни промет вероватно и био веома интензиван, па тако и најзначајнији. Овакав закључак проистиче из сазнања о трачкој цивилизацији која је била бар једнако напредна као и егејске, а већ по многим сегментима и супериорнија. Као што знамо, нешто слично је тврдио и Лорент, на чему смо му одали признање. За ове чињенице можемо захвалити археологији, док стереотип пренет од Грка и Римљана све Трачане углавном и осликава као обичне дивље хорде. Имајући у виду претходне чињенице али и закључке, Троји смо се могли надати управо у Тракији и то не било где, него на траси старог римског пута који познајемо под називом *Егнатијев пут (via Egnatia).* Ова тврдња изгледа, на први поглед, потпуно бесмислено, пошто је овај пут изграђен бар један миленијум после уништења Троје. Да бисмо били јаснији, стари *Егнатијев пут* је данас могуће видети само код места Филипи, близу Кавале, као и нешто источније од Александрополиса, а недалеко од бање Лутра Трајанополис. Ову другу локацију је писац ових редова лично посетио, док ону деоницу код старог града Филипа није ни успео пронаћи. Ни комадић овог пута не постоји на другим местима, просто зато што је сваки нови пут ту грађен преко старог. Јасно да ни Римљани нису по том питању били никакав изузетак, него су, кад год да су имали прилику, поплочавали каменом онај већ постојећи пут. Зато итекако има смисла град Троју тражити уздуж трасе овог пута. Знамо да је град и био негде у долини Марице на *Егнатијевом путу*, па нам је већ тиме избор доста сужен. Треба само преиспитати и која су то места била погодна за насељавање, а ни њих сигурно нема баш превише. Мислимо наравно на десну обалу Марице, јер пут из Тракије води управо овом обалом, па тако ни град Троја није могао бити на супротној. Истовремено није могао бити ни далеко од места где се ова река могла пребродити, а то је било негде на простору између Фереса и Пеплоса. Ова два места су удаљена свега 9 km, а наспрам њих се на другој обали налази Ипсала. Управо код Ипсале су једном тек уједињене снаге четири трачка племена напала римску војску предвођену генералом Манлиусом Вулсом, на повратку из ратног похода у Малој Азији, 188. старе ере. Јасно да је онда војска намеравала прећи реку негде код Ипсале. Иако нема података где се овај напад тачно десио, било би прилично разумно претпоставити да је римска војска баш и нападнута приликом прелаза преко Марице, јер знамо да су овом приликом били масакрирани. У сваком случају, можемо бити сигурни да је у области између Пеплоса и Фереса и најпогодније место за прелаз преко реке. Ову информацију треба упамтити јер ћемо је још и користити нешто касније, а сад да наставимо даље са Тројом. Такође, знамо да је град Троја морао бити на неком узвишењу ради лакше одбране, пре свега од поплава, али исто тако и од потенцијалних нападача. Једино место које све ове критеријуме задовољава, а које је истовремено и на *Егнатијевом путу* и близу брода на Марици је град Ферес. Дакле оно исто место где смо нашли *Хомерову Троју* али и *митолошку Троју*, што би значило да Хомер ипак није бајкописац. Истина, град на оваквом месту би имао сасвим добре шансе да се развије у јак трговачки центар. Био би на важном раскршћу копнених путева и недалеко од

безбедне речне луке. Тако би сав промет из Тракије према луци пролазио крај Троје, онда према Малој Азији преко Дарданела опет овуда, као и целокупни промет морском обалом према Вардару, Јадранском мору и Пелопонесу, али и путеви у супротном смеру, егејском обалом, према Босфору или Дарданелима.

Тако смо, уз минимум чињеница, већином од Херодота, као и понешто *здраве памети*, могли доћи до Троје и без икакве Хомерове помоћи. Скоро да нам ту нико осим Херодота и није био потребан. Фриги из Мале Азије јесу нас довели до својих саплеменика, европских Брига, који су били од непроцењиве користи при одређивању западних граница Тројаде. Као што смо видели, доста лако се може стићи и на обалу Марице, а сама путна мрежа указује на могуће позиције града. Овде и није било дилеме јер једноставно не постоји алтернативно место. Узгред, чак и без тога, довољно је видети уживо овај градић и свакоме би било јасно да погодније место за људско насеље не постоји надалеко. То је једно, не превише високо брдо, око 91 m, са извором мање реке на самом врху, а испод са топлим и хладним изворима, који се сливају у другу реку подно брда. Тако је место са три стране окружено воденим препрекама, од којих је једна, тешко савладив, омањи кањон, а у продужетку лежи висораван на обронцима зелене шумовите планине, док је ниже града плодна речна долина. Готово па идеално место за утврђени град који би, са добрим зидинама, уз све природне препреке и сопственом речицом унутар зидина, било скоро немогуће заузети. Све заиста веома лепо звучи, чак и сасвим логично, у то нема сумње. Међутим, овде ипак има премного закључака из премало чињеница. Зато морамо наставити, шта би друго могли. Да видимо можемо ли наћи још неку потврду о западној граници Тројаде на Вардару.

По том питању ћемо привремено напустити античке ауторе и позвати у помоћ Милоша С. Милојевића. Он се, у својим *Одломцима*, позива на Ламанског:

Но све то на страну, али питамо све противнике Срба и њихове старине: Како је могао наш цар и император Душан постављати у старој Троји у Малој Азији свога намесника да тамо није било Срба? Ево подлиних речи летописчевих, и т.д. види В: И: Ламан: О слав: в: М: Азији.

„Богдану мужу искусну во воинствених потребах одал Ассак в Тројади!“

Пре него што истражимо о ком се Богдану и којој Тројади ради, да проверимо шта то Ламански стварно каже у делу на које нас Милојевић упућује. За сваку тврдњу на коју наиђемо код било ког од аутора увек проверавамо шта то тачно пише у оригиналу. Разлог свакако нису измишљања него просто тек погрешне интерпретације, али ништа мање ни непрецизни преводи. Зато нећемо, с тим у вези, дати изузеће ни Милојевићу, поготово зато што га данашњи историчари оптужују да је измишљао. То што на питање шта је то измислио, увек и остају неми јер ништа од њега нису ни прочитали, очито никоме не смета. Тако се та лоша навика, да људи коментаришу оно што сами нису прочитали, наставља и присутна је у једном делу научне заједнице. Да неко коментарише туђе радове само на основу тога што је прочитао нешто о њима, претежно на интернету, не приличи ни аматерима, а не научницама. Можемо се само надати да ће се ова пракса у будућности прекинути, или бар осетно смањити, мада се за сада и не виде неки позитивни помаци. На то ћемо се изгледа ипак начекати, као и на то

да неко коначно одговори на омиљено питање писца ових редова: *Шта је то Милојевић измислио*? Најпре да видимо оригинални текст Ламанског са стране 189 његове књиге, тек да проверимо да ли га је Милојевић стварно измислио:
Почтенный любитель Сербской старины Верковичь нашелъ не такъ давно въ Кратовскомъ монастырѣ одинъ любопытный памятникъ относительно раздѣленія монархіи Душана между его вельможами. «Это большой листъ, на которомъ начерчено 8 круговъ; въ каждомъ кругѣ надпись». На верхней части листа, въ третьемъ кругѣ, читаемъ слѣдующую надпись: «Богдан» мужу искуснЎ во воинственныхъ потребахъ одаль градь ассокь в' троади». Понынѣ, сколько мнѣ из вѣстно, еще не имѣлось никакихъ свѣдѣній не только о Славянскихъ владѣніяхъ, но и о Славянскихъ поселеніяхъ въ древней Троадѣ. Когда и какимъ путемъ пріобрѣлъ себѣ Стефанъ Душанъ это владѣніе, сказать теперь трудно; быть можетъ, оно было уступлено Византійскимъ дворомъ за какую нибудь услугу или помощь, оказанную Сербами Грекамъ, при Милутинѣ и его преемникѣ, или при самомъ Душанѣ, который, твердо задумавъ завоеваніе Цареграда, не могъ не пользоваться всѣми случаями, благопріятствовавшими этой цѣли; а въ этомъ отношеніи для него, конечно, было весьма важно имѣть какую нибудь точку опоры въ Малой Азіи.
Милојевић нам је тачно пренео речи Ламанског, али он се у свом тексту позива на Верковићев налаз на зиду Кратовског манастира где је тај натпис прочитао. Милојевић ту Верковића не помиње, а касније ћемо видети и зашто је то тако.
Али да се вратимо на Ламанског (Владимир Иванович Ламанский; 1833–1914), руског историчара, слависту, филолога, етнографа, публицисту и критичара. Био је професор универзитета и члан *Петербуршке академије наука* од 1899. године, дописни члан *Друштва српске словесности* од 1863. године, дописни члан *Српског ученог друштва* наименован 1864. године и почасни члан *Српске краљевске академије* од 1892. године. Милојевић се ту и позива на магистарску дисертацију Владимира Ивановича, коју је завршио 1859. године, а и одбранио годину дана касније, на занимљиву тему *О Словенима у Малој Азији, Африци и Шпанији* (*О славянах в Малой Азии, Африке и Испанйи*). На странама 189-190, налази се оно што нас занима, а цео текст у оригиналу смо већ и дали испред. Милојевић је верно пренео оригинални текст, осим што је испред имена *Ассак* изоставио реч *град* која стоји код Ламанског, али је зато написао име тог града великим словом, што Ламански није. Такође, Ламански се у тексту позива и на Верковића, кога Милојевић нигде не помиње, иако му је и Верковићев рад био сигурно боље познат него Ламанском. Наравно, ни то није без разлога, јер ево шта Милојевић каже о Верковићу у *Одломцима*:. *Друга нам је личност Г. Григоровић, који опет свуда и на сваком месту види Бугаре, као и продана и сваког презрења достојна издајничка душа свога народа и племена, унијатског пропагандисте, Г. Стефана Верковића, који на рус. језику написа: да су у дибарској нахији прави и најстарији Бугари!? Г. Григоровић у охридској патријаршији види, чисту, бугарску патријаршију. Тако он и у надписима, у којима се нигде и не спомињу Бугари но Мизи, види и налази само Бугаре.*
Као велики српски родољуб, Милојевић не може да смисли никога ко заступа бугарску страну, као што су били Григоровић, који свуда види Бугаре чак и без икаквог основа, али и Верковић који је у почетку српски, а касније и бугарски

национални прегалац. Зато га Милојевић сматра издајником, а како је Стјепан Верковић по рођењу католик из Босне назива га *унијатским пропагандистом*. Поред тога, на другом месту, у тексту Милојевић исмева и његову *филолошку мудрост*. Ако то сагледамо из другог угла и саме перспективе Милојевићевог времена, кад је постојала борба између Срба и Бугара и за што већу наклоност словенских народа у окупираним словенским земљама, онда је његов поступак у неку руку разумљив. Но, да видимо шта је познато о Верковићу.

Стефан (Илија) Верковић (Стипан или Стјепан) (1821-1893), вредан сакупљач народних песама и старинар. Постао је познат тек по збирци народних песама *Веда Словена*, која се сматра научним фалсификатом. Настојао да докаже да су Словени прастановници Балкана и потомци Илира, Трачана или и Македонаца (античких), као и да потичу из Индије. Био је и дописни члан *Друштва српске словесности* од 1863. Дописни члан *Српског ученог друштва,* именован 1864. Почасни члан *Српске краљевске академије* од 1892. Он је студирао теологију у Загребу, али онда под утицајем *Илирског покрета* напушта студије и одлази у Београд 1848. године. Ту се упознао са Илијом Гарашанином, а прешао је и на православље. Гарашанин га је упутио у Македонију, са циљем да тамо обавља поверљиве послове за Кнежевину Србију, где је боравио пуних десет година, од 1850. до 1860. Бавио се археологијом, историјом и скупљао народне песме. Један део сакупљених песама издао је 1860. у Београду, али као *Народне песме македонских Бугара*. Сакупио је, у Македонији, старих рукописа и књига, али се бавио и трговином антиквитетима. Бугарска влада му је доделила пензију у замену за његову збирку антиквитета, па је остатак свог живота био у Софији. Милојевић му никад није опростио *што се продао за једну пензију*, да још и не кажемо како је пре тога већ, заједно са Матијом Баном, радио за српску владу. За Милојевића, ратника и српског патриоту, ово је била издаја. Колико га није трпео може се видети по томе што га назива *унијатским пропагандистом* иако је одавно прешао у православље. Верковић се надао да ће успети те своје идеје доказати помоћу народне предаје Помака, муслиманског становништва. Идеје је црпио од Раковског, који је тврдио да грчка митологија настала преправком старобугарске митологије, да је бугарски претопљени санскрит и да су Пелазги као учитељи Грка били у ствари само различито називани, час као Етрурци, те Илири, Македонци и као Бугари. Сличне идеје постоје и данас, али не само код Бугара. Верковић је почео да тражи доказе за своја веровања и један учитељ из Крушева, Гологанов, почео је, по Верковићеву налогу, тражити оне песме које говоре о старом македонском цару, о Орфеју, али још и о пресељењу Словена из Индије. Међутим пошто Гологанов није ништа нашао, наводно је и почео да измишља и продаје Верковићу песме, какве је овај тражио. Верковић је тако на основу ових песама објавио, 1874. године у Београду, књигу *Веда Словена*. На ту књигу било је неких негативних критика, а Верковић је у Санкт Петербургу 1881. објавио други том песама. Са књигом *Веда Словена* успешно је изашао и пред московску етнографску изложбу. Кажу да је ово и очигледан фалсификат али је ипак требало веома много времена да се то утврди. У Русији је живео 14 година, а у Бугарску се вратио 1891. Ово је, отприлике, и став званичне науке о Верковићу, који је, мање више, сличан ставу и према Милојевићу. Управо зато смо посветили толико простора Верковићу, знатно више него Ламанском, који

је ипак био руски академик. Међутим, већ наслућујемо да о Верковићу постоји и друга верзија приче, јер ако је фалсификат био очигледан како то да је онда и требало дуго времена да се то утврди. Очигледан фалсификат стручњаци брзо и лако препознају, тако да га можда ипак није ни било. Наиме, постоји податак да су француски академици проверавали Верковићеве записе на терену и да су потврдили аутентичност ових песама. Уз напомену, да писац ових редова ову информацију сазнаје посредно, па тако не може потпуно гарантовати за њену аутентичност. Ипак, знајући и за публицитет који *Веда Словена* ужива и након објављивања, сасвим вероватно да је нека научна институција видела потребу за провером Верковићевих записа. На крају, кад би онолике песме које је овде Верковић објавио могао смислити један човек, био то Гологанов или ко други, онда би он сигурно завредио запажено место међу песницима. Идентичан је и случај са Милојевићем, за кога тврде да је онолике сакупљене песме измислио. У том случају, он би још пре био слављен као велики песник јер су песме биле на различитим дијалектима на којима је Милојевић и писао своје коментаре о њима. Не смета им што неке од тих песама налазимо и у Вуковим збиркама, па никоме није ни на крај памети да каже како је Вук измишљао.

Међутим, у Верковићевом случају постоји ипак једна песма за који се наводно зна, или само мисли, да ју је испевао Гологанов. То јесте једна песма о Орфеју. Гологанов је наводно пронашао једну краћу песму, коју је послао и Верковићу али је он тражио да покуша пронаћи неку дужу. На то је он допевао постојећу песму, коју је потом Верковић објавио. Значи, ако је понека преправка овде и постојала, Верковић је и сам био преварен, тако да ни на који начин није и сам учествовао у превари. То говори да, он сам, ипак није био преварант, а то нас једино овде и занима. Значи да можемо имати поверења у све што је Верковић сам пронашао!

Што се тиче његовог сврставања међу Бугараше, ту се свакако можемо већ и сложити са Милојевићем, али Верковић није био једини такав случај. Наиме, још од његовог времена, бугарска влада је имала *више слуха* за оне Словене у Турској него српска, много више. Имала је потпуно јасан и план и стратегију, коју је спроводила на окупираним територијама, нарочито после *Берлинског конгреса* на којем Бугарска и Србија добијају самосталност. Ова се пасивност српске државе у 19. веку убрзо показала погубном. Од Срба је већ формирано неколико нација, а од Бугара само једна, Бугари. Чак је и део западно од реке Искра, који је некад припадао *Пећкој патријаршији*, сасвим побугарен. Тако је Софија, данашња престоница Бугарске, на територији која је насељена Србима који су побугарени, док је Трново, стара бугарска престоница, као што знамо и даље у Бугарској. Данашња Бугарска заузима територије на којима је, у не тако давној прошлости, било тешко могуће срести и једног Бугарина. Али насупрот томе, Србија једва заузима трећину територија за које знамо да су, све доскора, насељене српским живљем. Од шест српских престоница, две су већ у другим државама, Скадар и Скопље, а царски Призрен је на привремено запоседнутој територији (Срби окупирану не признају). Само су још Крушевац, Смедерево и Београд у Србији. Зато се у прошлости и дешавало да инертност и пасивност српске државе гурне и неке значајне Србе на бугарску страну, па је, ето, такву судбину поделио и Верковић. Најпознатији овакав случај је Љубомир Милетић

(1863-1937), лингвиста, етнограф и историчар, водећи бугарски интелектуалац крајем 19. и почетком 20. века. Он је био главни оснивач и професор софијског *Универзитета Климент Охридски*, прво је члан, а затим председник *Бугарске академије наука* (1926-1937) и васпитач младог престолонаследника Бориса III, будућег бугарског краља. Због значајних заслуга за бугарски народ, Милетић је сахрањен са веома великим почастима. Бугари тако кажу *Любомир Георгев Милетич*, али његово српско порекло не оспоравају. Милетић је био рођен у Штипу, од оца Ђорђа који је био бугарски учитељ у граду Велесу, где се већ и оженио. Као политички емигрант и присталица Карађорђевића, Ђорђе је тако напустио Кнежевину Србију која је у то време под владом Обреновића и прво се настанио у Велесу, затим је, после женидбе, премештен у Штип, где је две године службовао (1861-1863), а после Љубомировог рођења у Кукуш (1863-1867), затим у Струмицу (1867-1868). Љубомир је студирао у Загребу и Прагу, а на списку прашких студената из (1883-1884) и стоји *из Македоније, Штипа, бугарске националности, православац*. Тако можемо видети да је још и његов отац Ђорђе био први Бугараш у породици, а Љубомир је даље само наставио. Ипак, ни животне приче Ђорђа и Љубомира нису испричане због Верковића, или бар не само због њега. Наиме, према казивању бугарских енциклопедиста, Љубомиров отац Ђорђе је био рођени брат познатог народног трибуна Срба из Војводине, кога другог до, Светозара Милетића (1826-1901). Ђорђе је изгледа био један од шесторо Светозареве браће и сестара, па је вероватно и он рођен у селу Мошорину. Познато је и да Милетићи потичу од једног чувеног хајдучког четовође Милете Завишића из Костајнице. Он се, већ под старе дане, населио у Бачкој да заметне траг пред Турцима којима се силно замерио, па су зато дуго тражили његову главу. Међутим, Бугари изгледа и знају нешто што нама није познато, па кажу да су Милетићи, иако рођени у Аустрији, пореклом негде из источне Тракије. Можда је стварно познати хајдук Милета Завишић из источне Тракије, па је из неког разлога морао побећи од Турака. То није била нарочито ретка појава у то време, а објашњава и његово хајдучко деловање. Из неког се разлога светио Турцима. За нас и јесте интересантна ова чињеница о њиховом пореклу из источне Тракије. Не знамо одакле су тачно били, али ако преци тих Милетића нису живели као дивљаци у некој шуми, онда су сигурно живели у неком српском насељу, као што је то било уобичајено за насеља. Нарочито су мања места била, у великој мери, етнички једнообразна. Значи да је постојало бар једно српско село у источној Тракији, па ето једног интересантног податка за који се није знало. Ништа не смета што не знамо и како се ово насеље звало, довољно да знамо да је постојало.

Ко је пажљивије пратио овај Верковићев животопис, могао је уочити да је прву књигу издао 1860. године, након што се вратио из Македоније у Београд. Како имамо у виду да је Ламански свој рад издао годину дана раније, онда се јасно и поставља питање где је пронашао Верковићев рад, чији део наводи? Нашао је у *Царској академији наука*, којој је Верковић тај рад послао још из Македоније, годину раније него што је Ламански штампао своју магистарску тезу. Овај рад се може пронаћи под (*Известия Императорской Академии наук по Отделению русского языка и словесности;* 1858). Дакле, још једна непозната или бар мало позната чињеница. Ово мање скретање са главне теме није било узалудно, јер

осим едукативног има, ето, и научни карактер.
Сад да наставимо где смо стали по Милојевићу и Ламанском, придодавиши им успут и Верковића.
Ламански даје податак, који нам Милојевић преноси, у поглављу о *Словенима у Малој Азији*, као једну од потврда да је Словена било у Малој Азији. Каже да је Верковић, у Кратовском манастиру, пронашао велики лист на ком је било 8 кругова у којима је била исписано коме је цар који део дао на управљање. Део који цитира се каже налазио у трећем кругу од врха.
На десној страни три круга:
1. Првом саветнику Жарку, део Македнонијe
2. Вукашину и Угљеши, област од Дунава до Ферока (Ферес на Марици)
3. Прилепу (Прељубу?), Италију (млетачки поседи на Јадрану?) и Охрид
Онда одозго још три круга:
1. Вуку Бранковићу, Браничево са Кучевом и околином
2. Жупану Николи (Алтомановићу?), Костур и Трикалу
3. **Богдану мужу искусну во воинствених потребах одал град Ассак в Тројади**
Нећемо тражити неки смисао у овој подели јер се већ на први поглед и види да га нема. За неке од ових великаша нисмо никад ни чули, док други опет потичу после Душановог времена. Тако би на пример Вук Бранковић (1345-1397), већ у зависности од године кад би Душан урадио ову поделу, имао тек у најбољем случају 9 година. Нас занима само да ли је неко знао за некакву Тројаду у овом Душановом царству и где је она била, а потпуно нам је свеједно да ли су овде у питању стварне или измишљене личности. Још је важно да уочимо и да Душан дели само земље које су део његовог царства, а не неке земље које још није ни заузео. Зашто је ово важно? Зато што још неки историчари тумаче да је Душан планирао, истерати Турке из Мале Азије након што освоји Цариград. Тако се и ово тумачи поставком намесника Тројаде у Малој Азији. Душан је то можда и планирао, ко би то знао, али сигурно није *правио ражањ док је зец у шуми*. Да је тако и било, сигурно би прво поставио намесника за сам Цариград. Сад ћемо дати превод текста Ламанског који смо цитирали на оригиналу да видимо шта он о томе мисли:
Часни љубитељ српске старине, Верковић, не тако давно пронашао је у манастиру Кратово један занимљив споменик о подели Душанове монархије међу његовим великашима. „Ово је велики лист на коме је нацртано 8 кругова; у сваком кругу је натпис“. На горњем делу листа, у трећем кругу, читамо следећи натпис: „Богдану“ мужу вештом у ратним потребама, даје Асак у Тројади. До данас, колико је мени познато, још није било података не само о словенским поседима, већ ни о словенским насељима у старој Троади. Када је и на који начин Стефан Душан стекао овај посед, сада је тешко рећи; можда га је византијски двор уступио за неку услугу или помоћ коју су Срби пружили Грцима, под Милутином и његовим наследником, или под самим Душаном, који, чврсто замисливши освајање Цариграда, није могао а да не искористи све могућности које су погодне за ове циљеве; и у том погледу му је, наравно, било веома важно да има неку врсту упоришта у Малој Азији.
Међутим, од тога нема ништа, он дели само своје земље. Изузетак је ту можда

Ферес, јер савремени историчари кажу да његова држава није била до Марице. Међутим, Милош Милојевић не мисли тако па каже:
Порфирогенит и остали кажу: да су Срби заузели земље по Ибру и Рашкој, а у то доба нити је се ова Рашка ни Ибар па ни дан. Марица звала тако; него је се Марица тек кад су Срби под Милутином завладали њеном средином тако прозвала Марицом, а до тадањи и доцнији у Грка и Грчкој Ибар прелио се или боље да каже предено се — Ибар — у Марицу.

Ако су Срби, како каже Милојевић, под Милутином завладали Марицом, нису је могли ни под Душаном изгубити. Кад се узме у обзир и војна снага српског царстава, нису ни имали од кога. Милојевић каже да су Срби дали име Марици која се пре тога звала Ибар, што је римско Хебрус или хеленско Еврос. Његове речи имају смисла, али да се вратимо ми на ту поделу царства. Овај лист, који помиње Верковић, не помиње нико осим њега самог. Ипак, не треба сумњати у његову веродостојност. Верковић га је вероватно видео док је био, 10 година, у Македонији и прибележио. Зато је било важно да знамо како он сам и није био умешан ни у једну превару, ако је и био преварен. Такође, информације које са овог листа сазнајемо таман су довољно бесмислене да можемо бити и потпуно сигурни да нико није покушао неку превару. Преваре се најчешће раде тако да се уз 10 тачних и лако проверљивих података протури један лажан. Овде би се свакако морало налазити и име деспота Јована Оливера, првог великаша цара Душана, чија задужбина је био овај манастир. У питању је вероватно манастир Лесново, који је најближи Кратову и истиче се по својем богатству сачуваних докумената. Лист који се овде помиње не може бити старији од краја 15. века, што је довољно времена да се изгуби сећање ко је могао бити ком савременик. Но, свеједно, нас занима где је била та Тројада и где се налазио град Асак. Зато да покушамо нешто пронаћи и о том Богдану и да видимо где су његове земље. Ту ће нам пресудне информације дати историчар Пантелија Срећковић (1834-1903), Милојевићев колега и савременик. Он у свом делу *Историја српскога народа* (525) помиње Богдана као брата деспота Оливера, који влада негде на Родопима. У наставку (527), Срећковић каже да је Богдану додељена и титула деспота и да му је цар доделио Доње Повардарје. На истој страни даје још и он поделу царства, нешто другачију од Верковића, што значи и да је морало бити још сличних докумената, што потврђује и веродостојност Верковићевог. Ево шта тачно каже Панта Срећковић:
(525) *Господар овчепољски Оливер или његов брат Богдан у Родопима.*

(527) *Воихна добије титулу кесара, а брат Оливеров Богдан титулу деспота.*

(527) *Новим својим чиновницима и ћесарима, севастократорима, деспотима и.т.д. даде цар у управу (ad regendam) читаве велике области као својим намесницима: Вукашину и брату му Угљеши преда земљу од Фера (сада Фереџик) на Марици до Видина (Дунава); Оливеру-овчепољску област; Богдану- Доње Повардарје (Халкокондил; део Македоније од Сереза до реке Вардара). Земље Подунавља преда кнезу Лазару и Вуку сину Бранковом; Троку и Касторију Николи жупану, Етолију-Прељубу; Охрид и прилипску- Бранку...*
И он помиње Фер на Марици, данашњи Ферес, што значи да је и по њему ово царство било до Марице. Макар помиње депота Оливера и војводу Прељуба, а

то поделу чини мало реалнијом, а за Вука поново можемо дати исти коментар. Али једно је важно и овде цар дели само своје земље, не будуће. Срећковић се у свом раду ослања и на Лаоника Халкокондила (Λαονίκος ὁ Χαλκοκονδύλης), историчара из 15. века али човека од поверења и изасланика морејског деспота Константина Драгаша, последњег ромејског цара, којег знамо као Константина XI Палеолога. Он даје објашњење да се то и односи на оне земље од Сереса до Вардара. Поред Богдана, којег помињу Срећковић и Халкокондил, наводно се тако звао и брат деспота Дејана Драгаша, мужа Душанове полусестре Теодоре. Као што каже и сам Срећковић, веровало се да су његове земље биле негде на Родопима. Могуће је да и то потиче од Халкокондила, који је као човек близак цару могао бити добро упознат са родословом породице Драгаш, преко цареве мајке Јелене Драгаш. Све у свему, следи да су Богданове земље биле од доњег тока Вардара до доњег тока Струме. Ако овај Богдан, према Верковићу, влада Тројадом, а по Срећковићу од Сереза до реке Вардара, односно од доњег тока Вардара до доњег тока Струме, онда значи да у овој области треба тражити и град Асак. Коначно можемо извести закључак да је у Душаново време и после њега, предео од доњег Вардара до Струме сматран Тројадом. Ипак, ако све то мало погледамо кроз призму критичке историје, онда морамо рећи да већину ових навода историчари оспоравају. Наиме, није познато и да је деспот Јован Грничић Оливер уопште имао брата, чак је оспоравано и постојање Душанове сестре. Ипак, за нас то није посебно значајно јер овде само и трагамо за делом Тројаде у Европи. Тако нам је свеједно и да ли је овај Богдан стварна личност или само још једна у низу епских. Важно је да је неко знао, ма ко то био, за део Душановог царства који је, и у то време, био називан Тројадом. Тако стависмо тачку и на дилему где је била западна граница Тројаде. Дефинитивно јесте на Вардару. Иако сад знамо где је била Тројада, остаје да то још потврдимо, тако што ћемо пронаћи и град Асак у овој области.

Ламански је овај Асак, идентификовао као град Асос (Ασσος; Assus), или један од значајаних градова у Тројади. Овај град се налазио на полуострву Бига, баш на морској обали северно од Лесбоса. Једно време је ту живео чак и Аристотел. Тумачење Ламанског преноси и Милојевић, а очито га деле други историчари. Не зна се да га је неко оспоравао, сигурно зато што академик Ламански спада у ауторитете. Он мисли да цару Душану можда треба и упориште у Малој Азији, па су ромејски цареви дали овај град српском цару за учињене услуге њиховом царству. Град би, дакле, био награда за већ учињене услуге ромејском царству током Душанове владавине, али могуће и за владавине Душановог деде, краља Милутина. Историја заиста бележи поход војводе Новака Гребострека, који је поразио Турке негде на Галипољском полуострву, кога краљ Милутин и шаље да протера Турке натраг у Малу Азију. Историја зна и за окршаје са Турцима, Душановог војводе Прељуба на овом истом месту, као и код града Стефнијане. Није познато да је тада, али ни касније, српска војска прелазила у Малу Азију, тако да Србија тамо није ништа поседовала. У време кад је цар Душан кренуо на Цариград, цела Мала Азија је већ била под турском влашћу. Изузетак и јесу били неки, боље утврђени, градови на обали које Турци нису могли заузети без јаке флоте. Како смо већ закључили да српски цар није делио земље којима не влада, јасно је да тако ни ромејски цар није могао давати и оно што нема. Тако

да је Ламански очито погрешио у тумачењу, као и они који су га допуњавали и тиме да је Душан ову поделу дао кад је кренуо на Цариград. На крају, и подаци које преносе Верковић и Срећковић, уопште не потичу из Душановог времена. Ако се Ламански определио за Асос, онда треба напоменути да се тако и данас зове један живописни градић на Кефалонији. Међутим, ни он се не може узети у обзир, јер Душан никад није владао Кефалонијом. Један Асак јесте постојао, а то је град Азов на Дону. Латински се писало Assak, а Турци су га звали Азак. Азак се помиње у једној српској епској песми из 19. века, а која се односи баш на Азов на Дону. Поред поменуте, постоји више епских песама које сведоче о сусретима Срба и Татара, од којих нас интересују три, из којих можда можемо разлучити где је могао бити тај Асак у Тројади. Асак није могуће пронаћи, али зато град Азак јесте. Најранији помен Азака је у једној старијој епској песми, а из циклуса о Марку Краљевићу. Ова песма јесте позната у неколико верзија, а под називом *Марко Краљевић у Азачкој тамници*. Та најстарија верзија песме је недовршена и њу је записао Вук Караџић (1787-1864), док је верзија коју је записао Сима Милутиновић Сарајлија (1791-1847) комплетна али очигледно и знатно млађег настанка. У песми Марко, који је допадну тамнице код азачког краља, *шаље књигу морем до Солуна града*, своме побратиму Дојчилу, што је сасвим налик солунском војводи Дојчину. Он узјаше коња (Лабуда) и избавља Марка из тамнице. Судећи по песми, Азак је негде поред мора и сигурно није предалеко од Солуна јер песник не говори о дугом путу који је Дојчин прешао јашући, све као да се дешава у једном дану. Постоји и трећа верзија песме, а у којој Марко пише свом побратиму Милошу Обилићу у Призрен, али је она већ исконструисана од две или три друге песме, у неком каснијем периоду, зато ни нама није од користи. Само наводимо да и она постоји. Да би даље знали шта тачно тражимо, написаћемо прво Асак као Аса-к. Ово истовремено упућује на етимологију настанка овог имена јер глас *К* на крају речи је очигледан утицај турског језика. Бројнији су примери насеља чија имена и завршавају гласом *К*, Ајвалчик, Пазарџик, Фереџик и слично. Етимологију имена најбоље видимо на примеру Фереџика, што је, по Срећковићу, назив за град Фер или Фера, Ферок код Верковића. Српски назив овог града је био Бера, што су Хелени, који нису имали *Б*, преименовали у Фера, од чега је касније настало грчко Ферес, а даље турско Ферок и Фереџик. Одбацимо ли овај турски наставак, онда нам и остаје да потражимо град Аса (Ασσα), који неће бити тешко пронаћи. Помиње га још Херодот (7.122), као град на Атосу. Али ни то није једини град са тим именом. Један је постојао и на Ситонији, негде у ширем рејону данашњег градића Неа Перамос. Пошто ова два места нису међусобно далеко, могуће да је у питању био град који је настрадао у неком рату или природној катастрофи, због чега је после подигнут на неком другом месту. Већ смо се сусрели са овим веровањем старих народа из којих је изведена та пракса. Аса (Ασσα) или Оса (Οσσα) јесте, у хеленској митологији, била мајка трачког краља Ситона, по којем Ситонија и носи име. Тако да вероватно њој дугујемо име овог града. Постојала су оба ова града, сасвим сигурно. Да ли и у истом временском раздобљу не можемо рећи, а није нам ни важно. Ови градови су удаљени од Солуна око 65 и 80 km, па се тако савршено уклапају у народну песму. То није била баш значајна раздаљина за *војводу Дојчина и његова од мегдана Дора*, или по овој песми коња *Лабуда*.

Пронашли смо значи и овај Милојевићев Асак и то управо у Тројади, јер и оба ова града су била на Халкидикију, односно области између Вардара и Струме. Не смета што и не знамо који је то град био од ова два, пошто су свакако близу један другом. Наравно, на ове изворе се могу дати сасвим оправдане примедбе. Видимо да већина изнетих чињеница потиче из српске епске поезије, народног предања, помало сумњивих или оспораваних извора, али и поред свега тога све чињенице се слажу у једну потпуно смислену целину. Дакле, једино место где се помиње Тројада у Европи је управо тај навод Милоша Милојевића, а који и, онако успут, разрешава дилему западне границе Тројаде. Дакле можемо рећи и да ипак постоје, какве такве, чињенице које указују на то да је та граница била на Вардару и да је неко, још у 15. или 16. веку, то добро знао! Тако да са овим, што се тиче Тројаде, можемо и завршити јер смо пронашли већ толико потврда да је њена западна граница била до Вардара, да заиста више не постоји потреба ни за једном. Зато ћемо, у наставку, истраживање усмерити само на град Троју. Како смо, у претходном случају, један део чињеница већ и пронашли у епској поезији, наставићемо у истом стилу. Овај пут са средњовековним романом, тек да дамо шансу и прози кад смо се већ послужили поезијом.

Ради се о једном средњовековном роману, познатом као *Српска Александрида* или *Роман (Приповетка) о Александру*. По некима, ова приповетка потиче још из 11. века, а зову је *Српском Александридом* јер су је тако и назвали Руси, који су је добили од Срба. Данас се обично користи овај назив да би се разликовала од осталих *Александрида* којих је било на бугарском, чешком, јерменском али и другим језицима. Сматра се да је овај роман превод старијег грчког романа, који се приписује Псеудо-Калистену. Ове *Александриде*, на разним језицима, се некад и доста међусобно разликују што може значити да не потичу баш све из истог извора, али зашто би и морале. Тај оригинални текст на грчком језику није сачуван, нити се зна како се њен аутор стварно звао. Зато је именован као Псеудо-Калистен, по античком историчару Калистену из Олинта (Καλλισθένης; 360-328), који је пратио поход цара Александра Великог у Азији. За њега се не зна кад је живео, па тако процене доста варирају, од 3. века старе све до 3. века нове ере. Код нас су познате две варијанте, *Гајев* и *Руднички рукопис*. Али, ма какво да је било његово порекло, нас занима само шта тамо пише. Не више али ни мање од тога. Дакле, у *Српској Александриди* се описује посета Александра Великог граду Троји, за коју би могли рећи да је била у Малој Азији. Уосталом то није ни важно, него оно што следи иза. После посете Троји Александар се са целом својом војском враћа у Македонију и јасно стоји у тексту да је већ тамо и стигао, кад му у сусрет долазе његов учитељ Аристотел, мајка Олимпијада и бројни народ носећи многе поклоне. Сусрет се и десио на *реци Скамандруши*, после чега су се сви заједно упутили у Филипе где је цар и распустио војску на три месеца. *Скамандруша* је очигледно посрбљено име *Скамандра*, у женском роду. Код Грка су реке у мушком роду, уз свега неколико изузетака, док је код Срба обрнуто. Овде први пут налазимо име *Скамандра* негде на Балкану, али и видимо да је приповедач знао за реку са овим именом која се морала налазити између Дарданела на истоку и Филипа на западу. Филипи су онај град који је и основао Александров отац Филип близу Кавале. Поред поменутог Скамандра

на Сицилији, у Беотији и у Малој Азији ето нам значи још једног. Само овога пута Скамадруше и то у Тракији. Доста детаљну анализу оригиналног текста *Александриде* дао је слависта Ватрослав Јагић (1838-1923) у III књизи *Starina*; *Ogledi stare hrvatske proze; Život Aleksandra Velikog*; JAZU 1871. године. Ево и поменутог дела *Српске Александриде* на савременим српском језику:

Потом се Александар врати у Македонију са Македонцима и свим покореним западним царевима. Врати се са свом својом силом, као победоносац, после четрнаест година откако је отишао из Македоније. Његова мајка, царица Олимпијада, са премудрим учитељем његовим Аристотелом, са свим македонским људима, женама и децом, сретоше га на реци Скамандруши даривајући га са почасним даровима па сви заједно одатле дођоше у град Филипуст.

Река Скамандруша се морала налазити између града Филипа и Марице. Знамо то јер између Марице и мора на истоку, осим Меласа, нема других река. Мелас помиње Херодот (6.41; 7.58; 7.198; 7.199) па тако знамо да се река тако звала у Александрово време. Западно од Марице, Херодот помиње и реку Лис (7.108), као прву коју је прешла Ксерксова војска након што је кренула из Дориск(ос)а. Ова река се тако зове и данас и налази се око 50 km западно од Марице, па ту и можемо очекивати и Скамандрушу. Свита која је овде дочекала Александрову војску, сигурно није прелазила Марицу, која је била ипак озбиљнија препрека. Нарочито не са женама и децом. Ипак је доста вероватно да прођу реци колико је најближе могуће и то не само реци него би дошли најближе том месту где је војска требала прећи реку. Овде можемо употребити претходно стечено знање, што значи да су морали доћи до Фереса или Пеплоса, јер се брод на Марици ту и налазио. Ако би се овде још позвали и на предање да се Александар одмарао после војних похода на месту данашњег Фереса где је била бања, а негде близу и место са лековитим блатом, што мештани кажу да је у оближњем Дорискосу, онда смо решили проблем Скамандруше. Решење смо пронашли и без Хомера, што је доста важно јер је очито у питању иста она река која је и препозната као *Хомеров Скамандар*. Тако се *Српска Александрида у длаку* слаже са *Илијадом*, потврђујући да је *историјска Троја* на оном истом месту где и *Хомерова*.

Поред *Српске Александриде*, још ћемо се осврнути на један путопис који је са почетка 18. века. То је путопис са ходочашћа фрушкогорског монаха Јеротија Рачанина, *Пут у Јерусалим* (1704). Његов путопис је писан народним језиком, што је реткост за оно време, али ондашњом ћирилицом. Иако се језик и писмо нешто разликује од данашњих, превод ипак није потребан. Поменути путопис смо пронашли захваљујући ревносном Марку Хуберу, а Јеротије у њему каже:

И дойдосмо на 13 конак у Горобинцѣ, на Овчев Полѣ, и туду видѣхъ красну землю, лѣпа поля и жита, и виногради, и овощія многоразлична, и лѣпе рѣке теку из планина, и источници студени и чести, и градови се виђу и села, и ту на ужини съедного мѣста ща се види, наброисмо црквы 14 великій, бѣли се каменъ, Срби правили, а сад све пусто; и ту нам казиваше, кад су напре Србы из преко мора прѣшли от Србске, и потом се Србы и назвали по рѣци тов иза Троя града, те су напре на Овче Полѣ палы, и ту кажу сковали от бакра гумно, а веле, не умѣли врћи на земли, и кажу и до данасъ стои засуто землею, и веле, да хоће велико крвопролитів ту быти от Турака на после, и ту се велмичудисмо красоти земли и обилію плодовъ.

Тринаестог дана његовог путешествија заноћили су у Овчем пољу, где се он и диви лепоти и плодности његовог крајолика. Помиње ту и 14 српских камених цркава које су напуштене јер нема народа. Овде им народ казиваше да су Срби дошли однекуд преко мора, *из Србске*, а потом се и назвали по реци која је иза града Троје. Пошто се овде ради о Србима, онда излази да се та поменута река иза града Троје морала звати *Срб*! Јеротије не каже да су Срби крај ње живели, већ само да су се по њој назвали. Живели су *у Србској, преко мора*. Али *преко мора*, може се односити само на Малу Азију, јер сигурно на Овче поље, које је далеко од мора, нису могли доћи бродовима. На коју се *Србску* овде мисли то не знамо, осим да је морала бити у Малој Азији. Вероватно је негде око града Гордосербона? Да је Срба било у Малој Азији, поуздано знамо, а кога та тема интересује нешто више нека погледа и један рад Миодрага Милановића. Рад се и зове *Срби у Малој Азији*, а налази се у књизи *Историјско порекло Срба*. Неће бити вишак да, ко зна нешто руски, прочита поменуту књигу руског академика Владимира Ламанског. Ако су ови Срби са Овчег поља стварно дошли из Мале Азије, јер нису могли преко мора нигде са другог места, онда су прешли преко Дарданела. Тако би их пут према Овчем пољу водио поред Троје у Тракији али и преко тројанског Ксанта, што знамо да је Марица. Ако се сад подсетимо да је Милош Милојевић трачко племе Ксанти звао Срб, тако да се сад види и смисао тих његових речи. Тако индиректно Милојевић потврђује ово усмено казивање становника Овчег поља, које Јеротије преноси. Вероватно су они већ изгубили сећање где је била Троја, а остало им је сећање по чему и носе име. Они и нису рекли реци поред Троје, већ иза Троје, а кад се гледа са Овчег поља Марица и јесте иза Троје. Право је чудо шта све постоји у народном памћењу, увек се ту морамо изнова изненадити.

Након овог излета у књижевност, можемо се вратити античким писцима да још мало видимо шта корисно код њих можемо пронаћи. Треба нагласити да се и овде ипак служимо Хомером, али само на тај начин што и неке називе народа или племена, које он помиње, пропуштамо кроз призму историје или античке географије. Ово је сасвим оправдано, узевши у обзир да је та провера Хомера управо један од основних циљева овог рада. У овом случају, ми из *Хомерових епова* користимо само оне називе за које знамо да имају историјско упориште. Дакле, не користимо *Илијаду* као историјски извор, него помоћу историјских извора дајемо суд колико би одређени делови овог *епа* то могли и бити. Иако и ово досад изгледа више него довољно, још нисмо у потпуности завршили целу причу о тројанским савезницима. Срећа није их још много и преостало, једино Киконци, које Хомер помиње у оба своја епа. О њима смо већ понешто рекли у претходном делу, зато можемо то и мало надопунити. Хомер, у својој *Илијади*, помиње Киконце као копљанике, док у *Одисеји*, на повратку из Троје, Одисеј са својим људима пљачка њихов град Исмар, одакле их ујутро најуре бројнији Киконци који су пристигли у помоћ својим саплеменицима. Осим Хомера, њих први помиње Херодот (7.59), где каже да се и град Дориск налазио на њиховој територији. Даље под (7.108; 7.109; 7.110), уочавамо и да је њихова територија била све до језера Вистонида (Бистонис). Нас, уосталом, не интересује њихова западна граница, него источна. Важно је да знамо да су владали доњим током Марице и то десном обалом, док их на левој није било. На тој страни већ живе

Апсинти. Тако је Троја могла бити на њиховој територији или можда само на граници са њиховим северним суседима, јер Киконци, као што смо већ рекли, никад нису живели превише далеко од морске обале. Као што знамо, ни Троја није могла бити далеко од места где се Марица могла пребродити, а то је негде између Пеплоса и Фереса. То је свакако морала бити близина северне границе Киконаца, без обзира да ли је Троја на њиховој или већ на територији њихових северних суседа. Зато ћемо Киконце посматрати заједно са њиховим северним суседима, једним племеном које се у *Илијади* не помиње. Односно помиње се на посредан начин. То су Скаји (Скеји), које налазимо у имену *Скајске капије*.
Скаји су били знатније трачко племе, које после распада *Одриског краљевства* у 3. веку старе ере и налазимо на територији од реке Марице све до Мраморног мора. Ово трачко племе је сигурно племе са највише разних имена, а најчешћа од њих јесу: Скаји (Скеји), Скаени, Сцени, Скени, Сикабоји, Каини, Каинике, Каени, Кени. Римско име Каени било је најчешће употребљавано, а постојало је и Каенско полуострво на Мраморном мору, али и област Каеника. У трачком речнику (Александар Митић; *Срби у Грчкој*) стоји да *каен* значи *коњ*, што онда значи да би име овог племена значило *коњи*. То наравно изгледа невероватно и рекло би се да су бугарски истраживачи, од којих потиче ово тумачење, сасвим промашили. Ипак, можда није баш посве тако. Хомер Трачане а још и Хектора назива *коњокроте* или *коњогојци*, дакле *узгајивачи коња*. Тако би пре од свега *коњокрота* могло бити значење ове именице, *каен*. Скаје, под називом Каена, препознајемо као једно од 4 трачка племена који, негде на левој обали Марице близу Ипсале, нападају римску војску предвођену Манлиусом Вулсом која се враћа из Мале Азије 188. старе ере, што смо већ помињали. Поред Каена, ту у нападу учествују још Асти, Корпили и Мадуатени. Ова племена нису нам баш посебно занимљива, осим што су заједно са Скајима, негде од средине 2. века старе ере правила доста проблема на Галипољском полуострву. Скајски владар Диегелис, познат по крволочности, је 145. старе ере опљачкао град Лисимахију и похарао све у њеној околини. Диегелиса је поразио пергамски краљ Атал II, али ни његов син Зимбелмиос није био ништа бољи од свог оца. Настављајући нападе стизао је чак до Сеста на Дарданелима. Последњи је владар краљевства Атал III, умро без наследника и оставио своје краљевство Риму. Тако је пренео проблем на Римљане који су већ били у стању изаћи на крај са тим ратоборним трачким племеном. Скаји су ковали свој новац од којег је нешто и пронађено, што сведочи да ипак нису били сасвим нецивилизовани. Могу се препознати и као једно од два трачка племена која шаљу депутацију у Рим 172. старе ере, а под именом Цепнати. Кад су Скаји овладали целим простором до Мраморног мора, изашли су и на северну границу Галипољског полуострва. Ту потискују, ништа мање ратоборне, Апсинте неколико километара према западу, тек преко реке Мелас (Кавак Су).
Преостаје да видимо где су то Скаји живели пре распада *Одриског краљевства* чији су били саставни део. Ово је било краљевство од 22 трачка племена, које се простирало претежно на простору између Струме и Марице и проширило се све до Дунава и Црног мора. О њему нема никаквих података пре 5. века старе ере, па се сматра да је тада и основано, иако није искључено да је могло бити и старије. Скаји су пре преласка на леву обалу Марице живели, јасно, на десној,

где би другде. Зна се тачно и где, на Родопима северозападно од Галипоља. А управо северозападни правац од Галипоља, после прелаза Марице, води на ону територију која није била киконска, него скајска. Овим правцем излазимо и на данашњи Ферес, где се налазила *Хомерова Троја*. Суседни Дориск(ос), на око 4 km југозападно од Фереса, је већ био на киконској земљи, што нам потврђује и Херодот. Тако је граница Киконаца са Скајима била, очекивано, река коју смо препознали као *Хомеров Скамандар*, али и као *Скамандрушу* из *Александриде*.
Скаји никад нису живели у Малој Азији, а видимо да јој, и све до 3. века старе, нису били чак ни близу. Зато је сасвим искључено да се ова капија Троје могла звати по њима, у случају да је град био на овом континенту. Зато су тек и неки од присталица Мале Азије, немоћни да објасне откуд ова тројанска капија има име трачког племена толико удаљеног од Троје, изнели тезу да ова капија носи име по мајстору који ју је направио. Иако би ово лично име Скај сигурно било сматрано баксузним, можемо га наћи код Паусанија, који у свом *Опису Хеладе* каже:
(6.13.5) *Недалеко од Хионове табле у Олимпији стоји Скај, син Дуриса, Самијац, победник у песничењу за дечаке. Статуа је дело Хипије.*
Иако смо пронашли некога ко је носио то име, вероватно му је то надимак или је у питању једна од речи које су временом мењале значење. Видећемо после и разлоге оваквог става, нешто детаљније. Но, ако је Скај и било лично име, онда сигурно не постоји случај, забележен у историји, да би се икада градска капија звала по мајстору који ју је зидао, па тако не може бити ни ова. Зато би овакво објашњење имена тројанске капије пре деловало и као насиље над историјским чињеницама, тек да не кажемо и смешно. Ето шта се дешава кад неко, верујући нечем, покушава прилагодити чињенице свом уверењу. Тако да настају овакве франкенштајнске конструкције. Други су решили овај проблем и тако што су *Скајску капију* прогласили западном, што је укључивало народна веровања и наоко има далеко више смисла. Ипак, само на први поглед, касније ћемо и то детаљније разјаснити. Назив Скаји је сигурно најстарији од свих назива за ово племе, што је вероватно било киконско име, а које су Хелени само преузели, а видећемо после и зашто. Скаји би у преводу значило *Леваци* или можемо рећи и *Левчани*. Не постоји никакав доступан податак о томе како су ови Скаји сами себе звали, али узевши у обзир да се лева страна сматрала несрећном тешко је поверовати да су сами себи дали име које носи лоша знамења. Могуће да су се звали Цепнати, име под којим су делегацију овог племена завели у Риму? Ово име се може довести у некакву везу са тврдим градом Цепина који се налазио баш у њиховој старој постојбини, а у области која се назива Чепинска долина. Тако је могуће да су они себе звали Чепинима или Чепнатима, што Римљани и записују као Цепнати јер гласа *Ч* нема у латинском, али ни у хеленском језику. Занимљиво је да поред ове Чепинске долине постоји и село Чепин код Осијека. Ко зна, можда су ова два иста назива ипак у некој вези и нису сасвим случајна?

За нас су ови Скаји најважније од свих трачких племена јер управо они и држе *кључеве града Троје*. Зато, свакако, заслужују барем неколико цитата древних историчара.
Почећемо од Стефана Византијског, који у својој *Етници* каже:

(573.1) *Скаји, племе између Тројаде и Тракије*
(Σκαιοί, ἔθνος μεταξὺ τῆς Τρῳάδος καὶ τῆς Θρᾴκης)

Ово у потпуности одговара чињеницама. Прво за Скаје у новом завичају, јер и они би били између Тројаде у Малој Азији и Тракије. Можемо запазити да тај њихов завичај Стефан не сматра Тракијом. Одговарало би и за Скаје у старом завичају јер су и тамо били између Тројаде, али овај пут у Тракији, и остатка Тракије према северу. Стефан вероватно зна и за њихову нову постојбину, али како се не зна одакле је узео ову информацију, не може се искључити да мисли и на стару.

Полиен (Πολύαινος; 2.век), у својим *Стратегијама* (Στρατηγήματα), наводи још и заједничког владара Скаја и Кебрена, Косингаса.

(7.22.1) *Косингас: Генерал Кебрена и Сикабоја, два трачка племена, изабран је за свештеника Хере. Косингас је, према обичајима земље, биран за њиховог свештеника и генерала; али му се војска замерила и одбила да му се покори. Да би сузбио побуну која је завладала трупама, Косингас је направио неколико других мердевина и причврстио их једне за друге. Затим је објавио војницима да је одлучио да се попне на небо, како би обавестио Херу о непослушности Трачана. Трачани, који су познати као смешни и глупи, били су преправљени идејом о намераваном путовању њиховог генерала и последицама небеског гнева. Молили су га да не изврши свој план, и обећали су, уз заклетву, да ће се повиновати свим његовим будућим заповестима.*

Ова Полиенова прича о Косингасу, односи се управо на стари завичај Скаја, а то ћемо се уверити тек после једног Страбоновог цитата, који и следи одмах у наставку. Полиен Скаје назива Сикабојима и очито је да они живе негде где су и Кебрени. Сетимо се да је Страбон писао о граду Кебрену и Кебренији, само у Малој Азији, док их овде Полиен помиње у Тракији. Кебрена помиње и Хомер, као Пријамовог сина, па тако ово име, на неки начин, повезује Тројанце са оба континента. Каква је стварна веза између ових Кебрена и да ли је уопште има, тек би требало утврдити. Овде можда нисмо нешто посебно значајно научили о Скајима, али зато и Полиен верно приказује како су Грци и Римљани гледали на Трачане, као на дивље, глупе и примитивне. По свему судећи, ово би тако и остало, да није било археолога. Тим је и вреднија, поменута, Лорентова тврдња да су Тројанци били изворни Трачани и да су били на вишем цивилизацијском нивоу од својих освајача. У Лорентово време се још није знало за *златно доба* Тракије, јер много чињеница још није било откривено. Тако да он спада у оне изузетке коју се нису обазирали на догме и стереотипе. Да су и Тројанци били Трачани, може се закључити још код Хомера. Они у *Илијади* немају робове за разлику од Ахајаца. За Патроклом лелечу робиње, како песник каже, *жалећи своју судбину*, док Пријаму синови прежу коње, а за мртвим Хектором наричу само Тројанке. Нигде на тројанској страни се не помињу никакви робови, што је карактеристика Трачана. Они никад нису имали робове, што знамо да је исто важило и за Словене, а даље нека свако сам закључи. На крају смо и потврдили да су Лорент, али и Хомер, били у праву јер ако су сви Тројанци били Трачани, онда је и Троја у Тракији, где би другде и могла бити?

Даље настављамо са Страбоном као што смо и најавили, али његов најважнији цитат остављамо за крај. Најважнији је само зато што се Троја може пронаћи и помоћу њега самог, без икакве друге помоћи.

(13.1.21) *Постоји река Арисба у Тракији, као што сам већ рекао, у близини где живе трачки Кебрени. Много је заједничких имена Трачанима и Тројанцима; на пример, постоје Трачани звани Скаји, Скајска река и Скајски зид, а и код Троје Скајска капија. А ту су и Трачани Ксанти, река Ксант у Троји: Арисба која се улива у Еврос, Арисба у Троји.*

(ἔστι δὲ καὶ ποταμὸς Ἄρισβος ἐν Θρᾴκῃ, ὥσπερ εἴρηται, καὶ τούτου πλησίον οἱ Κεβρήνιοι Θρᾷκες. πολλαὶ δ᾽ ὁμωνυμίαι Θρᾳξὶ καὶ Τρωσίν, οἷον Σκαιοὶ Θρᾷκές τινες καὶ Σκαιὸς ποταμὸς καὶ Σκαιὸν τεῖχος καὶ ἐν Τροίᾳ Σκαιαὶ πύλαι: Ξάνθιοι Θρᾷκες, Ξάνθος ποταμὸς ἐν Τροίᾳ: Ἄρισβος ὁ ἐμβάλλων εἰς τὸν Ἕβρον, Ἀρίσβη ἐν Τροίᾳ.)

И овде дајемо и оригинал, не само због важности ових Страбонових навода, већ и због тога што се може наићи на овај део непрецизно преведен. Истини за вољу тај непрецизни превод нам сасвим иде у прилог, али немамо намеру да се служимо таквим методама. Пише оно што пише и не сме бити извртања речи.

Страбон прецизније одређује где су живели Кебрени. Узгред, њих нико други и не помиње осим њега и Полиена. Они су живели у близини ове реке Арисбе у Тракији, која се улива у Марицу (Еврос). Знамо да Полиен смешта Кебрене у исту област са Скајима, дакле на десну обалу Марице. Страбон то индиректно потврђује, помињући реку Арисбу која се улива у Марицу. Тако је ова Арисба могла бити само десна притока Марице, јер левих скоро и да нема. Осим реке Тунџе, која се улива у Марицу код Једрена и постоји само једна лева притока Марице у доњем току. То је данашња река Ергене (Ergene Nehri), чије античко име је добро познато (Εργίνης) и готово је идентично данашњем. Значи да ова река никако није могла бити Страбонова Арисба, као ни Тунџа, чије је ушће и предалеко, чак 70 km северније од ушћа Егрена. Преостаје значи једино десна обала Марице, на којој и постоји цео спектар мањих река које се у њу уливају. Све су северно од данашњег Пеплоса и та Страбонова Арисба може бити било која од њих. Негде у овој области је био завичај Кебрена, али и Скаја. Тиме је потврђено да је Полиенов Косингас владао у старој постојбини Скаја и тако је морао бити старији од 3. века старе ере. Скаји су значи били ти северни суседи Киконаца, а не смета нам ако је близу било и неких Кебрена. Поуздано знамо и да је Дорискос био на киконској територија, па је тако и река која протиче кроз данашњи Ферес најпре могла бити гранична река према Скајима. Старији део насеља је с друге старе реке, док у новије доба постоји и део Фереса изграђен са ове, киконске стране. Ово је могла бити та Страбонова *Скајска река*. Ради сликовитости дајемо приказ на карти 14. Да је у питању баш та река, потврду можемо наћи код самог Страбона. Иако смо се на њега већ пожалили да често уме бити мало конфузан у свом излагању. Скаче с теме на тему, па опет враћа на почетак, чиме збуњује читаоце. Некад не знамо да ли су то што пише и голе чињенице или су само његови закључци и размишљања, а уз то би му се могле наћи и друге замерке. Ипак уз све то, он је по питању река увек егзактан, каже тачно где се која улива, било у море или неку другу реку. Видимо то и на овом примеру Арисбе у последњем цитату. Ако ништа не каже, онда је у питању тек нека мања и незнатна река која се улива у исту такву, што значи да и овде мора

бити такав случај. У целој области од реке Струме па све до Мраморног мора, један једини такав пример су управо оне две реке које смо, држећи се Хомера и његових упутстава, препознали као Скамандар и Симоис. Могућност грешке је овде у потпуности искључена. Никакве замене није ни могло бити, јер ничег сличног у целој поменутој области и нема. Недалеко Страбонове *Скајске реке* је морала бити и Троја, па је тако и њена *Скајска капија* могла бити окренута према северу, односно према Скајима, али и супротно, ако је град био на левој обали ове реке, према реци. Као што видимо, ово је можда и најкраћи начин да се дође до Троје и то поново на истом оном месту на које воде и сви претходни путеви. Било да су епски, митолошки, али као што и видимо, чак и историјски. Тако су очигледно све три Троје, претходно дефинисане као потпуно одвојени ентитети, на истом месту. Ово значи да коначно можемо бити сасвим сигурни да *Хомеров еп* има и историјску, а не само географску основу. Наравно, да и по питању историјске основе мислимо, пре свега, на сам *Тројански рат*. А што се тиче његових учесника, ту су потврде већ на *климавим ногама*, али ништа и не смета. Током времена ће се сигурно још понешто избистрити, чему ће придати свој допринос марљиви истраживачи. Ми само можемо сигурно закључити да је **Хомер опевао стварни рат и то на простору где се он и водио!**

Остаје још да растумачимо *Скајски зид*, у Страбоновом наводу. Скаје у његово време налазимо на северној граници Трачког Херсонеса, управо с друге стране *Дугог трачког зида*. Настанак овог зида на долонској земљи смо раније сасвим детаљно описали, позивајући се на Херодота. Треба само додати, већ наведену чињеницу, да су Скаји сменили Апсинте на северној граници овог полуострва. Тако је зид, који је подигнут за одбрану од Апсинта, на крају служио у те исте сврхе али овај пут су на његовој другој страни били Скаји. Зато га Страбон ту именује као *Скајски зид*, јер у његово време тај део припада Скајима. Скаји су ту и остали. Никад се нису проширили на другу страну зида, ако не рачунамо и пљачкашке походе. Приближну позицију овог зида можемо видети на картама 7 и 14. Занимљиво је да се и у препеву *Илијаде* Александра Поупа помиње и неки други Скајски зид, овај пут *Скејски зид Троје*. Ово потврђује и претходно изнету претпоставку да је и Поуп радио на основу неког од латинских превода *епа* који су можда сачували још понешто од старијих грчких верзија. У грчким преписима овог *епа* никакав *Скејски зид* се не спомиње, а није баш ни превише вероватно да би га Поуп измислио. Ипак, не можемо рећи ни да би било и неко изненађење ако је поред сваке од капија Троје постојао још и зид истог имена, мада зид који Страбон помиње очито нема везе са Тројом.

Практично, осим овог Страбоновог навода, ништа друго и не требамо да бисмо дошли до Троје. Ипак, ни то није све, у истом наводу крије се још путоказа, па да видимо и то.

Митолошка Троја и обједињење све три Троје

Иако већ и знамо да су све три од наших Троја на истом месту, овде ћемо дати још једну потврду тога. То значи да је хипотеза коју смо критиковали, а која се протеже још из антике била тачна. Ипак, критика и даље остаје јер хипотезу и

нисмо критиковали већ само то што је унапред усвојена као чињеница. То је и могло бити истина, али тек сад имамо за то и чврсту потврду. Али да видимо и како се још обједињују све три Троје: *Хомерова, митолошка и историјска*.

Узећемо *Скамандар* од Хомера, *Скајску реку* од Страбона и легенде о речним боговима *Скамандру* и *Меандру* из митологије. Тако имамо уједно заступљене *епику*, *историју* и *митологију*, које повезује географија. Обједиинићемо све три Троје, око *митолошке*. У претходном делу књиге смо расветлили значење још неких важнијих назива из *Илијаде*, као што су Ксант, Лект, Ида и Гаргар. Тада смо најавили да ћемо значење имена тројанских река Скамандра и Симоиса ту оставити за крај. Како је и тај тренутак дошао можемо се и овим позабавити.

Прво се морамо, по ко зна који пут, послужити митологијом. Почећемо сад од легенде о речном богу Меандру. Као и сви други речни богови и Меандар јесте син Океана и Тетије, али опет и ту има друга верзија која нас овога пута баш и не занима. Имао је четворо деце. Понегде се може пронаћи и да је децу имао са *горском нимфом* чије се име не наводи. Мит се временом развијао. У почетку је имао сина Каламоса, уз кћерке Кијану и Самију, а касније му је придодата и кћерка Калироја. Ова легенда живи уз реку Меандар у Малој Азији, познатој и као Велики Меандар. Сматра се да је по овој реци и настала реч меандрирати, што значи да река тече са низом завоја у облику латиничног слова *S*. Од све те Меандрове деце, кћерка Самија се удаје за Анкеја, краља Самоса, са којим је и имала четири сина: Перилаја, Енодоса, Самоса и Алитерсеја; као и једну ћерку Партенопу. Њен брат и Меандров син Каламос се због неузвраћене забрањене љубави према Карпошу утапа у реци и бива претворен у трску. Нама је овде интересантна једино Самија, што је, у античком периоду, био и назив реке за коју знамо да је некад била Скамандар. Самија је такође била нимфа пролећа и изворска нимфа града Самоса. Ово је и предхеленско име богиње Хере, која је рођена на Самосу или је на њему одрасла. Осим имена реке, у овом крају се не могу пронаћи никакви географски називи са именима деце бога Меандра. Само постоји Меандар и ништа више. Та чињеница наводи на помисао да је и то име Меандар однекуд донето, а са именом је наравно већ ишла и легенда. *Честити Хомер* помиње ову реку као Меандар, како се очито и звала у његово доба, али је познато, бар једно, старије име за ову реку, а постоје претпоставке да није и једино. Река се звала као и долина кроз коју протиче, а исто ово име је носило и језеро из којег извире. Тако се звала и планина на којој се језеро налазило, па је онда и старо име ове реке морало бити Аулокрена. Кад се тако звало остало, како би се другачије могла звати река. Ове податке нам даје Плиније Старији у свом делу *Природна историја*, под (5.29.4) и (5.31.1). Све чињенице указују на доношење имена Меандар од стране колониста, што неки истраживачи тврде. Питање је само одакле потиче, а одговор би очигледно требало потражити и у географским називима по именима Меандра и његове деце. Постоји легенда да су град Милет, у долини ове реке, основали Крићани предвођени Сарпедоном, негде око 1500. старе ере. Зато би најприродније било проверити, да ли постоје икакви трагови на Криту. Међутим, на овом острву се, бар у писаној историји, не може пронаћи никакав водоток за који би се могло везати и Меандрово име.

Исто тако ни хидроними, топоними и ороними са именима некога од његових потомака. На Криту постоји само планина Ида, али нам она овог пута не треба. Тако да са Крита морамо наставити даље, природно бирајући најближе место. Најближи је јасно Пелопонес, а ту ствари стоје већ знатно боље. Паусанија у свом *Опису Хеладе* помиње реку Меандар у Елији, као десну притоку Неде. А Неда је река на западу Пелопонеса, која одваја Елију од Месеније. Она извире између Аркадије и Елије, а после својих 32 km тока, са бројним атрактивним водопадима, предаје своје воде Јонском мору. Та Неда је једна од малобројних река женског рода у хеленском свету. Богиња ове реке, нимфа Неда, је позната као једна од Зевсових дадиља. По Паусанију, Меандар Неди приноси највише воде. Извире на граници Аркадије и Елије меадрирајући, десетак километара дугим, током. Ево шта он тачно каже:

(8.41.3) *Извор Неде налази се на планини Кераусион (Кераусиус), која је део планине Ликаон (Ликеус). На месту где Неда протиче најближе Фигалији, дечаци из Фигалије су одсекли косу у част реке. Неда је близу мора пловна за мале бродове. Од свих познатих река, Меандар се спушта најзавојитијим током, који се врло често окреће уназад, а затим се опет извија; али већ на другом завијутку своје воде предаје Неди.*

Овде Паусанија говори да се Меандар већ на свом другом завоју улива у Неду, што одговара стварности. Меандар је заиста мања река која поред свог сталног меандрирања само једном и битније мења правац свог тока, док при тој другој промени већ утиче у Неду. Паусанија бележи и једну познату локалну легенду о подземној вези између Меандра и оближње реке Алфеоса, коју смо поменули само јер је мало необична. Неда и Меандар су приказани на карти 15 . И даље у Елији, северно од Неде, Паусанија налази област Самикон (5.5.7) и (5.5.11), а и град са именом Самиа (5.6.1). У овој истој области помиње их и Страбон и то у својој 8. књизи. Места Самико и Като Самико овде постоје и данас. Темељни Паусанија, Хелен из Мале Азије, који је целу Хеладу и прошао пешке, за сваку реку обавезно наведе и њено старије име ако оно постоји. За Менадар не каже ништа, па се и по томе наслућује да је морао бити први Меандар. Узевши још у обзир и сазнање постојању Самије, које и одговара имену једне од Меандрових кћерки, може се ставити под упитник Сарпедонов долазак са Крита. Да није и он ипак дошао са Пелопонеса? Код Паусанија се може наћи велики број назива или личних имена, познатих из *Илијаде*, баш на Пелопонесу. Гору Партенију, као планина и река у Пафлагонији, а уз то и планину Илион. Лаконија се звала неки период и Лелегија по краљу Лелегу, па се тиме можда може објаснити и порекло имена Лелега које помиње Хомер. Имајућу у виду да се Пафлагонија сматра аркадском колонијом од пре *Тројанског рата*, стиче се утисак да доста велики број имена у Малој Азији потиче од пелопонежанских колониста. Но, и ово је само успутно запажање. Овде је једино важан легендарни Дардан, а који је митска личност пореклом из Аркадије. По једној од легенди, он је управо из Аркадије, заједно са братом Јасионом допловио на Самотраку, а затим и нешто касније у Тројаду. У овом миту можда и може бити нешто истине, јер ето баш у малоазијској Тројади имамо реку Меандар, која и данас носи исто име. О том смо већ дали доста детаља у овом раду, па нема потребе то и понављати. То је иста река за коју се тврди да је била некадашњи Скамандар, али у Малој Азији.

Додуше, ову тврдњу многи оспоравају и то не без аргумената. Река се сигурно звала Меандар, уосталом и данас се тако зове. Река доста и меандрира, па јој и ово име у потпуности пристаје. Ако се ова река и звала Скамандар, онда је то могло бити само знатно касније од *Тројанског рата*. Зато ћемо даље редове и посветити управо Скамандру.

Већ смо га спомињали у вези колонизације Крићана у Тројаду као човека, који је заједно са сином Теукром, довео ове насељенике у Тројаду. Кад пристигоше и подигнуше логор, угрозили су их силни мишеви направивши и доста велику штету. Тек уз Аполонову помоћ успели су да се некако изборе са том пошасти, па су му придошлице у знак захвалности подигле светилиште. Овај храм нам је познат као *светилиште Аполону Сминтеју*, што би могли слободно превести и као *Аполону мишоловцу*. Аполонов свештеник Хрис, добро познат из *Илијаде*, је био првосвештеник управо овог светилишта. То је исто оно светилиште које Страбон помиње као премештено из околине Тебе, заједно са градом Хрисом. Ово би значило да су се Крићани искрцали негде у околини Тебе, односно ту у Адрамитском заливу. Као што знамо, Скамандар се током једне битке удавио у реци Ксанту. Од тада река носи његово име, али њени извори према именима његове мајке и жене. Скамандар је био ожењен Акидусом, са којом је имао три кћерке девице. Једна друга легенда, по Аполодору из Атине, каже да је ово био речни бог који је са нимфом Идејом (Идеа) имао сина Теукра. Наравно, као и сви речни богови и Скамандар је био син Океана и Тетије, иако се та чињеница ређе наводи. Вероватно се не уклапа у *Илијаду* из које се можда може разумети да је Зевсов син, што смо детаљно обрадили у поглављу о рекама. Међутим, ни овај мит никоме није познат, тако да се можда може приписати већ и неким каснијим преправкама Хомера. Скамандар је, поред сина, имао још две кћерке. Звале су се Калироја и Стримо (Роја), а сматрају га и оцем тројанских нимфи. Плутарх му касније придодаје и трећу кћерку, нимфу Глауку. Ова Глаука је са Дејмахом родила сина који је носио име по свом деди Скамандру и постао је и краљ Беотије. Глауку је Дејмаховом оцу Елеону одвео Херакле. Ово смо већ и раније навели у вези са реком Скамандар у Беотији, што и знамо од Плутарха. То би било углавном све што треба знати о Скамандру, али се може повући и паралела са митом о богу Меандру.

У обе легенде можемо уочити потпуно идентичан образац. Обојица су и речни богови, на почетку имају по једног сина и две кћерке, а касније им придодају и трећу. Чак им се и једна кћерка исто зове. Меандар тако и има децу са *горском нимфом*, а Скамандар са *нимфом Идејом*. Употребимо ли оно сазнање стечено у претходном делу рада, да *ида* значи *гора*, онда би могли рећи бог Меандар и *идска нимфа*, као и бог Скамандар и *нимфа Ид(е)а*. Тако смо коначно дошли и до одговора кад је то *ида* постала *Ида*. Очито негде у време кад је та легенда о богу Меандру, донета од колониста, замењена легендом о богу Скамандру. У светлу нових сазнања тако можемо старим крајем ових колониста прогласити Аркадију или Елију. Ова легенда о Скамандру је онда и настала, нигде другде, до у Тројади. Тако излази да се ни мит о доласку неких колониста предвођених Дарадном са Пелопонеса не може тек тако одбацити као пука легенда. Такође,

ако је Скамандар божанство локалног порекла, као што видимо да јесте, онда су и Теукрани могли бити трачки домороци, као што Лорент тврди. У случају да није тако, онда колонисте сигурно и није предводио Скамандар, него лично Теукро. Тако да она друга легенда која колонисте доводи из Атике, предвођене Теукром, добија на важности. Јасно је да их никако није ни могао предводити Скамандар, јер је ова легенда о њему могла настати само у Тројади. За нешто више од тога, треба се удубити у генеалогију овог имена, за шта је и потребно далеко више чињеница него што је досад изнето. Зато да видимо шта се ту још може сазнати.

Још из старе ере, познат нам је обичај гатања по лету птица и другим појавама, као што су мање и слично. На овај обичај наилазимо на више места у *Илијади*. Гатање би се одвијало тако што се посматрач окрене лицем према северу и тад посматра да ли ће севнути мања или већ пролетети птица са његове леве, или можда десне стране. Лева страна, што значи западна, била је ту лоше знамење, док је десна, источна, значила добар знак. (2.353): *Зевс је севнуо мањом здесна показујући знаке судбине*. (9.236): *Зевс, Кронов син, им показа знамења здесна*. (20.274): *Атина Палада им на десну страну посла чапљу*. Цео обичај Хомер је описао у неколико стихова (12.237-240): *А ти ми кажеш да треба слушати дугокриле птице, али ја се не осврћем и не марим за њих. Да ли на десно сунцу и зори летеле или на лево ка ноћу и тами*. За знамење и није само посматрана страна на којој је птица, него и каква је птица. Посебно добар знак је био кад налети орао, што већа птица то је знак био повољнији. А ево орла код Хомера (13.821-822): *Кад то изговори пролете му орао из висина са десне стране*. Све што је било у вези за каквим ритуалима рађено је десном руком (24.284-285): *Носећи златни кондир меденог вина у десној руци, да Зевсу жртву излију*. У (24.290-321) Хекаба саветује Пријама: *да моли Зевса за птицу са десне стране, што он и учини. Зевс шаље великог орла који над градом десно пролети и свима разгали срца*. Ово веровање је дубоко уткано у свакодневни живот све до данашњих дана, а може се уочити и у географским називима. Најпознатији је пример *река Десна* која се улива у Дњепар, супротно, као његова лева притока. Међутим, она долази Дњепру са источне, дакле десне стране. Тако да тек ово старо веровање даје прави смисао њеном имену. Лева (Лијева) река је и чешће име, било за реке или насељена места. Хидроним *Лева река* има и у Бугарској, један топоним у Македонији и неколико топонима у Србији. Такође постоји и област *Левач*, а познат је и стари назив *Левачка река*, опет у Србији. Ипак, ту ће нам бити најинтересантнија једна сасвим незнатна речица у Црној Гори, не дужа од 7 km. То јесте *Величка ријека*, десна притока Лима, која протиче кроз *Величку долину* поред места *Велика*. Две притоке реке се и зову *Лијева* и *Десна*. Опет је наравно *Десна* као лева, а *Лијева* као десна притока у односу на ток те реке. *Лијева ријека* је западне, а *Десна* источне оријентације, у односу на оног посматрача окренутог лицем према северу. Нешто слично је могло бити и са *две тројанске реке*. Скамандар би тако био лева, а Симоис десна река. Ово не мора значити да је Скамандар текао баш стриктно са запада, а Симоис онда са истока. Наш Скамандар и тече из правца север-северозапад, док овај Симоис долази из правца север-североисток. Аналогно томе, ако је и *скајска* значило

лева онда се река Скамандар вероватно тако и звала пре него што добија своје ново име. Скамандар се значи звао *Скајска река*. Треба додати да је хеленски језик имао два изговора који се обично називају класичним и традиционалним, као и код латинског. Можемо их назвати старим и новим изговором, сасвим је свеједно. Овде се нећемо бавити детаљима, важна нам је само једна чињеница. Двогласник *аи* се по старом изговору читао као *а*, а по новом као *е*. Пример су Ахајци или Ахејци, Скајска или Скејска капија. Име ове реке у старијој форми би онда било *Скајска река*. Кад је Дардан са Пелопонеса дошао у ову област, а преко Самотраке или Мале Азије, дао је име овој реци Меандар. Јасно и зашто, ова невелика река је имала меандре баш попут Меандра у њиховој постојбини. Додуше, не знамо да ли је Меандар у Тројади са малоазијске стране, ипак, пре тога назван овим именом. Али свеједно, једино је важно да је порекло његовог имена са Пелопонеса. Поглед према северу са левом и десном реком морао је бити из правца Киконаца, о којима смо већ рекли све неопходно. Придошлице Дарданци су очигледно свој Меандар спојили са киконским Скаи. Тако и Скаи према правилу изговора треба читати Ска, ако се *аи* читало као *а*. Меандар се и пише Маиандрос (Μαιανδρος), старијег изговора Маандрос, новијег Меандрос. Спајајући добија се Ска+Маандрос= Скамандрос. Ова киконска *Скајска река* је тако постала *Ска(јски) Маандар*, од чега је очигледно настало име Скамандар (Σκαι + Μαιανδρος = Σκαμανδρος). Сад је коначно јасно зашто су преводиоци погрешили преводећи *Лева (Скајска)* као *Западна капија*. Уз додатну опаску и да се у *Илијади* не помињу називи за стране света, који нису постојали у време кад је *еп* испеван. Додуше слично је са годишњим добима, али то је споредно. Осим што неки преводиоци то очигледно нису знали, па је дошло и до сасвим погрешних превода. *Скајска капија* Троје је *гледала* према истоименој реци, а никако према западу. Тројански Скамандар јесте морао бити врло приближно западне оријентације, за посматрача окренутог лицем према северу се налазио с леве стране, а то капију оријентисану ка реци не чини западном, напротив! Скамандар би, дакле значило, *Леви Меандар*, а како Μαιανδρος значи дечачић или мајчин дечак тако добијамо конструкцију *леви мајчин дечак*. Овај приказ је видљив на карти 16, а из наведеног је могуће закључити само да:

Скајска капија Троје, своје име дугује реци истог имена.

Ако је Троја била на месту данашњег Фереса, онда се види и из конфигурације терена, карте 9 и 16, да је та капија могла бити оријентисана само у правцу југ-југоисток, уз већ могућу стриктно јужну оријентацију. У сваком случају, ни близу западу! Ово важи само за капију, док река јесте била *лева*. Знајући да и у наше доба постоје случајеви са *левом* и *десном реком*, онда би се могло сасвим поверовати да је можда и име реке Симоис значило *десна*. На ком би то језику, или дијалекту, могло бити нисмо сасвим сигурни, али прво на шта би се могло помислити је киконски говор. Знамо да су Киконци и живели јужно од *Скајске реке*. Тако су са своје територије, гледајући према северу, могли ове две реке и видети као леву и десну. Географија се видимо савршено уклапа у ту хипотезу, али да ипак пронађемо још коју чињеницу томе у прилог. Лако ћемо пронаћи у старохеленској именици *сима*, којом се назива украшени део трема. Сасвим је слична и именица *симс*, која означава украшени део испод стрехе. Заједничко

порекло ове две именице је очигледно. Могуће заиста, да потиче од Киконаца, који су ту најближи. Како су били најближи, самим тим су најпозванији да дају ова имена. Тешко да, на овом месту, могу и потицати од неког другог. Можемо запазити да се, све до новијег времена и модерне архитектуре, трем куће увек окретао према истоку. Може се пронаћи и јужне оријентације, али доста ређе и само ако источна није никако била могућа. На северној и западној страни нема га дословце никад, бар кад је у питању градња старијег датума. Тако је и старо веровање о доброј и лошој страни остало и уткано у архитектуру све до данас. *Сима* је, поред десне или источне стране, могло значити и *трем*. Тако су реке, које налазимо у *Илијади*, могле бити и: Скај-оис (Скамандар) и Сим-оис (Σκαι-οεις, Σιμ-οεις). (Скај-оис је конструкција аутора, река тог имена се баш нигде и не помиње, као аналогија са Сим-оис код Хомера.) Симоис, као што и видимо, јесте могао бити *десна* река, док за реку *Ска* можемо бити још сигурнији да и јесте *лева*, јер ова именица то и значи. И у трачком речнику који је приредио Александар Митић (*Срби у Грчкој*; 227) стоји да реч *скаи* значи *скок*. Митић само преноси речнике бугарских истраживача, а како су они дошли и до овог значења није познато, нити за које га од трачких племена везују. Зато ћемо се послужити старохеленским значењем ове речи као поузданијим, за шта већ и имамо потврду. Међутим, како су Киконци били трачко племе вероватно су и *ска* и *сим* биле њихове речи које су Хелени само преузели. Тако да овде имамо случај да речи које су вероватно трачке, тумачимо преко хеленских дијалеката. Баш као што смо раније изнели као праксу већине истраживача, који се и баве тумачењем речи изумрлих језика. Ипак, за дати случај је овако сигурније, што јасно видимо јер смо већ нашли потврде. Међутим, ако скаи значи скок, а то је исто племе као каен-и што бугарски аутори кажу да је коњ, онда то може још и имати некакве везе. Можда су у питању дијалекти или можда и језици разних трачких племена?

На крају можемо констатовати да смо разјаснили имена двеју тројанских река, али и дошли до *митолошке Троје* и то директним путем, на два начина. Прво уз помоћ речних богова Меандра и Скамандра, а друго практично и *гатањем према знацима богова*! Такође, још једном смо потврдили да она Страбонова *Скајска река* исто што и *Хомеров Скамандар*, као из ње изведено име. Даље, још само треба нагласити да овим поново налазимо све три Троје на том истом месту. Савршено се слажу историја, епика и митологија. А Хомеру је, по свему судећи, ипак требало веровати, тако да очигледно можемо *затворити дућан* по питању града Троје! Недоумица више нема, ни потребе за некаквим додатним потврдама. Остаје још да проверимо да ли је било *Тројанског рата* и ако јесте кад је то било. Ако смо коначно сигурни да је Троја постојала, а знамо још где је стварно била, то свакако повећава шансе да је било и *Тројанског рата*. Ипак, пре тога коју реч о Троји коју помиње наш песник Иван Џиво Гундулић (1589-1638), који у свом *Осману* помиње *Троју управ српских страна*. Гундулићеве *српске стране* заслужују посебно поглавље које следи одмах у наставку.

Гундулићева *Троја управ српских страна*

Гундулићеве речи, имају значаја јер указују на нешто што је сасвим погрешно

тумачено, практично од свих чије је тумачење писац ових редова некад и имао прилику чути или прочитати. Ради се о почетку 7. певања *Османа*. Баш са тим Гундулићевим стиховима било је доста разних манипулација, на тему Троје, па је ово прилика да и то разјаснимо. Даћемо зато и четири строфе из овог певања *Османа*, где се јасно види да он пева о Троји у Малој Азији:

1) *При мору управ српских страна,*
у пржинах пуста жала
лежи Троја укопана,
од савитлог огња пала;

12) *и којему још њекада*
послух учи Ксерс смиони,
врху њега бјена када
мôс велики он наслони.

20) *Иза оток' од Тенеда*
црни с' ага то изважа,
ки скри грчке плави не да
да их тројска види стража.

21) *Лено и Лезбо мимоходи*
и управља пут на Шио,
ки доскора у слободи
сам је себи господио.

Гундулић је толико јасан да ту неке дилеме не може бити. У 12. строфи се тако помиње *Ксерксов мост*, који је био између Сеста и Абида на Хелеспонту. Док је у 20. острво Тенед где се ахајска флота сакрила да је Тројанци не виде, а већ у 21. строфи егејска острва Лемнос, Лезбос и Хиос. Може се идентификовати, и то веома прецизно, да Гундулић пева по Вергилију. Он у *Енеиди* најчешће и описује Троју на месту Антигонеје или Александрије у Малој Азији. Додуше понекад, кад пише на основу усмених предања, могла би се наслутити и Троја у Тракији али то није доминанто у *Енеиди*. Гундулић дакле не зна где је Троја, мисли да је негде у Малој Азији, али зна нешто друго што нам је важније. Зна где су *српске стране*! Реч *управ* би најбоље и објаснили као *наспрам*, *упоредо*, *напоредо*; условно и као *према* или *у правцу*. Све у значењу *преко пута*. Значи ако је Троја у Тројади, а Тројада на западу Мале Азије како и верује Гундулић, онда се *наспрам* или *преко пута* ње налази само Тракија, нема ту ништа друго. Конкретно Галипољско полуострво, које Гундулић назива *српским странама*. Он је очигледно знао нешто за што ми данас немамо никаквих потврда. Можда само наслућујемо. По томе излази да су српска насеља у југоисточној Тракији морала бити доминантна, да би и цео крај могао именовати *српским странама*, док ми данас знамо за свега неколико. Зато треба пронаћи то што је Гундулић знао, или бар оно што је могуће. На крају, ако направимо пресек Гундулићевог *Османа* са резултатима овог истраживања, увиђамо да је права Троја била баш на Гундулићевим *српским странама*! Тако да неки истраживачи који су Троју покушали лоцирати на разним местима данашњег српског етничког простора, у неку руку, нису много погрешили. Промашили су само Троју!

Како се чини, ове Гундулићеве *српске стране*, ни у ком случају нису сасма без основа и треба их озбиљно схватити. Зато да видимо, можемо ли и о томе ишта

пронаћи. Хајдемо онда где нас је Гундулић и упутио, у југоисточну Тракију. Овде се надамо пронаћи бар нешто од тога што нам Гундулић ту наговештава.

Словенска насеља у југоисточној Тракији

Иако Гундулић под *српским странама* мисли на југоисточну Тракију, ако не и шире од тога, поглавље смо ипак назвали словенским именом. Разлог је то што је у овој области, не знамо и колико великој, поред Срба, могло бити и Бугара. Колико је којих било не знамо, што није ни важно. Само по називу неког места је тешко разликовати да ли је у питању бугарско или српско име, јер су језици врло слични. Понекад то и можемо, али најчешће ипак не. Зато се тиме нећемо много оптерећивати, јер је овај део иначе споредни сегмент рада. Поглавље је, на известан начин, креирано од самог Гундулића, који је опет, због ових својих стихова, повезан са успоменом на Троју.

Први интересантан податак можемо пронаћи на карти Милоша Милојевића из 1873. године, пуног назива *Историјско-етнографско-географска мапа Срба и српских (југословенских) земаља у Турској и Аустрији*. Ова мапа позната је под краћим називом *Милојевићева карта* или *мапа*, па ћемо је тако и звати. Баш на тој његовој карти налазимо, град Радослав. Град са овим именом се налазио на месту данашњег Текирдага, града који, у античком времену, носи име Бизант. Мада не знамо ни одакле Милојевићу овај податак, неће сметати да баш тај део Тракије детаљније истражимо, јер Милојевић обично доведе на исправан траг. Занимљиво је што је ово насеље које носи српско име, само Милојевић наводи. Поред тога, јужно од линије Цариград-Једрене јесте насеље Превал, а северно од ње имамо насеља Црква, Скопље и Раклица, чија су имена недвосмислено и јасно српског порекла. У истој области су и Петра, Трнова и Василика, која су ипак највероватније бугарског порекла, иако могу бити и српског. Тако да овај Радослав, по свој прилици, није био некакав изузетак, јер је било више насеља словенског порекла. У време кад је ова *Милојевићева карта* угледала светлост дана, изгледно, никоме нису била позната два села галипољских Срба, којих ту зато и нема. Ни области где су се ова села налазила нису и обојена бојом којом Милојевић означава Србе, али ни Бугаре. На карти постоје још нека места овде у источној Тракији, али за њих не можемо рећи чија су. Нека звуче турски, али ни не виде се баш најбоље. Једино се Једрене зове Једрен, што је, такође, само пословењени назив античког Адрианополиса. Већ сам Милојевић, овим, већим делом српским али можда и понеким бугарским, називима као да даје за право Гундулићу. Али погледајмо мало западније. Почнимо и од Фереса на Марици, који смо открили и Милојевићевом заслугом, да видимо где ће нас то довести.

Ферес је градић који се развио око манастира Теотокос Панаија Космосотира, који је 1152. године подигао ромејски севастократор Исак Комнен, који је син тадашњег ромејског цара Алексија I Комнина, као своју резиденцију и вечито последње почивалиште. У то време, место се описује као напуштено, обрасло у шикару, а било је познато као Бера (Βηρα). Хеленизовани изговор јесте Вира, а име је настало од словенске речи за мочвару. Овде већ морамо упутити једну примедбу. То јесте словенска реч, али других Словена осим Срба овде никад

није било. Иако је ово место знатно ближе Бугарској него Србији, бугарска је средњовековна држава била много северније и Бугара ту никад није било. Овај крај јесте био у саставу Бугарске али само у периоду (1913-1920), после чега је припојен Грчкој. *Бера* јесте стара српска реч за мочвару, најсличнија је наша савремена реч *бара*, истог значења. Постоји и у облику *берак*, што је управо и име једног села у Срему са истим значењем. Срећковић зове овај град Фера и Ферецик, сматрајући га земљом браће Мрњавчевића и Душановим царством. Исто стоји и у Верковићевом извештају, где се назива Ферок. О томе како је Ферес добио име, већ смо писали, али укратко, српско Бера је прво и постало хеленско Фера, а од тога је настало Ферес, док су Ферок или Ферецик морали бити турског порекла. Док се овај град звао Бера, река која поред њега тече, а наш Скамандар, се звала Самиа. У римско време негде у овој области постоји град Дима (Димае), што неки сматрају да је и било на месту данашњег Фереса. Димае је било име и једаног од 12 ахајских градова, али и лично име. Тако се, по митологији, звао фригијски краљ, отац тројанске краљице Хекабе. У неком периоду се Ферес можда звао и Трапезица, као што наводи Александар Митић (*Срби у Грчкој*; 117), али се не зна и кад. Бугарски аутори који су изнели тезу, не кажу одакле им ова информација, нити зашто мисле да је трапез реч која је словенског порекла. Колико знамо ова реч је хеленског порекла, осим ако исти бугарски истраживачи не знају нешто што нама није познато. Град је заузиман од крсташа, а (1324) бугарски цар Михајло Шишман напао је овај део Тракије и опљачкао околину све до Бере, због чега се околно становништво сакрило у утврђења. Утврђење Бера је било управо и једно од уточишта за домородачко становништво. Турци су први пут напали ово подручје 1329/30. али без неког озбиљнијег успеха. У периоду (1335–1341) браћа Манојло и Јован Асен били су заточени у манастиру, а пуштени су тек тада када је њихов шурак Јован VI Кантакузин проглашен за цара у оближњој Дидимотици. Тиме је започео дуги ромејски грађански рат (1341–1347). Кантакузин је чак и утаборио своју војску на том подручју у марту 1342. године, али није напао тврђаву због присуства монаха. Током следеће зиме, флота ајдинидских Турака под Умур-бегом се ту усидрила, али су се многе њене посаде смрзле. Јован Асен је заузео Беру 1347. године, а током другог ромејског грађанског рата (1352–1357) снаге Јована V Палеолога су заузеле град (1355). Османлије су, предвођени Лала Шахином, и коначно заузеле град почетком 1370. године, док се више од пола века касније (1433), град помиње са мешовитим хеленским и турским становништвом. И то је веома занимљиво. Град значи већ има и досељених Турака, поред хеленских староседелаца, али се ту у тексту вероватно мисли на ромејско становништво. Нигде Срба, у граду који носи српско име. Управо ово је и еклатантан пример праксе да се све ромејско становништво увек, по правилу, именује Хеленима, иако су то често били Срби или Бугари, бар кад је реч о Тракији. Никоме није требало много доказивати да хеленско становништво своја насеља никад није називало српским ни бугарским именима. Али да се вратимо ми на манастир по којем је овај град био надалеко познат. У питању је била умањена реплика цариградске Свете Софије, окружена двоструким зидом, касније језгро већег насеља. Црква посвећена Светом Прокопију, била је намењена становништву, а саграђена је изван зидина манастира. Поред манастира Панаија Космосотира,

симбол града је и византијски аквадукт који је наводно из 8. века, мада понеки мисле да потиче из истог времена кад и манастир. Хеленско Βηρα се после 529. године, кад је Јустинијан укинуо Платонову Академију, изговарало Вира. Бера се изговарало пре тога, па тако изгледа да је хеленско Фера производ неког од ранијих стања пре 529. године. Име је настало кад су Хелени српски глас Б на почетку речи заменили са Ф. На старост указује то што се задржало Е уместо И, па је од Бера настали Фера умести Фира. Глас η се у старијој варијанти чита као Е док се у новијој чита као И. То српско Бера је касније постало хеленско Вира али је облик Фера морао настати раније. Зато можемо веровати да је град на постојао и пре Јустинијановог времена под тим истим именом, Бера. Али то није једино место са српским именом у овој области. Има их још.

Негде у области Бере (Ферес) се помиње место Буковик, а ту не треба никоме тумачити ко је ту живео и о којим се Словенима овде ради. У Зборнику радова Византолошког института САНУ у 22. тому из 1983. и наш академик Божидар Ферјанчић (1929-1998) у свом раду: *Оглед о парохијском свештенству у позној Византији*, на страни 76, помиње Буковик, у вези са оптужбом за богумилство неког свештеника Гаријана 1316. године. Овде Ферјанчић коментарише једну тврдњу бугарског историчара Ангелова да је ово место у то време било насеље са бугарским становништвом, речима *не делује убедљиво*. Ми овоме можемо и додати: *не да не делује убедљиво* него је потпуно невероватно! Исти Буковик и помиње Milan Loos у: *Dualist Heresey in the Middle Age*; издање *Чехословачке академије наука*; 1974. На странама 329-330, Буковик се овде помиње са много јаснијом позицијом, и то је негде близу града Вира (Фера), у два наврата, 1316. и 1330. године.
Поред Фереса и Буковика, у истој тој области имамо још једно насеља српског порекла. То је Ардани или Арданио, које смо већ помињали и као могући рејон митске Дарданије. Александар Митић (*Срби у Грчкој*; 116) помиње ово место и као Радани или Рађани, али ово насеље постоји једва 100 година и никада се ни није тако звало, бар не на том месту. Сами становници ових места кажу да су ту насељени двадесетих година прошлог века у време размене становништва између Грчке и Турске, а дошли су из источне Тракије где им се село и звало Родони, Радони или Радани. Од Радани је настало Ардани, што је некад била уобичајена замена код Грка. Додуше не и последњих 100-200 година, али су ту можда могли постојати и неки изузеци. Код Александра Митића тако можемо пронаћи трачку именицу *арда* која има значење *род*. Тако излази да је име овог насеља са српског преведено на трачки језик, а Хелени су се већ убацили негде између јер су онда ову реч узели од Трачана. То је заиста било могуће и можда су бугарски истраживачи, на које се Митић ослања и у праву, али је непознато како су дошли до овог закључка. Но, ако ово насеље већ није ни постојало код Фереса, онда јесте негде у источној Тракији. У сваком случају допуњавамо ту *Милојевићеву карту*, али и дајемо Гундулићевим *српским странама* још једну потврду. Митић је навео укупно 41 насеље у области Еврос, која се налази на десној обали Марице у доњем току реке. Једно смо преместили на исток, али смо уместо њега додали Буковик, који он не наводи. Трапезица, коју наводи и Митић према бугарским ауторима, смо променили име у Бера, јер податак није

поуздан без потврде кад се насеље тако звало, а овај назив није ни словенског порекла. Тако укупан број насеља српског имена остаје исти. На остала се не може дати примедба, јер су у питању чиста српска имена и могу се сва, мирне савести, прикључити *Милојевићевој карти*. Тако је од 156 насеља у тој области проценат српских насеља 26,28%, али он може бити само већи јер сигурно је и могло бити неких која више и не постоје, а нису оставила писаног трага. Исто тако још више има оних којима су Грци променили име, не преводећи ту стари српски назив. Има и насеља која су остала непозната јер њихово име није било нигде записано. Ова област је посебно интересантна јер се налази сасвим изван граница Душанове државе, бар оних за које се мисли да су биле. Зато би могли наћи основа да се источна граница Душановог царства поново преиспита и то не само због толико насеља са српским именима. Подсетимо се да Милојевић помиње да је држава краља Милутина допирала до Марице, а исто то налазимо код Срећковића, али и Верковића за Душаново царство. *Милојевићева карта* је дала уцртане границе Душанове државе које и сведоче сасвим прилог изнетим тврдњама, а и број српских насеља у овој области сведочи да би могли бити у праву. Не само они већ и Гундулић са својим *српским странама*!

Поред насеља која налазимо на Милојевићевој карти и села Радани или Родани које је било негде у источној Тракији, већ смо помињали да је породица првака Срба у Војводини Светозара Милетића пореклом из ове области. Не треба још сметнути с ума ни села галипољских Срба, чија су нам имена и добро позната. Било је две српске дијаспоре у овом делу Тракије, једни су били пореклом из Срема, а други из Поморавља, тачније из Јагодине и околине. Сматра се да су тамо пресељени 1521. године. Галипољски Срби су се одржали до почетка 20. века у два међусобно удаљена насеља. Једно се и звало Бајрамич и налазило се под планином *Куру Даг* или у преводу *Сува Планина*, а друго насеље је Караџа. Ова насеља су међусобно доста удаљена, тако да вероватно нису имала неких значајнијих међусобних контаката. Може се запазити да оба села галипољских Срба носе турска имена, што може значити да је могло бити још неких насеља турских имена која су могла бити насељена Словенима. Зато би ипак требало изучити турске пописе становништва (дефтере), кроз историју овог региона.

Но, и без тога, понешто се може пронаћи и у једном новијем делу, које излази 1941. у Лајпцигу, наравно на немачком језику. То је дело *Словени у Грчкој* (*Die Slaven in Griechenland*) Максимилијана Фасмера (Max Julius Friedrich Vasmer; Максимилиан Романович Фасмер; 1886-1962), као једнога од најистакнутијих слависта и лингвиста 20. века. Фасмер се, у поменутом раду, позива и на друге ауторе, тако да он није први, а свакако ни једини, који је писао о овој теми. Тај његов рад се издваја по детаљности и свеобухватности. За нас је зато посебно интересантан јер за нека од насеља наводи и структуру становништва, а његов рад обухвата не само данашњу Грчку него и турски део Тракије. Фасмер даје и објашњење за сва имена, што је доста значајно. Наиме, постоје неки топоними за које не бисмо, онако на први поглед, могли тврдити да су славофони, а тако у овим случајевима разјашњење врсног слависте више него добро дође. Како је Фасмер писао на немачком језику, објашњавајући немачком читаоцу неке лаке

словенске појмове, то смо могли и изоставити. Наиме, постоје словенске речи које никоме, ко говори било који словенски језик, не треба тумачити. Списак ових топонима, по Фасмеру, дат је према оригиналу, на грчком језику. Ради се о словенским топонимима, написаним грчким алфабетом, а са непромењеним именима. Фасмер очигледно ради према ауторима који су записали стање пре, док имена ових насеља још нису била промењена. Ово Фасмерово дело никад није преведено на српски језик, па је ово прилика да се упознамо и са његовим садржајем. Бар кад је у питању источна Тракија. Ево шта он каже у најкраћим цртама:

б) Област Енос (Марица)

Следећи називи на овим просторима могу се доказати као словенски:

1. Βουλγαρ-κιοι (такође Ελληνοχωριον)-„Бугарско село“ садржи турски булгар и кои „село“.

2. Δελβοτζιανους, а προαστειον η Δελβοτζιανους, у типику манастира Космосотира код Еноса (а. 1152), уп. Руски археол. Института в Константинополе XIII 52 (рукопис из 15. века).. *Дељбочане „Становници воде или места *Дељбока“. Упореди бугарски дељб м. дељбеј „продубљивање“. У напомени бугарски Дељбоки, Дељбоки Дол, Дељбочица и друго.

3. Δομπραβα- добрава „шума, храстова шума“, бугарски дъбрава идем, скр. дубрава. Постоје докази о бугарском Дъбравите, Дъбравата, Дъбрави, словен. Добрава (веома често), Дубрава (такође често).

4. Δραγαβασταν χωριον у типику манастира Космосотира код Еноса (1152), видети Известија Русск. археол. Инст, в Константинополе XIII 71 (рукопис из 15. века). Фонетске потешкоће су повезане са бугарским *Драгоместо, мање због α за е него због β уместо м.

5. Κλοκοτινιτζα (вар. Κολοκοτινιτζα) „ad Hebrum sita“. Заснован је на словенском *Клокотьница. Види бугарску Клокотницу (Св. Загора).

6. Κουρσοβο. Не могу са сигурношћу да нађем бугарски еквивалент. Можда је локација идентична Алтиновом 173: Кручево. Онда је роб. *Крушево „крушко место“ или Крушово.

7. Νεβοσελους а προαστειον η Νεβοσελους у типику манастира Космосотира у Еносу (1152, 15. век), видети Извест. Руски археол. Институт в Константинополе XIII 52. Тренутна локација ми непозната. Што се тиче имена Νεβοσελους поменутог горе, видите бугарско Ново Село (врло често).

8. Στανον, област Суфлиу. Место се такође зове Κισσεκιοι. Заснован је на бугарском стан „ноћни логор, одмориште“, скр. стан „Sennerei, Wohnung“ (Вук). Види словеначки, Стан и Στανον.

9. Τζερνικου χωριον у типику манастира Космосотира код Еноса (1152) видети Извест. Руски археол. Институт в Константинополе XIII 52 (рукопис из 15. века). Тренутна ситуација мени непозната. Види бугарски Църница, Црник. Или боље од Грка. Τσελνικος, од слов. чельникъ „praefectus“.

10. Τζεχοβα : το χωριον του Τζεχοβα у типику манастира Космосотира у Еносу (1152), видети Извест. Руски археол. Институт в Константинополе XIII 52 (рукопис 15. век). Види словеначки. Чеховец.

11. Τραυα, словенски „трава".

в) Територија Адријанопоља (Једрена)

И овде не треба доказивати да је ту било словенског становништва, јер се и данас у великом броју налази на овим просторима. Ограничавам се на неколико имена, која су од интереса због грчког превода словенских сазвучја или из других разлога.

1. Βαλτος. Највероватније се негрчки преноси преко грчког, βαλτος.
2. Βισα, такође звано Μποσνακιοι, место у области Адријанопоља. Друго име припада С. Борни „Босна" и османски кои „село". Желео бих да ставим под сумњу прво као С. вı с м. „врх планине“. Узгред, упореди бугарски Вис-Кјој (Тутракан).
3. Βιστιρος, такође Μπουγιουνλου, место у области Дронгилион. Вероватно од словенског бистръ „јасан, светао, брз“, бугарски бистър „светао, провидан“, скр. бистар „јасан“ (Бистар, бугарски Бистър).
4. Γραβια, област Макра Гефира. Вероватно грчко име пренето из негрчког γραβια од γραβος „бела буква“.
5. Δεβρη, област Адрианопоља. Припада словенском дьбрь „клисура“.
6. Δομπαν и Δομπανον, два места у области Дронгилиона. У бугарском Дъбен, Дъбене.
7. Δραγατσι, област Макра Гефира. Вероватно припада грчком називу δραγατης „чувар њиве, чувар шуме, такође чувар винограда“, дијал. δραγατς, исто, Велвендос, Αρχεια I 2, 84. Ова последња реч држи Г. Мајера, неогр. Студ II 26, за извођење од словенског драга 'долина', али је ово тумачење веома сумњиво због формалних потешкоћа. Стари документи доказују да је δραγατης предсловенски.
8. Μπαρα, област Адрианопоља. Припада бугарском, словенском бара „мочвара, локва, ливада“.
9. Στανη, област Макра Гефира. Припада бугарском стан.
10. Τυρνοβον, такође Ταυροκωμον, место у области Макра Гефира. То је „место трња“, уп. бугарско Тзрново итд.

г) Подручје Саранда Еклесиаи (Kyrk Kilise)

Примедбе изнете на почетку претходног одељка такође се односе на ово. О словенским именима помињем:

1. Βελικα, област Сидерохорион. Може се претпоставити да је словенски Велика = „велика".
2. Κοφτζας, област Саранда Еклесиаи. Најближи је бугарски Ковчаз (Търново).
3. Μικροσοβον или Μουκροσον, област Сидерохорион. Као „мокро место" за поређење са бугарским Мокреш.
4. Πορiανη, област Врисис. Вероватно од локалног имена, словенско *Борјане то боръ „шума“.
5. Σερβη и Ζερβη, област Бизи. Очигледно припада српском називу, упореди бугарско Сърбе (Търново). Ζερβη је народни назив, етимолошки заснован на ζερβος „лево“.

д) Територија Рајдеста

За око су ми запала следећа словенска имена:
1. Αγωργιανη, област Неа Анхиалос. Од словенског *Горјане или *Огорјане.
2. Αφτσαρι, такође Αζαριον, област Рајдест. Може се упоредити са Овчари, Овчаре, такође Овчар „планина у Србији“ (Вук), бугарски Овчарци, Овчарово. Имена изведена из овчар „пастир“, бугарски овчар. Види такође Миклошич, Bildung 294.
3. Βελα, такође Βελη μεσσε, место у области Тирола. Вероватно од словенског Бела, за белъ „бело“, које се често јавља. Видети Миклошич, Bildung 224 ff.
4. Βοσνα, област Селибрија. С. Босни „Босна".
5. Δεβαινα, област Рајдест. Одговара вероватно словенском *Девина. Види бугарски Девене, словеначки девина.
6. Ζελη, област Тирол. Очигледно припада словенском Зелче.
7. Καδινοβον, област Малгарон, Кадијно Село. Извод из турске позајмљене речи, бугарски кадија „судија, кадија“. Образовање је словенско. Завршетак -ово у њему заправо није прикладан, пошто -ино већ указује на однос према првом делу речи. Претпоставља се да је -ово уведено по аналогији са именима -ово која су уобичајена у словенским.
8. Μπокроυβα, област Малгарон. Према бугарском покров „кров, заштита“.
9. Πραφτσα, такође Πρασια, област Малгарон. Вероватно сувише славан. *Правица. Види бугарски Правец.
10. Σαρνιτς, област Малгарон, такође назван Σαρνη. Претходно име изгледа словенско. Његово тумачење је тешко.
11. Τημενιον, област Малгарон. Могло би се мислити на словенско тименље „лутум“ (Миклошич EW 356) као извор имена, али пошто се место назива и Τσιμεν-Δερε, што по свему судећи осман. чемен „травњак“ и чија „јаруга“, такође би се могло замислити да је Τημενιον ушао као „правилнији“ грчки облик за „вулгарни“ Τσιμεν. Још један Τημενιον, у Македонији, знам само из Димитсаса 198, који га повезује са именом πρωτοι βασιλεις της Μακεδονιας, Τημαιν. Потоњи су у антици изведени из Хераклида Τημενος у Аргосу. По томе се замак у Аргосу зове Τημενιον. Сличност овог старог имена модерном, далеко од Македоније, по мом мишљењу је случајност.

ђ) област Калиполиса (Галиполис)

Овде можете пронаћи следеће словенске нумере:
1. Βαρνη или Βαρνιτσα, област Кисане. Очигледно припада словенском. вранъ „corvus, niger“, види Миклошич, Bildung 338. Упореди са бугарским Варна.
2. Γιαλοβα насеље на месту античког Сеста, област Мадитос. Упореди бугарско Јалово, Јаловица, Јаловик, словенски јаловъ „јалов”, бугарски јалов.
3. Γραβουνα или Γραβουσα, област Кисане. Могло би се заснивати на изведеницама словенског назива за „граб“ грабъ. За прво име основни облик би могао бити *Грабини „грабов крај“, уп. руски Мединь, Горинь, В'азинь (од везъ „брест“). За други облик грчког имена видети С. Грабушић.
4. Δραβος, област Мадитос. Звучна словенска имена везана су за име Драу, које не може бити словенско јер се већ код Плинија јавља као Драус. Види словеначки: Дравци, Дравица, Дравље и друго. Сматрам да је име Дра(в)ус илирско. Наведена тумачења бр. 1 и 4 као да упућују на касније насељавање Словена.

Иако је на почетку изгледало да број српских насеља у источној Тракији и није превелики, чини се да није баш сасвим тако. Фасмер нам даје укупно 41, чему можемо придодати и оних неколико раније поменутих, којих нема на његовом списку. То чини укупно 54 насеља, ако смо добро пребројали, што никако и не можемо сматрати малим бројем. Фасмер је дао ту листу насеља са словенским именима, које су, рекло би се, основали Словени. То што не знамо да ли Срби или Бугари, ништа не смета. Вероватно су сви, већ у то време за које је Фасмер имао податке, били сматрани Турцима. Иако је било очекивано да у северном делу преовлађују Бугари, а у јужном Срби, нормално је да постоје и изузеци. Тако у области Селибрије имамо Босну, док у области Бизи, где би пре могли очекивати Бугаре имамо насеља Серби и Зерби. Ова насеља су, очигледно, и названа по Србима, мада је вредно помена и то Фасмерово запажање да је име Зерби изведено од хеленског ζερβος што значи *лево*. Исто тако и старохеленско *скаи* има идентично значење, што нам је већ познато. На основу тога, остајући у оквиру хеленског језика, није тешко извести закључак: Скаи=Зерби=Серби. У питању су, без сумње, два алтернативна имена у оквиру једног истог језика. Занимљиво је да су ова оба места српског имена, која помиње Фасмер, Серби и Зерби у области Бизи, где се налазио и један од Илиона Стефана Византијског. Као што знамо, област Бизи је припадала трачком племену Асти и то је област која се простире између Цариграда и Једрена (Адријанопоља). Управо јужним делом ове области, ишла је граница између Аста и Скаја, па је тако и Стефанов Илион био у граничном делу скајске територије према северу. Истовремено, и Илион на који нам је указао Хомер, је опет на рубном делу скајске територије према југу. Само овај пут на граници са Киконцима и неколико стотина година раније, док су Скаји још живели на десној обали Марице. Како је Троја била на њиховој територији, нема сумње да је међу Тројанцима било и Скаја. Ако је ту Фасмер у праву, онда може бити да је алтернативно име Зерби или Серби било употребљавано и за Скаје, што би могло значити да су Серби исто и Тројанци. Можда је у питању само случајност, то не можемо знати, али шта ако није? Е ако није, онда то *наводи воду на воденицу* оних који заступају тезу да су Срби старобалкански народ и потомци Тројанаца. На крају, ма шта од овога и било тачно или не, могуће да смо фамозним Скајима, трачком племену са највише имена, придодали још једно име у том истом значењу, Зерби или Серби. То би можда и објаснило ону овчепољску легенду, коју нам је пренео Јеротије, а то је да су се овчепољски Срби назвали по реци иза Троје. Ако то повежемо са тиме да је Ксант Марица, а племе Ксанти Милојевић зове Срб док Фасмер помиње Зерби и Серби у значењу леви. Тако излази да Серби можда значи леваци или леви, а то је исто како су Киконци назвали Скаје. Можда су Киконци кумовали и називу Серби, али тешко да су имали две речи за леву страну. Можда смо и дошли до имена којим су Скаји сами себе звали, ко би то знао? Питање које се овде поставља је какве то има везе и са данашњим именом народа који зовемо Срби јер Гундулићеве српске стране су биле већим делом насељене Скајима и то од 3. века старе ере, мада нису били далеко ни пре тога.

Интересантно је да постоје процене према којима у данашњој Турској живи и

више становника српског порекла, него у Србији. Према овим проценама, три највећа српска града, су Цариград, Београд и Измир. Дакле, два су у данашњој Турској. Први је, јасно, Цариград, у којем живи и преко 3 милиона становника српског порекла. При томе се мисли и на оне становнике који имају бар једног претка српског порекла, из било ког периода. После Цариграда иде Београд, а одмах иза њега је Измир, античка Смирна. Тачан број становника српског што су српског порекла у Турској се наравно не зна, али се процењује на 9, па чак и до 12 милиона. Пошто су у питању само процене, ако је и упола тако, онда их се свакако велики број морао налазити баш у Тракији. Разумно је очекивати и да је у Тракији морало живети више Срба него у Анадолији, јер је Тракија била први сусед српских држава у средњем веку.

Овде би могли, мирне душе, завршити са источном Тракијом. Открили смо већ сасвим довољно словенских насеља у овој области, да се и уверимо како помен Гундулићевих *српских страна* никако није без основа, напротив. Зато тим пре треба, до детаља, изучити турске дефтере за ову област. Поред тога, открили смо и могућу везу са античким Скајима чему се нисмо надали. Тако и овај део има везе са неким из тројанског времена, докле нас је довела и та Гундулићева Троја и његове српске стране.

Рекапитулација досадашњих резултата

До сада смо се могли уверити да *честити Хомер* није био тек пуки *бајкописац*. Очито да оно место, које је он тако прецизно опевао, није плод бујне песничке маште, него стварно постоји. Заиста смо пронашли сваки детаљ који је Хомер опевао, до најмањих ситница. Ово место, које смо открили искључиво помоћу чињеница узетих из *Хомерових епова*, назвали смо, како другачије, него *епска* или *Хомерова Троја*. Хомер нас је довео на, помало изненађујуће, место и то у Тракији, уместо Хисарлика у Малој Азији где се сматрало да је ова Троја била. Иако данашњи град Ферес, који смо лоцирали као место *Хомерове Троје*, а на које Хомер недвосмислено указује, није и превише далеко од Хисарлика, свега 105 km ваздушном линијом, ипак јесте значајна новина јер се налази на другом континенту. Овакав резултат, иако можда помало и неочекиван, није се могао никаквим додатним истраживањем довести у питање. Није било дословце баш ниједног аргумента против, што је самог аутора већ потакло на размишљање. Аутор се, јасно, морао упитати шта је то *песник*, у својим *еповима* опевао? Да ли стварни *Тројански рат*, или неки други рат који се стварно и десио баш на месту где га је Хомер и сместио, а можда и ништа слично томе? Могло се ипак напросто радити о догађају који је креирала *песникова* машта, а *песник* је овај, измишљен, догађај сместио у свој родни крај или на место где је живео? У оба могућа случаја, показало се да је реч о, стварној, *хомерској географији*, кад су у питању град Троја и Тројада. Ту песничке маште, заиста, није било чак ни у траговима. Није, дакле, остало нимало простора за сумњу где је то Хомер већ сместио радњу *Илијаде*, једино нисмо могли знати да ли је у питању и стварна Троја или само Хомеров завичај. Јер заиста, *Илијада* је само еп и ништа друго и нико не би могао, нимало, замерити њеном *песнику* да је радњу *епа* сместио у свој завичај. Но, кад би чак и могли некако сазнати да јесте, то никако не би

искључивало и могућност да је управо на том месту могла бити и она стварна Троја. Она иста за коју се водио описани рат и коју смо, природно, назвали и *историјска Троја*. Знамо да је Хомер са Хиоса и да је морао учествовати у тој хијанској колонизацији Маронеје, тако да се могло десити да је неко време већ могао живети у том региону. Можда је ту и испевао своју *Илијаду*? Али остаје питање да ли је ту била и стварна Троја, она *историјска*?

Управо овој Троји смо посветили и велики део простора у раду, рачунајући да ћемо преко ње, на неки начин, проверити казивања великог Хомера. И овај део рада, иако мало дужи од очекиваног, никако није могао и завршити неуспехом из следећих разлога. Наиме, ако резултати покажу да је *историјска Троја* била на неком другом месту у односу на *Хомерову*, онда би могли бити сигурни да је Хомер радњу *епа* сместио у свој завичај. Тако бисмо, као што се каже, *убили две муве једним ударцем*. Решили бисмо једно од важнијих *хомерских питања* старог века, оно где је живео Хомер, али истовремено би могли разрешити и једну историјску дилему. Наравно, мислимо не само на ону да ли је *историјска Троја* уопште постојала, него и где се стварно налазила. Ово последње би било решено и у случају да се покаже како се и место *историјске Троје* поклапа са местом *Хомерове*, само што у том случају не бисмо могли тврдити да је место истовремено и Хомеров завичај. Мада, ни таква могућност не би била сасвим искључена. Но, како сад Хомеров завичај знамо, ако су морепловци уопште и имали неко место које би могли назвати завичајем, ово нам није толико битно. Ипак, проверавајући Хомерове наводе, односно бавећи се и само *историјском Тројом*, добили смо као резултат ову Троју на оном истом месту на које нас је, пре тога, довео Хомер. Резултати показују да се Хисарлик заиста некад звао Илион, али не пре половине 6. века старе ере. Али у време *Тројанског рата*, Хисарлик се није звао Илион нити Троја, а како се могао звати видећемо у наставку. Некаквих Троја, најмање две, могло је бити већ у ранијем периоду негде у широј области Хисарлика, али, у најбољем случају, никако пре осмог века старе ере. Ово јасно значи само једно, а то је да ни ове Троје нису могле имати баш никаве везе са *Тројанским ратом*. Уосталом, нису ни могле јер је и *историјска Троја* била у Тракији.

Кроз цео рад смо, паралелно, део по део, разматрали и митове и легенде, а још и *кикличке епове* које смо сврстали с њима заједно, дакле у митологију. Чак и ово разматрање је показало, опет на више начина, да се Троја, коју смо овај пут назвали *митолошка Троја*, поново налази на истом месту где већ знамо да су и биле, како *Хомерова*, тако и *историјска Троја*. На крају смо, почевши од саме митологије, повезали све три Троје, овај пут кренувши трагом који је водио са Пелопонеса. Дакле, три Троје, три различита пута, али све на истом месту. То граду Ферасу, на десној обали Марице, даје велику *специфичну тежину*.

Остаје нам да се позабавимо и датирањем *Тројанског рата*, као једног важног историјског догађаја, чиме ћемо се забавити у наставку, али пре него што се и упустимо у само датирање, остаје да пре тога проверимо да ли можемо и наћи икакву потврду да је *Тројанског рата* уопште било, јер би тек у том случају и његово датирање имало онај прави смисао. Значај датирања *Тројанског рата* је од изузетне важности, не само због самог рата већ и због других догађаја чије

је датирање дато у односу на *Тројански рат*. Па да се посветимо онда и томе.

Значај датирања *Тројанског рата*

Пре него што разјаснимо зашто је ова тема толико значајна, осврнућемо се на неке тешкоће с којима се сусрећемо код античких аутора, на које се ослањамо. Наиме, постоје радови у којима су помешани историја и митологија, а често и епика. Већина радова и јесте таквих. Обично се дешава да су, у тим радовима, историјски и митолошки, а нешто ређе и епски, слој тешко раздвојиви, а како има радова који садрже драгоцене податке овај пут ћемо и такве узети у обзир. На тај начин, ми нисмо прогласили епику и митологију историјским изворима, него је управо један од успутних циљева овог рада њихова провера али помоћу егзактних чињеница. Рад се, дакле, не ослања само на епику, нити митологију, него једноставно и њих узима у обзир, проверавајући, где год је могуће, да ли у њима постоји нешто истинито.

Наравно, постоје више него добри разлози да се сваки темељан читалац, који је пажљиво и са разумевањем прочитао претходне делове рада, упита да ли је за тим стварно било потребе? Разлози оваквог или сличног питања били би више него очигледни. Наиме, ако сад знамо, са сигурношћу, где је била Троја, што је неоспорно, онда ће се то место, кад тад, темељно истражити. Даље, откривени остаци, правилно датирани, показали би кад је *Тројански рат* заиста вођен, као и да ли га је стварно било.

Ово би, без сумње, било правилно размишљање, али му ипак треба понешто и додати. Прво, да ли је рата стварно било или не, то јесте чињеница коју би тек археолошко истраживања требало потврдити. Али за датирање, ствари стоје и нешто другачије. Зато да размотримо све заједно. Пре свега, сама чињеница да се ово место налази на територији данашње Грчке и то на граници са Турском, знатно је отежавајућа околност. Један од разлога је често напета ситуација баш на овој граници. Исто тако знамо да се у Грчкој дозволе за истраживања лакше и брже добијају ако локација није у граничним областима. Посебно кад се ради о несигурним границама. Чак и без тога, Грци су познати да за све имају доста времена и никад нигде не журе. Да не кажемо, да им буџет за археологију, која је под Министарством културе и спорта, и није баш раскошан за толико велики број локација које већ дуго чекају да буду истражене. Тако је очигледно да има потрајати док се ово место, колико толико, истражи, а још дуже док се нешто и ископа јер би требало селити један део тог градића. Ако то све и буде могуће и једног дана се ипак уради, онда се то најпрецизније, потпуно научно датирање, без процена и разних апроксимација, може урадити и методом радиоактивног угљениковог изотопа C14. Ова метода свакако јесте добра и поуздана, једино што на временски период до *Тројанског рата* може погрешити у датирању око три деценије. Тако долазимо до преке потребе да, поред обавезног историјског датирања, укључимо и још неку од прецизних егзактних метода.

Један такав метод нуди само астрономија, којом се помоћу помрачења Сунца и Месеца може одредити било који догађај прецизно у минут. Управо и помоћу таквих метода намеравамо и проверити закључке, које будемо из историјских извора извели, што ће на крају чинити и финални део датирања. Али, пре него што почнемо наше главно излагање, да разјаснимо оно што смо почели. Зашто

је правилно датирање *Тројанског рата* од толике важности.

Наиме, сви смо некако упамтили, што из школе, а понешто и мимо ње, како су стари Хелени бројали године од *прве Олимпијаде*. Но, нешто мање позната, а многима и потпуно непозната, јесте чињеница од када стари Хелени то раде. У школи се то не учи, а мало ко се интересовао и за неку додатну наобразбу, бар што се тиче овог и сличних питања. Зато ће бити потребно да изложимо и нека сазнања о томе. Не само ради подизања нивоа опште културе, него, пре свега, бољег разумевања потребе за правилним датирањем старијих догађаја, а пре свега *Тројанског рата*.
Претечом увођења *Олимпијада*, четворогодишњих циклуса рачунања година, сматра се хеленски софиста Хипија (Ἱππίας; 470-398) из Елиде на Пелопонесу. За њега се верује и да је први објавио списак свих победника на *Олимпијским играма*, почевши од првих игара. Могуће је да је Хипија овај списак објавио у свом делу *Синагога*, које је изгубљено али знамо да је постојало јер га помиње Атенеј из Наукратије (Ἀθήναιος Ναυκρατίτης; Athenaeus Naucratita; 2-3 век нове ере). Једино сачувано Атенејево дело је *Гозба софиста* (Δειπνοσοφισταί) у 15 књига. У почетку је *Олимпијада* имала само једну дисциплину и то трчање, а у којој је победио Кореб, кувар из Елиде. Поменуте игре су зато и назване према његовом имену по којем су и познате. Даље, и изразу *Олимпијада*, вероватно је на крају *кумовао* историчар Ефор из Киме, предлажући га као згодан начин за рачунање година, у циљу стандардизације различитих начина рачунања које су користили бројни хеленски полиси. Нема податка колико је овај његов предлог примењиван у пракси, али знамо да је први који га се врло доследно држао био историчар Тимеј (Тимај) (Τιμαῖος; 345-260) из Тауроменија на Сицилији. Ипак, година почетка *Олимпијаде* сматра се коначно утврђеном тек од Ератостена из Кирене. Тек од његовог времена се може сматрати и да се за почетак раздобља *олимпијских* циклуса узима 776. година старе ере. Ово је, као што видимо, већ доста касно почело, па се стога и сва она ранија датирања сматрају сумњивим. Обично се сматра да су датирања пре 5. века старе ере, на известан начин, под лупом, али се то, по свој прилици, односи и на догађаје цела два века касније. Очито све до Ератостеновог времена. Познато је да Хелени имају проблема са хронологијом догађаја, па је зато баш Ератостен, као један од најученијих и највестранијих умова старог века, покушао увести бар неку стандардизацију у хронологији. Но, једна стандардизација је ипак постојала и пре тога, која није била доследно примењивана. Њена референтна тачка је свакако била година завршетка *Тројанског рата*. Тако су датуми бележени, некад само тек бројем година од *Тројанског рата*, а некад и бројем генерација од њега. Ова пракса је прво постојала код старијих писаца, али је настављена и код млађих, све и до средњег века. Занимљиво је да се одржала веома дуго и након Ератостеновог времена, у ком је коначно и усвојено временско одређивање по *Олимпијадама*. Тако смо, на крају, дошли до разјашњења зашто је тачно одређивање времена *Тројанског рата* важно. Видимо да то, ни у ком случају, није због самог рата, него, пре свега, због других важних историјских догађаја који су помоћу њега датирани. Можемо узети и неке примере: *повратак Хераклида*, *еолску* и *јонску колонизацију*, али и бројне друге историјске догађаје, можда чак и сам почетак

Олимпијских игара као друге референтне тачке датирања. Зато, итекако, има и доста добрих разлога да ревносно одрадимо и ово важно истраживање, а тада резултат већ неће изостати, какав год био. Један или више, свеједно. Свакако не очекујемо некакве значајне разлике јер су у питању две научне методе. Но, ипак, иако саме методе и нису нимало спорне, тачност резултата ће, у великој мери, зависити од тачности улазних података. Зато ћемо се својски потрудити да изаберемо управо најпозуданије од њих. На крају, треба додати да и поред увођења стандардизације датирања преко *Олимпијада*, непрецизност од једне године остаје. Један од основних, мада не и једини, разлог томе је управо она чињеница што је сам циклус *Олимпијских игара* почињао лети, па тако имамо Ератостенову годину краја *Тројанског рата* дату као 1184/83. старе ере. Чак се дешава да се и тако прецизни подаци, као што је помрачење Сунца, дају некад годину старији него што показује астрономско датирање. Најпознатији овакав пример је сигурно чувено *Талесово помрачење Сунца*, оно које је и прославило Талеса из Милета (Θαλῆς ὁ Μιλήσιος; 624-546). Овај догађај, датиран је на 28. мај 585. старе ере, док се астрономски добија 28. мај 584. старе ере. Зато ћемо се у овом раду ослањати на астрономско датирање, првенствено зато што баш помоћу астрономије и проверавамо резултате добијене из неких других извора. Оних историјских, али не занемарујући сасвим ни епику и митологију.

Поред тога остаје да, пре преласка на само истраживање, проверимо постоје ли икакве историјске основе да је уопште икад и било *Тројанског рата*. За Троју и јесмо сигурни да је постојала, знамо чак да је била на месту данашњег Фереса на Марици, што свакако није спорно, али само по себи не значи и да је, нужно, морало бити и *Тројанског рата*. Додуше, морамо признати да и ова чињеница, итекако, повећава вероватноћу, али ништа више од тога. Потребно нам је ипак нешто више, што рачунамо да ћемо и пронаћи, како би наставак истраживања добио онај прави, научно утемељен, смисао!

Одјеци *Тројанског рата*

Сам наслов поглавља, вероватно јесте један од оних најпригоднијих могућих. Разлог томе је свакако и чињеница што на ту тему мало тога постоји, а да није *завијено у обланде* митова и легенди. Но и то мало је свакако боље него ништа. Међутим, највећи проблем је у томе што ту заиста не постоји ништа директно, него се ипак све своди на закључке из већ познатих податка. Наравно, ова дела старих писаца су одавно добро позната и једино што можемо понудити су неки нови закључци из старих података. Зато смо текуће поглавље и назвали *Одјеци Тројанског рата*, а на неке од њих смо и указали у претходном делу излагања.
Да бисмо све *одјеке* успешно препознали, али исто тако и правилно тумачили, прво ћемо дати реч, коме другом него, нашим академицима Милану Будимиру и Милошу Ђурићу. Управо та два савременика су, у своје време, већ признати ауторитети за хеленску књижевност, у најширем могућем смислу, па требамо и са уважавањем третирати њихове ставове и мишљења. Но, пре него што дамо реч уваженим академицима, започећемо једном кратком опаском аутора овог рада из младих дана.

Дакле, некад давно, аутор овог рада, док је још био ђак виших разреда основне школе, први пут се срео са чињеницом да се ахајска флота, која се спремала да пође у *Тројански рат*, окупила у Аулиди. Знајући да је Аулида град у Беотији, којом се краљевало из Кадмове Тебе, радознали млађани ђачић тада упита свог омиљеног наставника историје, разредног старешину Стјепана Киша, следеће питање: *Ако је Агамемнон, који је био вођа целог војног похода био микенски краљ, као што се тврди, зашто се та флота није окупљала у некој од лука на Пелопонесу где се Микена и налазила? Ако већ знамо да се окупљала у Аулиди, није ли поход онда, логично, предводио тебански краљ, звао се он Агамемнон или некако другачије, свеједно*? Иако је ово, сасвим једноставно али и логично размишљање, остало без одговора, то није обесхрабрило радозналог ђачића да престане продубљивати своје знање, како би дошао до решења, како ове, тако и многих других дилема, на које наука још није дала задовољавајући одговор. Млађани ђачић се није ни надао да ће једног дана тумачење *хетитских архива* потврдити његове претпоставке, а није знао ни да је део одговора, већ одавно, дао наш академик Милош Ђурић. Он је још 1951. у својој *Историји хеленске књижевности* изнео, не сасвим исте, али веома сличне закључке до којих је и један љубопитљиви ђачић дошао на крајње једноставан начин. Овде описани догађај се десио негде у време изласка првог броја популарне *Галаксије*, чији је аутор био редовни читалац још од самог почетка. Јасно, исти овај ђачић, у то време није ни сањао да ће једног дана и он постати један од аутора овог нашег елитног научног часописа, као што се и догодило. Како знамо и да се први број појавио 1972. године, значи да је Ђурићев рад старији целих 21 годину од ове ауторове претпоставке, али аутор у то време за њега није знао. То свакако ни у ком случају не умањује вредност ове једноставне ђачке хипотезе, која и јесте сасвим научна, креирана је на бази чисте географије са нешто историје и мало митологије. Хипотеза, тако задовољава све основне научне елементе. Може се научним методама потврдити али и оспорити. Зато, после овог кратког излета у прошлост, можемо прећи на поменути рад нашег академика Милоша Ђурића чије саопштење издвајамо као једно од неопходних. Не само и у сврху провере поменуте занимљиве хипотезе, него, пре свега ради неких додатних сазнања о *Тројанском рату*.

Најпре дајемо део из Ђурићеве књиге *Историја хеленске књижевности* у виду цитата, из поглавља: 4) *ИСТОРИЈСКА ОСНОВА ХОМЕРОВИХ ПЕСАМА*. Неке, мање важне, делове смо изоставили, само из разлога да овај важан цитат не буде непотребно предуг. Ево и шта смо из поменутог поглавља издвојили:
„У старини *Тројански рат* сматран је за историјску чињеницу. Ератостен, на пример, ставио је разорење Троје у 1184. годину. Римљани су се поносили својим тројанским пореклом и радо посећивали Троју као место велике националне прошлости. Многи угледни научници, археолози, историчари, филолози, сматрају да се у *Илијади* и *Одисеји* огледају не само историјска места него и историјски догађаји, само што их је песничка машта испреплела многим причама и бајкама.“
Даљим Шлимановим ископавањима у Троади, Микени и Тиринту откривени су многи остаци старе, дотад непознате, културе, и они, углавном, личе на кул-

туру каква се огледа у Хомеровим песмама. Хомерова Троја припадала је, дакле, истој културној периоди у животу народа око Егејског мора, као Микена, Тиринт, Орхомен, тј. периоди која се зове микенска, по граду Микени. Микенска култура цветала је од 1.500. до 1.000. године пре н. е. У то доба већи део Хеладе је заузимало оно хеленско племе које су доцније са великог дела Пелопонеса истиснули Дорци, али му је траг сачуван у Тесалији, Беотији, Аркадији и на Кипру. То племе, ако не читаво, а оно бар делимично, звало се ахејско. Ови су Ахејци носиоци микенске културе, и они су, јамачно под врховним руководилаштвом, микенског василеја, из ког му драго узрока, заратили на Троју и разорили је.

Али има и научника, на пример У. В. Вилјамовиц, Д. Милдер и други, који не прихватају Депфелдово мишљење, јер сматрају да је мит о рату свих племена хеленских против једног места постао у Хелади, па да је у њој испрва било ово место борбе, а у Троаду је пренесено доцније, како би такав рат био вероватнији. Међутим, и они узимају да се у Хомеровим песмама може крити нека историјска језга која указује на ратове што су их еолски насељеници, истиснути из свог старог пребивалишта у Тесалији, водили са старим становницима потоњег еолског приморја у северозападној Анадолији.

Али било како му драго, толико стоји да је Тројански рат био историјски догађај, и то јамачно знатан догађај, кад је за њ прионуо цео низ митова, а прича о њему могла је настати тек у време кад су Еољани, северни Ахејци, из јужне Тесалије и Беотије, отприлике у XI веку пре н. е., почели насељавати Лезб, Тенед и северозападни део анадолске обале, а то потврђује чињеница да нека нова насеља добивају имена старих племена и места у Тесалији, на пример Олимп, Лариса, Магнесија. Главни доживљај тих насељеника биле су борбе са анадолским господарима, Мишанима, Фригијцима, Ликијцима. Сасвим је природно што су спомени о тим борбама све више добијали митско обележје и дали централни мотив уз који су прионули и митови донесени из првобитне постојбине. Од песама донесених из прапостојбине и уплетених у борбе за Троју биле су и песме о Ахилеју. Његова отаџбина је Фтија, у јужној Тесалији, отац му је Пелеј, херој горе Пелиона, а мати морска богиња Тетида, васпитач Хирон, кентаур. Па је савладао морског џина Кикна, сина Посидонова, који је боравио на Тенеду, и Телефа, господара Теутраније, и добио Брисејиду, девојку из лезбљанског града Брисе. Тетида је још у историјско доба имала светињу у Тесалији. Ахилејев култ био је веома раширен у балканској Хелади, нарочито у дорској области, али га мит највише везује за Тесалију. Култски Ахилеј је πουταρχης, тј. демон љутог и мрачног северца, опасног за егејске бродаре и хеленске исељенике. Хомер ништа не казује о његовом култу: за њега је он с материне стране, која је, по схватању старог балканско-анадолског друштва, дебља и јача од очеве, божанског порекла, али опет смртан. Ахилеј је очевидно лице из Еолске епике. То се види отуда што Хомерови богови и Музе станују на Олимпу, а Олимп је у Тесалији. Ни Ахилеј није тек доцније прионуо уз тројански мит, него је у њему тако битан елемент да му је морао припадати већ од почетка. *Уосталом, и Ахилеј је Тесалац. Агамемнон није Пелопонешанин, него Тесалац, отаџбина му је Арг, али не онај на Пелопонесу, тј. у равници реке Инаха, него онај у Тесалији, у равници реке Пенеја. Тај тесалски Арг зове се*

Πελασγιχον Αργος (II 681) и Αργος Αχαιιχον (IX 141). Али кад је процветао пелопонески Арг, певачи су под Агамемноновом отаџбином подразумевали тај Арг, и тако је Агамемнон постао василеј микенски. Ахејци су у ствари Ахилејев народ из јужне Тесалије, а Аргивци су Агамемнонов народ из северне Тесалије, али су оба имена узимана за све Хелене под Тројом. Осим тога, име Данајци, које значи Данајев народ, тј. пелопонески Аргивци, могло је настати тек онда када је тесалијски Арг замењен пелопонеским. Али, и кад се то догодило, није изгубљен траг старијем митском облику: ако и у североисточном делу Пелопонеса има неколико изврсних пристаништа, хеленска племена не полазе ни из једног од њих, него из беотске Аулиде, дакле близу Ахилејеве постојбине.

Кад се мит о Ахилеју одомаћио и код других хеленских племена у областима анадолског приморја, уплетена су у њега и многа друга лица из хеленског херојског мита, која у ствари нису имала никава учешћа у еолској колонизацији. Тако су у њега уплетени и јунаци Аргиваца на Пелопонесу, који су, према старијем миту, водили борбе око града Тебе у Беотији. Песник се, при састављању Илијаде, могао угледати на старије епопеје, тако да је ово што се у њима певало пренео на Троју. Тако се за борбе око Троје у I делу Илијаде послужио епиком о војевању Аргиваца на Тебу, па је Тебу заменио Тројом. Отуда долази и то да се Тројанци ни у чему не разликују од Хелена. Јунаци који су ратовали против Тебе били су Аргивци, из Арга на Пелопонесу, па се зато и Хелени под Тројом зову Аргивци и Данајци.

Када су се у млађој епици тесалски и пелопонески Арг помешали, броју оних који су војевали на Троју додати су нови ликови. На Пелопонесу, био је због своје моћи и богатства на гласу град Микена у потоњој Арголиди. У његовим развалинама још је Шлиман нашао много злата. По млађем миту, владалац тог града био је Агамемнон, па је њему дана част да буде врховни вођа удружених хеленских јунака и племена против Пријамовог града. А и повод за такву заједничку војну лако се могао наћи. Како је и у најстријих Хелена отмица жене била обична ствар, лако је било измислити да је који Тројанац отишао преко мора на Балкан и отео коју лепу властелинку, и ето повода да сва хеленска племена, на позив врховног вође, крену на град у коме отмичар живи, да га освоје, раскопају и тако оперу част увређеног властелина. А како је, по миту, отета властелинка жена Менелаја, брата врховног вође, то повод за војну постаје још вероватнији. Мит о Паридовој отмици Хелене истоветан је с митом по коме је као девојку Хелену отео Тесеј, а избавила је браћа Диоскури. Извор томе миту находи се, можда, још у индоевропско доба, а његова лица, Хелена, Менелај и Агамемнон, у ствари су лаконска божанства. Кад су хеленска племена продирала на Пелопонес, она су мит о Ахилеју, који је већ био испуњен историјском садржином и везан за мит о Троји, понела са собом у нову постојбину, где се он слио са митом о Хелени и одредници утицао на даље изграђивање тројанског мита, па су тако и други пелопонески јунаци постали његови носиоци.

Тако се у развитку хеленског мита о Троји могу разликовати три периоде: тесалска, пелопонеска и, најзад, анадолско-јонска. У овој последњој периоди свему епском градиву о Троји дао је Хомер дефинитиван облик Илијадом и тако постао не само, као што Платон каже, васпитач Хелена него и њихов идеа-

лан ујединилац.
Додајмо још да је Дерпфелд својим ископавањима утврдио да стара Итака није данашња Итака (Тиаки) него Леукада, која се у ствари звала Итака, док се данашња Итака звала Сама, а данашње острво Кефаленија звало се онда Дулихиј, јер су се за време дорске сеобе изменила имена многим крајевима и местима. Дерпфелдова археолошка проучавања показала су да се опис Одисејева завичаја много боље слаже са Леукадом него са данашњим острвом Тиаки. Исти истраживач открио је године 1907. и Несторов град близу Алфеја, данашњега Руфија, на вису близу данашњег места Каковато. На том месту, у близини старе Трифилије, нађено је више гробова и других остатака из микенског доба.
Ако све то узмемо на ум, има разлога да се сложимо са мишљењем оних историчара, археолога, лингвиста и других који сматрају да се и у радњи не само Илијаде него и радњи Одисеје крије нека историјска истина, али да је песничка машта ту истину покрила густом копреном различних. А друге стране пренесених или, можда, и измишљених прича.
Овај Ђурићев текст је врло јасан и тешко да му треба неки опширан коментар. Наравно, сам текст је пре новински него научни чланак, али то нам не смета. Он, ипак, у себи садржи и извесне научне елементе, што је нама довољно да га узмемо у разматрање. Наиме, у делу текста који смо цитирали, аутор наводи и одређене чињенице, оне нама интересантне, не наводећи одакле потичу. Ово, наравно, не мора нужно значити да су саме чињенице нетачне, можда је аутору било познато и нешто за шта историја не зна, ко зна, али то нам не саопштава. Но, било како било, нама је значајна чињеница где аутор тврди да је пре Арга на Пелопонесу, постојао Арг у Тесалији и то северној, на реци Пенеју. Ђурић тврди да је Агамемнон, који би у том случају по њему био историјска личност, био управо из тог Арга, а проглашен је микенским василевсом тек доста после утемељења, оног познатијег, Арга на Пелопонесу, у старој Арголиди. Аутор и детаљно објашњава како је до тога дошло, што би могло бити интересантно, не само као литерарно питање, него и истраживаче који се баве реконструкцијом *Тројанског рата*. За самог Ахилеја смо већ знали да је Тесалац, јер је и његова Фтија део Тесалије, што понавља и Ђурић, али нисмо знали да је Тесалац још и Агамемнон и то нам је новост коју, очито, можемо сазнати једино од Ђурића. Одакле њему овај податак, остаће мистерија, али га ревносни Ђурић сигурно и не би дао без икаквих основа. Могуће да му је то само хипотеза коју само даје у форми чињенице, чега смо се већ нагледали, али свеједно. Шта је да је, није без смисла. Однекуд зна и да је Брисеида из Брисе на Лесбосу, одакле јој онда сигурно и потиче име. То из *Илијаде* није могао сазнати. Тамо сазнајемо само да је Брисеида жена краља Минета из града Лирнеса, кога је убио Ахил. Поред овога, у истом тексту, Ђурић се тек пита и зашто: *ако и у североисточном делу Пелопонеса има неколико изврсних пристаништа, хеленска племена не полазе ни из једног од њих, него из беотске Аулиде, дакле близу Ахилејеве постојбине.* Сад знамо и то, сасвим прецизно, шта потиче од Ђурића, а шта од аутора овог текста. Сам Ђурић је дао више детаља и много више тога разјаснио, а није био ни превише далеко од тачног закључка. Ђурић једино, уместо Беотије, узима суседну Тесалију, мада на неколико места у тексту помиње заједно Тесалију и

Беотију, што је у неку руку и разумљиво, јер су једна поред дуге. Прецизније, Беотија се наслања на јужну Тесалију, Ахилејеву постојбину. Иако је закључак нашег академика сасвим близак, већ поменутом закључку аутора овог текста још из ђачких времена, он се ипак незнатно разликује. Ђурић, као што видимо, исправно закључује да би се онда ахајска флота окупљала у неком од погодних пристаништа на Пелопонесу да је вођа похода био оданде, а никако у беотској Аулиди. Овоме се нема шта приговорити, јер се некако, само по себи, и намеће као један сасвим разуман и надасве логичан закључак. Међутим, дало би се ту приговорити на избор Тесалца Агамемнона као вође похода. Ово, на известан начин, противречи избору беотске Аулиде као полазне луке. По истом резону као и за Пелопонес, можемо рећи да вођа похода, звао се Агамемнон или како другачије, није могао бити ни Тесалац јер и у самој Тесалији постоји још више погодних лука где би се флота могла окупити. Ако је Агамемнон заиста био из Арга на Пенеју, као што каже Ђурић, тада би то место окупљања најпре морао бити Пагастеички залив, чији је мањи део Волоски залив. Место је и најближе Пенеју и истовремено најпогоднија лука, погоднија чак и од Аулиде. А и поред тога, у самом Малијском заливу, погодно место је и лука у Ахилејевој Фтији, а близу данашњег град Ламије. Уз то, постоји неколико места која су припадала Тесалији са веома погодним лукама. Зато постоје добри основи да је, и у овом детаљу, ђачка хипотеза аутора нешто прецизнија од Ђурићеве, иако та разлика није значајна. Важно је да се дошло до сличног закључка, мада не баш сасвим идентичног, а то је да вођа похода није могао бити са Пелопонеса. Ђурићев је текст, наравно, веома важан јер је он прецизно објаснио кад се шта појавило у литератури, као и неке друге детаље. Он преноси то да постоје научници који мисле да је оно што сматрамо *Тројанским ратом* било на неком другом месту, али је стављено у *еп* као да се десило тамо где одговара радњи *епа*. И ово јесте познато и аутору овог рада и једна је од теза које су допрле до данашњих дана. Међутим, узевши у обзир претходне резултате овог рада, могли би, са великом сигурношћу, рећи да више не постоји основа за одрживост овакве тезе. Већ та чињеница што Хомер, митологија, али и историја указују на једно исто место, довољна је да те тезе смести у оне слабо вероватне. Наравно, то не негира ову могућност да су делови неких других епова, али и митолошких прича могли и пронаћи своје место и код самог Хомера, као што нас Ђурић едукује. Завршава речима да се слаже са оним научницима који мисле да сам Хомеров књижевни опус ипак крије *неку историјску истину*, али *замагљену песничком маштом и измишљеним причама*. Ово би, у пренесеном смислу, значило и да се слаже са ставом научника који сматрају да је било *Тројанског рата*, без обзира где. Но, ово је ипак само став и ништа више од тога. Запажамо још и да Ђурић као да и најављује главну тему овог поглавља, јер почиње, управо, и са Ератостеновим датирањем разорења Троје. Али је можда ипак најзанимљивије што и на крају овог коментара о Ђурићевом тексту, можемо још констатовати да и сам аутор, индиректно, од Шлимана, којег више пута помиње, прави квазинаучника, мада то нигде децидирано не каже. Не каже јер за тим нема ни потребе, јер ако је и Агамемнон стварно био из Арга у Тесалији, онда се свако мора упитати шта је Шлиман нашао у Микени? Чији гроб и чију златну маску? Јер Агамемнонову сигурно није могао, као што сам тврди! Тако да наш сјајни Ђурић уме да буде

речит и кад ништа не каже, али да видимо даље шта то има да каже још један наш уважени академик.

Дакле, изаберимо одломке из дела *Са балканских источника,* нашег академика Милана Будимира, које смо раније већ цитирали.. У делу које издвајамо даје и неке своје опаске у вези *Илијаде*, које, на известан начин, имају везе и са оном дилемом коју управо решавамо, а то је питање да ли је било *Тројанског рата*. Зато неће шкодити нека информација више јер одломцима, ипак, доминира та историјска црта, преко потребна за наставак нашег истраживања. Ево шта, у ту сврху, издвајамо из његовог рада:

Раније су филолози и археолози мислили да су та Хомерова Троја и њен Пергам разорени у XIII в. ст. е., а то би значило да је Хекторова погибија и Одисејев, заправо Посејдонов дрвени коњ отворио градске капије пре краја XIII в. и тако разорио Троју, коју је Посејдон и саградио. Али је последњих година амерички археолог Ч. Блеген поновним и брижљивим раскопавањем остатака хомерске Троје показао и доказао да је та Троја, коју стручњаци зову Троја 6, страдала и пропала од земљотреса, а не од Агамемнонових Ахајаца. Нова, Троја, коју је Блеген назвао Троја 7а, стварно је разорена, али не од ахајских бораца, него од старобалканских освајача који су учествовали у ајгајској (егејској) инвазији Анадолије. То значи још и један поен више за Ајлијанову тезу о Илијади старобалканских Бруга. За ту тезу, најзад, говори и чудна околност што ахајски борци под Хомеровом Тројом гледају рађање сунца пуних девет година поврх мора - зато је зора „ружичаста“ или „ружопрста“ - а не поврх гора. Како се и у Хомерово доба по свој прилици сунце морало рађати на истоку, а не на западу, излази да је старији песник неког дохомерског епа о ахајским освајањима медитеранских градова с тврдим зидовима, за које примитивни Ахајци нису имали никакве технике, имао у виду старобалканско, а не анадолско приморје. Тако су филолози ухватили овог нашег Хомера како прави крупне грешке у најобичнијим стварима. Стога је Хоратије оправдано тврдио да каткад задрема и честити Хомер.

Како малопре Ђурић, тако и Будимир, почиње са главном темом поглавља. Са самим датирањем *Тројанског рата*. Према Будимировом казивању, ови *ранији филолози и археолози* сматрали су да је *историјска Троја* заиста постојала, као и *Тројански рат*, док су *Хомерову Троју* поистовећивали са *историјском*. То и није ништа ново. Добро нам је познато да је овакав став важио код свих који су обрађивали ову тему на било који начин и то одувек, још од ране антике. Ово, наравно, јесте само још једна недоказана хипотеза која је без икаквих потврда узимана као чињеница. Ову праксу смо већ и раније критиковали, као потпуно ненаучни приступ, али смо ипак, баш у претходном делу рада, једини досад, и потврдили њену тачност. Тако да, коначно, можемо рећи да ова хипотеза јесте исправна и да смо до те потврде дошли научним методама. То никако не значи да критика о проглашењу једне хипотезе за чињеницу и даље не стоји. Може, али никако у науци. Но, да наставимо даље. Поменути филолози и археолози, по Будимиру, тврде да је Троја разорена у XIII веку старе ере и то пре његовог краја. То се, видимо, разликује од Ератостенове године разарања града, коју је навео Ђурић.

Будимир даје информације о разарању градова које службена наука зове Троја VI и Троја VIIa, па их тако зове и Будимир. Како непосредно иза тога Будимир оспорава да је поменута Троје, односно место на Хисарлику о којем се ради, и стварна Троје, то може деловати парадоксално, мада то у стварности није тако. Наиме, наш академик само употребљава службене називе, које и данас користи официјелна наука, за то место на Хисарлику и ништа више. Али резултат овог рада, даје низ поузданих детаља о томе. Знамо да ово место у време *Тројанског рата* није могло бити Троја, па неће сметати да га зовемо Хисарлик. Дакле, ми усвајајући прецизније називе, можемо рећи да је град на Хисарлику, заиста био разорен у време које Будимир помиње и јесте разорен у земљотресу, као што и сам каже. Он јасно каже да је овај град: *страдао и пропао од земљотреса, а не од Агамемнонових Ахајаца*. Дакле нема ни говора о некаквом *Тројанском рату* у то време, а на том месту. Истина, ми данас знамо нешто прецизније, да се тај земљотрес догодио око 1275. старе ере, али и да на овом месту није могло бити ни у које време икаквог рата који би био и налик ономе који тражимо. Знамо и да никакви трагови рата нису пронађени, у времену које се односи на тај град, осим трагова земљотреса, што смо већ навели. Међутим, његов наследник је био овај исти град, обновљен после земљотреса. Ми га, под новим прецизним називом, знамо као Хисарлик VIIa. За овај град је истраживањем утврђено да стварно јесте био разорен и то, отприлике, век касније од претходног. Овај је град, дакле, један сасвим нов случај за разматрање али наш академик ни овде не оставља трунке могућности за дилему. Следи његова занимљива опаска, из које јасно видимо да ово разарање нема, ама баш, никакве везе са *Тројанским ратом*, иза чега аутор стоји, очито свим својим научним ауторитетом. Он нема дилему ко је град разорио јер ту каже: *стварно је разорена, али не од ахајских бораца, него од старобалканских освајача који су учествовали у ајгајској (егејској) инвазији Анадолије*. Тако је јасно, да јасније не може бити, да тако ни тај, обновљени, град на Хисарлику, нема никаве везе са *Тројанским ратом*, него је страдао, по аутору, у *егејској инвазији Анадолије,од старобалканских освајача*. Како је Милан Будимир ово детаљно разјаснио, можемо само додати да се ту у потпуности с њим слажемо, јер је до истог тумачења дошао и аутор овог рада и то на основу познатих чињеница. Тако да, у потпуности, овде дајемо за право нашем уваженом академику. Треба још рећи, да та инвазија, коју Будимир овде помиње, јесте позната и под другим називима, а најчешћи је *инвазија народа с мора*, како су је, по свој прилици, назвали Египћани, унаточ томе што је у овој инвазији, у највећој мери, учествовала копнена војска, чак и више него флота. Једино је Египат напала флота, коју је на Нилу поразио фараон Рамзес III (1186 - 1155), па је сасвим могуће да су управо Египћани и били ти који су на крају и *кумовали* овом називу, *народи с мора*.

Остатак смо већ раније прокоментарисали, јер смо овај важан цитат поновили више пута, али су различите сврхе. Тако нема потребе понављати и коментаре.

Исте ове наводе Милана Будимира, користили смо у претходном делу рада и то у сврху проналажења Троје у Тракији, али и у делу који се односио само на *Илијаду*. Овај пут су коришћени као потврда да је било *Тројанског рата*. Текст је толико важан да га можемо користити у три сврхе, а таквих је стварно мало!

И код Будимира се јасно види да верује како је *Тројанског рата* ипак било, чак

нас наводи и где. Иако, његов став свакако јесте важан, то је ипак и даље само још један став, ништа друго. Мада, и само постојање још једног оваквог става, повећава вероватноћу да је *Тројанског рата* заиста било. Повећава је само зато што потиче од Милана Будимира и базирано је на његовом научном реномеу, као и у случају Милоша Ђурића. Знајући све што смо овде изложили, не може бити ни чудније што нико, али дословно нико, овако јасне наводе еминентних академика није узео у обзир. Немогуће да ова тема баш никога није занимала. Да не будемо претенциозни па да кажемо да је требало узети у обзир чак и оно размишљање једног млађаног ђачића, које смо овде навели, јер и оно, итекако, има смисла. Но, то још некако можемо и разумети јер је ова ђачка теза позната само његовом разредном старешини, као и његовим друговима и другарицама из разреда. Није била нигде написана, па тако други нису за њу нису ни могли знати. Али, за два оваква рада врсних академика, ни поред најбоље воље, не да се пронаћи оправдање због чега су скрајнути, све до потпуног занемаривања!

На крају, пре него што наставимо, можемо констатовати да то што смо сазнали од наших академика, па чак и од млађаног ђачића, иако није бескорисно, ипак није ни довољно. Није чак ни близу довољног. Зато морамо пронаћи још неку потврду, овај пут код античких писаца које и сматрамо најпозванијим по овом питању. У принципу, што је неки писац живео ближе *Тројанском рату*, већа је вероватноћа да је до њега доспела и понека чињеница која има већ какве такве историјске основе. Зато да видимо, можемо ли их пронаћи.
Нама је, наравно, веома добро познато да није постојала, практично, ниједна особа у античком свету која би, на било који начин, довела у сумњу постојање *Тројанског рата*. Исто тако, људи нису сумњали и да је постојао Хомер, па га то самим тим не чини стварном личношћу. Слично је и са *Тројанским ратом*. Зато нам је преко потребно пронаћи бар неку потврду која би била базирана на историјским чињеницама, свакако посредно изведеним јер децидираних, оних без уплива митова и легенди, знамо да нема. Али неке посредне чињенице зато можемо пронаћи, истина, нема их много али ипак довољно.
Прву и најважнију, посредну чињеницу, сигурно и најпоузданију, где би могли са сигурношћу, закључити да *Тројански рат* и није био тек једна пука легенда, можемо пронаћи код историчара Тукидида. Ову његову тврдњу смо користили у поглављу *Два логора*, а у сврху потврде о постојању два ахајска логора, како смо, пре, већ закључили из *Илијаде*. Поред тога, исте наводе смо користили и у историјском делу, у сврху потврде постојања Троје у Тракији. Овај пут ће овај исти текст бити коришћен у сврху потврде постојања *Тројанског рата*. Иако је изабрани цитат веома кратак, рекли бисмо да мора бити и веома важан кад смо га могли користити у толико различитих сврха. Његова важност заиста и јесте велика, а он, сам по себи, заиста јесте вишенаменски. Занимљиво је да цитат и спада у оне који су одавно добро познати али су занемарени. Једноставно, на њега нико није обратио пажњу. Нас овај пут занима искључиво онај део који не потиче из *Илијаде*, а налази се баш у датом тексту. Све што смо закључили раније о овом тексту, можемо у потпуности сврстати и у ово поглавље. Тако да Тукидидово *обрађивање поља на Херосонесу* говори, не само о Троји у Тракији већ и о томе да је *Тројанског рата* ипак било. Овде поменута пољопривредна

производња, коју помиње Тукидид, је морала бити искоришена за снабдевање ахајске војске. А ако је ту било ахајске војске, онда је морало бити и рата. Није другачије ни могло бити. Наравно, да се подсетимо и да је тај податак Тукидид могао сазнати само из историјских извора јер није чак ни замисливо да би неки митови говорили о пољопривредној производњи. Ни узгајање стоке, ни гајење биљних култура нису никакво јуначко дело, што значи да митологија и епика нису о томе ништа помињали, па тако и закључујемо да је Тукидид сигурно и овај податак узео из неких других извора. Ти други извори, ако већ нису епски или митолошки, онда могу бити само историјски! Толико од Тукидида. Тешко да смо са мање текста могли извући више корисних информација, а сад идемо да видимо шта о томе каже, *отац историје*.

Херодот из Халикарнаса, у другој књизи своје *Историје* (2.112-2.120) говори шта је сазнао од египатских свештеника у вези *Тројанског рата*. Овај део ћемо дати у преводу Милана Арсенића, који је рађен директно са старохеленског и то веома стручно. Разлог томе је што има доста текста са малим бројем важних података, па нема потребе да аутор сам преводи, као оне друге краће и важније цитате. Сасвим мали део је аутор овог рада ипак изменио, прилагодивши духу језика, али ове измене нису битно пореметиле смисао, а ни верност оригиналу.

Краљ Протеј и прича о Хелени

2.112) *Кажу да је његов наследник био један краљ из Мемфиса, који се на хеленском језику звао Протеј. Још и сада се у Мемфису налази његов лепи и уређени свети гај, на јужној страни Хефестова храма. У његовој околини станују Феничани из Тира, а цео тај део града зове се Тирски рејон. Али у Протејеву гају постоји један храм који се зове храм Афродите Странкиње. Претпостављам да је то био храм Хелене, кћери Тиндареја, пошто сам, прво, чуо причу о томе како је Хелена неко време боравила код Протеја, а, друго, закључујем и по томе што он носи име храм Афродите Странкиње, јер има тако много Афродитиних храмова и нигде се она не зове странкиња.*

2.113) *Свештеници су ми, кад сам се распитивао о Хелени, испричали да се са њом ово догодило: Александар је извршио отмицу Хелене и одвео је из Спарте, отпловивши својој кући. Њега су ухватили неповољни ветрови и одбацили га у Египатско море, а одатле је (пошто ветар није попуштао) дошао у Египат, и то у рукавац Нила, који се сад зове Канопски, и у Тарихеју. На обали се налазио, а и сада се тамо налази, храм Херакла, у који кад би ма чији роб побегао и ударио на себе свети жиг, те се тако ставио под заштиту бога, није га онда нико смео ни такнути. Сличан овоме, постоји и данас један обичај који је пореклом врло стар. Наиме, неколико одбеглих робова, Александрових, који су чули о заштити коју овај храм даје, и пошто су се ставили под заштиту бога, у намери да нашкоде Александру, оптуже га и испричају потанко све: како је извршио отмицу Хелене и како се злочиначки понео према Менелају. Туже га свештеницима и чувару овог рукавца, који се звао Тон.*

2.114) *Чим је ово сазнао, Тон сместа пошаље Протеју о томе овакав извештај: „Дошао је овамо странац, неки Теукранин, који је у Хелади починио један тежак злочин. Завео је жену домаћина код кога је био у гостима, украо њу и многе скупоцености и донео овамо, пошто га је Борej бацио у нашу земљу. Да*

ли да му дозволимо да отплови даље или да му запленимо све што има?“ На то му Протеј овако одговори: „Тог човека, ма ко он био, а који се тако понео према оном који му је указао гостопримство, ухватите и доведите га к мени да видим шта он има да каже.“

2.115) *Чувши то, Тон ухапси Александра и задржи му бродове, а затим њега и Хелену, са драгоценостима и одбеглим робовима, упути лађом у Мемфис. Кад су сви били стигли, запита Протеј Александра ко је и откуда је. Овај му тачно каже своје порекло, своју отаџбину и исприча му о свом путовању и одакле је дошао. Затим га Протеј запита где је нашао Хелену. Тада су Александра, који је замуцкивао и није говорио истину, издали робови и испричали све о његову злочину. Најзад му Протеј рече: „Да се нисам једном заувек зарекао да нећу убити ниједног странца кога ветар донесе у моју земљу, осветио бих ти се, зликовче један, за то што си учинио Хелену који ти је указао гостопримство, а ти си му за његово гостопримство насрнуо на жену! И није ти ни то било доста што си је отео и са њом потајно побегао, већ си свог домаћина чак и опљачкао. Сада, дакле, пошто ја из начела не убијам странце, ипак те нећу пустити да одеш са женом и драгоценостима, него ћу је задржати за пријатеља у Хелади, док он не дође, ако буде хтео, и не узме је. А теби и твојим друговима наређујем да у року од три дана напустите моју земљу и да одете у другу земљу; у противном случају, поступићу с вама као са непријатељима.“*

2.116) *Свештеници причају да је Хелена овако дошла Протеју. По свој прилици је и Хомер знао за ову причу, али му она није била згодна за његову песму као друге приче којима се у њој послужио. Због тога је он њу и изоставио, показавши да му је и ова прича била позната. То се види и из онога што он прича у Илијади (и нигде се на другом месту није осврнуо на то) о лутањима Александра, како је он са Хеленом залутао и, између осталих места, стигао и у Феникију, у Сидон. То он спомиње у песми о Диомедовим јунаштвима, где се каже: „Бејаху онде шарене хаљине, радови жена. Сидонских, што их Александар божанског лика главом доведе из краја сидонског, пловећи широким морем, куда је Хелену лепих образа довео некад.“ Исто тако и у Одисеји кад каже: „Такве је напитке Зевсова ћерка имала мудре, И снажне, што јој их супруга Тонова на поклон даде Полидамна на тлу Египта, где биље најбоље расте, Напитке што добре даје, а међ' њима опасне каткад.“ Или кад Менелај говори Телемаху: „Богови држаху мене на земљи Египта дуго, И поред жарке жеље да пловим овамо одмах, Јер нисам принео жртву од стотине бикова тустих.“ Из ових стихова се види да је Хомер знао да је Александар залутао у Египат, јер се Сирија граничи с Египтом, а Феничани, у чијој земљи се налази Сидон, станују у Сирији.*

2.117) *Из овога се сасвим јасно види да песме под насловом Киприја нису Хомерове, него су од неког другог песника. У њима се, наиме, прича да је Александар са Хеленом по мирном мору и уз повољан ветар за три дана стигао из Спарте у Илиј, док је, према причању у Илијади, са њоме дуго лутао. А сад оставимо Хомера и Кипријске епске песме.*

2.118) *Када сам запитао свештеника да ли је оно тачно што Хелени причају о Тројанском рату, казали су ми да су у Египту питали самог Менелаја о томе и да су од њега чули ово: одмах после отмице Хеленине дошли су Хелени са вели-*

ком војском у земљу Теукра да помогну Менелају. Кад су се искрцали на копно и заузели положаје, послали су посланике у Илиј, а с њима је пошао и сам Менелај. Ови су затим ушли у град и затражили да им се врати Хелена и благо које је украо и однео Александар, и тражили су да им се накнади штета. Теукри су им тада без заклетве изјавили, као и касније под заклетвом, да ни Хелена ни поменуто благо није код њих, него да је све то у Египту, и да није право да они полажу рачун о ономе што је узео египатски краљ Протеј. Хелени су мислили да им се ови подсмевају и почну да опседају град све док га нису заузели. Пошто се Хелена није појавила ни после заузимања града, и пошто су им исто рекли што и раније, уверили су се да су им Теукри први пут истину говорили и послали су Менелаја Протеју.

Менелај долази по Хелену

2.119) *Кад је Менелај дошао у Египат и отпловио горе за Мемфис, па пошто је потанко испричао све како је било, био је врло лепо примљен и угошћен и добио је натраг не само живу и здраву Хелену него и све своје благо. И упркос свему томе, Менелај се врло рђаво понео према Египћанима. Кад је хтео да отплови натраг, задржавало га је мирно море, без ветрова, и кад је то тако дуже потрајало, учинио је нешто ужасно. Ухватио је, наиме, два тамошња детета, заклао их и принео боговима за жртву. Кад је затим настало време по коме се могло пловити, озлојеђени због тога пођу Египћани за њим у потеру, а он побегне са својим лађама у Либију. Камо је оданде кренуо, о томе ни Египћани нису могли ништа да кажу. Рекоше да се о томе нешто зна из приповедака, али да је тачно све оно што су сазнали да се у њиховој земљи догодило.*

2.120) *То су ми испричали египатски свештеници. И ја верујем да је све истина што су ми они испричали о Хелени, али бих додао једну примедбу. Да је Хелена заиста била у Илију, њу би, хтео Александар или не хтео, сигурно вратили Хеленима. Наиме, ни Пријам ни његови рођаци нису били тако луди да би свој живот и живот своје деце и свој град ставили на коцку само зато да би се Александар оженио Хеленом. Па ако су испрва и мислили тако, али је у борбама с Хеленима погинуло много Тројанаца и, ако се може веровати песницима, у борби су изгубили своје животе два, три, па чак и више Пријамових синова; под таквим околностима верујем да би је Пријам сигурно вратио Хеленима, па чак кад би била и његова жена, само да се отараси ових неприлика и невоља. Затим, Александар није био ни наследник Пријамов, нити би за време Пријамове старости управљао државом, него је после Пријамове смрти требало да дође на престо Хектор, који је старији и сасвим друкчији човек од онога. Овај не би дозволио неваљалцу брату да ради шта хоће, нарочито кад је својом кривицом нанео велике јаде и њему самом и свим осталим Тројанцима. Али пошто Хелена није била код њих, они је нису могли ни вратити Хеленима, што им ови нису веровали, иако су говорили истину. Изнећу своје мишљење о томе: све је то бог тако удесио да потпуним уништењем покаже људима да су за велике злочине и неправде богови одредили и велике казне. То је заправо моје мишљење.*

Краљ Рампсинит и његова ризница

2.121) *По њихову причању, после Протеја дошао је на престо Рампсинит, који је оставио многе знамените споменике: предворје на западној страни Хефестова храма и насупрот предворју два камена кипа висока двадесет и пет лаката; северни кип зову Египћани лето, а јужни зима. Клањају се ономе који називају лето и указују му велике почасти, а с оним који називају зима поступају сасвим супротно. Причају да је овај краљ имао толико сребра да га ниједан од краљева после њега није могао ни достићи, а камоли престићи.*

Од овог последњег цитата, под 2.121, дајемо само један део на почетку. Тај део не спада у Протејеву причу, али казује како Херодот зове његовог наследника, што ће нам затребати код датирања *Тројанског рата* по Херодоту. Тако се све што смо овде навели од Херодота, може користити двојако. Прво као потврда да су и Египћани знали за *Тројански рат*, укључујући и детаље које налазимо само код Херодота. Исте податке, као што смо већ рекли, користићемо још и за датирање самог рата, ако успемо правилно протумачити на које то све владаре Херодот тачно мисли. Како је овај текст мало подужи, можемо рекапитулирати оно најважније.

Ова Херодотова прича је доста позната, могуће да је и заснована претежно тек на митолошким основама, али се може лако повезати са Тројом у Египту, коју спомињу Страбон, Стефан Византијски и Милош С. Милојевић, о чему има и више детаља у претходном делу. То самој причи даје и нешто већу поузданост од сличних легенди на неким другим местима. Чак да ништа од свега тога није тачно, можемо се уверити да се у Египту знало за *Тројански рат* и знатно пре него што га је Александар заузео. То, условно, можемо узети и као потврду, од стране Египћана, да је поменутог рата било. То да је Хелена била у Египту су знали Хелени и пре Херодота, што смо, такође, помињали. Песник Стресихор је изнео сличну тврдњу, давно пре Херодота. Ову Стресихорову причу помиње песник Симонид са Кеја, а мисли на лирског песника Стресихора (Στησίχορος; 640-555) из Химере на Сицилији. Он у својој *Палинодији* износи причу по којој Хелена није отишла са Парисом у Троју, него је Менелаја чекала у Египту. То Херодоту није било познато, јер нам је исту ову причу испричао, али ју је чуо у Египту од египатских свештеника. Ова прича је, изгледа, била опште позната дуж целог Медитерана што наводи на помисао да је имала историјске основе. Наиме, не помиње је митологија ни у једном јединому случају, а позната је била чак и у Египту.

Херодот се заинтересовао за причу, током боравка у Египту, након тога што је лично видео *светилиште Афродите туђинке*. На основу ове приче коју је чуо о боравку Тиндарејеве кћери Хелене код египатског владара Протеја и знајући да нема ниједног светилишта посвећеног Афродити које носи назив *туђинка*, и претпоставио је да се ради баш о Хелени. Следи и прича да су ветрови донели Парисов брод све до Египта, где су његове слуге пронеле причу о неделу које је починио. О томе су обавестили Протеја који је наредио да му доведу Париса и кад га је ухватио у лажи наредио му је да у року од три дана напусти земљу, задржавши Менелајеву жену и благо док он сам не дође по њих. Херодот јесте питао свештенике да ли је то само празна прича коју причају Хелени, а они су му рекли да су то чули од самог Менелаја. Као што нам Херодот овде сведочи,

Египћани тврде да су лично познавали Менелаја, што значи да га сврставају у историјске личности, а утолико пре, историјским онда морају сматрати и рат у којем је учествовао. Херодот даље каже да је сагласан са Египћанима да нису Теукрани могли вратити Хелену и украдено благо Менелају јер нису код њих ни били. Да јесу, свештеници мисле да би их сигурно вратили, а не ризиковали да доживе све што их је задесило, са чиме се слаже и Херодот. После пропасти града Троје, видело се да су Тројанци говорили истину и Менелај се после рата није упутио кући него у Египат, где су га Тројанци послали. Херодот каже и да је ова прича, коју он сматра истинитом, била позната Хомеру али му за његов *еп* ипак више одговарала другачија верзија. Затим указује на неколико места у *Одисеји*, на основу којих се може закључити да је Хомеру била позната истина. На ове примере које Херодот помиње не могу се дати неке нарочите примедбе, напротив, може им се придодати бар још један, можда и очигледнији, пример у којем старина Нестор у *Одисеји* каже Телемаху да су их је Менелајеви бродови стигли код Лесбоса и наставили да плове с њима. Менелај прича Телемаху да га је ветар од Малије однео прво до Крита, а касније и у Египат. Али и Нестор, као и Менелај, не помињу да је на броду била и Хелена. Можда стварно јесте и била у Египту, али Менелаја онда тамо није однео ветар, него је и у том правцу пловио својом вољом. Овај пример је вероватно и најубедљивији, јер зашто би Менелај пловио у Египат ако су жена и благо били с њим? Сигурно да би ишао право кући, коју није видео годинама. Тако да Херодот јесте био у праву, бар са ове тачке гледишта, једино што може бити спорно је да ли *Одисеја* потиче од Хомера? Али како смо сигурни и да потиче, тиме се нећемо даље бавити. Остаје још једна информација коју су свештеници пренели Херодоту, а то је Менелајево жртвовање двоје египатске деце боговима да би их умилостивио за повољан ветар, након што је узео своју жену и благо. Након тога су Египћани прогонили Менелаја, али је успео да им побегне. Једна потврда истинитости је и што се Тон, кога Херодот помиње да је привео Париса Протеју, помиње још и у *Одисеји*. Херодоту је ово било познато, јер помиње Тона и његову супругу Полидамну које помиње и Хомер.

Ова Херодотова прича, у чију веродостојност нема разлога сумњати јер нам он само преноси оно што су му други испричали, се евидентно, потпуно слаже, са *Одисејом*. Његову причу поткрепљују, познати наводи Стефана Византијског и Милоша Милојевића који указују на Страбона. Управо је једна од Стефанових Троја град у Египту, где помиње *Тројанску реку*, али и *Тројанску планину*, док наводи Милоша Милојевића додатно разјашњавају одакле Стефану ти подаци, упућујући нас даље на Страбона. Све поменуто је већ цитирано у претходном делу. Страбон помиње Троју и Тројанце у Египту, сведочећи и да је постојало насеље Тројанаца, оних који су дошли у Египат као Менелајеви заробљеници. Ово његово сведочење, даје за право Херодоту јер за Страбона је познато да је пропутовао Египат, уздуж и попреко, што значи да је све што је описао лично и посетио. Откуд Менелај у Египту, већ је разјаснио Херодот, а Страбон се ту само надовезује на њега. Евидентна је веза ове Троје у Египту са Тројанцима, а самим тим и са *Тројанским ратом*. Тако можемо и овај Страбонов навод, сам за себе, сматрати и потврдом да је овог рата стварно и било, а утолико пре још га повезујући са Херодотовим извештајем.

Можда све ово и нема много везе са истином, као и већина легенди, али никад се не зна. Не би се могло рећи да тако и делује, јер какве би то везе и Египћани могли имати са Тројом и *Тројанским ратом* да би дали ова имена? То стварно и није много вероватно. Овде се ипак уклапају разне чињенице са различитих страна, па свакако, макар због тога, заврећују пажњу. Ако је Менелај стварно бежао из Египта након почињеног злочина, као што су Египћани и испричали Херодоту, онако у журби, онда је сасвим могуће да су неки од тих заробљених Тројанаца и остали у Египту. Сигурно би искористили прву прилику која им се указала за слободом. Још је занимљива и чињеница да Херодот помиње да је и Парис имао робове, што је типично хеленско гледиште. Да је малко пажљивије прочитао *Илијаду*, увидео би да Хомер помиње једино да Ахјаци држе робље. Код Тројанца тога нема. Краљу Пријаму запрегу прежу синови, а за Хектором лелечу једино Тројанке, нигде ниједног роба или робиње. Код Ахајаца, су за Патроклом туговале робиње, док су заробљенике, које ухвате живе, продали у робље. Тако и Херодоту, пониклом у хелеском робовласничком друштву, није ни долазило до свести да може постојати свет без робова, што нас и не чуди. Питање је само да ли су му и овакве детаље испричали Египћани или је он сам придодао понешто што је, по његовом мишљењу, више одговарало стварности. Напомињемо да у претходном делу раду постоји сасвим довољно аргумената који указују на чињеницу да су Тројанци Трачани, као што је, пре непуна два века, тврдио још Питер Едмунд Лорент. Касније ћемо се поново вратити на ове Херодотове наводе, кад их употребимо за датирање *Тројанског рата*, а сад би могли наставити даље.

Постоји још аутора чије наводе можемо користити вишенаменски. Један јесте, већ поменути, добро обавештени хроничар Јован Малала, са *Хроникама*. Један његов цитат, онај исти, који смо већ користили у претходном делу и то у сврху егзактне потврде да се град Троја налази у Тракији, користићемо и овде. Исти тај кратки цитат, овај пут, потврђује и да је *Тројанског рата* било, не само где је вођен. Ни ово није посве директно, треба ипак мало закључивања, али неће ништа сметати. Као што смо већ рекли, Малала спада у оне добро обавештене хроничаре, који је очигледно имао приступ бројним античким делима, било да је у питању био грчки или латински језик. По Малали, дакле, Амазонке долазе из Мале Азије на Херсонес, па тако Троја може бити и на самом Херсонесу али и негде другде у Тракији. Ту смо закључили да Малала има неки извор из кога је црпео чињеницу да је Троја ипак била у Тракији, али нас овом приликом не занима само то, јер као што мислимо да је Малала имао још неки, историјски, извор о Троји, он је морао имати и извор да је нека војска у том рату и прешла Херсонес. Тако да самим помињањем Херсонеса, Малала истовремено као да сведочи и да је рата било, а не само где је био. Да ова чињеница може, са доста великом вероватноћом, имати историјско порекло, можемо се уверити и тиме што овај податак даје само Малала. Он се нигде не може наћи у митологији, а то нас јасно наводи на постојање неког изгубљеног извора, који, реално по свој прилици, може имати историјске основе. Можда и то потиче од Киконаца који нису далеко од Цариграда, мада их историја не бележи у Малалино време. Али ако се и јесу претопили у друге народе, могли су пренети колективно памћење.

После Малале, на реду је и једно сведочење о *Тројанском рату* које потиче из

хетитских архива, које би можда могли сматрати још и најгласнијим одјеком *Тројанског рата*. *Хетитским архивама* ћемо се нешто касније одбавити мало детаљније, свакако у посебном делу, као што и заслужују. Оне су важнији део, од свега чиме смо се служили у датирању *Тројанског рата*. Зато ћемо сад само укратко навести о чему се заправо ради и то искључиво у сврху потврде да има основа за постојање поменутог рата. Засад довољно, у сваком случају.

У *хетитским архивама* се помиње краљевство Ахијава, који су препознати као Ахајци. Тако се, у једном тексту, у овим архивама, а који потиче приближно из 1250. старе ере, помиње да је било рата, за град Вилушу, и то између Ахијава и Хетита. Овај рат се, дакле, помиње као неки рат у, не тако далекој, прошлости у односу на дотични текст. Како су неки научници протумачили да је поменута Вилуша, у ствари, Троја, онда је, јасно, могла бити изнета и претпоставка да се ради о *Тројанском рату*. Сама претпоставка, можда и стоји, али морамо, ипак, да утврдимо њену одрживост примењујући нова научна сазнања, која можемо пронаћи баш у овом раду. Заиста, ми јесмо научно утврдили да Троје није било на Хисарлику у време *Тројанског рата*, али, вероватно, Вилуше јесте. Тако би могли, мирне савести, рећи да та чињеница никако не може бити од пресудног значаја, па тако не може утицати ни промену почетне претпоставке. Разлози за то су заиста веома очигледни. Наиме, ако и није била Троја, Вилуша је свакако била део Тројаде, што није спорно. Како већ знамо, опет из претходних делова овог рада, да се *Тројански рат* водио за целу Тројаду, а не само за Тројy, онда то у суштини ништа значајно не мења. Поред овога, можемо истаћи још један разлог, рекло би се ништа мање очигледан. Он се очитује у томе што је и овај рат који помињу Хетити, један једини рат између Ахијава и Хетита, а на том подручју за које знамо да је припадало Тројади. Кад нема других, онда и није нимало тешко извести овакав закључак. Тако да би, у потпуности, могли и ову тезу прихватити, чак и у смислу потврде са историјском тежином. Без обзира што не знамо колико се на њу можемо или не можемо ослонити, не би можемо никако спорити да је теза научна и са чврстом историјском подлогом. Иако су историчари који су довели у везу Вилушу са Тројом сигурно погрешили, за рат који су прогласили *Тројанским* могуће је да нису. Тако су, у неку руку, и неки нетачни закључци могу на крају довести и до оног правог. Али то је ипак, само претпоставка. Тек ћемо утврдити да ли је тачна или не.

Детаље ћемо свакако разрадити, у посебном поглављу, кад се будемо и бавили искључиво Хетитима, а у склопу датирања *Тројанског рата*. Засад је довољно да се уверимо како, за поменути рат, итекако, можемо наћи и неку историјску основу. Више од тога нам, тренутно, није ни потребно. Зато да се овде више не задржавамо, него можемо прећи и на наредне случајеве који би могли пружити неку потврду да је *Тројанског рата* ипак било. Овог пута, како смо и најавили, укључићемо ту и митологију.

Прво морамо напоменути да је и митолошка прича, на коју се овде позивамо, у тесној вези управо са претходно поменутом тезом. Тако излази да, ако је и теза тачна, онда би и митолошка прича која следи могла имати неког смисла. Како, заиста, немамо неких ваљаних разлога да сумњамо у Хетите и њихове наводе, тако можемо констатовати да је, без сумње, дошло до интервенције хетитске војске у малоазијском делу Тројаде. Хетитска држава је била у источном смеру

од тог дела Тројаде, па је, по свој прилици, из тог смера војска морала и доћи.
На основу тога, можемо доћи до закључка да је тај поменути долазак хетитске војске остао у хеленским митовима о Мемнону. Овај мит је, у античко време, био толико познат и раширен да су га многи приписивали Хомеру, мада за то нема никаквих основа. Хомер, наиме, Мемнона не помиње у *Илијади*. Помиње га два пута у *Одисеји*, али само једном именом и не помиње његов долазак. Тај фамозни Мемнон је Пријамов синовац који долази у помоћ стрицу са великом војском из Етиопије. Мемнона, јасно, по легенди, негде на бојном пољу убија Ахил и ту се прича о њему дефинитивно завршава. Ако томе придодамо да су стари Хелени сматрали да је Етиопија била нека далека земља на истоку, коју помиње још Хомер, онда све долази на своје место. Мемнон је, дакле, и дошао свом стрицу у помоћ са великом војском негде са истока. Овако су то схватали Хелени, који су данашњу Етиопију звали искључиво Еритрејом. Овај описани догађај неописиво подсећа на тај долазак хетитске војске у помоћ савезницима Тројанцима. Из поузданих извора, знамо да је овог доласка стварно ту и било, што се у потпуности поклапа и са правцем из којег је дошао и митски Мемнон. Сама та чињеница, на известан начин, као да *оживљава* ту легенду о Мемнону, преносећи је из митологије у стварност, чиме, у знатној мери, потврђује и саму реалност *Тројанског рата*.
На крају, можемо рећи да постоје чак и митолошке приче које се, мање-више и реално, уклапају у историјске оквире помоћу којих добијамо, задовољавајуће, потврде о стварности *Тројанског рата*. Сигурно би, ако и још мало пажљивије уђемо у суштину митологије, могли пронаћи још, али нам више не треба. И не би ни могли очекивати да баш свака изабрана митолошка прича буде и овако реалистична као малопређашња, али то сигурно не би много сметало, нарочито ако их има више. Било би довољно и да је само једна тачна. Зато се тек нећемо замарати, тражећи још чињеница, јер потврда, до сада, имамо и више него што нам је потребно. Узећемо, као последњи аргумент још цитат од Филострата са Лемноса (Φιλοστρατος ο Λημνιος; 190-230), из његове познате *Хероике*. Било је чак четворица познатих философа са истим именом, а сви су из исте породице. Тако је, поменуто дело, раније приписивано другом Филострату, али се данас мисли да припада баш овоме којег смо поменули. Нама ово није ни од великог значаја, могу га слободно приписати и другима, јер није битно чије је, него то што у њему пише. Уосталом, свакако јесте Филостратово, а ево и шта он каже:
(709) *Одисеј се, међутим, од тог времена није слагао са Паламедом: дошло је до помрачења Сунца у Троји, и војска је изгубила храброст, јер су то узели као знак од Зевса за будућност. Тако је Паламед иступио и у потпуности протумачио сам феномен Сунца, да је, када је Месец прошао испод њега, био заклоњен и савукао маглу. „Ако би то значило нешто лоше, можда ће се Тројанци уверити. Јер они су започели неправде, а ми смо дошли као оштећени. Долично је и заветовати се Хелију када устане жртвујући му ждребе, бело и ослобођено од рада“. Када су Ахајци поздравили ове примедбе (јер су их освојиле Паламедове речи), Одисеј је иступио и рекао: „Калахант ће рећи шта је потребно жртвовати, шта заветовати и коме, јер такве ствари захтевају пророчку вештину. Шта је на небу и какав год да је неправилан или правилан положај звезда, Зевс зна, ко је то уредио и измислио. Али ти, Паламеде, бићеш мање*

глуп ако обраћаш пажњу на земљу, а не спекулишеш о томе шта је на небу." Тада је Паламед одговорио: „Да си био паметан, Одисеје, схватио би да нико не може рећи ништа што је научио о небу осим ако не зна више о земљи. Кажу да ви Итачани немате ни годишњих доба ни земље". Због ових речи Одисеј је отишао пун гнева, а Паламед је отишао да се припреми против онога који га је већ оклеветао. Једном када су Ахајци били на свом збору, ждралови су пролетели на свој уобичајен начин, а Одисеј је, гледајући Паламеда, рекао: „Ждралови сведоче Ахајцима да су сами ждралови открили слова алфабета, а не ти ."

Иако и овај део почива, у највећој мери, на митолошким основама, део који се односи на **помрачење Сунца у Троји** може имати и историјске основе. Такав податак не можемо наћи нигде у митологији, па и то сведочи да је овај податак можда, кроз дубине векова, сачуван у облику усменог предања и са стварним историјским упориштем. Баш овај податак, ако је стварно историјског порекла, потврђује стварност *Тројанског рата*, али ћемо исту информацију користити и као једну од референтних тачка и за датирање овог рата, а помоћу астрономије, као што смо и најавили. Тако да и овај, Филостратов, податак има већ двојаку функцију у овом раду, што му даје још значајније место.

Остатак Филостратовог навода је у потпуности митолошког карактера, али он ипак нешто и одређује. Ради се о чувеном сукобу Одисеја и Паламеда, знаном из митологије. Поменути Паламед (Παλαμηδης) јесте био еубејски принц, син краља Науплија, коме се приписивало да је изумео бројеве и алфабет. Иако је главни лик у неким митовима о *Тројанском рату*, Паламеда Хомер не помиње. Изгледа да је и мит о њему нешто млађег слоја и да у Хомерово време није био познат. Но, било како било, овај сукоб Одисеја и Паламеда митологија смешта у време кад је Парис одвео Хелену у Троју. Спремајући се за рат, Агамемнон је послао Паламеда на Итаку да доведе Одисеја, који се пре заветовао, као један од Хелениних просаца, да ће бранити брак Хелене и Менелаја. Одисеј, каже то митологија, није желео да испоштује завет, па је решио да се прикаже лудаком. Тако је своје њиве орао са магарцем и волом прикаченим за исти плуг. Тако је упрегнута марва, различитих величина, јасно, изазвала потпуно хаотичну вучу плуга. Мудри Паламед је схватио шта је у питању и решио да искуша Одисеја, тако што је поставио Одисејевог сина Телемаха, који је тада био још беба, пред плуг. Одисеј је престао да оре, да сачува свог сина, али је тако тек открио своје претварање. Ипак је отишао у рат, али, кажу да, никад није опростио Паламеду што је осујетио његов покушај да остане код куће. Зато је само чекао прилику да му се освети, у чему је и успео. На крају је Одисеј изазвао Паламедову смрт, о чему митологија има више верзија. Једна говори да је Паламед тад саветовао Хелене да се врате кући, а Одисеј је сакрио злато у свој шатор и написао једно лажно писмо, наводно од Пријама. Писмо је пронађено и Хелени су оптужили Паламеда да је издајник, што је Одисеј и хтео. Потом је Паламед каменован од стране војника до смрти. А према другом миту, Одисеј и Диомед су Паламеда удавили током једне од војних експедиција у којима су учествовали, док према трећем, опет у Одисејевој режији, био намамљен у бунар у потрази за благом, а затим згњечен камењем.

Иако, су све ове митолошке приче доста познате, нема прецизне одреднице кад

је Паламед стварно убијен. Постоје претпоставке да је то било у првој години рата, али оне нису поуздане. Могло је бити и много касније, али вероватно не баш на самом крају јер Паламед није познат Хомеру. Питање је само да ли је и Хомер знао ову митску причу или у његово време још није постојала? Можда и јесте али је Паламед већ био мртав, па му зато код Хомера и није било места. Разлог је што се радња *Илијаде* одвија пред сам крај рата. Оно што нама јесте важно је да и постојање поменутог помрачења повећава могућност постојања *Тројанског рата*, али нам преостали, митолошки, део, не каже са сигурношћу кад се поменуто помрачење током рата могло десити.

На крају, можемо рећи да смо, више него, задовољни! *Одјеци Тројанског рата* заиста звонко одјекују! Одјекују и више и звонкије него што смо се надали, па можемо прећи на најављено датирање *Тројанског рата*! Знамо и где је Троја, а и да је *Тројанског рата* могло бити, чак знамо и где. Било га је у целој Тројади али већим делом ипак у Тракији, где је била и Троја. Тако остаје само да, што тачније, утврдимо и кад. Али, податке о трајању рата и протеклом времену од Хеленине отмице до пада Троје, имамо само од Хомера који каже да је се ради о 20 година. У ово, наравно, треба да укључимо и *Одисејева лутања*, која су по казивању Хомера у дужини од целих 10 година. Тако добијемо и да је време од Хелениног бега са Парисом до Одисејевог повратка на Итаку прошло целих 30 година, ако додамо томе да је Хелена 10 година пре почетка рата била у Троји. Иако знамо да су у античком свету сви, листом, веровали у *Тројански рат*, као што већим делом верују и данас, мало ко је тако уверен у тачност временских одредница које даје Хомер. Оне стварно делују тек као песничко претеривање и никако не можемо бити сигурни да *Тројански рат* стварно траје 10 година, а још мање да је толико трајало и *Одисејево лутање*. Тек о Хелениних 20 година у Троји, које помиње Хомер, нема ни говора. Није немогуће да *Тројански рат* и јесте био неки вишегодишњи рат, али је тешко могао трајати толико година. На ове се податке не можемо нимало ослонити као на поуздане, али морамо, онако условно, ипак и њих имати у виду јер других напросто немамо.

Античка датирања *Тројанског рата*

Пре него што наставимо са овим истраживањем, да наведемо и она најважнија датирања *Тројанског рата* која потичу из античких времена. Ова датирања су доста *растегљива* и покривају временско раздобље од два века. Практично сви антички писци дају само датуме без икаквих образложења, па их другачије ни ми не можемо навести. Датуми се односе на пад Троје, иако сви то децидирано не наводе, такав је закључак.
За његов завршетак, углавном се узима датирање које је дао Ератостен. Он крај рата смешта у (1184/1183) старе ере, а баш ово, његово, датирање је уписано у већину школских уџбеника. Као што смо раније већ и констатовали, многи су историјски догађаји датирани бројем година од *Тројанског рата*, а тиме је тек његово датирање важније и од њега самог. Зато, пре него што се упустимо у то шта, по овом питању, кажу антички историчари, не смемо заборавити Хомера.

Хомеру је познат први пад Троје, кад ју је заузео Херакло, а историчари мисле

да је Хераклов поход на Азију започео око 1330. старе ере. Митологија каже, а историчари не оспоравају, да је Херакло приликом овог похода заузео Троју и поставио младог Пријама за њеног владара. Опет из митологије, знамо да је тај Пријам, чије је право име било Подарк, био Хесионин старији брат, а у време првог пада Троје је, поменута, тројанска принцеза била тек млада девојка. На основу тога, могла би се изнети и претпоставка да ни Пријам није могао имати мање од 20, нити више од 25 година. Други пад Троје, онај коначни, кад је град разорен у ахајској инвазији, затиче Пријама као старца, што значи да је између ова два пада града могло проћи највише 65, али сигурно не мање од 45 година. Из приложеног би следило, у случају да су историчари исправно датирали тај Хераклов поход на Азију, да се коначни пад Троје десио (1285-1265), а то, већ само по себи, указује на чињеницу да Ератостенов пад Троје, треба померити за цео век у прошлост. Свакоме је јасно да никако није прихватљиво да је пад Пријамове Троје могао бити 146 година после Херакловог похода, јер Херакло, као што нам је и познато из митологије, живи једну генерацију пре *Тројанског рата*. Знамо да у *Тројанском рату*, учествују још неки од синова Хераклових сабораца из експедиције Аргонаута, али и син самог Херакла. Да је било целе две генерације размака, није могло бити 146 година, чак ни приближно толико. Историја дакле, у овом случају, није ни сама са собом сасвим у сагласности, па је очито једно од ова два датирања погрешно. Питање је само које? Можда оба, ко би га знао? Можемо још само додати и шта добијамо, у другом случају, кад почнемо од Ератостеновог датирања. У случају кад би на његову 1184. годину додали (45-65) година, што смо проценили као врло могући распон Пријамове владавине, као резултат би добили временски распон између (1249-1229). Опет скоро век разлике од оне процене коју нуде историчари. Тако да ћемо, очито, имати још једну дилему коју треба, онако успут, разрешити.

Узгред, аутор овог рада је близу мишљења да између ова два пада није прошло више од 45-50 година, на основу чега следи да се овај коначни пад Троје десио негде између (1285-1280). Ипак, то је само процена и ништа друго, па нам зато остаје тек да утврдимо шта је од свега тога тачно. На крају, ово датирање би и најпре могли назвати Хомеровим именом, јер поред митологије, историчара и аутора овог рада, од њега потиче ипак и највише података.

Зато да видимо даље, шта то кажу антички историчари о датирању *Тројанског рата*. Датирања ћемо навести у скраћеној верзији и са оригналним цитатима само на најважнијим местима, јер нико од античких писаца, свеједно, не каже како је дошао до податка који даје. Почећемо од историчара који тај пад Троје датира најдубље у прошлост, као што је и најприродније.

Најдубље у прошлост, пад Троје датира Дурис са Самоса (Δοῦρις ὁ Σάμιος; 350 –281), који даје 1334. годину старе ере. Мада би ова година, одговарала првом паду града, од стране Херакла.

Следећи по реду је Ерет или Арет (Αρετης) из Драча, који живи у 3. веку наше ере. Он наводи 1291. годину старе ере, при чему је ту вероватно мислио на крај рата, односно на пад Троје.

Затим долази Херодотово датирање, које прво треба и правилно протумачити. Наиме, као што знамо, историјски догађаји су били датирани бројем година од *Тројанског рата*, али и од *прве Олимпијаде*, кад су у питању хеленски, као и од

оснивања Рима, *Ab urbe condita*, кад су у питању римски извори. Постоје неки историчари који су користили, као временске одреднице, разне друге појмове, какве су *до данашњег времена* или *до мог времена*, што управо имамо и у овом случају. Ево шта тачно каже Херодот:

(2.145) .....*мисле да нема ни толико година колико има од Тројанског рата до мога времена, тј. око осам стотина година*.

Знамо да Херодот није био једини антички писац који употребљава временске одреднице *до мог времена* или *до данашњег (садашњег) времена*. Код других је одредница *до мог времена* значила до времена рођења аутора текста, зато је тако могло бити и код Херодота. Како је Херодот рођен 484. старе ере, онда би додавајући 800 година и добили (484+800=1284) 1284. годину старе ере, што је тачно један век више од Ератостеновог датирања које се најчешће наводи као завршетак рата. То смо већ и имали прилике да видимо и у Ђурићевом цитату. Међутим, ово Херодотово датирање обично тумаче мало другачије. Узимана је 1250. година старе ере, вероватно рачунајући као Херодотово време кад је био у напону снаге. За то нема никаквих основа, нарочито зато што и сам Херодот никад није употребио израз *до данашњег (садашњег) времена*. На крају, он је своју историју писао ближе крају свог живота него почетку, па би и у случају да јесте мислио на појам *до данашњег (садашњег) времена* то значило бар 20 година касније од понуђеног тумачења. Али да се не бавимо тиме шта је овде Херодот мислио, а шта није мислио, ми се држимо само онога што је написао. Значи, крај *Тројанског рата*, по Херодоту, је био 1284. старе ере. Сам рат онда је био (1294-1284), ако стварно траје десет година, као што и сам Хомер каже?

Поред наведених историчара, постоји још и један документ који *Тројански рат* смешта у 13. век старе ере, овај пут ближе његовом крају. У овом случају, није ни у питању историчар него *Парска хроника* (*Marmor Parium*, *Парски мермер*), што је и данашњи назив за мермерну стелу на острву Паросу. Ова стела је била висине око 200 cm, а ширине 69 cm, са урезаним натписом који је, хеленским језиком написана, хронологија догађаја од почетка, или (по легенди) владавине првог атинског краља Кекропа, 1580. старе ере, све до архонта Диогенета, 263. старе ере. Ту је као година пада Троје наведена (1209/1208) старе ере.

Даље датирање већ задире у 12. век старе ере и потиче од, овде већ поменутог, хеленског историчара Тимеја из Тауроменија на Сицилији. По њему, пад Троје се десио 1193. године старе ере.

После Тимејевог, следи Ератостеново датирање, које смо већ помињали али га овде поново дајемо у хронологији, дакле (1184/1183) старе ере. Ератостен јесте заслужан за датирања историјских догађаја, које се обично назива датирање по *хеленској традицији*. Таква традиција никад није постојала, него је реч управо о Ератостеновим датирањима догађаја до његове смрти 194. године старе ере. Датирања је преузео Аполодор из Атине (Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος; 180-110), придодавши им још и хронологију свог времена. Тако да се, после Аполодора, већина историчара позива на њега, а не на Ератостена. Даћемо то и на примеру Диодора са Сицилије, док остале нема смисла наводити, јер је свуда у питању исти извор.

Ево шта то каже Диодор у својој *Историјској библиотеци*, у скраћеној верзији:

(1.5.1) а*ли од Тројанског рата смо следите Аполодора из Атине у постављању*

*размака од тада до повратка Хераклида као осамдесет година, од тада је до Прве олимпијаде триста двадесет и осам год*ина.
Рачунски то изгледа овако : (776+328=1104+80=1184)
(7.5.1) *Град (Рим) је основан друге године Седме олимпијаде, а датум овог оснивања пада после Тројанског рата за четири стотине тридесет и три год.*
Рачунски: (776-30=746 Рим) и (746+433=1179 рат) или (753+433=1186 рат)
Иако код Диодора постоје нека мања одступања, тек у вези *оснивања Рима* или можда и *Прве олимпијаде*, ми смо узели за ова два догађаја године које ту даје савремена историја. Свеједно су и ова датирања, која нешто одступају, близу Ератостеновом, док је, као што видимо, једно датирање с њим и потпуно исто. Зашто се овом приликом Диодор позива на Аполодора, то смо већ разјаснили и управо зато и навели као пример.
Вреди ту навести и Сосибија (Σωσιβιος), египатског државника из 3. века старе ере, који датира пад Троје на 1172. годину старе ере. Ни он се, видимо, нешто много не разликује од Ератостена.
Али зато нешто више одступа историчар Ефор из Киме (Ἔφορος; 400-340). Он даје 1135. годину старе ере као годину пада Троје. Исто смо, још у претходном делу, сусрели код Апијана, али, изворно, све потиче од Ефора.
Значи од Дуриса (1334), па закључно са Ефором (1135) имамо два века у којим је, по античким писцима, могао бити *Тројански рат*. Остали, које овде и нисмо поменули, се укалапају у ова датирања, тако смо и навели само оне историчаре од којих датирања изворно потичу. Поменули смо ипак Аполодора, Диодора и Апијана, па ћемо тако, на крају, поменути још једног који то у сваком случају заслужује. То је Свети Јероним Стридонски, који у својим *Хроникама*, помиње и понешто што се може довести у везу и са *Тројанским ратом*. Раније смо већ рекли да број иза слова, у његовим *Хроникама*, означава годину кад се догађај десио. Ево шта он помиње:
(Б1477) *Дардан је основао Дарданију*.
(Б1415) *У Дарданији је владао Ерихтоније, Дарданов син*.
(Б1364) *У Дарданији је владао Трој, по коме су Тројанци названи*.
(Б1358) *Због отмице Ганимеда, избио је рат између Троја, Ганимедовог оца и Тантала, како пише песник Фанокле. Стога је басна о Јупитеру бесмислена, а орао отмичар је измишљен*.
(Б1265) *Путовање Аргонаута. Значајним се сматра Орфеј Трачанин, чији је ученик био Мусеј Еумолпов син*.
(Б1244) *Херкул завршава своје радове, убија Антеја, опустошивши Илион*.
(Б1235) *Пријам је владао после Лаомедона*.
(Б1197*) Менелај влада у Лакедемону. Агамемнон влада у Микени 35 година, а 18. године његове владавине Троја је заузета*.
(Б1185) *Мемнон и Амазонке дошли су у помоћ Пријаму*.
(Б1181) *Троја поробљена; Од заузимања Троје до прве Олимпијаде има 406 година. Менестеј умире у Мелосу враћајући се из заузете Троје, након чега је Демофун завладао Атином. Цео период до данашњих дана рачуна се овако: Од прве године Кекропа, који је први владао Атиком, до заузимања Троје, па до двадесет треће Менестејеве године, кога помиње Хомер, рачуна се 375 година. Туорис, краљ Египта, код Хомера се зове Полиб, Алкандрин муж, кога по-*

мање у Одисеји, рекавши да су након заузимања Троје Менелај и Хелена боравили с њим. После треће године заузимања Троје или, како би неки рекли, после 8 година, Енеја је владао над Латинима, који су касније названи Римљанима, 3 године.
(Б1174) *У Микени је после убиства Егиста Орест владао 15 година. Асканије, Енејин син, основао је град Албу.*
(Б1154) *Хекторови синови су поново заузели Илион, након што су протерали потомке Антенора, а Хелен им је довео помоћ.*
(Б1098) *Силазак Хераклида на Пелопонес.*
(Б1089) *400 година од тројанског ропства, признаје да Архилох рачуна годину као 23. Олимпијаду и 500. од тројанског слома.*
Свети Јероним ту децидирано наводи 1181. годину старе ере кад је пала Троја, чиме се битно не разликује од Ератостена. Међутим и он помиње Херодотовог Протеја, за којег каже да је у питању краљ Египта Туорис. У питању је та иста особа коју Хомер именује као Полиба, Алкандриног мужа, оног који је угостио Менелаја и Хелену. Али за случај да смо се ту нечему и понадали, биће узалуд. Никоме није ни најмање познато који би ово фараон могао бити. Мада, према години пропасти Троје, коју Јероним наводи, може бити само Рамзес III. Али, кад мало боље погледамо, видећемо да ни Свети Јероним није баш доследан у погледу пада Троје. Рачунајући према последњем цитату имамо (776-92+500= 1184), што је управо идентично као код Ератостена и његових следбеника. Али интересантно је да владавину краља Пријама, дугу 54 године, види у раздобљу (1235-1181), док је временска разлика између два пада Троје 63 године (1244-1181). То се, као што видимо, у потпуности слаже са оним што смо раније већ закључили на основу митологије и *Илијаде*. Свети Јероним, овим и потврђује изнете закључке и исправља оно на шта смо већ изнели критике, а то је да пад Троје од Херакла историчари датирају исувише временски удаљен од времена *Тројанског рата*. Свети Јероним не прави ову грешку јер временска дистанца између ова два пада града износи свега 63 године. То се у потпуности слаже са нашом проценом и то са горњом границом, коју смо претходно изнели. Тако је краљ Пријам оба пада могао доживети. Први пад Троје, који Јероним смешта у (1244), што се доста разликује од тога што кажу историчари (1330). Но, и код Јеронима постоје противречја. На основу генеологије тројанских владара коју, према именима која употребљава, познаје и сам Јероним, можемо и израчунати да између Дардана и Пријама може бити приближно 150 година. Ако је Дардан основао град Дарданију 1477. старе ере, онда би почетак Пријамове владавине морао бити приближно 1327. старе ере. Ако и усвојимо само 45 година његове владавине, што смо, по раније успостављеном критеријуму, узели за раздобље минимално могуће, добијамо (1282) као годину пада Троје. Чак да прихватимо да је владао 54 године, што се може извести из *Хроника*, добијамо (1273), што значајно не одступа од претходног резултата. Међутим, ако и на време почетка Пријамове владавине додамо неколико година, морали би добити годину кад је Херакло заузео Троју. То је (1330) по историчарима, што не одступа значајно од Дурисовог пада Троје (1334). Тако би се рекло да су могли бити у праву они историчари који Хераклов поход на Азију датирају у ово време, али тад године *Тројанског рата* треба кориговати, као што смо и учинили. Изгледа да је ипак

Херакло заузео Троју пре свог похода на Азију и управо је тај поход из Троје и припремао. Томе у прилог иде и чињеница да је Хераклов поход и ишао преко Хелеспонта, што наводи да је овај поход у Троји био и припреман. Наравно, ако су ове информације тачне. Тако следи, да је сасвим могуће како је Дурис, условно, био у праву, али исто тако и историчари. С друге стране, ако бисмо узели почетак Пријамове власти као што каже Јероним (1235), онда Дарданово време (1385) испада за скоро цео век касније него што то и стоји у *Хроникама*. Занимљиво је да баш један век треба додати на податак о паду Троје који овде наводе *Хронике*, да се добије година коју смо ми, према Хомеру, и израчунали. Дакле, иако понегде и греши, Свети Јероним је, свеједно, прилично користан. Код њега, индиректно постоји и датирање блиско Херодотовом, мада он сам и заступа Ератостеново. Ако ништа друго, бар можемо рећи да је ту вероватно у праву, јер једно од ових датирања може бити близу истине.

Од свих изнетих процена о временској одредници *Тројанског рата*, највећи је број присталица био на страни Ератостена. Сигурно је томе највећи допринос дао Аполодор, којег су после цитирали сви други антички писци, а то се овако изгледа одржало све до нашег времена. Тако да све остале теорије, тек по броју присталица, нису ни близу Ератостенове, чак ни кад се саберу. То, наравно, не мора ништа да значи. Једну теорију не чини ништа истинитијом ако у њу већи број људи поверује, а ми ћемо већ знати како да утврдимо чија је процена била најближа истини.

Датирање *Тројанског рата* према хетитским изворима

У овом поглављу ћемо покушати одредити време *Тројанског рата*, уз помоћ, тако важних, *хетитских архива*, али свакако и историчара, не одричући се ни митологије, ако за тим буде потребе.

Хетите препознајемо још и под називима Хитити, Хити, Хитим, Хати, Хети, па и Хетејци. Овај народ је имао јаку, а и добро уређену државу у периоду (1800-1200). Њихова држава се простирала, углавном, у централним и југоисточним деловима Мале Азије, али је, један краћи период, излазила и на Егејске обале. Познато је да се то и односи на област града Милета, који Хетити зову именом Милаванда. Потпуно тачне границе хетитске државе нису прецизно утврђене, а знамо да је на западу Мале Азије било низ држава које су биле, најчешће, и у некој врсти савезништва са моћном хетитском државом. Колико је та држава и заиста била моћна можемо закључити и на основу тога што је била у стању чак ратовати и са моћним Египтом. Пример је и позната *Битка код Кадеша*, у којој су се сукобиле хетитска и египатска војска. Та битка је била углавном све што се знало о Хетитима, мада се, на неколико места, помињу и у *Библији*. Тамо се каже да је лепотица Бат-Шеба, у коју је био заљубљен краљ Давид, била удата за неког Хетита. Премда се за њихово постојање знало, из египатских извора, то научнике није много занимало до појаве Арчибалда Сајса (Archibald Henry Sayce; 1845-1933), оца асирологије. Тек он је схватио да је су ти хијероглифски натписи из области Сирије, као и остаци неких древних градова од Анадолије до Палестине, припадали некад моћној хетитској цивилизацији. Потврдило се

да је Сајс био у праву, јер су 1887. године у Тел ел-Амарни на Нилу пронађене архиве египатског фараона Ехнатона, који је познат под именом Аменофис IV. Ехнатон је био египатски фараон из XVIII династије. На почетку владавине је био познат као Аменхотеп IV. Мисли се да је рођен 1397. или 1362. старе ере, а на престолу је наследио свог оца Аменхотепа III. Претпоставља се да је владао (1353-1336) или (1351-1334) старе ере. Ехнатонова главна жена била је чувена Нефертити, која је позната по својој бисти која се чува у *Египатском музеју* у Берлину. У *Ехнатоновим архивама* нађена је и његова преписка са хетитским краљевима, из које проистиче да су Хетити цивилизован народ али и значајна политичка сила оног времена. Египћани су за њих користили назив Хати. Тек незнатно касније од проналаска *Ехнатонове архиве*, већ су пронађени и остаци хетитске престонице Хатуше. Овај град, назван по своме оснивачу, хетитском краљу Хатушалију (Хатушилију), налази се код Богазкоја (око 160 km источно од Анкаре). Користећи се путоказима из архива Тел ел-Амарне, археолози су, 1906. године, пронашли *хетитски краљевски архив* са неких 10.000 глинених плочица. Плочице су биле исписане клинастим писмом, а које је током *Првог светског рата* прочитао чешки асиролог, археолог и лингвиста Бедрих Хрозни (Bedřich Hrozný; 1879-1952). Радећи на тумачењу хетитског језика, Хрозни тако закључује да је у питању индоевропски, а не семитски језик, што је било доста велико изненађење за научну заједницу тог доба. Кад је тумачење овог језика и довео до краја, заступао је ту своју тезу као неоспорну научну истину до краја живота. То је отворило и неке нове путеве за истраживање о пореклу Хетита, али то за наш рад није битно, па ће стога бити изостављено. Како су ти Хетити себе звали није познато, али се зна да су свој језик звали *нешијским*, па није и немогуће да су тако звали и своју државу. Тај назив државе је узет као пандан хетитском и може се пронаћи у модерној литератури. Овај назив је изведен из имена језика, па, као такав, није наведен на листи њихових имена. Поменута су само она имена која су се могла пронаћи у античкој литератури. Поред овога, постоји још један назив, Јован И. Деретић каже да су звали себе Гитима, али нигде не каже одакле му ова чињеница, нити како је дошао до тог закључка. Хетити су се служили и сумерским језиком, као језиком науке, па и акадским, тадашњим језиком дипломатије. Код верских ритуала користили су се и језиком анадолских прастановника непознатог порекла, који се називао хатски. Могуће је да су управо по овим Хатима Египћани и назвали Хетите. Од Акађана су већ преузели клинасто писмо, прилагодивши га својим потребама, док од Асираца усвајају цилиндричне печате које су проналазили археолози. Толико о Хетитима, а сад да се упознамо шта то тако важно пише у њиховим *архивама*.

Подаци који се из ових *архива* могу извући заиста су веома драгоцени. Не само што нам могу значајније помоћи у потрази за Тројом или датирању *Тројанског рата*, него, пре свега, и зато што *дају живот* неким митолошким причама или *кикличким еповима*. Зато да видимо и којим.

Постоји легенда, коју смо већ спомињали, да је Парис преживео рат и обновио државу. Само не кажу и где, осим што знамо да је то могло бити једино у оном делу који је био мање порушен у рату. Страбон, каже да је Парис сахрањен у

малоазијском граду Кебрену. Овај Страбонов текст смо и навели у претходном делу, а ова легенда би се сасвим уклапала са Тројом у Тракији. Европски је део Тројаде морао бити много више опустошен него малоазијски, па би онда било сасвим природно да се држава обнови управо у Малој Азији, односно, у оном делу у ком је преостало највише неоштећених градова. Ово би се слагало и са Хомером, који и наводи само три разорена града у Малој Азији и то на јужном ободу Тројаде, у земљама Киличана и Лелега. Разорени градови, по Хомеру, и нису били у Пријамовој држави већ у земљама његових савезника.

Даље, у *кикличким еповима* је описан Ајантов пљачкашки поход у Тракији, али и то да се Ахилов син Пир, познатији нам по надимку Неоптолем, враћао кући копном. Ишао је преко Тракије, пљачкајући успут све на шта наиђе, а по једној верзији је чак срео и Одисеја у киконском граду Исмару. Може се приметити и да се у овој легенди о Неоптолему нигде не говори да га је неко превезао преко мора, без чега не би могао доћи до Тракије, ако би ишао из Мале Азије.Тако би се и овај мит могао узети као потврда, како Троје у Тракији тако и *Тројанског рата* у истом региону.

Киклички епови говоре о нападу Ахајаца на град Пергам и Телефову Мизију у Малој Азији, па би се могло закључити да су, поред Тројаде, биле нападнуте и земље њихових савезника. Сетимо се да је Хомер певао о нападима на градове тројанских савезника Лелега и Киличана. Такође, из *кикличких епова* сазнајемо да је Тројанцима дошао у помоћ и Пријамов братанац Мемнон, који ту долази негде са истока, из земље Етиопије са великом војском. Ту легенду о Мемнону смо већ помињали, па се овом приликом само кратко подсећамо. Можемо се и подсетити да је, према *кикличким еповима*, Етиопија била земља негде источно од Тројаде, док су сви антички писци данашњу Етиопију звали њеним старим именом, Еритреја.

То би било оно најважније што можемо извући из митологије али и *кикличких епова*, који су и сами митологија, а сад да чујемо Хетите. Уз напомену да овде нећемо давати цитате текстова јер то не би имало смисла, а ево и зашто. Сами текстови су често у фрагментима, већином су преобимни и садрже низ сасвим небитних чињеница за тему која нас занима. Још мање има смисла и цитирати оригинале јер сигурно нико, сем хетитолога, не разуме хетитски језик нити би могао прочитати њихово писмо. Сами текстови се могу, у латиничној верзији, пронаћи на интернету, као и доста детаљни речници хетитског језика, тако да се свако, довољно марљив, може и сам упустити у превођење. Узгред, и писац ових редова се потрудио да део, од неколико пасуса, сам преведе, колико и да стекне поверење у дате преводе.

Дакле, у *хетитским архивама* из времена Муваталија II (1295-1272), поменут је један уговор између Хетита и града Вилуше у земљи Таруиша. То се сматра најсличнијим изговором али нико не може тачно знати да су Хетити баш овако изговарали име ове земље и града. За Таруишу је и протумачено да је у питању Тројада, а Вилуша би по истој логици онда морала бити Илион. Муваталија II историја добро познаје, он је водио хетитску војску у рату против Египта и то у време владе Рамзеса II (1279-1212). Овај рат се завршио *Битком код Кадеша*, 1274. године старе ере, која нам је позната до детаља из египатских извора. Тај хетитски владар, негде око 1280. старе ере, потписује уговор са овим владаром

Таруише који се именује као Алаксанду. Уговор са потписује у Вилуши, што је вероватно било и седиште овог краља чије име нас неизоставно подсећа на име Александар. А управо ово име је било и право име тројанског принца Париса. Као божанске гаранте овог уговора можемо идентификовати, бога Аполона са вилушке и водену нимфу са хетитске стране. Наиме, х*етитске архиве* наводе име *Апалиунаш*, што би се дало препознати као Аполон, док се водена нимфа, локално божанство, именује као *Каскалкур*. Овде би се дало приметити да већ хетитски избор божанства асоцира управо на оне подземне тунеле за воду који су нађени на Хисарлику, што би могло и значити да је у питању исто то место. Првенствено из овог извора, али и других писама хетитских владара, дошло се до закључка да је Вилуша у ствари Троја, имајући у виду тада доминантан став научне заједнице да је Троја била на Хисарлику. Заиста се тешко отети утиску да је овакав закључак помало намештен. Као да неко није хтео и да противречи увреженом мишљењу, па му је било још најлакше да Вилушу прогласи Тројом. Хетити знају да се Вилуша налазила северно од реке Шехе или Сехе, али нема и поузданог сазнања на коју то реку стварно мисле. Може бити да је у питању данашњи Bakırçay, антички Каикос (Καϊκός; Caicus; Caecus; ранији: Astraeus; Aksu), али се не може искључити ни река Gediz (Ἕρμος; Hermos; Hermus), која је одвајала јонске и еолске земље и тече јужније од Каикоса, као и оба позната Меандра, Мали или нешто јужније и Велики Меандар.То су данас реке Küçük Menderes, Мали, као и Büyük Menderes, Велики Меандар. Било како било, ту се дошло до закључка да позиција Вилуше одговара Хисарлику, што би и, разуме се, довело до тога да се Вилуша прогласи Тројом. Овоме у прилог, додавано је и објашњење које се ослањало на такозвану *дигаму*, један изгубљени глас који је постојао у старијим хеленским дијалектима. Овај глас се и означавао знаком који је сасвим налик на латинично слово *Ф* (*F*), нагнуто око једне дванаестине круга у ретроградном смеру (у правцу казаљке на сату). Као најмлађи од свију хеленских дијалеката, јонски и атички дијалект *дигаму* никад нису имали, а ни у еолском дијалекту који се говорио на острву Лесбосу је није било. У свим је осталим дијалектима овај глас је постојао, а његова гласовна вредност била би најближе гласу *В*. Тако би Илион са дигамом био *Fилион*, што би се читало као *Вилион* и било налик Вилуши, додуше само би био идентичан први слог. Како ови закључци нису баш превише убедљиви, јасно је да су и оспоравани, али су данас ипак нашироко прихваћени од великог дела стручне јавности. Међутим, то их не чини нимало више истинитим него што јесу. То је ипак само једна од могућих варијанти и ништа више, која се чак ни не чини превише вероватном. Ево шта о томе има рећи, један од водећих светских хетитолога, аустралијски хетитолог Тревор Брајс (Trevor Robert Bryce; 1940) у *The Kingdom of the Hittites* (359):

Швајцарски научник Емил Форер је тврдио да је пронашао такве референце. У току његове расправе о Ахијави 1920-их, Форер је скренуо пажњу на имена места Вилуша и Таруиша, која су заједно помињу у Аналима хетитског краља Тудхалија I/II. Ова имена се појављују последња на листи земаља у западној Анадолији која се побунила против хетитске власти рано у Новом краљевству (види поглавље 6). Према Фореру, они су били хетитски начин писања Троје и (В)илиоса (Илиона). Форер је навео референце и друге текстове о вазалном

*краљевству Вилуше, посебно у уговору састављеном почетком тринаестог века између хетитског краља Муваталија и вилушког краља Алаксандуа. Овај последњи подсећа на име тројанског принца Александра (Париса) из Илијаде. Предложене су и друге идентификације хомерских имена са анадолским именима. Тако је Приам(ос), име тројанског краља, изједначено са Парија-мува или чак Пијамараду и Етеокле (*Етевоклевес), син Андреуса, краља Орхомена, са Тавагалавом.*

Ахијаве, у претходном тексту, препознати су као Ахајци, док је Алаксанду био Парис, као што и пише. На основу свих досадашњих сазнања, могло би се рећи да постоји реална могућност да је хетитска Вилуша заиста и могла одговарати Хисарлику. Једино што имена Илион на овом месту није било још 7 векова од времена уговора у којем се Вилуша први пут спомиње. Ако претпоставимо да је принц Парис управо овај исти Алаксанду, онда смо једну епску или митску личност превели у историјску. Истовремено би легенда да је баш Парис био тај који је обновио државу после *Тројанског рата* добила већ историјску потврду. Међутим, знамо да је Парис Пријамов син, па је тако могао владати само после *Тројанског рата*. Парис је дакле био владар Таруише који је владао из Вилуше што би значило да је Вилуша могла бити све друго осим Троје. Према том што знамо о судбини града Троје, Парис никако није могао владати из града који је разрушен и попаљен, јер га практично није више ни било. Зато ту никако није јасно како је неко могао закључити да је Вилуша исто што и Троја, кад су баш све чињенице наводиле на управо супротан закључак. И *Хетитске архиве* нам нису од помоћи да сазнамо где се легендарни град Троја налазио, али оне јасно указују на то где се није налазио, на Хисарлику. Ми смо, наравно, већ дошли до истог тог закључка и без Хетита, али ту свака нова потврда добро дође. Зато можемо закључити:

Вилуша је могла бити на Хисарлику, али никако није могла бити Троја!

Шта може бити тачно од свега наведеног? Као прво, Парис је могао обновити државу у Малој Азији, где је већина градова остала поштеђена рата. Владао је из Вилуше све док она није разрушена у земљотресу 1275. године старе ере, да би после тога је преместио престоницу у Кебрен, где је и сахрањен. И овде као да су Хетити потврдили приче из митологије и *кикличких епова* али можда још и разрешили једну другу дилему, која нас управо највише и занима. А то је кад је био *Тројански рат*? Под условом да је Алаксанду заиста Парис, онда би рат морао бити завршен пре 1280. старе ере и његовог уговора са Муваталијем. А некакав рат заиста се помиње и у *хетитским архивама*, који би већ могао бити *Тројански рат*. Наиме, око тридесет година касније Хетити помињу овог истог краља Алаксандуа, али и један рат који се водио некад у прошлости и у ком је учествовала и Вилуша. Ово је могао бити *Тројански рат*. Међутим, у том рату Вилуша није била порушена нити попаљена, па је то само још једна потврда да никако није могла бити Троја. Поменуто писмо се односило на један споразум између хетитског краља и краља Ахијаве, који се односио и на Вилушу. Пошто се споразум прави између ова два краља, ту тек видимо да је Вилуша савезник Хетита, као што јесте утврђено споразумом између Муваталија и Алаксандуа. Узгред, име Алаксанду није из спектра анадолијске ономастике, а како Хелени тада још нису постојали онда то може бити само трачко или пелашко име. Сад

да коначно објаснимо о ком се рату ради и ко је ту против кога ратовао. За тај рат би рекли да може бити *Тројански*. Наравно, може али и не мора. Прво што треба рећи да је на западној граници хетитске државе, постојало и краљевство Арзава које је касније подељено на 4 краљевства, а овој подели су вероватно и кумовали Хетити. Једним од ових краљевстава се владало из града Вилуше, а исто тако знамо да је на самом западу Анадолије, уз егејску обалу, а тиме тек и у њеном северном делу, постојало низ мањих краљевстава, укључујући земље и градове-државе. Сва ова краљевства била су и удружена у неку врсту савеза, налик на конфедерацију, под именом Асува (Assuwa) или Ашува. Овај савез је обухватао и јужни део Тракије и састојао се од 22 државе и државице. Неке од њих су биле у класичном вазалном односу према хетитским владарима, док за друге нема података. Рат који се овде помиње је, изгледа, био рат између ових државица поменуте конфедерације Ашува и краљевства Ахијаве, у који су се и умешали Хетити штитећи своје савезнике. Изгледа да је овај долазак хетитске војске остао у, већ помињаним, митовима о Мемнону смештеним и у *кикличке епове*, јер би хетитска војска, у том случају, дошла Тројанцима негде са истока, као и Мемнон. Хетити као да потврђују и неке чињенице из *кикличких епова*, а и ту може бити и нешто истине, ко зна. Овај рат би тако могао објаснити напад Ахајаца на Телефов Пергам, Ајантов на Тракију, па и Ахилов на земље Лелега и Киличана, што би могло потврдити наводе из *Илијаде* али и *кикличких епова*. На крају се ту споразумевају два *Велика краља*, што је и титула којом хетитски краљеви зову себе и краљеве Ахијаве. Другог рата, који би се могао помешати са поменутим, код Хетита нема. Иако помињу бројне побуне и мање сукобе, то је једини рат за који кажу да су против Ахијава ратовали за Вилушу. Ту јасно и недвосмислено пише: *Кад смо споразумни око Вилуше за коју смо ратовали.* Тако не остаје нимало места за сумњу. Само још да разјаснимо и то како су те хетитске Ахијаве препознати као Ахајци. Јесте сигурно у питању сличност ова два имена, али то је довољно само да би се могла изнети претпоставка, коју би требало и потврдити. Овог пута се потврда налазила у једном писму које краљ Ахијаве упућује хетитском краљу, где каже сам за себе и да *седи на Кадмовом престолу*. То без имало двоумљења упућује на Беотију и Кадмову Тебу. Овај је тебански краљ, дакле, могао бити тај који је започео рат, за који мислимо да је био *Тројански рат*. Иако све ово сазнајемо тек из *хетитских архива*, до истог закључка дошао је и сам аутор овог рада, а нешто слично, односно не значајно различито, се могло закључити и из текстова академика Ђурића и то без увида у *хетитске архиве*. Ово смо нешто раније детаљно образложили, а сад можемо констатовати да *хетитске архиве* ову претпоставку, у потпуности, потврђују. Добили смо и историјску потврду, јер *хетитски архиви* и спадају у историјске изворе првог реда. Боље него што смо се и у сну надали! Просто размишљање, да се ахајска флота окупљала у Аулиди, која је у Беотији, је указивало на Тебу, што је на крају историјски и потврђено. Често се стварно деси да прва мисао о решењу неког проблема, која је обично и наједноставнија, буде тачна, баш као и овог пута. Свакако је важно да нам баш Хетити дају за право, али нас занима колико нам они могу помоћи у датирању, које нас сад првенствено интересује. Хетитски текстови, наравно, заслужују посебну пажњу а свакако и детаљнију анализу, али нама, за овај рад, више од презентованог није неопходно. Ипак, у

њима смо пронашли податке који се односе на датирање *Тројанског рата*, што је управо и главна тема овог поглавља. Приоритетни циљ овог истраживања и јесте где треба сместити Троју, али не само у простору него и у времену. Онај просторни део смо, већ одавно, успешно разрешили, остаје нам и та временска компонента. Зато се искрено надамо да ће и то бити могуће. У ту сврху ћемо и да наставимо, шта бисмо друго и могли, само је питање на које раздобље треба да обратимо пажњу? То, наравно, није превише тешко одредити јер према тим, досад познатим, чињеницама овај рат се морао водити у првој половини века. Ово знамо чак и детаљније, да је морао бити завршен пре уговора у Вилуши, а који је датиран на 1280. годину старе ере, што и одговара владавини хетитског краља Муваталија II, о којем је доста чињеница познато.

Баш након доласка на власт Муваталија II, 1295. године старе ере, забележене су неке династичке борбе које су ослабиле хетитску државу, а тиме сигурно и допринеле слабљењу њеног утицаја на конфедерацију Ашува. Није познато до које мере је хетитски утицај ту могао ослабити, али, у сваком случају, хетитска држава није била у стању да, у довољној мери, заштити западне савезнике. То је, вероватно, био и погодан тренутак да тебански краљ искористи прилику за коначни обрачуна са конфедерацијом Ашува. Ако је ово био *Тројански рат*, а то је сасвим могуће, онда би се он морао водити у време владавине Муваталија II, односно у периоду (1295-1281). Уговор из Вилуше је из 1280. старе ере, што значи да је рат морао до тог доба бити завршен. Кад су борбе за власт у држави Хетита почеле мало да јењавају, могуће да је хетитски краљ Муватали II био у могућности послати помоћ својим савезницима. То ни у *хетитским архивама* нигде егзактно не пише, јер ове архиве нису чувале документа њихове државе него само преписку хетитских краљева. Зна се да се неки оружани сукоб десио између Ахијава и Вилуше, на територији Вилуше и да град услед овог сукоба није претрпео штету. Како је краљевско писмо, које смо више пута помињали, где се рат помиње као сукоб у прошлости, негде из средине 13. века старе ере, то значи да рат мора бити старији и од 1275. године. Те године је Вилуша била срушена у земљотресу и после тога није могла дуго времена учествовати ни у каквом сукобу. Ако је хетитска војска и послала неку помоћ савезницима, она је могла само заштитити земље у Малој Азији, јер сигурно није имала и флоту јачу од ахајске, која је сву своју војску превезла морем. Истина је да су Хетити владали највећим делом сиријске обале, па чак у једном периоду излазили и на Егејско море и владали градом Милетом, али они су, ипак, и били првенствено моћна копнена сила. Знамо да нису ширили своју власт на острва, што значи и да нису били значајна поморска сила. Тако би део рата, који се могао одвијати у Тракији, остао без учешћа хетитске војске. Знамо да нека директна потврда о хетитској помоћи њиховим савезницима не постоји, али индиректне ипак има. Неке од војски, ових држава које су припадале конфедерацији Ашува, могу се препознати као војске хетитских савезника у *Бици код Кадеша*. Поред тога се може запазити да су то у, највећој могућој мери, исти они народи које Хомер убраја у тројанске савезнике, док је могуће пронаћи и неке податке да су неки Муваталијеви претходници слали своју војску на ову страну. Зато се и не види разлог зашто то и у његовом случају не би било могуће. На крају, и након овог кратког увида у Муваталијеву владавину можемо дати рекапитулар сазнања из

хетитских архива, а у вези истраживања о *Тројанском рату*. Хетитска држава приказана је на картама 17 и 18 у прилогу књиге.

Сасвим је вероватно да је рат између Хетита и Ахијава, који Хетити помињу у првој половини 13. века, наравно старе ере, био управо *Тројански рат*. Из свих осталих наведених чињеница, из истог извора, можемо закључити да се тај рат морао десити у време владавине хетитског краља Муваталија II, а морао је већ бити завршен нешто пре времена на које је датиран уговор из Вилуше. Ако ове податке укрстимо, добијемо да је рат морао бити у времену (1295-1281) и овај закључак се заиста ничим не да оспорити. Ово датирање се и, прилично добро, уклапа у Херодотово датирање, ако смо га правилно протумачили, али исто и у Еретово за које не знамо да ли односи на почетак или крај рата. И Хетити, како видимо, фаворизују античке историчаре који су били поборници тезе да је рата било, приближно, један век раније него што то каже Ератостен и други његови следбеници. Све је то истина, али морамо напоменути да ове *хетитске архиве* постоје само до почетка 12. века старе ере, све до пропасти њихове државе. До ове пропасти је дошло, приближно, истовремено кад је разорена и Вилуша, а и за њу су одговорни исти они које Милан Будимир помиње и као главне кривце за ову пропаст. Ту мисли на оне *старобалканске освајаче који су учествовали у ајгајској (егејској) инвазији Анадолије*, после које, наравно, не може бити ни *хетитских архива*. Ипак, тешко би било поверовати да је баш тад могло бити и *Тројанског рата*, нарочито дуготрајног, каквим га описују. Разлог више је што су и крајеви настањени Ахајцима морали бити угрожени управо од тих истих освајача. Но, поред свега, наставићемо да проверавамо и друге могућности, за сваки случај, тек да будемо потпуно сигурни. Међутим, једино што преостаје, да би, можда, могло имати историјског основа су, већ поменути, Херодотови наводи. Ради се о његовој причи из Египта, коју можда можемо искористити и за датирање, а не само за потврду постојања *Тројанског рата*. Зато да видимо, можемо ли из ње још нешто закључити.

Херодотов Протеј и *Тројански рат*

Херодотово датирање *Тројанског рата*, оно директно, смо изложили довољно детаљно. Веома близу је онај закључак који смо назвали Хомеровим именом, као и онај који је изведен на основу *хетитских архива*. Понављамо да и данас историчари, ово Херодотово датирање обично смештају на 1250. годину старе ере, вероватно рачунајући Херодотово време кад је био у напону снаге, али без икаквих основа. Нарочито зато што сам Херодот није, ни на једном месту своје *Историје* употребио израз *до данашњег (садашњег) времена*. Значи, по њему, крај *Тројанског рата* је био 1284. старе ере, према нашем тумачењу. Следи да је сам рат онда морао бити (1294-1284), ако је стварно трајао десет година, као што каже Хомер. Овај интервал у потпуности одговара владавини Муваталија II, односно оном првом делу његове владавине у који смо временски сместили *Тројански рат* (1295-1281). Како се резултати, добијени из различитих извора, међусобно слажу, можемо рећи да смо дилему решили. Свакако би се рекло да јесмо, али поред тога, постоји још нешто што можемо користити и за датирање *Тројанског рата*. Односно, боље речено, за проверу добијених резултата, који

већ постоје. Зато прелазимо и на Херодотову причу о краљу по имену Протеј, а коју смо пренели у целости у поглављу *Одјеци Тројанског рата*.
Протеј је, као што знамо, задржао Хелену код себе од пре *Тројанског рата*, све док Менелај није дошао да је одведе. Менелај је, наравно, и дошао по њу после завршетка рата, кад би и могао пре? Међутим, Протеј је хеленско име фараона и не знамо на кога се односи, али знамо да је морао владати најмање 10 година и да се управо за време његове владавине морао десити *Тројански рат*. Наиме, ако је рат стварно трајао 10 година, онда је бар толико морало проћи у од дана кад је Парис приспео са Хеленом у Египат, до дана кад Менелај долази по њу. Могли би додати још и годину две, колико је било још реално да су се Хелени могли спремити за рат, никако оних 20 година које помиње Хомер. То можемо сматрати песничким претеривањем, са чиме се листом слажу и други научници ако се нешто слично уопште икад и десило. Херодот нам сведочи да Тројанци шаљу Менелаја после рата Протеју, па можемо бити сигурни да је то онај исти краљ, који је Хелену и задржао, владао и кад је Менелај приспео по њу. Ако је заиста тако, онда се све десило за владавине истог краља, којег Херодот назива Протеј. Од велике помоћи је што Херодот помиње и следећа два владара после Протеја, од којих једног можемо нешто боље идентификовати. Херодот каже и да је Протеја наследио Рампсинит, којег описује као богатог и моћног владара (2.121-124), посвећујући му доста простора у тексту. Ми смо, због дужине овог текста и великог броја, нама небитних, чињеница и узели само почетак, 4 дужа цитата, у ком се наводи име фараона који је владао после Протеја. Рампсинита историчари препознају као Рамзеса, са чиме се морамо сложити. Међутим, тих Рамзеса је било више, па кажу да је ту у питању Рамзес III, с чим се никако не бисмо могли сагласити.
За Рампсинитовог наследника Херодот помиње Кеопса (2.124-129), описујући градњу пирамиде, што је наравно грешка јер је није ни градио овај Кеопс, него његов много старији имењак. За њега чак каже да је владао 50 година, па тако њега не можемо познати ни у једном фараону који је владао у периоду век, или два, од времена било ког Рамзеса. Ипак, ако Херодот овде и греши, можда је у праву кад помиње десетогодишњи кулук у време овог владара, што значи да је и он морао дуго владати, али не знамо да је и то могло бити и целих 50 година. Ако толико и није, 10 сигурно јесте. Али, ако смо већ рекли да Рампсинит није могао бити Рамзес III, да кажемо и зашто. Рамзес III јесте био други фараон 20. династије и владао је (1182-1151). Његов наследник Рамзес IV, владао је (1151-1145), дакле свега 6 година, па тако није могао бити Херодотов Кеопс. Исто ни Рамзесов претходник, познат као Сетнакхт, владао је и мање, само три године (1185-1182), па тако ни он није могао бити Херодотов Протеј. Чак и претходна три краља и једна краљица, који су владали пре Сетнакхта, су на престолу две до шест година. Према тим критеријумима Рампсинит никако није могао бити Рамзес III, али зато јесте могао бити Рамзес II, или можда и Рамзес I. Рамзес I је био први фараон 19. династије и владао је свега две године, па га Херодот не би ни поменуо, као што и није. Његова владавина је била сувише кратка да би постао богат и моћан, како га Херодот приказује. Његов наследник је био Сет I, који је владао (1291-1278) и којег би још могли протурити као Херодотовог Кеопса, ако занемаримо оних 50 година његове владавине и определимо се за

краћих 10 година. Претходник Рамзеса I је био последњи фараон 18. династије, којег познајемо као Меру-амуна (Драг Амону) и који је владао (1321-1293), па би тако могао бити Херодотов Протеј. Да није тако кратке владавине Рамзеса I, некако би се уклопило, али шта вреди кад не може на силу. Но, ово неће ништа сметати јер се Рамзес II већ може уклопити. Његов претходник, Сет I, би онда одговарао Протеју, док би наследника Меренптаха (1212-1202) могли некако и прогурати као Херодотовог Кеопса, тек ако поново занемаримо оних 50 година његове владавине. За Кеопса смо, уосталом, рекли да није од неке важности јер оно што Херодот о њему пише су углавном маштарије. Рамзес II је током своје дуге владавине (1279-1212) од 67 година, заиста у прилици да постане богат и моћан, као и да таквом учини своју државу. Знамо да је тако и било, али знамо и да смо расплели енигму око Херодотовог Рампсинита, а самим тим Протеја. Протеј је дакле фараон знан као Сети I или Сетхос I, пуног имена Сети Меру-ен-птах Мен-маат-ре. Рођен је као Сети (Он је Сетов), а зван и Меру-ен-птах (Драг Птаху). Његово краљевско име је Мен-маат-ре (Вечна је правда Раова). Сахрањен је у Долини краљева (Некропола у Теби), гробно место 17.
Овај Протеј, како га зове Херодот, је дакле владао (1291-1278), или 13 година. Наследио га је Рамзес II, можда и годину раније (1279) али та једна година није много ни битна. Узмемо ли пресек са оних 14 година Муваталијеве владавине у којима је морао бити *Тројански рат* (1295-1281), онда добијемо тачно баш 10 година (1291-1281), што је помало изненађујуће. Наиме, велика већина људи и верује да јесте било *Тројанског рата*, али мало ко верује да је стварно и трајао 10 година. Ипак, како ствари стоје можда чак и јесте, а ако и није толико, онда је био у десетогодишњем периоду који је дат у претходним редовима. Истина, Херодотовог Протеја смо можда могли идентификовати на мало лакши начин. Требало је само тачно утврдити ко је владао Египтом у првој половини владе Муваталија II, за време које се *Тројански рат* и десио, или ко влада Египтом 8 векова пре Херодотовог рођења. Тако у оба случаја долазимо баш до тог истог фараона. Према томе, *хетитски извори* су већ сами за себе довољни, чак и да је Херодот нешто погрешио. Ипак, видимо да се и он уклапа, ако је и правилно протумачен, доносећи нешто већу прецизност. Додуше, свега од три године, а то и није много. Али свеједно, важније је да и потврђује *хетитске изворе* и не само њих него и сопствено датирање, које смо већ навели а које се и разликује само за три године од овог датог преко египатских владара. Не можемо знати и колико је *Тројански рат* стварно трајао, па од овог интервала не можемо дати ништа прецизније. Иако је и ово довољно прецизно да нам ништа прецизније и не треба, можемо и то проверити помоћу астрономских метода. А даље од тога нема, нити треба!

Астрономско датирање *Тројанског рата*

Круну свих датирања, које смо предочили, представља астрономско датирање, најпоузданије од свих понуђених. Мисли се, конкретно, на помрачења Сунца или Месеца, којима се може одредити тачан датум неког догађаја. Али не само датум, него се може прецизно у минут одредити и тачно време догађаја који би нас занимао. Управо овом методом, извршена је провера датирања историјских догађаја, чији су датуми, баш на тај начин, прецизно утврђени. Наравно, ово је

било могуће само за оне догађаје који су били повезани са неким помрачењима Сунца или Месеца. Тако су, понегде, астрономске методе значајно допринеле тачности појединих датирања, што и овде намеравамо искористити. Ипак, пре нешто о самим појавама, које су свима познате али ипак не довољно детаљно. Разлог томе је што су се баш у тумачењу, астрономских појава, дешавале неке грешке, услед површног познавања проблема. Да се нешто слично томе не би и нама десило, било би мудро да се најпре детаљније упознамо са том појавом. Оно што нас занима јесте помрачење Сунца, јер за њега већ поседујемо епске, митолошке или историјске податке.

Помрачење Сунца се може догодити само онда када се Месец нађе у положају конјункције, односно када се налази између Земље и Сунца. Да би дошло и до помрачења Месец се мора налазити 16° у равни своје путање и испред или иза неког од чворова своје путање са еклиптиком. У току године може наступити минимално 2, а максимално 5 помрачења Сунца. Појава зависи и од тренутне удаљености Месеца и Сунца од Земље, као и положаја посматрача на Земљи, односно на њеној површини. Може наступити и једна од три врсте помрачења Сунца: **тотално, прстенасто и хибридно** (јавља се кад се у средишњој фази помрачење запажа као тотално, док се изван средишње фазе види прстенасто).
Помрачења Сунца може бити и два типа: **потпуно (тотално или прстенасто) и делимично** (парцијално). Ове различите врсте помрачења настају само због елиптичних путања, како Месеца око Земље, тако и Земље око Сунца. Зато се дешава да видни угао под којим и видимо Сунце на небу, одступа у зависности да ли је Земља у афелу и перихелу. Видни угао, под којим видимо Сунце, већи је кад је Земља у перихелу (тачка најближа Сунцу), него кад је планета у афелу (тачка најудаљенија од Сунца). Идентичан случај је и са Месецом, само што те тачке зовемо перигеј и апогеј. Као што се у називу хел и очитава Сунце (ап(о)-хел; пери-хел) и дају раздаљине од њега, тако се у називу геј препознаје Земља и удаљеност од ње (апо-геј; пери-геј). Тако следи да ће и видни угао под којим видимо Месец бити највећи кад је наш сателит у перигеју, а најмањи када је у апогеју. Значи да, удаљенији Месец не заклања потпуно диск наше звезде на небесима и ми видимо прстенасто помрачење, док у случају да је Месец ближе и захвата већи видни угао, може потпуно заклонити Сунце и само тада наступа потпуно помрачење. Познати су нам и тачни видни углови под којима видимо Сунце и Месец па рачуне није тешко извести, не и зналцима небеске механике, оптике и астрономије. Тако се пречник Сунца и креће од 31.5' (лучне минуте), када је Земља у афелу, до 32.6', када је Земља у перихелу. Пречник Месеца се креће од 29.1', када је Месец у апогеју, до 33.9', када је Месец у перигеју. Значи када је Месец у апогеју а Земља у перихелу, али и у другим случајевима када је Месечев диск на небу мањи од Сунчевог, тада може доћи само до прстенастог помрачења Сунца јер Месечев диск не може у потпуности покрити Сунце. Али тотално помрачење Сунца настаје у случајевима када је Месечев диск на небу већи од Сунчевог.
Положаји, или тачније удаљености Месеца одређују и ону максималну дужину трајања једног помрачења, јер што је Месец ближе Земљи тако његова орбитна линијска брзина јесте већа и брже пређе цео диск наше звезде на небу. Исто се

дешава и са планетом Земљом, која због своје елиптиче путање око Сунца има различите брзине. Ипак то не утиче битно на помрачења јер се, са Земљом, око Сунца окреће и Месец. Начелно можемо рећи да се систем Земља-Месец креће око Сунца, па се ово кретање може занемарити, јер су његови ефекти незнатни и не утичу на помрачење. Или, да не детаљишемо превише, из закона небеске механике следи да ће помрачење трајати дуже кад је Месец даље од Земље, а краће кад јој је ближе. Тако лако долазимо до закључка да помрачење које се назива прстенастим мора трајати дуже од тоталног. Познавајући ове разлике у брзинама за положаје Месеца у апогеју и перигеју можемо израчунати да ова разлика може бити и до 5 минута. Ни потпуно помрачење Сунца и не опажа се са великог дела планете. Због ротације Земље, Месечева сенка се креће смером од запада према истоку, тако се потпуно помрачење и види тек у једном уском појасу који називамо зоном тоталитета или потпуности. Помрачење Сунца се увек дешава при младом Месецу, односно, кад страна Месеца која је окренута према Земљи није осветљена од Сунца. Као што знамо, Месец има, увек, једну страну окренуту Земљи, те како у том тренутку ми Месец и не видимо, онда се чини да његова сенка, која заклања Сунце, долази некако ниоткуда. Сенка коју баца Месец према Земљи изгледа као купа која оштро конвергира, чији се врх налази мало даље од наше планете. Тако је пројекција на Земљу, односно њену површину, практично као црна тачка пречника 150–270 km.

Дакле, сенка не може бити шира од 270 km, али је у просеку тек око 200 km и путује брзином од око 1 km/s. Тако тотално помрачење може трајати највише 7 минута и 30 секунди, а прстенасто и до 12 минута. Делимично помрачење види се преко 2, а зна достићи и близу 3 сата. Треба још нагласити да се делимично помрачење обавезно дешава и у зони потпуног помрачења. Свакоме је јасно да до потпуног помрачења долази тако што кретање Месеца постепено прекрива Сунчев диск, све до потпуног помрачења, као што га, на исти начин, полако и открива. Тако је делимично помрачење свуда присутно, а потпуно је само, као што смо већ нагласили, у зони тоталитета и то не дуго времена. При потпуном помрачењу збивају се четири додира: руб Месеца наилази на руб Сунца, даље напредујући руб Месеца стиже до супротног Сунчевог руба, а залазни Месечев руб дотиче почетни руб Сунца, Месец напушта Сунце; од првога до четвртога додира могу проћи до 3 сата. Потпуно помрачење Сунца на свакој тачки наше планете јавља се бар једном у 360- 400 година. Помрачење се често назива још еклипса, према грчкој речи (ἔκλειψις), која, у ствари, значи изостављање или и изостајање. У случају тоталног помрачења Сунца, Месечев диск у потпуности прекрива Сунце. Помрачење Сунца се може опазити с релативно уског појаса, који називамо путања тоталитета, на Земљиној површини преко којег пролази Месечева сенка. Посматрачи који се налазе у нешто ширем појасу око путање тоталитета налазе се у Месечевој полусенци, те могу видети само делимично помрачење Сунца, док се с остатка површине Земље помрачење уопште неће видети. Ако цео Месечев диск прелази преко Сунца онда помрачење сматрамо потпуним, без обзира која врста помрачења, да ли тотално или прстенасто. Код прстенастог помрачења цео Сунчев диск није прекривен Месецом, већ постоји на ободима сасвим танак светлосни руб у облику прстена. Управо неправилно разумевање разлике између потпуног и тоталног помрачења је довело до неких

грешака у датирањима, па је зато важно правилно разумети шта је врста, а шта тип помрачења. Делимично помрачење је видљиво на удаљености све до 2.000 km од путање тоталитета или сенке потпуног помрачења и оно је видљиво као делимично и то без обзира да ли је у сенци потпуног помрачења тотално или прстенасто помрачење. У тренутку непосредно пре потпуног помрачења, када се последњи зраци Сунца пробију иза Месечевог диска, догађа се и појава која се назива. *дијамантни прстен*, која се може уочити и непосредно за потпуним помрачењем.

Приликом потпуних али и делимичних помрачења са великом прекривеношћу Сунчевог диска сенком Месеца, дешава се да небо толико потамни да постану видљиве чак и звезде, нарочито оне сјајније. Брзо постане мало хладније, као у сумрак, неке биљке савију своје листове или цветове, животиње се узнемире и крену на лежаје, птице које су дневно активне нагло утихну, а дешавају се и друге сличне појаве међу живим светом. Како ова помрачења укупно трају 2-3 сата, што је доста времена, зна се десити да понекад дође и до стварања магле. То се дешава ако је у неком делу угрејани ваздух влажан до засићења, а како и пада температура онда се ваздух и ослобађа влаге коју, на нижој температури, више не може да апсорбује. Овакав феномен настаје јер топлији ваздух може апсорбовати већу количину влаге од хладнијег, зато ваздух који се расхлади и отпушта влагу. Баш ову чињеницу користе и метеоролози, када прогнозирају појаву магле у неком делу. Довољно да имају податке о промени температуре и влажности ваздуха. Стварање магле, код помрачења, је нешто чешћа појава код потпуног и делимичног помрачења са великом прекривеношћу Сунчевог диска. Код делимичног помрачења, невелике прекривености Сунчевог диска, измаглица се у принципу не јавља али могу постојати и изузеци.

Све то наведено би требало бити више него довољно, како бисмо све исправно разумели, зато се надамо да је и ова мала едукација имала неког смисла и да је постигла жељени ефекат. Но, поред свих разлога, које смо навели, постоји још један који је аутора овог рада подстакао да разјашњава помрачење. Није дакле, једини разлог овог малог подучавања то што се неким истраживачима омакла и грешка у датирању, јер нису разликовали врсту од типа помрачења. Постоји још један разлог, можда помало субјективне природе, који је навео аутора овог рада да природни феномен помрачења, пратеће појаве и друго, и боље објасни. Наиме, ко год се сећа далеке 1999. ратне године, није заборавио да је управо те године једно потпуно помрачење Сунца било видљиво и у нашим крајевима. Око овог природног феномена су се тада пронеле неке, благо речено, потпуно бесмислене приче, које су резултирале толиким страхом код народа, да скоро и прелази у панику. Међутим, најгоре од свега јесте да паници подлеже и велики број људи који су завршили факултете, укључујући и многе лекаре, физичаре и инжењере електротехнике. Остале је боље и не помињати. Испоставило се и да људи уопште немају ни представу о томе шта је то дифракција, чак не знају ни разлику између ултравиолетних и инфрацрвених зрака, а тек о томе како шта и утиче на наш вид да и не говоримо. Чак ни они који би то, бар по природи свог посла, требали знати нису се баш прославили. На своје велико разочарење, тад је аутор овог рада схватио да људи стварно ништа не знају, а ако ипак понешто и знају, слабо користе мозак. Као да су потрошили сву памет борећи се против

злочиначке агресије те године. Аутор се добро сећа и помрачења, које смо сви имали прилике да посматрамо, средином шездесетих година прошлог века и може посведочити да је народ тада био нормалан. Та, помињана, неукост није се тада видела ни у траговима. Сад, на крају овог опширног објашњења, идемо коначно и на обећана астрономска датирања.

Најпре да се позабавимо, већ наведеним, Филостратовим цитатом у којем каже да је дошло до **помрачења Сунца у Троји**, што је изазвало узнемирење војске, која је *изгубила храброст*. Филострат каже и да је *феномен Сунца* протумачио сам *Паламед* речима *када је Месец прошао испод њега, био заклоњен и савукао маглу*. Већ раније смо дошли до закључка да Филостратов навод, о помрачењу, може имати и историјско порекло. Разлог томе је само тај што ту информацију из митологије не знамо, па је можда стварно остала сачувана у облику усменог предања али са стварним историјским упориштем. Ипак, као што знамо, можда не значи да је сигурно тако и било, али нам свакако не смета ако је тај податак и само митолошког порекла, за који једноставно не знамо. Не можемо бити ни превише сигурни у то да ли Филострат мисли на Троју или и на Тројаду. Иако, сам јасно каже Τροίᾳ, па се, на основу текста, не би требали двоумити, знамо и да антички аутори често кажу Троја и кад мисле на државу Тројаду. Мислимо, дакле, на град Троју али морамо, ипак, узети у обзир целу Тројаду. Како знамо да је Тројада обухватала и европски и малоазијски део, можемо овде узети две референтне тачке, по једну са сваке стране Дарданела. Као прву, узећемо град Ферес, који је у то време био Троја, јер другу и не можемо, пошто и Филострат ипак помиње Троју. За другу је најпогодније изабрати баш Хисарлик, који је са супротне стране Дарданела, који је у то време био Вилуша. Зато ћемо их звати њиховим тадашњим именима у табели која садржи могућа помрачења Сунца у периоду (1340-1130), а од Дурисовог до Ефоровог датирања *Тројанског рата*.
Морамо обратити пажњу да Филострат каже да је *Месец прошао испод Сунца*, што значи да је овде пре било у питању делимично помрачење Сунца. Но, ако и јесте делимично, Сунчев диск је ипак био значајније прекривен, довољно да унесе немир у војску али и да изазове појаву магле, као што каже и Филострат. Како не знамо сигурно шта је аутор стварно мислио, ни да ли је био у праву, не можемо сасвим одбацити ни потпуна помрачења Сунца, иако се, према опису, најпре ради о делимичном.
После овог, релативно непознатог помрачења, следи још једно за које се нешто дуже зна, а које ће бити наша друга референтна тачка, јер су нам и за датирање *Тројанског рата* потребне најмање две. Ова потиче од Хомера и већ је раније и од других аутора, тумачена као помрачење. Ради се о неколико стихова из XX певања *Одисеје* и то од стиха 350 до стиха 360. Ове Хомерове стихове, једни и јесу тумачили као помрачење Сунца, али постоје и они који су то оспоравали, као што то увек и бива. Зато нам не преостаје ништа друго него да проверимо ко је био у праву, односно да ли Хомерови стихови заиста описују помрачење. У ту сврху навешћемо препеве наших академика Маретића и Ђурића, али још и прозни превод аутора овог рада. Овај пут нећемо навести још и оригиналне стихове јер не поседујемо оригинале које су користила оба наша академица, а стога нећемо дати ни свој оригинал да не правимо изузетке. Почећемо најпре

стиховима Томе Маретића, као старијег преводиоца који гласе:
Njima bogoliki Teoklimen tad ovo progovori:
"*Jadnici vi, u kolikom ste zlu, ta mrakom su glave*
Obavite vaše i lica i koljena odozdo!
Lelek strašni vas stoji, i lica vam puna suza:
Zidi su poškropljeni i krasni balvani krvlju,
Trijem je utvara pun i dvor ih je pun, te u Ereb,
One u tminu lete, i samoga na nebu sunca
Nestalo je, i opaki mrak posvuda je pao."
Tako im reče, i prosci nasmijaše mu se slatko;
Onda im Polibov sin Eurimah, započne zborit:
„Lud je tuđinac taj, što odskora odnekud dođe!
Nego ga, momci, dajte izvedite napolje brže,
Neka na zborište ide, kad ovdje noć mu se čini."
Или ти исти стихови у препеву Милоша Ђурића:
Њима боголики тад Теоклимен проговори ово:
„Шта вам је, јадници? Каква вас то погодила судба?
Ноћ вам покрила главе и лица и колена ваша!
Јаук се разлеже ваш, и лица вам суза су пуна;
стене пошкропила крвца и лепе над њима греде,
трем је утвара пун, а пун их је и двор, те оне лете
у таму и Ереб, и на небу нестало већ је самога сунца,
и свуд се страховита спустила тмина. "
Тако им рече, и они се сви насмејаше слатко;
онда Еуримах, Полибов син, говорити почне:
„Луд је странац тај што недавно однекле дође!
Него га, момци, дедер изведите из куће брзо,
нека одлази на трг, јер овде ноћ му се чини!"
Иако су препеви наших академика доста слични, даћемо ипак и прозни превод самог аутора. Разлог за то је што се препеви морају метрички уклапати, па се и може десити да се нешто важно мора изоставити или некад мало и преиначити. Зато је прозни превод, за оно што нас занима, можда погоднији, мада свакако и није могуће поредити знање тако врсних Хелениста, као што су били Ђурић и Маретић, са свом преводилачком вештином аутора овог рада који тек у ретким случајевима може нешто превести без речника старогрчког. Но, као и раније, и овог пута аутор је дао све од себе. Ево дакле и прозног превода ових стихова:
Боголики Теоклимен је такође говорио међу њима: „Ах, јадници, какво је ово зло које трпите? Ваше главе, ваша лица и колена испод вас обавијена су ноћном тамом (мраком). Јадиковка се распламсала, а твоји образи сузе лију, као што су зидови и лепе основе попрскани крвљу. Трем је пун утвара, пуна је и авлија утвара које журе по мраку у Ереб. ***Сунце је потпуно нестало са неба, и шири се злосутна измаглица.*** *Тако је рекао, и сви су му се слатко смејали, тада је први од њих проговорио Полибов син Еуримах: „Странац, који је тек дошао однекуд, је ван себе, па, младићи, одмах га испратите из куће, напоље, да иде на сабор, пошто ове ствари види као ноћ.*"
У сва три превода видимо да утваре журе по мраку у Ереб, зато хајде и да прво

то расветлимо. Ереб (Ἔρεβος; Erebus), познат још и као Скот, јесте, у хеленској митологији, син Хаоса и бог вечите таме, али и сама вечита тама. Тамна је ноћ Никита, која је такође рођена од прапочетног Хаоса, Еребу родила двоје деце, Етру, богињу вечног светла и Хемеру, богињу светлог дана. Неки му додају и кћерку Немезу, богињу одмазде. По Еребу се и зове најдубљи део подземног света, где су одаје бога Хада, владара подземног царства, одакле је он, заједно са својом Персефоном, владао свим боговима подземног света и свим душама мртвих. Кажу да Еребово име потиче од семитског назива за запад, па су тако, понекад, називане и све земље које се налазе на западу. Тако је његово име и повезивано са тамом, која је симболизовала западну, несрећну страну. Могуће је да његово име изворно потиче још из акадског језика, на којем *еребу* и значи *залазак сунца* али и *вече*. Овим би се могло објаснити откуд његова повезаност са тамом, па самим тим и са западом. Занимљиво да је слична етимологија већ предложена и за Европу, вероватно по истом принципу, заласка сунца. Ереб је често био и синоним за самог Хада али је некад означаво тек мрачан и суморан простор кроз који су душе улазиле у подземни свет мртвих. У Еребу су биле и две реке, Лета и Мнемозина. Која душа би пила воду из Лете, реке заборава, не би се више сећала свог ранијег живота, док би та душа која пије из Мнемозине постајала свезнајућа и свега се сећала. Утваре које би боравиле у Еребу, према легенди, су могле већ почетком али и током ноћи прећи у свет живих, али пре јутра морају побећи натраг у Ереб. Због тога је тама сматрана злим временом и људи су се плашили ових утвара, ради чега су се затварали ноћу у куће.

Јасно нам је да је дошло до спуштања мрака јер утваре из Ереба и долазе већ у сумрак и враћају се натраг у сутон. По легенди утваре нису подносиле дан ни светло, па су у то доба боравиле у Еребу као делу Хада. Мрак, очито, јесте пао, што песник наглашава више пута. Кад је мрак почео да пада, дошле су утваре из Ереба, али кад се, после неког времена, светло поново полако и појављује, онда утваре беже у Ереб, као што песник и каже. Већ ове чињенице наводе на помрачење Сунца, али то није све. Песник то потврђује и реченицом, која се и нешто мало разликује у прозном преводу од препева наших академика. ***Сунце је потпуно нестало са неба, и шири се злосутна измаглица.*** Не може бити и јаснијег описа потпуног помрачења Сунца, од тог да *је Сунце потпуно нестало с неба*. Песник то још и потврђује, тиме да се већ ширила *злосутна измаглица*. Стварање магле приликом помрачења смо споменули, а и разјаснили приликом описа овог феномена. *Измаглица*, коју песник помиње је јасно *злосутна*, и због присуства утвара из Ереба. Питање је само, колико је вероватно да се баш исти феномен деси на Итаци и у Троји, јер не заборавимо да га помиње Филострат? Како су Итака, али и Троја у данашњој Грчкој, да краће размотримо климатске услове у целој земљи али и у оба региона.

Клима Грчке је типична медитеранска клима, а показује особине суптропских клима. Њене основне одлике су два периода. Један је сув и топао, који траје од априла до септембра, а други влажнији и хладнији и траје од октобра до марта. Међутим, временски услови се разликују у зависности од географских одлика, а пре свега од удаљености од морске обале. Клима зна бити доста различита на високим планинама од острвских равница, а годишња доба јесу и израженија у унутрашњости него на обали. Генерално, југ земље јесте и сувљи и топлији од

севера, али уопште узевши могућност појаве магле, која нас овде и занима, већ зависи највише од влажности ваздуха и промене његове температуре. Одлика коју зовемо влажност ваздуха представља количину водене паре у атмосфери и један је од најважнијих климатских елемената. Тако влажност директно утиче на појаву падавина, док је водена пара у атмосфери и доста ефикасан апсорбер дуготаласног зрачења Сунца. Онај ваздух који и садржи максималну количину водене паре назива се засићеним, а исти тај ваздух кад се расхлади, тад постаје презасићен и настаје кондензација. То је онај процес стварања магле који смо и раније већ објаснили. Влажност ваздуха зависи од температуре и притиска, а и иста количина водене паре резултира већом влажношћу у хладном него што је то случај у топлом ваздуху. Основни чинилац за прелазак водене паре у течно стање, при одређеној температури стручно се назива тачка росе. Ова количина водене паре потребна за постизање засићења повећава се са температуром. Ако се температура честица ваздуха смањује, на крају мора доћи до тачке засићења без добитка или губитка воде. Количина водене паре која је садржана у узорку ваздуха може значајно варирати у зависности, пре свега, од температуре. Тако је познато да ваздух близу засићења може садржати 28 g воде по кубном метру ваздуха на 30 °C, али само 8 g воде по кубном метру ваздуха на 8 °C. Тако се и може десити да пад температуре од свега неколико степени може довести и до појаве магле, под условом да је влажност ваздуха била близу тачке засићења. Ова појава у Грчкој јесте могућа и то у влажном делу године у свим деловима, како у континенталним тако и у приобалним. Могућа је, у нешто мањој мери, чак и у сувом делу године али искључиво у приобалним деловима. Разлог је то што близина великих морских површина и повећава влажност ваздуха у целом приобаљу, због повећаног испаравања до којег тад долази растом температуре. Како је Итака острво, а Троја, као што знамо, у приобалном делу, тешко да и о помрачењу којег прати измаглица можемо нешто поуздано закључити. Мисли се на доба године кад се оно могло десити. Овај закључак се и односи највише на Итаку, која је, као и њој блиска друга острва, позната по великој влажности целе године. Постоји чак, на оближњој Кефалонији, једна пећина у којој током целе године влада веома висока влажност ваздуха, кажу чак преко 90%.

Зато нам преостаје и да направимо табелу помрачења у периоду (1340-1130) за Итаку, Вилушу и Троју, да видимо можемо ли извући некакве закључке. Тако бисмо покрили свих 200 година, распона у датирању *Тројанског рата*, тих које антички писци преферирају. У ту сврху, потребна су нам сва помрачења Сунца у периоду који смо навели на свега три локације. Прво, наравно, иде Одисејева Итака за шта ћемо и узети данашње острво истог имена. Иако знамо да постоје разна тумачења које се острво некад звало овим именом узећемо ову данашњу Итаку. Наиме, све друге Итаке, или боље речено потенцијалне Итаке, су одмах поред. Острво Кефалонија, једна од предложених Итака, јесте дословце поред, свега 4 km западно али није много даље ни Лефкада коју, као Итаку, помиње и Милош Ђурић. Леукада, где Ђурић и смешта Одисејеву постојбину је око 8 km северније од Итаке. Шта год узели од те три могућности, подаци о помрачењу Сунца ће бити идентични због њихове близине. Следеће што нам треба јесте и Троја, јер Филострат помиње помрачење Сунца баш у Троји. Сад већ поуздано знамо где се Троја налази и ту позицију ћемо и узети. То је поменути Ферес на

десној обали Марице. Ми ћемо га и, у табели са помрачењима, звати Троја, као што се у то време, које посматрамо, звао. Иако је ово, по Филострату, и сасвим довољно, ипак ћемо додати још једно место са супротне стране Дарданела. То ћемо учинити само из разлога што су неки антички аутори, употребљавали и за Тројаду назив Троја. Иако не изгледа да је код Филострата у питању тај случај, додаћемо, онако, за сваки случај. Погодна тачка коју узимамо у Малој Азији је Хисарлик, који ћемо такође звати као што се и звао, у то време док је постојала Троја, а то је, као што знамо, Вилуша. Тиме можемо задовољити и оне, помало догматски настројене, који још увек верују да је стара Троја на Хисарлику, па чак и оне који верују да су је Хетити стварно звали Вилуша. Иако нам то није била намера, на крају би овај избор могли управо тако протумачити, зашто не.

За израчунавање помрачења Сунца и Месеца постоје прецизне формуле, јавно доступне, које свако може сам применити. На основу њих могу се израчунати сва помрачења, оба небеска тела, како у прошлости тако и у будућности. Ипак, тај посао је, изузетно детаљно, и одрадила америчка свемирска агенција НАСА (National Aeronautics and Space Administration). Њихов прорачун је урађен како табеларно тако и графички, па ћемо се на њега и ослонити. Даћемо, за наш рад, важне датуме табелерно, а у прилогу рада можемо све остало видети графички на картама 19-24.

Уосталом, зашто бисмо губили време и на рачунање нечега што је израчунато.
Са сајта НАСЕ ћемо узети податке и за поменути период, узимајући, наравно, све које указују на потпуна и скоро потпуна, као и она делимична помрачења Сунца за све три изабране тачке. Услов за избор података, оних о делимичним помрачењима Сунца биће да бар једна, од те три изабране тачке, буде на мањој удаљености од половине растојања од тачке у којој је потпуно помрачење. Као што знамо, помрачење је видљиво неких 2.000 km од тачке у којој се види као потпуно. Половина ове удаљености је, према томе, 1.000 km. Ову границу смо узели из разлога што, приближно тек до ове удаљености, највећи део Сунчевог диска прекрива Месец што је, апроксимативно, и потребан услов да може доћи до појаве измаглице. Мада знамо да појава измаглице није вероватна без скоро 90% прекривености Сунчевог диска приликом помрачења, узимамо тако низак критеријум за избор датума јер знамо да могу постојати и изузеци. Иако, исто тако, знамо и да су изузеци ретки, морамо их ипак узети у обзир. Да ли је овај услов и довољан, не знамо. За неко ближе предвиђање, би нам били, пре свега, потребни подаци о температури и влажности ваздуха за време помрачења, које наравно немамо.
У сачињеној табели означићемо датум и врсту помрачења. Са „Т“ означавамо тотално, док са „П“ означавамо прстенасто помрачење. Потпуно и делимично помрачење разликоваћемо бројем километара унетим у табелу за већ изабрану локацију. Потпуно ћемо означити са бројем „0“ јер је баш толика удаљеност у километрима од тачке потпуног помрачења. Аналогно томе, делимична ћемо помрачења разликовати само бројем километара од најближе тачке потпуног помрачења за дату локацију. То значи да се и на основу броја километара који стоји у табели лако добија и проценат прекривености Сунчевог диска. Тако да

добијамо следећу табелу:
ПОМРАЧЕЊЕ СУНЦА (Т-тотално; П-прстенасто) за период (1340-1130)

ДАТУМ-ВРСТА	ИТАКА	ТРОЈА	ВИЛУША
1339. 08.01. Т	0	120	20
1334. 13.03. П	500	600	50
1327. 17.10. П	300	750	800
1313. 25.06. Т	20	0	0
1285. 10.02. Т	875	1.095	1.190
1283. 16.06. Т	420	260	365
1280. 14.04. П	0	0	0
1260. 27.09. П	0	0	0
1222. 05.03. Т	400	400	300
1217. 06.06. П	650	300	400
1207. 16.05. П	0	0	0
1191. 21.01. П	850	600	500
1182. 12.01. П	200	650	550
1177. 16.04. Т	180	420	330
1156. 19.08. Т	0	0	80
1137. 23.02. П	420	220	180
1130. 30.09. Т	120	560	480

Пошто већ располажемо разним подацима, можемо се њима послужити и да ту табелу детаљно изанализирамо. Први корак већ знамо, треба да пронађемо оне податке са нултом вредношћу за Итаку јер једино она указује да је ту у питању потпуно помрачење Сунца. Наиме, песник каже да је *Сунца потпуно нестало с неба*, а то може значити само да се радило о потпуном помрачењу. Можемо, уз то, узети и један податак који је веома близу потпуног помрачења. Тај податак о удаљеност свега 20 km од зоне потпуног помрачења, кад није прекривено тек 1% Сунчевог диска. Зато се овај случај може уклопити у песников опис, јер ту стварно занемарив део Сунчевог диска остаје видљив. Помрачење из *Одисеје* већ је анализирано од разних истраживача и добро је познато. Тумачи се да се Одисеј вратио на Итаку 16.04.1178. старе ере. И астрономско датирање се, као што смо већ и разјаснили, разликује од официјелног за једну годину, па тако у нашој табели овоме одговара 16.04.1177. старе ере. Већ из тог податка можемо видети да датирање никако не може одговарати Одисејевом повратку јер није било у питању потпуно помрачење, које је песник описао, него тек делимично. Било је удаљено целих 180 km од зоне потпуног помрачења. Нема ни говора да би могла одговарати и песникова формулација *Сунца потпуно нестало с неба*, ни близу. Иако магле је могло бити, али то нам није довољно. Неко је, изгледа имао намеру да потврди Ератостеново датирање, па се тако служио и извесним *фризирањем* закључака. Дакле, лако смо утврдили шта није, зато сад пробајмо растумачити шта јесте. Зато кренимо корак по корак, где год да у нашој табели пише нула у колони Итаке.

Најпре пише у 1339. години, али то морамо одбацити јер би Одисејев повратак био пет година пре од Дурисовог датирања *Тројанског рата*. Како је то његово датирање најстарије које имамо, онда би изашло да се Одисеј врати из рата пре

него што је у њега и пошао. Зато смо, дабоме, ову годину и сасвим одбацили. Међутим, већ наредно датирање је нешто вероватније јер пада у 1313. годину. То је управо оно које смо помињали, а које и минимално одступа од потпуног помрачења, свега око 1%, па га зато морамо узети у обзир. Видимо да је била у питању врста тоталног помрачења у зони потпуног помрачења. Даље само још треба и пронаћи једно или више делимичних помрачења у Троји или Тројади, а која су од наведеног могла бити старија максимално двадесетак година, колико је према Хомеру све трајало. Иако у временско трајање описаних догађаја баш и не верујемо, других немамо па ћемо већ овај интервал узети као максимални. Лако се види да у датом интервалу заиста и постоје два помрачења у Тројади. Прво одговара Дурисовом датирању, односно 1334. години, што можемо узети у обзир иако је 21 годину старије од помрачења на Итаци. Ни ова једна година одступања свакако није баш значајна, па се тако може прихватити. Ипак, друго помрачење у Троји и наравно Тројади се боље уклапа јер пада у 1327. годину, што је 14 година раније од оног на Итаци. Тако да Дурисово датирање налази потврду и у астрономији, у једном случају је чак идентично. Оба помрачења, која су била видљива у Тројади као делимична, спадају у врсту прстенастог, али у зони потпуног помрачења. Ово смо једино могли уклопити, а да потиче из 14. века старе ере. Наредно већ спада у 13. век старе ере.

Ради се о потпуном помрачењу, прстенасте врсте, оном које је било видљиво и са острва Итаке 1280. године. Њему одговарају, два делимична помрачења која су видљива из Троје и Тројаде, овај пут оба тоталне врсте. Старије од њих је из 1285. године, а млађе непуне две године касније, дакле 1283. Ова датирања би највише одговарала Херодотовом датирању, али се не може ни Еретово сасвим искључити. Еретово, као што знамо, пада на 1291. годину, док је Херодотово (према нашем тумачењу) легло на 1284. годину. Из тих резултата следи да би хипотетичко *Одисејево лутање*, у том случају, могло трајати три или највише пет година. Ако додамо да мало ко мисли да је стварно и могло трајати целих десет година, као што каже Хомер, онда се ово датирање може сматрати доста реалнијим од претходног.

Међутим, прстенаста врста помрачења и то потпуног, која нас интересује, била је видљива са Итаке и 1260. године, односно, 20 година касније. Ако би, дакле, претпоставили да се Одисеј тада вратио кући, онда би на сасвим одговарајућој временској дистанци било и претходно помињано помрачење из 1280. године, које је било потпуно у целој Тројади. У нашем случају је то у Троји и Вилуши. И стварно, на први поглед, овај случај делује идеално. Наоко се баш савршено уклапа у епику и митологију. Тако би помрачење које помиње Филострат било на почетку *Тројанског рата*, баш као што знамо из митологије о сукобу између Одисеја и Паламеда. Онда би, према Хомеру, рат трајао 10 година, колико су и *Одисејева лутања*, па би се Одисеј стварно вратио на Итаку 1260. године. Тако управо можемо прочитати из табеле. Али, ипак можемо приметити да ни такво датирање *Тројанског рата* није баш сасвим невероватно и не би нешто много и одступало од Херодотовог. Но, поред тога што је астрономски исправно, што се уклапа у епику и митологију, морамо га, ипак, потпуно одбацити због, бар, два јака разлога. Наиме, из самог Филостратовог описа смо и могли закључити да је у питању било делимично помрачење Сунца. Овим смо одбацили и сваку

могућност да би се потпуно могло узети у обзир, а оно које овде посматрамо је управо такво и било, у целој Тројади. Ова могућност се мора одбацити и према сазнању које поседујемо из *хетитских архива*, јер се управо на ту годину био и датиран, већ помињани, уговор између Алаксандуа и Муваталија II у Вилуши. Како су историчари, по имену Алаксанду, препознали Париса, онда следи да је *Тројански рат* могао бити само пре тога. То указује на чињеницу да се остатак Тројаде под Парисом, тада и простирало само у области Мале Азије. Наравно, ако је град Троја са својом околином заиста била опустошена и похарана, а не изгледа много вероватно да би другачије могло бити. Тако се и један мит, да је управо Парис био тај који је обновио државу после рата, чини реалистичнијим јер је тако нешто било знатно вероватније у делу државе који је мање изложен ратним разарањима. На основу резултата претходних истраживања, следи да је то могло бити само у оном делу Тројаде који се налазио у Малој Азији. Да је, поменути, уговор био потписиван пре *Тројанског рата*, онда би се то десило у Троји и то са владаром који је тад тамо владао. Хомер али и митологија, зову га Пријам, а како су га звали Хетити није познато, иако и ту постоји неколико претпоставки од којих смо неке чак и поменули. Значи да ово морамо, сасвим одбацити као могућност, али за утеху имамо још једну потврду оне изреке да *ништа није онако како се на почетку чини*. Кад се тек још мало више и *загребе испод површине*, почесто се добије сасвим другачија слика. Зато да потражимо наредно потпуно помрачење на Итаци, шта бисмо друго и могли?

Оно је било исте врсте као претходна два, прстенасто, а пада у 1207. старе ере. Одговарајућа делимична помрачења у Тројади су поново два. Прво је тотално 1222. године, а друго прстенасто пет година касније, дакле 1217. године. И ово датирање је сасвим близу податка који знамо из *Парске хронике*, а која годину пада Троје наводи (1209/1208) старе ере. Ни ту одступање од овог датирања по астрономије није превелико, свега 9-14 година. Премда га не можемо сврстати у вероватне, не можемо га сасвим ни одбацити. Ово је истовремено последњи случај који имамо у 13. веку старе ере, где смо и имали највећи број случајева потпуног помрачења на Итаци, док у наредном веку постоји само једно.

У питању је потпуно помрачење тоталне врсте на Итаци из 1156. године. Њему може одговарати једино делимично помрачење исте врсте у Тројади, оно 1177. године. Овде поново имамо и временску дистанцу од 21 године, као и у једном од претходних, већ разматраних, случајева где смо дозволили ову толеранцију. Ово датирање није сасвим идентично баш ни са једним од античких писаца, од оних које смо навели, али постоје чак три блиска. Најпре је Ератостеново, које одступа 6-7 година, а затим и датирање Светог Јеронима које одступа 4 године (1181), док на крају стоји Сосибијевих 5 година одступања (1172). На ово се не могу дати неке озбиљније примедбе, ако би се морале извући из митологије, а нема основа ни за неке астрономске примедбе. Ипак, историјске би се можда и могле пронаћи, али о томе смо понешто већ и навели. Оне се, генерално, само односе на могућност *Тројанског рата* у 12 веку старе ере, када је била *инвазија староблканских народа на Анадолију*. Мада неки управо поменуту инвазију и виде као *Тројански рат*, други опет дају врло убедљиве разлоге зашто баш она помера рат даље у прошлост, а међу њима је и наш академик Милан Будимир. Са тиме се и аутор овога рада у потпуности слаже јер је и сам дошао до истих

закључака. А сад да видимо шта можемо закључити из овог поглавља.

Током два посматрана века, постоји пет могућих датума Одисејевог повратка на Итаку, од којих један није био могућ. Као што смо образложили није могућ управо онај које је, у први мах, био најизгледнији. Остала четири су дала седам могућих датума који би могли одговарати том помрачењу у Троји које помиње Филострат. Иако, већ знамо да, свих седам нису једнако вероватни, на то овог пута нећемо обазирати. Определићемо се само на основу чињенице које од тих помрачења највише одговара Филостратовом опису. Он као што знамо описује делимично помрачење при којем се стварала магла. Зато се опредељујемо само на основу статистике, јер знамо да што је прекривеност Сунца код помрачења била већа и дуже трајала, тиме је већа вероватноћа да је дошло и до значајнијег пада температуре. Тако да, према Филостатовом опису, можемо очекивати и да је ово делимично помрачење морало бити значајно, иако не и потпуно. Тако би прекривеност Сунчевог диска, највероватније, могла бити између 87-93%, што је већ довољно да се јави измаглица. Ово је наравно само процена, ма колико и била вероватна јер у екстремним случајевима температуре и влаге би то могло бити и битно другачије. Но, како ови екстремни случајеви и нису чести, тим је мања могућност да је поклопе и са, још ређим, феноменом помрачења Сунца. Могли би рећи да би се овако нешто, евентуално, могло десити можда једном у неколико хиљада година. То јасно значи да се овде можемо, већ мирне савести, определити само на основу бројева у нашој табели и то у колони Троје. Треба да изаберемо свих седам могућих датума и, просто, видимо где пише најмањи број, а затим дату удаљеност у километрима можемо и претворити у проценат прекривености Сунчевог диска приликом помрачења. Лако се види да најмањи број 260 одговара датуму 16.06.1283. Проценат прекривености Сунчевог диска је, према томе, био 87%, што је доња граница претходно датог интервала. Ово би значило да је у тој години још морао трајати *Тројански рат*, а из тога следи да је датум Одисејевог повратка на Итаку био непуне три године касније, а то је 14.04.1280. Занимљиво је што нам је на крају дилему разрешило познавање положаја праве Троје, на основу чега смо се изузетно лако могли определити за највероватнији могући датум. Положај Вилуше нам и није ништа допринео, али од њега нисмо много ни очекивали, свакако смо рекли да га стављамо, тек онако, за сваки случај. У ствари није да баш ништа и није допринео. Да смо ту радили само с њим, по истом принципу, користећи бројеве из табеле дошли би до сасвим другачијег резултата. Зато следи да је онај прави положај Троје ипак пресудан и за астрономско датирање. Ако додамо још податке из *Одисеје*, где би могли закључити да је Одисеј презимио две зиме на свом повратку, онда би добили да се *Тројански рат* могао завршити од пролеће до јесени 1282. старе ере. Ово је сасвим блиско Херодотовом датирању и оном из хетитских извора. Томе слично је и оно које смо назвали Хомеровим именом, а и из података које нам је дао Свети Јероним могли смо извући сличне закључке. Ако Троја пада у десетој години рата, као што каже Хомер, а сад знамо и годину кад је освојена онда је *Тројански рат* отпочео 1291. у рано пролеће. Астрономско датирање показује и да су *Одисејева лутања* могла трајати од 1,5 до 2 године, што значи да је Одисеј био одсутан са Итаке 11-11,5 година. Потврда овог закључка може

се пронаћи у *Одисеји*, кад Одисеја препознаје његов пас Аргус. Он је био млад пас кад је Одисеј отишао, а стар кад се вратио. Толико стар да је угинуо кад је препознао свог господара. Како знамо да пси живе око 12 година, то се сасвим уклапа у дужину Одисејевог одсуства али и потврђује да је Тројански рат био један дугогодишњи рат који је до краја ушао у десету годину трајања. Да ли је стварно тако, тешко је рећи али би могло бити јер то није једини случај за који историја зна кад се водио вишегодишњи, па чак и вишедеценијски, рат.

Наравно, нема тога ко се неће упитати колико у ово можемо бити сигурни, на шта одговор није тешко дати? Можемо бити само онолико сигурни колико су нам били тачни улазни подаци на основу којих смо извели, излазне, закључке. Зна се да конклузија увек зависи од премиса, а колико су и наше премисе биле тачне то не знамо са сигурношћу. Мада смо и почетне податке за астрономске резултате узели, мање више, из епике али и митологије, тек нешто можда и из историје, то закључке који су изведени не чини непоузданим, ни најмање. Ту сигурност нам даје и чињеница да смо из астрономије добили сличне, скоро и идентичне, резултате које смо добили и из историје, што тешко да може бити случајно!

Археолошко датирање *Тројанског рата*

За ово поглавље би очекивали да буде празно јер заиста не знамо да постоји ма и један артефакт за који би могли бити сигурни да је припадао баш *Тројанском рату*. Постоји, наравно, много тога у музеју на Хисарлику, али, као што знамо, тамо *Тројанског рата* није могло бити јер није било ни Троје. Међутим, једна потврда ипак постоји и то у писаном облику. Наиме, у ископинама града Тебе у Беотији пронађено је низ натписа писаним *линеарним Б*. Ово писмо је открио Артур Џон Еванс (Arthur John Evans; 1851- 1941) приликом ископавања старог Кнососа на Криту. Поред Крита, највише текстова линеарног Б пронађено је у Несторовом Пилу, у Месенији, и у ископинама Тебе, у Беотији. Тако, у једном краћем напису из Тебе се помиње и један Тројанац. Датирање написа је на 13. век старе ере. То је најстарије датирање Троје, под тим именом које познајемо јер ако постоји Тројанац онда он може бити само из Троје! То је истовремено и јасно сведочење о *Тројанском рату* јер Тројанац у Теби је могао бити само роб или ратни заробљеник, што му дође на исто. Наше датирање се потпуно слаже са нађеним написом јер је и оно у истом веку кад је напис датиран. Овај налаз није много коришћен као потврда *Тројанског рата*, вероватно из разлога што се не зна да ли је добро прочитан и растумачен, иако се његово датирање не би могло оспоравати. Ми га овде наводимо као најважнији податак јер се сасвим уклапа у оно што смо пронашли. Занимљиво да је овај Тројанац управо у Теби, а из *хетитских архива* следи да је Теба могла бити главни носилац рата. Тако је и пронађени текст можда још једна потврда да рат и води Теба, а не Микена. Овај налаз се тако потпуно слаже са *хетитским архивама*, што много говори.

Завршно слово датирања

Као шта је уобичајено, на крају сваког рада даје се један краћи резиме у којем се изложе резултати и закључци. Овај пут ћемо то урадити и на тему датирања

Тројанског рата. Овај део рада, најпре, је дефинитивно показао да ону вечиту дилему, да ли је било *Тројанског рата* или не, не би више ни требало сматрати дилемом. На основу добијених резултата, можемо бити у то потпуно уверени. Ако томе још придодамо да је резултат претходних делова рада, на тему Троје, показао да је морала постојати и Троја, а сазнали смо и тачну локацију где се налазила, онда постајемо још уверенији. Према томе, ако је већ било Троје али и *Тројанског рата*, онда смо се морали запитати и кад се тај рат десио. Како за то постоје бројна датирања античких аутора која се доста међусобно разликују и то толико да покривају период од цела два века, покушали смо да разрешимо још једну дилему. Ко је од њих био најтачнији? Ово смо успешно и разрешили, како уз помоћ *хетитских архива*, тако и уз помоћ Херодота и те његове приче о египатским владарима. Укрштајући ова два извора добили смо резултат, који указује на период (1291-1282), као највероватнији у којем се могао десити тај *Тројански рат*. Ово се сложило са Херодотовим датирањем, посебно датим на другом месту. Његово датирање је аутор рада протумачио на 1284. годину, што је очигледно добро јер остали подаци то потврђују. На крају смо то проверили астрономским путем, као најпоузданијим могућим, уз помоћ помрачења Сунца на Итаци и у Троји. Пажљиво анализирајући све прикупљене резултате и само се опредељујући за најверовтнији од њих добили смо практично потврду оног Херодотовог датирања, овај пут 1282. годину. Ово датирање се добро слаже са резултатом који смо добили из историје, с тим што не знамо колико *Тројански рат* заиста траје. Једини податак који имамо потиче од Хомера, али за то нема никакве историјске потврде иако постоје и неке чињенице које наводе на исти закључак.

На крају, можемо потврдити да је *Тројанског рата* ипак било и то тачно један век раније него што каже Ератостен. Резултат истраживања указује на период (1291-1282), тако да је од свих античких аутора, који су се изјашњавали по том питању, најтачнији био Херодот! Ко би други него *отац историје*, којег такође потврђују *хетитске архиве* али и астрономија!

Троја уживо

За крај нам још остаје кратак извештај о посети граду Ферасу. Мада не можемо рећи да Хомер није био јасан, ово додатно истраживање сигурно не сматрамо и узалудним. На фотографијама се не види баш добро простор тако да се морамо уверити да ли је стварно у питању један мањи кањон са два речна тока и да ли је поред, данас активне, чесме заиста остао и некакав траг друге. Такође, треба проверити да ли су перила заиста могла бити тамо где се очекује и тек на крају треба пронаћи трагове топлог извора. Без две чесме и топлог извора нема ту ни *Хомерове Троје*! Слике Фереса са околином дате су у прилогу, од броја 7 до 27, са објашњењима.

Хомер је више пута, у *Илијади*, Троју назвао *свети град Илиј*, па тако стигосмо симболички: *Светом граду Илију, баш на Светог Илију*! Или дана 02.08.2019. на врх Илија стиже писац ових редова са целом својом породицом.

Најпре посета остацима аквадукта из 8. века, поред којег се још налази и мањи

водопад. Ова река је заиста имала два корита у једном кањону, а из сваког тече по једна чесма, или мањи водопад, на свега око метар растојања. Плиће од ова два корита, ближе левој обали, више нема воде, а посве сигурно тај извор није постојао у време градње аквадукта, што се може закључити по томе што један стуб аквадукта прекида ток воде овим коритом. Овај извор је могао постојати на најдаље стотинак метара од чесми и за њега би могли претпоставити и да је био топли. Ако је било топлог извора онда је то могао бити само овај, јер онај други са почетка аквадукта је морао бити хладни. Али одговор се крије одмах поред. На свега неколико метара од аквадукта налази се и омањи камени канал дужине можда 3-4 метра, који завршава једном зиданом ваљкастом посудом са отвором. Ова посуда се и налази тачно изнад удубљења позамашно зараслог у зеленило, којим доминирају велика смоква и још већи орах. Помало подсећа на велику смокву из *Илијаде*, поред тројанског зида. У овом удубљењу, можемо и рећи у рупи, које је са страна обезбеђено каменим зидом, налазе се остаци две просторије изнад којих се налази поменута посуда и то тако да се вода може из ваљкасте посуде сливати у једну од ових просторија. Рупа у којој се ово налази је дубине око три и по метра и тешко је рећи да ли је природног или вештачког порекла, али ова грађевина и није могла бити ништа друго осим купатила или, боље речено некаква бања. На самом дну постоји цев из које тече вода, сасвим мало али ипак тече. Ово може значити да је постојала могућност топлог извора и на том месту, па би наводило на помисао да је сама *рупа* природног порекла. У том случају би кроз каналчић, изнад ове бање, могла бити довођена и хладна вода. Хомер каже да је топли извор био изузетно врућ, са *водом која се димила* па се и овакав сценарио може уклопити у његов опис. Друга могућност је била да канал води директно од топлог извора који је био до стотињак метара даље, није могло даље јер ни кањон није дужи, а и вода би се док дође до бање већ и расхладила ако је било даље. Ове две чесме, од којих једна још тече, изузетно су близу једна другој. У том случају би друга, она врућа, чесма била удаљена тек неколико метара од прве и то на месту где се вода из тог купатила сливала у језерце. Шта год од наведеног било тачно, једино је важно да ово место није могло бити ништа друго него бања. Човек би требао бити баш веома маштовит да просторије на оваквом месту, са доводом воде, прогласи нечим другим. Ту и јесмо пронашли трагове постојања топлог извора само нисмо превише сигурни која је од две могућности одговарала стварном стању. Прва је могућност била очигледно вероватнија али то није ни од какве важности. Старост те бање није лако одредити због неприступачности самог места али постоји и могућност да сеже *дубоко* у стару еру. Наравно, ни то нам није пресудно, тражили смо само трагове топлог извора свеједно из ког времена.

Постоји једна легенда о овој бањи, још увек жива у народним причама, коју је писац ових редова недавно чуо у близини Кавале. Истина тек две године након прве посете Фересу, али боље икад него никад. Легенда каже да се ту, на месту града Фереса, некад налазила бања са топлим изворима, а и негде у околини је било лековитог блата. Баш ту се одмарао цар Александар Велики, после својих војних похода. Како се ово место звало, у то његово време, то ова легенда и не каже. Легенда је очито доста позната, чим се за њу зна у Кавали, која је далеко око 200 km од Фереса. То је још једна потврда постојања оног топлог извора,

који помиње Хомер, а чији трагови постоје и данас. По легенди бисмо могли и закључити да је у 4. веку старе ере тај извор још постојао, док га већ у 8. веку нове ере, кад је грађен овај аквадукт, није било. За бању са лековитим блатом, локално становништво сведочи да је била у оближњем Дориск(ос)у, који тада постоји као насеље јер га је основао персијски цар Дарије 512. старе ере.
Хладни извор је, као што смо и очекивали, био на почетку тог аквадукта. Нема никаквих трагова некаквог потока пре аквадукта па је јасно да је тај извор није могао бити нигде другде. Градњом пута који овде пролази затрти су остаци тог извора, али је ипак преостао аквадукт, па тако дилеме не може бити. Ту поред самог аквадукта су уочљиви јасни трагови ерозије по којима се може видети да је морао бити у питању веома богат извор, што је би се могло и очекивати када је у питању главни извор овог аквадукта.
Две чесме јесу тамо где смо их и очекивали, на неколико метара од аквадукта. До чесми су водила два речна корита, као што је аутор и претпоставио. Из њих се вода сливала у једно језерце, боље речено базенчић или и речно проширење. Негде око средине овог језера се налази стена са уочљивим траговима ерозије. На основу тога може се утврдити да је ниво воде у старо време био бар 1,5 m виши него данас, па би се могло закључити да овде некад текла *озбиљна река*, иако данас једва да постоји. Некада моћна река, која *носи коње и јунаке*, данас носи тек понеку корњачу.
Следећа дестинација је 150 m низводно, место које је онај главни, али и једини, кандидат за *лепо уређена и ограђена перила* где су Тројанке прале веш, а каже се да је било негде *близу чесми*. Силаз доле према реци, не превише стрм, једна страна брда са зидом од камена, само послаганог и без малтера, *лепо уређене и каменом обзидане* терасе, како Хомер каже, од *резаног камена*, а у више нивоа према реци, тек понегде заливене одозго са мало бетона. Сам силаз је пут, сада поплочан бетонском галантеријом, који води преко моста поред којег је, у ново доба изграђени, летњи театар. С друге стране реке је чесма са лековитом водом за стомачне болести турског имена *Котза чесме*, које је претежно у употреби, иако га мештани зову и *Мегали вриси* (*Μεγαλι βρισι = Велика чесма*). Данас ова чесма, која се не помиње у *Илијади*, даје можда неколико литара воде у минути и главни је снабдевач водом данашњих остатака реке, некадашњег Скамандра. Хомер је не помиње, или зато што није постојала, или је, због малог протока, и нису сматрали битном у односу на две богатије недалеко. Чесма је издашнија, у садашње време, него сви остали извори заједно али ерозија на тој поменутој стени сведочи да је некад било другачије. Око чесме су већ помињане терасе и то с обе стране реке. Очито су прављене због различитих водостаја, а камење од којих су прављене помиње и Хомер. У овом амбијенту човек дође на мисао да је то оно исто камење још из његовог времена. У принципу, ако изузмемо то мало бетонске галантерије, ово место не изгледа ни данас и битно другачије од Хомеровог описа. Кад је помињао да је ограђено, очекивало се да мора бити у питању некакав силаз према реци иначе ограда не би ни требала. Тако да се и ту описи из *Илијаде* савршено уклапају.
Даље идемо на *Батеју* или *Миринину хумку*, *стрмо брдо које се може одасвуд обићи*. Ово брдо јесте стрмо, стрмије са југоисточне стране, стварно се и може обићи што се дало утврдити чак и без доласка на ово место. Али осим погледа

са врха и једног повеликог фино обрађеног камена у подножју не нуди ништа занимљиво. То је једно пусто и суморно брдо којем назив *хумка* сасвим добро пристаје. У 20. веку коришћено је у војне сврхе, баш као и код Хомера. Знамо да је овде Хектор сакупио Тројанце пре битке, па, ето, чак и после 3000 година и више још и даље се користи за исту намену.
Следеће брдо, а то је оно најближе Троји где *Атина посади Ареја* и у које *Ахил забија копље*, је на другој страни реке. Као и то претходно осим лепог погледа, посебно лепог на Троју, не нуди ништа вредно пажње. Западни ток Скамандра који се мора прећи на путу до овог брда је био у потпуности сувог корита, без капи воде. Постоји још једно брдо поред овога, зелено и шумовито. Та брда су део истог гребена али су са по једним својим делом некако истурена, тако да и није без основа сматрати их једним, иако могу бити и два. Ако би поверовали Хомеровом опису, онда је ту могао бити Хекторов гроб. Четинарска шума овог брда, поред мршавог, травнатог и без дрвећа суседног, наводи на помисао да је ово брдо пошумљено као неко свето место. Но, то је само једна асоцијација и ништа више. Мада, никад се не зна.
Од свих брда у околини остало је још да се посети оно најважније, а које треба одговарати градском акропољу. Оно је данас уређено излетиште са омањом црквом Свете Петке на врху. Једино ово брдо, од свих околних, има име и то по светитељки којој је црква посвећена, остала имају само војне ознаке. Ту и нема на све стране лепог погледа јер је брдо обрасло четинарима, а није се ни могло очекивати ништа спектакуларно осим тог пријатног поветарца на *врху ветровитог Илија*. Врх *Илија* заиста такав и јесте, при температури од 48° С на сунцу, горе у хладу је било веома пријатно са сталним ветрићем. Ипак и ту се крије нешто неочекивано. Трска на врх брда која се са свим другим барским биљем пружала доле све до насеља. На самом врху брда био је и извор потока који је очигледно текао све док овај извор није био искоришћен за снабдевање градског водовода. На врху брда данас је резервоар градског водовода који се пуни из овог извора. Близу су две чесме које сад немају воде али је видно да и нису много старе па су сигурно већи део прошлог века биле још и у функцији. Са овим извором, ако је постојао у Пријамово време, Троја је заиста неосвојив град. Није се могла освојити ни дуготрајном опсадом, нити на било који начин осим лукавством, или можда само уз помоћ јаког земљотреса и то толико јаког да сруши градске зидине. Овај извор на врху брда Хомер не помиње, као неке друге детаље који се односе на град. Стиче се утисак да је Хомер ово место и лично посетио, али од града, у његово време, није ништа остало. Тако његови описи околине јесу веома прецизни, док су за град прилично штури. Ово све наводи на помисао да није могао живети у време *Тројанског рата*, већ је доста касније испевао своје *епове*. Кад је Хомер живео и ко га је довео све да види и то смо већ описали, а то су, јасно, били Киконци чија је ово територија и била.
У самом граду Фересу се није ни могло очекивати ништа посебно важно за ово истраживање, али поред манастирског зида постоје археолошки остаци који су се могли видети у једној краткој репортажи о граду. Тешко да могу бити много вредни док су били на отвореном, али се можда и ту нађе понешто занимљиво. Овде се стварно налазе археолошки остаци и то из разних периода, онако, сви на једној гомили. Вероватно је све што неко пронађе доношено на ово место и

само слагано једно преко другог. Овде се дало видети понешто из македонског или римског периода, али исто тако и ромејског, па чак из османског времена. Стручњаци би сигурно, по неким детаљима, могли пронаћи и још штошта што писац ових редова није умео протумачити или га просто није занимало, јер ту није било ничега што би могло бити и старије од македонског периода. Једино што се ту могло пронаћи, можда није вредно али је ипак занимљиво. То је само остатак једне плоче са сачуваним рељефом дела троугла са два симбола. Један је симбол Афродите, а други Аполона. Ово је и значење симбола по хеленској митологији, али ови симболи су такође перуника и коловрат, према словенској митологији. Пошто смо још увек, мање више, у *Илијади*, ево оно што знамо од Хомера. Афродита је била Енејина мајка, а отац је био дардански краљ Анхис. Афродита је поред сина, посебно штитила тројанског краљевића Париса који ју је прогласио најлепшом богињом и у свакој прилици врло обилато помагала Тројанцима у сукобу. Аполонов љубимац је највећи тројански јунак краљевић Хектор, а Тројанце је помагао можда и више од Афродите. Од свију олимских богова, ово двоје су били главни, а сигурно и најмоћнији савезници Троје. Овај рељеф је очито из неког знатно каснијег периода од Пријамовог али ти његови симболи указују на реалну могућност да су становници овог места, можда још у старом веку, знали шта је овде било. Иако је можда вероватније да тај рељеф и потиче из нове ере и да су симболи на њему српског порекла, не можемо тек тако одбацити ни наведене могућности да су симболи могли бити и хеленски или трачки. Код кога су имали значење, од њих и потичу. Интересантно је да су у самој Троји, пронађени управо симболи њених заштитника.

Приликом посете овом месту две године касније, и број артефаката је значајно мањи. Вероватно су пренети у Александрополис, а као допринос града Фереса поставци тамошњег музеја?

У граду постоји још нешто, у самом центру града, симболички, ту на месту где Хомерова улица излази на трг. Камени стуб не тако фине израде и обраде, који је са стопом у облику неправилног квадра исклесаног заједно са стубом. Иако старост овог стуба није позната, нешто грубља израда указује на могућност да је исклесан бронзаним алатима, па тако може бити да је упамтио краља Пријама? Тек када се научно утврди његова старост моћи ће се знати нешто поузданије.

На крају, можемо и констатовати да је Пријамов град на идеалном месту. Имао је сопствени поток усред града и то на врху брда, а и непосредно поред зидина изворе са топлом и хладном водом. Око града је река и кањон, у подножју је ту природну баријеру правио још и овај поток са акропоља. Тек трећина градских зидина је била без некакве природне препреке. Сигурно прави избор за дизање утврђеног насеља. Површина овог града је могла бити и 140 ha, можда и више. Није био много мањи од хетитске Хатуше, која је била око 170-180 ha. Узгред, *Шлиманова Троја* није ни цела 3 ha, а чак и са наводно пронађеним подграђем које је још под земљом не би била већа од 20 ha. Опет премало!

Ово је било и идеално место за живот. Поред већ описаних одлика града, мора се приметити да је, у непосредној близини, ниже града, и плодна речна долина. Река Марица, која се повремено изливала, је ову долину ђубрила муљем. То је било веома погодно за узгој пољопривредних култура. Око града, више речне долине, на висоравни, била је такође обрадива земља. Не онолико плодна као у

долини, али ипак довољно. У исте сврхе се користи и данас. Близу су Родопи, шумовита планина, али и речна делта, обоје богати и биљним и животињским светом. Ако још додамо да су жене из Троје имале привилегију да целе године перу веш у топлој води, онда је тешко да може постојати боље место за дизање града. Чим су људи први пут дошли у ову долину, сигурно су баш овде морали подићи своје насеље. Ако знамо да је овде крај оближњег Кабесоса пронађено насеље са почетка гвозденог доба, на месту које нема ни изблиза такве одлике као Ферес, онда ће се сигурно у Фересу пронаћи још старије. Не би се требало зачудити ако се пронађе старије чак и од бронзаног доба. Чудно је што, поред свих ових одлика, ово место још није истражено. Невезано са Хомером и овим радом.

Завршно слово о Троји

Овај рад, као и сваки други озбиљан рад, је дефинитивно разрешио неке бројне научне дилеме, дао могућа решења или смернице за неке друге, али и отворио нека нова питања која треба решавати. Успут разрешене научне заблуде јесу споредни део рада, на које смо наишли, а које никако нисмо могли ни заобићи нити оставити неразјашњеним. Због великог броја ових, споредних, тема рад је мало подужи, али га управо ове теме чине доста интересантнијим и вреднијим.
Резултати рада указују да је *историјска Троја* на истом месту као и *Хомерова*, у шта не може бити никаве сумње. Иако све није испало баш онако како бисмо се надали или како би нам највише одговарало, ни овако немамо разлога да се на нешто пожалимо. Макар смо потврдили да је Хомер заиста опевао стварни *Тројански рат,* на месту где се он и десио. Тако коначно можемо све ентитете које смо до сада називали *митолошка*, *епска* и *историјска Троја*, назвати само *Троја*. Истина, ни овакви резултати не искључују и могућност да је постојбина Хомера била управо Тракија, односно Хомер јесте, неко време, овде и боравио и то у Маронеји која је била хијанска колонија. Киконци су Орфејево племе, а и већи део радње *Илијаде* јесте везан управо за њихову територију. Маронеја је такође на њиховој територији и они су место где се налазила Троја и показали Хомеру.
Следеће питање које би сами себи могли поставити је о самој Троји. Ако Троја заиста јесте била на месту данашњег Фереса, како то да у историји није остало баш ништа о томе? Овакво питање би било сасвим на месту, јер ту примарних трагова, заиста, има веома мало, скоро да их нема уопште. Али на сву срећу ту постоје секундарни трагови, које је, истина, знатно теже и пронаћи. Односно, тешко их је издвојити из мноштва података који стоје на располагању. Али да стрпљив и упоран трагач може у томе успети, показује и овај рад. Примарних историјских извора о Тракији исто има веома мало. До *Одриског краљевства* у 5. веку старе ере, о Тракији се не зна готово ништа. Понешто знамо из јужних делова Тракије где су биле јонске колоније, али то је само уз морску обалу. О њеном унутрашњем делу има веома мало података. Иако се знају и сва имена одриских краљева, нема много више од тога. Знатно више тога нам је открила археологија, без које не бисмо знали за импресивну трачку цивилизацију. Овај крај је званично пао под Римљане, 146. године старе ере, после њихове победе над Македонцима, али је 101. године старе ере *Одриско краљевство* и поново

успостављено. Цар Август, 80 година касније, поставља свог ујака да управља краљевством, које се тек за владе цара Клаудија (41-54) прикључује Риму, 46. године, постајући римска провинција Тракија. Као што видимо Тракија је, од свих егејских региона, некако најдуже и остала изван писане историје. Очито, чак и у време римске владавине. Зато и нема места чуђењу што се ништа и не зна о историји овог дела света један цео миленијум пре Римљана.
Што се тиче оног *литерарно-историјског* дела *хомерског питања*, ова анализа базирана на географији потврђује да је *Илијада* дело једног песника изврсног географа. Географске дивергенције у *Илијади* нема, што би се могло објаснити једино тиме да потиче из *једне кухиње*. Како је са *Одисејом* утврдићемо одмах у наставку.
У сваком случају, Троја је тамо где јесте, на месту данашњег Фереса у Тракији, свидело се то неком или не. Ми смо наше урадили. Дадосмо овим археолозима тачне координате где требају *забости ашов*. Јер како и *нема 'леба без мотике*, тако *нема ни Троје без ашова*. Овога пута сигурно неће копати на погрешном месту! То им може гарантовати свако ко је пажљиво прочитао ову књигу, а не само њен аутор. Дабоме, уз изузеће оних којима су *вране попиле мозак*, каквих знамо да увек има. Али њима овај рад и није био намењен!

Одисејева лутања у светлу нових открића

Илијаду смо тако завршили, али како се Хомеру приписују два епа, тако смо и на крају дошли до *Одисеје*, а управо ће овај *Хомеров еп* сад бити тема наставка нашег рада и то првенствено његова географија. Рад се наставља на онај део у коме је дата ретроспектива античких, али и нововековних, аутора о истој теми. Само је, овог пута, у питању анализа аутора ове књиге. Да се осврнимо и на то како се уопште указала потреба за овим радом, или за анализом *Одисеје*.
Почињући своје истраживање, аутору се тада чинило да *Одисеју* није потребно анализирати да би се добио одговор на неко од *хомерских питања*. Изгледало је да се сви евентуални одговори могу извући из *Илијаде*. Додавши на то још и чињеницу да су бројни *хомеролози* категорички одрицали како су оба *епа*, која се приписују Хомеру, дело једног песника, тим пре се анализа *Одисеје* чинила сувишном. Напосе, ако оба *епа* и јесу дело истог песника, а и то мисле бројни *хомеролози*, сама *Одисеја* није нимало археолошки нити, нешто нарочито, тек историјски интересантна. Ипак, ако тако можда испрва и делује, не можемо ни рећи да тако стварно и јесте. Напротив, много више корисних ствари могуће је искристалисати из овог, другог, *Хомеровог епа* него што то наоко делује, а што ћемо се у наставку и уверити. Уосталом, на *Одисеју* смо се, у претходном делу делимично већ и позивали. Дотакли смо се почетка *Одисејевог пута*, односно његовог напада на, тројанске савезнике, Киконце и њихов град Исмар. Такође смо, обрадили и помрачење Сунца из *Одисеје*. Иако се и оно односи на сасвим мали, готово незнатан, број стихова у односу на целу *Одисеју*, не можемо рећи да и овај *Хомеров еп* нисмо користили. У датирању смо узели као чињеницу да је Одисејева Итака данашње острво Итака, што вероватно и јесте тако. Ту смо се повели за ставовима и мишљењима античких аутора, који то потврђују. Али свеједно нећемо пропустити да се на то још осврнемо и у даљем истраживању. Тек толико да будемо сигурни, мада, руку на срце, очекујемо такав идентичан

закључак. Разлог ове провере је свакако тај што постоје некаква тумачења да је Хомерова Итака било, у ствари, данашње острво Лефкада, па чак и да се ради само о једном полуострву Кефалоније. Но, не спорећи и да информације траже проверу, то ипак није најважнији разлог потребе за анализом *Одисеје*. Свакако би могли рећи да је основни разлог тај што се *Одисеја*, у највећем делу научне заједнице, сматра *Хомеровим епом*, а то значи да одговора на бројна *хомерска питања* без ње не може бити. Дабоме, то не би обавезно значило ни да може с њом, али без ње никако. Други важан разлог, већ посебно интересантан аутору овог рада, јесте тај што је претходном анализом *Илијаде* утврђено премештање стихова из једног певања у друго. Можемо се подсетити да смо за премештања окривили Александринце, што је вероватно близу истине. На основу те и такве констатације, аутор је дошао до закључка да се то морало десити и у *Одисеји*, у којој ће се ова појава још лакше открити. Разлог томе је што се *Одисеја* састоји од епизода које су довољно међусобно различите, па их је већ теже помешати. Тако су у *Одисеји* могли бити премештане целе епизоде, односно блокови, што је лакше открити. Свакако, да се термин лакше односи на то како се откривају у *Илијади*, што нипошто не мора значити да је оваква места у *Одисеји* могуће и лако пронаћи. Наравно, очекујемо да их има, али то тек треба утврдити, што је један од научних циљева овог истраживања. Подсетимо се да смо већ анализом *Илијаде*, базираној на њеној географији, утврдили да и овај *еп* потиче из *једне кухиње*, дакле од једног песника. При томе је овај песник, звао се он Хомер или какогод друкчије, одлично познавао егејски регион, како његово поморје тако и приморје. Овакво, запањујуће, добро познавање мора и приобаља Егеја, даје основа да поверујемо и у једну прастару легенду која каже да је песник Хомер био поморац. Његово одлично познавање ветрова, морских струја, чак и флоре и фауне јесте заиста тачно до танчина, географске описе да ту и не спомињемо. Све то нам је знатно олакшало проналажење где се то шта, описано у *Илијади*, налазило. То је, наравно, побудило ауторову радозналост да ли је исти случај и са *Одисејом*. Уз овај, постоји још један разлог. То је позната античка полемика која се водила између двојице познатих античких географа, а на тему *хомерске географије*. У питању је, наравно, она позната расправа између *оца географије*, Ератостена из Кирене у Африци и Страбона из Амасеје у Малој Азији, која се односи на тачност *хомерске географије*. Расправу је, у ствари, водио Страбон у својој *Географији* јер је Ератостен био више од два века старији. Ни Страбон није био усамљен у својој слепој вери у Хомера. Он се у формирању свог става претежно ослања на податке старијег колеге Деметрија из Скепсиде, градића у малоазијском делу Тројаде. Овај Деметрије из Скепсиде, којег су понекад још називали Скепсис, по његовом родном граду, а некад тек по имену, Деметрије, нама је посебно занимљив због једног списа *О топографији Тројаде* (*Τρωικος διακοσμος*), од најмање 26 књига. И за њега се зна да је био ватрени поборник Хомера, а посебно *хомерске географије*, а Страбон је ту само био и настављач. Међутим, како су ова Деметријева дела изгубљена и позната су нам само преко других аутора, највише Страбона који је ту преузео примат из разлога што је његова *Географија* сачувана. То, јасно, не смета, а и оно што евентуално смета није значајно, јер се ради о једном истом погледу на *хомерску географију*, али није лоше знати да је и иницијатор свега ипак био Деметрије, а не Страбон. Он

је, као њен ватрени поборник, сматрао све што потиче од Хомера, тек у сваком смислу, веродостојним, док је Ератостен био другог мишљења. Страбон иде и дотле да није ни ценио Хомера као песника, али зато поштује његов допринос географији, биологији, астрономији и још којечему. С друге стране тај познати Ератостенов, помало и циничан, став пренео нам је сам Страбон, позивајући се на Полибија, Деметријевог савременика, где каже:

(1.2.15) *Он (Полибије) у потпуности пориче истинитост Ератостенове изреке, „да бисмо се могли надати да ћемо открити где је Одисеј лутао, када пронађемо кожара који је зашио ветрове у кожној врећи“.*

Ако би неко можда помислио да је ова изјава врхунац Ератостеновог цинизма у вези Хомера, ево једна још гора коју нам, такође, преноси Страбон:

(1.2.19) *Можемо оправдано да одбацимо његову (Ератостенову) тврдњу у овој тачки, као и тамо где он каже, да Хомер смешта сцену својих чуда у далеке земље да би лакше лагао, песници углавном користе стварне догађаје (а Хомер то чини у изузетној мери), а испитивач који ће тражити докле су ови антички писци залутали у фикцију, не треба да испитује у којој мери је фикција пренета, већ шта је истина о тим местима и особама на које су фикције примењене; на пример, да ли су се Одисејева лутања заиста догодила и где.*

Иако овај део већ знамо, поновили смо га јер није дугачак. Како и видимо ту је Ератостен оптужио Хомера да пише о далеким земљама да би лакше лагао. Не може бити јасније шта, *отац географије*, мисли о *хомерској географији*. Али се Страбон, као ватрени поборник Хомера и његове географије, с тиме не слаже и поставља проблем много реалније и без труна цинизма. Трезвено саопштава да је главно питање да ли су се *Одисејева лутања* заиста догодила и где? Морамо тако, по овом питању, дати примат Страбону у односу на Ератостена. Шта би и уосталом, друго и могли? Ова два опречна става, о *Одисејевим лутањима*, које заступају Ератостен и Страбон, остала су једнако актуелна све до данас, а није ни полемика изгубила на жестини. Једни и тврде да Хомер *Одисејева лутања* сместио у измишљени, а други у стварни амбијент. Страбон је био у праву кад је у питању *Илијада*, али *Илијаду* није ни Ератостен много оспоравао. Можда је он био у праву за *Одисеју*, на коју се његова цинична примедба и односи?

У принципу, песника *Илијаде*, за којег мислимо да се звао Хомер, могли би већ *мирне душе* сврстати у оснивача географије, као што каже Страбон. То заиста следи из географије *Илијаде*, која показује такав степен тачности да, ако јесте Ератостен, заиста, *отац географије*, што није спорно, онда би и могли Хомера назвати претечом или, народски речено, *дедом географије*. Тако је, по питању *Илијаде*, испало да је у праву, добро информисани али не баш превише бистри, Страбон и то у односу на ставове вероватно једног од најсвестранијих људи из античког света, Ератостена. Подсећамо да је управо Ератостен био онај који је измерио обим Земље и то прилично тачно чак и за данашње критеријуме, а још један његов познати изум је и Ератостеново сито за налажење простих бројева. Малтене нема ниједне области, икоје, тада познате, науке, у којој он није први или други у античком свету, али ето овај пут је изгубио од, као што и рекосмо, не и превише бистрог Страбона. Чуда се дешавају али даћемо Ератостену још једну прилику! Настанак овог истраживања, које је резултовало и овим радом, условљен је и тиме што *литерарно-историјска хомерска питања* нису сасвим

решива док се пре тога не реше *географска*. У то смо се могли уверити у делу у којем смо се позабавили датирањем *Тројанског рата*. Тада нам је био важан прави положај града Троје, што смо претходно и разрешили. Тако смо, јасно, дошли до тачнијег резултата, па има разлога да се надамо нечем сличном када завршимо анализу *Одисеје*. У овом раду ћемо видети да ли је неко од бројних истраживача из новог века дати ма какав допринос да *Одисејева лутања* више не буду енигма. Али пре но што пређемо на главни део рада, треба још истаћи да овај рад није само научног, већ је исто тако и едукативног типа. Не само и у сврху пуке едукације, већ са првенственим циљем да омогући мало потпуније и лакше разумевање нових истраживања.

Сам наслов овог поглавља, најављује другачији приступ *Одисеји*, који намећу закључци до којих је дошао аутор овог рада у свом истраживању. Наиме, прво је истраживање *Илијаде* показало да је дошло до премештања стихова у *епу*, за које би главни осумњечени могли бити Александринци. За њихову редакцију *епова* знамо да је постојала и они су *епове* поделили на 24 књиге, које код нас обично зову певањима. Назив књига би више одговарао, јер одређена певања садрже различите епизоде. Певања су подељена тако да ниједно нема више од 1.000 стихова, што се сматра да потиче још од Зенодота из Ефеса. Ако већ и не потиче од њега, јер о томе нема података који би били веродостојни, у сваком случају потиче од Александринаца. Овај део је обрађен детаљније у поглављу *Два логора*. Постоје и сведочења античких писаца да редакција *епова*, која се приписује Александринцима, није једина нити је најстарија. И ово смо раније детаљније обрадили, где помињемо и атинског тиранина Писистрата и његову редакцију. Иако неки научници оспоравају постојање те редакције, не можемо тек тако прећи преко навода античких писаца који тврде да је постојала. Зато ћемо, уз помоћ географије *Одисеје*, покушати одговорити још и на ово питање. Како би томе могла допринети географија и то баш *Одисеје*? Само уз помоћ ње можемо доћи до одговора на неколико *хомерских питања*, од којих неки могу спадати и у једине могуће. Можемо потврдити или оспорити постојање какве редакције пре Александринаца, те која се приписује Писистрату, односно, већ некој комисији коју је он формирао. О тој редакцији ипак нешто и знамо јер је неколико античких писаца помиње. То можемо и видети у делу под насловом *Редакције Хомерових епова у антици*. А сад да пређемо на ствар. Почећемо од Троје, одакле и почиње *Одисејев повратак*.

Одакле је Одисеј кренуо кући?

На овај наслов, у форми питања, се одговор чини веома једноставним. Одисеј је кренуо од Троје, одакле би друго кад се враћа из *Тројанског рата*. Наравно, то јесте тачно, само што о положају Троје постоји безброј разних теорија. Али на сву срећу ми не морамо да лутамо јер је још у претходном излагању, дилема *Хомерове Троје* дефинитивно разрешена. Но, ипак, ако желимо и сасвим тачно место поласка Одисеја морамо узети у обзир да смо имали два ахајска логора. Логора је могло бити и више, јер су ахајске инвазионе снаге, по свој прилици, држале под контролом веће делове Пријамове државе, али два су била главна. Један је био неколико километара северније од Галипоља, поред Галипољског потока, док је други био ближе Троји. Овај други је на десној обали реке која

је најближа Марици са западне стране и тече паралелно с њом. Одакле Одисеј тачно креће, можемо реконструисати и из приче старине Нестора, који прича о свом повратку Одисејевом сину Телемаху. Телемах је, знамо, дошао Нестору у Месенију, да се распита за свог оца. Нестор га дочекује у свом родном Пилу и описује свој повратак из Троје. И о овоме смо већ раније писали у поглављу које је названо *Пловидба Илијадом*, што ћемо овде, уз мале измене, поновити.
Лађе, оног времена, су биле отворене са једним редом весала и правоугаоним једром постављеним приближно на првој трећини брода. Те лађе су биле слабо или никако пловне при бочном ветру, па тако можемо и очекивати да ондашњи морепловци нису ни познавали такозвани *цик-цак маневар* за пловидбу против ветра. Напросто њихове лађе то нису ни могле, како антички писци потврђују. За овакву конструкцију лађа, максималан учинак пловидбе са погоном само на једра, без додатног веслања, очито би био при директном крменом ветру. Већ у зависности од брзине ветра лађе су могле постићи брзину до 6 km/h, а изузетно и без неког значајнијег терета, можда и до 7 km/h. За неку мало бржу пловидбу већ би био потребан ветар олујне снаге, што једра и катарке тадашњих лађа не би могли издржати. Олујна једра, која би то омогућила, нису још постојала, а и *скраћивање једра* није било ефикасно због његове конструкције. Зато можемо рећи да је просечна путна брзина ових лађа могла бити 3-4 km/h. Изузетак је ту свакако било једрење низ струју Дарданелима, када су лађе помогнуте ветром у смеру кретања могле достићи до 15 km/h. Поморци су се тада оријентисали помоћу небеских појава, а кад астрономија није била од користи онда помоћу планинских врхова видљивих на хоризонту. Тако су, за северни део Егеја, ови оријентири пловидбе била три позната планинска врха и то: Атос на Атосу од (2033 m), Ипсарио на Тасу (1208 m) и Саос на Самотраки (1611 m). И тадашњи морепловци су се, углавном, држали пловидбе ближе обали, па често и по цену значајно дужег путовања. Не само због лакше оријентације, него су избегавали могуће опасности које доноси отворено море и у случају невремена брже би се докопали безбедности обале. Ако су били даље од обале, онда би пловили што су ближе могли острвима, на која би се у случају невоље могли склонити. Тако су избегавали отворено море кад год је то било могуће. Што се тиче годишњих доба, избегавали су да плове зими осим ако би баш морали. Зимски ветрови су обично јачи и подижу веће таласе, па тиме и повећавају могућност бродолома, који би тешко могли и преживети због хипотермије, осим ако би на неком делу олупине остали сасвим на сувом.
Једну причу, која потврђује претходни опис пловидбе, испричао нам је и стари Нестор у *Одисеји*. Као што знамо, старина Нестор из Пила, месенијски краљ и један од важнијих ликова у *Илијади*, прича Одисејевом сину Телемаху о свом повратку из *Тројанског рата* (III;153-198). Он и започиње своју причу свађом међу браћом Агамемноном и Менелајем која је поделила војску на два дела, од којих је део, у којем је био и Нестор, отпловио док је други део остао у логору. Лађе су се потом окупиле на острву Тенеду, где су принели жртве боговима, а један део њих, које је предводио Одисеј, вратио се Агамемнону. Нестор даље каже да је са својим људима, а с њима и Диомед (Тидејев син) кренуо даље ка Лесбосу, где их пристиже и Менелај. И ово је доста важна чињеница. Као што видимо даље су пловили према југу, пловећи од острва до острва. Међутим, то

окупљање лађа на Тенеду, где су принели жртве за безбедан повратак, наводи да су дошли из два различита смера али и да лађе долазе из два логора. Да није било тако, не би било потребе да стају на Тенеду, већ би принели жртве још у логору. Ово окупљање на Тенеду је истовремено и потврда да нису кренули са места где се мисли да је био ахајски логор, близу Хисарлика. Тенед је напросто преблизу овог места да би постојала и најмања шанса да се флота распе и не би им требало место где би једни друге могли чекати. Такође, на Тенеду је било и познато светилиште Аполону, а ту би требало принети жртву Посејдону који је бог мора. Тако су морали доћи из два правца и наћи се на Тенеду, где Нестор и Диомед изгледа обавештавају Одисеја о свађи између Агаменона и Менелаја, након чега је Одисеј отпловио у тај логор из којег су дошли Нестор и Диомед. Отишао је Агамемнону у онај логор ближе Троји. Тако знамо да је Одисеј био у оном логору северно од Галипоља. Да су били у истом логору онда би Одисеј знао за свађу између браће Атрејића па не би ни кренуо. Ово је једино могуће објашњење јер нема смисла да је Одисеј кренуо, па да се после предомислио и вратио на место одакле је пошао. Иако из *Одисеје* не можемо извући прецизну локацију Троје, као што можемо из *Илијаде*, већ тај састанак ахајске флоте код Тенеда указује да је један логор морао бити негде на Трачком мору. Тако да и *Одисеја* указује на исту област, као и *Илијада*. Такође, ту из Несторове приче, можемо уочити да су, након раздвајања, Нестор и Одисеј морали запловити у различитим смеровима. Нестор ка југу, а Одисеј ка северозападу. Тако изгледа да је неко од њих морао веслати, јер је ту тешко замисливо да су обојица могли имати повољан ветар ако су ишли у различитим смеровима. Међутим, није ни то било немогуће у овом делу Егејског мора. Зато ће овде добро доћи и понека чињеницу о ветровима који дувају у региону око Дарданела. Најчешћи ветар у овој области је Каик, североисточни ветар који дува из правца Црног мора. Понекад се овај ветар необично понаша кад доспе до Егејског мора, као и да је наишао на некакву високу планину, он усред мора зна окренути смер, чак и до 90°, па се стуштити на трачку обалу из југоисточног смера. Ова појава је мало чешћа у, нама интересантној, области Трачког мора између острва Самотраки и трачког копна него на другим местима, али се повремено јавља и на ширем простору. Ту се Каик некад подели на два крака. Десним краком окрене према трачкој обали, док левим окрене више према југу и настави низ Егејско море. Имајући ово у виду могуће да нико није морао веслати, ма колико да у почетку то изгледа парадоксално. Даље, можемо још коју реч о ветровима на Егејском мору. Из места одакле су кренули Нестор и Диомед, конкретно са десне обале Марице близу њеног ушћа имали су три могућа правца за повратак кући. Један директно отвореним морем према континенталној Хелади, други поред Атоса, Ситоније и Касандре опет према југозападу ка Хелади и трећи дуж обале Мале Азије преко Лесбоса, Миманта и Хиоса. Од Хиоса према Икарији (56 km), а и преко отвореног мора од Икарије до Миконоса (46 km). Даље су сва растојања између острва већ мања или се може пловити близу Пелопонеса, јер Нестор се враћа у Пил. Са Нестором иде и Диомед који се враћа у Арг, тако да и њему та последња путања највише одговара. Путовање преко отвореног мора знамо да су морепловци избегавали кад год су могли, али ни путовање преко Атоса није било мање опасно јер су се у овом подручју често дизале изненадне олује које

су разбијале лађе о хриди тог полуострва. То исто се десило персијској флоти неколико векова касније у једном од ратних похода на Хеладу, зато је Ксеркс и наредио да преко ужег дела Атоса ископа канал да би избегао ту пловидбу око рта Атоса. Стални североисточни ветар који је дувао највише дана у години је био повољан за пловидбу у сва три правца, јер најчешће на отвореном мору и мења смер и дува као северац. Ако би флота долазила из два различита смера и сакупљала се код Тенеда, онда би једини могући правац пловидбе могао бити дуж малоазијске обале. Сигурно не би део флоте дошао до Тенеда да се после враћа одакле и дође, поготово што од Тенеда до трачке обале немају повољан ветар за пловидбу, односно имају али веома ретко. Тако су од Тенеда кренули ка југу и док су били још код Лесбоса, где их сустиже Менелај, мисле се да ли проћи између два острва, Хиоса и Псироса или између Хиоса и Миманта. Овај Мимант је планина и полуострво у Малој Азији, наспрам Хиоса. У принципу, да ли да прођу Хиосу са западне или са источне стране и наставе ка Икарији, иако то изричито не кажу. Потом добију божје знаке и крену право преко мора ка острву Еубеји где, једне ноћи, стигоше до њеног јужног рта Гереста и даље наставише док се Диомед, четвртог дана, не одвоји према свом Аргу а Нестор настави даље за Пил. Пошто можемо знати, из описа пловидбе, где се Диомед одваја од Нестора, онда видимо да су препловили око 300 km од Лесбоса па до тачке одвајања за отприлике 80 сати. Ово значи да су лађе пловиле просечном брзином око 3,75 km/h, што је реално ако су имали стандарни северац, тај који није олујни и дува под углом од око 45° у односу на правац њиховог кретања. У овом наставку путовања Нестора и Диомеда се уочава она пракса ондашњих морнара да се држе близу обале, или на известан начин и *скакућу* од острва до острва.

И Менелај описује свој повратак Телемаху, који је продужио из Пила у Спарту да чује шта Менелај има да каже о његовом оцу. Али пре тога и Нестор прича Телемаху о Менелајевом повратку, јер у претходној причи помиње само да их сустиже код Лесбоса. Почевши од стиха 276, у истом певању, Нестор прича и другачију причу у вези свог и Менелајевог повратка из Троје. Каже да су он и Менелај увек живели у љубави, али и *кад стигоше атинском рту Сунију онда Менелајевог крмара устрели Аполон*. Када неко изненада умре, онда су Хелени сматрали да га је устрелио Аполон или Артемида. Обично је Аполон задужен да убија мушкарце, а Артемида жене, али постојали су и изузеци. Вероватно је Менелајев кормилар доживео срчани удар у области рта Сунио. Рт Сунио се и данас тако зове и знан је по Посејдоновом храму, чији су остаци и туристичка атракција. Ово значи да је и Менелај ишао заједно са Нестором и Диомедом од Лесбоса, што Нестор у претходној причи није помињао. После рта Гереста, на Еубеји, они су пролазили поред рта Сунио, па тако Нестор допуњава ову своју причу епизодом о Менелају, којег претходно оставља код Лесбоса и даље га не помиње. Но, зато сад наставља. Кад је стигао до малијског стрмог брда, моћни (југоисточни рт Пелопонеса, Малија, познат по честим бурама) Див ту пошаље велике таласе и ветрове и растави лађе (флоту) од којих једне и притера Криту (Крети), где Кидонци живе крај Јарданских вода и где се некаква врлетна стена спушта у море крај града Гортине. Неке лађе стигну тамо и спасу се док неке буду разбијене, али ветар и вода наставе и догнају их до Египта. Кидонски је

народ живео крај Јардана на Криту. Град Кидон је данашња Ханија, а критски Јардан је данашња река Керитис, док је Гортина познати град на Криту чије се рушевина налазе око 45 км од Ираклиона. Ово није једина река Јардан коју је Хомер помињао. Једну помиње и у *Илијади*, али та је била у Елиди (Елији) на Пелопонесу. Ове две Несторове приче као да потичу из два различита извора јер су довољно различите да то можемо помислити. Тако ако узмемо у обзир све што смо сазнали о Менелајевом боравку у Египту, било од Херодота или Страбона, онда изгледа је Менелај пловио до Египта након што је сустигао Нестора и Диомеда код Лесбоса. Тако да га Нестор не помиње кад је описивао прелазак преко мора ка Еубеји. Каснија прича није баш логична јер Менелај мора пловити истим путем којим и Нестор, то значи између Малије и Китере. Ако су пловили заједно, а Нестора није ухватила олује, онда није било шансе да ухвати Менелаја. Па чак и да јесте и бацила његове лађе на Крит, кад је и изгубио неколико лађа, не би га однела до Египта. Наиме, ако су се већ успели докопати луке на Криту сигурно не би кретали даље док не стане Борej и дигне се Нот, који би их водио кући. Зато и делује да је овај део додат у *Одисеју*, а да је Менелај од Лесбоса пловио за Египат. У прилог томе говори и чињеница да нигде, приликом Менелајевог повратка, песник не помиње Хелену. Телемах је додуше срећа у Спарти али је нико не помиње на Менелајевој лађи.
Што се тиче Крита и Египта, ту пловидбу описује Одисеј у својој измишљеној причи, коју прича свом свињару Еумеју на Итаци. Измишљену причу Одисеј и прича да сакрије свој идентитет, па мора звучати реално да би саговорник у њу могао поверовати. Део које је за нас битан је онај од стиха 250, у XIV певању. Битан је због путне брзине лађа, али и због старог назива реке Нил. Наиме, ту Одисеј стиже петог дана од Крита до *лепотеког Египта*. Песник је употребио епитет *лепотеки* за Египат, значи да мисли на Нил. Ово би могло значити да је *Одисеја* била испевана пре него што се данашњи Нил добио то име. А што се тиче брзине пловидбе, Одисеј ту прича да је пети дан стигао од Крита до Нила, који Хомер именује као Египат. То би могло значити 4,5 дана или 108 сати, па тако добијемо просечну путну брзину лађе око 5 km/h. Од Александрије је око 500 km до Крита. Прилично добро за оно време. Одисејева прича јесте реална и значи да је имао добар Борej као крмени ветар. Ту се Хомер показује добрим познаваоцем, не само Егеја него и Средоземног мора све до Египта. Можда је стварно био морепловац, као што неке од легенди и кажу? Легенде кажу и да је изгубио вид на једном од својих путовања и тек након тога постао песник. Ко зна, можда ту и има нешто истине?

Но, тема овог поглавља је место са кога је Одисеј кренуо, за шта смо одговор и дали у делу посвећеном *Илијади*. Овде смо то и допунили, тако и да можемо са релативно високом тачношћу и реконструисти први део *Одисејевог путовања*. Одисеј је кренуо са своје родне Итаке, која је данашње острво Итака. Опловио је Пелопонес, прошавши поред Несторовог Пила у Месенији и рта Малија на југоистоку тог полуострва. Затим се зауставио у Аулиди, где се окупља ахајска флота за поход на Троју. Лука Аулида се налазила у Еурипиловом мореузу, са континенталне стране залива, на нека 3 km јужније од града Халкиде на Евији (Еубеји). Залив у коме се флота окупљала је око 600 m широк и усечен у копно

око 750 m. Највероватније су почели поход у рано пролеће, пловећи око Евије, било са југа или са севера и преко острва Скироса и Лемноса прешли Егејско море, да би се онда искрцали на југу Галипољског полуострва на месту Елеја. У Елеју је био и гроб тесалског вође Протесилаја, Ахајца који је и прва жртва *Тројанског рата*. Протесилајев гроб је још постојао кад је Александар кренуо на Персију, јер сви његови биографи помињу да је цар принео жртву управо на његовом гробу из разлога да његово искрцавање у Азију буде срећније неголи Протесилајево. Значи и да су веровали да су Ахајци извели прво искрцавање у Азији. Легенде кажу да је тај Протесилајев споменик направљен на месту где је он погинуо, што би стварно имало смисла. Ипак, нико да се и упита откуд је онда Протесилајев гроб био на другом континенту? Ко би и с којом би сврхом посмртне остатке Протесилаја носио 5 km преко мора, а саме легенде кажу да је сахрањен на месту погибије. Протесилајев гроб, на ком је касније подигнут и храм, јесте било важно место ходочашћа у античком свету, а описује га доста детаљно и Страбон. Значи да је његово време још постојао. На карти 5 дата је жутом линијом *Одисејева путања* у коју нас убеђују, мада је бесмислена, док је црвена линија пут Нестора и Диомеда. Да је ишао од рта Сигеј, Одисеј тада мора пловити истом рутом којом су ишли Нестор и Диомед јер се у супротном удаљава од куће. Зашто би пловио у Тракију, правцем баш толико различитим од руте ка Итаци, где још није имао ни повољан ветар Наравно, ово се односи на почетак *Одисејевог путовања*. На карти 25 је приказан део од Галипоља до Тенеда и од Тенеда до ушћа реке Марице, или прецизније нека 4 km северније од ушћа где су и стајале ахајске лађе и одакле је Одисеј кренуо. У ствари креће најпре из тог логора код Галипоља и доплови до логора под Тројом. Тек од тог логора близу ушћа Марице је и кренуо кући и ту започиње *Одисејев повратак*, или *Одисејева лутања*. Антички писци су лако могли доћи до те луке из које је Одисеј кренуо на свој повратак кући. Наиме, веома су добро знали где живе Киконци и где је био њихов град Исмар који је Одисеј прво и посетио на свом повратку. Чак и да нису познавали ветрове у овом региону, како им није било чудно што се Одисеј враћа баш толико мимо могућег курса? Требало је само и да мало размисле!

Трачким и Егејским морем – од Троје до Киконаца и даље до Китере

После Несторове приче о повратку, која се односи на Егејско море, већ нам је јасно колико хипотезе о Троји на неком другом мору немају никаквог смисла. Иако смо до истог закључка дошли и на основу *Илијаде*, видимо да и *Одисеја* то потврђује. Наравно, исто потврђује и Одисејева прича, коју прича код краља Алкинoја, о свом повратку из Троје, у стиховима (IX; 19-67). Почетак приче је нама посебно интересантан као један од ретких делова његовог пута за који би могли бити сигурни да је географски потпуно тачан. Његове лађе су и кренуле од града Троје уз повољан ветар. Одакле су тачно кренули означено је на карти 26 у прилогу. Ветар их је донео у земљу Киконаца, где су напали и опљачкали њихов град Исмар. Описујући то Хомер користи број шест, један од магичних бројева. Тако Одисеј у боју са Киконцима и губи по шест људи са сваког брода те морају да беже, *главом без обзира*, јер их већ ујутро истераше бројнији Киконци који су пристигли у помоћ својим саплеменицима. Како је и познато

одакле је Одисеј кренуо, сад нас занима где се то налазила земља тројанских савезника Киконаца, чувених копљаника, јединих који Хомер помиње у оба *епа*. Киконска земља не може бити предмет спекулација јер спада у историјске чињенице. Зато су помињани, више пута, у претходном делу књиге као што ће бити и у овом.

Као што смо већ рекли, Одисеј, у *епу*, креће кући након пада Троје кад га ветар донесе до Киконаца и њиховог града Исмара или Исмароса. О Киконцима смо већ рекли све што је потребно у претходном делу књиге, али неће бити вишак да нешто и поновимо. Они су једино племе које Хомер помиње у оба своја *епа*, а у *Тројанском рату* су били савезници Тројанаца, као чувени копљаници. Сем Хомера, први помен Киконаца налазимо, где другде него, код Херодота. Он их, у својој *Историји*, помиње кад описује пролаз Ксерксове војске пределима Тракије, од Дориска према западу (7.59). Под (7.108) каже да војска иде преко реке Лис, која се и данас тако зове, а налази се и на киконској земљи која се *некада звала Галајска, а сада се зове Бријантска. Она је, дакле, према најверодостојнијим подацима, припадала Киконцима*, каже Херодот. У (7.110) Киконце наводи као једно од трачких племена, које помиње све појединачно, укључујући Бистонце за које знамо да су Киконцима били западни суседи. Киконце знамо као једно изразито напредно трачко племе које је, поред осталог, ковало свој новац, чак и златнике. Легендарни Орфеј је био Киконац, а управо ова чињеница, сама за себе, доста говори о култури овог племена која подразумева традицију епског певања. Од како се зна, ово племе је живело углавном на простору између река Месте и Марице претежно уз морску обалу. Њихова територија, колико се зна, се никад није простирала дубље у унутрашњост. Осим Хомера, помиње их још и митологија, у вези са легендарним певачем Орфејем, који је био њихов краљ. Најчешће се каже да су живели источно од језера Вистонида (Бистонис) али и западно од Марице (Еврос), док је, њима сродно, племе Бистонци битисало ка западу од овог језера допирући све до реке Струме. Постоје нека мишљења да су Бистонци сами Киконци помешани са неким другим трачким племеном или само други назив за Киконце. Колико су Киконци били напредни, то признају и сами Хелени, од којих мало тога доброг можемо наћи о Трачанима. Киконци су ковали и свој новац, чак и златнике, па се, вероватно због тога, појавило још и мишљење да су имали у поседу Пангејске планине, па чак и острво Тас, који су имали златне руднике. Како су Орфеја некад звали и *бистонским краљем*, а код Аполонија са Родоса, у *Аргонаутици*, свира *бистонску формингу*, тако би и могло бити да су Бистонци и настали мешањем Киконаца са другим трачким племенима. Треба само имати у виду да су Хелени Бистонце сматрали трачким племеном, док су Римљани овај назив користили за све Трачане. Но, ма шта од наведених хипотеза у вези Киконаца било тачно, нама баш није од значаја јер су Киконци сигурно били ту, где их налази Херодот, током дужег временског периода. Питање је да ли су у доба *Тројанског рата* заузимали већу или мању територију, али у доба Херодота јесу били између језера Вистонида, које носи име по Бистонцима, и реке Марице. У доба антике, кад су и расправе о Хомеру још биле у зачетку, Хелени су веома добро знали ко су Киконци и где живе, па тако ни о њима нису вођене расправе. Напросто, некаквих других чињеница ни

нема, нити их је могло бити. Исто важи и за њихов град Исмар, где је Одисеја и његову ескадру донео ветар и који је са својим људима Одисеј и опљачкао.
Где се киконски Исмар тачно налазио не знамо, а није нам то толико ни важно. Једино што нас занима је област у којој је и ово племе живело после Орфејевог времена. Зато можемо мирне душе узети цео простор од Струме до Марице, па и придодајући још острво Тасос, за које исто постоје основане претпоставке да им је у прошлости могло припадати. За киконски град Исмар се претпоставља да је био у близини данашње Маронеје. Наиме, поред овог градића су на брду Свети Георгије откривене рушевине из 9. века старе ере, а за које се сматра да би могле бити управо антички Исмар. Међутим, ово је више од три века после *Тројанског рата*, превише да би се сложило са Хомером. Поред овога, постоје још и неке претпоставке да се Одисеј искрцао на острву Тасу. Ово острво јесте одвајкада познато по винима, а Одисеј је баш вино добио на поклон у Исмару. Можда би се исто то могло закључити према златном новцу, па ипак остаје као реална могућност да се киконска територија простирала све до Таса и Струме. На оба ова места је у антици било рудника злата. И Одисејев бег од Киконаца исто наводи баш на Тас. Олујни Бореј који хвата његове бродове у бегу носећи их далеко на пучину, упућује на Тас као могућу полазну тачку, јер у случају да су кренули из области негде између језера Вистонида и Маронеје, Бореј би их однео на Самотраку или Лемнос, што видимо да се није десило, него их ветар односи на пучину. Томе у прилог говори и препев *Одисеје* енглеског песника Александра Поупа. У његовим стиховима Одисеја ветар доноси *испод хладног Исмароса*, што би имало смисла једино ако се односи на неки планински врх. То може бити Ипсарио, највиши врх Таса од 1208 m, већ помињан као један од оријентира за античке поморце. Из његовог правца, и усред лета, струји хладан ваздух, па би му дати епитет потпуно пристајао. Одисеј је, као добар поморац, морао знати за овај врх, а видимо да и данас носи сасвим слично име. Препев Поупа, који је рађен на основу неког од превода *Хомерових епова* на латински језик, не спомиње и име града. Зато јесте могуће да постоје латински преводи који су сачували неке особености оних ранијих, давно изгубљених, хеленских преписа *Хомерових епова*? Где се тачно налазио град Исмар нама не значи баш много, јер су све могуће локације близу једна другој. Занима нас једино којим правцем је Одисеј кренуо за његову родну Итаку, имајући у виду руту којом је пловио Нестор пре њега. Да је Одисеј кренуо од рта Сигеј јужно од Дарданела, где се наводно налазио ахајски логор, он би пловио Несторовом рутом према Тенеду и Лесбосу. Могућ је био још и правац према острву Лемносу пловећи отвореним морем, што су морепловци избегавали. Пловидба ка Киконцима би га скренула са жељеног курса за више од 100°. Треба знати да је повољан ветар за пловидбу у том смеру био и веома редак, па се тако, пловећи из Мале Азије, тешко доспевало преко у Тракију без помоћи веслача. Осим ако му бог Аполон поново не пошаље повољан ветар, Одисеј путовање није могао започети ни са једног места у Малој Азији, али зато итекако јесте са ушћа Марице. Каик би га носио право према Тасосу и Атосу. Тако би изабрао пут ближе обали, оној на коју га је ветар и донео. Ако имамо у виду, што смо раније и навели, да ветар у овом делу Егеја често зна променити смер и то тако да североисточни постане југоисточни, онда се све чини сасвим вероватним. Ова појава није тако ретка и

то баш у делу Трачког мора између Тас(ос)а и Самотраке. Одисеј је још могао изабрати и Несторову руту, или правац према Самотраки. Али ипак се, како и видимо, упутио ка Тасосу и Атосу, па је очигледно и одакле је кренуо. Но, још је очигледније одакле није кренуо, а то је Мала Азија. Ово поменуто скретање североисточног Каика у Трачком мору се дешава целе године, али није толико често као у пролеће и нешто мање у јесен. Тако би помоћу полазне тачке, коју тачно знамо, али и киконског Исмара могли закључити да је Одисеј кренуо на пут током пролећа или евентуално јесени. Из тога поизилази да се и пад Троје десио у то време. То, наравно, важи ако прихватимо чињеницу да је киконски Исмар био близу Маронеје. Било на брду Светог Георгија или неком другом у околини. Плажа на коју Одисеј пристаје приказана је на слици 28, док слика 29 показује место где се мисли да се Исмар налазио. Карте у прилогу од броја 25 до 31 приказују Одисејев пут Егејским морем, од Троје до Малије и Китере. На карти 27 приказан је ветар који носи Одисеја ка киконском Исмару, приказан из програма Windfinder за праћење ветрова. А сад се подсетимо шта нам кажу стари писци о киконском Исмару. Античких аутора који помињу Исмар нема много, па можемо поновити све цитате у којима се помиње.

Најпре два кратка цитата из Страбонове *Географије*:

(7.8.43) *После језера, које је на средини између, долазе Ксантеја, Маронеја и Исмарос, градови Киконаца. Исмарос се, међутим, сада зове Исмара; близу је Маронеје.*

(7.8.44) *Горе поменути Исмарос, у каснијим временима назван Исмара, је, кажу, град Киконаца; близу је Маронеје, где је и језеро, чији се поток зове Одисеј; овде је и Мароново светилиште хероја.*

Језеро на које Страбон овде мисли је, вероватно, данашње језеро Митрико или Митрикон, које се у антици звало Исмарида (Исмарос). Понекад га тако зову и данас. После њега Страбон даје киконска насеља идући према истоку. Исмар је близу Маронеје, то је тачно, једино што је језеро удаљено 18 km од Маронеје, а то баш не бисмо могли назвати да је поред Маронеје. У језеро се улива и један поток, као што Страбон и каже, који се чак и звао Одисеј. Није тешко погодити по ком је догађају и по коме назван. Проблем је само што је то језеро на десној обали реке Лис, док су места која Страбон помиње на левој. Чудно је да после језера не помиње и реку, а није познато да је игде близу Маронеје некад и било језеро, ма колико било мало. Но, свеједно. Нас занима приближан положај тог Исмара, тачније где су га Хелени смештали, било то тачно или не. То смо овде очигледно сазнали, а као што знамо археолози су открили ове остатке града на брду Светог Георгија. За ове рушевине се мисли да су биле Исмар, а налазе се нешто више од 3km источно од данашње Маронеје. Међутим, како су старији делови датовани на 9. век старе ере, што је доста касније од *Тројанског рата*, то их не можемо повезати са Одисејевом посетом. Могуће да је Хомер то ипак измислио, што би значило и да је морао бити млађи од времена кад је град овај основан. Наравно, увек постоји могућност да се у будућности пронађе и какав старији слој, овде или негде другде али, у сваком случају, негде на територији Киконаца. Мада, можда ћемо се за ово начекати јер је, барем према трвдњама локалних археолога, ово место неподесно за археолошка истраживања, ма шта им то значило. Засад знамо да су антички писци сматрали да је у овде питању

положај данашње Маронеје јер постоје и неки који кажу да се Маронеја некад звала Исмар, али то нисмо наводили јер је Страбон био веома убедљив. Но, ако и јесте било тако то ништа битније не мења. Мада, оне Страбонове речи, да су Исмара и Маронеја различити градови потврђује и Плиније Старији:
(4.18.2) *Данас овде налазимо Дикеју, Исмарон, место где је стајао Партенион, Фалесину и Маронеју, која се раније звала Ортагореја*.
Плиније зна и за старо име Маронеје, која и носи име по Марону, Аполоновом свештенику коме је Одисеј поштедео живот кад су заузели Исмар. То би могло значити да град променио име кад је *Одисеја* постала популаран еп и дошло до промене становништва града. То се могло десити приближно 700. године старе када је Маронеја постала колонија Хијана. Подсетимо се и да је острво Хиос, у антици, сматрано главним фаворитом за Хомерову постојбину, за шта смо ми и пронашли потврде које су дате у првој књизи ове трилогије.
На крају приче о Исмару и Киконцима, у коју смо можда додали коју реч више наставимо са *Одисејом*. Одисеј са 12 лађа бежи од Киконаца, који сад добијају помоћ. При томе му гине по 6 људи са сваког брода, што је песникова игра са магичним бројевима. Ипак, ако је већ било борбе са Киконцима, као што прича Одисеј, неко им је морао погинути. Осликавајући погибију 72 човека, песник и симболички указује на озбиљну битку. Бежећи од Киконаца, укрцали су се на лађе и успели да исплове. Кад су се напокон докопали пучине ту их је ухватио олујни Борej, северни ветар. Познавајући обичаје пловидбе античких поморaца и ветрове у том делу Медитерана, могуће је са задовољавајућом тачношћу овај део *Одисејеве пловидбе* реконструисати. Одисеј је код Киконаца доспео мимо своје воље, донео га је ветар. Знамо да се упутио поред Атоса, места опасног за пловидбу, зато што је у том правцу, посматрајући из полазне тачке, најчешће и имао повољан ветар. Да смо тачно одредили полазну тачку потврђује Одисејев избор руте за повратак. Бежећи од Киконаца Одисејева флота се опет враћа на полазни курс, са којег их је скренула промена правца ветра. Без сумње су прво веслали док су ухватили Каик, стални ветар на овом подручју који их је водио према Атосу. Од Атоса би имали 68 km до Спорада, на које се наставља Евија. Тако би могли даље наставити све време се држећи обале, као што су ондашњи поморци и обичавали. Међутим, како смо већ описали Каик у том региону, а за који се зна да се некад понаша и непредвидљиво, треба додати још нешто. Овај ветар много пута скреће према југу на отвореном мору, добијајући ту на снази. Претвара се значи у јак Борej, како нам Хомер и каже. То се дешава током целе године, а феномен је најизраженији у јесен или зиму. Мада није тако редак ни у пролеће. Ако узмемо у обзир то да су антички морнари избегавали пловидбу зими, осим у крајњој нужди, онда имамо потврду више да и *Одисејев повратак* почиње у јесен или у пролеће, кад је онда морао бити и пад Троје. Знамо да су се антички поморци током пловидбе држали обале, на коју се могу склонити у случају олује, или су пловили од острва до острва. Овакав начин пловидбе им је често повећавао дужину пута, који је тако био сигурнији и лакше би се било оријентисати током пловидбе. Треба још споменути да су поморци имали две могуће стратегије понашања у олуји. Њихови поступци су зависили од тога да ли их олуја сустиже у познатим или непознатим водама. Ако би их олуја негде сустигла у познатим водама онда су и тражили погодно место за пристајање на

најближем острву или континенту. То би најчешће била нека добро заштићена лука, увала у заветрини или довољно широка пешчана плажа. Ако у познатим водама, у којима су се затекли, оваквих места нема, онда би и настављали даље отвореним морем али што даље од обале. Близина стеновите обале повећавала је могућност да ветар нанесе лађу на стене и разбије је. Управо би такав начин пловидбе и морао бити у непознатим водама. Ту би се морали држати даље од обале док ветар довољно не ослаби да могу безбедно пристати. Оба се описана случаја могу срести у *Одисеји*, а случај пристајања у познатим водама управо следи. Каик се на мору претвара у Бореј на простору троугла између Атоса, Самотраке и Лемноса, где се Одисејева флота морала налазити кад их захвата Бореј. Овде су у познатим водама па ће покушати да пристану на неко острво. Борећи са са олујом, успевају пристати на острво, којем Хомер не каже име. Из овог се може закључити да је то било неко мање ненасељено острво. Тако нису пристајали на Лемносу или Скиросу, које су Ахајци добро познавали, а познаје их је тако и Хомер. Уосталом оба помиње у својим *еповима*. Ту можда највише обећава острво које Грци зову Ајос Ефстратиос, између Лемноса и Скироса, а које има на западној страни девет плажа погодних за пристајање. Већина ових плажа је у заветрини од северног ветра, а сигурно су биле познате морнарима као она места где би се могли склонити у случају невремена. Одисејеве лађе су и могле пловити само са западне стране острва, на којој се ове плаже и налазе, јер им источна страна острва није била на траси њиховог пута. Не би била ни могућа јер би пре тога морали наићи на Лемнос. Дакле, на једној од плажа на западу овог острва сачекали су да олуја прође. Кад се олуја стишала, наставе пут који их даље води поред Скироса и настављају рутом коју описује Нестор. Значи да плове око рта Герест на Евији и прођу атински рт Сунио и источни Пелопонес, већ са намером да обиђу рт Малија, који им стоји на путу за Итаку. Малија је, добро знамо, југоисточни рт Пелопонеса, познат по веома високим таласима и изненадним олујама, врло опасан за пловидбу. Тај рт се тако зове и данас. Док су пловили око Малије, Бореј се поново подигне и одбаци их крај острва Китере, које и данас носи исто име.

Ту се и завршава *Одисејева пловидба* познатим водама, коју, доста прецизно, можемо пратити све од Троје до острва Китере. Даље већ наступа, по некима, мало *фантастичне географије*, а по другима је и тај део пута сасвим реалан. Почињу *Одисејева лутања*, а колико је он стварно лутао покушаћемо сами да откријемо.

Земља Лотофага

Стихове 67-105, у истом певању, Хомер је посветио Одисејевој посети земљи Лотофага, настављајући Одисејеву причу испричану на двору краља Алкинија. После Китере их ухвате *погубни ветрови* који су дували 9 дана и довели их до земље у којој су и живели Лотофази (Лотождери), људи који се хране биљком коју Хомер зове лотос. Тако права расправа о *Одисејевим лутањима* и почиње тек од земље Лотофага. Пре тога, очито, за њом није било потребе јер се то све одвијало у свету који је Хеленима био добро познат. Зато можемо рећи да смо већ од Лотофага у непознатим водама. Подсетимо се шта кажу антички аутори. Очекивано би било да почнемо од *оца историје*, Херодота из Халикарнаса, као

најстаријег. Ево шта он каже о Лотофазима и лотосу:
(4.177) *На полуострву које се пружа у море од земље ових Гиндана обитавају Лотофаги, који живе само једући плод лотоса. Овај лотосов плод је величине као мастича (тришља, мастиково стабло), а по укусу подсећа на плод урмине палме. Од овог воћа Лотофази чак праве себи и вино.*
(4.178) *После Лотофага, дуж морске обале, су Махљани, који такође користе лотос, али мање од претходно поменутих. Они заузимају простор све до велике реке по имену Тритон, која се улива у велико језеро звано Тритонида (Тритонис), у коме се налази острво по имену Фла. Прича се да је, по савету пророчишта, ово острво било дато Лакедемонцима да на њему направе насеље.*
(4.183) *Од Аугиле, опет на удаљености од десет дана пута, налази се још једно брдо соли и извора воде и велики број плодоносних урминих палми, као што их има и на другим местима. Овде живе људи који су названи Гараманти, који су веома велики народ, они доносе земљу на со и тако сеју усеве. Одатле је најкраћи пут до Лотофага, који су удаљени од њих тридесет дана пута.*
По питању положаја Лотофага, Херодот већ није у сагласности сам са собом, у шта ћемо се убрзо уверити. За сада, пажњу привлачи да Херодот помиње реку Тритон које пуни језеро Тритонида (Тритонис), а за које се поуздано не зна да ли је уопште постојало и где. Поред Херодота, ово језеро помиње и Аполоније са Родоса, у својој *Аргонаутици*, али ту је ипак најинтересантније да и Херодот добро познаје Јасона и његову дружину. Тако помиње Јасона пет пута у својој *Историји*, која је старија скоро два века од Аполонијеве *Аргонаутике*. Могуће је да је то знао из митолошких прича или можда из *Орфејеве Аргонаутике*, за коју кажу да је постојала. Као потврду, цитираћемо и једно од места у којем се начешће помиње Јасон, али се помиње и језеро Тритонида:
(4.179) *Такође је речено да је Јасон, када је саградио Арго, под планином Пелионом, утоварио на њу хекатомбу, а са њом и бронзани троножац, опловио Пелопонес, с намером да дође у Делфе; а када се у пловидби приближио Малији, Борej је ухватио његов брод и однео га у Либију и, пре него што је угледао копно, нашао се у плићацима језера Тритонида. Затим, пошто је био у недоумици како да извуче свој брод, прича се да му се појавио Посејдон и рекао Јасону да му да тај троножац, рекавши да ће им показати прави пут и пустити их да оду неповређени. Када је Јасон пристао на то, онда им је Посејдон и показао пролаз кроз плићаке и поставио троножац у свом светилиштиу, након што је прво изговорио пророчанство над троношцем и рекао Јасону и његовој дружини све по реду. Односно, да кад год неко од потомака оних који су с њим пловили у Аргу узме и однесе овај троножац, тада је судбина одредила да се око језера Тритонида подигне стотину градова Хелена. Чувши ово, домаћи Либијци су сакрили троножац.*
Што се тиче Лотофага, од Херодота и сазнајемо да они живе поред Гиндана на полуострву. Херодот набраја народе у Африци идући од истока према западу, што нам може бити од помоћи. Тако после Лотофага налази и Махљане, чија је земља све до реке Тритон која се улива у језеро Тритонида. Како се за Гиндане не зна где су тачно живели, као и за Махљане, тако да се земља Лотофага може лоцирати ако се нађе тачан положај овог језера, које Херодот зове Тритоновим именом. У делу где смо се бавили тиме шта кажу антички аутори, рекли смо да

ћемо се овим позабавити кад дође на ред. Е па сад јесте на реду. Покушаћемо и да пронађемо Херодотову реку Тритон и истоимено језеро. О томе немамо баш ниједан историјски податак, за који би се могли ухватити, сем речи Херодота. Зато нам преостаје да нађемо депресије у северној Африци, оне које су некада у прошлости могле бити испуњене водом, а уз то још корито некакве реке која данас и не мора имати воде. Главни кандидат је један чот у Тунису, онај који је коришћен за снимање пустињских сцена филмског серијала *Звездани ратови*. То је чот *ел Гхарса* који је претежно у Тунису, док се његов мањи, западни, део налази у Алжиру. Дуг је око70 km правцем исток-запад, а широк највише до 25 km у правцу север-југ. Чот пуне две реке које се спајају 70 km пре некадашњег ушћа, односно спајају се њихова корита јер данас вода не доспева сасвим ни до њиховог састава, а камоли до чота. Реке су међусобно удаљене око 15 km и обе имају дубоке кањоне и корита. Видљиво је да су некад биле и озбиљне реке, па би једна од њих могла бити Херодотов Тритон. По опису је вероватније та што тече са северистока. Дубина поменуте депресије је и до 28 m, а да ли је на овом простору депресије било острво и где, то зависи колико је испуњена водом јер није на свим местима једнако дубока. Постоји још два спојена чота у Алжиру, која чине једну депресија преко 30 m, које пуни река која дотиче с југа и прави неколико оаза у свом току. То су чотови *Фелрхир* и *Мелрхир,* а који се налазе у Алжиру, западно од чота Гхарса у Тунису, доста дубоко у пустињи, чак 435 km од морске обале. Као што знамо Херодот набраја народе идући смером исток-запад. Тако излази и да је земља Гиндана била западно од Триполија до земље Махљана, који су заузимали простор од морске обале до реке Тритон. По томе што смо пронашли то је простор око 135 km ширине, ако смо тачно одредили где се налазила река Тритон. Ако за реку и нисмо сасвим сигурни, за језеро би могли бити јер других кандидата једноставно нема. Чак да узмемо у обзир оба поменута чота у Алжиру добили би само и да је земља Махљана могла бити на ширем простору што ништа битно не мења јер нас занимају једино Лотофази. Пошто Херодот каже да су Лотофази живели на полуострву, ни ту не можемо много погрешити јер постоје само два и то једно поред другог. Оно јужније је око 32 km дуго и исто толико и широко, док је севернији 20 km дуго и до 16 km широко. Оба су веома близу острва Ђерба, на коме су можда исто живели ови Лотофази. Готово сигурно, ако су већ живели на оба полуострва. Ово су једни Лотофази, по Херодоту, али постоје и други које није директно помињао. Али, такав закључак следи из његовог последњег цитата. Зато морамо констатовати да је контрадикторан по питању Лотофага. Управо смо се уверили да живе код Гиндана и Махљана, а Махљане је Херодот повезао са језером Тритонида које пуни река Тритон. У последњем цитату видимо да је Јасонов Арго негде код рта Малија захватио Борej и однео га у Либију (Африку) у плићаке овог језера Тритонида у којима се нашао пре него што је угледао копно. Ово звучи као да је негде на сред мора било то језеро, што дабоме нема смисла. Једино што се и може претпоставити је да је лађа упловила у неку велику лагуну близу морске обале и то ноћу кад се обала није ни могла видети. Ако се држимо стриктно и правца ветра онда би Арго од Малије Борej и однео поред Крита право у један фјорд на афричкој обали, дубок преко 5 km, који заиста има плићаке на улазу. Ако је после Крита ветар постао северозападни, који би исто звали Борejом јер

још не постоји име за северозападни ветар, онда би одвео Арго у једну лагуну код места Мерса Матрух, са опасним плићацима на улазу. Неке стене се једва виде, а најопасније су оне подводне јер су невидљиве. Јасон је могао упловити овамо ноћу док је била плима, а касније се нису усуђивали да изађу. Имали су доста среће приликом уласка у лагуну. Прави тренутак да укључе Посејднона да одавде изађу! Ово би највише одговарало Херодотовом опису језера, али ни овде нема никакве реке Тритон него је у питању само лагуна. Херодот можда и није видео ништа противречно, али нам је у суштини указао на две Тритониде, а тиме и на двоје Лотофага, иако то и не помиње. Треба имати у виду да Јасон, Менелај и Одисеј доживе исту судбину код рта Малије. Ухвати их Борej али их однесе на различита места. Менелаја прво на Крит а после у Африку, Јасона на место које смо описали кад ветар мало промени смер, док Одисеја одводи већ на неко треће место. То треће место је, по Херодоту, рејон острва Ђерба, с тим што је Борeју, у том случају, морао мало помоћи и Еур. Толико од Херодота, а сад да наставимо са античким ауторима млађим од њега и видимо што то још можемо сазнати о Лотофазима.

После Херодота, помиње их један непознати аутор из 4. веку старе ере. Реч је о Псеудо-Скилаксу, који је аутор значајног дела *Пловидбе* (*Периплос*). Ово дело је дуго било приписивано географу Скилаксу (Σκύλαξ) из Каријанде у Карији. Изучавањем његових *Пловидби* дошло се до закључка да у њима постоје неки подаци које Хелени нису могли знати пре средине 4. века старе ере, па је тако ово дело и датирано у то време. Како се стварни аутор дела не зна, ту је остало Скиласково име, са префиком *псеудо*. Но, псеудо или не, то не умањује његову вредност, напротив! Те *Пловидбе* казују шта су Хелени, средином 4. века старе ере знали о Медитерану, а оне су и настале на основу описа поморaца тог доба. Самим тим пловидбе спадају у поузданију античку литературу, мада их има од разних аутора. Ипак, могли би рећи поузданију зато што и није било разлога да је неко мења. Не мора бити да су и антички аутори увек добијали веродостојне податке јер су их доносили морнари, који су познати и као веома *маштовити*. Да видимо шта је знао Псеудо-Скилакс о Лотофазима:

(22) *После Либурна је народ Илира. Илири живе дуж мора све до Хаоније насупрот Керкире, острва Алкинoја. Тамо постоји хеленски град, по имену Хераклеја, са луком. Овде су такозвани варвари Лотофаги, наиме Јадератени и Булини. Хили, који деле границу са Булинима, кажу да их је овде населио Хил, Хераклов син, али они су варвари. Они насељавају полуострво мало мање од Пелопонеса. Од полуострва се протеже острво као равна врпца, које насељавају Булини. Булини су илирски народ. Обално путовање дуж земље Булина је један дуг дан. Нестаји су на реци Нестос. Од Нестоса се путује заливом. Сав овај залив се зове Маниос. Путовање је један дан.*

(110) *Делове изван Сирта насељавају либијски Лотофаги, народ, све до ушћа другог Сирта. Они користе лотос за храну и пиће. Од Неаполиса картагињанске земље, града Гафара, један дан пловидбе од Неаполиса. Од Гафаре до Абротонона, града са луком, једнодневна пловидба. Од Абротона до Тарихеје, града и луке је једнодневна пловидба. Ту је острво по имену Тарихеја, дуго је триста стадија, мало мање у ширину, удаљено од копна око три стадија. На овом острву се налази много лотоса који једу, а од другог пију вино. Плод*

лотоса је величине мимаикилоса (плод јагоде, 1-2 cm). *Такође праве много уља од дивље маслине. Острво рађа много воћа, пшенице и јечма; острво има добро тло. Путовање од Тарихеје до острва траје један дан.*
Након ових цитата, видимо да Псеудо-Скилакс познаје двоје Лотофаге. Једни су на Јадрану, а други у Африци. Интересантно је да сви поборници хипотезе да је Одисеј лутао Јадраном помињу само ове јадранске Лотофаге, док афричке уредно игноришу. Међутим, нису и једини који се служе перфидним методама. Исто тако ниједан истраживач, који *Одисејева лутања* смешта и на друга мора, не помиње ове на Јадрану, а најчешће чак не помене ни Псеудо-Скилакса нити његове *Пловидбе*. Пошто је једини који помиње Лотофаге на Јадрану, Псеудо-Скилакс је побудио код истраживача занимање и за Јадранско море, на основу чега је настало неколико теорија које би пре могли окарактерисати као помало *шашаве*, него као научне. У то смо се досад, без икакве дилеме, могли уверити. Аутор није баш најјаснији по питању јадранских Лотофага, па су се покушаји да се они лоцирају развукли на доста широку област. Ту најсевернију тачку је предложио, поменути историчар и археолог, Грго Новак који из смешта близу Рогознице. Са његовом идејом се слаже и истраживач Јасен Боко, коригујући тако претпоставку Аристида Вучетића, који их види око Дубровника. Додуше, Псеудо-Скилаксов текст није баш сасвим прецизан, па се тако могу сместити и на југ Јадранског и на север Јонског мора, у област Хаоније близу Крфа. Но, ма где живели ми ћемо их пронаћи ако нам то буде потребно, односно ако се ипак испостави да је Одисеј завршио у Јадрану. Ако не буде тако, онда нам свакако неће бити ни потребни. Ипак, као што видимо, ово нису једини Лотофази које помиње Псеудо-Скилакс. Друге помиње у Африци, где их и налази између две реке, које знамо као Мали и Велики Сирт. Данас ове реке више не постоје и не знамо тачно где су биле, осим што су се, бар по свом имену, могле налазити у данашњем заливу Сидра, који се некад и звао Сирт. Град Сирт постоји и данас у Либији и то име носи још од античког времена. Ови афрички Лотофази могу одговарати Херодотовом приказу, макар приближно. Острво Тарихеја, на коме расте лотос, одговара острву Ђерба које нема велику разлике између дужине и ширине, а јесте близу копна као што аутор наводи. Ипак, Псеудо-Скилакс му и скоро удвостручује димензије, а занимљиво да помиње истоимени град удаљен дан пловидбе од острва. Ако поузданост *Пловидби* можемо ценити само по тим тачностима удаљености, које се у њима наводе, онда се ту ни Псеудо-Скилакс није много прославио. Толико и о поузданости тих чувених *Пловидби*, које су, наводно, настале из дневника пловидбе или и других забелешки које су писали капетани бродова! Истина, о Лотофазима су писали и други антички аутори, од којих вреди издвојити још неколицину. Најпре да видимо шта о њима каже Полибије, у својим *Историјама*:
(1.39.1) *Њихови наследници, Гнеј Сервилије и Гај Семпроније, изашли су на море са целом својом флотом чим је наступило друго лето и након преласка на Сицилију наставили су одатле у Либију, где су, пловећи дуж обале, направили неколико искрцавања у којима нису постигли ништа важно, да би ту коначно стигли до острва Лотофага, које зову Менинкс и није далеко од Малог Сирта.*
Полибије је, видимо, конкретнији од Херодота. Он каже да је земља Лотофага острво Менинкс, које није далеко од Малог Сирта. Све се то, наравно, налази у

Либији, а Либијом су у антици звали Африку западно од Нила. Менинкс знамо да је античко име данашњег острва Ђерба у Тунису, које се налази доста близу полуострва на којем Лотофаге помиње Херодот. Тако може бити да је на та оба поменута полуострва био завичај Лотофага, а онда, дабоме, на овом оближњем острву за које Полибије каже да се звало Менинкс. Полибије се и, у дванаестој књизи својих *Историја*, изјашњава о биљци лотос, у чему се сасвим и слаже са Херодотовим описом ове биљке, с тим што Полибијев извештај има мало већу тежину од Херодотовог јер пише о лотосу из личног искуства. Ево шта каже о том либијском лотосу:

(12.2.1) *Лотос није велико дрво, али је грубо и бодљикаво. Његов лист подсећа на лист трна, али је прилично шири и равнији.*

Лотос је , дакле, дрво, а не некаква зељаста биљка. Но, ма каква биљка био овај лотос, нама је битно то што је Полибије први који смешта Лотофаге на острво Менинкс, данашњу Ђербу. Истина, каже то и Псеудо-Скилакс, само то острво, које одговара опису, зове Тарихеја. Овај податак преузима Страбон, који се ту доста ослањао на Полибија, иако се није слагао с њиме по свим питањима. Да се по питању Менинкса слажу видимо по следећим Страбоновим речима:

(1.2.17) *Обичаји становника Менинкса блиско одговарају опису Лотофага.*

(3.4.3*) Неки верују у извештај трговаца из Гадеса, који наводи Артемидор, да у Либији живе људи изнад Маурусије, близу западних Етиопљана, по имену Лотофаги, јер се хране листовима и кореном лотоса, а не желе да пију јер немају воде. За ове људе кажу да се простиру све до крајева изнад Кирене. Постоје и други звани Лотофаги, који насељавају Менинкс, једно од острва које се налази насупрот Малог Сирта.*

(17.3.8) *Артемидор осуђује Ератостена што је рекао да постоји град који се зове Ликс, а не Рис, близу крајева Мауретаније; да постоји веома велики број уништених феничанских градова, од којих се не виде трагови; и да је међу западним Етиопљанима, увече и ујутру, ваздух магловит и густ; јер како би се то могло догодити тамо где су суша и превелика врућина? Али он сам говори о тим истим деловима оно што је много подложније приговору. Јер он говори о неким племенима Лотофага, који су напустили своју земљу, па су можда заузели крајеве без воде, чија храна може бити лотос, нека врста биљке или корен, који би задовољио потребу за пићем; да се ти људи простиру до места изнад Кирене и да тамо живе на млеку и месу.*

(17.3.17) *Близу (ових острва), налази се Мали Сирт, који се такође назива Сиртис Лотофагитис* (или Сиртис на коме се једе лотос). *Обим овог залива је 1600, а ширина улаза 600 стадија; на сваком од ртова који чине улаз и близу копна налази се по једно острво, од којих је једно, управо поменуто, Керкина, а друго Менинкс; они су скоро једнаки по величини. Менинкс би требало да је „земља Лотофага“ коју спомиње Хомер. Приказани су одређени делови* (овога), *као што је Одисејев олтар и сам плод. Јер дрво које се зове лотос расте у изобиљу на острву, а плод је веома сладак на укусан. На њему се налази много малих градова, од којих један носи исто име као и острво. На обали самог Сирта налазе се и неки мали градови. У удубљењу (Сирта) је веома значајно тржиште за трговину, где се река улива у залив. Ефекти флукса и рефлукса плиме и осеке се протежу до ове тачке, а у правом тренутку суседни станов-*

ници нестрпљиво јуре (на обалу) *да ухвате рибу* (избачену).
Страбон се изјашњава да је острво Менинкс, данашња Ђерба, земља Лотофага. Помиње чак и некакав *Одисејев олтар* на овом острву, вероватно да поткрепи свој став некаквом чињеницом. Постојање овог олтара би могло значити да је Одисеј стварно некад посетио ово острво, али пре да сведочи о популарности *Хомерових епова* широм Медитерана. Цео Медитеран је био и прави расадник легенди о Одисеју. Сам Страбон је писао да их је налазио све до Иберије, па и није никакво чудо да их има и у Африци. Чудно је што Страбон ту не помиње Полибија којег често цитира, бар по питању *Одисејевих лутања*. Но, ако већ не помиње Полибија зато укључује Артемидора, мислећи на Артемидора из града Ефеса (Ἀρτεμίδωρος ὁ Ἐφέσιος), античког географа који живи пре Страбоновог времена и чији су радови Страбону били добро познати. Артемидор говори и о неким другим Лотофазима, од којих су једни у пустињском делу Мауританије, а они који су близу Кирене су изгледа прешли на месну исхрану, мада су и они од племена Лотофага. Свеједно што Страбон ово критикује, али нам ипак све и преноси, па тако можда можемо извући и неки други закључак. Артемидор још и проширује област где би могли пронаћи неке Лотофаге, све од Киренаике на истоку до океана на западу. Практично на целу северну Африку, осим Египта. Међутим, од античких писаца знамо да је и на Нилу постојала некаква биљка лотос, чији је корен био јестив. Зато би, мирне сасвести, могли њих прогласити Лотофазима. Толико од Страбона, за којим хронолошки иде Плиније Старији. Он у својој *Природној историји*, описујући Африку каже:
(5.4.2) *Затим долазимо до Великог Сирта... На дну овог залива налазила се обала Лотофага, које су неки писци назвали Алахрое, која се протезала све до олтара Филена; ови олтари су формирани од гомила песка. Пролазећи њих, недалеко од обале налази се огромна мочвара која прима реку Тритон и од ње добија своје име. Калимах је зове Палантија и каже да је на ближој страни Малог Сирта, али многи други писци је ипак стављају између два Сирта. Рт који омеђује Велики Сирт је именован као Борион, иза којег је провинција Кирена.*
(5.7.1) *ОСТРВА У ОКОЛИНИ АФРИКЕ: Ова мора не садрже толико острва. Најпознатије острво међу њима је Менинкс. Ератостен га назива Лотофагитис. Ово острво има два града, Менинкс на страни која гледа на Африку и Троаду на другој страни. Налази се на рту који лежи на десној страни Малог Сирта...*
Као што видимо, Плиније ставља Лотофаге на обалу Великог Сирта, данашњег залива Сидра, што није далеко од подручја Кирене, где Лотофаге проналази и Артемидор. Занимљиво је да реку Тритон, коју помиње и Херодот, такође види у овој области. Река се није уливала у море већ има слепо ушће, формирајући и мочвару. Плиније не помиње никакво језеро, али помиње град Троаду са друге стране острва. Очигледно да је популарност *Хомерових епова* је допирала чак и до Туниса, јер једино тако можемо објаснити ово име толико далеко од Троје. Требало би имати у виду да је Плиније био и први адмирал римске флоте, па је вероватно имао прилике да ове крајеве обиђе лично, јер су Римљани владали и овим делом Африке. Он не помиње Лотофаге и на Малом Сирту, али показује да му је познато име Лотофагитис, као што Ератостен назива острво Менинкс.

Тако је, самим именом, острво повезано са Лотофазима. Ту се Плиније нешто разликује од свог претходника Страбона, који залив Малог Сирта зове именом Сиртис Лотофагитис. Латински назив Sirtis Minor користи и Плиније Старији, цитирајући ранији опис од Полибија (1.39.2), који користи старохеленски η μικρα Συρτις или такође μικροτερα Συρτις. Алтернативни назив јесте Лотофагитис Сиртис (Λωτοφαγιτις συρτις), о чему извештава Страбон. И Велики Сирт, Sirtis Major, је древно име данашњег залив Сидра у Либији, а Мали Сирт се налази у данашњем Тунису. Поред Плинија, вредно је ту истаћи и речи једног античког географа из 2. века нове ере, Клаудија Птоломеја (Κλαύδιος Πτολεμαῖος). И он Лотофаге смешта негде близу Малог Сирта, дајући ту неке народе близу њих, што може бити од помоћи да се тачније одреди завичај самих Лотофага. Ево и Птоломејевих речи:

(4.3.22)... *затим Мидени или Медени и народ код Картагине, испод кога су Либифеничани; затим Махини до Сиртис Минор; а испод њих су Кинити, а даље на исток све до реке Кинифос Нигитими, а око исте реке су Лотофаги...*

Изабрана изјашњавања античких аутора, о завичају Лотофага, завршићемо са хеленским географом из 3. века нове ере, Агатемером (Αγαθημερος). У својој *Географији* Агатемер каже:

(5.22) *Од Керкине до острва Менинкс Лотофагитис пролаз има 600 стадија, како се каже да је то ушће мањег Сирта; Менинкс је дугачак 600 стадија, а широк 180 стадија, и око њега су јаке струје.*

Недалеко од острва Менинк или Менинкс било је ушће реке које је носила име као и залив, Мали Сирт, ако прихватимо чињеницу да је Агатемер под ушћем подразумевао ушће реке. И само острво Менинкс Агатемер назива и Менинкс Лотофагитис, чиме повезује оба назива острва, а други назив га ту повезује са Лотофазима.

То би било све што је интересантно о Лотофазима од античких аутора. Већина их смешта у област Малог Сирта, мада има и оних који ту наговештавају један шири простор, све од Киренаике на истоку до Атлантика на западу. Од свих је Страбон једини директан и препознаје Лотофаге са античког Менинкса као оне Лотофаге из *Одисеје*, али то је само његова претпоставка. Тај Менинкс, данас се зове Ђерба и то је острво у Тунису, у којем је и залив античког имена Мали Сирт. При томе не треба сметнути с ума речи Псеудо-Скилакса, који Лотофаге налази на два различита континента. Једне налази на Јадранском мору, док су му други у Африци, као и код осталих античких аутора. Он једини помиње те Лотофаге и на Јадрану, али њих други антички аутори не узимају у обзир, нити их ко повезује са Хомеровим Лотофазима. Антички аутори су нам већ помогли колико су могли, али то није довољно да можемо бити сигурни и за приближну позицију Лотофага. Ни опис биљке лотос који дају Херодот и Псеудо-Скилакс није од помоћи. Још више описа разних биљака које су носиле исто име могли би пронаћи код Теофраста, али их нећемо наводити јер нам и нису од користи. Данас углавном преовладава мишљење да је ту у питању жижула, позната као кинеска урма, која одговара опису који су дала оба поменута аутора. Ње и има по целом Медитерану, али није познато да било који део ове биљке изазива те последице које описује Хомер. Већ смо писали о томе да Крузенијер каже и за лотос, као лек заборава, да је постојао међу туниским становницима Матмате,

али и међу неким другим либијским народима. Каже још да познајемо екстазу изазвану гутањем овог *lotos ziziphus*, седатива, аналгетика, антиинфламаторног и хипогликемичког плода жижуле са укусом меда. Одакле му ови подаци то не каже, а колико је писцу ових редова познато, плод жижуле не изазива дејства која наводи Крузенијер. Биљка се уосталом зове *zizyphus jujuba*, има је око 50 врста и познатија је као кинеска урма. Јестива је па чак и лековита, а нема тих података о њеним халуциногеним својствима ни у ком облику. Додуше, од ње се може правити вино, као што за лотос каже Херодот, али и ракија, која има и деловање свима добро познато, па га и не морамо описивати. Ако Крузенијер и јесте у праву, онда би то и могла бити та биљка али нама то и није од помоћи јер је има по целом Медитерану. Таква дејства пре има буника, која исто расте свуда. Зашто баш буника од толиких познатих психоактивних биљака? Зато што у нашем народу постоји фраза да се за неког ко се чудно понаша каже да је *јео бунике*. Буника (Hyoscyamus niger) је отровна али још и лековита зељаста биљка, која садржи психоактивне супстанце које би могле изазвати ефекат што је Хомер описао, а највише је има баш на Медитерану. Но, ни то нам није било од помоћи да одредимо где је могла бити земља Лотофага. Мораћемо се, дакле, послужити другим методама јер нам ништа друго и не преостаје. Међутим, ни ту не можемо много више осим да покушамо и понешто закључити из *Одисеје*, комбинујући податке са неким сазнањима о ветровима и начину пловидбе оног времена.

Одисејеву флоту, како Одисеј и прича код краља Алкиноје, је најпре јак Борej одбацио од пролаза између Малије и Китере. Борej није био истог правца као и онај који је Менелајеву флоту одбацио на Крит, а затим до Египта. Борej је и са тог места довео Јасона и његов Арго до језера Тритонида у Африци, које јесте, као што смо видели, било и западније од делте Нила до које је стигао Менелај. Подсетимо се да је Хомер познаје само четири основна ветра. Тако је Борejем сматран сваки ветар од северозападног до североисточног. Из овог Хомеровог описа следи да је Борej бацио Одисејеву флоту у ону област која је западно од Крита, на неких стотинак километара од овог острва. Куда их ови ветрови носе даље, песник не каже. Помиње само израз *погубни* или *худи ветрови*. То значи да су били олујни и да их је било више. То сасвим одговара реалности јер овде, на отвореном мору, ветрови заиста мењају смер и то доста често. Наиме, ретко се дешава да исти ветар дува на истом месту и следећег дана. Тако не можемо одредити, директним путем, куд су ти ветрови могли однети Одисеја и његову флоту. Но, ако и не можемо директним путем, можда и можемо онако изокола. Зато узмимо пун круг полупречника око 650 km од места западно од Крита, на којем се отприлике могао налазити Одисеј и његова флота. Овде су нам битне две информације. Прва, колика је вероватноћа да га ветрови однесу у Јадран и друга, колика је вероватноћа и да су завршили у морима западно од Сицилије. Наравно, првенствено нас ово занима, али после тога и вероватноће да заврши на обалама Африке или данашње Италије, било да је у питању данашње острво Сицилија или полуострва Апулија и Калабрија. Лако је израчунати да није баш велика могућност *Одисејевих лутања* Јадраном, свега 1,88%. То је вероватноћа да са места где га доноси Борej Одисеј прође кроз Отрантска врата. Као што ту видимо, вероватноћа је скоро занемарива, мада ју је на један начин могуће већ

удвостручити, ако се поуздамо у информације од Хомера. Више пута у *Одисеји* песник помиње да Одисеја у правцу куће носи ветар Зефир. Како знамо и где је Итака, можемо закључити да се Одисеј враћа однекуд са запада, односно мало ширег правца од северозапада до североистока. То нам говори да можемо цело Средоземље, источно од Крита, одбацити. Тако претпостављени круг сводимо на полукруг, што значи да ову приказану вероватноћу већ можемо приближно удвостручити. Тако имамо 3,76% вероватноће да је Одисеј прошао Отрантска врата, што и даље није значајно. Нешто је већа вероватноћа да је прошао путем између Сицилије и Африке, око 7,32%, што је већ приметније али и даље није значајно. Највећа вероватноћа ипак припада афричком копну, око 55%, а онда Италији на коју отпада око 35%. Дакле, ако бисмо се ту опредељивали само на основу пуке вероватноће, онда би главни фаворит била афричка обала Либије и Туниса, где Лотофаге смештају скоро сви антички писци. То подразумева и један шири простор од Кирене, на истоку, до Казабланке, на западу. Али ни за обале Сицилије, Апулије и Калабрије, ако се узму заједно, вероватноћа није ни мала, око 35%. Тако да ни ове области не можемо и занемарити, мада у антици ту не помињу никакве Лотофаге. Помиње једино Псеудо-Скилакс на Јадрану, али их исти аутор помиње и у Африци. Управо то јесте од капиталног значаја да би могли закључити кога су то Хелени уопште звали Лотофазима. Њихово име би у преводу значило Лотождери, односно они који једу лотос. Ако ту и не знамо тачно на коју биљку Хомер тачно мисли, знамо бар да то јесте биљка, а више од тога нам и не треба. Узмемо ли још у обзир начин исхране, који нам је дочарао и Хомер, уочавамо да су се и његови јунаци хранили највише месом, сиром и хлебом. Од пића су пили вино, које је било веома јако и мешали су га с водом. Мед су, осим што су га јели, користили и за конзервацију намирница. Рибу нису јели, осим баш у крајњој нужди, нити има помена да су гајили какво поврће. Ако су и користили некакве биљке за исхрану, онда вероватно једино самоникле биљке. Нема података о гајењу некаквог поврћа или других биљних врста које би се могле користити за исхрану, осим жита. Биљке јесу коришћене али претежно у лековите сврхе. Једино можемо бити сигурни да је за исхрану коришћена и маслина, од које се добијало и уље. Некоме ко се ослањао на месо не би било страно да оне које су савладали тајне биљне исхране назову неким именом за биљождере. Како би другачије и могли? Како, код Хелена, постоји о мноштво биљака које су звали лотос, онда би те вегетаријанце све и називали Лотождерима, односно Лотофазима, као да је у питању племе са овим именом. Тако се десило да Псеудо-Скилакс овим именом зове племе на Јадрану, али и у области Туниса. Ова два племена нису могла имати никаве међусобне везе ни у доба *Тројанског рата* ни касније, јер су једноставно предалеко за пловидбу, преко 1.500 km. То је далеко чак и за копнену сеобу, а крајње невероватно и за поморску имајући у виду какве су биле ондашње лађе. Тим пре што би се већи део пловидбе одвијао отвореним морем, које су антички поморци и избегавали кад год је то било могуће. Како су ови народи сами себе звали, то, наравно, не знамо нити можемо сазнати, само знамо да су их Хелени звали Лотофазима. А по томе што сазнајемо од античких писаца, изгледа да је ових Лотофага и било највише на северу Африке, а имајући у виду претходне закључке не би требали бити међусобно сродни. Ради се једноставно о различитим племенима која су

се хранила биљном храном. То не мора значити да су били вегетаријанци, него је Хеленима било необично да једу и биљке јер су сами били месождери. Чак и сир, који су дефинитивно јели, јесте животињског порекла, а то им је, уз месо, била главна намирница у исхрани. Налази Лотофага на два мора, а тако далеко једни од других, које даје Псеудо-Скилакс, потврђују пређашњи закључак, као што га потврђује налажење Лотофага на целом простору северне Африке. Ако узмемо у обзир све античке ауторе, цео овај простор није ни мањи од 3.000 km. Мада немамо податке да је Лотофага било између Марока и Туниса, што јесте територија данашњег Алжира, не значи да није ако смо добро закључили шта су Хеленима били Лотофази.

Шта смо открили, открили, а сад да се вратимо нашем Одисеју, кога остависмо на сред Медитерана!

Хомер каже да је Одисеја захватило још ветрова сем Бореја. Прави Борej би га одвео на афричку обалу, неколико десетина километара западно од Тобрука, а то знамо да се није десило јер се умешао бар још један ветар. И овај ветар није могао бити Зефир јер би се, у том случају, Одисеј враћао са источне стране па би му, за повратак, одговарао Еур. Како знамо да се враћао са Зефиром, тако га тај ветар није могао захватити после Бореја. Зефир је ретко олујне снаге, а и то доприноси закључку који смо изнели. После Бореја, Одисејеву флоту не може захватити ни Нот, који би их враћао на Китеру, одакле су и дошли. Ипак, ако је Борej, који Хомер помиње, дувао приближно из правца север-североисток, тад би Нот, на отвореном мору, носио Одисеја западном обалом Пелопонеса. Тако би Нот одговарао Одисеју јер би га водио, познатим водама, курсом ка Итаци. Ни ово се није могло десити, ма како изгледало могуће, јер би Одисеј тада већ применио исти маневар који је применио пловећи од Киконаца до Китере. Као што је тамо, пловећи познатим водама, кад је уочио погодан моменат пристао на једно од егејских острва, тако би урадио и овде. Као већ искусном поморцу, Одисеју су били добро познати пловни путеви западне Хеладе. И боље од оних на Егејском мору, јер је напросто ту и живео. Он и плови са целом флотом која је морала имати још искусних помораца, није Одисеј био једини. Зато можемо очекивати да би у познатим водама пловили ближе обали, док не би дошли до места погодног за пристајање. Било да то била нека увала, у доброј заветрини, или пешчано жало, као што су пристали кад су бежали од Киконаца. Тим пре би пристали у водама које су им биле боље познате, какве су и воде западног Пелопонеса. Западни Пелопонес има доста ниских обала, погодних да се лако докопају копна а при томе не разбију. Нот, значи, није дунуо после Бореја, јер тако не би ни било *Одисејевих лутања*. Преостаје нам, дакле, једино Еур, ветар претежно источне оријентације. У доба док је било само четири основна ветра Еур је покривао све од правца североистока до југоистока. Ако то применимо на место где су, отприлике, биле Одисејеве лађе, онда добијемо целу област од Месине на острву Сицилији до Триполија у Либији. Сад наше вероватноће већ изгледају нешто другачије. И даље је Африка на првом месту са високих 50%, док остатак процената деле на равне части Сицилија и пролаз који би Одисеја одвео између Сицилије и Африке. Сви су ови проценти довољно високи да их морамо узети у обзир, водећи при томе рачуна да је Одисејева флота овог пута у непознатом мору где се не би усудила пристајати. Не би се смели ни сувише

приближити обали по олуји, из страха да се не разбију. Највише што су могли је да плове на безбедној удаљености од обале све док не угледају залив, добро заштићен неким гребеном, који би био заветрина штитећи неку широку плажу. Можда чак и увалу ако је довољно широка да се у њу може безбедно упловити по олуји. Наравно, лађе су биле значајно мање управљиве по олуји али не баш сасвим неуправљиве јер су морнари спустили једро и веслали, што нам Хомер и скреће пажњу кад је Одисејева флота пристала на неко острво. А баш из ових пловидбених могућности смо и изнели могућ закључак које би то острво могло бити. Тамо је то било могуће јер је приближан правац пута био познат, што сад није случај. Заправо, ма колико да смо области могућег смера Одисејеве флоте сузили неколико пута, у односу на почетак, то је и даље широк простор. Нема разлога ни овим да будемо незадовољни јер смо елиминисали сва друга мора, осим Средоземног, као кандидате за *Одисејева лутања*. Ни то није мало јер не морамо даље на њих губити време.

Овим можемо завршити са Лотофазима и наставити даље по редоследу какав је у Хомеровој *Одисеји*, јер Одисеј после Лотофага долази код Киклопа. Зато, ако тачно одредимо земљу Киклопа, можда нам и то буде већ од неке помоћи да будемо прецизнији и по питању земље Лотофага? Зато да покушамо!

Земља Киклопа

Од Лотофага је Одисејева флота пловила даље, вероватно у смеру Итаке, јер су као искусни поморци знали, макар приближан, правац и смер којег се требало држати. То их је довело у земљу Киклопа, што је Хомер описао, у IX певању, стиховима 105-567. Уз земљу Киклопа, песник говори и о острву које именује по дивокозама које су га настањивале. Ове Хомерове стихове дајемо у прозном преводу аутора ове књиге:

(105) *Одатле смо отпловили са тугом у срцу, потом стигосмо у земљу охолих и безаконих Киклопа, који живе, уздајући се у богове бесмртне, без да ору или саде дрвеће својим рукама, него им све расте неорано и непосејано,* (110) *пшеница, јечам и винове лозе које рађају гроздове за вино, а Дивова киша чини да расту за њих. Немају ни саветодавна већа ни утврђених закона, већ живе на врховима високих планина, у шупљим пећинама, а сваки је судија* (115) *својој жени и деци. Не хају једни за друге. Кршно острво се простире изван луке, ни близу ни далеко од земље Киклопа, шумовито, на којем има безброј дивљих коза, јер долазак и одлазак људи их не тера,* (120) *нити на њега долазе ловци који у шумама трпе муке док опседају планинске врхове. Дакле, нико ту не напаса стоку нити негује земљу, никад се не оре и не сеје, острво је без људи, тек да храни козе које блеје.* (125) *Јер Киклопи немају бродове црних образа, нити су међу њима људи бродоградитељи, који би градили добро постављене бродове и могли испунити свачије потребе, пловећи у градове човечанства, као и морнари који често прелазе море бродовима пловећи једни другима* (130) *и ко би им острво добро сместио. Јер острво уопште није лоше и све би поднело у сезони. Јер на њему, уз обале сињег мора, ливаде, влажне и меке. Винова лоза би тамо била веома издржљива. На њему је глатка земља за орање. Увек би пожњели* (135) *дубок усев у сезони, пошто је испод површине веома плодно. Лука у њој је сигурно сидриште, тако да нема потребе за привезом, ни за бацањем*

сидра нити за причвршћивање крмених ужади, уместо тога, они који доплове бродом до обале могу да сачекају време када их срца морнара нагоне и поветарац повољно дува. (140) *Затим, у чело луке, тече бистра вода, из врела испод пећине, око које расту тополе. Допловили смо доле, а неки бог нас је и водио кроз мрачну ноћ, кад није било светлости да се види, јер је око бродова била дубока магла и месец* (145) *није сијао са неба, него је био обавијен облацима. Нико тада очима није видео острво, нити смо видели велике таласе како се котрљају према копну, пре него што смо довели наше добро постављене бродове на копно. Када су бродови пристали, спустили смо сва једра* (150) *и сами смо изашли на обалу на ивици морских таласа. Тамо смо и заспали и дочекали божанску зору. Када се појавила раноранка ружопрста Зора, дивили смо се острву док смо лутали по њему. Нимфе, кћери егидоноше Дива,* (155) *догнаше планинске козе да би моји другови могли да вечерају. Одмах смо зграбили закривљене лукове и дуга копља са оковратницима са бродова, па подељени у три групе, кренусмо у лов. Бог нам је убрзо дао обиље дивљачи. За мном је ишло дванаест лађа, а по жребу је допало девет коза* (160*) свакој. Само за мене су издвојили десет. И тако цео дан, све док сунце није зашло, седели смо гостећи се безграничним месом и слатким вином. Јер рујно вино се још није потрошило са бродова, али је још увек било у њима, јер је сваки много налио у крчаге* (165) *са две дршке када смо заузели свештену цитаделу Киконаца. Загледали смо се у земљу Киклопа, који су били у близини, видео се њихов дим и чули крици коза и овнова. Када је сунце зашло и сумрак је дошао, легли смо тада да спавамо на рубу морског жала.* (170) *Када се појавила раноранка ружопрста Зора, управо тада сам одржао сабор и рекао међу свима њима: „Верни другови моји, ви остали останите овде сада, док ја идем са својом лађом и друговима да сазнам о овим људима, ко год да су,* (175) *да ли су безобзирни, неправедни и дивљи, или гостољубиви и богобојажљиви умови.“ Рекавши тако, укрцао сам се на свој брод и позвао своје другове да се укрцају и ослободе крмену ужад. Онда су се одмах укрцали и сели за весла,* (180) *седећи у редовима, запљускујући сиње море. Али када смо стигли до места, које је било близу, тамо на ивици, близу мора, видели смо пећину, високу, обраслу ловорима, са много оваца, ту су преноћили и овнови и козе. Високи зид* (185) *је саграђен око њега, са укопаним камењем, високи борови и високи лиснати храстови. Ту је преноћио монструозни човек, који је некада напасао његове овце саме и далеко, не идући међу друге, него се држао на дистанци и сам вежбао за безакоње.*

Због важности овог дела даћемо и препев Милоша Ђурића, јер се разликује на неким местима, од прозног превода аутора овог рада. Није познат оригинал од Ђурићевог препева, а ни Маретићевог који је старији готово цео век. Ђурићев је свакако поетски лепши па смо га зато и изабрали. Наравно, оба преводиоца су морала поштовати метрику хексаметра, па су тако нешто могли изоставити. Зато се писац ових редова потрудио да и превод буде што сличнији оригиналу, не водећи много рачуна о поетском изразу. Овде је битна једино географија, а уз њу ботаника и зоологија. Ево, дакле, Ђурићевог препева истих стихова, али спојено, не водећи рачуна о метрици, тек да потрошимо мање редова:

4.*Четири дана у киклопској земљи* а) *Лов и Гозба на Козјем острву*:

(105) *Отуд одједрисмо даље, ал’ у срцу бејасмо тужни, потом стигнемо зем-*

љи безаконих, обести пуних Киклопа, штоно надом у бесмртне богове живе, стога не ору њива и рукама не саде ништа, него без сејања све и без орања израста њима, (110) *пшеница, јечам и лоза, на којој гроздови крупни расту и зру, а Дивов их дажд благодатни храни. У њих ни скупштина нема ни већа ни закона каквих, него пребивају сви на врхунцима високих гора, сваки у пространој живи у спиљи, те како га воља управља женом и децом, за Киклопе не хаје друге. Даље од луке равно, шумовито острво има, том се острву дивље неизбројне находе козе, којима корачање људско не задаје никада страха, онамо никада ловци не залазе који се муче онде по шуми те се по горским врхунцима веру. Онде нико стоке не пасе нит негује земљу, ту се не сеје никад и не оре: насеља људског на том острву нема, тек храни векетаве козе. Никаквих Киклопи руменогрудих немају лађа, а ни дрводеља да им весловите истешу лађе, које би све свршавати могле, у градове људске које би пловити могле, као што други морнари долазе људи пловећ' по пучини људима другим: из тог би острва могле дрводеље направит' башту! Јер је земљиште плодно, и све би никло у време; ливаде простиру ту се уз обале сињега мора, влажне и меке, а уз то и лоза би рађала сјајно, ту је ораница равна, и свагда ниски би усев у прави доспео час, јер земља је масна веома. Лука је безбедна онде, јер никада не треба ужа, нити спуштати сидро ни за брег везати коноп; онде пристане бродар и причека, докле га срце даље не нагна да плови и повољни ветрови духну. Луци на врху онде испод спиље избија извор хладне бистрице воде у сенци топола високих. Амо доједрисмо, а неки бог нам бејаше вођа кроз тамнину ноћну, а ништа видели нисмо: дебела тама лађе покриваше, месец на небу није никако сјао, јер облаци завише њега. Острва није нико приметио очима својим, нит ми видесмо вале где жалу се ваљају дуги пре него пристасмо онде с весловитим лађама нашим. А кад смо пристали срећно, сва једра спустимо бела, те изиђосмо сами где вали о брегове бију; ту смо задремали мало и чекали Зору божанску. А кад ујутро рано ружопрста осване Зора, станемо онда тумарати и чудит' се острву томе. Тада нам нимфе, све ћерке егидоноше Дива, горских догнају коза, да моја се почасти дружба. Свијене лукове брзо и још дугоцева копља узмемо из лађа својих и у три поделив се реда пођосмо у лов, и бог нам у обиљу дивљачи даде. Дванест ме пратило лађа, и свака је добила од њих* (160) *по девет коза од лова, а себи десет изабрах. Ту смо целога дана до смираја самог сунчаног седели слатким се вином и обилним частећи месом, јер још из лађа није понестало рујнога вина, беше га доста, јер га у двоушне много крчаге налисмо када свето освојисмо киконско место. Гледасмо Киклопа домају изблиза, пењање дима видесмо, чусмо њихов глас и гласове стада. Кад се већ смири сунце и на земљу спусти се тама. онда заспимо онде где вали о брегове бију.*

б) *С дванаест другова пође Одисеј разгледати земљу: Лутајући по острву дођу спиљи Киклопа Полифема и уђу у њу. Кад се овај врати с паше, затвори се с њима и поједе двојицу.*

(170) *А кад ујутро рано ружопрста осване Зора, другове на збор сазовем и свима прозборим ово: „Једни сад остајте овде, о драги другови моји, а ја са својом лађом у друштву својих другара идем да разгледам крај и видим какви су људи; јесу ли обесни они и дивљи, без икакве правде, или воле ли госте и бо-*

зима одају л' пошту.“ Рекавши то укрцам се у брод, наредим потом нека одреше ужа и нека уђу и сами. Одмах у лађу уђу и онде мед клинове седну, (180) *седећ' по реду веслима пљускаху пучину пусту. А чим стигосмо месту, а оно не беше далеко, приметимо спиљу на крају, крај мора близу, високу, засенчену ловориком; многа унутра стада оваца и коза почиваху, около висок бејаше зид од камена укопаног дубоко, од оморика дугих и храшћа с лиснатим врхом. Онде је спавао човек горостасан, који је стада она пасао сам у прикрајку; с другима никад није он саобраћ'о, но самотан вежб' се у злу.*

Поред земље Киклопа налази се некакво острво на коме ни нема људи, само га настањују дивље козе. Не може се рећи да је јасно где Одисеј тачно и пристаје. Да ли у земљу Киклопа или на то Козје острво? И овај део епа, изгледа, указује на састављање расутих делова јер се на моменте добија утисак и као да се ради два географска простора, која је неки песник саставио у један. Хомер ту јасно описује да су пристали у луку, толико сигурну да бродовима не треба вез, што може бити некакав фјорд или, још и пре, мањи залив у већем заливу. Пристали су по мрклој магловитој ноћи на тако безбедно место, па су, наравно, мислили да су их довели сами богови. Пристали су, дакле, у безбедну луку у земљи коју Одисеј назива земљом Киклопа. Хомер нигде не каже да су пристали на острво коза које је описао, напротив. Он каже: *Кршно острво се простире изван луке, ни близу ни далеко од земље Киклопа, шумовито, на којем има безброј дивљих коза, јер долазак и одлазак људи их не тера, нити на њега долазе ловци који у шумама трпе муке док опседају планинске врхове.*

Или исти стихови у препеву Милоша Ђурића и Томе Маретића:

Даље од луке равно, шумовито острво има, том се острву дивље неизбројне находе козе, којима корачање људско не задаје никада страха, онамо никада ловци не залазе који се муче онде по шуми те се по горским врхунцима веру.

Dalje od luke otok imade ravan, šumovit, Otok kiklopskoj zemlji ni blizu, a ni daleko Divljih je koza množina na otoku bezbrojna tome, Kojih ne plaši nikad koračanje nikakvih ljudi, Tamo ne zalazi četa lovácā, koji se muče Po šumama i veru po vrhovima po gorskim.

Оба наша академика мисле да је описани лов на козе био на овом острву, што видимо и по томе како су називали поднаслове у свом препеву: *Лов и гозба на Козјем острву*, *Lov i gozba na Kozjem otoku*. Ово није никакво чудо, јер многи тако мисле још од антике, али из изабраних стихова јасно видимо да Хомер то не каже. Пристали су, дакле, у луку која се налази на киклопској земљи, а ово острво са дивљим козама је *ни близу ни далеко* од те луке. Какво је ово острво заиста је питање превода, али нисмо сасвим сигурни шта песник користи само као епитет, а шта као стварни опис. Тако да је писац ових редова превео острво као кршно и шумовито, мада би уместо кршно ту можда најпре стајало грубо, а оба ова епитета Хомер редовно и користи за острво. Одакле ли су оба наша академика извукли епитет *равно*, то се не зна јер оригинал с којег су преводили није познат. Но, то је ипак само епитиет који вероватно сасвим и не одговара стварности јер је познато да козе воле врлети. О том острву Хомер више ништа не каже, описује све време само земљу Киклопа за коју такође, у два наврата, каже да је острво. Међутим, кад описује земљу на једном месту и каже да је ту родило грожђе само од себе, док на другом каже да је земља била таква да би

грожђе родило. Ту изгледа као да описује два места, мада се ту прича о земљи Киклопа. Као да је *еп* састављен заиста од расутих делова, које је неко сакупио па уклапао. Тако може бити да је ова флота предвођена Одисејем заиста могла свраћати на неко острво на којем су и живеле козе, али на неком другом месту, сасвим различитом од острва Киклопа. Да је тај лов на козе у земљи Киклопа, а не на Козјем острву, говоре и Хомерове речи да су нимфе догнале планинске козе за лов. Коза уловише 109, а где је било планинских коза ту је морала бити планина. Тако знамо да је острво на којем су живели ови Киклопи морало бити планинско. То потврђује и опис да су живели у планинским пећинама. Пећина у равници и нема, па је тако то острво Киклопа морало бити брдовито. То нам можда превише и не користи јер су таква баш сва острва на Медитерану, али је чињеница да више луке, у коју су пристали, постоји и једна пећина испред које је био *извор бистрице воде у сенци високих топола*. Топола је већ и знак да је у питању неко веће острво, које има реке, или неко мање али које је близу обале. Мања острва на Медитерану немају реке али кад су мало ближе копну тад семе тополе може долетети. Овде топола расте крај извора, како расте на Одисејевој Итаци, па би морала у близини бити каква река, поток или језеро одакле и семе тополе може доспети до тог извора где би пустило корење. Значи и да би, даље према западу од Хеладе, и долазила у обзир сва три од највећих Медитеранска острва, Сицилија, Сардинија и Корзика. Подсетимо се да су сви антички писци сместили Хомерове Киклопе на Сицилију, а повезујући их са вулканом Етном. Једни Киклопи су били познати као митски ковачи и помоћници бога Хефеста, па их зато редовно смештају близу вулкана. Поред *Киклопа ковача*, исто име и дају *неимарима*, од којих имамо још и данас израз *киклопске зидине*. Међутим, Хомерови Киклопи су били сточари, па и не морају имати баш никакве везе са вулканом. Али Хомер их ипак описује као једнооке горостасе, како и налазимо у свим, или скоро свим, митолошким причама, још и од доба песника Хесиода. Да Хомерови Киклопи нису били и сточари, лако би се могли и ми определити за Сицилију, али како јесу ипак не смемо. Мада не можемо, тек тако, одбацити то највеће Медитеранско острво. Одисеј одлази са својом лађом негде близу до Киклопове пећине, док друге оставља у луци. Иде лађом на то исто острво, али на друго место јер креће из те луке где су пристали. Полифемова пећина поред мора засенчена је ловором. Око ње зид од укопаног камена ограђен боровином и храшћем. То што, опет, борове наши академици преводе и помало песнички, претварајући их у оморике нећемо им замерити. Само се труде да свој превод уклопе у метрику *епа*. Хомер у оба *епа* помиње две врсте бора, која оба расту на Медитерану, као и три назива за храст. Ево које називе песник користи за тополу, ловор, храст и бор: аигеирос [αιγειρος, αιγειρου, η] црна топола; дафне [δαφνη] ловор; друинос [δρυινος, δρυ-σὶν] храстов, од храста; друс [δρυς, δρυος, η] храстово дрво, храст; фелос [φελ-λος, φελλου, ο] дрво плуте, храст плутњак; принос [πρινος, πρινου, η, ο] храст црника; смилак [σμιλαξ, σμιλακος, η] тиса; храст црника; пинак [πιναξ, πινακος, ο,] борова даска; од боровина питуинос [πιτυινος, η, ον] од бора; питус [πιτυς, πιτυος, η] бор; пеуке [πευκη, πευκης, η] бор; [πευκινος] пеукинос, направљен од бора или боровина. Овде можемо још додати и оно дрво чијим гранама су биле везане Киклопове овце (стих 427), које Хомер зове λιγος. Пошто се овде ради о дрвету чије пруће се користи за

плетење и везивање, неки то преводе као врба. Међутим, права врба је *осиер* (οισυιναι), а постоји и придев *оисуинос* [οισυινος] у значењу врбов. Осиер је вероватно огранак Salix viminalis, а Хомер помиње и *ιτεη* (Salix alba), тако да он разликује две врсте врбе, али и трећу сличну биљку коју назива λιγος. Ова биљка јесте слична али није врба и не би је требало тако преводити јер се овде ради о конопљики, знаној под латинским називом *Vitex agnus-castus*.
Познајемо је и као витекс, аврамово дрво или монахов бибер, који је пореклом из Медитерана. Антички природњак Теофраст је помињао овај грм неколико пута у његовом делу *Истраживање биљака*. Латински је назив овога рода *Vitex*, што је Плиније Старији извео из латинског *vieo*, *ткају* или *плету*, што указује на њену везу са употребом у прављењу корпи. Истим овим дрветом је Одисеј везао и ноге убијеног јелена кад је стигао код Кирке (X;166). Но, ипак не можемо бити сасвим сигурни да Хомер овде није мислио на врбу, мада је вероватно у питању конопљика. Но, ма која била од ових биљака, она свакако расте на сва три највећа Медитеранска острва, па се нисмо много приближили решењу дилеме. Све дрвеће које Хомер користи у овом делу *епа*, можемо наћи на сва три наведена острва јер се ни за бор, ни за храст се не зна тачно на који мисли. Тако да ниједно не можемо избацити. Имамо и податак да је у питању планински крај са добрим комадом плодне обрадиве земље. А народ који је ту живео није имао кућа, него је живео у пећинама, није ни градио бродове, нити је обрађивао њиве. Бавио се сточарством, а тек узевши у обзир и Полифемову нарав и поступке према Одисејевим људима, Киклопи су живели и од пљачке. Ову њихову особину поменуо је и Хомер, већ и на почетку VI певања *Одисеје*. Ту каже да су Феачани живели некад у земљи Хиперији, која је и била близу те земље Киклопа, а Киклопи су их робили пошто су били јачи од њих. Зато их и њихов краљ Науситој одведе на Схерију где им подели земљу. А кад Науситој умре наследи га мудри Алкиној који је владао и у тренутку када Одисеј стиже на његово острво. Алкинојева кћерка Наусикаја је очигледно добила име по свом деди Науситоју. Милош Ђурић каже да су Киклопи: *горостасно, обесно, људождерско и пастирско племе на јужнозападној обали Тринакије или Сикелије. Најјачи је међу њима Полифем*. Зашто Ђурић тамо смешта Киклопе то је јасно, јер их тамо смештају сви антички аутори. Тринакија или Сикелија јесте старо име острва Сицилије. Но, ако Киклопи, као што већ Хомер и каже, нису имали бродове, онда су били везани за своје острво и никуд с њега нису могли. Зато су могли нападати Феачане, само ако су ови живели на истом острву као и Киклопи. Међутим, Хомер каже да је Хиперија била пространа земља, нигде не каже да је острво, али не мора значити да није било. Ако овде поистовећује некакве, високе, насилне људе са Киклопима, онда та његова прича да су били везани за своје острво, јер нису знали да плове, спада у песничка претеривања. Или се стварно хипотетичка Хиперија могла налазити на Сицилији, па би тако појам *пространа земља* имао смисла, због величине овог острва. По томе би и тумачење да је Сицилија била и земља Киклопа могло имати смисла али ништа мање не би важило за Сардинију и Корзику.
Ако се осврнемо на то шта све о Киклопима и њиховом завичају кажу антички аутори, видећемо и да се први о томе изјашњава један од три највећа хеленска трагичара, Еурипид са Саламине. Он је написао, већ поменуту, сатиричну игру

Киклоп чију радњу смешта близу вулкана Етне на Сицилији. Еурипид се у њој изјашњава, где живе Киклопи, већ на самом почетку свог *Киклопа*. Ево шта он каже: (1) *Али тек што смо се својим током приближили Малији, Еур (источни ветар) је дунуо на брод и отерао нас овамо до планине Етне, где у усамљеним пећинама живе једноока деца бога океана (Посејдона), Киклопа убице. Заробљени од стране једног од њих, ми смо робови у његовој кући. Полифем зову онога коме служимо*.

Еурипидови Киклопи су митски ковачи, помоћници бога Хефеста, па као такви морају живети поред вулкана. Како је први активни вулкан који Хелени знају и била Етна, онда није никакво чудо што их Еурипид смешта на Сицилију. Ипак, митске приче о Киклопима су једно, али кад их помене и историчар, онда је то нешто друго. Можемо рећи да добијају статус народа, односно племена. Први антички историчар који их помиње у овом својству јесте Тукидид , у познатом делу *Историја Пелопонеског рата*. Он, такође, смешта Киклопе на Сицилију. Говорећи о острву Сицилији, Тукидид каже следеће:

(6.2) *Првобитно је било уређено на следећи начин, а народи који су га окупирали су ови. Најранији становници о којима се говори у било ком делу земље су Киклопи и Лестригони; али не могу да кажем које су расе били, ни одакле су дошли ни куда су отишли, и морам да препустим својим читаоцима шта су песници рекли о њима и шта би могло бити опште познато о њима. Чини се да су Сикани били следећи досељеници, иако се претварају да су били први од свих и домороци; али чињенице показују да су то били Ибери, које су Лигури протерали са реке Сикан у Иберији. Од њих је острво, раније звано Тринакрија, добило име Сиканија, а до данас насељавају запад Сицилије. Приликом пада Илиона, неки од Тројанаца су побегли од Ахајаца, дошли лађама на Сицилију и настанили се поред Сиканаца под општим именом Елими; њихови градови се зову Ерикс и Егеста. Са њима су се населили неки од Фокићана које је олуја однела из Троје, прво у Либију, а затим одатле на Сицилију. Сикели су прешли на Сицилију из своје прве домовине Италије, једрећи са Опикана, како традиција каже и што се не чини мало вероватним, на сплавовима, посматрајући док ветар не стане у мореузу да би омогућио пролаз; иако су можда допловили на неки други начин. Чак и данас у Италији још увек постоје Сикели; а земља је добила име Италија по Италу, краљу Сикела, тзв. Ови су отишли са великим господарем на Сицилију, победили Сикане у борби и натерали их да се уклоне на југ и запад острва, које је тако названо Сицилија уместо Сиканија, и након што су прешли наставили да уживају у најбогатијим деловима земље скоро три стотине година пре него што су Хелени дошли на Сицилију; заиста и даље држе центар и север острва. Било је и Феничана који су живели широм Сицилије, који су заузели ртове на морским обалама и суседним острвима ради трговине са Сикелима. Али када су Хелени почели да пристижу у знатном броју морским путем, Феничани су напустили већину својих станица и сви заједно су се настанили у Мотију, Солоису и Панорму, близу Елимија, делом зато што су се поверили свом савезу, а такође и јер су ово најближе тачке, за путовање између Картагине и Сицилије.*

Тукидид овде тврди да су први становници данашње Сицилије били Киклопи и Лестригони, о којима не зна ништа више. Ипак, ти Киклопи о којима Тукидид

пише јесу људско племе, а не некаква митска бића. Знамо да и Хомер помиње Лестригоне, зато је важно знати да њих обоје Тукидид именује староседеоцима Сицилије, али о њима нешто касније. После њих пристижу и Сикани, негде из Иберије, само се не зна кад. Тукидид, дакле, оспорава да су Сикани домороци, већ Киклопима и Лестригонима даје примат. Тукидид однекуд зна и да Сикани потичу из Иберије, а за Сикане се мислило и да су први становници Сицилије. Међутим, Тукидид им то првенство оспорава. Мада, ако су први насељеници острва пловили морем, а другачије није ни могло кад је реч о острву, онда је и много вероватније да би населили Сардинију или Корзику које су исто веома велике и много ближе Иберији. Наравно, мисли се на насељенике из Иберије, Сикане. На овим острвима још и данас има трагова насељеника са Иберије, а нарочито на Сардинији, док на Сицилији нема. Наиме, у области града Алгера на северозападу Сардиније и данас се говори дијалектом каталонског. Премда се зна кад су његови становници насељени на Сардинију, што је и много после *Тројанског рата*, то сведочи да је насељавања из Иберије могло бити пре њега. Сикели, који су дошли после Сикана и по којима се Сицилија касније прозвала дошли су око 1.000 старе ере, што би се дало закључити из Тукидидових речи јер су и заузимали најбољу земљу 300 година пре доласка Хелена на Сицилију. Како је прва хеленска насеобина на Сицилији настала 734. старе ере, те године када су Коринћани колонизовали и острво Крф, то нас води на долазак Сикела негде почетком 10. века старе ере. Прво хеленско насеље је острво Ортигија, поред Сиракузе, да би већ следеће године била основана и Сиракуза, од ових истих колониста из града Коринта. Иако Тукидид тврди да су домороци били Киклопи и Лестригони, они очито у његово време више не постоје, за разлику од Сикана за које зна и у ком делу острва живе. Тукидид не каже одакле му те информације о домороцима чија имена налазимо код Хомера, нити да ли је ова имена од њега узео, али ако су ти народи били онакви као што их слика Хомер онда не би дозволили да се ико други ту досели. Тако она Тукидидова прича о некаквим насељеницима Тројанцима и Ахајцима који су и дошли одмах после *Тројанског рата* нема нимало основа, односно, ако та и има, онда нема и она о Киклопима и Лестригонима као староседоцима. Сикани, ако су били у време *Тројанског рата* би вероватно примили неки мањи број људи, који су ту били нешто попут избеглица, али Киклопи и Лестригони никако. Видели смо и како се са њима провео Одисеј. Тако и није изгледно да би могли бити на Сицилији, мада се тумачења *Одисеје* и *Одисејевих лутања*, у антици, углавном и врте око Сицилије. Да ли је то тако или не, тек ћемо да утврдимо, а сад идемо даље. Зна Тукидид, не само митолошке приче о Киклопима, већ је могао познавати још и Еурипидовог *Киклопа*. Тако и Тукидид, слично Еурипиду, смешта Киклопе на Сицилију, али не *Киклопе коваче*, као Еурипид, него племе *Киклопа*. Међутим, како се на Сицилији налази Етна, то је би могао бити тек Тукидидов закључак извучен из митолошких прича о *Киклопима ковачима*. Истина, сваки пристојан познавалац хеленске митологије би *Киклопе коваче* сместио поред вулкана, као што је учинио и Еурипид, који је по питању њиховог завичаја веома прецизан, прецизнији од Тукидида. И Тукидид их смешта на Сицилију али, за разлику од Еурипида, не каже тачно и где на Сицилију, која је највеће острво Медитерана. По свој прилици је Тукидид негде чуо да су Киклопи и Лестригони живели на

истом острву, па је сам дошао до закључка да је то могла бити само Сицилија, или је само следио Еурипида? Није спорно да је могло тако и бити, али не види се зашто само Сицилија? Вероватно се опет све ту врти око вулкана и Киклопа који су били ковачи. Ипак и неколико следећих античких аутора, које смо овде изабрали, такође указује баш на ово Медитеранско острво. Најпре и Страбонов цитат који смо већ више пута користили:

(1.2.9) *Хомеров наратив је заснован на историји. Он нам каже да су око планине Етне и Леонтинија живели Киклопи, а и да су извесни Лестригони негостољубиви према странцима*.

Страбон је досад најконкретнији. Не само да смешта Киклопе и Лестригоне на Сицилију, већ каже да су живели једни поред других поред Етне и Леонтинија. Леонтини је антички град у области данашњег градића Лентини, који се налази на 50 km јужно од Етне. У тој области Страбон проналази та оба народа која су утаманила већину Одисејевих људи, Киклопе и Лестригоне. Као што рекосмо, овде су нам важни Киклопи, а Лестригони кад дођу на ред. Страбон је знао за Тукидидов рад, али очито и за неке други, нама непознате, радови из којих и наводи тачну позицију ових, Тукидидових, домородаца Сицилије. Међутим, ни то што приписује Хомеру да су Киклопи и Лестригони живели на Сицилији, *не држи воду*. Једноставно, Хомер то нигде није рекао, ово је само Страбоново тумачење Хомера и ништа више. То би било све од Страбона, о овом *племену Киклопа*, али је постојао и после њега, ту и тамо, понеки антички писац који сматра Киклопе за племе, односно сматра их људима.

Један од њих, кога вреди поменути, је римски писац и граматичар Аул Гелије. Он је, у свом најпознатијем делу *Атичке ноћи*, помињао Киклопе на два места. Прво кад преноси аргументе других о чувеној расправи античког света да ли је старији Хомер или Хесиод, где не каже ништа битно за тему овог рада, тако да нас то не интересује. Други помен Киклопа је већ занимљивији, а ево и зашто:

(15.21) *Песници су Јупитерове синове назвали најизврснијим у вредности, мудрости и снази, на пример Еака, Миноса и Сарпедона; Нептунови синови, Киклоп, Керкион, Скирон и Лестригон, рекли су, били су најохолији и окрутни, а и страни свакој префињености, јер су извирали из мора*.

Могли би, дакле, закључити да је Киклоп, Посејдонов син, имао још три брата који су, као што то обично бива, постали родоначелници ових племена којима су владали. Не каже где су живели, али тако излази да су Хомерови Полифем и Антифат онда били синови Киклопа и Лестригона, а унуци Посејдона. Према томе би било сасвим могуће да су живели на истом острву, мада, ако се ради о племенима, то не мора нужно бити Сицилија јер се та племена никако не могу повезати са Етном. Можда су то била имена стварних племена, из неког давног времена, која су, на крају, завршила у митологији са обилним додатком маште, каквом митологија иначе и обилује.

Вредан помена је и један аутор из раног средњег века, који се бавио античким темама, а коме овде уступамо део простора. То је добро обавештени хроничар Јован Малала, аутор Хроника (*Χρονογραφία*). Он ту у највећем делу препричава садржај *Одисеје*, али понешто каже и што код Хомера не пише. Ево шта каже:

(5.114) *Мислим на Киклопа и Антифана и Полифема, синове рођене Сикану, краљу острва*.

(5.115) *Убили су приличан број Одисејеве војске, па је узевши сопствени брод отпловио одатле на други део острва, који је припадао Киклопу, планине Киклопије. Када је то сазнао, Киклоп је пошао против њега са својом пратњом.*
(5.116) *Тако је око вечери пустио њега и његове људе. Одмах по пуштању, Одисеј, уплашен дивљаштва овог човека, одмах је отпловио са те територије. Киклопи су напали ноћу. Не нашавши бродове, он је, у бесу, наредио да се камење баци у море како би се вратили на копно. Била је средина ноћи, мрак је прекрио земљу и море, па су, не знајући ова места, пришли другом делу острва, који је припадао Полифему, брату Киклопа и Антифата. Овај Полифем, сазнавши да је неко ноћу допловио и приближио се његовој територији, одмах је повео своју пратњу и ступио у битку са Одисејем. Борили су се целе ноћи и многи су пали на Одисејевој страни. Ујутру је Одисеј донео поклоне Полифему и пао му пред ноге, говорећи да је дошао лутајући изгубљен из тројанских места, вођен принудом таласа и набрајао му је све разне догодовштине и недаће које су му се догодиле. Овај Полифем је саосећао с њим и сажалио се. Узео је њега и његове људе код себе, све док није било прикладно за пловидбу. Полифемова ћерка Елпе постала је љубавно расположена према неком згодном човеку из Одисејеве посаде, по имену Леион. Када је дунуо повољан ветар, отели су је и кренули са Сицилије.*
(5.117) *Мудри Еурипид је објавио драму о Киклопу, који је имао три ока, што означава три брата, који саосећају један са другим, прате један другог... Одисеј је дошао са Сицилије на Еолска острва.*
Малала нас извештава да је Сикан, родоначелник првих становника Сицилије који су се по њему и прозвали и први краљ острва, отац *Киклопа, Антифата и Полифема*. Тиме оспорава тврдње Тукидида, да су Киклопи и Лестригони ту били први становници, а не Сикани. Ако је то што нам Малала преноси тачно, онда можемо закључити да се Сикан и доселио на острво једну генерацију пре *Тројанског рата*, па тако Одисеј сусреће његове синове. О сваком случају ту и Малала, кад говори о Киклопима, говори о племену овог имена. По њему је тај Полифем био брат Киклопа и Антифата, чију су кћерку Елпе отели и кренули са Сицилије. Међутим, да ни Малала није баш савим поуздан говори последњи цитат, у коме се позива на Еурипида и његовог *Киклопа*. Каже да је и Еурипид описао свог Киклопа са три ока, што није тачно! Еурипидов Киклоп има једно око, као и Хомеров, мада Киклопе са три ока митологија познаје, о чему смо и раније писали. Чак смо изнели и неке теорије о пореклу овог мита. Малала је, очигледно, чуо за Еурипидовог *Киклопа*, али се није потрудио, или није имао прилике да га прочита. Битно је да и из његових речи посредно можемо стећи утисак да су Киклопи и Лестригони били становници истог острва јер знамо да је Антифат, код Хомера, краљ Лестригона. Малала и каже да је то Сицилија, али видимо да нам ту не преноси историјску чињеницу, само и следи Еурипида на кога се позива. Сасвим је могуће да су и Киклопи и Лестригони становници истог острва, а то може, али и не мора, бити Сицилија. У игри су ту Сардинија и Корзика, бар са истом том вероватноћом као и Сицилија.
На крају поменимо још и Јована Цецеса, који у *Историје или Килијаде* каже:
(10.920) *Јер Сицилијанци су се, у далекој прошлости, звали Киклопи, када нису знали за поморска пловила, а убијали би из страха оне странце који су на њи-*

хову територију стигли бродовима, Да странци не заузму њихову земљу.
(10.940) *Дакле, када су Киклопи напали своје суседе Лестригоне, Лестригони су их, као што сам рекао, побили све, осим једне групе, о којој сам говорио*.
Као и Тукидид, Цецес тврди да су се Сицилијанци у далекој прошлости звали Киклопи. Разлика је само што Тукидид тврди да су ови Киклопи посебно старо племе, док Цецес слика Киклопе по *Одисеји* али користи Тукидидову локацију. Тек, према Цецесу, може бити могуће и да су се Сикани некад звали Киклопи, што Тукидид искључује али Малала не. Према последњем наводу, јасно је и да су Киклопи и Лестригони Сицилијанци, а и да су ту у питању племена која су ратовала међусобно. Ако су већ ратовали међусобно, онда су и живели близу једни другима, а то што их антички писци смештају на Сицилију има везе и са митологијом. Конкретно са *Киклопима ковачима*, који редовно иду уз вулкан Етну, јер за друге вулкане Хелени нису дуго времена знали. Тако да би могли узети од античких писаца да су Киклопи и Лестригони живели на истом острву и ништа више од тога. Нисмо сигурни да је била баш Сицилија, ма шта рекли антички писци. Кад одредимо завичај Лестригона, онда би могли у тој области потражити и Киклопе. Ипак, да пробамо, пре тога, пронаћи Киклопе на основу Хомерових речи.
Шта тражимо на основу Хомеровог описа? Тражимо један мањи залив у већем заливу, где је пристала Одисејева флота. Више луке постојала је пећина испред које има извор. Данас извора можда више и нема али пећина мора постојати. У близини је пространа равница којом се простире квалитетна и обрадива земља, погодна за ратарске културе. Сетимо се и да ово прича Одисеј који је са кршне Итаке, па му тако сваки већи комад земље изгледа као житородно поље. Ту не може бити далеко ни неко брдо, јер су ишли у лов на дивље козе, што је, како смо закључили, било на острву Киклопа. Козје острво, које Хомер смешта *ни близу ни далеко од луке*, се морало видети негде са обале. Можда са самог жала или са неког узвишења? Пећина више луке и Киклопова пећина, близу обале, нису биле једине пећине у делу где су пристали јер Одисеј и прича да Киклопи живе у пећинама. Место на Медитерану које има највећу вероватноћу јесте оно са највећим бројем пећина по квадратном километру. Да сузимо нашу потрагу и не истражујемо баш цели Медитеран, определили смо се већ и за три највећа острва на целом Медитерану: Сицилију, Сардинију и Корзику. Разлог су и оне тополе које расту поред извора, а које и Хомер помиње. Тако закључујемо да је морало бити у питању неко веће острво, или мање острво близу копна где има и река, да би семе тополе могло доспети на острво. Идентичан случај помиње Хомер описујући извор на Итаци, који је био окружен тополама. Итака и нема река али овај извор је свега 32 km далеко од ушћа реке Ахелој на копну, одакле је источни ветар лако могао пренети семе тополе. Наравно, не само тополе, али је топола прва међу њима јер је њено семе обавијено папрјастом структуром, па га тако ветар може носити десетинама километара. Семе топола које расту и око извора на Итаци је дошло преко мора са реке Ахелој, док је и за овај извор испред пећине, на острву Киклопа, морало и доћи већ са некакве реке која није могла бити далеко. Наиме, ако су Киклопи и Лестригони заиста живели на том истом острву, онда је то морало бити неко веће острво које има реке. Једина су острва, западно од Итаке, која задовољавају тај услов: Сицилија, Сардинија и

Корзика. Друга немају река, па тако морају отпасти. Од тих поменутих острва најгушћу концентрацију пећина, близу мора, има Сардинија и то у средишњем делу острва са обе његове стране. Како са истока, тако и са запада. Али највећа концентрација пећина је ипак на западу острва и то на рту Каћа (Capo Caccia). На овом рту има девет пећина на приближно пола квадратног километра, што је истовремено највећа густина пећина на целом Медитерану. Тако да би место попут овога избило у први план чак и да нисмо поверовали Хомеру да се ради о острву. Наиме, ове густине, од 18 пећина по квадратном километру, нема ни приближно негде другде на Медитерану, па ћемо од тога почети. Поменути рт и полуострво, је данас, део парка природе Порто Конте (Porto Conte), а који се налази десетак километара северозападно од града Алгеро, а на западној обали Сардиније. Поред пећина, од којих већина показује трагове људског битисања, на овом полуострву, остало се савршено уклапа у Хомеров опис. У заливу, тог истог имена као и парк природе, налази се више мањих залива. Управо први од њих са западне стране садржи један још мањи залив са луком у којој лађама не треба вез. Баш као што нам Хомер и описује. Ту је и данас мања лука, из које бродови возе туристе до Нептунове пећине. Пећина је и туристичка атракција, једна од 9 поменутих, а, које ли случајности, зове се баш по Нептуну. Нептун је римско име Посејдона, бога мора који је отац Киклопа Полифема. Да ли ова пећина случајно носи то име или ју је неко некад повезао са Киклопима, тешко да ћемо икад сазнати, али ништа не можемо и категорички искључити. Пећина можда има и више од 9, али 9 их је писац ових редова успео пронаћи уцртаних по разним картама. Занимљиво је да ниједна нема уцртаних и свих девет, па их тако може бити и више. Залив у који је пристала Одисејева ескадра носи назив Обала Драгунара (Cala Dragunara), а улаз у залив је широк око 90 m. Залив је и исто толико дубок, док је на обали ширина свега 30 метара. Данас се ту налази купалиште и мањи док за бродове, таман за Одисејеву флоту од 12 бродова као безбедно сидриште. Досад се све уклапа у Хомеров опис, само још и да нађемо да ли повише луке има каква пећина и има ли још негде близу и какво острвце на ком би могле живети козе. За извор се после 3.000 година не надамо да још постоји јер подземне воде мењају своје токове па би то било заиста и превише оптимистички, очекивати још и извор. Али, зато пећину можемо лако пронаћи *више луке*, како Хомер и каже. На надморској висини од 23 метра југозападно од луке, на удаљености од стотинак метара налази се лепа пећина истог имена као и обала. Зове се Драгунара и веома је важан крашки систем. Она има веома дубоко унутрашње језеро са слатком водом на површини, која након неколико метара постаје бочата и слана, а у случају јаке кише и на већим дубинама. Због овог аспекта пећина је миленијумима била место снабдевања свежом водом, а људи су је посећивали од праисторије. Потврда су бројна открића крхотина и посуда од теракоте, а постоји могућност да је та пећина некад била и гробно место, о чему сведоче бројне пронађене људске кости. Донедавно је ту био и гарнизон Ратне морнарице, са пристаништем и зградом за снабдевање ратних бродова. Унутрашње језеро има дубину од неких 40 метара, са бројним танким и дугим сталактитима. Уз велике потешкоће, због транспорта опреме, могуће је ронити и на овом, прилично спектакуларном, месту али у пратњи стручних подводних спелеолога из локалне спелео-ронилачке групе. Превише очигледно

је да ово што знамо о пећини сасвим одговара Хомеровом опису, јер је пећина вишемиленијумски резервоар слатке воде и као таква право место где Одисеј и његови морнари могу пронаћи свежу воду. Да ли су узели воду из саме пећине или је заиста постојао некакав извор поред пећине, поред којег расту тополе, и није толико важно. Ако је стварно постојао извор, могуће да је оставио каквог трага који би се могао пронаћи још и данас ако би мало зачепркали по околној вегетацији. У сваком случају, проналазак пећине више луке, у којој се Одисеј и снабдева водом, већ показује да Хомер није измишљао географију *Одисеје* већ и описује стварни свет. Постоји и место које би могло бити Козје острво, то је оближње острво Форадада. Одисеј би га лако видео кад продужи од ове пећине Драгунара још око 130 метара узбрдо, све до видиковца који је на 50 m висине. То је претежно каменито острво, данас јесте оскудне вегетације, дужине 400 m и ширине око 100 m. Острво има пећину коју зову Паломби, удаљено је 300 m од обале, што је раздаљина коју козе могу препливати. Тако је и ова Хомерова прича реална, а показује да разумемо шта заиста каже јер на Козје острво нису ишли него су ловили козе на острву Киклопа. Као што знамо, клима је, у доба Одисеја, била влажнија, па је тако и ово острво морало бити богатије биљним светом. И сам Хомер каже да Дивова киша условљавала да све расте, а овај део је, очигледно, био богат и изворима, па није искључено да је неки од њих био и на овом Козјем острву. Острво јесте доста кршевито, није погодно за људе, али је зато баш онакво какво козе воле. Тако да вероватно песник није и опевао два догађаја, него један, али се можда понеки стих изгубио. Није, наравно, није ни искључено да су то била два места, али се географија, ипак, укалапа у то једно. Тако можемо остати при констатацији да је то Хомерово Козје острво било ово острвце, данашња Форадада, које је на западу Сардиније, њеног рта Каћа. Тек мало северније, око 4 km од Фордаде, је острвце Пиана, 600 m дуго и око 200 m широко, које је богатије вегетацијом и ближе копну него Форадада. Пиана је 115 m од обале и козе би још лакше могле препливати преко. Ни оно није било погодно за људско насеље, али козама сасвим одговара. Како не знамо шта код Хомера значи *ни близу ни далеко*, можемо га узети у обзир као реално могуће место. Острво се одлично види са највишег врха полуострва Монте Тимидоне, високог 361 m. На ово брдо су Одисеј и његови људи могли ићи у лов на козе, јер је само брдо доста зелено и погодно за планинске дивље козе. Дивље козе живе у стадима која броје и до 500 јединки. У стадима су женке са младунцима и млади мужјаци, док су зрели мужјаци увек самотњаци. Тако Одисеју нису ни требале нимфе да им догнају козе, већ су, просто, и наишли на стадо. Хомер је употребио нимфе као украс у свом *епу* али је, у суштини, опет опевао и догађај који се могао десити, лов на планинске козе. Поред лова на козе, уклапа се још и опис земље као *глатке и масне*, на којој је жито и винова лоза које све напаја Дивова киша. Наиме, на непун километар од поменутог врха простире се једна висораван око 30 km у дужину и око 20 km у ширину, која обилује том земљом какву Хомер, кроз лик Одисеја, описује. На висоравни се нађе покоје брдо али је њен највећи део обрадива земља на којој се и сад гаје ратарске и повртарске културе. Додуше, није ни ова земља баш чернозем али поредећи је и са посном Итачком земљом, какву познаје Одисеј, као да јесте. Поново се ту потврђује да смо на правом месту јер се и овај Хомеров опис потпуно слаже са стварношћу.

Завичај Киклопа смо очигледно пронашли, остаје само да видимо можемо ли и пронаћи која је, од тих девет пећина, она у којој живи Полифем. Можда се и ту може макар сузити избор, ако већ не бисмо могли бити прецизни? На картама 32-35 и сликама 30-34, у прилогу, приказане су горе описане позиције.
Одисеј одлази Полифему једним бродом из луке у којој су пристали и све што треба је да нађемо то место где је његов брод могао пристати, али са погодном насељивом пећином у близини пристана. Као што Хомер каже, пећина је била у близини обале. Ипак, та нам информација слабо вреди јер су све пећине, сем пећине Драгунара, близу обале или на самој обали. Међутим, већ са местима за пристајање смо знатно боље среће јер њих скоро и да нема, осим једног. То се место налази око 1,5 km јужније од обале Драгунара, на којој се налази остатак Одисејеве флоте. Једино су ту могли пристати, а то место се налази близу оног места на ком почињу степенице за Нептунову пећину. Али, ту осим Нептунове постоје и пећине које су ближе месту пристајања, има их чак четири. Но, ни ту немамо дилему јер су три од њих погодне само за рођење, а Италијани их зову Grotta Pizzi e Ricami, La grotta della Madonnina и Grotta di Nereo. Ову последњу зову по морској старини Нереју, митском оцу Нереида. Тако немамо дилему па нам преостаје само Зелена пећина (Grotta Verde) која је налази на око 200 m од места где је Одисеј могао пристати са својом лађом. Ово је друга по важности пећина, после Нептунове, на овом рту, а налази се на његовој источној страни. Пећина поседује огроман живописан улаз који се налази на надморској висини од око 30 метара, близу стрме обале. Цела пећина је веома интересантна већ и са геолошког, натуралистичког и археолошког становишта, пошто је некада у праисторијско доба — процењује се да је пре најмање 7000 година — пећина већ била насељена људима који су овде тражили заклон. На зидовима се још и данас могу препознати графити и неспорни знаци људског присуства; цртежи које многи, још увек, сматрају обавијеним мистеријом, који остају без ваљаног објашњења. Природно светло које продире у широки улазни хол, омогућава и раст зелених маховина и лишајева на стенама. Ово је карактеристика која је и дала име овом месту. Јасно се уочавају импозантни сталагмити, који су високи најмање двадесетак метара, а настављајући даље ка крају пећине, стижете и до њеног подводног дела, где су пећински рониоци открили људске остатке, неке трагове античких гробова, па чак и неолитских ваза. Зелена пећина касније је и преименована у *Пећину олтара*, јер су морнари, у овој пећини, изградили мали олтар посвећен Светом Еразму, њиховом заштитнику, још у петнаестом веку. Према Хомеровом опису, ово би могла бити Полифемова пећина, а све дрвеће које помиње расте на острву: храст, бор, ловор, врба или конопљика и наравно топола, коју помиње поред извора. Сардинија је станиште више врста бора, а и храста, како плутњака тако и црнике. Храста лужњака нема на Сардинији, али Хомер свеједно не разликује храстове. Можемо знати и одакле је семе тополе доспело до извора поред пећине Драгунара, са оближње реке удаљене неких 11 km према истоку. Ова река је близу града Алгера, а зове се Барка. Тако смо, по ко зна који пут, поново све пронашли само према Хомеровом опису. Остаје да проверимо да ли је стварно постојао народ који, крајем бронзаног доба, живи у пећинама и издржавао се од пљачке и гајећи стоку.
Узевши у обзир недостатак информација, ово делује као немогућа мисија. Но,

ипак није баш сасвим тако. Наиме, Сардинија је позната и као завичај народа Нураги, који је био назван по карактеристичним грађевинама које се сматрају симболом аутохтоне сардинијске културе. Овај назив вероватно да и потиче од сардинијског назива за бројна места као што су: Нурра, Нурри, Нурру, што и има корене у изразу за гомилу камења или отвор у земљи – нурра. Нураги су обавезно грађени на месту одакле се пружа поглед далеко на све стране и увек су имали облик ваљкастог торња који је налик на кошницу. Бројни су виши од 20 метара и били су вешто грађени од слаганог камена без везива (сувозид) јер нису имали темеље, а знали су бити тешки и по неколико тона. Њихова намена никада није са сигурношћу утврђена, тако да постоје бројне претпоставке: док неки мисле да су служили само као светилишта, неки други им дају функцију насеља, владарске резиденције, војних упоришта, свечане дворане, или и више функција. Но, свима им је заједнички положај на стратешким местима са којих се лако управљало околином. Најновија теорија је да су ти сардинијски нураги били независна места, градови-државе (попут грчких полиса), који су чинили и савез, а градњом ових цитадела делили су ову територију између себе. Данас је остало око 8.000 нурага, на северозападном и средишњем јужном делу острва иако се претпоставља да их је некада било преко 30.000. Од сачуваних је свега неколико научно истражено. Распоред нурагских племена могуће је видети на картама 36 и 37 у прилогу, а две њихове грађевине су на сликама 35 и 36. Ту се може видети да се нурагска племена деле на три главне групе: Корсе, Баларе и Јолеје или Илијане (касније и Диагесбес). Јолеје су, према античким писцима, били хеленски колонисти, предвођени Херакловим нећаком Јолајем по којем су се и назвали. На јужној Корзици, се у 2. миленијуму пре нове ере, развила тореанска цивилизација временски упоредо с нурагијском на Сардинији, а нас управо овај период и занима. Иако се овде и бавимо Сардинијом, важна нам је и ова цивилизација која је самоникла на Корзици. Важна је само због племена Корси које је на крајњем северу Сардиније, како се види на карти. Једно племе Корса се звало Лестикони или Лестригони, баш као што их зове и Хомер. По имену би се рекло да потичу са Корзике али о томе ће бити речи касније. Прво да завршимо са Киклопима.

Ако погледамо карту у прилогу видећемо и да се место где се Одисеј искрцао налази на територији Балара. Као што већ и знамо, Балари су били једна од три главне групе међу племенима Сардиније. Њихова тачнија географска локација види се на приложеним картама које су и сачињене према античким ауторима, хеленским и римским. Засад нас највише занима шта можемо наћи о Баларима али не смемо занемарити ни друге две племенске групе на Сардинији. Зато да наведемо историју овог острва из пера неколико античких аутора, а почећемо од Диодора са Сицилије и његове *Историјке библиотеке*:

(4.29.1) *Након што је Херакле извршио своје Задатке, бог му је открио да би било добро да, пре него што пређе у друштво богова, пошаље своје синове, које су му родиле Теспијеве кћери, пошаље као колонисте на Сардинију. Пошто су они још били прилично млади, одлучио да са дечацима пошаље свог нећака Јолаја. Сада нам се чини да је неопходно да прво говоримо о рођењу дечака, да бисмо могли јасније да изнесемо шта треба рећи о колонији. Теспије је по рођењу био угледан Атињанин и син Ерехтејев, а био је краљ земље која носи ње-*

гово име и бројне жене су му родиле педесет кћери.
Град којим је владао био је Теспија у Беотији.
(4.29.3) *А када је Херакле још био дечак, али је већ имао изузетну телесну снагу, краљ је силно желео да његове кћери од њега рађају децу. Због тога је позвао Херакла на ритуал жртвовања и пошто га је сјајно угостио, послао је и своје кћери једну по једну к њему. Херакле леже са свима њима, све их обремени и тако постаде отац педесет синова. Сви ови синови су узели исто име по Теспијевим кћерима, а када су постали мушкарци, Херакле је одлучио да их пошаље на Сардинију да оснују колонију, како је пророчиште заповедило. Поход је био под општом командом Јолаја, који је пратио Херакла практично у свим његовим походима. Зато му је Херакле поверио бригу о Теспијадама и оснивање колоније. Од педесет дечака, двојица су и даље живела у Теби, а њихови потомци, кажу, били су почаствовани све до данас, а седморо у Теспији, где су и њихови потомци, кажу, били главни људи града све до новијег времена.*
(Колонизовало је Сардинију, дакле, само њих 41 јер их је 9 остало у Беотији.)
(4.29.5) *Све остале Теспијаде и многе друге који су желели да се придруже оснивању колоније Јолај је повео са собом и отпловио на Сардинију. Овде је у борби савладао староседеоце и поделио најлепши део острва на парцеле, посебно земљу која је била равница и која се до данас зове Јолеј. Када је обрадио земљу и засадио је вођним дрвећем, направио је од острва предмет спора; на пример, стекао је толику славу због обиља својих плодова да су касније Картагињани, када су постали моћни, пожелели острво и суочили се са многим борбама и опасностима да би га поседовали. Али писаћемо о овим стварима у вези са периодом коме припадају.*
Највећа равница на Сардинији је на југу острва, а баш јужне делове су заузели Јолеји. Тако да би и ова Диодорова прича могла имати смисла.
(4.30.1) *У време које разматрамо, Јолај је основао колонију, и позвавши Дедала са Сицилије, саградио је, преко њега, многа велика дела која постоје до данас и која се по свом градитељу називају Дедалеја. Такође је дао изградити велике и скупе гимназије и успоставити судове и друге институције које доприносе просперитету једне државе. Штавише, Јолај је народ колоније назвао Јолеји, називајући их по себи, а Теспијаде су пристале на то и указивали му част као оцу. У ствари, његово поштовање према њима навело их је да гаје тако љубазно осећање према њему да су му дали као титулу име које се обично даје за родоначелника једног народа. Следствено томе, они који у касција времена приносе жртве овом богу ословљавају га Оцем Јолајем, као што то чине Персијанци када се обраћају Киру.*
Према Диодору, Јолај је у колонији успоставио све атрибуте који красе, за оно време, модерну и просперитетну државу. Мада знамо да гимназија тада није ни могло бити не можемо му замерити ову малу непрецизност.
(4.30.3) *После овога Јолај је, по повратку у Хеладу, отпловио на Сицилију и провео доста времена на том острву. А у то време неколико од оних који су с његовим друштвом обилазили острво остадоше на Сицилији због лепоте земље. Сјединивши се са Сиканима населише се на острву, посебно поштовани од домородаца. Јолај је такође добио велику добродошлицу, а пошто је многим људима доделио добробит, био је почашћен у многим градовима са светим об-*

ластима и таквим одликовањима која се додељују херојима. Али једна необична и запањујућа ствар се догодила у вези са овом колонијом на Сардинији, јер им је бог рекао у једном пророчанству да сви који се придруже овој колонији и њихови потомци треба да остану заувек слободни људи. Догађај у њиховом случају је наставио да буде у складу са пророчиштем чак и до нашег времена. Јолај се, у повратку, задржава на Сицилији и његови људи који су ту и остали сједињују се са Сиканима. Нема никаквих Киклопа нити Лестригона, оних које Тукидид помиње као прве становнике острва. Само Сикани. Ако се и поменута колонизација стварно десила, онда је и била у Хераклово време, односно једну генерацију пре *Тројанског рата*. Тако да је и Одисеј на Сицилији могао срести само Сикане, никог другог. Још један аргумент да никаквих Киклопа није било на Сицилији. Да је било, први који би то морао чути, макар само и као легенду, је управо Диодор, рођени Сицилијанац.

(4.30.5) *Јер људи у колонији су током дугог времена варваризовани, пошто су варвари који су учествовали у колонији изнад били бројнији од њих, па су се и удаљили у планински део острва и настанили у суровим и неплодним крајевима и тамо, навикавајући да живе од млека и меса и узгајају велика стада, нису ни имали потребу за житом. Изградили су себи и подземне настамбе, и проводећи живот у таквим ископаним домовима избегли су опасности које доносе ратови. Као последица тога, Картагињани у ранијим данима и Римљани касније, упркос многим ратовима које су водили са овим народом, нису постигли свој циљ. Што се тиче Јолаја, дакле, и Теспијада и колоније која је послата на Сардинију, бићемо задовољни оним што је речено, и наставићемо причу о Хераклу од тачке на којој је наш извештај стао.*

Један део се очигледно, током дугог времена, сродио са бројнијим домороцима као што Диодор и каже. То значи да је, у време Одисејевог доласка, ту морало бити пелашких колониста, који су говорили истим језиком којим и Одисеј. Не би било немогуће и да су се неки вратили и населили на Крфу, као што Хомер каже да је Феачане довео Науситој из земље Хиперије, оне где су их нападали Киклопи.

(4.82.3) *Даље смо обавештени да је Аристеј оставио потомке на острву Кеос, а затим се вратио у Либију, одакле је уз помоћ своје мајке нимфе кренуо и искрцао се на острво Сардинију. Овде је направио свој дом, и пошто је волео острво због његове лепоте, засадио га је и обрадио, док је раније било пустош.* Ту Диодор помиње да је неки Аристеј из Африке био тај који је први од острва направио култивисано земљиште, док је то раније прикачио Јолају. Диодор ту прича о Сардинији и у 5. књизи али углавном понавља оно што је већ рекао са незнатним изменама. Занимљиво је што ту даје још и број становника острва.

(5.14.3) *На овом острвском земљишту расте и шимшир у великом изобиљу и одличног квалитета, и због тога је острвски мед сасвим горак. А острво је и насељено варварима који имају језик који је другачији од других и тешко разумљив, а има их више од тридесет хиљада.*

(5.15.1) *Уз Кирну се налази острво које се зове Сардинија, а по величини је оно приближно једнако Сицилији и насељено је варварима који носе име Јолаја и за које се сматра да су потомци људи који су се ту населили заједно са Јолајем и Теспијадама. Јер у време када је Херакле обављао своје чувене Задатке, имао*

је много синова од Теспијевих ћерки, које је Херакле послао на Сардинију, према извесном пророчанству, пославши значајну силу састављену и од Хелена и од варвара, нареди да се оснује колонија. Јолај, Хераклеов нећак, био је задужен за подухват и заузевши острво основао је на њему значајне градове, а када је поделио земљу на парцеле, назвао је народ колоније по себи Јолеји. Подигао је и гимназије и храмове богова и све остало што доприноси усрећивању живота човека. Споменици на то остају и до данас, пошто тамошње најлепше равнице добијају име по њему и зову се Јолеја, а цео народ сачувао је до данас име које су узели од Јолаја.

(5.15.3) *Сада је пророчиште, у вези са колонијом, садржало и обећање да ће учесници ове колоније задржати своју слободу за сва времена и заиста се догодило да је пророчиште, супротно ономе што би се очекивало, сачувало аутономију за до данас непоколебљиве староседеоце. Тако Картагињани, иако се њихова моћ проширила далеко и покорила острво, нису били у стању да поробе његове некадашње поседнике, али су Јолеји побегли на безбедно у планински део острва и изградили подземне настамбе. Овде су узгајали многа стада која су их снабдевала храном у изобиљу, тако да су могли да се издржавају на исхрани млека, сира и меса. Пошто су се повукли из равничарске земље, избегавали су тешкоће које прате тај положај, већ су се кретали преко планинског дела острва и водили живот који није имао тешкоћа, тако што су наставили да користе храну која је горе поменута.*

(5.15.5) *И премда су Картагињани много пута ратовали против њих са значајним војскама, ипак због грубе природе земље и тешкоћа да се изборе са њиховим ископаним становима, људи су остали непоробљени. Најзад, када су Римљани освојили острво и често ратовали против њих, остали су непокорени од непријатељских трупа из разлога које смо навели. У раном периоду, међутим, Јолај се, након што је помогао у успостављању колоније, вратио у Хеладу, али су Теспијади били главни људи острва током многих генерација, све док на крају нису били протерани у Италију, где су се населили. Маса колониста који су остали постали су варвари и бирајући најбоље међу домороцима да им буду поглавице, задржали су своју слободу све до наших дана.*

Диодор пише да је Сардинију запљуснуо један талас колониста из Хеладе, које је предводио Јолај, нећак славног Херака. Након што је овде основао колонију и заузео најбољу земљу, у јужном делу острва, он се враћа натраг у Хеладу али остаје неко време на Сицилији. Хераклово време, кад се ово дешава, јесте доба кад Хелени још нису формирани као народ, него се ради о Пелазгима, из доба критско-микенске цивилизације. Ови пелашки колонисти, на Сардинији, били су временом варваризовани, како нам каже Диодор, јер је варвара било много више. Јолеји, који су се тако прозвали по свом вођи који их је довео на острво, заузимали су већи део острва почевши од југа према северу. Подручје које су заузимали види се на карти у прилогу. Да Диодорово сведочење о поменутој колонизацији није без историјских основа сведочи и археологија јер су познате везе критско-микенске цивилизације са Сардинијом. Пронађени су и предмети са Крита на Сардинији, али и обратно, док су неки предмети произведени ту на Сардинији пронађени чак на Кипру. У новије време, кажу, да су пронађени и у Сирији али то писац ових редова није имао могућности проверити. Мада, није

Сирија много даље од Кипра, па ако их је већ било на Кипру зашто да их не би било и у Сирији! Оно што је нама најинтересантније, са становишта теме овог рада, је да у Одисејево време, дакле, генерацију после Херакла, могло бити и становника пелашког порекла на Сардинији. Наравно, истог порекла је био сам Одисеј, па је тако могло бити становника острва Сардиније који су и говорили истим језиком. Наравно, ако је некакве колонизације ипак било што није посве немогуће без обзира ко ју је предводио. Наиме, Хелени су највећи број легенди о оснивању градова повезивали са Хераклом, па тако и оснивање ове колоније. Након Диодора и његовог надасве корисног сведочења о Сардинији, узећемо и нешто од Страбона. Он, у својој *Географији*, даје можда и кључни податак:

(5.2.7) *Кирна Римљани називају Корзику; слабо је насељена, кршевита и у многим деловима потпуно неприступачна, тако да су планинци, који живе од пљачке, дивљији од дивљих звери. ..... Према другима, обим Кирна се каже да је око 1200 стадија, а Сардиније 4000. Велики део ове последње је храпав и немиран; други велики део је плодан за сваку производњу, а посебно за пшеницу. Има много градова, неки су значајни, као што су Каралис и Сулчи. Међутим, постоји зло, које лоше утиче на плодност ових места, јер је током лета острво нездраво, посебно у најплоднијим областима. Поред овога, често га пустоше планинци, које зову Диагесбес, који су се раније звали Јолеји. Јер се каже да је Јолај довео овамо неке од Хераклове деце и учврстио се међу варварским поседницима острва, који су били Тирени. Након тога су Феничани из Картагине постали господари острва и, уз помоћ становника, водили рат против Римљана, али након пропасти Картагињана Римљани су постали господари свега. Постоје четири народа планинаца, Парати, Сосинати, Балари и Аконити. Ови људи живе у пећинама. Иако имају нешто обрадиве земље, занемарују њену обраду, радије ће да пљачкају оно што нађу да обрађују други, било на острву или на континенту, где се окомљују, посебно на Писате. Послати управитељи [на Сардинију] им се понекад опиру, али их понекад и остављају на миру, јер би било прескупо одржавати пешадију на овом нездравом месту. Они, међутим, прибегавају лукавству, и користећи се обичајима варвара, који увек одржавају велику светковину неколико дана након повратка са пљачкашке експедиције, они тада нападају и многе заробе. Овде има овнова који уместо вуне имају длаку која личи на козу, које зову мусмони, а становници праве корзеле од њихових кожа. Они се такође наоружавају пелтом и малим мачем.*

Страбонови планинци, на Корзици и на Сардинији, баш одговарају Хомеровом опису Киклопа. Једино што Страбон не каже да су били горостасне величине, а што је песник вероватно додао како би свој *еп* учинио интересантијим. Тако да планинце на Сардинији Страбон сматра Јолејима, што ови Парати, Сосинати и Аконти заиста и јесу. У њих убраја још и Баларе, који нису Јолеји али и живе у планинским областима. У областима која настањују поменута племена постоји највише пећина на целој Сардинији. Јолеји су, према Диодору, побегли негде у планине од Картагињана и тамо живели у својим земуницама. Међутим, знамо да се то десило неколико векова после *Тројанског рата*, па тако и није од неке превелике важности за ово истраживање. Иако Страбонови планинци поседују обрадиву земљу, погодну за жито, не обрађују је јер радије живе од пљачке. То

је исто као што Хомер описује земљу Киклопа који живе у пећинама, као што и Страбон приписује планинцима. И особина планинаца је да нападају суседна племена због пљачке одговара опису Киклопа у причи Феачана. Науситоја за којег Хомер каже да долази из земље Хиперије из које је довео народ јер су их Киклопи нападали, можемо препознати као краља народа који су ти планинци нападали. У овом делу Сардиније, не само да има највише настањивих пећина, него и постоје настамбе издубљене у стенама од којих се неке и данас користе. Додуше, највише као помоћне просторије али су израђене давно, пре неколико миленијума, кад су сигурно биле коришћене за становање. Тако би и Хомерови Киклопи најпре могли одговарати народу Балара, једном од трију народа који чине цивилизацију Нурага на Сардинији.

Баларе, који одговарју Хомеровим Киклопима, помињу и римски писци. Тако историчар Тит Ливије (Titus Livius; (-59)-(+17)), у својој *Историји Рима* каже:

(41.6) *Од Т. Аебутиуса, који је командовао на Сардинији, стигла је вест о озбиљном нереду на том острву. Јолеји су, заједно са Баларима, извршили инвазију на покрајину која је била у миру, а због ослабљеног стања војске и великог броја људи који је умро од куге, није се могао пружити отпор. Дошли су и изасланици са Сардиније са истом причом; молили су сенат да у сваком случају пошаље помоћ градовима. Било је касно за спасавање поља. Конзулима је било остављено да одлуче какав ће одговор дати овим посланицима и да се позабаве целокупним стањем ствари на Сардинији.*

(41.12) *Други конзул, Тиберије Семпроније, био је подједнако успешан на Сардинији. Умарширао је у Јолејску земљу и открививши да је велика војска Балара притекла у помоћ Јолејцима, водио је жестоку битку са два племена. Непријатељ је разбијен, натеран у бекство и протеран из свог логора, а убијено је 12. 000 људи. Конзул је наредио да се сво оружје сакупи следећег дана и баци на једну гомилу. Затим их је спалио као жртву Вулкану. Победничка војска се повукла у зимовнике у пријатељским градовима.*

Према Ливију, Балари и Јолеји били савезници у побунама против Рима, а како их историчари увек помињу одвојено, значи да су били два различита народа. Можда и само различита племена али то је нешто мање вероватно. Но, ко год били живели су на Сардинији, што нам је једино важно. Били су уједињени у борби против освајача, а побуна о којој пише Ливије десила се 177. старе ере.

Све три групе народа које су живели на Сардинији помиње Плиније Старији, у својој *Природној историји*:

(3.13.3) *Најславнији народи овог острва су Јолеји, Балари и Корси;*

Од античких аутора, а у вези Сардиније, вредно би било поменути и хеленског путописца и географа Паусанија, који се, у свом делу *Опис Хеладе*, дотиче још и Сардиније. Ево шта он интересантно каже:

(10.17.1) *Од не-Хелена на западу, народ Сардиније је послао бронзану статуу онога по коме су названи. По величини и просперитету Сардинија је једнака најславнијим острвима. Како су му староседеоци дали име, не знам, али они Хелени који су тамо пловили да тргују звали су га Ихнуса, јер облик острва веома личи на човечији отисак (ихнос). Дужина му је хиљаду сто двадесет стадија, а ширина четири стотине двадесет.*

Ако су некакви не-Хелени живели на западу острва, онда је и негде на другим

странама морало бити и Хелена, једино што Паусаније не каже где. Острво су, каже, хеленски трговци звали Ихнуса, а време на које се односи ова трговина није наведено. Тако не знамо да ли Паусаније ту мисли на критско-микенски период, за који постоје археолошке потврде о поменутој трговини или баш на стварни хеленски период. Наиме, антички писци често становнике из периода док Хелени нису били формирани као народ називају Хеленима, мада се овде и најчешће ради о Пелазгима. Таква пракса је присутна и у наше време. Примера ради, *Тројански рат* често именују и као *Грчко-тројански рат*, што је потпуно погрешно јер никакви Грци (Хелени) нису постојали у то време.

(10.17.2) *Кажу да су први морнари који су прешли на острво били Либијци. Њихов вођа је био Сард, син Макерида, Макерида којег су Египћани и Либијци прозвали Херакле. Сам Макерид је био слављен углавном због свог путовања у Делфе, али је Сард био тај који је довео Либијце до Ихнусе, а по њему је острво преименовано. Међутим, либијска војска није протерала домороце, који су своје освајаче примили као насељенике под принудом, а не добровољно. Ни Либијци ни староседеоци нису знали да граде градове. Живели су у раштрканим групама, где им је случај нашао дом у колибама или пећинама.*

У овом цитату Паусанија наводи како је острво добило име Сардинија. Тако се зове према имену Макеридовог сина Сарда, који је овде колонизовао Либијце (Африканце). Ови колонисти били су добро прихваћени од домородаца али као избеглице, а ни дошљаци нису нападали староседеоце. Ни једни ни други нису знали да граде градове него су живели по колибама и пећинама, исто као што су Страбонови планици и Хомерови Киклопи, за које је веома вероватно да су у питању Балари. Занимљиво је приметити да је из имена Макеридовог сина Сарда, српски историчар Јован И. Деретић могао извући тог инкриминисаног Серба Макеридовог јер је, по њему, Сард исто што и Серб. Додуше, Паусаније каже да је Макерид био либијски Херакле, док Деретић исто каже за његовог сина Сарда. Но, ово је само успутно запажање и нема везе са темом овог рада.

(10.17.3) *Годинама после Либијаца, на острво су из Хеладе дошли Аристеј и његови следбеници. За Аристеја кажу да је био син Аполона и Кирене, а кажу да је, дубоко ожалошћен судбином Актеона и узнемирен подједнако Беотијом и целом Хеладом, мигрирао на Сардинију.*

Овде Паусанија помиње некакву хеленску колонизацију, која се десила након што су Сардинију колонизовали Либијци. Кад се десила не знамо, нити се тај податак може пронаћи код других античких историчара. Писац ове књига не зна ништа о поменутој колонизацији.

(10.17.4) *Други мисле да је и Дедал овом приликом побегао од Камика, због инвазије Крићана и учествовао у колонији коју је Аристеј повео на Сардинију. Али је бесмислица мислити да је Дедал, савременик Едипа, краља Тебе, учествовао у колонији или било чему другом заједно са Аристејем, који се оженио Аутоном, Кадмовом ћерком. У сваком случају, ни ови колонисти нису основали ниједан град, јер мислим да ни бројчано ни по снази нису били способни за тај задатак.*

Ако је вођа ове колонизације Аристеј заиста био ожењен Кадмовом кћерком, онда је ова колонизација морала бити знатно пре *Тројанског рата*, а Сардова је била још старија од ње. Обе су колонизације онда биле и доста старије од оне

Јолајеве, коју помињу Диодор са Сицилије и Страбон. Тако изгледа да је ту на острву могло бити потомака колониста пелашког порекла и то из два таласа у различитим периодима. Онда је на Сардинији, по свој прилици, могло бити и становника са којима је Одисеј могао говорити својим, пелашким, језиком.

(10.17.5) *Након Аристеја, Ибери су прешли на Сардинију, под вођством Норакса као вође њихове експедиције и основали су град Нору. Традиција је да је то био први град на острву, а кажу да је Норакс био син Еритеје, Герионове ћерке, са Хермесом за оца. Четврти саставни део становништва била је Јолајева војска, коју су чинили Теспијци и људи са Атике, која је ушла на Сардинију и основала Олбију; Атињани су сами по себи основали Огрил, или у знак сећања на једног од својих дема у домовини, или зато што је један Огрил и сам учествовао у походу. Било како било, на Сардинији и данас постоје места која се зову Јолаја, а Јолаја житељи обожавају.*

Јолај и његове Теспијаде основали су град Олбију који се и данас тако зове. Тај се град налази на североистоку острва. Можемо рећи да је Паусаније овде био, вероватно, у праву јер је ово место за град типично за морепловце. Има место за луку какво се само пожелети може, а до Олбије и данас воде многе редовне бродске линије са континенталног дела Италије. Ако погледамо на приложену карту распореда острвских племена, онда се Олбиа налази баш на територији Лестрикона што нам је веома важно јер Хомер помиње готово идентично име, Лестригоне. Ипак, о томе кад дође на ред.

(10.17.6) *Када је Троја заузета, међу оним Тројанцима који су побегли били су и они који су побегли са Енејем. Један део њих, ношен ветровима са свог курса, стигао је до Сардиније и остао у браку са Хеленима који су се тамо већ населили. Али не-хеленски елемент је спречио да дође до сукоба међу Хеленима и Тројанцима, јер су два непријатеља била изједначена у свој ратној опреми, док је река Торс, која је текла између њихових територија, учинила да се обоје подједнако плаше да је пређу.*

Ово сведочење је драгоцено јер Паусаније изричито тврди да је и на Сардинији било Хелена у време *Тројанског рата*. Додуше, нису то још могли бити прави Хелени него се и ради о људима из континенталног дела потоње Хеладе, а они су били Пелазги. Помиње и избеглице из Троје који живе негде поред Хелена, одвојени реком Торс али аутору овог рада није познато која је то од данашњих река.

(10.17.7) *Међутим, много година касније Либијци су поново прешли на острво са јачом војском и започели рат против Хелена. Хелени су били потпуно уништени, или је само неколико њих преживело. Тројанци су побегли на високе делове острва, а заузете планине су биле тешке за пењање, биле су стрме и заштићене кочевима. Чак се и данас зову Илијанцима, али по фигури, по облику руку и уопште по начину живота, они су као Либијци.*

Тек темељни Паусанија разјашњава и зашто се Јолеји називају и Илијанцима. Реч је дакле о тројанским избеглицама, који су побегли у планине да се спасу од Либијаца. Овде су Либијци вероватно Картагињани за које је познато да су напали и освојили острво али не и његов, тешко приступачан, планински део. Међутим, ово је било доста после *Тројанског рата* па нас зато и не интересује.

(10.17.8) *Недалеко од Сардиније налази се острво, које Хелени зову Кирнус, а*

Либијци који га насељавају Корзика. Велики део становништва, потлачен грађанским сукобима, напустио га је и дошао на Сардинију; ту су се настанили, ограничивши се на горје. Сардинци их, међутим, зову Корзиканцима, које су довели са собом од куће.

Либијци (Картагињани), дакле, живе и на Корзици са које је на Сардинији био известан број становника које Сардинијци зову Корзиканцима. Биће да се овде ради о Корсима на северу Сардиније, а њихово племе су и Лестикони.

(10.17.9) *Када су Картагињани били на врхунцу своје морске моћи, победили су све на Сардинији осим Илијанаца и Корзиканаца, које је снага планина сачувала од ропства. Ови Картагињани, као и они који су им претходили, основали су градове на острву, а то су Каралис и Сулки. Неки од картагињанских плаћеника, било Либијци или Иберци, посвађали су се око плена, побунили се у страсти и повећали број планинских досељеника. Њихово име на кирнском језику је Балари, што је кирнска реч за бегунце.*

Овде Паусаније помиње сва три народа који живе на Сардинији, а Баларе је ту приказао као планинце мешовитог порекла. Поред домородаца, међу њима је било Ибера и Либијаца. Баларе су, дакле, именовали Корси, она коризканска племена на северу Сардиније, јер је то њихова реч за бегунце. Како они сами себе зову нико не каже, можемо само констатовати и да су на њиховој земљи живели они које Хомер зове Киклопи. Можда су се стварно тако и звали, ко би знао?

(10.17.10) *Ово су расе које живе на Сардинији, и такав је био начин њиховог насељавања. Северни део острва и онај према копну Италије чине непрекинути ланац непроходних планина. А ако пловите дуж обале, на овој страни острва нећете наћи сидриште, док снажни, али неправилни удари ветра се ту спуштају до мора са врхова планина.*

Поменуте народе Паусанија називе расама, чиме и истиче њихову различитост. Чињеница да нема сидришта на северу острва ни близу не одговара стварности јер их има подоста.

(10.17.11) *Преко средине острва пружа се још један планински ланац, али ниже висине. Атмосфера је овде у целини тешка и нездрава. Разлог је делом со која се овде кристалише, делом убитачан, силовит јужни ветар, а делом то што су, због висине планина на страни према Италији, спречени северни ветрови, када дувају лети, хлађење атмосфере и тла овде. Други кажу да је узрок Кирн, који је од Сардиније одвојен не више од осам степеница мора, а свуда је брдовит и висок. Зато мисле да Кирн спречава Зефира и Борију (западни и северни ветар) да допру до Сардиније.*

Поново се констатује да је атмосфера у планинама тешка и нездрава за живот, па Паусанија објашњава и зашто је то тако. Затим следи нешто о животињама острва, оно што је Паусанија знао.

(10.17.12) *На Сардинији не могу да живе ни отровне ни безопасне змије, а ни вукови. Јарци нису већи од оних који се налазе на другим местима, али њихов облик је облик дивљег овна којег би уметник исклесао у егинетанском стилу, осим што су им груди превише чупаве да би их упоредиле са егинетанском уметношћу. Рогови им се не издвајају од главе, већ се увијају право поред ушију. У брзини су најбржи од свих звери.* Затим следи и која реч о биљкама.

(10.17.13) *Осим једне биљке, на острву нема отровних. Ова смртоносна биљка је као целер, а кажу да они који је једу умиру од смеха. Због тога су и Хомер и људи после њега звали нездрави смех сардоничним. Трава расте углавном око извора, али не уноси никакав отров у воду. Увео сам у сопствену историју Фокиде овај извештај о Сардинији, јер је то острво о коме Хелени немају појма*.
Последње што Паусанија каже о Сардинији. Занимљиво је што каже да Хомер помиње *сардонични смех*, израз који се у *еповима* данас не може пронаћи. То и наводи на помисао да је Паусанија имао пред собом неку верзију *епова* која до данашњег времена није доспела. На крају још износи тврдњу да Хелени немају појма о овом острву, што је сасвим тачно јер ове хеленске колонизације острва немају историјских потврда па их вероватно није ни било. Нема археолошких потврда некаквих насеља које су на острву подигли Хелени. Тако се сва прича о колонизацијама односи на критско-микенски период, док се Хелени још нису формирали као народ. Овим је Паусанија, посредно, објаснио и зашто антички аутори, највише хеленског али и римског порекла, ту не иду даље од Сицилије покушавајући да се одреде о местима *Одисејевих лутања*. Сицилија је била тај свет који су познавали, Корзику и Сардинију нису, како то сведочи и поуздани Паусанија. Некаквих мањих колонизација је ипак било, као једно насељавање Хелена из Фокеје на Корзику, па је тако могло бити и некаквих покрета према Сардинији која нису забележена због малог обима. Тако стоји она Паусанијева тврдња да Хелени о Сардинији нису имали појма! Ово би значило да је ипак прича коју у *епу* прича Одисеј пореклом из његовог времена, не из Хомеровог. Наравно, ако је Хомер заиста живео у доба кад су Хелени и формирани као народ, што знамо да јесте. Али да се вратимо на тај *сардонични смех* за који и Паусанија каже да га тако назива и Хомер. И то указује на везу са Сардинијом без обзира што тога нема у данашњим верзијама *Одисеје*. Али нас интересују Балари, јер се на њиховој територији искрцао Одисеј са флотом. Видели смо да је Паусанија претпостављао да су Балари били потомци Ибера и Африканаца, плаћеника који су на то острво дошли у служби Картагине, додајући и да се на језику Корса *баларес* преводи као бегунци. Али, поред те Паусанијеве, постоји још једна хипотеза о њиховом имену, а то је да имају везе са Баларом, једним поглаваром Ветона. Ова хипотеза се природно намеће, због истог имена, мада није поткрепљена ниједном другом историјском чињеницом. Тако се не зна ни њихово тачно порекло, па је ту отворен пут разним хипотезама. Најстарије претпоставке су да потичу из града Пале на Корзици или, још чешће, негде из Иберије. Но, звучи сасвим добро и теорија сардинијског археолога Ђованија Угаса (Giovanni Ugas), који износи тезу да ови Балари потичу од првог таласа народа Беакер који су се населили на острво у периоду касног бакарног доба са франко-иберијског подручја. Они су били доста повезани са древним народима Балеарских острва, чије име такође наликује на Баларе. По Угасу, период који знамо као нурагијски, затиче Баларе на целом северозападном делу острва и то у области Нура, Англона и Сасаресе. Граниче са Јолејима (Илијанцима) на југу (Тирсо), Корсима на северу и североистоку (планина Лимбара). Након пунске и римске окупације Сардиније, део Балара, са Илијанцима (Јолејима) али још и Корсима, повукао се онда у планински регион звани Барбагија да би се лакше одупирао освајачима. У прилог могућем иберијском пореклу иде чињеница да

се ту на месту, које смо идентификовали као земљу Киклопа, још данас говори иберијским језиком, или, прецизније, дијалектом каталонског. Тако се говори у граду Алгеро на северозападу Сардиније, са околином. Ако узмемо у обзир и презентоване текстове античких аутора, можем доћи до сличног закључка као и Угас, а то је да су Балари живели на северозападу острва и током нурагијског периода. Томе можемо само додати да их је Одисеј могао посетити, што се, по Хомеру, заиста тако десило. Како смо по Хомеровом опису ово место и нашли, то нас доводи корак ближе уверењу да је Хомер могао опевати стварни догађај не спорећи његове песничке украсе и претеривање. Одисеј посећује Баларе, а они се можда, у његово време, нису тако звали, иако то нама ни не смета. Код њих се Одисеј снабдео храном и водом за наставак пута, а могуће је да нису ни били превише гостопримљиви па је дошло и до сукоба. Није немогуће да се тај сукоб десио због Полифемове кћерке Елпе, коју су Одисејеви људи уграбили, како нам је причу презентовао Јован Малала. Малала је то вероватно прочитао у неком античком делу које је касније изгубљено јер ни тај податак не можемо пронаћи код писаца старијих од Малале.
Хомер се и овде показао као поуздан географ, уз напомену да његова прича реално може имати историјских основа. Ако овде изузмемо песничку фикцију у опису самих Киклопа, све друго одговара опису Балара на Сардинији. Једино што не можемо тврдити да су се тако звали и у Одисејево време али то нимало не утиче резултат. Мада је у Одисејево време још траје нурагска цивилизација на острву, а Балари су били њен важан део, могли су се тако звати и тад кад их је Одисеј посетио. Не можемо сасвим искључити ни ту опцију. Но, ма како да су себе звали, Хомер их свакако зове Киклопима.

Овде можемо завршити са Киклопима, уз констатацију да смо нашли њихову земљу према опису из *Одисеје*, а то је земља која припада Баларима. Хомер ту даје довољно података да можемо тврдити како је место које је описао заиста и постојало, и то на Сардинији. Али се на крају ове *киклопијаде* можемо вратити на Лотофаге, које нисмо успели да тачније лоцирамо већ због недостатка описа њихове земље у *Одисеји*. На њих се враћамо јер Одисеј и његова флота од њих долазе Киклопима. Како смо утврдили где је то Одисеј тачно дошао, да видимо може ли нам тачна позиција Киклопа помоћи да макар мало сузимо област где би могли тражити Лотофаге.

Поново о положају земље Лотофага

Ако се присетимо претходног дела где смо се бавили Лотофазима, могли би да кажемо како се од могућих догађаја, које смо навели, десио управо онај који је био мање вероватан. То је догађај да Одисејева флота прође између Сицилије и Африке, за шта је вероватноћа била свега 7,32%. Међутим, никако не би могли тврдити да је то изненађење јер су морнари могли и веслајући, колико толико, управљати бродом и по олуји. О томе нам је сведочио и сам Хомер, на шта смо се осврнули у претходном поглављу. Како су били у непознатим водама, сви се држе пучине да се не би разбили о обалу, што је једина стратегија пловидбе античких помораца по олуји. Одисејева флота је тако морала отпловити негде западно од Сардиније, у то можемо бити уверени. Само је питање колико је то

далеко на запад, а наравно, да нас занима и где? То ћемо тешко открити јер ни Хомер није детаљно описао земљу Лотофага, а ни оно што каже о лотосу није превише корисно. Од свега понуђеног можемо бити уверени да је Одисеј био искусан и да је у својој ескадри морао имати још таквих. Они су умели и добро да се оријентишу, а знали су где се налазе. Наравно, да у то време нису могли знати тачну позицију али знали су да се налазе нешто и јужније и западније од њихове родне Итаке. Пошто су морали проћи између Африке и Сицилије, није тешко знати ни коју су ветрови дували. После Бореја (северца), који их је носи према Африци, дунуо је ветар из правца југоистока, који би у Хомерово време био сматран Еуром (Еурос). У каснијим вековима кад се појавило више имена за ветрове, овај ветар су звали Апелиотес, док је Еур остао источни, мада има и случајева да Апелиотес био источни, а Еур југоисточни. Но, као што и рекосмо код Хомера би то, ипак, био Еур. Тако је Еур гонио Одисеја и његову ескадру отвореним морем између Африке и Сицилије све док није стао Еур, а дунуо и још неки ветар, јер Хомер помиње више ветрова. Очигледно је овај други био блажи јер им је омогућио не само да плове него и да пристану. Који је био овај последњи ветар Хомер не каже, што значи да ћемо се мало морати послужити закључивањем. Знамо да Зефир није могао бити јер знамо да у земљу Киклопа, која је на западној страни Сардиније, стижу однекуд са запада. То може бити и мало и јужније од чистог запада али и северније. Тако их је ветар могао донети и северније и јужније од Итаке али сигурно западније од Сардиније. Ово је већ подоста ближе него што смо, у поглављу о Лотофазима, стигли па би могли на томе остати јер Лотофази нису битнија епизода у *Одисеји* али можемо још бар мало прецизније. Море западно од Сардиније, названо по овом острву, доста је промењивог карактера по спектру ветрова, какав је и највећи део Медитерана. Најчешћи ветар је ипак Мистрал, који дува правцем којим се креће и јадрански Маестрал. Дакле из правца северозапада. До рта Каћа, на ком пристаје Одисеј, ветар долази најчешће из области данашње медитеранске обале Француске али и Шпаније, захватајући део обале од Монпељеа у Француској све до Героне на обали Шпаније. Ако би тражили место из којег би и највећи број дана у години могли допловити на једра, са ветром у крму, до рта Каћа на Сардинији, онда би се морали определити баш за наведену област. Ово би било тако гледајућу *суву вероватноћу* и тешко би нам неко могао штогод замерити да земљу Лотофага сместимо западније од Монпељеа али и северније од Героне. Међутим, како се десило да Одисеј прође између Африке и Сицилије, иако вероватноћа није баш била много наклоњена оваквом расплету, тако ће, по свој прилици, бити и овог пута. Зашто је то тако, свакако постоје и разлози које морамо овде саопштити.

Одисејева ескадра је тако могла упловити у залив источно од рта Каћа само са јужне стране, а у мањи залив звани Драгунара би из већег залива пошли према западу. Како нас Хомер обавештава они су ту стигли ноћу пловећи без икакве оријентације јер је била облачна и магловита ноћ без месечине. То песник зато представља да их сам бог доведе до безбедног сидришта. Ако под углом којим су ушли пружимо правац ка југу, долазимо до Алжира и лепог залива у коме се данас налази град Скикда. Ово је нешто више од 150 km западно од границе са Тунисом. Залив је између два рта која му обезбеђују солидну заветрину, има и довољно широку пешчану обалу где је Одисеј већ могао безбедно пристати са

својом флотом, без страха да ће се разбити о хриди. Источни рт овог залива је висок преко 450 метара и пружа добру заветрину, док се југозападно од њега и пружа морско жало дугачко око 15 km. На оваква места лађе се могу и усудити пристати по олуји јер их ветар, ма какав био, не може омести да промаше већ и толико дугачко жало. Наравно, ту пролаз између Африке и Сицилије и каснији долазак на запад Сардиније, потпуно искључује Тунис као могућу дестинацију Лотофага као што су веровали скоро сви антички аутори. Верују и савремени, али од тога очито нема ништа. Међутим ни позиција на месту које смо описали није баш сасвим одговарајућа, мада се слаже са начином пловидбе по олуји а и са потоњим правцем уласка у залив земље Киклопа. Наиме, као што смо више пута констатовали, искусан морепловац какав је био Одисеј морао је знати и да ли је јужније или северније од Итаке. Како се обала данашњег Алжира налази на приближно истој географској ширини као Итака, тек уз небитна одступања, тако Одисеј никако не би пловио на север. Нот (јужни ветар) му не одговара и он би чекао Зефир (западњак). Одговарао би му и ветар који није баш стриктно западни, већ је могао бити и југозападни, у зависности од тога колико се флота налазила на западу Алжира па све до Гибралтара, а то укључује још и Мароко. Њихов долазак из правца Француске и севера Шпаније такође не одговара јер би ветар морао одједном скренути за величину правог угла и то испред залива. У сваком другом случају се разбијају о хриди, што знамо да се тад није десило. Тако, поново, оно за шта је могућност била највећа и отпада у целости. Остаје дакле обала западно од града Алжира све до Гибралтара, што укључује и целу медитеранску обалу Марока али и Шпанију, све до града Валенсије. На то нас упућује правац ветра, који је по фреквенцији одмах иза Мистрала. Наиме ветар често дуне из правца Гибралтарског мореуза, па и са шпанског копна из правца Валенсије као чист Зефир, дакле из правца запада. Овај ветар потом прелази у југозападни, а некад стигне скоро и до саме Сардиније и окрене према северу. Последњи случај би навише одговарао ономе што налазимо на терену. Тешко нам је да се определимо између Алжира, Марока и Шпаније, уз малу опаску да је теоретски било могуће да је Одисеј прошао кроз Гибралтарски мореуз и тако пловио делом и по Атлантику. Оваквих претпоставки било је још у антици али не много, само код Страбона и Местрија Плутарха. Но, како смо о томе раније писали нема потребе да се понављамо. Ипак, ако би се већ опредељивали онда можемо искористити Страбона који у првој књизи своје *Географије* каже:

(1.2.11) *Тачно, ако разумемо да је он био убеђен у реалност Одисејевих лутања тамо и узевши ову истину као темељ, на њој је подигао поетску надградњу. До сада је овај његов опис тачан, јер не само у Италији, већ до најудаљенијих крајева Иберије, још увек се могу наћи трагови његових лутања и сличних му авантуриста.*

Страбон, који је пропутовао већину крајева које је описао, је наилазио на неке трагове *Одисејевих лутања* у Иберији, па нас ово наводи да је Хомерова земља Лотофага негде на иберијском копну. Страбон ту не каже да постоје приче већ трагови, а што је тачно сматрао траговима не знамо. Највероватније је да се ту ради о легендама. Таквих легенди је било у Италији, у којој су у биле хеленске колоније, па је то и очекивано јер је Хомер и веома популаран међу Хеленима. Они су његову славу ширили кроз своје колоније широм Медитерана, а таквих

је било највише управо у јужној Италији. Популарност *Хомерових епова* јесте допринела и да бројна места на Медитерану по њима носе име. Пример који би то можда најбоље илустровао је Страбонов приказ острва Менинкс, данашње Ђербе у Тунису, за које Страбон, Херодот и неки други антички писци мисле да је Хомерова земља Лотофага. Страбон ту помиње *Одисејев олтар*, а као што видимо Одисеја ту никад није било нити га је могло бити.

(17.3.17) *Менинкс би требало да је „земља Лотофага“ коју спомиње Хомер. Приказани су одређени делови (овога), као што је Одисејев олтар и сам плод. Јер дрво које се зове лотос расте у изобиљу на острву, а плод је веома сладак на укусан.*

Таквих места је могло бити и на Иберијском полуострву, као што Страбон ту и каже, али то је значајно мање вероватно. Разлог је што тамо нема доминантних хеленских колонија. Било је свега две за које би могли рећи да су се мало дуже одржале. То су Родес, данашњи Росас и Емпорион, данашњи Ампуриас, а обе у Каталонији. То је ипак доста северније од Валенсије, која би вероватно и била најсевернија могућа тачка земље Лотофага. Тако није искључено да су локалне легенде сачувале и то да је Одисеј некад посетио ту земљу и да те легенде, које је могао чути и Страбон, заиста потичу од староседелаца. Тако да у преоштрој конкуренцији Марока, Алжира и Шпаније за титулу земље Лотофага и морамо изабрати Шпанију али само зато што смо о њој нешто пронашли што би имало везе са Одисејем, док за друге две земље нисмо. Тај закључак је далеко од тога да би га могли сврстати у једине могуће, али у могуће сигурно спада. Премда, ако је закључак само могућ онда то не искључује Мароко и Алжир, само их ту чини мање вероватним. Што се тиче земље Лотофага, ближе локације од ових понуђених не можемо понудити јер нам ни њихово име ништа не говори. Али у ствари није баш сасвим тако, говори ипак нешто. Очигледно да је и ово име хеленско, а ако се сетимо да их антички аутори и налазе на широком простору северне Африке, а и на Јадрану, ту можемо поновити раније изнети закључак да су Хелени, вероватно, овако именовали све оне који су се хранили биљном храном. Знајући да су Хелени јели хлеб, месо, сир и пили вино овај закључак је стварно реално могућ, чак је и доста вероватан. Зефир који код Сардиније већ прелази у Борej нас навише од свега упућује на југ Шпаније, али идентичан би закључак следио и из сазнања о начину пловидбе. Знамо да се поморци у доба Одисеја држе обале кад год могу или плове од острва до острва. Тако су били безбеднији и у случају олује би се брже могли склонити на обалу. Али то није био и једини разлог, већ је пловидба уз линију обале омогућавала да се лакше оријентишу. Морепловци су могли на основу сенке штапа у подне утврдити да ли се налазе северније или јужније од тражене дестинације, али нису могли и одредити колико се од те дестинације налазе далеко на исток или запад. Тако је Одисеј знао да се налази негде далеко на западу и отприлике на нивоу своје Итаке, односно на географској ширини Итаке речено данашњим језиком. Ни северна обала Африке, ни јужна обала Шпаније нису ни два степена разлике од Итаке, што значи да би Одисејева флота кренула из земље Лотофага право на исток. Да су Лотофази били у Алжиру или Мароку онда би Одисеј пловио линијом афричке обале у смеру истока. Како је завршио на Сардинији видимо да је морао пловити отвореним морем, што Алжир и Мароко *избацује из трке*

остављајући југ Шпаније. И то не близу Гибралтара јер је важно да Одисеј не види линију афричке обале, иначе би се туда враћао. Тако да је Одисеј морао пристати негде између Алмерије и Аликантеа, а можда чак и до Валенсије. На карти 36 и 37, у прилогу, приказан је Одисејев пут од Лотофага до Киклопа, односно до залива Драгунара. Тридесетак километара јужније од Валенсије је плажа Гандија, дугачка скоро четрдесет километара, што је било згодно место за пристајање Одисејеве флоте. Плажа је широка и видљива издалека, па је она вероватно и била место где се Одисеј докопао чврстог тла после олује. Како је плажа широка, не можемо баш са сигурношћу одредити место пристајања али и ово је довољно прецизно јер Хомер не даје довољно података о том месту.

Лотофази и положај њихове земље важан је зато да сазнамо, макар отприлике, колико је далеко Одисеја ветар однео на запад, што смо и утврдили. Тако да и можемо закључити да Одисеј од земље Лотофага враћа кући на Итаку, што би значило да се креће увек према истоку ношен Зефиром. То исто нам потврђује и Хомер који увек помиње Зефир кад Одисеј иде према Итаци. Зато смо се ту и враћали на Лотофаге и њихову земљу, након што смо пре тога одредили земљу Киклопа јер без ње је и нисмо могли дати област Лотофага довољно прецизно. Чак ни сад не можемо бити прецизни као у случају Киклопа, али прецизније и не треба!

Земља Лестригона

У *Одисеји*, после Киклопа Одисејева флота стиже на Еолово острво, док након њега иде Лестригонима. Управо посета Еолу је једно од оних места у *еру* које треба премести јер се налази на погрешном месту. Зато ћемо га и обрадити кад буде требало, а ми се можемо позабавити Лестригонима који су сада на реду.
Лестригони, које понекад називају и Лаестригони, према латинском античком изговору, своје име изводе од грчког Λαιστρυγόνες. Ипак, етимологија имена и даље остаје предмет расправе међу научницима али она нас овде и не занима, већ да ли су постојали и где су живели. Претходно смо већ имали прилике да се уверимо шта на то кажу антички аутори, који се овде листом опредељују за Сицилију. Ставове античких аутора ћемо преузети из претходне књиге уз мале допуне, а сад да поновимо како Одисеј код Лестригона остаје без своје флоте. Лестригони, им униште 11 бродова и побију читаве њихове посаде. Спасила се само Одисејева лађа са својом посадом. Лестригоне антички аутори наводе на два места. Једно је Сицилија, где се начешће наводе у пару са Киклопима, али не само тамо. Осим Сицилије, има Лестрогона још на још једном месту, али на Апенинском полуострву. Зато да поновимо где их ко смешта.
Најстарији помен Лестригона је код Тукидида, који их помиње са Киклопима, обоје на Сицилији:
(6.2) *Првобитно је било уређено на следећи начин, а народи који су га окупирали су ови. Најранији становници о којима се говори у било ком делу земље су Киклопи и Лестригони; али не могу да кажем које су расе били, ни одакле су дошли ни куда су отишли, и морам да препустим својим читаоцима шта су песници рекли о њима и шта би могло бити опште познато о њима.*
Иза Тукидида следи његов наследник Полибије, који је још прецизнији и први

смешта Лестригоне у равницу Леонтинија на Сицилији. Леонтини, тај антички назив за данашњи Лентини, налази педесетак километара јужније од Етне. Ево Полибијевих речи:
(8.9.12 ..*или оних Лестригона који су живели у равници Леонтинија*..
После Полибија, долази, по ко зна који пут цитирани, и један краћи Страбонов навод у коме видимо да смешта Киклопе и Лестригоне у област Леонтинија:
(1.2.9) *Он нам говори да је краљ Еол управљао острвима Липари, као и да су око планине Етне и Леонтинија живели Киклопи, а и да су извесни Лестригони негостољубиви према странцима*.
Након овако јасне одреднице Страбона, исто то потврђује и Плиније, али мало у пренесеном смислу. Прво је место где помиње само Лестригоне:
(3.9.5) *Још једна срећна околност. — Близу Киркеја су Помптинске мочваре, раније место, према Муцијану, који је био три пута конзул, двадесет и четири града. Поред овога долази река Уфенс, на којој је град Терацина, назван, на језику Волша, Анксур и место где је стајала Амикла, град који су уништиле змије. Следеће место су пећине, језеро Фунданус, лука Каиета, а затим и град Формије, који се раније звао Хормије, како се претпоставља, древно седиште Лестригона. Иза овога, раније је стајао град Пире; а онда долазимо до колоније Минтурне, која још увек постоји, одвојена реком Лирис, а такође је зову и Гланис. Град Синуеса је последњи у делу који је додат Лацијуму, а неки причају да се некад звала Синопе*.
Плиније каже да је древно седиште Лестригона било у области града Формије, бар се тако, у његово време претпостављало. Тај град се и данас исто тако зове и налази се на обали Тиренског мора, педесетак километара северозападно од Напуља. Плиније је први који преноси ову информацију, а узевши у обзир још и Тукидидове речи да су Лестригони и Киклопи први становници Сицилије, а Сицилија је острво, можда су се онда Тукидидови Лестригони, некад давно, и преселили на Сицилију баш из области Формије? Али ово није једино што смо нашли код Плинија. Он помиње и *Лестригонске равнице*, које су на Сицилији:
(3.14.3) *Затим долазимо до три стене Киклопа, луке Уликса, колоније Катина и река Симет и Терија; док се више у унутрашњости налазе Лестригонске равнице*.
Плиније је употребио назив *Лестригонске равнице* за који не зна ниједан аутор пре њега, а многи су писали о Сицилији. То указује да су могле бити крштене овом именом тек за његовог живота или непосредно пре тога? Но, једино код Плинија имамо два потенцијална места за Лестригоне, ако усвојимо закључак да равнице, које Плиније помиње, могу носити име по племену Лестригона. Он као да даје стару постојбину овог племена у околини Формије, близу Напуља, али и нову на Сицилији, у близини Етне.
После Плинија, на реду је Силиус Италикус, римски сенатор, говорник и епски песник. Он у свом делу о *О пунским ратовина*, које знамо под именом *Пуника*, повезује Лестригоне са равницама Леонтинија на Сицилији. Ево шта он каже:
(14.122) *Војска је прво опустошила равнице Леонтинија, земљу којом је некада владао дивљи краљ Лестригона*.
Силиусов помен Лестригона у равницама Леонтинија није ништа посебно ново али зато помен дивљег краља Лестригона указује да мисли на исте Лестригоне

људождере и њиховог краља Антифата које је описао Хомер у својој *Одисеји*. Силиус види ове Лестригоне на острву Сицилији области Леонтинија, односно Лентинија јужно од Катаније.

Да су Киклоп и Лестригон браћа, чији су синови Полифем и Антифат, пише у *Хроникама Тројанског рата Диктиса Крићанина*. О тим *Хроникама* је већ било речи, а сад само понављамо тај кратак цитат:

(6.5) *Затим су отишли на острво Сицилију, где су се браћа Киклоп и Лестригон понашали према њима са сваким непоштовањем и где су Полифем и Антифат, који су били синови првих, убили многе од њих.*

Дакле и према *Хроникама*, постојбина Лестригона јесте Сицилија, како и тврди већина античких аутора, почевши од Тукидида. Затим поново следи један већ поменути цитат Аула Гелија из његових *Атичких ноћи*, у коме помиње браћу *Киклопа, Керкиона, Скирона и Лестригона*. И овај помен смешта Лестригоне на Сицилију, јер ако су Лестригон и Киклоп били браћа, а Киклоп је живео на Сицилији, онда је морао тамо живети и Лестригон. Исто тако, ако оба назива налазимо као имена племена, онда су им они били родоначелници. Ево шта то Гелије тачно каже у својм *Атичким ноћима*:

(15.21) *Песници су Јупитерове синове назвали најизврснијим у вредности, мудрости и снази, на пример Еака, Миноса и Сарпедона; Нептунови синови, Киклоп, Керкион, Скирон и Лестригон, рекли су, били су најохолији и окрутни, а и страни свакој префињености, јер су извирали из мора.*

У области Леонтинија на Сицилији Лестригоне види и Полијен, у већ познатом делу *Стратегије*:

(5.4.1) *Хипарин: Док је Хипарин био код Леонтинија, чуо је да је Сиракуза остала без гарнизона, јер је из ње послата знатна снага под Калиповом командом. Одлучио је да крене од Леонтинија са трупом и нападне Сиракузу, након што је послао неке изасланике у град, са наређењем да побију стражаре. Пошто су извршили ова наређења, отворили су капије. Хипарин је ушао са својим најамницима и постао господар Сиракузе.*

(5.6.1) *Хипократ: Хипократ се надао да ће постати господар града Ергетинија, одакле су били плаћеници који су служили у његовој војсци. Увек им је давао највећи део у подели плена; дао им је повећану плату; похвалио их је да су најбољи војници у његовој војсци и настојао је свим средствима да их што више привуче у своју службу. Почасти, предности и углед, које су стекли под Хипократом, навели су их да у великом броју напусте свој град, како би се пријавили у његову војску. Примио их је са изузетним ознакама наклоности, и након што је окупио све своје снаге, кренуо је кроз земљу Лестригона. Поставио је Ергетиније на обалу, а остатак војске улогорио се дубље у копну. Док су Ергетини били на обали мора, Хипократ је послао трупу коњице у њихов напуштени град и послао хералда да га преузме у његово име. Затим је наредио Гелоанцима и Камаринима да нападну на Ергетиније и исеку их на комаде.*

Леонтини се налази између Катаније и Сиракузе, где је била ова Хипократова војска пролазећи кроз земљу Лестригона. Интересантно је да Полиен помиње земљу Лестригона, али нигде не помиње и Лестригоне. Можда су некада давно ту живели и оставили име земљи, али, откад постоје хеленска насеља на овом острву, ниједан писац их не помиње као насеља у садашњости. Практично сви

антички писци виде племе Лестригона на Сицилији. Једино Плиније их, поред Сицилије, види и у Италији, око градића који се налази између Напуља и Рима, ближе Напуљу. На истом месту налази их и римски географ Гај Јулије Солин. Овај аутор дела првобитног назива *Збирка ствари вредних помена (Collectanea rerum memorabilium)*, које је у средњем веку прерађено под данашњим називом *Polyhistor*. Један од два рада на којима је Солин утемељио свој јесте Плинијева *Природна историја*, из кога је, вероватно, узео положај Лестригона, па тако не чуди што их налази на истом месту. Ево шта каже Солин:

(2.19) *Ту је и Формија, коју су насељавали Лестригони.*

Са Солином завршавамо античку епоху, из које смо изабрали све интересантно о Лестригонима. Још остаје да поновимо шта су рекли средњовековни аутори, односно два Јована, Малала и Цецес, а што се односило и на Киклопе. Прво је старији, Јован Малала:

(5.114) *Мислим на Киклопа и Антифата и Полифема, синове рођене Сикану, краљу острва.*

(5.116) *Била је средина ноћи, мрак је прекрио земљу и море, па су, не знајући ова места, пришли другом делу острва, који је припадао Полифему, брату Киклопа и Антифата. Када је дунуо повољан ветар, отели су је и кренули скренули са Сицилије.*

Затим Јован Цецес:

(10.940) *Дакле, када су Киклопи напали своје суседе Лестригоне, Лестригони су их, као што сам рекао, побили све, осим једне групе, о којој сам говорио.*

Тиме завршавамо са Лестригонима, макар оним шта су о њима рекли антички и средњовековни писци. Лестригони су, дакле, били племе које је имало и две постојбине. Једна је област град Формије, на Апенинском полуоству, који се налази педесетак километара према северозападу од Напуља. Друга су им оне *Лестригонске равнице* у области Лентинија, града педесетак километара јужно од Катаније на Сицилији. Лестригоне на Сицилији, антички аутори често виде заједно са Киклопима, али има их и који помињу само Лестригоне. Иако, стари писци не звуче неубедљиво, то је само први утисак. Наиме, ниједан не помиње Лестригоне у својој садашњости, а што је најважније за њих не зна Диодор са Сицилије, који се рођени Сицилијанац. Ни Плинијеве *Лестригонске равнице*, које изгледају најубедљивије од свих сведочења, нису биле познате Диодору већ су очигледно биле именоване тек после његовог времена. Знамо отприлике и кад, јер већ Плиније Старији помиње ове *Лестригонске равнице*. Све што ту можемо закључити је да су *Хомерови епови* били веома популарни и на острву Сицилији, па су хеленски колонисти по њима и давали имена. Иако су ту стари писци деловали нешто убедљивије, по питању Лестригона на Сицилији, него и Киклопа, видимо да ни ту нису били баш прецизни. Ипак, ту њихово излагање није узалудно, ако и јесте погрешно по питању локације, јер се већина писаца опредељује да су Киклопи и Лестригони живели близу једни других, док се тек Полифем и Антифат помињу у разним родбинским односима и са Киклопом и са Лестригоном. Јован Цецес ту говори о рату у којем су Лестригони победили Киклопе који су их напали. Тукидид помиње Киклопе и Лестригоне као прве и најстарије становнике Сицилије, док Малала помиње Антифата, Киклопа али и Полифема као Сиканове синове. Све у свему, изгледа да нећемо ни погрешити

ако усвојимо став античких писаца да су Киклопи и Лестригони живели близу једни других, а како сад коначно знамо где су тачно живели Киклопи онда нам остаје да на истом острву потражимо и Лестригоне. Само што то овај пут није Сицилија него Сардинија! Јасно је да су морали живети једни близу других ако су већ међусобно ратовали, као што каже Цецес. Не зна се одакле потиче таква информација, али како још код Тукидида налазимо и да Киклопи и Лестригони први становници Сицилије све наводи на то да је некакав извор ипак постојао. То што је нама непознат је сасвим друго питање. Њима је по свој прилици био, а то значи да су нам саопштили и нешто истине. А то нешто је да су живели на истом острву јер Хомер каже да су Киклопи на острву, док за Лестригоне то не каже. Ипак то не значи да нису и Лестригони били на острву, али Хомеру није *легло у стихове* да нам то и саопшти. Просто му није требало. Како знамо где су Киклопи, није спорно ни да су Лестригони могли бити близу њих и негде на Сардинији, само да пре тога разјаснимо и како су се појавили на Сицилији, где их виде сви антички аутори. Узгред, рат између Киклопа и Лестригона, који је помињао Цецес, сасвим наликује на рат између Сикана и придошлица Сикела на Сицилији, који нам је описао још Тукидид. Та сличност можда није сасвим случајна али то није оно најважније што је античке ауторе определило да баш област Леонтини изаберу, ону која се налази јужно од Етне на Сицилији.

Наиме, баш у овој области налази се један фјорд у месту Бруколи, а носи исто име, мештани га и зову Фјорд, који прилично и одговара Хомеровом опису. То можемо добро видети на приложеним картама ове области, где се јасно види и мања река која утиче у фјорд. Хомер, додуше, ту не помиње реку али помиње ушће, а ово место има ушће и високе обале с којих би Лестригони могли лако бацати копља и камење као што је Хомер и описао. Како је Хомер дао детаљан опис овог места, можемо констатовати да оваквих места на целом Медитерану има толико мало да можемо рећи да их скоро и нема. Постоји само једно место на Сицилији и још понеко на Сардинији и Корзици. Ниједно друго место се не може уклопити у опис који даје песник. Хеленска колонизација острва почиње 734. старе ере и то од Ортигије код Сиракузе, која је близу поменутог фјорда у Бруколију. У то време Хелени, вероватно, нису ни знали за острва Сардинију и Корзику, као што каже и Паусанија, па је ово место на Сицилији једино које су могли познавати да одговара опису из *Одисеје*. Тако им није било тешко да се одлуче о месту где су могли живети Лестригони. Наравно да је ту популарност *Хомерових епова* учинила остало, па је то био један од главних разлога што је добар део *Одисејевих лутања* био смештан баш на Сицилију. Да будемо нешто сигурнији какво место тражимо, узећемо Хомеров опис Одисејеве посете овим Лестригонима из X певања *Одисеје*. Дајемо прозни превод аутора књиге, који је усаглашен са препевима Томе Маретића и Милоша Ђурића. Ево како Хомер то описује:

(80) *Шест дана смо пловили, дан и ноћ, а седмог смо стигли до чистог града Лама, Лестригонског Телепила, где се пастир поздравља са пастиром, одговара онај који догони стадо ономе који га на пашу истерује. Тамо неиспавани човек може да заради две плате,* (85) *једну који чува стоку, а другу сребрне овце, јер се путеви дана и ноћи онде састају. Онда када смо ушли у чувену луку, око које се стрма стена протеже непрекидно са обе стране, а стрмени*

жали с обе стране допиру све до ушћа, (90) *један наспрам другог, а улаз у луку је узак, где управе своје двоструко закривљене лађе. Биле су привезане једна уз другу унутар дубоке луке, јер таласи се у њој никад нису дизали, ни велики ни мали, увек је била мртва тишина*. (95) *Али ја сам држао своју црну лађу напољу, на самој ивици, везавши ужад за стену, попео се на кршни видиковац и стао. Ту се нису појавила дела ни људи ни волова, видели смо само дим који се дизао из земље*. (100) *Послао сам тада другове да оду и сазнају ко су били људи који су јели хлеб на овој земљи. Изабрао сам два човека и послао сам трећег са њима као гласника, Изашли су на обалу и отишли утртим путем, којим су кола довозила дрва са високих гора у град*. (105) *Пред градом су срели девојку која доноси воду, Антифата Лестригона моћну кћерку, која је силазила до лепотеког извора Артакије одакле су носили воду у град. Они су стајали поред и говорећи јој питали* (110) *ко је био њихов краљ и којим народом је владао. Врло брзо је показала очеву кућу са високим кровом. Али када су ушли у славну кућу, нашли су жену, велику као планински врх, а они су се клонили погледа на њу. Одмах је позвала са скупштине славног Антифата*, (115) *њеног мужа, који је за њих смислио јадно уништење. Одмах је ухватио једног од мојих другова и спремио га за обед. Друга двојица су скочила и побегла до лађа. Потом је огласио узбуну по граду и моћни Лестригони чују и дотрче са свих страна*, (120) *безброј њих, а не беху као људи, већ као Гиганти. Бацали су са стена громадама великим колико човек може да понесе, и одједном се по бродовима зачула зла бука, разбијања бродова и убијања људи. Пробијајући их као рибе, однели су њихов језиви оброк*. (125) *Док су их уништавали у веома дубокој луци извукао сам оштар мач поред бедра и њиме одсекао ужад мог мркокљуног брода. Одмах сам позвао и подстакао своје другове да легну на весла, да бисмо се извукли из невоље*. (130) *И сви су бацали море у страху од уништења. Мој брод је радо бежао од стена које се надвише у море, али остали су сви заједно уништени тамо где су били. Одатле смо отпловили са тугом у срцу због губитка драгих*.

Опис земље Лестригона, који даје Хомер, као што видимо, прилично одговара фјорду који смо помињали у Бруколију на Сицилији. Тако није чудо што су то место хеленски колонисти могли препознати као пејзаж из *Одисеје*. Ако имамо у виду још и то да су Киклопи, као митски ковачи, увек ишли у пратњи уз бога Хефеста и били повезани са вулканом, онда нам то и разјашњава дилему зашто су Тукидид и други антички аутори смештали Киклопе и Лестригоне баш овде на Сицилији. Етна је била први активни вулкан који су Хелени упознали, па је слагање фјорда у Бруколију са Хомеров описом ово само и додатно учврстило. Тако на крају добијамо да се највећи део *Одисејевих лутања* врти около острва Сицилије, мада то не одговара стварности. Питање је чак да ли је Одисеј икада и пристајао на овом острву, што ћемо, наравно, у овом раду утврдити или ћемо бар покушати.

Међутим, као што смо већ констатовали, сличних фјордова има још неколико на Сардинији и Корзици. Зато да прво прокоментаришемо Хомеров опис, како би знали шта тачно треба да тражимо. Иако, сад знамо одакле је Одисеј дошао у земљу Лестригона, што је, како смо установили, било директно од Киклопа, а не са Еоловог острва јер се епизода са Еолом у *Одисеји* налази на погрешном

месту. Одисеј са целом флотом креће из области рта Кађо на западу Сардиније. Ово је, практичније речено, из области данашњег града Алгеро, области где се данас говори каталонским језиком. Број дана пловидбе, онај који даје Хомер, овде поново ништа не говори јер је песник употребио један магични број и то онај који најчешће употребљава. То није једина дестинација до које су пловили шест дана, што зна свако ко је мало пажљивије прочитао *Одисеју*. Тај број дана пловидбе се односи на пловидбу са Еоловог острва, као што је у *ену*. Како смо закључили да је епизода са Еолом на погрешном месту, број нам не би нимало користио ни да је тачан јер не бисмо знали на коју се пловидбу тачно и односи. Међутим, како смо већ рекли да фјордова има на Корзици и Сардинији, сад тек можемо додати да их има на југу Корзике и на северу Сардиније. Тако можемо знати да је смер пловидбе Одисејеве флоте морао бити ка северу, дуж западне обале овог острва, односно западном страном Сардиније према Бонифацијевом пролазу. И из ове чињенице се могу извући извесни закључци, па да видимо и који пре него што прокоментаришемо Хомера. Ни у ком случају не би могли и довести у питање чињеницу да је Одисеј био искусан поморац, као ни то да је у својој ескадри сигурно имао још искусних морских вукова. Још увек је флота била цела и неокрњена, са свих 12 бродова у њој који су допловили по мрклој облачној ноћи до земље Киклопа. Тада нису могли да се правилно оријентишу и отишли су превише северно, у односу на географску ширину њихове Итаке. Подсетимо је да смо земљу Лотофага лоцирали негде на југ Шпаније, јужније од данашње Валенсије. Тамо их је однео ветар и све даље се само враћају кући, што значи да су све време пловили једино према истоку, јер где год да су били нису били значајно северније нити јужније од Итаке. Тако да им правац према истоку сасвим одговара. Они су били искусни поморци, па су по углу сунчевих зрака, у то доба године, врло добро знали где се налазе мада плове непознатим водама. У мрклој облачној ноћи, изгубили су оријентацију и отишли северније од Итаке. Стари морски вукови у Одисејевој флоти су то могли да утврде чим су се појавили први зраци сунца. Ипак, поред тога што би могли очекивати да крену у обилазак Сардиније с јужне стране, они су кренули према северу. Ово наводи на помисао да су знали за постојање Бонифацијевог пролаза између два острва, Сардиније и Корзике. Да би ово могло бити тачно Хомер нам потврђује и тиме што је Одисеј знао да се земља Киклопа налази на острву. Наиме, ако и није пре знао за Сардинију, којој прилази са, запада не би могао знати ни да се налази на острву јер је Сардинија напросто сувише велика. Тешко је веровати у било какво другачије објашњење датог догађаја јер је, напросто, немогуће да у целој флоти није било ниједног искусног поморца који би знао где се налазе и где треба да плове, а случајно не би сигурно пловили према северу, што их и додатно удаљава од правца за Итаку. Тако овде можемо мирне савести извести закључак да су, у пелашко време, становници данашње Хеладе знали за острво Сардинију, а то значи и да у оним причама античких писаца о Јолају и његовој колонизацији овог острва могло ипак бити и доста истине. Или већ какве друге колонизације од оних које помиње Паусанија. Хомер и сам каже да је та земља Лестригона негде на месту где се *састају дан и ноћ*, а то значи да је далеко на западу. Наиме, стари Хелени су веровали да се негде далеко на западу састају дан и ноћ. Тако индиректну потврду извештаја писаца из антике налазимо код

Хомера ако мало укључимо мозак. Одисеј је дакле од земље Киклопа узео курс према северу са целом флотом, а сад знамо и зашто. Или бар мислимо да знамо јер нисмо нашли ниједно објашњење које би се сасвим уклопило у причу, осим овог једног. Даље Одисејева ескадра плови уз западну обалу Сардиније до 58 km удаљеног острва Пиана поред којег су и два пролаза кроз које су прошли, један или други свеједно. Затим настављају још 100 km ка истоку пловећи уз северну обалу острва кроз Бонифацијев пролаз кад и долазе до првог фјорда, који је тако и први кандидат за онај фјорд који тражимо. А сад да видимо шта то тачно тражимо, односно шта нам то Хомер говори. Знамо, тражимо фјорд, што је Хомер описао као *дубоку луку без таласа* било *великих или малих*. Улаз у луку је узак и почиње стенама с обе стране, које се пружају целом дужином, све до ушћа. Овако описане обале би могле и бити високе од неколико метара, па до неколико десетина метара јер, Хомер каже и да су са њих бацали камење и копља на оне лађе Одисејеве ескадре које су упловиле у луку. Ту утиче нека мања река, коју Хомер не помиње али помиње ушће, што значи да се нека река уливала у тај фјорд. Баш као онај случај на Сицилији, код места Бруколи, што смо и описали. Колски пут, којим се довозе дрва са планине у град, води негде поред извора који Хомер зове Артакија дајући му уобичајени епитет *лепотеки*. Град је вероватно и био на неком узвишењу, као што је некад био обичај, било због лакше одбране, било зато да не заузима обрадиву земљу. Тај извор би, у том, случају био ниже града, јер Хомер каже да је Антифатова кћерка *силазила до извора*, па је можда још данас могуће пронаћи остатке неке реке или потока којим је вода с тог извора отицала. Није искључено да ћемо и то пронаћи, ако је извор био довољно богат, чак да га сад и нема. Очекујемо да је био довољно богат да остави трагове ако снабдева један град водом, мада не искључујемо и да није. Негде недалеко мора бити и планина одакле су доносили дрва у град али то не морамо тражити јер је цела Сардинија планинска област, нарочито север. Хомер овде истиче и огромну величину Лестригона, наравно и са мало песничког увеличавања, па за Антифатову жену каже да је била висока као врх планине. Ово што мислимо да је песничко претеривање ипак тражи и посебно објашњење јер су и Киклопи, по Хомеру, гигантске снаге, али и величине, а и они живе на истом острву као и Лестригони. Али да најпре нађемо Лестригоне. Што још Хомер овде каже? Ставља их на виши степен развоја од Киклопа јер имају скупштину, а видимо да користе и ватру јер Одисеј види дим. Одисеј не види трагове пољских радова или како Хомер каже, *ни људи ни волова*, али то не мора нужно значити да нису гајили и пољопривредне културе него само да Одисеј са свог видиковца није видео земљу погодну за обраду, За разлику од Киклопа, Лестригони јесу били добри градитељи јер се помиње и Антифатова кућа са високим кровом, али то нам није од користи и да их лакше пронађемо. Јесу на вишем степену развоја него Киклопи али зато ништа мање опасни ни крволочни јер их Хомер описује као људождере, што сви мисле да је песничко претеривање, које његов *еп* чини страшнијим и самим тим интересантнијим за слушаоце.

Поменути фјорд до кога је допловила Одисејева флота је северније од градића Санта Тереза Галура. Усеца се у копно преко километра са обалама високим и до двадесет метара с обе стране, а његова ширина је око 200 метара на улазу и

око 50 на крају фјорда. Негде око средине овог фјорда налази се и један мањи, који се пружа правцем исток-запад у дужини од око 200 метара. Он је левкаст и широк је од 250 метара на улазу до 30 на крају овог мањег фјорда. Има обале високе 6 до 8 метара и могао би одговарати слици коју нам је дао Хомер. Ипак ништа, ни основни фјорд, ни овај мањи фјорд у фјорду не одговара сасвим том месту о којем пише Хомер. Наиме, ако бисмо још и могли пронаћи место за тај Антифатов град Телепил, нигде у близини нема трагова реке чије ушће Хомер помиње, нити друге мање реке, којом је отицала вода извора Артакија, а који је град снабдевао водом. Истина, другу реку, Хомер директно и не помиње али је морала постојати, а њу не можемо пронаћи ни покрај Бруколија на Сицилији. Изгледа да нико није ни схватио да је она постојала, па је зато није ни тражио. Тако је питање колико стварно постоји оваквих места на Медитерану, која би и потпуно одговарала Хомеровом опису? Ако уопште постоји? Постоји ли или и не постоји, то ћемо већ утврдити, а сад је довољно констатовати и да тај фјорд код града Санта Тереза Галура није могао бити оно место које Хомер описује. Међутим, има и овде понешто што нам може бити интересантно. Неких 300 до 500 m западно од града налазе се три археолошка налазишта из доба Нурага и њихове цивилизације од којих је једно познато као гроб Гиганата, а Хомер нам истиче Лестригоне као народ чију величину је опевао као гигантску. Можда и ту има нечега јер како каже она народна: *Где има дима има и ватре*. Али о том нешто касније. Одисејева флота је пловила даље око најсеверније тачке острва, која је недалеко од Санта Терезе Галура. Затим су упловили у један мало шири фјорд, а то је баш онај који тражимо. Један дубок и широк фјорд. На улазу има око 400 метара, а на неким местима и шири, па чак и преко 700 метара да би на једном месту сузио на испод 200. Фјорд је изузетно дубок и задире у копно око 4,5 km. Овај велики фјорд је, јасно, преширок и не одговара Хомеровом опису, али унутар њега постоји и један мањи с којим је већ другачија ситуација. Овај мањи фјорд је оријентисан према западу и удаљен је око 3,35 km од улаза у тај већи. Мањи фјорд се усеца у копно дужином од неких 530 m све до ушћа мање реке која утиче у фјорд. Ширина фјорда је од 20 до 50 m, а улаз му и јесте узак, како каже Хомер, једва 30 m. Целом дужином фјорда заиста јесте висока обала с обе стране, која достиже и до 20 m висине, на местима где су Одисејеве лађе могле бити нападнуте одозго. Очигледно је и требало тражити фјорд у фјорду јер само такво место може имати увек мирно море које се не заталаса.

Фјордови који имају излаз директно на отворено море имају и таласе, наравно, мање али имају, док Хомер децидирано каже да нема ни већих ни мањих. Река, чије ушће помиње Хомер видљива је на сателитским снимцима док је нема на највећем броју географских карата. Нешто воде ипак има и данас јер на њеном ушћу у фјорд постоји насип са браном. Испред бране је тако формирано и мало језеро које није без воде. Језерце је само једно од бројних на Сардинији којима компензују недостатак воде, нарочито у летњем периоду. Какво је име ове реке аутор овог рада није успео да сазна и да ли уопште данас има неко име јер је са тако мало воде? Већ је јасно видљиво да корито показује знатно веће богатство воде у прошлости, а то нам једино и треба. Како су овај насип и брана новијег датума, Одисејеви бродови су вероватно упловили све до ушћа, што одговара језерцету са западне стране ове бране. Одисеј је са својом лађом остао на улазу

у овај мањи фјорд, који Хомер, ако смо га добро разумели, описује као дубоку луку. Видиковац на који се попео да осмотри околину је на око 300 m од места где се привезао своју лађу, а висина му је 27 m. Суседно брдо, на коме је могао бити лестригонски град је удаљено око 700 m према југу ако се рачуна врх од врха. Ово брдо је високо 29 m и најпогодније је место да се ту подигне брањив град у целој области. Данас се на њему налази градић Порто Поцо, а да ли град јесте истраживан археолошки, то није знано писцу ових редова, јер ако и јесте то нема на интернету. Према Хомеру би овде морало бити насеље из бронзаног доба, а то га чини интересантним и за археологе иако се чини да таквих места нема у *Одисеји*. То што смо описали као велики фјорд данас зову лагуном која носи име по граду Порто Поцо, док се овај мањи фјорд налази северно од оног видиковца на који се попео Одисеј. На овом брду се налази викенд насеље, Лу Калони, што је вероватно име и тог брда. Колски пут, којим су довожена дрва у град по свој прилици одговара данашњем магистралном путу ка граду Санта Тереза Галура, што је и административни центар ове области. То је вероватно тако јер добро знамо да су, од давнина, путеви и прављени преко прогажених старих путева, већ од колских па надаље. Планина са које је дрво довожено је западније од града и њен највиши врх, од 219 m, је око 4 km од града, тако да се то сасвим уклапа у Хомерову причу, а постоји и пут који води од планине и спаја се се главним на нешто више од једног километра северније од тог града. Има један који излази на главни и ближе граду који се рачва на више кракова и од којих неки, такође, воде у планину. Једино не знамо како ову планину данас зову и има ли уопште неко посебно име. Путем који води према граду су, како каже песник, ишли и Одисејеви људи. Одисеј их је морао послати према граду са тог видиковца на који су се попели јер другачије и не би знали у ком правцу да иду. Колски пут који води према граду сигурно се видео с тог брда, јер је на нижој надморској висини мада је удаљен око 400 m од врха брда. Тако да су се Одисејеви људи упутили према њему с намером да стигну у град. Није сасвим искључено да су на пут и случајно набасали али свеједно. Они су сишли са тог видиковца и ишли путем према граду. То што Хомер не помиње силаз ништа и не значи. Гледајући конфигурацију терена знамо и да јесу, нису се могли доле спустити падобраном! На том путу су сусрели Антифатову кћерку која је ишла на извор Артакија по воду. С њом су разговарали, што је једини разговор који су водили с неким од Лестригона. Тако су име града, народа који у њему живи и њиховог старешине, па и извора на који се та девојка упутила могли сазнати једино од ње. Песник то, наравно, не каже али другачије није ни могло бити.

Ништа необично у песништву. И у нашој епској поезији се често дешавало да песник даје и податак који његов јунак није могао знати. Исто тако се дешава да се сви међусобно разумеју иако никако нису могли говорити истим језиком, што је случај и код Хомера. Овде би могли поставити питање на ком су језику могли разговарати Антифатова кћерка и Одисејеви људи? То питање би, јасно, остало без правог одговора, тако да би се могле износити само разне хипотезе. Једна би могла бити да је у критско-микенском периоду могао постојати један заједнички језик за цео Медитеран ради лакше трговине, а трагови те трговине Сардиније са разним областима Егејског мора из тог периода су заиста бројни. Тако оваква хипотеза и не би звучала превише фантастично, једино што нема и

довољно аргумената, који би је могли потврдити нити оповргнути. Но, да даље *не разбијамо главу* и око нечега што није предмет овог истраживања, треба да потражимо извор који нам једини још недостаје. Он је, евидентно, био и близу града јер су Антифатову кћерку срели на путу према извору и она им показује Антифатову кућу. Срели су је значи довољно близу граду да су се могле добро видети и све појединачне куће. Град је, као што видимо на карти 42, у прилогу, на брду близу мора, у којем вода из тог извора мора на крају и завршити. А до мора је могла доћи само коритом неке реке или потока, ако није сама пробила то корито. Остаје само да потражимо да ли тако нешто овде постоји. Наравно, постоји река која има и име, за разлику од претходне. Име је *Река Вал ди Мела*, оригинално *Riu Val di Mela*. Њено име је, видимо, на сардинијском језику, који је најсличнији живи језик латинском језику. Неки га сматрају само дијалектом латинског. Ова река је близу ушћа пуна воде али је то, вероватно, морска вода која се меша и са нешто слатке. Има некаквих трагова да је некад долазила и са исте планине откуд су довозили дрва али јасно је видљиво да је неких 600 m од ушћа, близу града морала имати још један извор и то богат. Давао је више воде од тог извора на планини, који је сакупљао још и околне потоке и вододерине. Како то можемо знати ако овог извора сад нема или је тек у виду бледе копије некадашњег? Лако је видљиво по кориту који одједном постаје шире и дубље, а на једнаком терену. Преко те речице данас води мостић, а тај извор, на који се упутила Антифатова кћерка, је могао бити на 150-300 m западније од овог мостића. Не види се тачно где али ако би се то место посетило можда би се и могло пронаћи. Вероватно није предалеко од мостића јер се ту негде са његове западне стране корито ове реке проширује. Њене обале су још обрасле врбама док је корито сасвим обрасло трском. Колико данас у њој има воде и у коме је то периоду тешко је рећи али се по вегетацији види да је ипак и има. Барска се вегетација види на слици 37 у прилогу, управо на месту код овог мостића. Баш од мостића до ушћа река тече вијугавим током неких 500 m све до њеног ушћа, а до половине овог тока допире слатководна вегетација. У доњем току реке ова вегетација престаје, ток се шири и формира једно мало острво близу ушћа. На острву и обалама наспрам њега нема вегетације, што значи да је и ово, што је некад било ушће, сад само лагуна са сланом водом. Правим ушћем би и могли прогласити само онај део реке докле допире слатководна вегетација. У лагуни се тако мешају слана и слатка вода, па њена вода тако може бити нешто мањег салинитета од мора у овом фјорду који називају лагуном. Треба још запазити и да Хомер не помиње никакав мост, али то ништа не смета јер не помиње овде директно ни реку, иако смо видели да индиректно помиње две. Треба имату у виду да песник даје детаље о крајолику само ако су они у функцији радње *епа*, тако да можемо рачунати с тиме да ћемо понекад пронаћи и више детаља него што нам даје песник. Битно је да не пронађемо мање јер смо, у том случају, на погрешном месту. Једино што је важно да је Хомер, поново, по ко зна који пут, описује крајолик који је стварно постојао. Јасно је и да је то баш овај крајолик, јер би било крајње невероватно да се толики број детаља уклопи случајно. Као што видимо у Хомеровом опису се, поново, уклапа све, до најситнијих детаља. Зато можемо тврдити да је ово, ипак, једно једино место на целом Медитерану које у потпуности одговара *Одисеји* и друго се не може пронаћи. Постоје нека

која одговарају делимично, као оно на Сицилији, које смо помињали, или оно претходно у истој области на Сардинији. Ово је једино место где проналазимо реалну могућност да је постојао и тај извор Артакија, па можемо устврдити да смо стварно пронашли баш све што нам је Хомер дао у задатак, у вези његових Лестригона. Иако не знамо прецизну локацију овог извора, односно знамо, али не баш онако у метар, можемо потврдити да је био с леве стране од пута којим се крене према Санта Терези Галури, оног на коме Одисејеви људи срећу кћер крволочног Антифата. Шта се даље дешава Хомер је детаљно описао. Антифат је људождер, убио је једног Одисејевог човека којег је спремио себи за вечеру, док су остала двојица побегла главом без обзира до Одисеја. Да ли се он тада још налазио на поменутом видиковцу или се већ и вратио до своје лађе, Хомер не каже. Овако или онако на крају су сви завршили на Одисејевој лађи, а напад Лестригона је уследио толико брзо да нису стигли ни да упозоре остатак флоте већ су брже боље пресекли ужад своје лађе, којом је она била везана за обалу и прионули на весла не би ли некако избегли невоље. Остатак флоте није био те среће, јер је био сасвим уништен копљима и камењем у лестригонском нападу. Тако је Одисејева ескадра уништена, остала му је само једна лађа. Нису имали шансе да се спасу јер су ту упловили у мишоловку, дубоку малу луку, у којој и није било места за маневрисање, а и окружену са свих страна високом обалом. Такво место је идеално за нападача, зато, ако се овакав догађај стварно десио, питање које би могли поставити је и зашто су Одисеј и његови искусни борци и морепловци, несмотрено укотвили своје лађе на месту које је тако очигледна мишоловка? Сасвим је неадекватно за икакву одбрану. Утолико пре што су већ имали лоше искуство на претходном пристајању. Зато да покушамо на то дати макар некакав одговор.

Већ смо се могли уверити да је Одисеј, са целом ескадром, пловио приближно 168 km од њиховог последњег пристана у земљи Киклопа. Не знамо колико је Одисеј имао људи у својој флоти ни да ли су сви бродови били исте величине јер Хомер, у чувеном *Каталогу бродова* из *Илијади*, помиње само колико је ко довео бродова, а не и колико је на њима било људи. Ипак, ту знамо бар оквир у коме се крећемо јер постоје неки археолошки остаци бродова оног времена из којих је могуће извести неке закључке о броју чланова посаде. Тако се и дошло до закључка да су ондашње лађе могле имати посаду од 50-120 људи. Зато је и овај закључак обилато коришћен код процене броја нападача на Троју, за који се одавно мисли да је био превелик у односу на демографију области из којих су дошли. Додуше, ако песник ту и преувеличава број лађа које су учествовале у походу, могућа бројност њихових посада је ту изведена на сасвим другачији начин, па се у то не може сумњати. Ево како до броја људи на Одисејевој лађи долази Томо Маретић у коментарима уз његов препев *Одисеје*, коментаришући X певање:

X 208. *Budući da je Euriloh imao 22 pratioca, iznosio je cjelokupan broj Grka zajedno s Eurilohom i Odisejem 46. U Kikonaca izgubio je Odisej iz svoje lađe 6 ljudi, u Kiklopa također 6, a u Lestrigonaca 1 čovjeka, svega 13 ljudi. Prema tome na odlasku od Troje bilo je na lađi svega 59 ljudi. Posada broda u Homerovo doba kretala se između 50-120 ljudi.*

Узевши у обзир само оне податке из *Одисеје*, могли бисмо рећи да му је резон

исправан али није уочио да број шест спада у магичне бројеве. Баш овај број и Хомер најчешће користи, па га не можемо узети као чињеницу. Међутим, нас ни занима нас колико је људи, на Одисејевом броду, кренуло од Троје већ то колико сад има на броду што је Маретић добро реконструисао. Ово значи да је Одисејева лађа имала 46 људи, док су остале могле имати исто толико, можда неког више или мање али у просеку исто. Није искључено да је на Одисејевом броду као командном ипак било највише људи. То нам већ, на известан начин, потврђује и Хомер код деобе улова после лова на дивље козе. Тада свака лађа узима по 9 уловљених коза, осим Одисејеве која добија 10 комада. Наиме, они сигурно нису делили плен да самом Одисеју дају једну козу, него је на његовој лађи могло бити једну десетину више људи. Али рачунали овако или онако, та разлика није велика, па је за наше потребе сасвим у реду ако и узмемо све лађе једнако. Тако излази да је цела Одисејева флота имала 552 човека и то не било каква човека, већ прекаљених бораца са вишегодишњим ратним искуством. А толика сила није имала разлога да се ичега боји јер није било никаквог разлога да верују да постоји ико ко толико брзо може прикупити силу довољно јаку да их се усуди напасти. Наравно, не можемо бити сигурни да је то било овако али тешко је смислити неко боље објашњење. Заиста, није честа појава да искусни ратници упадају у очигледну замку, осим ако су постали толико осиони да су престали да буду опрезни. Овај случај је налик баш на такав, а ако му додамо и глад, жеђ и умор онда постаје знатно вероватније да се тако могло десити и да нам Хомер није само испричао бајку. Могући стварни догађај је ту можда мало *досолио* песничким претеривањима, али чак ни то не превише. Могуће је само то што је увео и гигантску величину Лестригона и њихов канибализам, док све друго звучи као могуће. Већ кад су пристали у земљу Киклопа залихе хране и воде су им биле на измаку, па су морали у лов како би се снабдели. Воду су ту нашли не извору повише места пристанка, па су вероватно напунили све своје мешине и понели хране колико им је остало после гозбе након лова или колико су већ имали на лађама. Како су морали бежати из земље Киклопа нису могли стићи да се снабдеју, па им то што су имали није могло дуго потрајати. Тешко да су могли издржати више од неколико дана, па је очекивано да су још негде морали пристати ради снабдевања. Правац њихове пловидбе је и био 58 km ка северу, а потом и 110 km према истоку. Повољан ветар за пловидбу ка северу је знатно ређи него да су изабрали правац ка југу, па није искључено да су ову прву деоницу морали веслати. Ипак, може се десити и да нису јер то што неки смер ветра у области није баш чест не значи да га није било. Али за други део пловидбе је велика вероватноћа да су имали повољан ветар, јер онај најчешћи, северозападни ветар, најчешће скрене у Бонифацијевом пролазу претварајући се у чист западњак. Све у свему, како су од Киклопа побегли по дану, по дану су стигли и Лестригонима. То је, узевши у обзир удаљеност, могло бити другог дана, евентуално трећег, у зависности од тога колико су морали да веслају али и од тога колико је био јак ветар који је напињао њихова једра. Довољно да су могли добро да огладне, а нама је корисно и да покажемо како је Хомерових 6 дана пловидбе само једна од употреба магичних бројева и ништа више. Тако да ово путовање није могло бити дуже од 2-3 дана, ако смо места пристајања већ добро одредили, што верујемо да јесмо. Држали смо се верно Хомерова описа,

а он је дефинитивно оба ова места описао верно до најситнијих детаља. Таквих детаља који не могу бити измишљени јер да јесу не би ту нашли ниједно место које им одговара. Ако би се једно на случај и могло пронаћи, мада би и за тако што вероватноћа била само теоријска, тек да не кажемо да не постоји, зато тек за два заредом нема ни теоријске, док их овде, већ досад, има и више. Тако да можемо очекивати да ћемо пронаћи и остала али не можемо бити сигурни док не проверимо, што и намеравамо. Сад остаје да видимо имамо ли још некаквих занимљивих информација у вези са Лестригонима и њиховом земљом, а после можемо даље. Земља Лестригона и пут до ње је приказан на картама 38-39 али још и 42-43, у прилогу књиге.

Негде у тој регији, односно на северу Сардиније Лестригоне налази француски хелениста Виктор Берар (1864 – 1931), који је препевао *Одисеју* на француски, о чему смо раније писали. То је, по свој прилици, исто место на које смо и ми дошли. Наиме, ако је неко и дао нешто што је вредно пажње, у вези *Одисејевих лутања*, од свих нововековних аутора, онда је то Виктор Берар. Тај француски хелениста и дипломата, велики пријатељ српског народа, јесте први сместио и Хомерове Лестригоне на ово место. Које је све ту разлоге имао, то писцу ових редова није сасвим познато јер није имао прилике прочитати рад самог Берара већ се морао ослонити на то што су други писали о њему. Да ли се и он, као и аутор овог рада ослањао на то где на Медитерану има фјордова или му је било довољна информација што у овој области историчари знају за Лестриконе који су припадали групацији Корса, једној од те три главне племенске групације на Сардинији које смо раније спомињали. Њихова територија се може видети и на карти племена у прилогу. Са овом Бераровом поставком, земље Лестригона, сагласан је и француски антрополог Жан Кузенијер Царамбо, који је, као и сам Берар, лично препловио *Одисејеву руту* боравећи и на Сардинији. Он се у делу ослања на Берара, али постоје и неке разлике о којима смо раније писали. Тако Крузенијер није и једини који прати Берара. На пример и француски новинар Мишел Гал прати Берара све време, осим што је Лестригоне поставио на јужну Корзику. И он је, дакле, знао историју јер се овај народ и населио на Сардинију са Корзике, бар тако верују историчари јер их сврставају у Корсе, што је било познато и Берару. Ево шта се све може пронаћи у вези Лестригона од Виктора Берара, посредством других аутора. Неки кажу да и Берар види Лестригоне на југу Корзике, док други помињу околину места Палау ту на северу Сардиније. Палау се налази на десетак километара обалом, према истоку, од места Порто Поцо за које тврдимо да га је Хомер описао. И Палау такође има сигурну луку која иде до око 300 m у копно, у главном делу 165 m ширине. Лука не одговара Хомеровом опису, нема високих обала, нити постоје трагови макар једне реке која би се уливала у залив. Постоји једна река са западне стране града, а то је Riu Surrau чије је ушће око 800 m западније од луке. Тако нема никаквог ушћа ни близу некаквог места које је Хомер описао као дубоку луку. Такође нема ни трага некавог водотока којим је отицала вода из некаквог извора. Место тешко или боље речено никако не може бити ни налик на место које је описао Хомер. Ипак неки пишу да је баш ово место оно које је изабрао Виктор Берар за луку Лестригона. По свој прилици основни разлог томе и јесте што једна природна атракција у близини носи име Медвећа стена. Ово ремек-дело природе је један

део историје обавијен древним легендама, као једна од најпознатијих стена на целој Сардинији, која је проглашена спомеником природе 1993. године. Ова је импозантна природна скулптура на око 120 метара надморске висине, а са које се пружа прекрасан поглед на острва архипелага Ла Мадалена и оближњи град Палау. Та гранитна стена обликована је ветром и ерозијом милионима година, која поприма и облик медведа који гледа у море када се посматра из одређеног угла. Ова стена у облику медведа добро је позната још древним морепловцима, толико да је њене координате и опис овог рта забележио и Клаудије Птолемеј, чувени географ из 2. века нове ере, који је и идентификује као *Промонториум Аркти*, што значи да медвеђе име носи од памтивека. Медвеђа стена и околина нису само пука природна лепота, већ је место повезано са великим поморцима и древним митовима. За ту област налазимо и следеће: *Према Виктору Берару, писцу и проучаваоцу Хомера, ово место би се могло поистоветити са земљом Лестригона, дивова људождера из десете књиге Одисеје*. Ко је заиста и аутор овог текста не може се пронаћи, нити се каже, да ли је то закључак Берара или неког другог. Није искључено да потиче од самог Берара јер даље већ кажу да *Артакиа* значи *Медвед*. Ово је један изврстан хелениста какав је и био Виктор Берар свакако знао, што знатно повећава могућност да је баш он довео у везу Медвеђу стену са извором медвеђег имена. Овакве детаље, сигурно, нико није измислио, ма од кога да потичу, али то није све. Наиме, Гугл Земља приказује место где је Одисеј привезао свој брод, у Лагуни Порто Поцо (Laguna di Porto Pozzo), истој оној коју смо назвали фјордом. У том приказу наводе и Виктора Берара, што уводи додатну конфузију. Тако се поставља питање да ли се Берар уопште изјаснио о месту где је била лука Лестригона или су то чија тумачења Берарових речи, а он можда није ишао даље од региона који подразумева север Сардиније и југ Корзике. Могуће је да је тачно ово последње, јер како би онда Мишел Гал, за кога знамо да прати Берара, дошао до југа Корзике? Но, било да се Берар стварно изјаснио за Палау или само за регион који укључује још и југ Корзике, ништа не смета јер није много погрешио и требало би му, свакако, на томе одати признање. Утолико пре ако стварно од њега потиче још и та идеја да је место које Одисеј посећује у близину Порто Поца јер би тада био сасвим прецизан! Веза између имена извора који помиње Хомер и стене код Палауа не мора значити да су били на истом месту али можда је и Медвеђа стена утицала да и нека друга места буду названа њеним именом. Тако да, ма чија била, идеја о постојању некаквих веза између ова два места би могла бити сасвим реална.
Медвеђа стена је приказана на слици 38 у прилогу књиге.
Ипак, ма колико била могућа, никад нећемо пронаћи довољно валидне податке да у то можемо бити сигурни. Можемо додати да север Сардиније поседује још једно место које је нешто више налик на Хомеров опис, односно фјорд које се налази дестак километара пловидбе од градића Палау у источном смеру. То је један фјорд који се усеца у копно до 800 m, који је ширине 50-100 m. Фјорд је облика обрнутог слова Т са завршним крацима дугим укупно око 300 m. Ту на крају фјорда, тамо где се рачвају два крака, наилазимо на мање место које број највише педесетак кућа, па имену Portu Quatu. Уздуж фјорда, укључујући овде и рачвање, уздижу се високе обале јер се фјорд налази између два брда. И ово би одговарало описима из *Одисеје*, можда још и највише од свега понуђеног,

бар што се тиче висине обала. Међутим, нема ни говора да се ту могу пронаћи остаци икакве реке у близини, а тек две ни у назнакама. Ово је било последње место на Сардинији које бар по нечему одговара, макар је фјорд али не ништа више. Постоји још неколико таквих места и на Корзици али само на југу или и југозападу, која, такође, не пролазе, а због истог разлога као и ово последње на Сардинији, због недостатка река. Зато и нема потребе да их посебно истичемо, па ћемо се радије мало позабавити тиме шта о Лестригонима знају историчари.
Неки верују да су ови Лестригони повезани са Лестриконима, огранком народа Корси са североисточне обале Сардиније. Од имена Лестригони, које користи Хомер, разлика је само у једном слову, словима Г и К, а разлика се тешко чује при изговору ако није кристално јасан. Ништа лакше него да дође до замене, а то да ли је сам Хомер погрешно чуо или му је погрешно пренето и није важно. Да би ова два слична имена могла означавати један народ дошло се на идеју по сличности имена, а након што смо Хомерове Лестригоне пронашли на северу Сардиније где су живели и Лестикони нема никаквог разлога за сумњу да је та претпоставка коју су изнели историчари била исправна. Ма ко да је изнео први ову претпоставку треба му одати признање, мада ће сигурно бити оних који ће рећи да није било тешко претпоставити да се ради о истом народу јер се имена разликују само у једном слову. Можемо унапред одговорити да стварно и није али је требало знати да су уопште постојали неки Лестрикони, који су живели на северу Сардиније, у оној области у којој смо нашли Хомерове Лестригоне. Па онда да видимо шта то о њима зна историја.
На приложеној карти сардинијских племена видимо Лонгонесе и Лестриконе приказане као посебне групе у односу на Јолеје и Баларе. А на другој карти су само Лонгонеси док су Лестрикони ту само Корси јер је, кажу, постојало још једно племе које је живело на крајњем североистоку острва, а то су Тибулати. И за њих се сматра да су припадали Корсима, којима Корзика дугује своје име. За сва три племена се мисли да су населила Сардинију са Корзике. Није баш сасвим јасно ни да ли су Тибулати и Лестрикони уопште различита племена или су у питању само два имена за исто племе. Тек, оба ова имена су позната историчарима који их смештају у исту област, а нас занима само једно од њих.
Наравно, реч је о Лестриконима. На карти су приказани Лонгонеси, западно и крајње северно, док су Лестригони више источно и ка унутрашњости острва. Граница међу племенима није позната, па ово треба узети условно. Тако да је део где смо пронашли Хомерове Лестригоне и приказан повише на територији Лонгонеса, што није могло бити ако се уздамо у Хомера. Одакле су све подаци о овим племенима узимани, који су резултирали картом, писцу ових редова је потпуна мистерија јер није успео доћи до некаквих античких извора са таквим подацима. Унаточ томе што сам располаже са преко 800 дела античких писаца, које је темељно *пречешљао*, није се могло о њима ништа пронаћи. Јесте само о Корсима, док се, наведена, њихова појединачна племена и не помињу посебно. Наравно, нико не мисли да историчари измислили изнете податке, па ћемо се и сагласити да само потичу из тих античких дела која аутор овог рада није имао прилике прочитати. Шта би друго и могло бити? Зато оно што пишемо о овим племенима не можемо поткрепити цитатима из антике, као што је и уобичајена пракса, јер их напросто немамо. Подаци су, дакле, са разних сајтова и не бисмо

могли гарантовати да су тачни. Ипак, то што смо нашли Хомерове Лестригоне у истој области учвршћује нас у уверењу да јесу. Међутим, за податке који су приказани на карти не можемо бити сигурни ни на које се време тачно односе. Наиме, ако већ Лонгонеси и Лестригони спадају у Корсе, морамо рећи да њих сврставају у цивилизацију Нурага на острву, што смо се раније већ и уверили. Међутим, за Корсе се везује тореанска цивилизација, чијим се носиоцима они и сматрају. Тореанска цивилизација је мегалитска цивилизација из бронзаног доба која се развила на јужној Корзици, углавном у области јужно од Ајачија, током друге половине другог миленијума старе ере. Карактеристике те културе су *тори* (куле), мегалитске грађевине сличне сардинским нурагима, по којима је култура и добила име, затим *кастели* (замци), већ сложеније грађевине које укључују зид, кулу и колибе. Према овим прелиминарним истраживањима која је током 1950-их спровео француски научник Роже Гросжан, ова цивилизација је започела крајем другог миленијума старе ере, што значи да није постојала у време које нас интересује, а то је време *Тројанског рата*. Гросжан је још изнео тврдњу да се морски народ, познат као Шерден, искрцао на острво из области источног Медитерана, покоривши ту домородачко мегалитско становништво. Шерден је донео металургију на острво и изградио торије, које Гросжан види и као храмове посвећене обожавању ватре и мртвих. Такође су подигли и статуе менхира којима су представљали своје вође наоружане мачевима или рогатим шлемом, слично том Шердену овековеченом у храму Мединет Хабу у Египту. Тореанска цивилизација се тренутно сматра аутохтоном цивилизацијом и као резултат локалне еволуције започете још од неолита са већ могућим утицајима Сардиније (култура Бонанаро), северноиталијанске (култура Полада) и касније централноиталијанске (апенинска култура). У ствари, савремено датирање је и показало да су њихове прве куле и замкови и изграђени миленијум раније него што је Гросжан мислио, у исто време или чак пре појаве првих протонурага на Сардинији. Такође, супротно ономе што је Гросжан мислио, металургија јесте постојала на Корзици и вековима пре наводног *доласка Шердена близу Порто Векија*. Локалитет Терина, у близини Алерије, показује да се обрада бакра већ проширила на острву у раним вековима трећег миленијума старе ере. Неки од научника мисле да је народ Шерден можда и мигрирао на Корзику од негде са запада (Сардинија) уместо са истока, као и да стреме ка источном Медитерану због пиратерије, вероватно за плату микенских господара. Односи Корзике са Сардинијом не изгледају интензивни, јер на Корзици нема карактеристичних нурагских бронзаних статуа, док су на северу били чешћи њихови контакти са Тосканом и Лигуријом. Тореанска цивилизација нестаје негде средином првог миленијума старе ере, када Корзику насељавају Картагињани, Лигури, Хелени из Фокеје, Етрурци, а потом Римљани. Народ Тореан би могао бити повезан са Корсима, народом који је живео на Корзици и североисточној Сардинији још у римско доба, описан као једна од главних племенских група на ова два острва, заједно са сардинским Јолејима (Илиенима) и Баларима. Корси су подељени на више племена са Корзике: Белатони, Червини, Цилибенси, Куманеси, Сумбри, Опини, Макрини, Лицинини, Субазани, Тарабени, Титиани и Венацини. Тако и потенцијална племена Корса на Сардинији укључују праве Корсе, који живе на крајњем североистоку Сардиније; Лонгонеси и Тибулати, који су на крајњем

северу Сардиније, око древног града Тибуле. (То набрајање племена преузето је и ту се не помињу никакви Лестрикони посебно, па може стварно бити да је у питању исто племе?) Тореанско друштво није било друштво организовано у сложен политички систем, са јаком централном влашћу. Села колиба која су у подножју замкова пре указују да је друштво било структурисано ка локалним поглавицама, које су доминирале сваки својом долином. Представе у изражене у антропоморфним статуама одражавају и једно строго хијерархијско друштво предвођено ратничком класом која се шепурила и својим војничким врлинама. Нека тумачења откривају постојање нижих класа као што су били трговци или занатлије. О религији није познато готово ништа, што отежава идентификацију могуће свештеничке касте. Ипак, обожавање ватре и мртвих што претпоставља Гросжан изгледа сасвим вероватно, ако је за нека места, која су имала и везе са металургијом, можда и погрешио. За ову цивилизацију јесте карактеристично сахрањивање у кружне гробнице са каменим сандуцима, као и разни долмени. Привреда се углавном заснивала на пољопривреди и сточарству, а посебно гаје говеда, козе и свиње. У бронзаном добу на Корзици дошло је до доста значајне експанзије у металургији и трговини са Истоком, о чему сведочи откриће робе која је долазила са Кипра и Егејског мора. Међутим, било је само спорадичних открића микенских добара, која су била прилично честа на Сардинији. Но, ово спорадично сведочи о томе да су у Одисејево време знали и за Корзику, а не само за Сардинију. То нас само учвршћује у уверењу да је Одисеј могао знати за Бонифацијев пролаз између Сардиније и Корзике.

Ако је неко помислио да пишемо о Корзици јер Одисеј тамо и отплови бежећи од страшних Лестригона, мораћемо да га разочарамо. Могао је али није. Дакле није реч о томе већ о нечем другом. Наравно, о Корсима којима би већ требали припадати и Лестрикони. Наиме, раније смо и изнели потребно о цивилизацији Нурага, карактеристичној за Сардинију. Исто тако, после малопређашње приче о Корсима и њиховој цивилизацији на Корзици, видимо да су се те две описане цивилизације прилично међусобно разликовале. То је можда необично, будући да су ова два острва веома близу једно другом. Тако би било за очекивати да је међусобна интеракција била интензивнија, што би резултовало да се нађу неке грађевине карактеристичне за Сардинију и на Корзици или обрнуто. Ипак тако нешто није нађено, чак ни на северу Сардиније који насељавају Корси. Сетимо се да на крајњем северу Сардиније, поред града Санта Тереза Галура, налази и један од многобројних гробова Гиганата и још две археолошке локације. Сва три места показују јасне карктеристике цивилизације Нурага, а она су управо и насевернији траг ове цивилизације на острву. На Корзици таквих трагова нема, а такође нема ни објеката на Сардинији који би се могли сврстати у тореанску цивилизацију. Зато се, с пуним правом, може поставити питање откуд то да су историчари уопште знали да су Лонгонеси и Лестригони припадали Корсима? Али ако већ некако и знају, зашто их онда, заједно са још две друге племенске групе Баларима и Јолејима уопште сврставају у цивилизацију Нурага, која је и карактеристична за Сардинију? То се можда и могло прогутати док се мислио да је тореанска цивилизација млађа за цео један миленијум, али мало теже ако су се развијале истовремено као што се данас мисли. Слична несагласја и нису ретка у историјској науци из разлога што нова открића обично споро продиру,

тако да закључци на основу старијих чињеница остају актуелни и знатно дуже него што би то и требало. Нико се посебно не одбави исправкама након што се објаве нова открића, због чега често дође и до конфузије. И овде би могао бити такав случај али се не може искључити ни та могућност да напросто нико није повезао шта је све речено о поменутим цивилизацијама. Дакле, могућа је ту и омашка због површног приступа. Зато нас ништа не кошта и да покушамо дати некаква објашњења, не претендујући да ћемо бити потпуно у праву и при томе се руководећи оним да је боље имати икакво објашњење, него никакво. Ако се овај проблем посматра целовито, долазимо до закључка да су могућа само два објашњења. Прво и најпростије је да ова два племена и нису били Корси, јер на њиховој земљи нису пронађени трагови тореанске цивилизације. Ипак, ни ово објашњење не би могли сматрати много вероватним јер и историчари сигурно знају зашто тврде са су дошли баш са Корзике, коју насељавају Корси. Колико у то могу бити сигурни није познато, бар не аутору овог рада, ради чега се ово и наводи као могућност, ма колико мало била вероватна. Друга могућност већ је знатно вероватнија, а она нам каже да, ако Корси већ јесу прешли мореуз да би колонизовали Сардинију, онда су морали прећи преко њега пре него што су се формирале ове две различите цивилизације. Ова друга претпоставка се чини знатно вероватнија јер историчари сигурно нису *исисали из прста* да су овде у питању Корси, а нама се то сасвим добро уклапа. Наиме, то би значило да су и Лестрикони морали и давно пре *Тројанског рата* живети на северу Сардиније, што потврђује и Хомер, уз услов да прихватимо да су Лестрикони они које он назива Лестригонима једно исто, што наравно није тешко. Као и у претходним случајевима, Хомерова прича поново може имати и реалну подлогу. И даље је актуелна прича Јована Цецеса о рату између Киклопа и Лестригона, који живе једни поред других па су, дабоме, из неког разлога понекад морали ратовати.

Нарочито ако су Балари стварно и живели од пљачке као што нас и обавештава Страбон. Кад су ови кренули на један од својих бројнијих пљачкашких похода, Лестригонима је то дојадило, скупили су војску и сатрли баларске пљачкаше. Узевши у обзир све околности и чињенице овакав догађај је изгледа прилично вероватан, тако и Цецесова прича није морала бити без историјског упоришта. Једино што су му Киклопи уместо Балара, а место битке није Сицилија него је Сардинија. На Сардинији смо пронашли да се Хомеров опис земаља Киклопа и Лестригона савршено уклапа у реалну географију. Једино ту и нигде другде, а и једне и друге Хомер описује као људе гигантске величине. Зато да видимо може ли и ту чега бити јер Сардинија и јесте позната по свом надимку. Зову је и *Земља Гиганата*, што нам побуђује додатну радозналост јер се ти Хомерови Гиганти и налазе управо на Сардинији.

Широм Сардиније се налазе места које данас и зову гробовима Гиганата. Једно такво место смо и поменули на самом северу острва, код Санта Тереза Галура. То место је најсеверније од мноштва постојећих на целом острву, као остатака нурагијске цивилизације која карактерише прошлост острва. Ту се ради само о гробницама гигантских величина, па су у потоњим временима људи који су ту сахрањивали своје мртве појединачно помислили да су у тим гробницама били сигурно сахрањивани некакви људи гигантске величине. Но, како у њима нису пронађени никакви скелети гигантске величине, утврђено је да се овде ради о

заједничким гробницама. То пре сведочи и о постојању култа мртвих на острву јер су гробнице заиста импозантне, што говори о томе да је мртвима овде била посвећивана посебна пажња. Исти култ је изгледа постојао на оба острва јер га је поменути Гросжан препознавао и на Корзици. Но, могли би рећи да сигурно постоји на Сардинији, а вероватно и на Корзици. Ехо овог култа постоји данас, иако увијен у обланде хришћанства ипак је ту препознатљиво његово паганско порекло. Становништво острва чине римокатолици, који су и успели сачувати бар успомену на овај култ јер добро знамо да су се хришћани обрачунавали са паганизмом. Римокатолици су у томе били посебно успешни па се понешто од старе вере једино и задржало на неким мањим острвима. Нешто мало можемо пронаћи Јадрану, а ето нађе се још понегде где можда не бисмо очекивали због величине острва, Сардинији. Овај култ мртвих је важан за наше истраживање, па ћемо се на њега још враћати, а сад наставимо причу о Гигантима Сардиније. Назив гробница Гиганата се одомаћио и остао је међу становништвом и након што је утврђено да су у питању заједничке гробнице и да је то био само начин сахрањивања на целом острву. Тако су га морали прихватити и научници, иако он уноси додатну забуну код слабије информисаних. Одмах помисле и да су на Сардинији некад живели некакви дивови, или људи гигантске величине. Земља Гиганата, ипак, јесте одговарајући назив за Сардинију и у погледу живог света. Наиме, ако на овом острву није било људи гигантске величине, било је других сисара. Најпознатија међу њима је врста гигантске видре, чије су кости нађене у једној пећини на источној обали, али још и гигантског јелена чије су се кости могле пронаћи на више места уздуж острва. Гиганата је, дакле, ту било и међу живим светом, али ни то није све. Постоје извесне фигуре које приказују људе гигантских величина, а које су откривене још пре пола века, али је ово откриће обелодањено тек тридесетак година после. Откривене су случајно кад је, 1974. у марту месецу, један фармер орао своју њиву на планини Прама. Док је орао, оштећено му је сечиво плуга фрагментом великог камена који је изронио ту на његовој њиви. Камен је показао мистериозне резбарије, а археолози су на лицу места открили да се под земљом налази и више од 450 веома сличних великих фрагмената. Вест је кратко објављена у сардинијској штампи, али ниједна је ни национална новина или агенција није објавила. Ови фрагменти су превезени у музеј града Каљарија и тамо остављени пуних 29 година, готово заборављени. Тек 2003. године, због притиска археолога, ови фрагменти су напокон послати у лабораторију где су коначно започели рестаураторски радови. Кад су делови састављени, појавила се огромна људска фигура каква никада раније није била виђена. Археолози су сада поново на лицу места на планини Прама али овог су пута са софистицираним инструментима који су, чини се, открили и неку врсту затрпаног града под земљом. Ове импресивне скулптуре високе су 200-260 cm, исклесане су у пешчару карактеристичног оријенталног изгледа. Представљају стреличаре, боксере, спортисте постављене на уздигнуте платформе крај пута који је од Кампидана водио до старе луке. Њихово тачно датирање, до данас, није прецизно утврђено, али постоји сагласност да оне припадају нурагијском периоду, од пре 3000-4000 година, што би чинило да су ово и најстарије статуе западног Медитерана. Зашто су ове статуе тако импресивне величине тешко је рећи али већина мисли да им је основна сврха изазивање страхопоштовања код

посетилаца који долазе из етрурске конфедерације у централној Италији, али и из северне Африке и Хеладе. Према Роберту Нарнију, археологу који је успео да поново састави хиљаде фрагмената и комадића тих фигура, дивови планине Прама су систематски разбијани око IX–VIII века старе ере, вероватно од неке инвазионе војске. Постојање ових камених дивова подстакло је и бујну машту истраживача од којих су неки сматрали да је утисак који су ови камени дивови, жестоког изгледа, оставили на хеленске морепловце био тај који је инспирисао легенду о Лестригонима, причу која је могла бити убачена у *Одисеју*. Ни њима очито није сметало што антички аутори листом смештају Лестригоне на острво Сицилију, већ се тако опредењују за Сардинију. Тако Виктор Берар очито није једини, али јесте први од којег ова идеја потиче. Ако можда и није, први је код кога смо је пронашли, а која се скоро у потпуности слаже са резултатима овог истраживања.

Међутим, ово није све што постоји о Гигантима Сардиније. Постоје и још неке приче помало налик на теорије завере али како се никад не зна, не судимо им унапред. Наиме, нема никога ко је видео ове фигуре, а да се није и упитао кога приказују. Фигуре јесу импресивне величине али нису толико да не могу бити и представе стварних људи нешто вишег раста. У прилог томе говори и једно откриће о коме је писала европска штампа и то 21 годину пре него што су ове фигуре биле уопште и пронађене. Новине су писале да су на Сардинији нађена два потпуно очувана људска костура висине око 260 cm. Да ли је ту у питању лажна вест коју су само преузели једни од других или не, то не можемо знати али нико је досад није демантовао. Не постоје ни информације шта ли се даље скелетима десило, ако су уопште и били пронађени. Ипак, судећи према томе да су поменуте фигуре чекале око три деценије да их се неко сети, ко зна да ли и ови скелети чекају у неком бункеру. На самој Сардинији постоје и људи који тврде да су у неким пећинама проналазили људске кости огромне величине, а које су после нестајале. Нестајале су, како кажу, након што то откриће пријаве археолозима или антрополозима, за које тврде да су их однели из тих пећина и сакрили. Људи који тврде да су пронашли овакве кости нема тако мало, далеко од тога да је у питању само један усамљени случај. Да ли ти људи имају и неко удружење, аутору овог рада није познато али зато јесте да су чак и трагачи за ванземаљцима били посетиоци острва. Баш они су и изнели тезу да су дивови са Сардиније, у чије постојање не сумњају, били ванземаљци. Ипак, не треба и претеривати, ако су већ постојали онда нема разлога да не буду некаква грана људске популације која се на овим изолованим острвима можда очувала. Ако су могли јелен и видра, зашто не би могли и људи? Међутим, антрополошких потврда за то нема или се, како мисле неки, ове материјалне потврде намерно скривају. Ма шта била истина, не знамо. Можемо само још констатовати да су једини Хомерови Гиганти, Киклопи и Лестригони, ту на Сардинији коју према Гигантима зову, *Земља Гиганата*. Можда је случајно, а можда и није. Ко ли ће то знати? Ми сигурно не, јер не спада у основну тему овог рада, који нисмо ни ради проширивати без преке потребе. Тако да и изнете податке у вези Гиганата можемо сматрати тек занимљивошћу. Наставићемо и даље Одисејевим путем. Мада јесте чудно што је висина тих фигура са Праме идентична као висина та два наводно пронађена људска костура! Случајно? Или???

Киркино острво и Хад

Након Лестригона, који су му уништили остатак флоте, Одисеј некако успева да побегне са једном лађом и искрцава се на острво чаробнице Кирке. Острво Хомер зове Еејско, што би, знајући тачно позицију са које Одисеј бежи, могло бити Сардинија, Корзика или неко од мањих острва каквих има источно од оба острва, било да је у питању североисток Сардиније или југоисток Корзике. Ако желимо да знамо тачно где, можемо са обратити за помоћ Хомеру, који нас је и досад увек доводио на право место, али пре тога можемо већ нешто и сами. Не морамо баш за све чекати Хомера, зато да прво покушамо сами проникнути у Одисејев начин размишљања и тако елиминишемо све вишкове у овој богатој понуди. Након што је једва извукао живу главу и побегао, с једном лађом, од Лестригона, Одисејева посада је остала гладна, док су воде имали још за свега највише неколико дана. Разлог што су пристали у луку код Лестригона је и био да обнове залихе, што видимо да нису успели. Стога су морали негде пристати да се снабдеју храном и водом, да би могли наставити свој пут ка Итаци. Овога пута нису водили сву силу прекаљених ратника, већ само ту једну лађицу са 46 људи. Зато су морали пажљиво гледати на које ће жало пристати. Зашто жало? Никаква лука није долазила у обзир после велике погибељи од Лестригона. Тај им је догађај утерао страх у кости све до сржи, толико да су завеслали толико као да их гони најповољнији ветар не мислећи на глад и жеђ. Место које би им одговарало је некакво жало, било пешчано или шљунчано, лако за пристајање, а и да, по потреби, могу са њега брзо извући своју лађу у случају невоље. Жало би морало имати високу обалу, толико високу и блиску да се са ње не би могао видети брод на том жалу. Идеално би било и нека сигурна пећина, на жалу или недалеко од њега, у коју би могли склонити себе али можда и лађу у случају да искрсну непредвиђени проблеми. Били то проблеми услед природних непогода или непријатељског напада, свеједно. Место пристанка је морало бити и тешко приступачно с копна али истовремено недалеко од какве реке. Прво да осигура безбедност смањивши могућност од евентуалног изненадног напада, што им се већ десило, а друго да се могу снабдети водом за наставак пута. Нису ни могли очекивати да пловећи морем уоче на копну извор, па су могли једино тражити ушће неке реке. Та река им није била једино важна због снабдевања водом већ и потенцијалном храном од лова на животиње које би ту дошле на појило. Све ово су морали тражити и пловили би док не нађу јер, напросто, нису ни имали другог избора. Колико су дуго ишли док ово нису нашли не знамо, али сигурно не много мање него што су међусобно удаљена она два места на која пристају претходно са целом флотом, дакле око 168 km. Ако нису баш толико, нису ни мање од 120 km, што би можда већ могли сматрати безбедним одстојањем. То значи да би после дан или два пловидбе почели да траже место какво смо овде описали и то на Сардинији, не на Корзици. Разлог, који смо раније и навели, је што су у питању били искусни поморци који знају да су отишли већ и превише на север у односу на Итаку и сигурно нису хтели да иду још северније, а може бити и додатни разлог у виду повољнијег ветра за пловидбу тим смером који је много чешћи него за пловидбу ка северу. План им је можда био да изађу на југ острва његовом источном страном јер југ Сардиније већ одговара географској ширини Итаке, а затим наставе према истоку након што се снабдеју храном и

водом. Све претходно изнето је закључак на основу познатих чињеница, али са ослонцем на Хомера само до Лестригона. Даће нам Хомер и упутства како да пронађемо Кирку али овог пута ћемо прво покушати сами, да оно што будемо пронашли проверимо ослањајући се већ на нашег поузданог водича, бесмртног Хомера.

Прво да видимо постоји ли место какво тражимо дуж источних обала Корзике и Сардиније. Одговор лако налазимо, на Корзици не постоји али га зато има на Сардинији. Могли би их на Сардинији, која обилује пећинама, пронаћи и више али једно од њих, ипак, највише одговара. Место које највише наликује на оно какво тражимо је једно од лепших места на Сардинији, Кала Луна (Cala Luna). Приказ је на карти 45 и сликама 39-42, у прилогу, са потребним објашњењима. Управо ту се улива једна река именована као Riu Ilune, која је већи део године безводна. Ипак, по кориту се види да некад није било тако, док је ушће поред једног рта и под таквим углом да је морало бити јасно видљиво свакоме ко је пловио са севера и то више стотина метара далеко. Да пристану на овом ушћу није било сасвим безбедно јер би ту били видљиви с околних брда и изложени потенцијалном нападу чак и коритом реке. На самом ушћу нема пећине али је зато има око 300 m северније и то више њих, а све су онакве какве и тражимо. Гледају право на пешчано жало и то жало до којег се не може доћи никаквом стазом нити речним коритом. Пешак који би ту хтео доћи би морао ићи скоро 100 m плићаком, док би осталих 200 m могао пешчаним жалом. Мање пешчано жало, на ком су ове пећине, налази се испод брда високог 122 m. Брдо се према истоку спушта у море и то толико стрмо да се са места докле човек безбедно и може прићи не види жало испод њега. Не види се ни са врха брда. Пећина, коју смо приказали на слици у прилогу, се зове по области Доргали Grotta di Dorgali и она јесте место које тражимо иако источна обала Сардиније има више пећина које гледају на море од којих су неке и подводне, више или мање. Одисеј је ту био у прилици да покрај неколико њих и плови али ни саме пећине ни околина нису биле оно што им је требало. Зато су пловили даље све до ове пећине и ту стали. То место је на око 150 km пловидбе од места са ког је Одисеј побегао од Лестригона, тако да и ова чињеница сасвим одговара претпоставци. За само то место да и не говоримо. Оно је чак и боље од места какво смо мислили да ћемо можда пронаћи, до те мере да је идеално. Дакле, ми смо своје урадили, али ма колико били сигурни да смо на правом месту то треба да потврди и Хомер. Да видимо онда што он има да каже у наставку X певања своје *Одисеје* које ћемо цитирати делимично, јер је предугачко, чак неколико стотина стихова до краја поменутог певања. Занимају нас само неки стихови који се односе на крајолик, укључујући флору и фауну. Ево шта Хомер каже о том месту где су стигли:

(140) *Тамо смо кренули са нашом лађом до плаже у тишини, у луку у којој се чувају лађе, а неки бог је водио пут. Тада смо изашли и лежали тамо два дана и две ноћи, једући наша срца у болу и исцрпљености. Али када је светлокоса Зора донела трећи дан,* (145) *управо тада сам зграбио своје копље и оштар мач и брзо се попео са лађе до видиковца, у нади да ћу некако видети дела и чути звуке смртника. Попео сам се на неравни видиковац и стао, те видео дим са простране земље,* (150) *у Киркиној палати, кроз густе шикаре и шуму. Онда сам размислио у свом уму и срцу да ли да одем и сазнам, пошто сам видео*

светлуцави дим. Овај начин ми се чинио бољим док сам размишљао, да пођем први на моју брзу лађу и морску обалу, (155) *дам мојим друговима вечеру и пошаљем их да нешто сазнају. Али када сам, на путу, био близу своје лађе савијене на оба краја, тада се неки бог, сам какав сам био, смиловао на мене, и послао високорогог јелена, великог, право на мој пут. Сишао је на реку са свог пашњака у шуми,* (160) *да пије, јер га је сунчева снага изморила. Ударио сам га, доле у кичму, у средину леђа, а бронзано копље га је проболо. Пао је цичећи у прашину, а дух му је одлетео. Нагазивши га, извукао сам бронзано копље из ране,* (165) *нагнуо га и оставио на земљи. Тада сам чупао гранчице и врбе, исплео дугачак конопац, добро исплетен преко и попреко, спојио ноге страшног чудовишта, и, носећи га на врату, отишао до моје црне лађе,* (170) *наслоњен на моје копље, пошто није било начина да га носим на мом рамену са обе руке, јер је био веома велика звер. Бацио сам га испред лађе и, прилазећи сваком човеку, пробудио моје другове речима које су имале за циљ да их придобију: Пријатељи, упркос нашој муци и тузи, нећемо сићи у Хадову кућу пре него што нам дође суђени дан.*

Већ на самом почетку описа видимо једну контрадикторност. Хомер каже и да допловише до жала у безбедну луку (*у којој се чувају лађе*) што већ искључује једно друго. Наиме, луке одувек имају и потребну дубину за лађе које примају на вез. С друге стране жало је више попут плаже и на њега се лађа прво лагано насуче, да би се, према потреби, лако извукла на то исто жало. Које од ова два је тачно то ћемо можда и разрешити у наставку, али ово је прво што смо досад нашли где Хомер није поуздан не упуштајући се и у расправу да ли је овај стих уопште његов или не. Изјаснили смо се већ за жало и то унапред, образложили смо и зашто би Одисеј избегавао луке и то по сваку цену. Преферирамо и даље да је Одисеј тражио усамљено жало са пећином у близини, јер би нешто друго говорило да су *сишли с ума* и то начисто. Но, видећемо касније има ли ту и још чега, а сад да наставимо. Одмарали су се два дана и ноћи, а трећег дана Одисеј се пење на неравни (кршни) видиковац да мало осмотри околину. Надао се да ће видети неке трагове људског присуства. Брдо изнад лађа је доста стрмо али зелено, што би значило се човек може попети, мада само брдо није погодно за војни напад на жало. С те стране јесте безбедно, док је сам видиковац био око 150 m од места на које мислимо да је Одисеј пристао, а приближно толико и од ушћа реке. Уцртан је као Belvedere Cala Luna, на 67 m изнад разине мора. Иако удаљен око 150 m од врха овог брда стоји на страни мање речне долине, па се са овог видиковца пружа, вероватно и најлепши, поглед на једно од најлепших места на острву и његову околину. Дим из Киркине палате, који Одисеј прича да је видео *са простране земље кроз густе шуме и шикаре* вероватно потиче из речне долине испод. Наиме, са поменутог видиковца пуца леп поглед на мању речну долину, које је видљива с тог места дужином од око 500 m од ушћа реке. Она можда није тако велика да се назове пространом земљом, како је ту назива Хомер, али свакако јесте најпространија у тој области, а сама Сардинија јесте пространа земља. Можда Хомер на њу и мисли, односно на оно што он назива Еејско острво? Али то нас претерано ни не занима, зато настављамо. Ова мања долина је, у делу видљивом са видиковца је широка 26 m, да би се према ушћу реке у море убрзо проширила на близу 100 m, а на ушћу и завршила пешчаним

жалом од око 300 m. Та долина је целом дужином поред реке, која је ту долину и направила, што значи да је имала бујну вегетацију. Тако шума и шикара, које Хомер помиње, указује управо на речну долину са довољно воде за њих. Даље се дешава још један догађај који нас и упућује да смо на правом месту. Наиме, Одисеј убија повеликог јелена на реци, који је изморен од жеђи сишао да се ту напије воде. Само присуство реке, а нарочито јелена указује на Сардинију или Корзику. Наиме, река има и на још неким од већих острва Медитерана али не и јелена! Њих има само на Сардинији и Корзици. Наравно, присуство реке али и јелена потврђује да се догађај дешава на Сардинији али не искључује Корзику. Ипак, сва остала острва искључује, а то значи да можемо наставити јер смо ту вероватно на правом месту. Ако бацимо поглед и на карту племена Сардиније, у прилогу, видимо да је ово треће Одисејво пристајање на Сардинији и било на територији Јолеја, па је тако, изгледа, посетио све три племенске групације на острву. На овој територији је Одисеј уловио тод огромног јелена којег је свезао ужетом које је исплео од врбе. И овај део, који спада у флору, ништа одређено не говори јер крај сваке реке постоје врбе, а о томе да ли је ту у питању заиста врба или конопљанка смо већ писали код Одисејевог бега од Киклопа. Ништа више нема интересантно у цитираном делу зато и идемо даље, изостављајући опис гозбе који не садржи ништа битно. Али зато следећи део, који цитирамо, садржи. Једно је очигледно противречје, а друго је део и из кога се може добро видети колико је људи било на Одисејевом броду. За ово друго смо дали само коментар Томе Маретића, а сад наводимо и стихове:

Јер сам се попео на неравни видиковац и видео острво, (195) *око којег је около бескрајно море. Сама земља је ниска, а на њеној средини сам видео дим својим очима који сукља кроз густо шипражје и шуму. Тако сам рекао, а њихово драго срце је препукло како су се подсећали на дела Лестригона Антифата (200) и насиље људождера, силне грдосије Киклопа. Плакали су кричаво, пуштајући густе сузе, али њихово нарицање им није био од помоћи. Тада сам на двоје пребројао све своје добро опорављене другове и обојима одредио старешину*. (205) *Ја сам водио једне од њих, а боголики Еурилох, оне друге. Брзо смо истресли много белега у бронзани шлем и изиђе жреб Еурилоху, јунаку великог срца. Пошао је на пут са двадесет два уплакана пратиоца, а ми остадосмо уплакани онде на брегу*. Део где Одисеј описује острво је или премештен са неког другог места у *епу* или је накнадно додат, цео или само делимично! Наиме, и јелени и река недвосмислено указују на Сардинију или Корзику, које су толико велике да не постоји видиковац поред било које обале одакле би се могло видети море са свих страна острва. Ово би могло да се уклопи за неко мање острво, можда неко од оних које је Одисеј обишао у наставку свог пута што ћемо већ видети касније. Ипак, ови стихови су корисни јер недвосмислено потврђују да је било премештања стихова у постхомерским редакцијама његових *епова*. Ово можда више наликује на *александринску редакцију* у којој су *епови* и подељени на 24 певања, која имају мање стихова од 1000. Није искључена ни *Писистратова редакција*, за коју важи мишљење да је сакупила расуте *епове*. Можда су и ове стихове, приликом састављања расутих *епова*, ставили на погрешно место али делује да је прва могућност много вероватнија. Следећи стихови који говоре о ниској земљи са димом који сукља на средини кроз густо шипражје и шуму, се

могу односити на долину реке коју је Одисеј видео јер се она налази на ниском терену. Тај део речне долине који се може видети са видиковца, али и са ушћа, свакако јесте низак кад се близу ушћа и налази. Густо шипражје и шума поред реке се могла и очекивати, а Одисеј и понавља оно што је видео са видиковца, а што одговара месту које смо пронашли. Из следећих стихова лако можемо и израчунати да је на Одисејевој лађи било укупно 46 људи, које је било могуће нахранити убијеним јеленом. Током боравка код Кирке изгубио је још једног човека који је погинуо при паду с висине, тако да му је за наставак путовања преостало 45 људи. Следећи стихови потврђују да смо добро закључили да се Киркина кућа стварно налазила у речној долини, али Хомер, осим код улова јелена, реку више не помиње. То ипак није сметња јер долине у планини, ако нису глацијалне, онда су речне, а ових глацијалних на Сардинији нема. Ево где живи чаробница:

(210) *У долини су пронашли Киркине дворе, саграђене од резаног камена, на отвореном месту.....*

Сасвим довољно да одредимо где је могла бити Киркина кућа, без да грешимо више од неколико десетина метара. Поново Хомеров опис налази упориште у стварној географији, а након тридесетак стихова песник даје и реалну флору.

(240) *Тако су лежали они у свињцу плачућ', а Кирка наспе им жира, сладуна у корито, јоште и дренка, као што свагда једу свиње које спавају на земљи.*

Кирка им *наспе жира сладуна и дренка*. Значи да на острву има храста и дрена. С храстом смо се већ срели у земљи Киклопа, а овде Хомер додаје још и дрен. Дрена има на Сардинији, али и две врсте храста, црника и плутњак. Тај храст црника је присутан и на другим медитеранским острвима, док дрена има мало мање али има и њега. Занимљиво је да на Корзици постоје и целе шуме храста лужњака, којег нема на Сардинији. Исто тако Корзика нема плутњака, који је на Сардинији присутан у значајнијем броју. Биљни свет, који Хомер помиње, нам ипак помаже у одређивању места које је посетио Одисеј али нема говора о великој прецизности, само оквирно. Сужава број места која би дошла у обзир, што никако није безначајно. Даље имамо још једну потврду, од песника, да на острву постоје шуме:

(307) *Тада се, оним острвом, кроз шуме, на широки Олимп врати се бог Хермија...*

Понеки детаљ о острву Хомер даје певајући о Киркиним дворкињама, и каже:

(350) *Родиле се једне крај извора, друге у гајевима, а неке код светих река које теку ка мору.*

У питању је неко од већих острва на Медитерану, које има изворе, гајеве, реке и све то у множини. Острво са више река и шума је тако морало имати и више извора који живот значе. Различита места с којих долазе Киркине дворкиње и указују на већи број различитих људских насеља на разним местима. Тако да и ова чињеница указује да смо на правом месту, у шта смо се већ уверили. Све се досад слаже и са нашим препоставкама, о оном месту на које Одисеј долази са својим друговима. Све осим пећине. И кад смо већ полако губили наду, јер се приближавамо крају X певања, ето и пећине. И то не једне, већ можда и више њих? Ево шта вели Хомер:

(400) *Богиња божанска стаде близу и рече ми: „Сине Лаертов, Дивово чедо,*

довитљиви Одисеју, иди сада на свој брзи брод и морску обалу. Пре свега, извуците свој брод на копно, онда сву своју робу и опрему одложите у пећине...“
Међутим, на овом месту Ђурић и Маретић користе спиља и то у једнини. Они су обојица одлични хеленисти, вишеструко бољи од аутора овог рада и склони би били да поверујемо да су у праву да се не ради о препеву. Ипак, и уклапања метрике није могло бити јер спиља и спиље имају исти број слогова. Но, био у праву или не, аутор овог рада је дао свој превод у множини. Интересантно је и што на обали Кала Луна постоји више пећина и то једна до друге, које гледају на обалу. Пећина Доргали коју смо помињали је права пећина док су те остале плитке, али се са мора све виде као низ пећина једна до друге. Да ли је то било место са једном или са више пећина није од посебног значаја. Одисеју је била довољна и једна да смести ствари са свог брода и бродску опрему. Битније је што сад знамо да је њихов брод ипак био на жалу, а не ни у каквој луци.Тако би са жала било лако извући лађу на обалу, док је то исто из луке много теже. Постоји, дакле, жало са једном или више пећина на самом жалу, а то је баш и оно што смо закључили да би Одисеј тражио. Какав је поглед имао Одисеј на ово жало с пећинама с мора приказано је на слици у прилогу, уз коју дајемо и поглед из једне од пећина. Сад кад смо, коначно, потпуно сигурни да смо на правом месту! Одисеј је са својом посадом провео годину код Кирке, да ли је то баш цела година или је то песник приказао само фигуративно, то не знамо али је сигурно бар презимио јер је по свој прилици и допловио до ње негде пре зиме. Кирка га саветује да иде до Хада и нађе пророка Тиресија које ће га већ упутити како да се врати кући. Посети Хаду посвећено је цело XI певање, док се у XII описују догађаји након што се вратио код Кирке. Зато прво иде превод стихова с почетка XII певања где Хомер говори и да пристају на пешчано жало кад су се вратили натраг код Кирке:
(5) *пристадосмо са лађом на жалу песковитом онде те се искрцамо сви где вали о брегове бију, овде заспасмо мало и чекасмо Зору божанску. А кад ујутро рано ружопрста осване Зора, тад ја своје другаре у дворове Киркине пошаљем...*
Жало на Кала Луни, као што знамо, јесте пешчано али није сигурно вишак ни добити од Хомера додатну потврду. Разумно је претпоставити да се Одисеј ту враћа на исто оно место са којег је и кренуо, јер се враћа Кирки. Затим су овде сахранили Елпенора, који је и настрадао управо у време кад су пошли ка Хаду.
Тако можемо завршити све што се тиче локације Кирке, по Хомеру. Можемо се још подсетити шта су рекли антички аутори, који су, за разлику од ових из новог века, нешто и погодили. Кажемо погодили, јер нико нигде не каже зашто смешта Кирку на одређено место. Нас првенствено занима има ли кога да види Кирку на Сардинији, а остале не вреди ни да помињемо. Већи део њих ионако види Кирку на полуострву у Италији које се по њој и зове. Дајући овде некакав рекапитулар о томе где антички аутори смештају Кирку, можемо констатовати да је, по питању Кирке и њеног Еејског острва, и најмање усаглашености међу античким писцима. Кирка може бити на Сардинијском, Лигурском, Тиренском мору, било на обали или неком острву. Од острва су ту: Сицилија, Сардинија, Елба и Искија, мање острво близу Напуља, док у копненом делу више аутора истиче Киркејски рт са истоименом планином, неки мисле да је то полуострво

некад било острво, за шта нема баш никаквих основа у стварности. Поред тога, сами појамови *лигурска Кирка* и *Кирка на тиренском копну*, дају и много шири дијапазон за Киркин завичај. Занимљиво је да Корзику, која је велико острво, баш нико не повезује са Кирком, али и без ње имамо сасвим довољно острва. Како смо о томе већ писали, овог пута цитираћемо само два античка аутора, а који помињу острво Сардинију, где смо Кирку и пронашли.

Први од њих је Псеудо-Скимно, или Паусанија из Дамаска, или Семос са Дела, непознати аутор чије је дело *Земљин круг*, најпре било приписивано Скимну са Хиоса, а касније и Паусанију из Дамаска. Лукас Холстеније и Исак Восије јесу први који су то приписали Скимну са Хиоса, под чијим је именом и пролазило све до писца којег су касни граматичари више цитирали као аутора перијегезе. Наставило је да пролази под његовим именом све до 1846. године када Август Мајнеке, поновним објављивањем постојећих фрагмената, јасније показује да нема основа да се они приписују Скимну са Хиоса, па је после тога и прозван именом Псеудо-Скимно. Затим је 1955. године Обри Дилер утврдио да је овај Псеудо-Скимно највероватније Паусанија из Дамаска. Ако је то тачно, онда је он живео негде у Битинији око 100. старе ере, али ни то није крај. Константин Бошњаков се 2004. године залагао за Семоса са Дела, век старијег аутора. Ево шта он каже, ма како да се звао и кад год да је живео:

(262) *Иза њега леже морска острва Кирнос (Корзика) и Сардо (Сардинија), за које се каже да је највеће острво после Сицилије. Некада су се звала острва Сирена и острво Кирке. Умбри су изнад Пелазга [...] које је населио Латин, који је рођен од Кирке и Одисеја, а Аусони имају унутрашњост. Међу овим народима је и град Рим, чији назив одговара његовој моћи, заједничка звезда целог насељеног света, у Лацијуму. Кажу да га је основао Ромул, дајући му ово име. После Латина је град међу Опицима у близини такозваног језера Аорнос, Киме, коју су прво населили Халкићани а потом Еолци [где је приказан Керберион, подземно пророчиште. Јер кажу да је Одисеј дошао овамо предвођен Кирком. Од Киме код Аорноса, Неаполис је своје оснивање преузео у складу са пророчиштем.] Саунитаи живе поред њих, а затим Аусони. После њих у унутрашњости су заједно Леуканци и Кампани. Уз њих су Оинотријци све до места званог Посејдонија, за које кажу да су Сибарити прво колонизовали, и Елејски град Масалиота и Фокејаца, који су Фокејци изградили након бекства током персијских ратова. [Фокеја је био град са посебно добрим људима у Азији.]*

Мада не знамо ко је тачно аутор овог текста, морамо признати да је детаљнији од свих. Он зна да се острво Корзика некад звало острво Сирена. Како говори у множини, вероватно истим именом зове Елбу, али и нека друга, мања, острва Тосканског архипелага. Можда је неко, од ових десетак острваца, и могло бити оно које је Хомер описао као острво Сирена. Међутим, још је и интересантнија Сардинија која се, каже, некад звала Киркино острво. Наравно то је она Кирка које је угостила Одисеја, што писац потврђује помињући овде Латина као сина Кирке и Одисеја. Одакле му овај податак, за који не зна нико други, вероватно никад нећемо сазнати али сад видимо да је у праву јер Кирку смо пронашли на Сардинији. Зато, ма како да се стварно звао одајемо му признање. Изгледа и да се у антици ипак знало више о *Одисејевим лутањима*, само су постојале бројне различите теорије па ову тврдњу Псеудо-Скимна нико и није узео за озбиљно.

Писац помиње и подземно пророчиште, што је пророчиште мртвих, где Одисеј дошао праћен Кирком. Међутим, он га смешта на континенту, али близу обале Тиренског мора, код данашњег језера Аверно, десетак километара западно од Напуља, у кратеру угашеног вулкана. Писац, у тексту, каже и да је Кирка ишла заједно с Одисејем у земљу мртвих, што у *Одисеји* не стоји. Према Хомеру, је она чекала да се Одисеј врати. Такође, по Хомеру, Одисеј до Хада путује један дан и то према југу јер га је носио Борej. Ни то се не слаже са овим цитатом јер ако је Киркино острво заиста Сардинија, онда је и земља мртвих била источно од њега и то удаљена око 360 km, што може бити од 3-5 дана пловидбе, а било би на могућој рути *Одисејевог повратка* кући. Тако се не види разлог зашто би се Одисеј враћао натраг према западу, односно Сардинији, ако је већ и прешао део пута у правом смеру. Вероватно нам је аутор само и пренео две легенде из различитих извора, а могуће и периода, које је покушао ујединити. Међутим, није немогуће ни да је имао пред собом различиту верзију *Одисеје*, од ове која је допрла до наших дана? У наставку ћемо видети да није у био праву и за ово пророчиште мртвих иако смо му одали признање за Кирку. За Кирку је његов став јединствен, док се по питању пророчишта мртвих и он слаже са већином античких аутора, али сви заједно греше што ћемо се уверити у наставку текста. Најпре да поменемо и неку реч од Псеудо-Аполодора, који не смешта Кирку на Сардинију али је зато смешта на Сардинијско море. Он само и препричава *Хомерове епове* или Аполонијеву *Аргонаутику* али их повезује и са митовима, што понекад његову причу чини разноврснијом. Ево његових речи:

(1.9.1) *Али Фрикс је дошао код Колхиђана, чији је краљ био Ејет, син Хелија и Персеиде и брат Кирке и Пасифаје, којом се Минос оженио.*

(1.9.24) *Дакле, када су пловили поред лигурских и келтских народа и путовали кроз Сардинијско море, заобишли су Тиренију и дошли у Еeју, где су молили Кирку и били очишћени.*

(е.7.36) Када *је Телегон сазнао од Кирке да је Одисејев син, отпловио је у потрагу за њим.*

(е.7.37) *Али када га је Телегон препознао, горко је јадиковао, преневши леш и Пенелопу код Кирке и тамо се оженио Пенелопом, а Кирка их је послала на Острва Блажених.*

Псеудо-Аполодор, препричавајући Аполонија, смешта Кирку на Сардинијско море, али после Тиренијe. Тиренија је град поред Пизе и налазила се на обали Лигурског мора, где се налази и данас. Град су Аргонаути заобишли и дошли на Еeју, која би стварно могла бити Елба, бар по опису пута. Треба само имати у виду да су овде помешани подаци из *Одисеје* и *Аргонаутике*. Код Хомера је Кирка на острву, а код Аполонија на копну, док Псеудо-Аполодор даје некакву хибридну варијанту, убацујући у игру још и Сардинијско море. Поред тога, он помиње и Телегона, сина Кирке и Одисеја, а који је, по легенди, грешком убио свог оца којег је пошао да тражи. Поред ове, постојала је и друга легенда, по којој је Кирка после тога оживела Одисеја, чији нас детаљи не интересују јер нису у директној вези са *Одисејевим повратком* из *Тројанског рата*.

Ово је и све што вреди узети од античких аутора, од многобројних места где су смештали Кирку која шаље Одисеја у Хад да нађе пророка Тиресија. Тамо где

налази народ Кимеријанаца, које антички писци виде на много мање места но што виде Кирку. Они су смештени поред језера Аверно, а десетак километара западно од Напуља, које је у кратеру угашеног вулкана. Ту, у подземљу, живе Кимеријанци. Друга места где су живели су негде испод Алпа или шире само на западним морима. Постоје тек и индиције које указују само на италијанско копно, не зна се тачно где. Ови Кимеријанци, које не треба мешати са народом Кимера или Кимераца, су митски народ повезан са Хадом и тамом. Зато су их и смештали на запад, који је повезан са заласком сунца и тамом. То је митски народ који живи у тами и некаква су врста посаде пророчишта мртвих. Свет антике их познаје по легендама из области Аверна. Где је било њихово могуће извориште није познато, јер култ мртвих је постојао и на другим местима, од којих је једно сигурно Сардинија, такође и Сицилија, а могуће и Корзика. Ипак да не дајемо хипотезе већ да видимо где ће нас упутити Хомер. Тој Одисејевој посети Хаду посвећено је цело XI певање Одисеје, али се оно што би нас могло занимати налази се у X, кад га Кирка тамо упућује. Зато ево разговора између Одисеја и Кирке:

(510) *Тако јој рекох, и мени одговори богиња дивна: „Дивово чедо, довитљиви Одисеју, сине Лаертов, немој се бринути ко ће проводити црну ти лађу! Подигни јарбол, бела рашири једра и седи, твоју ће галију брзу већ носити борејски ветар, него кад галијом веће океанске превалиш воде, онде је обала ниска и лугови Персефонеје, високе ту су тополе и врбе што плодове губе, онде осидрај брод код океанских дубоких вира, па у влажне и мрачне Аидове дворове сиђи. Пирифлегетон река у Ахеронт утиче онде, онде тече и Кокит, из реке што отиче стишке, обе се хучне реке код једне састају стене.*

Одисеја на његовом путу у Хад погони Борej, што значи да ће пловити ка југу. Кад стигне чека га ниска обала и лугови Персефоне, дакле, Персефонин свети гај као што су прављени и другим божанствима. У гају расту тополе и врбе, а то говори да је гај био на мочварном подручју. Пирифлегетон река ту утиче у Ахеронт, из Стикса истиче Кокит и састаје се код једне стене и са Ахеронтом.

Овде је превише митског да би се могло говорити о некаквој реалности, макар у траговима. Ово су хадске реке, познате у митологији и не могу бити и реалан географски податак. Ако постоји овакво место и на њему се нађе нека река, то је онда сасвим случајно или је неко стварно тамо и био и то га је подсетило на митолошке реке из Хада. Међутим, може бити истине у Персефонином светом гају јер су га имали и други богови. Хад и Персефона, владари подземног света су их имали најмање јер су их се људи плашили. Једно овакво место се најпре могло налазити на острву Сицилији, из разлога што постоје и легенда да је баш Сицилија била омиљено место Персефоне кад би ова боравила на земљи. Иста легенда каже да ју је управо са Сицилије уграбио Хад, а то је било негде поред језера Пергуса у средишту острва, на 5 km јужније од града Ена (Enna). Богиња Персефона је била кћерка Зевса и Деметре, коју је уграбио Хад учинивши тако богињу краљицом подземног света мртвих. Кад се Деметра пожалила Зевсу он је пресудио да се девојка врати мајци и послао Хермију да убеди Хада. Бојећи се Зевсове муње, Хад је невољно пристао али је понудио Персефони да поделе нар пре него што се врати. Персефона је пристала и узела шест зрна. То је јесте уклело да пола године мора и провести у Хаду, а другу половину на површини.

Хелени су тако тумачили смену годишњих доба, па се природа будила и све би озеленело кад је Персефона излазила на површину, да би поново све то замрло кад се врати у царство мртвих. Радост или туга њене мајке Деметре, од које је зависила природа је тако и условљавала бујање или мировање биљног света. Како је уграбљена са Сицилије, где је провела детињство, она јој је остала као омиљено место па су је тамо највише славили. Истина, увек у пару и са њеном мајком Деметром, не саму, тако да није познато да је сама и имала свети гај на острву Сицилији. Ипак, сматрало се да је један од улаза у Хад близу места где ју је Хад уграбио. Поред тога што је Сицилија било омиљено место Персефони може се размотрити и обожавање самог Хада. Као бог света мртвих тако ни он није имао светилишта на земљи, било храмове или свете гајеве. Изузетак је ту био Несторов Пил у Месенији, где је постојао култ обожавања Хада, који им је помогао да се одбране кад их је напао Херакло. Тако да су Месењани, ту близу Пила, имали место за које су тврдили да је улаз у Хад. Међутим, Одисеј добро познаје и Пил и Нестора, који је заједно с њим ратовао под Тројом, па тако ово место није ни било узето у разматрање. Но, култ мртвих је, што смо се уверили постојао је на Сардинији, по свој прилици, код свих племена која су чинила ту цивилизацију Нурага. О томе су неми сведоци бројне импресивне гробнице, које су расејене по целом острву, које зову гробнице Гиганата, а подсећамо на неке обичаје који су се одржали до данас. Ипак, ни то није све јер постоји још нешто што, можда још више, сведочи у постојању култа мртвих на острву. На Сардинији је постојао ковани новац са ликом Персефоне, коју Римљани зову и Прозерпином док су Хада звали Плутон. Ово је веома ретка појава у античком свету јер је лик Персефоне забележен још само на једном или два места. Зато и кованице са њеним ликом веома ретко налазимо, јер их напросто није ни било. Исто тако знамо да су и Хад и Персефона били предхеленска божанства којима се порекло не зна. Постоје само неке претпоставке, које су то и остале, ништа друго до претпоставке. Ми им можемо додати још једну, а то је, да извор тога свега може бити и на Сардинији. Још једно важно сведочење о постојању тог култа мртвих на овом острву су називи било река, залива, плажа, или којечега другог који у себи садрже реч murtas коју и не треба преводити. Примера ради, постоји *Riu di Murtas*, односно *Река мртвих*, онда *Spiaggia di Murtas* или како је на сардинијском језику *Cala murta*, у значењу *Залив* (обала) *мртвих*. Постоји и *Riu murera*, што бисмо могли превести као *умро је у реци*, затим и *Riu funtana murta* у значењу *чесма реке мртвих*. А најпознатији од хидронима, који имају везе са мртвима је сигурно *Riu sa murta*, *Река мртвих* на западу Сардиније која је и туристичка атракција. Постоји још примера али их нећемо наводити јер у овај поменути *Залив мртвих* управо водимо нашег Одисеја. Ево како пловидбу описује Хомер:

Онда након што смо сишли на брод и море, најпре смо лађу довукли у божанско море, онда ставили јарбол и подигли једра, а затим у тамни брод, укрцашмо овце и укрцашмо се (5) *и ми сами, у тузи, лијући горке сузе. За нас, иза нашег тамног брода, повољан ветар који пуни једра, добар сапутник, ужасна богиња са људским говором, светла Кирка, послала. Уредили смо сваки комад опреме на тамној лађи,* (10) *а затим сели, док су је ветар и крмар управљали. Једра су била развучена док се цео дан кретала по мору, и сунце је зашло, и сви*

су путеви били мрачни. Лађа је стигла до океанских дубоких струја. Тамо где су краљевство и град Кимеријанаца, (15) *прекривен маглом и облацима. Ни блиставо сунце никада не гледа на њих својим зрацима, ни кад оде у звездано небо ни кад се с неба на земљу врати, него се погубна ноћ простире над бедним смртницима*.

Знамо тачно одакле је Одисеј кренуо, пловећи све време према југу. Имали су повољан Бореј који не би могли назвати ретким на источној обали Сардиније. Тако да помоћ Кирке можда и није требала. Пловили су један цео дан до Хада и ту се можемо поуздати у овај податак јер та јединица не припада магичним бројевима. Знамо да су стигли увече али не и кад су кренули и да ли овде под појмом *цео дан* песник мисли и на дан од 24 сата или је дан за дневног светла. Тако можемо констатовати да се Хомеров Хад могао налазити на удаљености од око 60 km од тачке поласка, па до 125 km што је баш и удаљеност најужније тачке источног дела Сардиније. Место које одговара Хомеровом опису налази се на 80 km пловидбе од Кала Луне према југу, а зове се *Залив мртвих*. Можда би одговарало и *Обала мртвих* (*Spiaggia di Murtas*)? Копнени део и јесте низак, једва нешто виши од нивоа мора, а на њему су два водотока, не дужа од 2-3 km међусобно удаљена од око 700 m, ближе извору, па до 1,5 km на слепом ушћу. Оба долазе близу мора али немају ушће већ њихове воде чине мању мочвару. Ова мочвара је вероватно некад била лагуна док је било више воде, а тополе и врбе ту сигурно расту и сад јер тешко да постоји мочвара где их нема. Те реке имају имена и зову се Flumini Durci и Flumini Pisal. Флумини значи река, док је дурц јака, а писа значи грашак, али све на латинском језику. Могуће је да исто значење има и сардинијском, који је налик на латински више него иједан живи језик, али није довољно добро познат аутору овог рада да би могао бити посве сигуран у свој превод. И на крају, дајући некакав закључак о месту на које нас је наш врли Хомер довео, можемо рећи да је опет описао постојећи крајолик, а који се неко морао видети својим очима. Како ово место изгледа и из сателита видимо на карти 46 и сликама 43 и 44, у прилогу, а ко је био тај посетилац не знамо сигурно. Можда Хомер, за којег кажу да је био морепловац, а можда и сам Одисеј као онај који је једини преживео. Ово друго и изгледа вероватније, иако се и ту отварају нека нова питања која овде не можемо решавати, али до краја ћемо морати. Нема ни помена светог гаја који припада Персефони, како на Сардинији тако ни другим местима, али ако је такво место игде и постојало, Сардинија би била први кандидат. Можда је Хомер ипак знао нешто шта нама данас није познато јер је током векова изгубљено. Ово отвара и питање ко је и кад донео култ Персефоне или Хада на Сардинију, или им је то управо и била постојбина као предхеленским божанствима? Ма како да јесте, требало би већ преиспитати данашње ставове по овом питању! Ко зна шта би открили? Све је очигледније да не би било на одмет малчице обратити пажњу и на речи старог доброг Хомера!

Све што су антички аутори знали о Кимеријанцима, већ је дато у делу који смо посебно посветили античким писцима. Нема ништа што би вредело поновити, па се у то нећемо ни упуштати. Из целог XI певања у ком је описана Одисејева посета Хаду, немамо више ништа да издвојимо сем тога да га пророк Тиресије посебно упозорава да током њиховог повратка не дирају Хелијеву стоку, која

пасе на острву Тринакија на које ће пристати. Нисмо морали ни то јер му исто говори Кирка, па није баш сасвим јасно зашто је уопште ишао у Хад Тиресију кад је Кирка знала и више од њега. Само присуство Кимеријанаца, као и сама чињеница да у Хаду није ништа ново сазнао у вези пута говори и да је описано Одисејево путовање могло бити реалност али, наравно, никако не у Хад, већ у пророчиште мртвих. Ако би игде постојало овакво пророчиште онда је то било на месту где је култ мртвих био поштован, а такво место је управо Сардинија!
Занимљиво је запазити да се наспрам овог *Залива мртвих*, а на удаљености 2-5 km налази највише места са остацима цивилизације Нурага на острву. То нас и наводи на помисао да и тај кимеријански град, који помиње Хомер, ту негде и могао постојати. Можда га некад и пронађемо?
Са овог острва Одисеј и креће али му, пре него што крене на пут, Кирка говори где ће све проћи и на шта треба да припази. Тај редослед сасвим одговара оном редоследу у *Одисеји*, па пре говори да је ове стихове и неки састављач расутих *епова* ту могао ставити. Недостатак Еола наводи на такав закључак јер ће њему Одисеј доћи тек при повратку од Кирке, а не пре, како је у *епу*. Тако да је ово, можда, индиректна потврда прве редакције *епова* познате као *Писистратова*. Нешто од овога је морао сазнати и у Хаду, иначе тамо не би ни ишао, али су ти стихови касније могли бити премештени. Ово *мирише* на Александринце који су оставили највише трагова у оба *Хомерова епа*. Но, да ми око тога превише и не разбијамо главу јер то тражи посебан рад или више њих, већ и да наставимо Одисејев пут који напушта Кирку и њено острво. Значи да напушта Сардинију, односно њену источну обалу на којој су Киркини двори, и даље плови правцем од запада према истоку, према својој родној Итаци.

Острво Сирена

Упућујући Одисеја шта га то чека на повратку, Кирка га обавештава да ће прво наићи на Сирене. Оне својом заносном песмом маме морнаре које касније ту и убијају. Милош Ђурић Киркине речи преводи као:
Најпре ћеш доспет' Сиренама, које очарати знају (40) *гласом човека сваког што њима се примакне близу. Ко се приближи њима у незнању и чује њихов чаробни глас, тог неће, кад буде се враћао, жена дочекат' и луда деца и неће се радоват' њему, него ће певањем јасним Сирене очарати њега седећ' на жалу, а леже око њих гомиле кости многих иструхлих људи, на телима сахне им кожа. Ти мимо њих проједри и друзима уши облепи слатким згњеченим воском, да не би нико их чуо. Ако ли ти њих желиш да слушаш, ти то учини,* (50) *само нек ти се свежу на броду и ноге и руке испод јарбола право, а около ужима стегну, да би занесен песму обеју чуо Сирена. Ако замолиш дружбу да ужа одреше теби, нека ужа узме још више и чвршће те стегне*.
Овај део је из XII певања *Одисеје*, у ком је описан Одисејев пролаз крај острва Сирена, пут између Скиле и Харибде, а и боравак на острву где пасе Хелијева стока. Помињу се и *лутајуће стене* али не и да је туда прошао, односно, није описан пролазак крај њих. Али сад су тема Сирене, па да видимо како пролаз поред њих Одисеј приповеда, односно, како је слушајући Киркин савет срећно пребродио опасне воде. Поново се и опредељујемо за превод Милоша Ђурића, јер нема ништа, нама битно, што би се због метрике могло изгубити. Преводе

аутор овог рада ради сам, узимајући их повремено и од Ђурића или Маретића, кад не нађе речи које су битне али изостављене због метрике. Ево како Ђурић ово преводи:

Тако ми рече, а потом златотрона јави се Зора. Острвом својој кући божанска одшеће Кирка, а ја отидем лађи и дружини наредим својој нека у лађу крену и нека одреше ужа; они у лађу уђу и одмах за клинове седну, седећ' по реду веслима пљускаху пучину пусту. Ту нам пошаље озад, иза лађе мркокљуне наше, погодан ветар, доброг другара, да надима једра, (150) *Кирка, богиња страшна, лепокоса, с човечјим гласом. А кад у лађи црној већ сваку уредисмо справу, седосмо, а тад ветар и крмар покренуше лађу. И ја другарима тада проговорим у срцу брижан: „Другови, не треба један ил' двојица само да знају, што ми је Кирка прорекла, мед богињам' богиња права, него ја ћу вам рећи да свесно умремо или да се избавимо уклонив се смрти и Кери. Најпре ми рече да треба Сиренама побећи дивним и њину цветноме пољу да гласа им не бисмо чули.* (160) *Ја само, рече, смем да певање слушам, ал' јаким мене свежите ужем да стојим на месту једном испод јарбола право, а около стисните ужа. Ако затражим од вас одрешили да бисте мене, узмите ужа још више и стегните мене још јаче!" Говорећ' тако све другарима подробно кажем. Чврсто грађена лађа међутим брзо нам стиже острву двеју Сирена, јер повољан догна је ветар. Одмах се ветар утиша, и на мору наста ведрина тиха, а вале је неки успавао демон. Другари* (170) *устану, савију једра и ставе у пространу лађу. Потом на клупе седну и држећ у рукама глатка јелова весла море у белу обукоше пену. А ја оштром међу на малене резах комаде велики воштани котур и јаким прстима гњечах. Брзо се грејао восак, јер моја га стискаше снага и зрак Хелија, сина Хиперионa владара. Потом другарима воском по реду затиснем уши. А другари ми свежу на броду и ноге и руке испод јарбола право, а около ужима стегну;* (180) *седећ' по реду веслима пљускамо пучину пусту. А кад отпловисмо мало колико дозивач се чује, бродећи брзо, Сирене ми тада брзопловку лађу спазе где плови изблиза и звонку започну песму: „Приђи, Одисеју славни, о ахејска велика дико, амо управи лађу, да певање почујеш наше! Нико још прошао није поред нас у црноме броду пре но би из наших уста медогласно певање чуо, па би се кући врађ'о занесен и више би знао. Јер нам је познато све што Аргејци под широком Тројом* (190) *патише, а шта Тројанци по вољи богова вечних. Знамо што год се збива на овој хранодавној земљи!" Рекоше тако песмом огласив се лепом, а моје срце зажели их чути и друзима мигом наредих да ме одреше, али за весла приону они. Онда се дигну другари Перимед и с њим Еурилох па донесу ужа још више и јаче ме стегну. А кад прођосмо мимо Сирена и када им више не слушасмо веће ни гласа ни певања њина, онда другови драги из ушију восак извуку* (200) *који им ставих унутра, и мени одреше ужа.*

Упознавши се са Хомеровим речима морамо признати да нисмо сазнали много тога што би нам било од користи, али нешто ипак јесмо. Ове Хомерове Сирене живе на неком острву пуном људских костију и на цветном пољу. Тако острво на коме живе Сирене слободно можемо назвати *Острво костура* али би могло и *Острво цвећа*. Ово последње, ако ништа друго, лепше звучи, мада оба назива сасвим одговарају. Можда ће нам оба назива и бити од помоћи, али пре тога да

дамо кратак рекапитулар дела о Сиренама, везаним за њихову локацију или ту листу места где их смештају антички аутори. А то је: Сицилија на два места; рт Пелорус и област Леонтини јужно од Катаније, италијанска обала око Напуља или мања острва са супротне стране полуострва од Сорента или то полуострво, а има и једно указивање на Тиренско море, само индиректно, а према закључку аутора овог рада. Онда Корзика и сва околна острва, што смо овде цитирали од Псеудо-Скимна. Овај део је обрађен у посебном поглављу ове књиге и нећемо га понављати и овде, осим двојице аутора. Почнимо од Аполонија са Родоса и његове *Аргонаутике*. Радња овог *епа* се односи на време пре *Тројанског рата*. Наиме, у *епу* су главни јунаци очеви неких учесника *Тројанског рата*, као што је Ахилов отац Пелеј. У овом *епу* налазимо бројне исте географске одреднице које налазимо и у Хомеровој *Одисеји*, што значи да би *Аргонаутику* могли тек третирати као тумачење *Хомеровог епа*, а никако обрнуто. То је и разумљиво, јер је *Одисеја* знатно старији еп од *Аргонаутике*. Додуше, постоји могућност и да су оба поменута *епа* наслоњена на географију једног старијег епа, о којем и постоји само легенда. То је *Аргонаутика* коју је испевао Орфеј за коју легенде кажу да је била дело од пре *Тројанског рата*. Орфеј је Киконац,Трачанин који је учествовао у походу *Аргонаута*. Ова *Аргонаутика* није у вези са античким делом које зову *Орфичка Аргонаутика*, која је испевана тек у новом веку и од непознатог аутора. Због детаља које даје о Сиренама наводимо шта каже о том Аполоније у својој *Аргонаутици*, иако ни он не каже где би их и тачно требало тражити сем што знамо да су на неком острву у Тиренском мору. Ево и шта он каже:

(4.885) *Сада када је зора, доносилац светлости додиривала рубове небеса, тада су по доласку брзог Зефира отишли са обале на своје лађе, са задовољством подигоше сидра из дубине, те се ухватише клинова редом и раширише високо једро, затегнувши га бродским ужадима. И свеж поветарац је носио брод. Убрзо су угледали лепо острво, Антемесу, на коме су милозвучне Сирене, кћери Ахелојеве, својим слатким песмама мамиле свакога ко би тамо бацио сидро, а затим га уништавале. Њих роди љупка Терпсихора, једна од муза, гола, сједињена са Ахелојем, а једном су чували Деметрину племениту кћер, још невенчану, певајући јој у хору. А у то време биле су обликоване делом као птице, а делом као пристале девојке. Увек вребајући са видиковца места где се налазило њихово лепо уточиште, често су многима одузимале њихов слатки повратак, морећи их немоћу, а сада се и јунацима гласаше њихови умилни гласи. И већ су се спремали да баце ужад с брода на обалу, да није Трачанин Орфеј, син Еагров, пребирући рукама жице своје бистонске форминге, засвирао живахне мелодије, да им уши заглуши звук његове свирке, а форминга надјачала девојачке гласове. Зефир и шумни талас који су јурили са крме понели су брод, а Сирене су непрестано певале своју песму. Али и поред тога, само добри Телеонов син од једини скочи, пред свима њима, са углачане клупе у море, чак и Бута, чија је душа зачарана јасним звонким гласом Сирена, је пливао кроз тамни талас да се, јадни бедник, докопа плаже. Брзо би му, тада и тамо, онемогућиле повратак, али богиња која влада Ериксом на Кипру, сажаливши се, избави га док је још био у вировима. Милостивим сусретом с њим она га спаси и смести на Лилибејски рт. И јунаци, обузети муком, напустили су Сирене, али су их чека-*

ле друге, још горе, погибељи, разорне за бродове, на месту састанка мора.
Аполонијеви Аргонаути, плове поред острва Сирена, након што су отишли од Кирке ношени ветром Зефиром. Аполоније је, вероватно, од Хесиода узео име острва, Антемеса (Цвеће), а како знамо да је Кирку сместио негде на тиренско копно, онда је Скирон био одговарајући ветар за пловидбу дуж обале Италије, према Месинском мореузу. Иако је у Аполонијево време ветар Скирон већ био именован, као ветар са северозапада, видимо да Аполоније користи Зефир, што је западни ветар. Ово је потврда да његов еп *Аргонаутика* и испеван на основу неког старијег епа, а који је из времена док је било само четири основна ветра. Можда је то стварно *Орфејева Аргонаутика*, за коју се мислило да је постојала али није искључено да је четири ветра узео по угледу на Хомера. Наиме, некад у старије доба би и Скирон био сматран Зефиром, а то је за Тиренско море био данашњи Мистрал. Мистрал је северозападни ветар, као Маестрал на Јадрану. Арго очигледно плови дуж италијанске обале према Месинском мореузу, који Аполоније зове *место састанка мора*. Које је од острва у Тиренском мору ова Антемеса, то може знати само Аполоније, али у овом његовом *епу* збуњује још нешто. Наиме, поменута богиња која влада Ериксом на Кипру јесте Афродита, коју су због тога звали и Кипарка, како је зове и Хомер. Она спасава једног од морнара, да не постане жртва Сирена, којег преноси на Лилибејски рт. За овај рт знамо да је најзападнија тачка Сицилије, што је око 350 km далеко од неког потенцијалног места догађаја. Ту се поставља питање, зашто би га носила тако далеко, ако се све дешава уз италијанску обалу? А што се тиче самог положаја острва, Аполонијеви наводи нису у супротности са острвом Сиренуса, за које су бројни антички писци мислили да је острво на ком су живеле Сирене. Ипак, нас занима где је Хомер сместио Сирене, а како су Сирене митска бића, то што их Аполоније види на неком одређеном месту не мора значити да их ту види и Хомер. Наравно, то је очигледно кад су митска бића у питању, јер ако песник и смешта у реалан географски амбијент митолошка бића, то може бити било које место које му се уклапа у причу. Не би требало бити случајно ни што обојица смештају Сирене на *Острво цвећа*, односно на Хомерово *цветно поље* или код Аполонија *Антемесу*, у истом значењу.
Осим Аполонија, Сирене је у Тиренско море сместио римски писац Гај Јулије Хигин, од чијег плодног опуса су сачуване само трактат о митологији познат и као *Fabulae* и астрономски каталог *Poeticon Astronomicon*. Оба су важан извор података о античкој митологији и астрономији. Он у својим *Фабулама*, као и други антички писци, наводи Сирене као кћерке Ахелоја и Мелпомене, али им помиње другачија имена:
(стр.30) *Од Ахелоја и Мелпомене, Сирена, Телксипе, Молпе и Писиноје*.
(125) *Затим је дошао до Сирена, кћери музе Мелпомене и Ахелоја, жена у горњим деловима тела, али птица испод. Судбина им је била да живе само док смртници који су чули њихову песму не прођу поред њих. Уликс је, по инструкцијама Кирке, Хелијеве кћери, зачепио уши своје посаде воском, а сам везао се за дрвени јарбол и тако препловио*.
(141) *СИРЕНЕ: Сирене, кћерке бога реке Ахелоја и музе Мелпомене. Оне су одлутале након отмице Просерпине, дошле су у Аполонову земљу и тамо су претворене у летећа створења по вољи Церере, јер нису допринеле да пронађе*

кћерку. Предвиђено је да ће живети само док не прође неко ко је чуо њихово певање. Уликс се показао кобним за њих, јер када је својом памећу прошао поред стена где су оне живеле, бациле су се у море. Ово место се по њима зове Сиренидес, а налази се између Сицилије и Италије.

И он помиње легенду да је судбина Сирена била да живе само док их не прође неки брод, као што их је прошао Одисејев. Хигин је кратко препричао *Одисеју* али и *Аргонаутику*, с тим што нигде не каже да је и Арго пловио крај Сирена. Међутим, није тачно препричао *Аргонаутику* али је занимљиво то што Хигин помиње једну сасвим нову локацију за Сирене, коју и зове *Сиренидес* и која се налази негде између Сицилије и Италије. Ако и не каже тачно где је, Хигин је овим већ доста рекао. Наиме, једина острва за која би могли рећи да су између Сицилије и Италије су острва на Тиренском мору и то она која нису близу ни италијанској ни сицилијанској обали. У супротном би Хигин рекао да су близу Италије или близу Сицилије, а не би обоје помињао. Тако можемо закључити да је Хигин мислио на Еолска острва, којима можемо додати и острво Устику, које је такође у Тиренском мору али није део Еолског архипелага. Мада Хигин ово нигде директно не каже, тешко је из његових речи извући и који другачији закључак. Тако да и писац ових редова закључује да Хигин индиректно наводи нове могућности за острво Сирена и то насред мора, мада не знамо и које би то острво могло бити, јер на *дебелој пучини* Тиренског мора постоји више острва.

На Тиренско море указује и Хомер ако усвојимо да смо тачно одредили одакле је кренуо, мада се не види икакав разлог да у то посумњамо. Знамо да су олује однеле Одисеја негде далеко на запад и он се надаље само враћа пловећи даље према истоку. Као искусан поморац, Одисеј зна да се налази сувише северно у односу на Итаку зато ће његов правац пловидбе бити према југоистоку. То је исти онај правац који приближно прати линију италијанске обале и то смером којим дува Мистрал. Ако крене од источне обале Сардиније, али са Кала Луне, прво копно на које ће га ветар однети и јесте острво Устика у Тиренском мору.

Још не можемо бити потпуно сигурни да је баш то и острво на којем су живеле Сирене јер даље, на правцу пловидбе, следе Еолска острва. Ни њих не можемо сасвим искључити, јер Хомер нигде и не каже да су Сирене на првом острву на које наиђу, зато нам добро дође још нека потврда. То острво је приближно 350 km од Кала Луне, што је најмање три дана пловидбе уз повољан ветар. Хомер би назвао овај ветар Зефир али му овде и не даје име. Зефир зато налазимо код Аполонија, а одговарао би Мистралу. Пример припадајућег ветра приказан је и на карти 47 у прилогу књиге, чиме смо изгледа дефинитивно разрешили даљи смер Одисејеве пловидбе. Ипак, да ли стварно и јесмо? Могли би и одговорити да јесмо, али не баш сасвим. Наиме, овог ветра има целе године и он је стварно најчешћи у Тиренском мору али мало теже је пронаћи период да дува 4-5 дана непрекидно. Током зиме антички морнари нису пловили, сем у крајњој нужди, па је тако Одисеј могао кренути у пролеће или лето. Наиме, тешко је пронаћи да ветар на који циљамо дува више од два дана у жељеном смеру, док тих 4-5 не можемо саставити пре последње декаде августа. Међутим, како Хомер каже да је ветар стао и да су морали да веслају могуће је да су кренули на пут и пре. Можда јуна или јула? Али да се манемо ми ћорава посла, као што је погађање времена пловидбе и кажемо коју реч о Устици, потенцијалном острву Сирена.

Устица (Ustica) је мало италијанско острво у Тиренском мору, пречника око 5 km, а налази се 52 km северо од Капо Гала на Сицилији. Данас тамо живи око 1.300 становника, а постоји редовна трајектна линија са острва до Палерма на Сицилији. Ово острво је било насељено, давно, у бронзано доба, за шта постоје археолошке потврде. Наиме, ископавања започета 1989. у Трамонтани, такође познатој као Фараглиони, открила су остатке великог насеља које датира од 14. до 13. века старе ере. Откривени су темељи од 300 камених кућа, а одбрамбени зидови насеља спадају међу јача утврђења било којег периода у целој Италији. Недавна археолошка истраживања открила су софистицирани систем утврђења испод села. Верује се да су ови рани досељеници дошли са оближњих Еолских острва. У историјским временима острво је насељено феничанским народима и то најмање од 1500. године старе ере. Како се острво тад звало, то нико не зна, али је познато да су га Хелени звали *Остеодес*, што значи *Костурница*. А ово име, неодољиво, подсећа на костуре које помиње Хомер, на основу чега смо га и назвали *Острво костура*. Међутим, постоји сасвим друго објашњење зашто су га Хелени овако звали. Кажу да је било у спомен на хиљаде картагињанских побуњеника остављених тамо да умру од глади, у 4. веку старе ере. Међутим, уз сав уложени труд, аутор овог рада није успео да допре до правог извора ове информације. Очигледно је овде у питању само нечије тумачење, што је тако и деловало од почетка, јер се не види разлог зашто Хелени острво, које припада Римљанима, зову према судбини Картагињана, кад је познато и да нису трпели ни једне ни друге. Тако Хеленско име острва помињу само два античка аутора. Римски географ Помпоније Мела, у свом делу *Опис земље* (*De orbis situ libri*), познатијем као *Хорографија*, где набраја Еолска острва и међу њих сврстава и острво Остеодес:

(2.120) *према Африци, Гаулосу, Мелити и Косури; ближа Италија, Галата и оних седам које зову Еолска острва — Остеодес, Липара, Хераклеја, Дидима, Феникуса, и два попут Етне, Хијера и Стронгила, који горе непрекидним пламеном.*

Познавајући античка имена свих седам Еолских острва, можемо закључити да је Мела изоставио острво Ерикуса и уместо њега навео Остеодес. Та античка Ерикуса данас носи име Аликуди и то је најзападније острво архипелага. Тако је очигледно да управо њега Мела сматра за Остеодес, а ако је тако онда то не може никако бити Устика која никад није сврставана у Еолска острва. Али да ни римски писци нису сами са собом у сагласју сведочи Плиније Старији, који, у својој *Природној историји*, такође помиње острво Остеодес али не каже да је то Устика јер и њу помиње у истој реченици. Ово каже у последњој реченици под (3.14.5), где наводи Остеодес, а даје и његову преувеличану удаљеност од Солунтума, која прерачуната у данашње мере износи око 130 km. Солунтум или Солус је антички град на северу Сицилије, 16 km источније од данашњег Палерма, одмах иза рта Заферано. Удаљен је 85 km од најзападанијег острва Еолског архипелага и 72 km од Устике. Ипак, поуздано знамо да се, овде код Плинија, име Остеодес не може односити на Устику је и њу, на истом месту, помиње у наставку речима *насупрот до Паропуса*, *Устика*. Положај Паропуса никад није тачно утврђен јер га нико сем Полибија и Плинија не помиње, али вероватно је био негде близу Палерма јег Плиније каже да је Устика наспрам

њега. Ово би значило и да Остеодес код Плинија није нигде, јер као што није Устика, тако није ниједно од Еолских острва којима Плиније и помиње имена. Помиње и Ерикусу, коју је Мела заменио са Остеодес, тако да ни тај Плинијев Остеодес онда и не може бити острво. Он додуше и не каже да је острво већ ту само набраја имена на Сицилији, а ако је у праву онда је могао постојати град истог имена. Али, поред свега, треба узети у обзир да Остеодес помињу само ова два римска аутора, а како је име хеленско, питање је колико су они уопште били упућени како Хелени зову некакво мало небитно острво. Колико Устика стварно јесте небитна за антички свет говори чињеница да је међу нешто више од 800 античких дела, којима располаже писац ових редова, једино Плиније и помиње ово острво. Тако да је ово место једино на ком се Устика помиње али ако имамо у виду да то нису сва античка дела која су сачувана, онда се, можда, помиње још негде. Да није тако, како би данашњи историчари уопште знали да су га Хелени звали Остеодес. Не би знали ни да су га Римљани преименовали у Устику, што је име изведено од латинске речи за *спаљено*, због његових црних стена. Острво је, због својих црних стена, локално познато као *Црни бисер*, али и као *Цветно острво* јер је већ доласком пролећа цело острво у непрегледним цветним пољима. Тако смо, напокон, и спојили оба Хомерова описа на једном месту. Имамо на истом месту и костуре и цветно поље, што је сасвим довољно да се уверимо како Хомер баш то острво описује као острво Сирена. Кад су му Римљани дали име Устика није познато али сигурно пре почетка нове ере, јер се у Плинијево време тако већ звало. Подсетимо се да и Аполоније зове острво Антемеса, што бисмо превели као Цветно острво, али он на острву помиње још и видиковац са кога су Сирене осматрале и мамиле морнаре. И овај видиковац можемо препознати на Устици као узвишење које се протеже средином острва приближно правцем од истока према западу, а дужином око 2 km. Овај гребен, чији је највишу врх 242 m дели острво на северни и јужни део. Северни део је мањи и нижи од јужног, а оба његова дела су на релативно благим падинама и са доста значајном обрадивом површином, много већом него што се може наћи игде на Еолским острвима. Устика зато никако није била оно право место ако је неко хтео да на њу доведе људе који треба да умру од глади. Ипак проблем са водоснабдевањем је једини који је имала као и безбројна друга острва дуж Медитерана, али ти проблеми су се решавали сакупљањем кишнице. Да је ово острво било погодно за живот потврђују археолошки остаци из бронзаног доба, који говоре да је острво било насељено у време *Одисејевог повратка*. Како су сви који су живели на острву и нетрагом нестали нико не каже, јер ако су стварно Римљани довезли побуњене Картагињане на ово острво, онда на њему није било људи. Па чак и да је тако, то острво је вероватно последње од свих острва у Тиренском мору где би неко могао умрети од глади. Исто тако нико не каже где су то Римљани владали над неким Картагињанима, у 4. веку старе ере, да би се они могли побунити. Осим тога Римљани нису владали над овим острвима у време које се овде помиње, па се поставља и питање како су могли довести људе на острво којим нису владали? Питање је да су тада за њега уопште знали? Тек кад се неко удостоји да ово све објасни и документује, онда можемо узети у разматрање и њихово објашњење. До тада једино можемо поверовати да људска заједница која је живела на овом острву, у бронзано

доба, није била гостопримљива према морнарима. Да ли су их баш убијали или само терали, то не знамо, али је и стара морнарска прича о Сиренама добро дошла становницима острва да одврати од њих све нежељене госте. Сад можемо додати још неколико речи о Устици, па можемо привести крају ову причу о Хомеровим Сиренама. Негде у 6. веку, на овом острву се настанила бенедиктинска заједница, али је убрзо била принуђена да се пресели због рата између Европљана и Арапа. Покушаји колонизације острва у средњем веку су пропали због напада варварских пирата. Средином 18. века, острво је населило око 90 људи са острва Липара, острва које се налази северно од Сицилије, али источно од Устике. Са собом су донели и свеца заштитника Липара, апостола Вартоломеја, који је постао и заштитник Устике. Средином и све до касног 19. века, како је становништво острва постајало превелико, стотине породица са Устике емигрирале су у Сједињене Државе. Током фашистичких година, све до 1950-их, Устика је коришћена као острвски затвор. Бенито Мусолини је ту протерао хиљаде политичких противника у Устику, често и по 1.500 одједном; многи од њих су били хомосексуалци. Од познатијих затвореника на острву су били Антонио Грамши и Амадео Бордига. Априла 1941. су сви југословенски ратни заробљеници били нагурани на острво, од којих су многи умрли било од неухрањености или туберкулозе. Нажалост, за разлику од Картагињана, који су у античко време, наводно, тамо сви поумирали у шта можемо сумњати, за Србе је та судбина несумњива. Наиме, од ратних заробљеника југословенске војске у то време су само Срби одведени у разне логоре и друге казамате, све по Италији и Немачкој. Остали су пуштени кућама. Тако видимо да је Устика била место за интернацију све до средине 20. века, што значи да не можемо ни искључити ту могућност у античко доба. Данас назив *Костурница* као надимак острва више нико не користи, зову га само *Црни бисер* и *Цветно острво* или и *Острво цвећа*. Међутим, сва три имена задиру дубоко у прошлост, а колико је то дубоко нико није ни покушао да сазна. Устику антички аутори нису видели на рути *Одисејевих лутања*, проналазимо је тек код ових нововековних. Прво код Семјуела Батлера, који је сматра Еоловим острвом. Тако да и контроверзни Батлер први Устику *убацује у игру*, само на погрешно место. Али сигурно боље игде него нигде! И на крају можемо закључити да је Хомерово острво Сирена данашње острво Устика, а ми запловимо даље. Но, ако смо се и определили за Устику, подсећамо да Помпоније Мела острво Аликуди зове Остеодес, па није сасвим искључено да је и оно могло бити острво Сирена. Тако да овде имамо и резервну опцију. Нешто мање вероватну али, ипак, теоретски и сасвим могућу. Приказ Устике, острва Сирена, је на карти 48 и слици 45, у прилогу књиге.

Острво Тринакија и Хелијева стока

Ово поглавље ћемо започети констатујући да сви антички и постантички, или средњовековни, писци сматрају да је Хомерова Тринакија, или острво на којем пасу Хелијева говеда, данашња Сицилија. Нико од њих није детаљно објаснио зашто тако мисли осим што се Сицилија некада и звала по троугаоном облику, Тринакрија. То јесте налик на Хомерово Тринакија, а ово име употребљено је само четири пута од античких писаца. Име Тринакрија је зато много бројније, док Плиније Старији употребљава оба облика наводећи њихову идентичност.

Али о томе смо, претходно, изнели сасвим довољно детаља, па ћемо овде дати само једну реченицу од Плинија. Нема потребе нешто више јер су сви, просто, погрешили одређујући место на коме је Одисеј пристао, вероватно зато што та епизода није била на правом месту у *епу*. Налази се после Скиле и Харибде, а и пре Калипсине Огигије. А сад погледајмо шта за Тринакију каже Плиније:
(3.14.1) *СИЦИЛИЈА: Али славнија од свих је Сицилија, звана Сиканија од Тукидида и многих писаца а Тринакрија или Тринакија, јесте због свог троугластог изгледа.*
Антички писци су, сем Тринакије, на Сицилији видели Киклопе и Лестригоне, скоро редовно, неки чак Кирку, Сирене и обавезно смештају Скилу и Харибду у Месински мореуз. Чини се да су мало и претерали са том Сицилијом, ма како да је велика јер је стварно тешко поверовати да би се искусан поморац као што је Одисеј толико година вртео око једног места. Истина је морала бити сасвим другачија јер ако су га олује и однеле у непознате воде, Одисеј ни тренутка не губи оријентацију у ком правцу треба да плови ка својој родној Итаци. Да је неко имао ово у виду, Сицилија би му била само једна бајковита прича али ово изгледа није био случај. Дакако, нико овде не мисли да су антички писци били глупи, а савремени паметни, али све што знамо је да се ни ови ни они нису баш прославили по питању *Одисејевих лутања*. Зато да се вратимо нашем водичу и поузданом географу Хомеру и XII певању *Одисеје*, у преводу Милоша Ђурића:
„Тад ћеш на триначко стићи на острво, онде ти пасу сунчева говеда многа, а пасу и претиле овце; говеда седам је стада, а толико и лепих оваца, (130) *у сваком стаду има педесет грла; а ту се ништа не множи нит мре. А богиње чувају стада, две лепокосе нимфе: Лампетија и Фаетуса, ћерке лепе Неере и Хелија Хиперионa. Кад их породи онде и подиже госпођа мајка, пошље их она далеко на триначки оток да живе, овце да чувају оцу и с њима виторогу говед. Ако не дирнеш њих а на свој повратак мислиш, ви ћете Итаци стићи крај свега што страдасте много; дирнеш ли стада та, и дружби и лађи твојој* (140) *проричем пропаст. Ако ли сам и побегнеш отуд, касно ћеш доћи у беди сву изгубивши дружбу*."
Овде Кирка говори Одисеју углавном исто оно шта је већ и сазнао од пророка Тиресија приликом његове посете Хаду, како то каже Хомер, или пророчишту мртвих како је то реално могло бити. Хелијева стада не смеју дирати иначе им следи пропаст, а Одисеј, ако и преживи, вратиће се касније и као бедник кући. Наравно, да би прича била интересантнија Одисејева посада се оглушила о те Киркине и Тиресијеве речи, доделивши себи пропаст а Одисеју дуго одсуство од куће којој је вазда стремио. Одисеј је наговарао своју посаду да не пристају на овом острву него да само преплове поред, као што су урадили и са острвом Сирена, али посада се жалила на умор и неиспаваност и изразила свој страх од надолазеће олује мислећи да ће им ипак сигурније бити на чврстом тлу. Зато је немавши куд Одисеј, тешка срца, пристао али је натерао своје другове да му се закуну да неће дирати Хелијеву стоку, а затим:
(305) *А кад се веће закуну и заклетву сврше до краја, тада у пространој луци осидрамо чврсту лађу близу изворске воде и другови оставе лађу те на обалу ступе и зналачки вечеру спреме.*
(312) *А кад трећина ноћи још оста, кад нагнуше звезде, диже нам ветар жес-*

ток веома облачник Диве и с њим страшну олују те земљу и море покри тамним облацима, и ноћ се спусти с небеса! А кад ујутро рано ружопрста осване Зора, лађу осидрасмо пошто у шупљу је сместисмо пећину, гдено игришта лепа за нимфе и седишта беху. И ја на веће сазовем другаре и прозборим ово: (320) *„У брзој лађи, другари, имаде хране и пића, немојте стога дират' у говеда, зло да нас мине, све те претиле овце и говеда јесу својина страшног Хелија бога што све вам види и чује!" Тако рекох и тиме наговорим храбро им срце. Али цео је месец без престанка дувао Ното. Осим Еура и Нота не дуваше ветар никакав други. Док су ми другови хлеба и руменог имали вина, дотле поштедеше стада, јер живот им бејаше мио. Али када у лађи већ сваке нестаде хране,* (330) *онда их потреба нагна да блуде и лова да траже, риба и птица да лове, и што би им у руке стигло, острвом и свијеном куком, јер глад их је мучила много. Ја на острво сам се одвојих да богове молим не би ли од њих који за повратак пут ми показ'о. А кад по острву ићах уклонив се дружини својој, онда оперем руке где беше заклон од ветра па се бозима мољах, владарима олимпским свима, они на уморне очи освежавни спусте ми санак*.

И овде можемо рећи да Хомерове речи нису баш сасвим у сагласности саме са собом, па је могуће да се опет ради у премештању стихова, каквих знамо да је било. Шта то није у сагласности није посебно тешко уочити. Наиме, они прво *осидре своју лађу у дубоку луку близу извора*, а потом ураде поново исто. Само овај пут осидре лађу у некакву *шупљу пећину*. Очигледно је да се ту ради о два различита догађаја која се нису могла десити на једном месту. Неки су од ових стихова вишак, на месту где се налазе, што значи да се требају налазити негде другде, питање је само где? Ни то није посебно тешко уочити јер, како смо већ прошли добар део *Хомеровог епа*, неће бити тешко закључити које стихове би требало преместити и где. Већ смо имали случај описа дубоке луке са извором више луке, кад су пристали у земљу Киклопа. Извор је ту био код пећине више луке, а испоставило се да је управо та пећина препуна слатке воде. Тако би се ова 2-3 стиха тамо савршено уклапала, док ће се испоставити и да стихови које смо уочили као вишак у опису Киркиног завичаја савршено належу баш на ово место у *епу*. Питање је само које је то острво, што га Хомер назива Тринакија? Но, ни то није посебно тешко одговорити јер смо пола одговора добили и тиме што смо преместили Тринакију на право место у *епу*. Зато, ако се сагласимо да је острво Сирена заиста Устика, онда можемо тражити Тринакију једино међу Еолским острвима где су главни кандидати два најзападнија острва, Аликуди и Филикуди. Како Одисеја пут кући води према истоку, тако је морао пловити и поред њих. Хомер потврђује правац Одисејевог пута већ тиме што наводи и да су месец дана провели на острву јер је без престанка дувао Нот, а повремено и Еур. Како је њима требао Зефир нису могли да крену. Гледајући ружу ветрова у области Еолских острва, не можемо изнети тврдњу да је тако нешто могуће, али не можемо тврдити ни да није. Једноставно требало је пратити све ветрове у овој области више година заредом, док их писац ових редова прати тек једну годину. Које ћемо острво изабрати, од ова два понуђена, помоћи ће нам Хомер. Он, кроз уста Одисеја, каже да су упловили лађом у пећину. То нас већ сасвим опредељује за острво Филикуди јер на Аликудима нема пећина. Али ми ни не тражимо било какву пећину, већ пећину у коју може упловити брод, али и која

није сва под морем него има у њој и нешто обале јер Одисејеви људи сигурно нису све време преседели на својој лађи након што су се усидрили ту у пећини. Овај услов можда јесте престрог јер и нема много места на Медитерану која би га могла испунити, а ми ето тражимо да га испуни и ова једна једина пећина на острву. И наравно, Хомер је опет све тачно описао, што нас више и не чуди. То је пећина чије име у преводу гласи *Морски во* (*Grotta del Bue Marino*), а зову је и *Зелена пећина*. Налази се на западној обали острва, а то је највећа пећина на Еолским острвима и можда једна од најлепших и најфасцинантнијих на целом Медитерану, са невероватном игром светлости. Висока је двадесет, широка је тридесет и дубока двадесет метара. Уласком у ову пећину, након импресивне игре светлости преко низа сталактита и сталагмита зелене нијансе, долазите до мале шљунчане плаже коју је током времена формирало море, а то је баш оно што тражимо. По зеленкастој нијанси је и добила свој надимак *Зелена пећина*. За име пећине постоје два тумачења. Једно се односи на оно што рибари зову и фока монах, чије су природно станиште морске пећине. А према другој верзији назив потиче од звука који ствара море унутар пећине, врло слично звуку вола. Медведица, која је сада најзад заштићена, у опасности од изумирања, некада је била распрострањена на Сицилији, а то име *Морски во* је често на Медитерану, нарочито за пећине. У циљу заштите станишта и ове врсте, чамцима је од 2020. године забрањен улазак у пећину. Једини начин да се уђе у њу јесте пливање. Досад нису нађени трагови култа нимфи о овој пећини али то не значи и да их није било. Ипак, можда и није јер је могуће да песник, онако по инерцији, веже пећине и изворе с нимфама. Но, нимфе нам овде и нису битне, али само острво јесте. Зато да кажемо коју реч и о њему. Укупне површине је око 9,5 km^2, а на острву постоји неколико малих села. Земље острва су способне за производњу вина, маслиновог уља, житарица и поврћа. Од 1997. године, три четвртине тог острва, отприлике 7 km^2, је претворено у природни резерват. Највиша тачка је Монте Фоса Фелци на 774 m, где се вероватно попео Одисеј молећи се својим боговима. Ту је могао видети острво са свих страна окружено морем, као што је испричао да је видео на Киркином острву. На те стихове смо упозорили да су на погрешном месту али нисмо још могли знати одакле су тамо донети. Сад и то знамо јер се овде скоро савршено уклапају али то није све што нас занима. Више нас занима ко је живео на острву и кад? На то питање историчари имају одговор, па кажу: *Острво је, као и друга Еолска острва, насељено од неолита, око 3000. године пре нове ере*. Да ли су праву? Не би знали док то не потврде археолози који ту не помињу никакво налазиште из неолита. Ипак, помињу из бронзаног доба и то у Капо Грацијану на југу острва који је истовремено и био једини његов део који би могли назвати нешто равнијим. Овде се налазе и неки остаци села из другог миленијума старе ере, што значи да је на острву морало бити макар једно сеоце, када је лађа са Одисејем и његовим посадом ту дошла. За савремени назив острва Филикуди мисли се да је овде у питању искривљено старохеленско име за острво, Феникуса (феничанско острво). Као што сведоче археолошки налази, острво су заузели неки нови људи током бронзаног доба. Острво је било ненасељено много векова све док га нису заузели Хелени али се на острву могу пронаћи и неки остаци из римског и ромејског периода, чиме се нећемо бавити јер нас занима само бронзано доба. Из бронзаног доба, на југу

острва, је било сеоце али његови становници нису могли знати за незване госте који су се крили у пећини све док су им трајале залихе. Хомер ту каже да су на острву живела само стада која су чувала две нимфе, Лампетија и Фаетуса. Ово можда може бити узето из реалног живота јер ако онај митски део одстранимо, остаје острво са стоком и њеним пастирима. Ово наликује на наше катуне, које налазимо у планинским пределима, само овај пут у *морском издању*, па уместо планинске настамбе овде је острвска док је уместо планине цело острво. Сеоце близу Капо Грацијана указује да нису била два пастира него више, а да ли је то стварно могло тако и бити потражићемо то код античких историчара.

Податке које тражимо можемо пронаћи код Страбона и Плинија, на месту где пишу о Еолским острвима. Најпре Страбонове речи из његове *Географије*:

(6.2.11) *О Липару, дакле, и Термеси сам већ говорио. Што се тиче Стронгила, он се тако зове по свом облику, а такође је ватрен; заостаје у силовитости свог пламена, али се истиче у сјају своје светлости; а овде је живео Еол, каже се. Четврто острво је Дидим, а и оно је добило име по свом облику. Од преосталих острва, Ерикуса и Феникуса су тако названа по својим биљкама и узета су за испашу стада. Седми је Еуним, који је најдаље у пучини и пустиња; тако је названа јер је више лево од осталих, онима који плове од Липара до Сицилије.*

(τὴν μὲν δὴ Λιπάραν καὶ τὴν Θέρμεσσαν εἰρήκαμεν. ἡ δὲ Στρογγύλη καλεῖται μὲν ἀπὸ τοῦ σχήματος, ἔστι δὲ καὶ αὕτη διάπυρος, βίᾳ μὲν φλογὸς λειπομένη τῷ δὲ φέγγει πλεονεκτοῦσα: ἐνταῦθα δὲ τὸν Αἰόλον οἰκῆσαί φασι. τετάρτη δ᾽ ἐστὶ Διδύμη, καὶ αὕτη δ᾽ ἀπὸ τοῦ σχήματος ὠνόμασται. τῶν δὲ λοιπῶν Ἐρικοῦσσα μὲν καὶ Φοινικοῦσσα ἀπὸ τῶν φυτῶν κέκληνται, ἀνεῖνται δὲ εἰς νομάς. ἑβδόμη δ᾽ ἐστὶν Εὐώνυμος, πελαγία μάλιστα καὶ ἔρημος: ὠνόμασται δ᾽ ὅτι μάλιστα τοῖς εἰς Λιπάρας ἐκ Σικελίας πλέουσιν εὐώνυμός ἐστι.)

Овај део је нешто важнији, зато дајемо и оригинал Страбоновог текста. Он ту каже да је на Стронгилу живео Еол, бар тако кажу. То је острво Стромболи са активним вулканом. Према Страбоновим подацима можемо одредити и како се које острво, од свих које помиње, данас зове. Античка Липара је сада Липари, а Стронгиле је Стромболи што би требало да је Еолово обитавалиште, Хиера је данашњи Вулкано, Дидим или Дидима је данашња Салина, Еуним је Панареа и није ненасељена као у Страбоново време, Феникуса су данас Филикуди, док је Ерикуса Аликуди и то је најзападније острво архипелага. Ни ово није све што нам је Страбон саопштио, а што би било корисно и за истраживање *Одисејевих лутања*. Поред тога што даје имена свих острва, он нам овде саопштава једну информацију од изузетне важности. Помиње острва Ерикуса и Феникуса, два најзападнија острва архипелага, која су служила за испашу стада, а каже да су названа по својим биљкама. Изгледа да на њима није било људских насеља већ су коришћена само за испашу стада она четири насељена острва. Ипак, како су стада морала имати пастире морало је бити макар једно сеоце, такво какво су и археолози пронашли на Филикудима. Археолози су то потврдили за Аликуде, где су нађени остаци људског присуства од 17. века старе ере. Ако су ова два острва била резервисана само за стада, а острво Еуним је, као пустиња, сасвим ненасељен, онда лако можемо закључити да су једино четири и била насељена. Тако излази да би једно од ова два острва, за испашу стоке, могло и имати везе

са *Одисејом*, што смо већ видели да су Филикуди. Али ни Страбон није једини који то тврди, осим њега, исто ово тврди и Плиније Старији у својој *Природној историји*, али само за једно острво:

(3.14.7) *Из дима овог вулкана, прича се, неки су од становника били у стању да предвиде три дана унапред какви ће ветрови да дувају; отуда је настала идеја да ветровима управља Еол. Четврто од ових острва је Дидим, мање од Липаре, пето Ерикуса, шесто Феникуса, остављена да буде пашњак за стоку суседних острва, а последње и најмање Еуним.*

Плиније понавља исто што и Страбон, једино каже да је само острво Феникуса остављено да буде пашњак за стоку суседних острва. Није сасвим јасно, да ли мисли и на Ерикусу, као и Страбон? По тексту је ово само Феникуса, али како Страбон тврди другачије, можда су и обојица у праву. Знамо да Плиније ово и говори као догађај у прошлости, као и Страбон, па је тако могуће да не описују исти период. Наиме, сигурно је да становници Еолових острва нису у ту сврху користили одмах оба острва него су прво узимали оно веће и ближе њима, а то је Феникуса. Кад се број становника увећао, а тиме и број потребне стоке да их прехрани, тако су узели још једно острво, ненасељено али погодно за испашу. Тако је реално да Плиније даје извештај из доба *Тројанског рата*, а Страбон из неког каснијег времена. Зато се можемо дефинитивно определити да Хомерова Тринакија јесте данашње острво Филикуди, једно од Еолских острва. На крају је ред да макар споменемо како нам биљке и животиње које Хомер ту помиње везаним за ово острво нису биле од помоћи да одредимо које је то острво. Од биљака помиње једино храст који су људи могли посадити на сваком острву на којем су хтели. Ипак, у наведеним стиховима једни пут, у оба *Хомерова епа*, и стоји да људи једу рибу и птице. Ово је значајна информација која указује и да се у Хомерово доба људи нису хранили рибом и птицама, сем у случају велике глади. Видимо, дакле, да је Хомер поново описао реалну географију, а могуће и реалан догађај изузевши митске елементе. По томе што смо успели сазнати, Филикуди су, у доба краља Еола који је владао у време *Тројанског рата*, били стварно један *морски катун*. Одисејеви људи су или платили ову стоку коју су поклали нечим, што су имали на својој лађи, или су је једноставно отели. Ако би се поуздали у Хомера онда би ово друго било вероватније, а досад имамо и разлога да му верујемо! На крају да констатујемо да је било важно и одредити тачно место Тринакије, али не само због тачности географије у *Одисеји*, већ да тако добијемо који низ стихова треба преместити и где. Ако би и овде открили премештена по 2-3 стиха то може бити и резултат накнадне редакције *епа* који је већ постојао као целина. Међутим, премештање блокова као што су епизоде о Тринакији и Еолу указују да је до тога дошло током састављања *епа*. Тако је Писистратова комисија која је скупљала расуте *Хомерове епове*, изгледа већ и током њиховог састављања ставила ове епизоде на погрешно место према реду Одисејевог повратка на Итаку. Ни то није све што нам доноси знање о правом месту Тринакије у *епу*. То дефинитивно показује да је Аполоније узео тај ред од Хомера јер и код њега је острво Хелијеве стоке после Скиле и Харибде, као код Хомера. Тако би могли коначно одбацити и сваку могућност да су обојица то узели из некаквог старијег епа, а да су баш оба погрешна места била из тог непознатог епа. Очигледна је грешка у склапању *Одисеје*, коју онда преузима

Аполоније без да тиме *разбија главу*. А наш Одисеј наставља пловидбу кад је Зефир поново дунуо. Очигледно је да је назив Тринакрија, што је био стари назив Сицилије, завео античке писце да Хомерову Тринакију овде и сместе. Други разлог је био недостатак острва у источном делу Јонског мора јер су сви мислили да ту Тринакију и треба тражити. Подсећамо да је у *Одисеји* острво после Скиле и Харибде за које сви листом мисле да су у Месинском мореузу. Међутим, још из архајских варијанти хеленских дијалеката знамо за једну реч у којој можда лежи кључ имена Тринакија. То је именица нак-ос (ναkος), а за коју знамо да значи руно. Тако би Тринакија могли превести као *Трорунија* или *Трирунија*. Овај назив би имао смисла баш за ово острво јер је на њему и пасла разна стока. Говеда и овце које помиње Хомер, али ондашње сточарство није било замисливо и без коза. Зато је вероватно да је на острву морало бити и коза, док су постојала и говеда са краћим ногама, како би се лакше верала по врлетима. За њих кажу да и потичу са Еолских острва, што може бити тачно. Хомер, додуше, помиње само две пастирице, што можемо схватити песнички јер смо већ закључили да је на Феникуси вероватно и постојао *морски катун*. Острво Филикуди, Хомерова Тринакија, приказана је на карти 49 и сликама 46, 47 и 48, у прилогу ове књиге. На слици 48 је пећина у коју је могуће упловити и која има мање жало у својој унутрашњости. Ако мало боље погледамо карту острва, видимо да је оно налик троугаоном тигању па није искључено да носи ипак име по свом облику, Тринакија.

Планкте – Лутајуће стене

Смер даље пловидбе је, наравно, према истоку, а древни морнари плове близу обале или од острва до острва, па је тако пловио и Одисеј са својом лађом. То значи да су пловили поред острва Салина и Панареа ка острву Стромболи где су намеравали пристати. Зашто баш тамо? Објаснићемо у поглављу које следи након овога. Ово је посвећено Планктама, односно Луталицама или Лутајућим стенама које Ђурић и Маретић преводе: *разби-лађе*, *уништи-лађе*, *сатри-лађе*. Хомерове Планкте послужиле су као основа за реч планктон, коју је још 1887. године у науку и увео зоолог (планктолог), биолог, океанограф, проналазач и еколог Кристијан Андреас Виктор Хенсен (1835-1924). Човек који је поставио темеље биолошке океанографије. Тако да би прави превод најпре био луталице али како се у *Одисеји* мислило на стене оне јесу уништавале лађе које на њих и наиђу. Зато и преводи Ђурића и Маретића нису без смисла, као стене које јесу опасност за пловидбу јер се лађе разбију о њих а посада онда обично настрада. Прича о лутајућим или пловећим стенама је једна стара морнарска прича, која је настала, вероватно, тако што су морнари пловећи истим водама за плиме али и за осеке видели, или не, некакве хриди које су сасвим мало и вириле из воде. Тако су биле видљиве за осеке, док би их плима потпуно прекрила. Зато су за плиме биле прекривене и онда још опасније за лађе јер их морнари нису могли видети али ништа мање нису биле ни кад су биле на површини, нарочито ноћу. Морнарима који су крај оваквих стена пловили, долазећи из разних праваца, се чинило и да су оне увек на другом месту, а после није требало много да од тога постану пловеће или лутајуће стене па и цела острва. Баш такво острво, пише Хомер, је било Еолово, па тако оба поменута случаја имамо у *Одисеји*. Зато је

разумно претпоставити да би то *пловеће острво* и било недалеко од *лутајућих стена*. Све оно што су антички писци знали о Планктама, поистовећиваних са Симплегадама или Кијанским стенама, дали смо у посебном делу и немамо ту шта додати. Нико се није изричито ни изјаснио где се то налазе Планкте које је препловио Одисеј јер та пловидба у *Одисеји* није ни описана. Планкте нису ни помињали готово сви истраживачи из новог века, који су проучавали *Одисејев пут*. Сви сем једног, Виктора Берара. Берар смешта Планкте у Тиренско море, изгледа негде при копненом делу Италије. Аутор овог рада не зна тачно где јер није имао прилике да прочита оригинал поменутог рада, већ оно што су други о њему написали. Пловидба кроз Планкте, дакле, у *Одисеји* није описана али је поменута као да ће се десити од стране Кирке, као и да се десила када Одисеј у причи помиње куда је све прошао. Ево како Кирка саветује Одисеја, након што прођу Сирене, XII певање:

(55) *Онда након што су ваши другови прошли поред њих, Нећу вам више јасно рећи одмах којим путем од два ћеш ићи, јер ти сам мораш одлучити о томе у мислима, али рећи ћу вам о оба. На један начин, ту су надвишене стене, а против њих* (60) *велики талас тамнооке Амфитрите сукоби се уз урлик. Блажени богови их зову Планкте. Ту не пролазе ни крилати, ни плахи голубови који носе амброзију оцу Диву, али глатка стена увек отме једног од њих*, (65) *онда наш отац шаље другог да им одржи бројност. Ниједна лађа људи никада није тамо умакла, било који ко је тамо дошао, али таласи мора и олује разорне ватре заједно носе бродске даске и тела морнара. Једина морска лађа која је икада прошла тим местом* (70) *је свима познати Арго, који је пловио из Еата, а таласи би чак и њу брзо бацили на велике стене, али Хера ју је водила поред њих, пошто јој је Јасон био драг*.

Из Киркиних речи можемо разабрати да Одисеј има два пута на располагању, од којих га један води кроз Планкте а други између Скиле и Харибде, а који је Кирка описала у наставку, што ћемо видети код описа Скиле и Харибде. Тако можемо помислити да Одисеј заиста није ни прошао кроз Планкте, него је сам изабрао други пут који га је водио између Скиле и Харибде. Међутим, дајући опис Планкти, Хомер, у ствари, описује *сударајуће стене* које познамо именом Симплегаде или Кијанске стене јер помиње голуба који туда лети и да је Арго једина лађа која је прошла између њих. Једна стара легенда каже да су те стене постале непомичне кад их је Арго прошао, а знамо да се ту мислило на Босфор куда су Аргонаути и пловили у Колхиду. Ако су ови стихови од Хомера, у шта можемо сумњати, онда је Хомер знао за легенду о Аргонаутима, па се можемо упитати како би онда *сударајуће стене* сместио на Тиренско море, на коме смо тренутно оставили нашег путника Одисеја. Ипак, знајући да се Одисеј упутио према Итаци и да је морао проћи кроз Месински мореуз могла би се два пута, која помиње Кирка, можда односити и на два пута према овом мореузу. Наиме, њему се могло прићи са сицилијанске обале, с једне стране, или калабријске, с друге стране. Ово јесте могуће али је много изгледније да се Одисеј ту упутио Еолу, јер смо епизоду посвећену њему оставили на чекању док јој не нађемо и право место у *епу*. Антички аутори су Еола сместили на острва која су по њему добила име, али остала је и извесна дилема да ли је живео на Стромболију или на Липару. Више о томе у следећем поглављу, а овде можемо видети да ли нам

евентуална позиција Планкти помаже да и ту дилему разрешимо. Планкте се и помињу још само у XXIII певању *Одисеје*, када су Одисеј и Пенелопа причали једно другом кроз шта су све прошли. Одисејева кратка прича ту верно прати и редослед који је дат у *Одисеји*, од земље Киконаца до Итаке. Планкте се овде и помињу после Сирена, а пре Скиле и Харибде. Међутим, како Одисејева прича почиње од стиха 310, то има разлога да поверујемо да је овај део додат касније. Наиме, још Аристофан каже да је прави крај *Одисеје* био (XXIII; стих 296), док је све иза тога касније додато. Али зато први помен Планкти не изгледа додат, мада и ту вероватно има додатих стихова који их описују, зато ћемо пробати и да их пронађемо. Знамо да Одисејева лађа плови од острва Филикуди, пролази поред Салине и ту се опредељује где плови даље. Ако остаје на правцу онда би наставила ка острву Панареа, или на острво Липара окрећући се ка југоистоку. Тако ће те хриди које су тек изнад нивоа мора определити њихов правац пута. Неколико оваквих хриди налази се на самом југу Липара и биле би опасне ако би се у пролаз између острва Липара и Вулкано упловило са северозапада. Међутим, ако је Еол живео на Липару онда је живео са источне стране острва. То би значило да би му Одисеј пришао са севера и током пловидбе не би имао сусрета са хридима. Али Панареа зато оваквих хриди има доста, укључујући и неколико мањих острва, са источне стране острва. На Одисејевом путу према острву Стромболи, ове хриди би било могуће избећи ако се то острво обиђе са западне стране. Тако Одисеј можда и није пловио кроз Планкте јер га је Кирка посаветовала како да их заобиђе. У том случају је могуће и да је у оригиналној верзији Кирка описала Одисејев пут до Еола, а који га је требао упутити даље. Када је расути *еп* слаган ове стихове је неко избацио јер је Одисеј, као што је у *епу*, посетио Еола пре Кирке. Ово је наравно само реална могућност, јер не би знали да ли је баш тако било. Ипак, ако стихови нису пре тога изгубљени, ово изгледа доста вероватно. Да је ове Лутајуће стене (Планкте) Одисеј заобишао, помиње и Псеудо-Аполодор у својој *Библиотеци*. Ево шта он каже:

(е 7.21) *По савету Кирке, избегавао је пролаз поред Лутајућих стена и пловећи поред литице Скиле стајао је потпуно наоружан...*

Ако Хомер и није описао пролаз Одисеја кроз Планкте, јесте Аполоније. Зато ћемо поново дати његов опис који смо већ дали у претходној књизи:

(4.753) *Али нису остали неопажени од стране жене Зевса, Кроновог сина. Ирида јој дојави када их је видела како излазе из њене дворане, јер јој је Хера наредила да пази у које време треба да дођу на брод; па ју је поново подстакла и рекла: „Драга Иридо, сада пођи, ако си икада испунила моју наредбу, на крилима лаким, те реци Тетиди да устане из мора и дође овамо. Јер ми је потребна. Онда иди до морских жала где одзвањају Хефестови бронзани наковњи ударани његовим тешким маљевима и реци му да утиша његове ватре док Арго не прође поред њих. Онда иди и до Еола, Еола који влада ветровима, који бистре небо, па и њему такође реци моју намеру како би учинио да сви ветрови престану под небом и да ниједан поветарац не узбурка море. Ипак нека дува дах Зефира док хероји не стигну до феачког острва Алкинија."*

(4.770) *Тако је она проговорила, а Ирида је одмах скочила са Олимпа и запарала ваздух, раширивши своја лака крила. И уронила је у Егејско море, где су били Нерејеви двори. Она прво дође до Тетиде. Ту исприча своју причу по Херином*

налогу и подстакну је да оде до богиње. Затим је дошла до Хефеста и брзо га зауставила од звецкања његових гвоздених маљева, а задимљени мехови престадоше праскати, испуштати врућу пару. А трећи пут, стиже до Еола, славног Хипотовог сина. А када је и њему пренела своју поруку и одмарала своје брзе ноге од пута, тада је Тетида оставила Нереја и своје сестре и дошла са мора на Олимп к богињи Хери. Богиња ју је посела поред себе и изговорила своје речи: „Слушај сада, господствена Тетидо, шта желим да ти кажем. Ти знаш колико је почаствован у мом срцу херој, Есонов син, као и остали који су му помогли у његовом подвигу. Могли би их спасити када буду пролазили кроз Планкте, где хуче страшне ватрене олује и таласи се пењу око кршевитих гребена. А сада их чека пут поред моћне стене Скиле и Харибде која ужасно бучи. Него, тебе сам од детињства пазила својим рукама и љубављу изнад свих других који живе у сланом мору, јер си одбила да делиш Зевсов лежај, упркос свим његовим жељама. Јер су му таква дела увек драга, да загрли богиње или смртне жене. Али у поштовању према мени и са страхом у свом срцу ти си се устезала од његове љубави, а он се тада силно заклео да се никада нећеш звати невестом бесмртног бога. Ипак, није престао гледати на тебе и против твоје воље, све док му часна Темида није рекла сву истину, како је твоја судбина била да родиш сина моћнијег од оца. Зато те се одрекао, упркос свим својим жељама, бојећи се да неко други не завлада бесмртницима, да би заувек могао задржати своју власт. Али ја сам ти дала најбољег од синова земље да ти буде муж, да нађеш брак драг свом срцу и да родиш децу и сазвах на гозбу све богове. И својом руком сам подигла свадбену бакљу, у знак поштовања и љубазна срца коју си ми указала. Него да ти још нешто право кажем. Када твој син дође на Јелисејске пољане, које сада чувају нимфе најаде у дому Кентаура Хирона, иако још увек жуди за млеком своје мајке, суђено је да он буде муж Медеје, Еетове кћери. Помози снаји како треба свекрва и помози самом Пелеју. Зашто је твој гнев тако непоколебљив? Био је заслепљен Грехотом, а она долази и до богова. Засигурно, по мом налогу, сматрам да ће Хефест престати да распламсава бес свог пламена, а и да ће Еол, син Хипотов, обуздати његове брзе ветрове, све осим сталног Зефира, док не стигну до уточишта Феачана. Смишљаш ли повратак без пропасти. Стене и големи таласи су мој страх, они сами, а ти их можеш одврстити уз помоћ својих сестара. И нека не падну беспомоћни у Харибду да их она не прогута једним гутљајем, или да се не приближе ужасној јазбини Скиле, аусонијске Скиле смртоносне, коју ноћница Хеката, која се зове Кратаја, породи Форку. Да на њих не насрне својим страшним чељустима и уништи биране јунаке, ти води њихов брод у правцу где ће још за длаку бити спас од уништења."

(4.833) *Тако је она говорила, а Тетида је одговорила овим речима: „Ако бес ужасног пламена и олујних ветрова престану да делују, сигурно ћу храбро обећати да ћу спасити брод, иако таласи заклањају пут, ако само дува Зефир, свеж и ведар. Али време је да кренемо на дуг и безмеран пут, у потрагу за мојим сестрама, које ће ми помоћи, али и до места где су бродска везана ужад, како би јунаци могли раном зором кренути кући."*

(4.842) *Тако рече и стрмоглави се с неба међу вртлоге плавог мора. Позвала је у помоћ остале Нереиде, своје рођене сестре, које су је чуле и скупиле се он-*

де.Тетида им је објавила Херине налоге и брзо их све пожурила на пут према Аусонском мору. И она сама, бржа од бљеска ока или сунчевих зрака, када се уздигне из далеке земље, јурила је брзо кроз море, све док није стигла до Еејског жала (етрурског) тиренског копна. Јунаке је затекла поред брода како се разоноде бацајући колут и гађају стрелама. Она се приближи и само дотакне руку Еаковог сина Пелеја, јер је он био њен муж. Нико други није могао да је види, већ се само њему појавила у очима и тако му се обратила: „Не морате више седити на тиренском жалу, већ у зору одвежите ужад свог брзог брода, у покорности Хери, својој помоћници. Јер по њеној наредби састале су се кћери Нерејеве да провуку ваш брод кроз хриди које се зову Планкте, јер то је ваш судбински пут. Али не показуј нас никоме, кад нас угледаш. Чувај то у тајности, да ме не наљутиш још више него што си ме раније тако непромишљено наљутио."

(4.865) *Она рече и нестаде у дубинама мора, али оштар бол је погодио Пелеја, јер је никада раније није видео да долази, пошто је најпре напустила своју брачну одају и постељу у срцби, због сина, племенитог Ахила, тада бебе. Јер она је увек, усред ноћи, палила смртно тело детета пламеном ватре, а из дана у дан је мазала амброзијом његову нежну грађу, да би постао бесмртан и да би од њега одвратила гнусну старост. Али Пелеј скочи са постеље и угледа свог драгог сина како дахће у пламену и при том призору испусти ужасан крик, велика луда какав је био. Она је то чула и дете бацила вриштећи на земљу, а она је као дашак ветра брзо прошла из ходника као сан и скочила у море, силно љута, и после се више није вратила. Због тога је празно чућење оковало његову душу, али ипак је објавио својим друговима све понуде Тетиде. Они су прекинули своје надметање и журно припремили своје оброке и постеље посуте земљом, на којима су после вечере преспавали ноћ као и раније.*

(4.885) *Сада када је зора, доносилац светлости додиривала рубове небеса, тада су по доласку брзог Зефира отишли са обале на своје лађе, са задовољством подигоше сидра из дубине, те се ухватише клинова редом и раширише високо једро, затегнувши га бродски ужадима. И свеж поветарац је носио брод. Убрзо су угледали лепо острво, Антемесу, где су милозвучне Сирене, кћери Ахелојеве, својим слатким песмама мамиле свакога ко би тамо бацио сидро, а затим га уништавеле. Њих роди љупка Терпсихора, једна од муза, гола, сједињена са Ахелојем, а једном су чували Деметрину племениту кћер, још невенчану, певајући јој у хору. А у то време биле су обликоване делом као птице, а делом као пристале девојке. Увек вребајући са видиковца места где се налазило њихово лепо уточиште, често су многима одузимали њихов слатки повратак, морећи их немоћу, а сада се и јунацима гласаше њихови умилни гласи. И већ су се спремали да баце ужад с брода на обалу, да није Трачанин Орфеј, син Еагров, пребирући рукама жице своје бистонске форминге, засвирао живахне мелодије, да им уши заглуши звук његове свирке, а форминга надјачала девојачке гласове. Зефир и шумни талас који су јурили са крме понели су брод, а Сирене су непрестано певале своју песму. Али и поред тога, само добри Телеонов син он једини скочи, пред свима њима, са углачане клупе у море, чак и Бута, чија је душа зачарана јасним звонким гласом Сирена, је пливао кроз тамни талас да се, јадни бедник, докопа плаже. Брзо би му, тада и тамо, онемогућиле повра-*

так, али богиња која влада Ериксом на Кипру, сажаливши се, избави га док је још био у вировима. Милостивим сусретом с њим она га спаси и смести на Лилибејски рт. И јунаци, обузети муком, напустили су Сирене, али су их чекале друге, још горе, погибељи, разорне за бродове, на месту састанка мора.
(4.922) *Јер се на једној страни појавила глатка хрид Скиле, док је на другој Харибда непрестано шикљала и урлала. У другом делу су хридине Планкте бујале испод моћних таласа, где је, пре него што је горући пламен избио са врха стене, изнад стене која је сијала од ватре, а ваздух био магловит од дима, није се могла видити сунчева светлост. Тада, иако је Хефест престао са својим пословима, из мора је и даље избијала топлотна пара. Ту су им и с ове и с оне стране дошле Нерејеве кћери, а позади, господствена Тетида је ставила руку на лопатицу кормила, да их води лађу међу подводним хридима, Планктама. И као кад за лепог времена стада делфина изађу из дубина и круже око брода док јури, час испред, час позади, час опет са стране, а морнари се одушевљавају, тако су Нереиде јурнуле увис и кружиле у својим редовима око брода Арго, док је Тетида водила његов курс. И кад су већ могли да дотакну Планкте, одмах су подигли скуте својих хаљина преко снежно белих колена, и горе, на самим стенама и тамо где су се таласи разбијали, пожурили су на ову и на ону страну размичући се једна од друге. Струја је ударала лађу са стране, а свуда около жестоки таласи се уздизаше и разбијаше се о стене, који каткад додириваше небо као високе стене. Другде, доле у дубинама, прибише се на дно мора и жестоки таласи су их изливали у поплавама. А Нереиде, чак и као девојке у близини неке пешчане плаже, савијају своје хаљине до струка и играју се са лепо заобљеном лоптом, онда је хватају једна од друге и шаљу високо у ваздух, да никад не додирује земљу. Тако су оне редом једна до друге бацале брод кроз ваздух преко таласа, док је јурио даље од стена, а око њих вода је крљала и пенила се. И сам господар Хефест, који је стајао на врху глатке стене и наслонио своје тешко раме на дршку свог маља, гледао их је, а и Зевсова жена их је гледала док је стајала врх блиставог неба, загрливши Атину, такав страх ју је обузео док је гледала. И као што се у пролеће продужава дан, толико су се они трудили, дижући лађу међу стенама које одјекују, онда су јунаци опет ухватили ветар и појурили даље.*
Радња овог дела који нас занима одвија се, као што и каже Аполоније, негде на Аусонском мору. То је данашње Тиренско море, а Аргонаути су се налазили на тиренском копну. То потврђује и тиме што описује да је овде из мора избијала топлотна пара чак и кад је Хефест обуставио своју ковачку активност. По томе радња одговара Еолским острвима, која су вулканска а и сматрана су царством Хефеста, па су их зато Хелени и звали Хефестијаде. Једно се по Хефесту звало, како се и данас зове. То је острво Вулкано, названо је по римском еквиваленту Хефеста, Вулкану. Рекло би се да је само Вулкано било острво на коме Хефест израђује своје ковачке уметнине, али није тако. Поред Вукана, активни вулкан је и острво Стромболи где митологија још чешће види Хефеста. Постоји чак и пећина на малом острву Басилуко, названа *Пећина љубави* (*Grotta dell' amore*). Кажу да се управо у овој пећини одмарао Хефест са својом женом Афродитом, богињом љубави. Пећина је и добила име као љубавно гнездо богиње љубави, а налази се на острву које није дуже од 700 нити шире од 300 метара. Удаљено

је око 15 km од Стромболија, а могли бисмо га сматрати најсевернијом тачком Планкти, ако смо их сместили на право место. Ако и нисмо, ништа се значајно неће десити јер пролаза кроз Планкте нема у *Одисеји*. И овде је очигледно да је Аполоније пратио излагање Хомера, па је можда њему била позната прича која се односи на Одисејев пролазак кроз Планкте. Утолико пре што смо и без њега дошли до истог закључка који следи из његовог *епа*. Како је Аполоније и један од библиотекара чувене библиотеке из Александрије и он је Александринац, а они су радили на редакцији *Хомерових епова*. Тако да је могуће како је пролаз кроз Планкте постојао у *Одисеји*, а тек су га онда Александринци и избацили. Аполоније га је можда, баш зато, уврстио у свој *еп*? Наравно, ово никад нећемо сазнати јер података о томе нема али довољно је да смо овде нашли и једну од потврда да је Еолово острво Стромболи, а ако је тако онда су и Планкте ту где смо их и сместили. Планкте се приказане на картама 50-51 и сликама 49-50 у прилогу ове књиге. На слици 50 је подводна хидротермална активност, каква је описана у Аполонијевој *Аргонаутици*.

Планкте смо, дакле, сместили у околину острва Панареа, около бројних мањих острва. Геологија острва Панареа открива да је то најстарије од Еолских острва и са својим многобројним острвцима као: Базилуко, Спинакола, Датило, Лиска Бјанка, Ботаро и сада скоро нестала Лиска Нера, оно је остатак од еруптивних феномена једног вулканског басена, сада готово потпуно потопљеног морем и еродираног морем и ветром. Уздужно подељени гребеном, преостали су само источни и јужни део првобитног острва, са ниским обалама које карактеришу мале плаже и велике обрадиве површине, које су се некада обрађивале у у виду терасастих винограда и маслињака, који су сада углавном напуштени, мада се интензивно ради на њиховом оживљавању. Западни и северни део овог острва карактеришу назубљене и узвишене, неприступачне обале, уз непрекидан низ тераса, пукотина и учвршћених формација лаве. Оригинални димњак древног вулкана налази се у морском делу између стена Пиетра Наве и Какату. Такође са мора, на западној обали (Кала Бјанка), могу се видети и остаци секундарног вулканског отвора, који има облик великог левка. У североисточном делу овог острва, на плажи Калкара, још увек је могуће видети фумароле испарења које долазе из пукотина између стена (са сумпорастим бојама), последњи трагови вулканске активности са температурама које могу достићи и до 100° C. Тако се у неким крајевима, међу облуцима на обали, због ових извора топлоте, загрева вода до тачке испаравања. Други потопљени еруптивни феномени, од недавно су поново актуелни због наглог повећања активности, откривају нам геологију острва Панареа у блиставим водама између острва Ботаро и Лиска Бјанка. Али с друге стране, више не постоје термални извори који су означени на неким од ранијих карата. Ако погледамо карту активних вулкана Италије, у прилогу, ту се може видети да и Панареа означена као активни вулкан. Истина, вулканска активност ове области данас је сведена на подводну (слика 50), ограничену на област заокружену на карти 51. Те активности које се овде дешавају потпуно одговарју причи коју је испричао Аполоније у својој *Аргонаутици*, а како сад знамо да је пловидбу Тиренским морем преузео из Хомерове *Одисеје*, тако би могли закључити да је и код Хомера била описана пловидба Одисеја овуда где налазимо Планкте. Опис ове пловидбе је накнадно изгубљен али је понеки траг

ипак преостао. Таман довољно за овакав закључак.
Зато да коначно пређемо на епизоду са Еолом, коју смо оставили на чекању, а које Хомер описује као пловеће.

Еолово острво

Посету Еоловом острву Хомер описује већ од првог стиха X певања *Одисеје*, а Одисеј ту долази после Киклопа. Ми смо ову епизоду оставили на чекању док јој не пронађемо право место у *еру*, што сад коначно и пронађосмо. Антички писци су сви, без изузетака, сагласни и да је Еол живео на острвима која се по њему зову. Уосталом, ако бисмо занемарили његово име већ правих неколико стихова X певања, у којима Хомер даје опис Еоловог острва, подсећају на неко од острва вулканског порекла. Ево шта каже велики Хомер:
Стигли смо на острво Еолију, где је живео Еол Хипотадес, драг бесмртним боговим, на плутајућем острву, зид од несаломиве бронзе свуда око њега, а глатка стена се уздизала.
Очигледан опис острва вулканског порекла, али интересантно је његово острво у *еру* плутајуће, чему смо већ посветили понеки редак у претходном поглављу о пловећим или лутајућим стенама, где смо споменули да су морнари причали приче и о пловећим острвима. Дионисије из Александрије даје нешто друкчије објашњење зашто су Еолска острва називали пловећим, али и то ћемо видети кад дође на ред јер ту преузимамо изабране изводе античких писаца о Еоловим острвима из томе посвећеног поглавља, уз мале додатке аутора овог рада.
Први помен Еолових острва имамо код Тукидида. Ево шта он каже:
(3.88) *Исте зиме Атињани на Сицилији и Регији, са тридесет бродова, извршили су поход на Еолска острва; немогуће их је напасти лети, због недостака воде. Ова острва заузимају Липари, колонија Књана, који живе у једном од њих невелике величине који се зове Липара; и из овога као њиховог управног места култивишу остале, Дидиму, Стронгиле и Хијеру. У Хијери људи у тим крајевима верују да Хефест има своју ковачницу, по количини пламена коју виде да одашиље ноћу и дима дању. Ова острва леже уз обалу Сикела и Месинеза и била су савезници Сиракужана.*
Еолова, Еолска или Липарка острва се тако зову још и данас. По Тукидиду је и Хефестова ковачница била на Хијери, како се звало данашње острво Вулкано. Међутим, као што смо већ испричали, неки су Хефестову ковачницу смештали на Стромболи, најпознатије од ових острва са активним вулканом. Управо за то острво, неки антички писци, кажу да је био и дом краља Еола, док га други смештају на острво Липара. Наравно, постоје и многи подводни вулкани, а још од античких времена имамо сведочења да је на овим местима вода била толико топла да се човек није могао у њој окупати. О томе говори Антигон из Кариста (Αντιγονος ο Καρυστιος; 3. век старе ере), у својој *Компилацији чудесних прича*:
(126) *Он каже да Теофраст каже да море око Еолових острва кључа за простор од две плетре, тако да је немогуће изаћи на обалу због јаре.*
Као допуну Тукидидовог извештаја можемо додати још и коју реч од Диодора са Сицилије, из његове *Историјке библиотеке*. Мада можда то и није нужно да се уверимо у локацију Еоловог острва из *Одисеје*, али како је Диодор и рођени Сицилијанац можемо очекивати да је набоље познавао ову регију, па и Еолска

острва која су у близини Сицилије. Ево шта он има да каже:
(4.67.5) *Сада је Еол заузео острва у Тиренском мору која се по њему називају „Еолска“ и основао град којем је дао име Липара*;
(5.7.1) *Али пошто смо довољно дуго говорили о овим стварима, обратићемо, у нашој расправи, пажњу на острва позната као Еолиди. Ових острва има седам по броју и носе следећа имена: Стронгиле, Еуонимус, Дидиме, Феникодес, Ерикодес, Хијера, Хефестос и Липара, на којем се налази истоимени град.*
(5.7.5) *Речено нам је да су Еолска острва у античко доба била ненасељена, али да су касније и Липара, како су га звали, сина краља Аусона, победила његова браћа која су се побунила против њега. Они су обезбедили неке ратне бродове и војнике са којима је побегао из Италије на острво, које је по њему и добило име Липара; на њему је основао град који носи његово име и обрадио остала претходно поменута острва. А када је Липар већ остарио, Еол, Хипотов син, дође на Липару са извесним друговима и ожени се Кијаном, Липаровом кћерком; а након што је формирао управу у којој су његови следбеници и староседеоци све подједнако делили, постао је краљ над острвом. Липару, који је жудео за Италијом, Еол је дао своју помоћ да му обезбеди области око Сурентума, где је постао краљ и тамо је, пошто је стекао велико поштовање, окончао своје дане; а пошто му је уприличена величанствена сахрана, добио је од домородаца почасти једнаке онима које су принесене херојима. Ово је Еол до кога је, према миту, дошао Одисеј током својих лутања. Био је, кажу, побожан и праведан и љубазан у опхођењу према странцима; осим тога, упознао је морепловце са употребом једара и научио је, дугим посматрањем онога што је ватра предсказала, да са тачношћу предвиди локалне ветрове, због чега га мит назива „чуваром ветрови“; а због његове веома велике побожности назван је пријатељем богова.*
Диодор, од којег смо, као Сицилијанца, највише очекивали, није ту баш сасвим уверљив. Наиме, ако је Липар био први који је населио острво Липара, коме је дато његово име, што је и разумљиво, откуда је онда Еол основао некакав град са Липаровим именом? Нарочито шта и сам Диодор каже да је краљ Еол дошао на Липару. Кад су острва названа по њему, био би и град, како друкчије може бити? Еол је, дакле преузео острва која су била насељена, а Липар населио на њих док су још била без људи, док касније каже и да је Еол постао краљ, као Липаров зет. Та два се међусобно искључују. Ипак, нама је битно једино да Еол живи на овим острвима, па нећемо замерити Диодору ову недоследност. Диодор, ипак, први даје и где су се ова острва налазила, у Тиренском мору, тако да дилеме не може бити. Но, ипак да видимо шта каже Страбон о Еолским острвима, можда нам и он нешто расветли:
(1.2.9*) Хомеров наратив је заснован на историји. Он нам каже да је краљ Еол управљао острвима Липари.*
Занимљиво запажање Страбона. Наиме, Хомер нигде изричито није рекао да је краљ Еол управљао Липарима, то тврде тумачи Хомера, почевши од Тукидида па до Страбона. Али ово је тек почетак, зато настављамо по Страбону:
(1.2.15) *Полибијева претпоставка у вези са појединостима Одисејевог лутања је одлична. Он каже да је Еол подучавао морнаре како да се крећу кроз мореуз, што је тешко због струја изазваних плимама и осекама, па је зато назван*

распршивачем ветрова и њиховим краљем.
(2.5.19) *Међутим, можемо споменути острва Косура, Егимур и острва Липари, која се такође називају Еолова острва.*
Овде Страбон, практично, каже све што и Тукидид, од којег вероватно подаци које износи и потичу, али укључује и Полибија, који каже да је Еол подучавао морепловце како треба пловити кроз мореуз. Косура и Егимур су вероватно та мања острва, источно од острва Панареа, која нису међу оних седам највећих?
Полибије је био надалеко познати и признати хеленски историчар, Тукидидов наследник, али и претеча историјског истраживања, у данашњем смислу, пре свега због систематичног трагања за узроцима историјских догађаја и процеса. Његово најпознатије дело су *Историје*, које покривају цео период између 264. и 146. године старе ере. Полибије говори о *Одисејевим лутањима* у 34. књизи своје *Историје*, на коју се Страбон у великој мери ослања. Полибијев извештај који преноси Страбон, наводи на помисао да је он имао неке информације, сад непознате, о Еолу као стварној личности. Међутим, у шестој књизи и Страбон каже да су то острва оног Еола о којем Хомер говори у *Одисеји*, а то су Еолска острва у Тиренском мору. Ево његових речи:
(6.1.5) *Према некима, то су острва Еола, о којима песник говори у Одисеји.*
(6.2.1) ... *а на западу Тиренско море и Еолска острва.*
И још понешто интересантно о Еоловим острвима од Страбона:
(6.2.10) *Појаве сродне и овим и онима на Сицилији могу се видети на Липарским острвима и самој Липари. Острва има седам по броју, али највеће је Липара (колонија Книђана), које, осим Термесе, лежи најближе Сицилији. Раније се звао Мелигунис; које је не само управљао, већ се дуго одупирао упадима Тирена, јер је држао у покорности сва Липарска острва, како их сада зову, иако их неки називају Еоловим острвима. Штавише, често је украшавао Аполоново светилиште у Делфима посветама из првих плодова победе. Такође има плодно тло, и рудник стиптичке земље који доноси приходе, топле изворе и експлозије ватре. Између Липаре и Сицилије је Термеса, која се сада зове Хефестова Хиера; цело острво је каменито, пустињско и ватрено, и има три ватрене експлозије, које се дижу из три отвора које би неко могао назвати кратерима. Од највећих пламен носи и усијане масе, које су већ загушиле знатан део мореуза. Из посматрања се верује да се пламен, и овде и на Етни, координира са ветровима и да када ветрови престану, престаје и пламен. И то није неразумно, јер ветрови се рађају испаравањем мора, након што почну да се напајају њима; и стога није дозвољено било коме ко има било какав увид у такве ствари да се чуди ако је и ватра запаљена од сродног горива или поремећаја. Према Полибију, један од три кратера је делимично упао, док су остали остали цели; а највећи има кружни обод пет стадија у кругу, али се постепено скупља до пречника од педесет стопа; а надморска висина овог кратера изнад нивоа мора је стадиј, тако да је кратер видљив у данима без ветра. Али ако је веровати свему овоме, можда треба веровати и митској причи о Емпедоклу. Сада, ако се спрема да дува јужни ветар, наставља Полибије, магла налик на облаке се разлије око острва, тако да се ни Сицилија не види у даљини; а када се спрема да дува северни ветар, из горе поменутог кратера уздиже се чисти пламен и чује се јаче тутњава; али западни ветар има средњу позицију, да та-*

ко кажемо, између то двоје; али премда су друга два кратера као прва по врсти, они не успевају у силини својих излива; сходно томе, и разлика у тутњави, и место одакле почињу изливања и пламен и огњени дим, унапред означавају ветар који ће поново дувати три дана касније; у сваком случају, неки људи у Липари, када је време онемогућило пловидбу, предвидели су, кажу, ветар који ће да дува, и нису се преварили; из ове чињенице, дакле, јасно је да она песникова изрека која се сматра најмитскијом од свих није била само празно слово, већ да је он наговестио истину када је Еола назвао господарем ветрова.

(6.2.11) *О Липару, дакле, и Термеси сам већ говорио. Што се тиче Стронгила, он се тако зове по свом облику, а такође је ватрен; заостаје у силовитости свог пламена, али се истиче у сјају своје светлости; а овде је живео Еол, каже се. Четврто острво је Дидим, а и оно је добило име по свом облику. Од преосталих острва, Ерикуса и Феникуса су тако названа по својим биљкама и узета су за испашу стада. Седми је Еуним, који је најдаље на пучини и пустиња је; а тако је названа јер је више лево од осталих, онима који плове од Липара до Сицилије. Опет, много пута је примећен пламен како јури површином мора око острва када се отворио неки пролаз из шупљина доле у дубинама земље и ватра је нашла свој пут ка површини. Посејдоније каже да је, по његовом сопственом сећању, једног јутра у зору у време летњег солстиција, море између Хијере и Еуонима виђено како се уздиже на огромну висину, и да је услед дуготрајног удара остало подигнуто дуже време, а затим се стишало. Тада су они који су имали снаге да доплове до њега видели мртву рибу коју је терала струја, а некима од људи је позлило од врућине и смрада, те су побегли; један од чамаца, међутим, приближавајући се ближе, изгубио је неке од својих путника и једва побегао на Липару са осталима, који би с времена на време постајали слуђени као епилептичари, а затим би се враћали својим правим способностима расуђивања; а много дана касније видело се да се на површини мора формира блато, и на многим местима избија пламен, дим и мутна ватра, али се касније блато стврднуло и постао тврдо као што је воденични камен; а гувернер Сицилије, Тит Фламиније, пријавио је догађај Сенату, а Сенат је послао депутацију да принесе помирбене жртве, како на острву тако и у Липарима, боговима и подземног света и мора. Сада, према Хорографу, раздаљина од Ерикусе до Феникусе је 15 km, а одатле до Дидиме 48 km и одатле до северног дела Липара 47 km, а одатле до Сицилије 31 km, а од Стронгила 26 km.*

Страбон нам преноси да је на Стронгилу живео Еол, бар тако кажу, а то јесте управо острво Стромболи са активним вулканом. А према овим Страбоновим подацима смо и одредили како се које острво, од свих које помиње, данас зове. Довољно је што даје име острва и удаљеност међу њима. Наравно, Страбон ту даје удаљености у стадијима, док је превод дат у километрима да би избегли и да сваки чак прерачунавамо кад меримо удаљеност. Додуше, не знамо и тачно колики је био Страбонов стадиј јер се то код њега то разликује у зависности од кога је узео податке, али приближно можемо прихватити дате удаљености без обзира на могуће грешке. Узгред, Страбон нам све погрешно преноси изузев и удаљености између Ерикусе и Феникусе која заиста и јесте 15 километара, док је све друго непоуздано. Ма колико лоше биле дате удаљености, ови подаци су довољно поуздани да одредимо која су то данашња острва. Античка Липара је

модерни Липари, Стронгиле смо већ рекли да је Стромболи што би требало да је Еолово обитавалиште, Хиера је данашњи Вулкано, Дидим или Дидима јесте данашња Салина, Еуним је данас Панареа и није ненасељена као у Страбоново време, Феникуса су данас Филикуди, док Ерикуса носи име Аликуди што је и најзападније острво архипелага. Овај део смо већ користили у оном поглављу о Одисејевој посети Тринакији, острву Хелијеве стоке. Страбон, дакле, сматра Стромболи за Еолово острво.

Листу Еолских острва изнео је и римски географ Помпоније Мела, у свом делу *Опис земље* (*De orbis situ libri*), познатијем као *Хорографија*, што смо овде већ цитирали у поглављу посвећеном острву Сирена, у којем Мела острво Ерикусу зове Остеодес. Тиме нас је довео у дилему да ли то острво припада Сиренама:

(2.120) *према Африци, Гаулосу, Мелити и Косури; ближа Италија, Галата и оних седам које зову Еолска острва — Остеодес, Липара, Хераклеја, Дидима, Феникуса, и два попут Етне, Хијера и Стронгила, који горе непрекидним пламеном.*

Осим Страбона, корисне податке о Еоловим острвима даје и Плиније Старији у својој *Природној историји*, што смо делом, такође, и цитирали у поглављу о Тринакији, као и Страбона. Зато сад дајемо све што каже о Еоловим острвима, а ту помиње и ко на њима краљује у време *Тројанског рата*. Тако каже:

(2.89.2) *Пре нашег времена, такође међу Липарским острвима у близини Италије, као и код Крита, изронило је из мора једно острво дуго 2500 корака, са врелим изворима.*

(2.110.1) *Током савезничког рата Свето острво и Липари међу Липарским острвима у близини Италије горели су усред мора неколико дана, као и само море, све док депутација из сената није извршила помирбену церемонију.*

(3.14.6) *На овој страни Сицилије, окренутој према реци Метаурус, на удаљености од скоро 40 km од Италије, налази се седам острва која се зову Еолска, као и Липарска острва; код Хелена их зову Хефестијаде, а наши писци Вулканова острва; зову се „Еолска“ јер је у тројанско доба тамо био краљ Еол.*

(3.14.7) *Из дима овог вулкана, прича се, неки су од становника били у стању да предвиде три дана унапред какви ће ветрови да дувају; отуда је настала идеја да ветровима управља Еол. Четврто од ових острва је Дидим, мање од Липаре, пето Ерикуса, шесто Феникуса, остављена да буде пашњак за стоку суседних острва, а последње и најмање Еуним.*

И Плиније помиње неке невоље са ватром вулкана и депутацију сената која је принела жртве. Вероватно исти догађај о коме нас извештава Страбон. Острва су дакле звана по богу ватре, хеленском Хефесту или римском Вулкану, што је и очекивано кад су вулканског порекла. Плиније каже и да су прозвана Еолска по краљу Еолу који је ту владао у доба *Тројанског рата*. Ако је Плиније овде у праву, онда не би било немогуће да је Одисеј стварно посетио краља и његово острво. Ако су становници острва стварно могли предвидети какви ће ветрови дувати три дана унапред само на основу дима вулкана на острву, онда имамо и објашњење како је то Еол постао митски бог ветрова. Мислило се да краљ Еол управља ветровима, што је, само по себи, један корак до легенде. Тај последњи Плинијев цитат је одиграо одлучујућу улогу у налажењу Хомерове Тринакије. Наравно уз Страбонову асистенцију.

Наслањајући се углавном на радове Плинија Старијег, Гај Јулије Солин, у свом *Полихистору*, посвећује једно поглавље Еоловим острвима. Он их овде назива Хефестова острва, како су их звали Хелени, а за Еолов дом сматра Стронгиле, данашњи Стромболи:

(6.1) *ПОГЛАВЉЕ VI: ХЕФЕСТОВА ОСТРВА У сицилијанском мореузу су Хефестова острва, која су двеста и педест стадија удаљена од Италије. Италијани их зову Вулканска острва, јер њихова земља гори по својој природи. Ватре су или позајмљене од Етне, или се снабдевају кроз неку скривену размену. Ово место је поштовано као седиште Бога ватре. Острва има седам на броју. Липара је добила име по краљу Липару, који је тамо владао пре Еола. Још једно од острва зову Хиера. За Вулкана је посебно свето, а има изузетно високо брдо које највише пламти ноћу.*

(6.3) *Треће је Стронгиле, дом Еола. Окренут је према изласку сунца; то је најмање угаоно острво, а његов пламен изгледа течнији од пламена осталих. Углавном по диму, становници знају три дана унапред који ће ветрови дувати; из тог разлога, Еол се сматрао краљем ветрова. Остале, Дидима, Ерикуса, Феникуса и Еуонимон су толико слични, да сам их већ описао.*

И Псеудо-Аполодор, у својој *Библиотеци*, помиње Еола, краља острва Еолије:

(е.7.10) *Изашавши на море са свим својим бродовима, дошао је до острва Еолије, чији је краљ био Еол. Њега је Зевс поставио за чувара ветрова, како да их смири, тако и да их пошаље. Пошто је угостио Одисеја, дао му је торбу од воловске коже у коју је брзо везао ветрове, након што је показао које ветрове да користи на путовању и завезао врећу за брод. И користећи погодне ветрове, Одисеј је имао успешно путовање; а када је био близу Итаке и већ видео како се из града диже дим, заспао је.*

Зашто Еолова острва сматрају и пловећим, то објашњава хришћански мученик, познат као, Дионисије из Александрије, који у свом *Водичу кроз познати свет*, каже: :

(46*) Нема шуме која је тако пространа као њена. После овога следе Еолова острва која чине круг у мору, Еол, син Хипота, краљ који дочекује странце, Еол, коме су додељени чудесни дарови међу људима, управљајући ветровима док бесне и док се одмарају. Он их има седам, које су људи назвали пловећим острвима, јер у својој средини имају кривудаву стазу којом се може опловити. После ових Тринакрија се протеже изван земље Аусонијаца, стојећи са три стране. Њени ртови су Пахин, Пелор и Лилибеј.*

Објашњење му, истина, није баш убедљиво али је дао барем некакво, док нико други то није чак ни поменуо, вероватно сматрајући да бајковита места у *епу* и не требају коментаре. Еолска острва помиње и аутор раног средњег века, који пише о античким темама, Јован Малала у својим *Хроникама*:

(5.117) *Одисеј је дошао са Сицилије на Еолска острва, где га је дочекао Еол, краљ острва. Када је требало да умре, поделио је два острва својим ћеркама, и оне су биле краљице два острва.*

На крају би могли дати краћи резиме о Еоловим острвима. Ова острва зову се и Липарска по краљу Липару који их је први населио, док су била ненасељена. Након њега, а у време пред *Тројански рат*, ова острва је преузео краљ Еол, по коме су и названа. Хелени су звали острва по Хефесту, свом богу ватре, док су

их Римљани звали по свом богу ватре, Вулкану. Најстарије име острва Липара било је Мелогонис или Мелигунис, како се звало кад га је Липар населио, а за њим следе наведена имена. По свој прилици, Еол је био историјска личност и краљевао је овим острвима у време *Тројанског рата*. Ова чињеница повећава могућност да га је Одисеј могао посетити, ако се враћао преко Тиренског мора на своју родну Итаку. Према Страбону, Еол је живео на острву Стромболи, на којем се налази истоимени вулкан, где је подучавао поморце како да безбедно плове Месинским мореузом, који је, евидентно, био веома опасан за пловидбу. Причало се да је сам краљ и други становници острва могли да одреде какви ће ветрови дувати у наредна три дана, према диму који се дизао из вулкана. Тако се мислило да Еол управља ветровима, што је корак до легенде о Еолу као богу ветрова, како га Хомер представља. Од Еолских острва треба још да обратимо пажњу на острва Феникуса и Ерикуса, која су и остављена да буду пашњаци за стоку насељена четири острва архипелага. Прво је коришћена само Феникуса, а кад је број становника порастао придодата је и Ерикуса, најзападније острво архипелага. Ова острва се данас зову: Филикуди, некад Феникуса и Аликуди, некад Ерикуса. На овим острвима и даље није било људских насеља, већ само стока и пастирска насеља. Морало је са стоком бити пастира, али ништа више од тога. Занимљиво је да постоји и прича о неким говедима са краћим ногама, која потичу са Еолских острва, што сад и делује изгледније. Можда стварно и потичу одавде јер су ова острва вулканског порекла, па су, по правилу, била и брдовита и мало стрмија. Тако су говеда са краћим ногама била прилагођенија планинским условима испаше, јер су се лакше и верала по врлетима. Тако нема неког посебног разлога за сумњу у чињенице које наводе многобројни антички писци, што даје једну, сасвим солидну, историјску основу и за лик Хомеровог Еола и прецизно осликава његов географски положај. И место где краља Еола смештају антички писци се слаже са тим местом на које стижемо идући трагом Хомера и то изузетно прецизно. Каква су нам већ била досадашња искуства са Хомером, то смо и очекивали. Очигледно је да све полако седа на своје место, али када утврдимо прави редослед у *Одисеји*. Ова је проста чињеница, сваком је видљива, али како се могло препознати шта треба преместити? Не превише тешко бар кад је у питању епизода о Еолу. Довољно је да уочимо како се у *ену* није десило ништа након те посете Еолу јер Зефир потера Одисејеву лађу, или лађе, близу Итаке, а кад његови морнари отворе мех са ветровима, они и врате флоту Еолу. Љубазни Еол који им је за пут заклао вола, одједном постане зао и отера их позивајући се на вољу богова. Ако их је ка Итаци носи Зефир, онда је Еолово острво било западно од Одисејевог родног острва. Западно од Итаке нема острва осим Сицилије и неколико, више стена неголи острва, јужније од Месинског мореуза. Да би ова прича била могућа, требало је препловити поред Скиле и Харибде још два пута, што песник не помиње, а тешко је и поверовати да би пропустио баш најопасније место у целој пловидби. Очигледно, неко, ко је састављао расути *еп*, није знао шта да ради па је измислио да врати Одисеја Еолу и одатле настави причу. Приметно је да песник нигде и не каже да Одисеј код Еола борави са целом флотом, иако би требало да јесте јер прича с Еолом у *ену* долази после Киклопа и пре Лестригона. Зна се, Одисеј после Лестригона остаје са једном лађом, а Хомер даје индиректну потврду да је и код Еола само

допловила једна лађа. Наиме, један во, кога су заклали, је довољан да нахрани посаду једне лађе, за коју знамо да је бројала 45 морнара, али никако не и целе флоте. Тако знамо да је до Еола допловила само Одисејева лађа, а никако цела флота. Ово су били довољни разлози да потражимо које је било право месту за епизоду са Еолом. Како право место у епу тако и у географији Медитерана. То и није било превише компликовано јер су једина острва западно од Одисејевог краљевства била у Тиренском мору, ако изузмемо Сицилију. У овом делу јесте и она чувена Еолова мешина за ветрове која је и субјект чувене Ератостенове саркастичне примедбе о Хомеру и географији *Одисеје*, коју смо већ више пута помињали. Одисеј је, дакле, допловио Еолу који је живео на острву Стромболи да би му овај дао упутство кад и како да преброди Месински мореуз. То значи да би прича о Скили и Харибди почињала тек код Еола, а не, како је у *епу*, код Кирке. Кирка му је вероватно објаснила како и куда да дође до Еола, али је то неком рецензијом избачено јер Еол јесте био пре Кирке у, нама знаној, верзији *Одисеје*. Још једна потврда да су склапани расути делови *Одисеје*, што можемо приписати, већ помињаној, *Писистратовој редакцији Хомерових епова*! Тиме се ближимо крају *Одисејевом путовању* Тиренским морем, што је приказано и на карти 53. Преостаје још део од острва Стромболи па до Месинског мореуза који је главни и једини кандидат за Скилу и Харибду.

Скила и Харибда

Скилу и Харибду прво помиње Кирка када, у XII певању, упућује Одисеја куда све треба да прође. Међутим, ако Одисеј треба да крене од Еола, који поучава морнаре како да преброде мореуз, онда би Киркине речи пре пристајале њему. Међутим, приликом поновног састављања расутог *епа* Еол је тако завршио на погрешном месту, тако да се ови стихови нису уклапали и морали смо их зато преместити. Тиме и завршавамо са Еолом и почињемо са Скилом и Харибдом:
С једне се стране хриди надвијају стрме о које су на другој страни гребена два, и оштрим се врхом један до неба диже, а тамна га овија магла, она не пролази никад; и никад нема ведрине над њим у време летње а ни у јесење доба. Смртник не би се попео на њ ни ходио њиме ни кад би двадесет руку и двадесет имао ногу, јер је хридина глатка к'о неко да ју је тес'о. (80) *На том гребену има у среди пећина сиња. Гледа у тмину и Ереб, окренути куд бисте могли вашу пространу лађу, Одисеју витеже славни. Не би из простране лађе ни одличан могао јунак из лука пуштајућ' стреле погодит' у пећину шупљу. Онде борави Скила унутра, страховито лаје; арличе као куче окотило што се је скоро, само је она грдоба громородна; нико се не би радов'о кад би је видео, па ни бог да који је сретне. Дванаест ногу она имаде, а све су јој ружне,* (90) *и шест шија веома дугачких, а на свакој шији страшна је глава, и три у свакој глави су низа јаких и густих зуба што црну вребају пропаст. Средина њезина тела у пространој пећини лежи, напоље помаља главе из бездана онога страшног, около гребена вреба и хвата рибе, делфине, хвата и морске псе, а и друге немани веће, што их безбројно мноштво Амфитрита валовна храни. Још се никад морнари похвалили нису да њојзи с лађом умакоше срећно, јер она граби и држи* (100) *човека у свакој глави, ког дохвати из лађе црне. Други и нижи гребен, Одисеју, тада ћеш видет' ономе близак, и лако добацити мог'о би*

стрелом. Велика смоква расте на њему с обилним лишћем, под њом црну Харибда божанска усркује воду. Трипут усркује онде, а трипут избацује на дан: то је страхота: кад сркне, одатле да си далеко, јер те од пропасти ни бог земљотресац извук'о не би! Када допловиш Скили, мимо њу брзо проједри лађом, јер много је боље шесторицу својих другара (110) *жртвоват', него ли свих да нестане из лађе твоје!" Тако ми рече, а ја јој одговорим на то овако: „Нудер ми, богињо, кажи по истини правој и ово: да ли бих како од Харибде опаке мог'о се спасти, како л' се од друге бранит', кад стане ми грабити дружбу?" Тако јој рекох, и одмах одговори богиња дивна: „Зар су ти, смелице, опет на уму борба и напор? Зар се уклонити нећеш ни сили богова вечних? Није смртница оно, но бесмртна јесте грдоба. Страшна је она и тешка и дивна, победит' се не да*: (120) *одбране онде ти нема, а најбоље побећи од ње. Ако мало крај стене заостанеш те се за борбу спремати станеш, страх ме, кад поново с исто толико нападне глава, толико другара зграбиће опет. Него веома брзо проједри, а вичи Кратају, њезину мајку, што Скилу на јаде људима роди, она ће њојзи забранит' да не би обновила напад.*

Одисеј је урадио све како га је Кирка саветовала и прошао Скилу и Харибду, с тиме што му је Скила појела шест морнара. Поново песник узима ову магичну шестицу, најчешћи магични број у целом *епу*. Киконци му убију по шест људи са сваке лађе, Полифем поједе шесторицу као и Скила, а и више пута је пловио по шест дана. Тако овај број не представља и онај стварни губитак Одисејевих морнара, него јесте извесно поетско украшавање. Ево како је то представљено у *Одисеји*, односно како је превео Ђурић:

А кад од острва тога отпловисмо, опазим одмах дим и велике вале и тутњаву некакву чујем. Друзи се уплаше моји, из руку излете им весла, сама одбуче низ струју, и лађа остаде онде, јер не беше руку да шиљаста покрећу весла. Онда ја кроз лађу пођем и друзима подвикнем својим, крај сваког станем и њему проговорим речима љупким: „Како се подносе муке, то, другови, знадемо добро; веће невоље нема од оне кад нас је Киклоп (210) *силном држао снагом у пространој пећини својој; али отуд мојим решењем, светом и духом срећно се спасосмо ми, и то ћемо памтити, мислим. А сад радите сви онако како наредих: удрите веслом где вали о брегове бију дубоко, бијте на клупама седећ' удобрио не бил' се Диве да бисмо пропасти тој умакли и од ње се спасли! Теби, крмару, ово наређујем, али ми добро у срце своје усади, кад пространом управљаш лађом, лађу од онога дима и таласа даље окрени,* (220) *хридини управи лађу, да не би неприметно можда онамо зашла, и ти нас у јаде увалио тако!" Тако им рекох, а они се покоре наредби мојој. Још им не спомињах Скиле, јер беше неизбежна беда да моји другови не би од страха престали веслат', да се не би стисли у броду и сакрили негде. Тада ја Киркин жалостан савет заборављат' станем, она ми рече да се за борбу оружати не смем: ја се у оружје славно обукох и у руке узех велика копља два, на прову попнем се лађи*: (230) *Јер сам мислио да ће појавит' се отуда најпре Скила што живи у стени, другарима носећи пропаст. Али је нигде не могох приметит', и мени се очи уморе веће свуда по плаветној гледајућ' хриди. Плачући тада у морски запловисмо теснац, јер Скила беше на једној страни, а на другој дивна Харибда страшно упијаше воду из онога сланога мора. Кад би избацила воду, пенушила сва би се*

вода, сва би кипела као у котлу под ватром силном, увис би прскала пена до врха хриди обеју; (240) *а кад би поново воду из сланог усркала мора, доле би зинуло гротло, а хрид је около онде тутњила бесно, и на дну оздо се видела земља, црна од муља, а дружба побледи, зграби је ужас. Тек што гледнусмо у њу, и страх нас од пропасти зграби; већ ми Скила из лађе шесторицу узе другара, штоно су најјачи били и рукама својим и снагом. Тада обрнем очи на дружбу и лађу црну, кад ли приметим њих где дижу ноге и руке увис, и мене још једном дозиваху именом мојим* (250) *зовуђ' ме, али никада више, у срцу тужни. Као кад рибар седећ' на обали предугом мотком лукаво рибама ситним добацује мамац и рог вола са паше хита у морску воду, и потом рибице напоље баца, а оне се рађкају тада: тако се прађкаху они кад бејаху бацани на хрид. Вриштаху кад их неман код отвора пећине стане гутат' и мени руке у невољи пружаху страшној. То је очима мојим жалосније било од свега што сам претрпео ја преваљујућ' путове морске.*

Скилу можемо наћи и под именом Сцила у модерном латинском изговору, али ми ћемо користити старији изговор Скила, који је и хеленски. Оно митолошко порекло некакве Скиле можемо наћи и код хеленског песника Хесиода, што се може наћи у његовим *Фрагментима*. Тако да Хомеров помен Скиле и Харибде можда и није најстарији, из разлога што постоје нека мишљења и да је Хесиод старији од Хомера. Наравно, постоји и обрнуто, а оба мишљења постоје још од античких времена. Нама није нимало спорно да су Скила и Харибда Месински мореуз, јер знамо одакле Одисеј креће и куда даље иде. Од острва Стромболи до Итаке пут води кроз Месински мореуз, осим ако се морнари не би одлучили да заобиђу Сицилију. Тако, према *Одисеји*, Месински мореуз нема алтернативу за Скилу и Харибду. Исто мисле, дословце, сви антички писци, о чему смо већ писали у посебном поглављу на тему *Одисејевих лутања*, из којег ћемо поново преузети податке хронолошким редом. Помена Скиле и Харибде има доста код старих писаца, али највише као симбола избора између двеју погибељи. Зато ћемо се оријентисати само на оне који су се географски одредили. Тако помен Скиле налазимо већ код трагичара Есхила из Елеусине, оца хеленске трагедије, који је помиње у својој трагедији *Агамемнон*. За трагедију сматрају да потиче из 458. године старе ере, што значи да ју је Есхил и написао у својој старости. Ево шта он каже кроз лик Касандре:

(1210) КАСАНДРА: *Такву смелост има она, жена да убије човека. Каквим одвратним чудовиштем да је назовем? Амфисбена? Или Скила, која заузима стене, опасност за морнаре.*

Затим и код још једног трагичара, Еурипида, који, у својој *Медеји*, види Скилу на тосканским обалама:

(1340) *Ти си лав. Твоја природа је зверскија од Скиле, тосканског чудовишта.*

(1350) *Па ако хоћеш, зови ме лавицом или Скилом, која живи на обалама Тоскане.*

Еурипид, у својој драми *Тројанске жене*, помиње и Харибду, поново кроз лик Касандре:

(424) КАСАНДРА: *Јер после десет дугих година проведених у Троји, он ће извући још десет, а онда ће сасвим сам доћи у своју земљу, путем где Харибда вреба у уском каналу, покрај стена.*

Ту већ по помињању *уског канала* и *тосканског чудовишта* можемо наслутити да се ради о мореузу између Сицилије и Италије. А Еурипиду припада примат међу писцима који смештају Скилу и Харибду у воде Месинског мореуза, иако то изричито не каже.

Харибду помиње и Тукидид, смештајући је негде у сицилијанске воде:

(4.24) *У међувремену су Сиракужани и њихови савезници на Сицилији довели у ескадру, која је чувала Месину, појачање, које им је омогућило да се спремају и одатле наставили рат...јер су рт Регија у Италији и Месина на Сицилији били толико близу једно другом да би Атињанима било немогуће да крстаре против њих и контролишу мореуз. Дотични мореуз састоји се од мора између Регија и Месине, на месту где се Сицилија приближава континенту, и представља Харибду кроз коју прича тера Одисеја да плови, а скученост пролаза и јачина струје која долази из огромних тиренских и сицилијанских праваца, с правом су му донели лошу репутацију*.

Тукидид даје прецизнији опис мореуза, директно га повезујући са *Одисејевом пловидбом* кроз њега, па тако примат припада и њему. Он је први био и сасвим изричит где су Скила и Харибда.

Век касније, Скилу помиње и Палефат, аутор једног рационализујућег текста о хеленској митологији, парадоксографског дела *О невероватним стварима*. За његово име су многи научници закључили да је псеудоним, а и да потиче тек из касног 4. века старе ере. Ево шта он каже за Скилу:

(20) *За Скилу се прича да је била чудовиште у Тиренији, жена до пупка, а остатак тела змија. Природа ове приче указује на велику наивност. Истина је следећа: тиренски бродови су пљачкали подручје Сицилије и Јонског залива. Један од ових бродова био је трирема, тада веома брза, по имену Скила, и ово је писало на прамцу. Ова трирема је више пута окупљала остале бродове. Тако је зарађивала и о томе се много причало. Одисеј је уз повољан јак ветар побегао од овог брода. Испричао је Алкиноју причу у Коркири, како су га гонили и како је побегао, као и облик брода. Развио се мит*.

Палефат смешта Скилу негде око Сицилије, али треба имати у виду да помиње и Јонски залив, као воде по којима су гусариле тиренске триреме. Али колико је познато Јонским заливом су Хелени, у давнини, звали Јадранско море, па је ово и први антички аутор који указује на Јадранско море, осим ако нису овако звали и Тиренско. Триреме су лађе са три реда весала, каквих није било у доба *Тројанског рата*. То је само обично пресликавање које Палефат своди на своје време, тако да му немамо шта замерити. Он, у овом тексту, потврђује и то да је краљ Алкиној живео на Коркири, а на шта ћемо се касније и посебно осврнути. Нас занима то што каже да је Одисеј уз повољан ветар успео побећи гусарима, који су гусарили у водама око мореуза, а чија је командна лађа била Скила што јој је и било написано на прамцу. Гусарски подвизи ове лађе прешли су тако и у легенду, а опасна пловидба кроз мореуз је тиме постајала још опаснија, због гусара. Све у свему, добро место за избегавање ако је то било могуће.

О Скили пише и Хераклит Парадоксограф, аутор мање познатог дела истог тог назива као и Палефатово, *О невероватним стварима* (*причама*). Палефат јесте аутор познатијег дела парадоксографије са истим насловом, које је било чешће помињано у антици. Хераклитов *Пери Апистон* и третира хеленску митологију

на рационализујући начин који се знатно више допао ондашњим хришћанским апологетама, у језгровитом језику и мишљењу. О аутору се ништа не зна, иако се чини да припада касном 1. или 2. веку нове ере, мада су га раније смештали у 3. век старе ере. Зато смо га и поменули одмах после Палефата. Тако је мало вероватно да ће он бити неко од других људи по имену Хераклит, које и знамо из антике. Но, ма ко да је био и ма кад да је живео, нас занима шта каже, а то је ово:

(2) Скила*: Прича се да је Скила прождирала оне који су пловили. У ствари, она је била прелепа куртизана, која је живела на острву, а око себе је имала прождрљивце који су је пратили као пси. Уз њихову помоћ упропаштавала је своје госте, међу којима су били и Одисејеви сапутници. Али њега није придобила јер је он надмудрио*.

Овде се појављује нова теорија о томе шта се дешавало са морнарима, мамиле су их неке куртизане. Затим следи Аполоније са Родоса са *Аргонаутиком*. Ово смо раније већ цитирали, а сад понављамо онај део који се односи на Скилу и Харибду:

(4.770) *А сада их чека пут поред моћне стене Скиле и Харибде која ужасно бучи И нека не падну беспомоћни у Харибду да их она не прогута једним гутљајем, или да се не приближе ужасној јазбини Скиле, аусонијске Скиле смртоносне, коју ноћница Хеката, која се зове Кратаја, породи Форку. Да на њих не насрне својим страшним чељустима и уништи биране јунаке, ти води њихов брод у правцу где ће још за длаку бити спас од уништења.*

Аполоније види Скилу на аусонијској обали, или Апенинском полуострву. Он не каже ништа прецизније од тога, али ни не мора. Очигледно је да то одговара само Месинском мореузу јер је то једино место где брод мора проћи, а да има везе са аусонијском обалом. Наиме, обилажење овог мореуза би већ захтевало пловидбу око Сицилије, а то би значило да брод мора прећи око 900 km више да дођу на исто место, а то је ипак малко превише у односу на свега неколико километара пловидбе кроз мореуз. Месински пролаз тражи најдужи обилазак на целом Медитерану, али поред њега постоји још једно место где је обилазак више стотина километара. То је Бонифацијев пролаз, који је између Корзике и Сардиније. Он је значајно шири од Месинског али је познат морепловцима по својим опасним водама, са врло јаким струјама и бројним опасним гребенима. У новије време, мореуз је познат по бродолому француске фрегате Sémillante, која је страдала на гребенима острвља Lavezzi. Ни ова несрећа није усамљена. Године 1993. дошло је и до несреће једног трговачког брода, који се превозио опасан терет, па је од тада и забрањен пролаз бродовима који преносе опасан терет. Но, поред свега, само помињане аусонијске Скиле опредељује Скилу и Харибду на Месински пролаз, јер ни Сардинија а ни Корзика никад нису биле називане Аусонијом. Зато би могли рећи да нам и Аполоније, тако рећи, црта Месински мореуз.

Марко Тулије Цицерон такође смешта Скилу и Харибду око Сицилије. Он ово каже у својим делима *О говорништву*, што смо већ цитирали:

(2.5.146*) јер не мислим да су ни Скила, ни Харибда били толики непријатељи морнарима, као што је тај човек био у истим водама*. (Сицилијанским)

Цицерон мисли да је легенда о Харибди настала од неке животиње и то каже у

својој *Филипици*:
(2.67) *Која је Харибда икада била тако прождрљива? Харибда, да кажем? Харибда, ако је уопште постојала, била је само једна животиња.*
Месински мореуз као Скилу и Харибду означава и Вергилије, у својој *Енеиди*. Он наглашава и колико је опасна пловидба његовим водама, саветујући тако и морепловце да је безбедније пловити око Сицилије, ма колико пловидба била и дуга. Тиме наглашава колика је била опасност јер предлаже 900 km пловидбе, која је не само дуга већ није ни сасвим безопасна. Колико ли је тек била опасна пловидба Месинским мореузом?
(3.356) *Али кад те ветар на одласку однесе на обалу Сицилије и препреке уског Пелора отварају се напред, идите од мора и копна до луке, у дугом кругу, избегавајући обалу и воде на десној страни. Кажу, да су они некад били један непрекидни део земље, али су се једног дана распали, растргани силином огромног земљотреса (давни векови омогућавали су тако велике промене). Море је ушло у процеп између њих и пресекло Сицилију од Хесперије, а плимни вал је прогутао бројне градове и поља на супротним обалама. Скила држи десну страну, а неумољива Харибда леву, који у дубину понора вуче огромне таласе, три пута вуче у дубине и наизменично подиже у ваздух, запљускујући небеса својим таласима. Али пећина окружује Скилу мрачним скровиштима, она истури своја уста и вуче бродове на стене. Горе има људски облик, девојка са љупким грудима, до пола тела, а доле је морско чудовиште огромне величине, са репом делфина спојеним са стомаком вучице. Премда се губи много времена, боље је заобићи око сицилијанског рта Пахина, кружећи око Сицилије на дугом путу, него да једном угледаш одвратну Скилу у њеној огромној пећини и стене које одјекују лавежом њених морских тамних паса.*
(3.548) *Тада се види Тарентов залив, Херкулов град, ако је прича истинита. Уз њега се диже храм Лацинијана Јунона, Каулонова тврђава, и Скилакеумова обала бродолома. Тада се из таласа појављује далеко сицилијанска Етна, чујемо јак хук мора и далеко подрхтавање стена, сломљени жамор обале, плићак кључа, а песак се меша са поплавом. Тада је мој отац Анхис рекао: „Ово мора да је Харибда: ово су литице, ово су ужасне стене које је прорекао Хелен. Одмакните се, другови, и лезите заједно на весла. Не раде ништа мање него што се од њих тражи, а Палинурус је први да подигне свој брод који стење у леве таласе: сва наша чета тражи луку веслима и једрима. Пењемо се на небо на кривудаву поплаву, и опет потонути са таласима који се повлаче у дубине Хада. Стене три пута буче у њиховим стеновитим пећинама, три пута видимо како прска и звезде капају. Онда ветар и сунчева светлост пусти изморе људе, и не знајући начин на који одлутамо до обале Киклопа. Ту је лука, сама велика и неометана ветровима који пролазе, али Етна тутњи у близини са страшним лавинама, сада бљује црне облаке на небо, димећи се, са мрклим турбуленцијама и ужареним пепелом, и баца пламене кугле, лижући звезде: сада баца високо камење које бљује, из планине поцепане изнутрице, и скупља растопљену лаву заједно у ваздуху уз рику, кипући из својих најнижих дубина.*
(3.655) *Хеленова наређења су упозоравала да се чувамо теснаца између Скиле и Харибде, где је тешко умаћи смрти. Зато смо се одлучили вратити, али је стигао Борej из правца Пелора. Пловио сам и поред литица стеновитог ушћа*

Пантагије, залива Мегаре и ниског Тапсуса. Пловили смо све док је Ахеменид, верни следбеник злосрећног Уликса, показивао сваку обалу, пошто је једном већ опловио ове пределе док је лутао са Уликсом.

Географски одређује Скилу и Харибду и песник Овидије, у *Метаморфозама*, смештајући их у сицилијанске воде:

(7.51) ....*или се плашити Харибде, кобне за велике бродове, која усисава дубоко море у свом вртложном гротлу и промењивом снагом узноси далеко увис, или Скиле, окружене бесним псима који завијају од беса из дубоких сицилијанских таласа*?

(13.718) *Са пророчанствима која им је дао Хелен, Пријамов син, дошли су на Сицилију, чија три висока рта стрше у море. Од ове три тачке Пахин је окренут према југу, а Лилибајон је изложен благом Зефиру, али Пелор гледа према медведима који никада не додирују море. Тројанци су дошли тамо. Подстакнута плимом и активним веслањем, до ноћи је сва флота стигла заједно на Занклејски песак. Скила на десној страни хара обалом, Харибда, немирна с леве, уништава. Харибда гута, а затим повраћа несрећне бродове које је уништила, а Скилин тамни струк је опасан дивљим псима. Она има девојачко лице, и, ако можемо веровати ономе што песници причају, она је у стара времена била девојка. Удварали су јој се многи просци, али их је одбијала и пошто су је све Нереиде толико волеле, тражила је ове нимфе и причала како је побегла од заљубљених младића.*

(14.1)...*лево Занкле, такође и супротне зидине Регија, море, обилан узрок бродолома, које ограничено двоструким обалама омеђује Аусонију и Сицилију... Да бих открио узрок свог чудног лудила, нашао сам Скилу на италијанским обалама, тачно насупрот месенских зидина.*

(14.68) *Али Скила није напустила место своје несреће, а чим је имала прилику, због мржње према Кирки, је одузела Одисеју његове људе. Разбила би тројанске бродове, да претходно није била претворена у стену која до данас стоји као кршевита литица. Па чак и стена буди страх морнара.*

(14.75) *Након што су тројански бродови, веслајући, безбедно прошли поред Скиле и жестоке Харибде и полако се приближили аусонијској обали, јака бура их је однела далеко на југ до либијске обале.*

Скила је дакле наспрам Месине на аусонијској обали, а данас јесте претворена у стену која и даље плаши морнаре. Исту ту позицију песник понавља и у свом делу *Тристиа* или *Писма са Понта*, из изгнанства у црноморском граду Томи:

(5.2.45) *Кад бих само могао да пређем одавде, нека Занклејска Харибда прогутај ме и пошаљи ме у Стикс у њеним таласима, или пусти ме да трпим пламен, у ватри похлепне Етне, или бити бачен у дубину океана, принесен леукадском богу. Оно што тражим је казна: заиста, не избегавам патњу, али молим да патим негде безбедније.*

(3.1.105) ...*без урлања Скиле која терорише сицилијанске воде...*

Географ Страбон, више пута помиње Скилу и Скилајон, али само у два случаја даје нешто ново. Описујући лов на сабљарку у водама Скилајона, тог места на калабријској страни мореуза, закључује:

(1.2.16) *Из ових чињеница (каже) можемо закључити да су Одисејева лутања била близу Сицилије, будући да Хомер описује Скилу као умешану у потеру*

потпуно сличну оној на Скилајону. Што се тиче Харибде, он описује управо оно што се дешава код Месинског мореуза: Сваког дана она трипут избацује, [Од. XII 105] уместо два пута, то је само грешка, било писара или историчара.

(1.2.17) *Онима који питају како то да Одисеј, иако је трипут путовао на Сицилију, ниједном није пловио мореузом, ми одговарамо да су, дуго после његовог времена, путници редовно избегавали тај пут.*

(1.2.18) *Он (Полибије) овде потпуно греши, иако је сасвим у праву када се ради о Одисејевом лутању по Сицилији и Италији, што је чињеница коју сам Хомер утврђује. Исти је случај и са Сиренусом, са Месинским мореузом, Скилом и Харибдом, али и са Еолом.*

Као што знамо, Страбон се, у својим тумачењима *хомерске географије*, доста и ослања на Полибија, са којим се понекад и не слаже. Углавном, за Полибија се сматра да је био тај који је први назначио да је Месински мореуз то место које одговара Хомеровој Скили и Харибди. Међутим, видели смо да би се и нешто слично могло закључити и из Еурипидових навода, али и из Тукидидових, што је више векова старије од Полибија.Тако је и Полибијев примат, макар по овом питању, под упитником. Треба приметити да и Страбон тврди како су морнари редовно избегавали пловидбу мореузом, радије су пловили око Сицилије, као што смо видели и код Вергилија. Изгледа да је стварно тако и било, макар неки период времена али нас занима првенствено Месински мореуз, односно Скила и Харибда.

Опис Месинског мореуза, који повезује са Скилом и Харибдом даје Помпоније Мела у свом делу *Хорографија*. Он, говорећи о Сицилији, каже:

(2.115) *Сицилија је давно била, како наводе, део континента и везана за Брутијум, али ју је касније пресекао мореуз који припада Сицилијском мору. Тај теснац је узак и струја тече у два правца. Једном делом струја тече у Тосканско море, а другим у Јонско. Страшно је, погибељно и познато по дивљим именима Скиле и Харибде. Скила је стена, Харибда морски вир. И једно и друго јесте смртоносно за оне који су натерани на њих. Сама Сицилија је огромна, а простирући се у различитим правцима са своја три рта, изгледа и као грчко слово које се зове „делта“.*

(2.116) *Рт који гледа ка Хелади зове се Пахин, Лилибајон онај који гледа ка Африци, а Пелор, онај који се налази насупрот Скили. Његов имењак је кормилар Пелор, кога је Ханибал тамо сахранио.*

Мели је познато да главну опасност у мореузу представљају супротне морске струје и вирови. Вирови управо због супротних морских струја и настају, а он је први који помиње супротне морске струје. Супротне јесу али не и све време јер струја мења ток у Месинском мореузу отприлике 4 пута дневно. Али, осим Меле, још један Римљанин смешта Скилу и Харибду у Сицилијанско море. То јесте римски философ Луције Анеј Сенека, који у делу *Природњачки проблеми* (*Naturales quaestiones*) каже:

(3.29) *Више неће бити ни Јадрана, ни мореуза у Сицилијанском мору, ни Харибде, ни Скиле. Све баснословне опасности прогутаће ново море, а постојећи Океан који окружује рубове земље ће доћи у центар.*

Као што видимо, он помиње и Јадран, а не само Сицилијанско море. Ипак, овај

помен Јадрана не би се могао директно повезати са Скилом и Харибдом. Исте године, кад и Сенека, живот је завршио и славни римски песник. Он је рођен у Кордуби (савремена Кордоба, Шпанија), а школован је у Атини. Његово дело је *Фарсалија*, о грађанском рату између Јулија Цезара и Помпеја, у којој каже:
(1.600) *Чељусти Етне су разјапљене од пламена, који се није дигао у небеса, него се стрмоглаво обрушило у димној струји ка италијанској обали. Онда црна Харибда, из њене безграничне дубине, повратила је крваво море, а у жалосним тоновима су завијали дивљи пси.*
И Плиније Старији, описујући Италију, смешта Скилу и Харибду у Месински мореуз. Ево шта он каже:
(3.10.2) *Даље, град Скилајон, река Кратеја, Скилина мајка, каже се. Затим долази Регијски стуб, Сицилијански мореуз и два рта која су окренута један према другом, Каенис на италијанској и Пелор на сицилијанској страни, при чему је растојање између њих дванаест стадија.*
(3.14.2) *У овом мореузу је стена Скила, као и морски вртлог Харибда, обе познате по опасностима. Од овог троугла, рт, који се, као што смо већ споменули, зове Пелор, окренут је према Скили и стрши према Италији.*
Силиус Италикус, у својој *Пуници*, тврди нешто слично Плинију, само другим речима, али каже и да је било више пећина које назива Скилине:
(2.282) *Напунили смо Скилине пећине олупинима бродова, када је наше флоте однела плима, видели смо Харибду како врти веслачке клупе и избацује их из својих дубина.*
(2.309) *сад Сицилијанским морем и таласима на Скилиној обали.*
(5.126) *а на врху је стајала Скила, машући тешким сломљеним веслом, широм отварајући дивље чељусти својих паса.*
(14.232) *и људи из Тауроменија, који виде Харибду како хвата бродове и гута их у свом вртлогу, а затим их поново одбацује из дубина до звезда.*
(14.453) *Сицилијанске Музе су воленe Дафниса. Аполон му је показао наклоност и дао му чобанску фрулу из Касталије, онда је заповедио потоцима да ћуте и срећним стадима да пожуре преко ливаде и поља да чују Дафниса, кад год би лежао на трави и певао. Када је свирао на својој фрули од седам трски и очаравао дрвеће, Сирена никада није послала своју уобичајену песму преко мора у исто време, Скилини пси су ћутали, црна Харибда је била непомична, а Киклопи на њиховим стеновитим висинама волели су да чују радосну песму.*
Отприлике у исто време, или неколико година касније од Италикусове *Пунике*, излази и *Тебаида*, латински еп у дванаест књига римског песника Статиуса. Он помиње некакву Скилу у континенталној Хелади. Она тешко може имати везе са Хомеровом, али да је поменемо, онако ради сваке евентуалности. Ево и шта Статиус каже:
(1.312) ...*затим пролази крајем где се дуги Китаерон нежно спушта у равницу, спуштајући се са своје уморне висине до мора. Након тога вртоглавим успоном уз стеновиту стазу оставља иза себе злогласне Скиронове литице и Скилину земљу у којој је владао пурпурни монарх, љубазни Коринт, а у средњој равници чује се одјек двеју обала.*
Скилу и Харибду помиње и Псеудо-Аполодор у својој *Библиотеци*, али се и то углавном своди тек на пуко препричавање епова, уз малко додатне митологије.

Управо због додатне митологије дајемо и њега:
(1.9.25) *После Сирена, брод је наишао на Харибду, Скилу и Планкте (Лутајуће стене), изнад којих су се могли видети велики пламен и дим. Али Тетида са Нереидама је управљала бродом кроз њих на Херин позив.*
(e.7.20) *И након тога је дошао на два начина. На једној страни су биле Лутајуће стене, а на другој две огромне литице, а на једној од њих била је Скила, кћерка Кратеје и Триена или Форка, са лицем и грудима жене, али са бокова је имала шест глава и дванаест паса.*
(e.7.21) *А на другој литици била је Харибда, која је три пута дневно хватала воду и поново је избацивала. По савету Кирке избегао је пролаз поред Лутајућих стена, а пловећи поред литице Скиле стајао је потпуно наоружан на прамцу. Али се појавила Скила, зграбила шесторицу његових другова и прогутала их.*
(e.7.23) *А када се брод разбио, Одисеј се држао за јарбол и одлутао до Харибде. А када је Харибда усисала јарбол, ухватио се за дивљу смокву и чекао, а када је видео да се јарбол поново подигао, бацио се на њега, и допловио на острво Огигија.*
Први цитат се односи на пролаз Аргонаута, а следећа три на пролаз Одисејевог брода. Занимљиво је да Псеудо-Аполодор види Скилу и Харибду на истом том месту где и Планкте, само с друге стране, али не каже чега, вероватно мореуза јер другачије не би ни имало смисла.
Код Диктиса Крићанина стоји да су Одисеја и друге преживеле морнаре смрти спасли феничански пирати:
(6.5) *Затим поред стена Сирена, којима је вешто избегао. А онда је, коначно, изгубио већину својих бродова и људи због Скиле и Харибде, тог дивљег, вртложног базена који усисава све на дохват руке. Тада су он и преживели дошли у руке феничанских пирата, који су их милосрдно спасили. Тада је наш краљ Идоменеј учинио како је Уликс желео и дао му два брода и много плена и послао га Алкиноју, краљу Феачана.*
Римски сатиричар Јувенал, у својим *Сатирама*, смешта Харибду у Месински мореуз:
(5.66) *Виро, наш домаћин, служио се са лампомом, највећом у теснацу Месине, јер кад јужни ветар мирује и чучи тамо у својој пећини, сушећи му крила која капљу, мреже дрско пркосе Харибди, виру.*
Хигин је у својим *Фабулама* објаснио Скилино митолошко порекло и навео и једну од хеленских легенди по којој је Херакло убио Скилу. По истој легенди, касније ју је њен отац поново оживео али Хигин то не наводи. Према Хигину, један од Енејиних људи, Клоант, је имао лађу имена Скила па је то већ други антички писац који помиње лађу Скилиног имена.
(c.35) *Скила која је била жена изнад, а псеће форме испод [коју је Херкулес убио];*
(125) *ОДИСЕЈА: Одатле је дошао до Скиле, кћери Тифонове, који је горе била жена, од кукова наниже риба, са шест паса спојених уз њено тело. Она је отела и прогутала шест људи са Уликсовог брода.*
(198) *НИС: За Ниса, сина Марса, или како други кажу, Дејоне и краља Мегара, каже се да је имао пурпурни прамен косе на глави. Једно пророчиште му је ре-*

кло да ће владати све док чува тај прамен браву. Када је Мин, син Јупитера, дошао да га нападне, Скила, Нисова ћерка, заљубила се у њега на подстицај Венере. Да би га учинила победником, одсекла је кобни прамен свом уснулом оцу и тако је Мин освојио Ниса. Рекао је да свети Крит неће примити таквог злочинца. Бацила се у море да избегне потеру [?]. Нис је, међутим, у потрази за својом кћерком, претворен у морског орла. Скила, његова кћер, претворена је у рибу коју зову кирис, а данас, ако икад птица види ту рибу како плива, зарони у воду, ухвати је и кида канџама.

(199) *ДРУГА СКИЛА: За Скилу, кћер реке Кратеис, кажу да је била најлепша девојка. Глаук ју је волео, али Кирка, Хелијева кћерка, волела је Глаука. Пошто је Скила била навикла да се купа у мору, Кирка, Хелијева кћерка, из љубоморе је затровала воду лековима, а када је Скила сишла у њу, пси су јој излетели из бутина, а она је постала чудовиште. Осветила је своје повреде, јер му је, док је Уликс пловио, отела његове пратиоце.*

(255) *ЖЕНЕ КОЈЕ БИЛЕ БЕЗБОЖНЕ: Скила, Нисова кћер, убила је свог оца.*

(273) *Тамо је Енеја обележио смрт свог оца и играма одао почасти умрлима. Први догађај је била трка бродова..... Мнестеј је имао брод Пистрис, Гијас брод Химеру, а Сергест брод Кентаур. Клоант је победио са лађом Скила, и добио као награду таленат сребра и златом извезену кламиду са Ганимедовим ликом утканом у пурпур. Мнестеј је добио корзет.*

Положај Скиле се може препознати око Месинског мореуза код једног Хелена, римског грађанина из Египта, Апијана из Александрије, који у делу *Грађански ратови* доводи до истог закључка као и код других аутора тог времена. Он ту каже:

(4.11.85) *На тај начин је Помпеј заузео Сицилију. Помпеј је напредовао са великом флотом у сусрет Салвидиену, а између њих је дошло до поморског сукоба на улазу у мореуз близу рта Скилеја.*

(5.9.85) *Пошто је прешао већи део удаљености, док је пролазио поред Стилиса и скретао у Скилеј, Помпеј је излетео из Месане и дошао му позади...*

Опијан,познат и као Опијан из Аназарба, из Корика или из Киликије, хеленски и римски песник из 2. века, у своме дидактичком епу о риболову, *Халиеутика* (*Halieutica*) каже:

(5.209) *И око многих вртлога набујали таласи праве удубину у води и море се дели на двоје. Као на ушћу Индијског и Тиренског мора, раздвојене воде Теснаца које бесне под силовитим дахтањем Тифона, страшним напрегнутим ковитлацима кривећи брзи талас, а тамна Харибда кружи около, привучена њеним вртложним плимама.*

Он смешта Харибду у теснац Тиренског мора, дакле Месински мореуз, али се не зна на шта је мислио под Индијским морем. Рт Скилеј, који је добио име по Нисовој кћерки Скили, Паусаније, у свом *Опису Хеладе*, приказује као рт на Пелопонесу. Ево шта каже:

(2.34.7) *Само осамдесетак стадија даље налази се и рт Скилеј, који је и добио име по Нисовој кћери. Јер када је због њене издаје Минос заузео Нисеју и Мегару, рекао је да је сада неће имати за жену, и наредио је својим Крићанима да је баце с брода. Она се удавила, а таласи су јој бацили тело на овај рт. Не показују њен гроб, али кажу да су морске птице могле да растргну леш.*

(2.34.8) *Док пловите из Скилеја у правцу града, стижете до другог рта, званог Букефала (Воловска глава), и, после рта, острва, од којих је прво Халиуса (Слано острво). Ово обезбеђује луку где постоји добро сидриште. После ње долази Питиуса (Острво борова), а треће зову Аристере*.

Атенеј из Наукратиса у Египту, у свом познатом делу назива *Учењаци на гозби* (*Δειπνοσοφισταί*), указује на Скилин мореуз у Италији:

(7.88) *Скилин мореуз у шумовитој Италији садржи величанствени латус, дивну храну*.

Луције Касије Дион, познат и као Дион Касије, био је римски историчар али и сенатор, а по мајци је хеленског порекла. Он у *Историји старог Рима*, наводи Скилејски рт у Италији, близу Сицилије:

(48.47.1) *Цезар се у то време затекао у Регију, а Секстови следбеници су, у страху да ће он прећи на Сицилију, и, осим тога, помало обесхрабрени Менекратовом смрћу, отпловили из Куме. Сабин их је гонио све до Скилеја, италијанског рта, без проблема, али док је заобилазио ту тачку, на њега је пао велики ветар, ударивши неке од бродова о рт, потопивши друге на мору, а све остале разбацавши*.

И Солин у свом *Полихистору* помиње град Скилеј у Италији:

(2.19) *Успут бисмо могли да приметимо ствари ту и тамо: цитаделе Тарента, област Скилакеја са градом Скилејем и реком Кратејом - Скилином мајком, како прича антика*.

Филострат, у делу *Живот Аполонија и Тијане*, јасно наглашава везу Харибде и Сицилије:

(1.34) *За Платона се каже да је три пута прешао Харибду у потрази за богатством Сицилије*.

Као што је веза између Харибде и Сицилије дата и у *Орфичкој Аргонаутици*:

(1246) *Када је зора донела светлост са истока, рано ујутру смо веслима расцепали море. Дошли смо на Сардинију у мору, а у залив Латина, и однели су нас на обале Аусонијских [италијанских] острва. После смо уз Лилибеј држали звучно море и кретали се дуж тространог острва [Сицилије], а пламен Етне покушавао је да нас задржи. Над праменом су се из дубине уздизали опасни таласи, шиштећи из најдубљег понора, Харибда је узбурканим таласима узбуркала највеће зло. Али талас, окрећући се заузврат, задржао је брод назад на истом месту, неспособан да иде ни напред ни назад, већ је био приморан да кружи око бесног понора. Арго би сигурно био потопљен у дубинама да моћна кћерка, рођена старцу са мора, Тетида, није желела поново видети свог мужа Пелеја. Она се дигла из дубине, ослободила Арго од пропасти и чувала је од узбурканог мора*.

Конкретан је и софиста Химерије из Прусе у Битинији, који се, у *Говорима*, и опредељује:

(12.28) *Није се суочио са сицилијанском Скилом и Харибдом*,

Свети Јероним Стридонски се, у *Хроникама*, позива на Палефата речима:

(Б1172) *Палефат у првој књизи својих Невероватних ствари пише оне ствари које говоре о Уликсу: како је Скила, којој је побегао, била тиренска тријера која је пљачкала госте*.

Еунапије из Сарда у Лидији, у делу *Животи философа и софиста*, опредељује

се за Сицилију. Он каже:
(355) *и отпловио на Сицилију преко мореуза и Харибде, путем којим је, како се каже, пловио Одисеј*.
Највише детаља ипак даје Сервије, у својим *Коментарима Вергилијеве Енеиде*, с којим и завршавамо античку епоху. Ево шта он каже:
(3.пр) *Одатле је прошао обалу Грчке у Епиру и прихватио је Хеленово гостопримство, одакле је кренуо и задржао се у Калабрији. Одатле је одмах, преплашен због Диомедовог приближавања, отишао и отпловио до Скиле и Харибде, које су близу Етне. Одатле је, гоњен ветром, дошао у Дрепанум, окружен највећим делом Сицилије, где је, према Вергилију, изгубио оца*.
(3.420) *ХАРИБДА, која долази из Јоније, налази се на десној страни леве стране Скиле. Јер Скила је у Италији, Харибда на Сицилији. Сама Скила је била кћерка нимфи Форка и Кретеиде. Волео ју је Глаук, кога је волела Кирка. Али, пошто је био више наклоњен Скили, наљутила се Кирка и затровала воду у којој је навикла да пере своје тело, па се, ужаснута својим деформитетом, бацила у море. Други кажу да је Кирку молио Глаук, када га је Скила одбацила, и да је, како се каже, већ промењена. Друге је волео Нептун, док је она волела Глаука, промењена болом ривалства у ово чудовиште. Хомер каже да је ово било бесмртно чудовиште. Салустиј каже да је то стена сличног облика коју славе они који је виде издалека, али се из тог разлога замишљају пси и вукови, јер су сама места пуна морских чудовишта, а храпавост тамошњих стена имитира лавеж паса. Заиста је постојала још једна Скила, о којој се више говори у Буколикама. Али Харибда, која се налазила на страни Сицилије, била је најпрождрљивија жена, рођена од Нептуна и Земље, коју је, пошто је украла волове Херкулове, оборио Јупитер и бацио у мору, одакле природа чува оно прво; јер она прогута све што ухвати, а према Салустију је то учинила на обали око Тауроменитана. О томе Цицерон каже у Филипима: „Харибда: која ако је постојала, била једна животиња“*.
(3.553) *Бродолом јесте опасан за бродове. Скилеј је био позван по сличности опасности, јер је Скила далеко одатле. Други кажу да је Уликс, након бродолома у Италији, саградио себи град од крхотина бродова, које је назвао „бродломни Скилеј“. Други наводе да су га основали Атињани, који су дошли предвођени Мнестејем, као повратици се из Либије*.
(3.555) *И изгледа да је велики Пелагов уздах најпре однесен на обалу, а потом се вратио на Етну*.
(3.557) *описује суседна места Харибде: за која је веровао да су од велике опасности*.
(3.559) *за Скилу је рекао да су „стене“ „ужасне“*.
(3.686) *против препоруке Хелена они их упозоравају да не држе курс између Скиле и Харибде*.
(6.286) *Двообразна Скила је добро употребљена у множини, јер је и она, по некима, претворена у птицу, по некима у рибу. Стога је такође била раздвојена, као ова у теснацу Сицилије*.
(11.263) *Правилно прогнаници, али се за оне који оду у иностранство се каже да су изгнаници. Наравно треба знати да је у време када је Менелај отишао у Египат изгубио губернатора Каноба, по коме је суседни град и понео име, које*

се и данас, мало измењено, зове Канопос. Са чуђењем је видео, додао је, да је „једном видео Скилу, безобличну и пусту, испод пећине“.
Према Сервију, Скилеј нема везе са Скилом, која је далеко од њега. Он такође преноси једну легенду по којој је Скилеј основао Одисеј, ударивши му темеље од остатака своје лађе. Чак је и Менелај имао прилике да види некакву Скилу испод пећине, али на свом путовању у Египту, мада бисмо и ову Скилу тешко географски повезали са Хомеровом, осим по имену.
Конкретан је и Прокопије, у својој *Историји ратова*, којим већ улазимо у рани средњи век:
(5.8.1) *И Велизар, поставивши страже у Сиракузи и Панорму, пређе са осталом војском из Месане у Регијум (где митови песника кажу да су биле Скила и Харибда).*
(8.6.19) *Али ово није изолован случај, јер и у мореузу који дели Италију од Сицилије природа прави много чудних трикова. Јер, изгледа да струја тече у овај теснац из мора званог Јадран, и то упркос чињеници да се напредно кретање мора одвија од океана и Гадира. Али постоје и бројни вртлози који се ту изненада појављују из нама очигледног разлога и уништавају бродове. Због тога песници кажу да Харибда гута чамце када се нађу у овом теснацу у то време. Али заговорници другог гледишта мисле да сви ови крајње чудни феномени који се појављују у свим теснацима настају као последица приближавања две стране једна другој, јер вода је, кажу, ограничена простором, подложна некој чудној и необјашњивој сили.*
За Месински мореуз, као Скилу и Харибду, опредељује се енциклопедија *Суда*, из 10. века издата у Цариграду. Ево шта нам каже *Суда*:
(chi 144) *Χαρυβδις: Харибда: Усисава море око Гадеире и поново се бесно врти около. Кажу да све то води у хаос и деструкцију. Приск о Харибди каже:„Они плове поред Сицилије испред Месене и до мореуза Италије где је Харибда са олујним ветровима који су наилазили и потонули су сви људи.“ Харибда и Скила, које леже на уском месту, подлежу струјама океана и потапају оне који плове. Ту Одисеј изгуби све своје сапутнике са лађама, а он сам је однесен морским струјама држећи се за даску. Јер неки Феничани су га видели како плута у води, узели су га и голог одвели на Крит пред Идоменеја. Он га је угостио преко зиме, а затим га је послао на Феакију, која се сада зове Коркира, а испратише га са две лађе и посадом.*
Одисеј није изгубио лађе пловећи између Скиле и Харибде, није ни могао јер је пловио само с једном лађом. Тако је по *Одисеји*. А није изгубио ни ту једну лађу приликом пролаза, али је завршио на смокви које је расла изнад Харибде.
И та информација наликује некој другој, нама непознатој, верзији *Одисеје*. То да су га спасли Феничани и искрцали на Криту, очигледно потиче из *Хроника Диктиса Крићанина*, које су биле врло популарне у Цариграду и по којима се учила историја *Тројанског рата*. Но, нама је важно где су Скила и Харибда, а остало је споредно.
И на крају да видимо шта каже Јован Цецес. Најпре његово дело *О Ликофрону*:
(175) *После Сирена, прошли су поред Харибде, плавих литица Скиле, а Тетида их је провела кроз њих на Херин захтев.*
(648-бис) *Сиртис, такође познат као Харибда, је назив места у мору око Ме-*

сене и Либије, где се Тиренско море сусреће са Јадраном, стварајући страшну Харибду. Адриас и Сенон су имена река које се уливају у Јонски залив.
(650) *„Бродо-разарач“: Кажу да Скила има шест глава звери, прву од морског чудовишта, другу од лава, трећу од пса, четврту од Горгоне, пету од кита и шесту од човека . „Видиковац“ се односе на стене. А Хомер каже: „Тамо је пецала око стене" „разарајући".*
(650-бис) *„Микс-звер" од Скиле, која је, по мени, била кћерка Ниса из Мегаре. Пошто му је одсекла златну косу и учинила га немоћним — јер је у тој коси била сва његова снага, као и код Самсона — убио га је Минос, коме је она издала свог оца. Зато је била окачена о прамац његовог брода и вучена кроз море, па је тако, мислим, и место у мору добило име. Други кажу да је ова жена била лепа, а када је Амфитрит сазнао да спава са Посејдоном, ставио је напитак у извор где се Скила купала и претворио је у звер са шест глава, од морског чудовишта, пса, лава, горгоне, кита и човека. То су митске глупости, али ја сам то алегоризовао позади.*
(651) *Херакле ју је убио, пловећи покрај области у којој је живела Скила, када је водио Герионову стоку. Али њен отац Форкис се вратио и, спаливши је, поново је васкрсао (34 25).*
(653) *као што је Скила имала шест глава, као што смо рекли (216 9), а горњи делови човека око Регија, насупрот Сицилије, близу које је и Харибда око Месене (35 15)*
(668) *„Харибда" је водени талас, "мешавина девојка-пас" је Скила о којој смо често говорили.*
(815) *о Сиренама, Лутајућим стенама, Скили, Харибди, стоци Хелија и свему осталом. — дошли су преко Харибде и Скиле, ближе Скили. Када је Скила отела шесторицу људи са брода, остали су, снажније користећи весла, побегли... Када је страшни ветар престао и они су кренули да плове са западним ветром прво их је разбио велики талас, а затим их је ударио гром. Одисеј сам, држећи свој курс, ношен је кроз ноћ, и са излазећим сунцем, крећући се на запад, дошао је до Харибде и, ухвативши се за смокву која је тамо стајала, висио је над њом, док су дрва тонула у дубине. Касно у току дана, када су изронила, пустио је смокву и ухватио се за дрва.*
Јован Цецес је испричао и легенде како је Скила постала чудовиште а и како ју је Херакло убио, да би је њен отац Форкис поново оживео. Но, тек у свом делу *Историје или Килијаде,* помиње и њен завичај:
(3.950) *Као што је учинила и Скила, према Хомеру у Одисеји.*
(10.979) *(ТЕ2.361) КАКО ЈЕ ПЛАТОН ТРИ ПУТА МЕРИО СИЦИЛИЈАНСКУ ХАРИБДУ: Скила и Харибда су на Сицилији. Али Скила се састоји од ртова, ужасна и страшна са својим гребенима и стенама, где морска створења расту сва преко мере. Харибда је, с друге стране, ужасан водоток, тече и жубори као казан. За то су одговорне реке Сенон и Хадријан, за овај страшни ток, када се уливају у Јонско море. Други кажу да постоје три мора, о којима ћу говорити, а то чини Харибду тако страшном, повећавајући проток.*
На крају можемо констатовати да сви аутори старог и средњег века сматрају да су Скила и Харибда Месински мореуз, што се слаже са Хомеровим речима, ако узмемо у обзир све што знамо о овом мореузу. Антички аутори су ту прилично

убедљиви, као и у случају краља Еола, који је код Хомера бог ветрова. Еол је са високом вероватноћом и био историјска личност и краљ познатог острвског краљевстава, које се по њему зову и данас. Еол је, према Полибију, подучавао морнаре како да прођу кроз Месински мореуз, а према Страбону, Еол живи на данашњем острву Стромболи. Теоретски јесте могуће и да је живео на Липару, али Стромболи је нешто вероватнији, макар зато што га именује Страбон као Еолов завичај. Око Еолских острва, слажу се, практично, сви антички аутори, без изузетака, који су очито у праву. Још су око једног места сви јединствени, а то је Месински мореуз, у ком виде Скилу и Харибду. Ни овде нема никаквих размимоилажења код античких аутора, а тешко да би и могло бити. Ако реално гледамо, једина места кроз која се обавезно мора пловити и не могу се баш ни на који начин заобићи, на целом Медитерану, налазе се на његовом источном делу. Свима су добро знани мореузи Дарданели (Хелеспонт) и Босфор (Трачки Босфор), кроз које је једино могуће проћи између Егејског и Црног мора али и мореуз Керч (Кимеријски Босфор), који је, исто тако, једини пролаз из Црног у Азовско море. Међутим, довољно је само да знамо у ком се то мору налазило Еолово острво да дођемо до закључка да су *Одисејева лутања* била у морима западно од Хеладе. Тако сва ова места са источног дела не могу доћи у обзир. Остаје нам дакле запад, где оваквих места као да нема. Односно има их али не одговарају Хомеровом опису опасне пловидбе. То јесу Гибралтарска врата на излазу у Атлантик, али овај пролаз је широк 14 km и није опасан за пловидбу. Следеће такво место су Отрантска врата на улазу у Јадран али су и она ширине око 75 km и морепловац чак ни не примети када плови кроз њих, а опасности је ипак било. Јесу и она позната и по изненадној промени ветрова и сусретима ветрова који би дували из различитих праваца, феномена који је чест још и за Малијски рт на југоистоку Пелопонеса. Но, то ипак нису ни оне опасности које Хомер описује. Отрантска врата спадају у она места кроз која се морало проћи, а из Хомеровог описа можемо закључити да је у питању баш овакво место. Ту се добија утисак и да је Одисеј морао проћи између Скиле и Харибде. Остају и места на западном Медитерану где постоји некакав мореуз кроз који се баш не мора проћи, него се може заобићи али тако да обилазак дуго траје због чега би морнари ризиковали и пловили кроз мореуз краћим путем. Ни оваквих места и нема значајан број, свега су два мореуза ту у питању. Једно јесте Бонифацијев мореуз између Сардиније и Корзике који је широк око 11 km, али и избегавање мореуза би се свело на пловидбу око два велика острва Сардиније и Корзике. Ту би, у зависности од циља пловидбе, могло бити обилажење све и до 700 km. Мореуз јесте довољно широк али није и безопасан за пловидбу, углавном због ветрова и морских струја али и бројних мањих острва. Неке поморске несреће, у модерно доба, које су се десиле у овом мореузу, помињали смо у претходном тексту приликом помена овог мореуза. Уосталом, већ смо видели да је Одисеј препловио Бонифацијев мореуз бежећи од Киклопа и Лестригона. У њему је и изгубио 11 лађа јер се земља Лестригона и налазила на јужној страни мореуза. Друго место је Месински мореуз, који сви антички писци сматрају тим местом које је описао Хомер као Скилу и Харибду, али не само Хомер, већ то описује и Аполоније. Месински пролаз је познат као опасан за пловидбу од давнина и морепловци су га избегавали кад би ризик био превелики. Тај мореуз је познат

по јаким морским струјама које достижу скоро 4 km/h. Основна струја тече од југа према северу, односно од Јонског према Тиренском мору и сваких 6 сати мења смер. Кад се смер струје мења, не мења се одједном већ прво неко време струја иде у оба смера кроз мореуз. Управо најпогодније време за настанке вирова у мореузу којих зна бити и повећих. Највећи који настане обично буде именован као Харибда, по узору на Хомера и његову *Одисеју*. (Слика једног од вирова у Месинском мореузу дата је у прилогу.) У море у Месинском мореузу на неким местима као да ври, као кад Харибда избацује воду коју је повукла у дубину. Баш као што Хомер и Аполоније описују. Кад су околности пловидбе мореузом постале боље познате, морнари су чешће туда пловили, али су некад морали чекати и целу недељу док се стекну повољни услови за пролаз. Ко није то поштовао био би у озбиљној опасности. Колика је та опасност била говори нам још Хомер, описујући Скилу и Харибду као чудовишта. Али било је неких оспоравања да је Месински пролаз оно место које песници описују као Скилу и Харибду. Има их наравно и данас, а биће их и у будућности. Тако је један од главних аргумената за оспоравање био онај да са калабријске стране мореуза, где би требало да је Скила, нема пећина. Подсетимо се да Хомер у неку пећину смешта чудовиште Скилу, зато су неки мислили да ако нема пећине онда нема ни Скиле. Без намере да противречимо оваквом размишљању, ту можемо само известити да са калабријске стране мореуза те пећине постоје и то више њих, баш као што налазимо код Силиуса Италикуса. Постоје 4 пећине, а скоро су и откривене још две, дакле укупно шест. Да ли нека има улаз према западу, као што каже Хомер, писцу ових редова није познато али јесте да неке од њих и имају више улаза, па би се могао пронаћи макар један окренут према западу. Занимљиво је да су овим двема, које су скоро откривене, једној дали име по Одисеју, док су другу назвали по нимфама. Овај низ пећина налази се западно од места Схила (Шила), од којег почиње мореуз, а њихова имена углавном имају неке везе и са Хомером. То су пећине идући од истока према западу: Grotta di Glauco, Grotta di Circe, Grotta di Polifemo, Grotta San Girolamo, Grotta di Ulisse, док она пећина нимфи није уцртана на картама. Можемо само још констатовати да су ветрови и струје у Месинском мореуз морали погодовати да плове кроз мореуз нешто ближе калабријској обали, што песник сликовито приказује и кроз чудовишну Скилу. Одисеј је могао посетити краља Еола, који је, како кажу, по диму из вулкана на његовом острву предвиђао ветрове и по неколико дана унапред. Могао би и поморцима дати савет како да савладају опасне воде мореуза, а сигурно је морао познавати и ритам промене морских струја, тако би, још једном, констатовали да је упутство за пловидбу између Скиле и Харибде Одисеју пре дао Еол него Кирка. Ако је ово заиста тако, а све што смо пронашли на то указује, онда је и ово јака потврда да су *епови* били расути и накнадно поново сакупљани. Вероватно је то било у доба Писистрата, јер једно то помињу антички аутори, а ту прича о Еолу стоји на погрешном месту у *еру*. Зато Кирка, уместо Еола, прича Одисеју како треба да плови кроз мореуз. Каже и да може добацити стрелу до Харибде, али ни најбољи стрелац не може погодити Скилу у пећини. Ово значи да треба пловити на стреломет од вира, а ако је отвор пећине био окренут према западу (*Еребу и тмини*) онда пловећи уз калабријску обалу не види отвор пећине док се не удаљи више од

стреломета или већ зађе и за неки рт западније од пећине. Ово би савршено легло на положаје пећине Одисеја и Светог Ђиролама јер би пролазећи поред њих, а пратећи линију обале, лађа пловила према северозападу и на даљини стреломета би већ зашла за рт и то управо онда када би морнари ту могли видети узлаз у ту пећину. Могле би се уклопити и остале три пећине али већ нешто мање, биле би на граници уклопивости за разлику од поменуте две. И овде се, дакле, локални крајолик поново потпуно уклапа у *Одисеју*, што овај пут нисмо очекивали јер је овај део Хомерове приче пре наликовао на некакво место из песникове маште. Међутим, уз све митолошке елементе у *епу*, једино што смо нашли да је део маште, односно мита, су оне хадске реке. Мада смо и тамо пронашли неке стварне реке, па ни то не мора бити измишљено. Само су имена митолошка, а реке можда и нису, али како нам информација и није била битна, јер смо место пронашли и без ње, тако није било потребе да и ово даље истражујемо. Но, Скилу и Харибду јесмо разрешили, зато запловимо даље са нашим луталицом Одисејем! Али пре тога да упутимо читаоца на слике 52-56, на којима су приказане поменуте пећине, као и слику 57 на којој се види вир у Месинском мореузу. Месински мореуз, односно Скила и Харибда, приказан је на картама 54-56, у прилогу, са позицијама пећина које су дате на сликама.

Огигија – Калипсино острво

Пошто је, пловећи од Тринакије, како је и по редоследу у *Одисеји*, погубио све другове у бродолому, Одисеј на двема бродским гредама доплови, некако, али тек за девет дана до острва Огигије на којем је живела Калипсо. Наша прича се разликује утолико што смо се држали географски могућег реда, тако да Одисеј плови Јонским морем након што је прошао опасне воде Месинског мореуза. У *епу* је томе посвећен крај XII певања, а како у овим стиховима нема нечега што би могло утицати на место где се Одисеј налази узећемо Ђурићев превод:

Ал' кад и седми дан већ пошаље Диве Кронион, (400) *онда се ветар утиша, и преста олуја да бесни, а ми устасмо тад и на пучину кренусмо пусту, јарбол дигосмо увис и бела раширисмо једра. Кад се од острва ми одвојисмо, када се друга земља не виде више, но само небо и море, онда изнебуха маглу и таму над пространом лађом пусти Кронион, а од њих пучина пуста потамни. Лађа није нам дуго ни једрила, јер се је Зефир убрзо дигао, заукао и страшно је беснела бура. Јарбол и обадва ужа олуја сломи и вихор,* (410) *јарбол праштећи падне, и све се стровале справе на дно лађено; на крми крмару на главу цео сруши се терет и све му у глави разбије кости и тад к'о ронац се крмар стрмоглави одозго с крова, те му одмах из кости одлети јуначка душа. Диве у исти мах загрми и на лађу изручи тресак, она се заљуља сва кад гром је удари Дивов, сумпор је испуни сву, и другови испадну из ње. Као поморске вране по валима распу се они около црне лађе, а бог им повратак узе*! (420) *А ја по лађи узмем да ходим, док сила водена стране и главни балван не раздвоји; валови балван го онако понесу и јарбол о њега тресну. на њему стражњи коноп од волујске остане коже, а ја балван главни и јарбол заједно свежем па се посадим на њих и злим се ветрима предам. Најзад се Зефир утиша и бура престане беснет', али тад навали Ното и моје ојади срце, јер ме поново шћаше да опасној врати Харибди. Целу сам пливао ноћ, а када сунце се роди,* (430) *дођем*

Скилиној хриди и страшној стигнем Харибди. Воду упијаше у се Харибда из мора сланог; тада се узвијем увис високо на смоково стабло, као љиљак се на њ прилепих. Ал' ногама ту се никуд ни опрет' не могох, а нити се попети више: јер се пружао корен далеко, а гране високо, широке велике гране да хлада чине Харибди. Али непрестано вишах док бездан не избаци опет јарбол и балван и мени што чеках обоје стиже касно у време када на вечеру човек се враћа с трга где је многе пресудио парцима распре, тад ми се из Харибде лађена помоле дрва. А ја ноге и руке одозго полагано спустим, потом у воду буђнем крај оних дугих балвана, онда се посадим на њих и рукама станем да веслам. Богова отац и људи ни видети не даде Скиле, јер се друкчије не бих од пропасти спасао преке. Девет сам пливао дана, а бози ме десете ноћи догнаше на Огигију острво, гдено Калипса пребива богиња страшна лепокоса с човечјим гласом, (450) *која ме неговаше и храњаше. Шта да ти о том причам кад већ јуче у кући овој говорих теби и љуби ти снажној? А ја не волим оно још једаред да причам што јасно веће испричах.*

Након проласка Месинског мореуза, Одисејева лађа је дошла на неких 500 km од Итаке. Пловећи обалом Калабрије требало им је око 80 km да је обиђу и бар још 150 km отвореним морем да би дошли на то место за које можемо рећи да се са њега не види никакво копно. Само *небо и море*, као што то песник и каже. Ту је Зефир, ветар који је надимао њихова једра, постао олујни и њихови лађу је ударио гром. Хомеров опис је овде доста реалистичан јер заиста и није тако ретка појава да лађу током олује удари гром. Одисејева лађа је била уништена, посада је настрадала, а Одисеј је успео да веже јарбол и кобилицу брода једно за друго и тако се спасио. Олујни Зефир престаде дувати али њега смењује Нот који је забринуо Одисеја јер га је носио према Скили и Харибди. Овај део нема смисла јер ако је све претходно и било могуће ово никако није. Наиме, ако би гледали са позиције на сред мора, како описује Хомер, Нот (јужњак) би однео Одисеја право у Тарантски залив, док би га у Месински мореуз могли вратити прво Еур, а затим Нот и то Еур тачно онолико времена колико би требало и да поново обиђе југ Калабрије. Ово би се, јасно, граничило са фантастиком чак и да је Хомер поменуо Еур, иако знамо да није. Онда иде још и шашавија прича кад се Одисеј попне на смокву изнад Харибде, а после поново ту скочи у море кад Харибда избаци остатке брода. Овде се јасно поставља питање, који би то несрећни бродоломник који се напокон докопао чврстог тла поново, а од своје воље, постао бродоломник? Тако нешто не можемо наћи ни у бајкама, па је ту питање да ли ових неколико стихова уопште и потичу од Хомера? Ако ипак и потичу, онда је само покушао да дода још мало динамике у своју причу. Време које је Одисеј провео у мору не знамо јер оних седам, а после девет дана, које помиње Хомер, спадају у магијске бројева. Та чињеница да је пливао целу ноћ можда и стоји али овај податак би једино имао смисла ако је веслао на гредама након што је пред сумрак угледао обалу, са позиције где га је донео Нот. То би требало бити негде у Тарантском заливу, мада не знамо тачно и где, али можда можемо сазнати одакле је Одисеј кренуо од Калипсе што би могло бити близу места где се дочепао копна. Зато ћемо, док то не утврдимо, ту искрцати нашег бродоломника Одисеја, на плажу која носи Калипсино име (Lido Calypso). Ово је једна од плажа симпатичног приморског месташцета, које плажу садржи и у

свом имену јер је овај градић именован као Vilapiana Lido. Кад већ ту постоји и плажа са Калипсиним именом, можда постоји још и нека локална легенда која говори да је море баш на ову плажу избацило Одисеја, кога ту узима божанска Калипсо и одводи га у своју пећину. Одисеју неће сметати да исплива на било коју плажу, он би, јадничак, био задовољан са ма каквим копном. Али то није једини проблем. Много већи је тај што Хомер Калипсу види на острву Огигија. Тај је проблем мучио античке истраживаче, па су износили разне хипотезе све до оних крајње екстравагантних, јер на западу Јонског мора, осим Сицилије, и нема ниједног озбиљнијег острва. Близу Сицилије, северно од Катаније, овде и постоји неколико стена које зову Киклопска острва али на њима се евентуално могла гнездити нека птица и ништа више од тога. Постоји још неколико острва у Тарантском заливу, од којих прва два јесу испред улаза у луку града Таранта. Веће је Сан Пијетро, дужине преко 2 km, а ширине до 1,5 km, једно веома лепо зелено острвце које наоко може бити кандидат за Огигију, али се на око 1 km, ка југоистоку, налази још острвце Сан Паоло које је нешто више од 400 m дуго и не шире од 150 m. Ова два острва повезана су вештачким насипом који само има функцију лукобрана луке у Таранту, јер исти такав насип постоји и између острва Сан Пјетро и копна. Није искључена ни могућност да су насипи некад и служили за заштиту од подморница, јер је ова лука у Таранту била и сидриште ратних бродова. Познат је напад британске поморске сила на ову луку, када је потопљено више бродова Мусолинијевих поморских снага. Следеће место јест Порто Чезарео које се налази на око 60 km пловидбе од Таранта ка југоистоку. Овде се налази један пешчани спруд из кога се диже више острваца од којих је највеће 330 m дуго и до 150 m широко. Ниједно не задовољава услове да би могли и помислити да га прогласимо Огигијом. Даље и наставимо пловидбу у истом смеру још 5-6 km, поред места Сан Изидоро, где ћемо наићи на острвце троугластог облика са најдужом страном од 80 m и још даље, мање од 1,5 km, једну стену налик на она Киклопска острва. Ово острвце је премало за Огигију, а околне стене не морамо ни разматрати.

Настављајући пловидбу, на око 20 km од Сант Изидора је Галиполи испред ког је острво Свети Андрија дуго око 880 и широко 675 метара. Острво је ниско и са оскудном вегетацијом, па тако и оно отпада као кандидат за место где једна нимфа може живети. Зна се да нимфе бирају места која су богата зеленилом и изворима. Тако остаје само Сан Пијетро које је зелено и пуно дрвећа, али ако бисмо помислили да смо решили проблем ту би тек и упали у праве проблеме. Чак и да се не служимо флором и фауном Хомерове Огигије, овде је довољно да поменемо Калипсину пећину, а ниједно ово острвце нема пећину. Тако мора отпасти и Сан Пјетро, па ће нас тако и даље мучити овај недостатак острва на западу Јонског мора. Тим проблемом су разбијали главу и антички аутори, што је резултовало читавом лепезом позиција Огигије. Тако је можемо наћи све од Атлантика, преко Малтешког архипелага, Сицилије и острва Отони на северу Крфа. И ово смо детаљно описали у поглављу посвећеном овој теми, из кога ништа вредно нема потребе пренети јер нико није ништа погодио. Ипак, има једна занимљива информација која потиче од Јована Малале, коју преносимо зато што је интересантна а не зато што мислимо да у њој има и нешто истине:

(5.121) *Полазећи са острва Кирке, Одисеј је однесен на друго острво, избачен*

је на обалу противним ветровима. Калипсо, Киркина сестра, примила га је тамо са великом пажњом и водила је љубав са њим, а одатле су га упутили тамо где је било велико језеро близу мора, звано Некиопомпос, а тамошњи становници су били пророци. Рекли су му све што ће му се догодити.

Малала каже да су Кирка и Калипсо биле сестре и да су живеле на различитим острвима, за која би и могли рећи да су била близу једно другом. Овде помиње и језеро којег код Хомера нема. Мада место, које песник описује, пре наликује на мочвару, он нити помиње какво језеро нити његово име. Такође је Кирка, а не Калипсо, упутила Одисеја на ово место, што наликује и да је Малала нешто побркао или можда само читао какву другу, нама непознату, верзију *Одисеје*. О овоме смо већ писали што овде дајемо поново јер сад има већу тежину због тога што би ако је Кирка на Сардинији, што знамо да јесте, онда Калипсо може бити на Корзици. Ако узмемо да је Огигија острво, онда би констатовали да се само Корзика потпуно уклапа у флору Огигије коју даје Хомер. Наравно, да се уклапа и све остало али биљни свет би потпуно одговарао Корзици. Међутим, то би условљавало промену радње *Одисеје*, а не само руте *Одисејеве пловидбе*, у шта се овде нећемо упуштати. Тако нам преостаје једино да прихватимо како Огигија није острво јер смо овде већ искрцали нашег бродоломника Одисеја на Апенинско полуострво. Али да ова хипотеза не буде дата онако ниоткуд, мало ћемо се потрудити да разјаснимо како смо могли изаћи са оваквим закључком, с којим излазимо у форми хипотезе. Наиме, ако је бесмртни Хомер живео у 8-7. веку старе ере, као што се данас мисли, а што смо и ми потврдили, онда се у његово време можда и могло знати да Калабрија није острво већ полуострво. Мада, за то немамо валидних потврда већ се све и своди на претпоставке јер су Хелени крајем поменутог века колонизовали Сицилију. Да би неко могао знати да Апенинско полуострво није острво морао је препловити све до најсеверније тачке Јадрана, што не знамо да је неко од Хелена икада урадио јер они почињу колонизацију Јадрана негде почетком 4. века старе ере. Ни тад нису познавали ово море северније од Корчуле или Хвара, па тако никако нису могли знати да Апенинско полуострво није острво. Тако је мала вероватноћа да је то ко могао знати ни у Хомерово време, а камоли у Одисејево од кога прича највероватније и потиче. Одисеј је имао прилику да оплови Калабрију с три стране и могао је претпоставити да је она сама острво или и да је полуострво неког већег острва. Питање је колико су људи у Одисејево време уопште имали појам континента? Можда су свет гледали као низ мањих или већих острва, које и окружује Океан река, што је више пута помињао и Хомер. Но, чак и да су имали изграђен појам континента, најлакше би било управо Калабрију заменити са острвом јер јој је са свих страна море, осим копнене везе ширине свега 28 km. Додуше, Хомер је досад био прецизан јер сваки пут кад је рекао да је у питању острво јесте био у праву. Ипак, на острву смо нашли и Лестригоне, за које не каже да су живели на острву јер му није било потребно у његовој причи али овога пута сасвим јасно децидирано каже да је Огигија острво. То нам овде више не смета јер смо разјаснили да Одисеј то стварно и мисли, или је могао мислити. Не само да је мислио Одисеј, већ је могао мислити и Хомер. Али да видимо шта то Хомер, у V певању *Одисеје*, има да саопшти о Калипсином завичају када Хермес долази по Зевсовом налогу да јој саопшти одлуку богова, ону да пусти Одисеја кући.

Следи прозни превод писца ових редова:
(50) *Ступивши на Пиерију са висине пао је на море, онда прејури преко таласа као птица, корморан, да док лови рибу, доле кроз дубоке заливе неплодног мора, влажи своје густо перје у сланој пени. Овако, Хермес је јахао многе таласе.* (55) *Али када је стигао до тог острва, које је било далеко, онда је из виноликог мора изашао на копно и ишао док није стигао до велике пећине у којој је живела светлокоса нимфа. Нашао ју је унутра. На огњишту је горела велика ватра, и мирис (60) од цепаног кедра и клеке простире се по целом острву како су горели. Она је унутра певала прелепим гласом док је превијала разбој и ткала златним чунком. Око пећине је расла бујна шума, јове, тополе и мирисног чемпреса.* (65) *Ту се гнезде птице дугокриле, сове, соколови и вране дугог језика, морске вране, којима је стало само до радова на мору. Баш ту, око шупље пећине, простирала се лоза у младалачкој снази која цвета гроздовима.* (70) *Четири врела у низу текла су бистром водом, један поред другог, али окренута у различитим правцима. Меке су ливаде љубичице и петрусине цветале около. Чак и бесмртник, након што је дошао тамо, гледао би с дивљењем у оно што је видео и било би му у души мило.*
За сваки случај ево и како исто описују Милош Ђурић и Томо Маретић, најпре Ђурић:
Велика букташе ватра на огњишту, гораше онде (60) *цепљива клека и кедар;и они су острву целом давали мирис, а она унутра певајућ' лепо уза стан ткаше, а златан у руци беше јој чунак. Око њезине спиље улистала бујна је шума, мирисна селвија, јаблан и јоха онде су расли; на том су дрвећу птице дугокриле градиле гнезда; сове, соколи и оне проливене поморске чавке, што се старају само за морске послове своје. Око простране пећине била се овила онде раскошна лоза, на којој су рудели гроздови крупни.* (70) *Четири врела по реду изливаху бистрицу воду, једно крај другог близу, ал' свако тамо и амо. Около беху поља мекотравна љубица пуна и петрусина. Кад би и бесмртник дошао коју, то би посматрао све и у свом се радов'о срцу.*
А потом и Маретић:
Veliki buktaše plamen na ognjištu, goraše cjepko tion-drvo i kedar, te od njih se širi miris po svem òtoku tom; unútra pjevaše ona krasno i uza stan tkaše držéći zlaćani čunak. Okolo njezine spilje rascvàla se bijaše šuma, i tu je rasla topòla i joha i mirisni čempres. Po tom su drveću ptice počivale dugačkih krila: Sove, ktome sokòli i jezične pomorske vrane. Kojeno misle samo na morske poslove svoje. Okolo prostrane spilje raširio bio se ondje bujan čokot, na njemu obìlati višahu grozdi. Četiri tečahu vrela po redu bistricom vodom, (70) *jedan uz drugog blizu, al' svako na stranu svoju, Okolo livade bjehu mekòtravnē ljȕbīcā pune i petrusína. Kada bi tko i od besmrtnih došo bògōvā, motrio to bi, i svë bi mu godilo srcu.*
Хермија (Хермес) стиже на острво Огигију, где у једној пространој пећини и живи нимфа Калипсо. Око ове пећине расте бујна шума од мирисног чемпреса (селвије), тополе (јаблана) и јохе, а вероватно и од клеке (тион) и кедра који ту горе у ватри, док се око пећине овија винова лоза. Од птица су ту сове, соколи и поморске чавке, што је алтернативно име за корморане и ту се та три превода савршено слажу. Са дрвећем је слагање сасвим солидно али није баш потпуно. Чемпрес и селвија су два назива за исту врсту дрвета, зато и ту можемо рећи да

се преводи слажу. Међутим, преводи наших академика Ђурића и Маретића се не слажу сасвим, јер је Маретићеву тополу Ђурић превео као јаблан, док је оно што Маретић зове тион-дрво превео као клека. Превод аутора овог рада се, као што видимо, слаже са обојицом у једном случају, док у другом не. Зато морамо утврдити ко је у праву, а у ту сврху дајемо овај цитат на оригиналу:

60 κέδρου τ᾽ εὐκεάτοιο θύου τ᾽ ἀνὰ νῆσον ὀδώδει
δαιομένων: ἡ δ᾽ ἔνδον ἀοιδιάουσ᾽ ὀπὶ καλῇ
ἱστὸν ἐποιχομένη χρυσείῃ κερκίδ᾽ ὕφαινεν.
ὕλη δὲ σπέος ἀμφὶ πεφύκει τηλεθόωσα,
κλήθρη τ᾽ αἴγειρός τε καὶ εὐώδης κυπάρισσος.
65 ἔνθα δέ τ᾽ ὄρνιθες τανυσίπτεροι εὐνάζοντο,
σκῶπές τ᾽ ἴρηκές τε τανύγλωσσοί τε κορῶναι
εἰνάλιαι, τῇσίν τε θαλάσσια ἔργα μέμηλεν.

Кренимо редом којим налазимо дрвеће у тексту, укључујући ту оно где се сви преводи слажу, јер ако се слажу то не мора увек значити да су тачни. Иако би било право чудо да нису јер су у питању двојица академика који су хеленисти првог реда, а ни аутор овог рада није баш за бацање. Не због тога што је добар хелениста, већ зато што поседује одличне речнике. Почећемо од кедра (κέδρος, κέδρου; cedrus), што је дрво из рода четинара из породице борова (Pinaceae), а које обухвата 4 врсте. Распрострањен је у високопланинским областима целог Медитерана и западних падина Хималаја. Род кедра је сродан роду јела (Abies) што се види већ по грађи шишарки. Дрво кедра је високо зимзелено планинско дрво, са широком и неправилном крошњом код старијих стабала. Тако и помен кедровог дрвета наводи да се Калипсина пећина налазила негде у планини или подно неке планине јер кедар гори у ватри. Кедар спада у веома корисно дрво за које можемо рећи да им је сваки део био употребљив, а био је коришћен и за бродоградњу али је могуће да су остаци од његове обраде коришћени за огрев. Следеће дрво које гори у ватри код Калипсе је једно од оних где се преводи не слажу, а које су Милош Ђурић и аутор овог рада превели као *клека* док превод Томе Маретића гласи *тион-дрво*. Оригинални назив овог дрвета је θυον и јесте се некад мислило да је ово дрво тинија, односно Callitris quadrivalvis. Тинија је овако звана од 15. века, откако су му Енглези дали назив, има још и неколико алтернативних назива чак и на латинском језику. Зову га: Tetraclinis articulate, Callitris quadrivalvis и Thuja articulata. Његово име је изведено од хеленске речи *тхуон*, што значи *мирисно дрво*, или можда *тхуеин*, значења *жртвовати*, тако је названо јер је спаљивано у жртвеним ритуалима, због свог мириса. У старом Риму се звало *цитрум* или дрво *цитруса*. Сматрали су га веома вредним, тако је коришћено за израду намештаја и код Хелена и код Римљана. Занатлије које су радиле са дрветом цитруса и слоновачом имале су свој цех, што нам говори и колико је било цењено. Овде би можда неко већ пресудио да је тачан превод који нам је дао Томо Маретић, али не треба журити. Наиме, ако је дрво заиста било толико цењено, у шта нема сумње, онда га нико не би користио као дрво за огрев чак ни толико колико би, евентуално, исто урадили са кедром. Тако је занимљиво приметити да облик κέδρου, какав је у тексту, преводе и као *бобице клеке*. Постојбина цитрусовог дрвета је горје Атлас у северној Африци, док га у Европи има само у Шпанији и то не много. Тако ово дрво никако није могло

бити познато ни Хомеру ни Одисеју! Мада, може бити да га је Одисеј и могао видети али само у земљи Лотофага. Зато би овде најпре помислили да је ипак у питању клека, мада ни у једном речнику то не пише. Ипак, Милош Ђурић јесте могао знати да је ово била реч за клеку код Хелена, чим је тако превео. Сасвим се независно од њега, за клеку се определио и аутор овог рада, који је мислио и да је у питању нека врста бора, широко распрострањена Медитераном. Ипак је коначно опредељење била клека (Juniperus), која је такође четинар из породице чемпресовки. Основни разлог је што клеке има више десетина врста које и јесу нашироко распрострањене северном хемисфером, па би тако свуда, а дабоме и у Калипсиној пећини, била сасвим добро дрво за огрев. Наравно, није и сасвим искључено да је неки постхомерски песник овде умешао прсте, те убацио неко друго дрво уместо оног које је навео Хомер јер на то наводе и речник и превод Томе Маретића али то ипак не можемо знати. На крају крајева, које је стварно то дрво нама је свеједно осим ако би помоћу његових станишта могли и ближе прићи месту где је била Калипсина пећина и Одисеј. Кедар нам је овде нешто и помогао, а клека баш и не, док би нас узимање цитруса одвело скроз на запад Медитерана. Међутим, ми тражимо место у Калабрији где нам ни клека, које има свуда, ни цитрус, којег ту нема, нису од некакве користи. Али то није све дрвеће јер Хомер помиње још три која расту негде око Калипсине пећине. То би могло бити корисније из разлога што се огревно дрво може донети са неког другог места, мада сигурно ни то није могло бити донето издалека. Али ни три врсте дрвећа које расту око Калипсине пећине, а то су: κυπάρισσος, Cupressus sempervirens, чемпрес или селвија и; κλήθρα, Alnus glutinosa, црна или обична јова; онда αἴγειρος, Populus nigra, црна топола. Ову последњу је Милош Ђурић превео као јаблан, можда зато јер му се више уклапало у метрику препева али сви други тврде да се ради управо о црној тополи. Као топола је превео и Томо Маретић али и писац ових редова. Разне врсте чемпреса можемо наћи свуд по Медитерану, па их, јасно, има и Калабрији. Али, ако нам ту чемпрес ништа не говори о месту где би се Калипсина пећина могла налазити, говоре и топола и јова које су карактеристичне за влажне терене, било равничарске или брдске. Како у низини пећине представљају ретку појаву, буде их једино уз море ако је стеновита обала, тако да само постојање пећине указује на планинску област и место поред неке реке или потока. На планину указују птице које се гнезде око пећине јер се соколи гнезде само на планинама бирајући неприступачна места, али не праве сами гнезда већ користи напуштена других птица. Тако се њихова гнезда некад могу наћи на помало неочекиваним местима. Сове се гнезде чак и људским насељима и могуће их је свуда пронаћи, а корморани и нису превише избирљиви по питању гнежђења. Треба једино приметити да би ови корморани или *поморске чавке*, које помиње Хомер, вероватно и ловили у тој реци на коју указују тополе и јове, а не на мору како песник наговештава помињући и да се брину за *своје поморске послове*. Мада није немогуће да се гнезде крај реке на којој лове, али лове још и на мору. Ипак, ако би помислили да је све ово само песничка фантазија, можда би били и у праву јер даљим описом пећине и њене околине песник као да то потврђује. Каже да је ту око простране пећине расла винова лоза са већ формираним гроздовима. Ђурић преводи и да гроздови већ руде, што би значило да морао бити већ септембар месец. Истовремено у овој

пећини гори ватра која је могла служити само за грејање јер је Калипса седела за разбојем кад Хермес долази. То би значило да се Хермесова посета и десила од касне јесени до раног пролећа. Тако ова лоза али и цветна поља око пећине већ наликују на песникову фантазију јер су цветна поља доста ретка појава на местима где има пећина. Нимфе су тако и замишљали, да живе у пећинама које су увек окружене зеленилом, раскошним биљним и животињским светом али редовно и богатим изворима воде. Извори су поменути већ у следећем стиху и песник каже да их има четири која су један близу другог али окренути сваки на своју страну. Све је то сувише налик томе како су антички народи замишљали нимфе, па се може лако догодити да смо се узалуд трудили али са Хомером се никад не зна јер нам је већ више пута дао до знања да и описује стварна места. Тако нас је изненадио и овог пута јер пећина која се, у великој мери, слаже са Хомеровим описом стварно постоји и то недалеко од места где смо и оставили Одисеја. Наиме, на нешто више од 8 km од Калипсине плаже, налази се једна пећина која носи име по нимфи, зове се Grotta Delle Ninfe и данс је туристичка атракција због својих лековитих топлих извора. Пећина се налази на 2,5 km од планинског градића Черкијара ди Калабрија. Поред пећине је и река која је од овог градића па до неких 500 m низводно од те пећине издубила дубок кањон. Поред постоји и неколико базена којима струји топла вода која се слива у реку, а река допире све до мора и то око 800 m јужније од плаже Калипсиног имена. Један базен је у самој пећини, а други, већи, је испред и приближно је облика квадрата са странама од 23 m. Мало ниже су још некаква три базенчића који су изгледа у приватном власништву, а око 700 m низводно је један овећи базен димензија 80x35 метара у који се изгледа доводи вода из ове пећине цевима. Речица, која протиче крај ове пећине, данас нема баш много воде, а сигурно постоје и периоди године да је нема уопште, али њеним коритом и даље има и дрвећа које воли воду, има врба, топола, а сигурно би се могла наћи и понека јова. Из пећине се излази на мањи плато који није шири од 65 m дужи од 230 m, који није баш сасвим раван али није много ни стрм. Тако и може проћи као Хомерова цветна ливада која је између пећине и ове реке, некад богате водом, вероватно сасвим довољно богате да је могла хранити и риболовце корморане. Водено богатство подразумевало би још и одговарајући рибљи фонд, што даје смисао и Хомеровим речима. Што се тиче извора, аутор овог рада се потрудио да сазна што више о њима али није се баш прославио. Ти топли извори се увек помињу у множини али нико не каже и колико их има нити како су окренути. Једино се ту, на слици 62 у прилогу, може видети да вода долази из два крака.

Постоје и локалне легенде које кажу да је у тој пећини живела Калипсо и да је стварно нашла Одисеја на плажи њеног имена. Наравно, ово није једина плажа Калипсиног имена у Италији али изгледа једина која иза себе има легенду која је повезује са Одисејем. Легенду о овој пећини не помињу хеленски и римски писци већ је и остала у виду усмене предаје међу народом, али то није једина легенда у Калабрији о Одисејевом боравку у овој области. Већ смо рекли да су антички писци муку мучили не би ли некако сместили Огигију у Јонске море јер су мислили да се стварно ради о острву, а западни делови овог мора заиста показују хронични недостатак острва. Зато су измишљали непостојећа острва. Једну такву причу испричао нам је и Плиније Старији, у својој *Природној*

историји, описујући и хеленске поседе у Италији познате као Магна Греција. Ево његових речи:

(3.15.1) *МАГНА ГРЕЦИјА, ПОЧИЊЕ У ЛОКРИЈУ: Код Локрија почиње предњи део Италије, назван Магна Греција, чија се обала спушта у три залива формирана од Аусонијског мора, тзв. од Аусонеса, који су били први становници држава. .....У унутрашњости је град Петилија, а осим тога, планина Клибан, рт Лацинијум, испред којег се налази острво Диоскорон, деведесет стадија од копна, и друго које се зове острво Калипсо, за које се претпоставља да га је Хомер помињао под именом Огигија; као и острва Тирис, Еранусa и Мелоеса. Према Агрипи, рт Лацинијум је шест стотина стадија од Колона.*

Ова Плинијева прича интересантна је због тога што помиње острво Калипсо и још нека острва које се, према његовом опису, налазе негде на источној обали Калабрије. Међутим, на овом делу нема ниједног острва, нити постоје трагови да их је икад било. Оних неколико које смо раније описали, једва би се могли и назвати острвима. Пре би им и пристајао назив острвца. Постоје, додуше, неке сачуване легенде о Одисеју и његовом боравку у Калабрији. Ово се Калипсино острво, по легенди, налазило одмах испред рта који се данас зове Колон, а то је управо антички Лацинијум који помиње Плиније. Иако је и командант римске флоте, Плиније изгледа никад није посетио Калабрију. Да јесте, сам би знао да поменута острва не постоје. Тако се и позива на друге ауторе, који такође само препричавају неке старе легенде без да су се и удостојили посетити Калабрију. Додуше, у старо време се веровало да нека острва потону али и да се нека нова појаве. Сличан случај смо већ срели у вези са Киркејским полуострвом, које је некад у давнини било острво, што се навелико причало јер су људи у то заиста веровали. Чак и раздвајање Сицилије од Италије је описано као да се десило у историјско доба, а не у далекој прошлости. Стари народи нису имали геолошка знања нити је геологија уопште постојала као наука, тако да њихове фантазије никога не изненађују. Ову легенду су могли донети и Хелени јер се и један од важнијих градова Магна Греције, Кротон, налазио тек око 8 km северно од рта Колон али је питање откуд она у области где се налази пећина, за коју кажу да је Калипсина јер је њена удаљеност од рта Колон око 110 km, а ту и није било значајнијих хеленских колонија. Тако може бити да нас је наш водич Хомер ту поново довео на право место и да се Одисеј, после бродолома, стварно обрео у Калабрији. Тако ни Хомерова прича о Одисејевим бродолому не звучи сасвим невероватно јер ако је Одисеј пловио од Калабрије према Итаци, онда га носи Зефир. Након бродолома, Зефир је и постао олујни што значи да га је још неко време носио према истоку. Затим је Зефир стао и дунуо је олујни Нот који би и могао бити сваки ветар од југозапада до југоистока. Овај Нот знамо да је дувао са југоистока, чим је однео Одисеја негде на сред Тарантског залива. Тако да је Одисеј прешао око 175 m на олупини, што је било могуће прећи за девет дана, уз добар олујни ветар. Тако Хомерових девет дана можда овог пута и не треба сврстати у магичне бројеве. Али било тако или не, ни на шта битно и не утиче, важно је да знамо како су ветри донели Одисеја на неких 50-70 km од плаже на којој га је нашла Калипсо. С тог места у заливу су се и при лошој видљивости јасно виделе високе планине Националног парка Полино. На овим планинама можемо наћи неколико врхова високих преко 2.000 m, од којих највиши јесте

Serra Dolcedorme, висок 2.267 m. Ово је и највиши врх у јужном делу Апенина и са њега је теоретска видљивост 171 km, што је много даље него што то могу допустити атмосферске прилике. Под теоретском видљивошћу сматра се која је даљина крајње тачке на нивоу мора, видљива са неке коте. Прилично лако ју је и израчунати јер је потребан само један податак, а то је полупречник земље. Овај пут је полупречник израчунат из Ератостенове мере меридијана, узевши апроксимативно да је наша планета идеална лопта. Наша атмосфера омогућава видљивост до 100 km, а понекад и више кад то и омогуће временски услови са мање влаге и испарења. Поменути врх је на око 28 km од обале и ако је Одисеј био од ње и 70 km лако би га угледао и завеслао према њему на свом сплаву од две везане греде. Веслао је целу ноћ, док је имао снаге, да би га ујутро таласи и избацили на обалу на којој га је пронашла Калипсо. Затим га је одвела у своју пећину и код ње је живео седам година. Мада му је богиња нудила бесмртност да остане с њом, Одисеја је обузела чежња за његовом породицом и за родном Итаком. Зато га Хермес не нађе у пећини јер је седео негде тугујући, чежњиво гледајући море. Данас обично замишљамо Одисеја како седи негде на морској обали и тупо зури у морску пучину, што је последица лоших превода *Одисеје*. Односно, можда није одговарајуће рећи да су преводи лоши, него непрецизни јер су у питању препеви па су преводиоци морали водити рачуна и о метрици. То значи да нису увек могле бити верно пренете речи бесмртног Хомера. Један такав пример видећемо у наредном случају кад покушамо утврдити где је било то место на коме је Одисеј сваки дан седео и тугујући гледао ка мору. Дајемо у преводу Милоша Ђурића:

(85) *Али не нађе онде јунака Одисеја с њоме, јер он, као и пређе, на жалу сећаше морском, сузама, уздахом, болом срце је раздир'о своје, на трепетљиво море погled'о и ронио сузе.*

Затим Томе Маретића:

(80) *Ali Odiseja ondje junačinu nè nāđē s njome, jer on po običáju na obali sjećaše morskoj suzama, jecanjem, bolom raskidajuć srce u sèbi. Na trepetljivo more poglédō je roneći suze.*

Преводи су, као што видимо, скоро идентични. Али оно што нас занима је где то седи Одисеј? Ту су оба наша академика сагласна и посађују Одисеја негде на морску обалу. Међутим, како сад знамо где се та Калипсина пећина могла и налазити видимо да је то нешто више од 8 km од морске обале. То већ побуђује извесну сумњу да ли смо добро разумели Хомера или нас је овог пута одвео на неко погрешно место. Ипак, досад није било оваквих случајева, па је ту знатно вероватније да су погрешили уважени академици и то обојица. Њима смо ипак и раније налазили понеку грешкицу, за разлику од Хомера. Зато да видимо шта каже прозни превод ових стихова урађен са оригинала:

(81) *Али унутра није видео Одисеја великог срца, пошто је седео на обали плачући, тамо као и пре, раздирући своје срце сузама и стењањем и тугом, проливајући сузе док је гледао на пусто море.*

Као што видимо, Хомер ту помиње обалу али нигде не каже да је морска. Само каже да Одисеј, седећи на обали, види море. Ова разлика никако није небитна, што значи да морамо утврдити ко је у праву. Појам ἀκτῆς, који користи Хомер, за место на ком Одисеј свакодневно седи гледајући ка пустом мору и тугујући

за својом Итаком, најбоље би превели у значењу *обали*. Реч ἀκτῆ јесте обала, а која би могла бити речна или морска. Може се односити и на појам земљишта каквог рта или полуострва, док са неким епитетима, а често и без њих, редовно означава стрму речну обалу. То значи да преводи оба наша академика ту нису верни оригиналу, јер Хомер нигде не помиње морску обалу. Или им је требала двосложна реч да уклопе метрику или су само замишљали Калипсину пећину на морској обали па су негде близу посадили Одисеја. Мада није искључено и једно и друго, али то нама није од користи, осим што видимо да ови препеви у стиху буду, за наше истраживање, често бескорисни, а нису ретко и штетни јер нас могу одвести на потпуно погрешну страну. Но, свеједно смо их користили тамо где смо се на њих могли ослонити, али без оних оригиналних Хомерових стихова ово истраживање би скроз пропало. Ово смо, дакле, разрешили али ту остаје још да видимо да ли Одисеј са речне обале, недалеко од пећине, заиста и може видети море, јер не заборавимо да је пећина у планини. Пећина је на око 195 m надморске висине док су сви висови који се, дуж реке, пружају ка обали мора нижи и то довољно да би се низ реку могло видети море са места испред саме пећине. Ипак, најпогоднији је један мањи вис на око 220 m од пећине а са кога пуца прелеп поглед на море. Међутим, ово место није баш на самој обали реке већ удаљено око 150 m од саме реке, али на 120 m низводно од овог места постоји место на самој обали, које је на надморској висини од 185 m, са кога је поглед још лепши. Поред ових постоје још бројна места недалеко од пећине, а са којих се види море, па је Одисеј овде могао да бира. Могао је и да се попне стотинак метара на брдо изнад пећине одакле би му поглед био још бољи. Не можемо знати које му је било омиљено место јер му је избор био пребогат, а и Хомер о томе ништа не каже. Но, ако усвојимо оно да је седео на речној обали онда би најпре одговарало описаном месту на обали реке. Битно нам је да бар једно такво место постоји недалеко од пећине.

Иако имамо већ довољно чињеница да потврдимо како јесмо на правом месту, Хомер даје још података кад описује како Одисеј гради пловило којим одлази од Калипсе. Почећемо поново од Ђурића:

А кад ујутро рано ружопрста заруди Зора, одмах кошуљу тад и огртач Одисеј обуче, (230) *а и нимфа се огрне великим сребрним рухом, танким и љупким, а о бедрима обвије појас леп и златан, а вео одозго на главу стави. Тад се побрине она јунаку Одисеју за пут па му секиру даде, у рукама згодну и јаку, од меди, оштру на обадве стране; бејаше прелеп у ње маслинов држак и усађен како већ треба; она му даде и теслу што лепо дубе, и тад га острву на крај поведе, где високих има стабала: беше топола и јоха и јела што дотичу небо,* (240) *све се осушило давно, за брзу пловидбу добро. Кад му покаже тако где расту висока стабла, отиде натраг у спиљу Калипса, нимфа божанска. А он стаде да сече и хитро да свршава пос'о. Двадест посече стабала и секиром потом опсече, вешто их углади па теслом и мерилом измери тачно. Свердло му тада донесе Калипса, нимфа божанска. Стабла избуши сва и једно уз друго сложи. Потом клинцима чамац и спонама утврди чврсто. Колико који човек за широку товарну лађу* (250) *измери дно шестаром, кад вешто градити уме, такве ширине чамац Одисеј сагради тада. Постави кров и подупирачима утврди густим; најзад намести греде дугачке и грађење сврши. И још подигне*

јарбол и с мотком једреном га веже. Корман направи уз то да кормани чамцем, и потом врбовим прућем чамац одасвуд вешто оплете, заштита да је од вала, и сила шушкора наспе. Потом платна донесе Калипса, нимфа божанска, једра ода њ да прави, те умешно направи и то. (260) *Привеза ужад којим се једро окреће, диже и спушта. Потом чамац на озиб у пучину отисне дивну. Четврти бејаше дан и посао завршен цео. Пети дан га пошље са острва дивна Калипса, пошто га опрала беше и мирисним одела рухом. Богиња црнога вина му мех у чамац унесе, други велики воде; у кесу метне му потом хране и других јела још дода: у обиљу свега. Уз то и ветар му пошље да топло и пријатно дува; обрадован ветром дивни Одисеј рашири једро.*

Затим исто то од Томе Маретића:

A kad ranoranka zora ružoprsta osvanu veće, odmah košulju onda i struku obuče Odisej. A u veliki srebrn ogrtāč, obúčē se nimfa, (230) *tanahni, ljupki ogrtač, o bedrima obvije pojas lijepi, zlatni, a veo odozgo na glavu metne. Za put junačine tad se Odiseja postara ona, pa mu sjekiru velju i oštru na obje strane mjedenu dade i zgodnu u rukama; maslinov držak* (235) *prelijep bijaše u nje i usađen, kako valjade; I bradvu ona mu dâ, što lijepo gladi, i onda skrajnjim ga otoka krajem povèdē dugih stabálā punim: topólā bješe nebòtičnīh, jelā i jóhā, Òdāvno sve se dobro osúšilo zà bȑzū plòvbu.* (240) *Boginja uzorita Kalìpsa kad pokaže tako njemu dugačka stabla gdje bijahu, otiđe doma. A on stane tad sjeći i brzo je poso svršívō. Obori dvaest stabálā i sjekirom opteše zatim pa ih ugladi vješto i mjerilom izmjeri pravo,* (245) *boginja uzorita Kalìpsa svrdlo donese; stabla izbuši sva Odisej i zajedno složi, onda klinima dobro i skobama utvrdi čamac. Kako bi koji čovjek, u građenju ako je vještak, dno zašestário za brod širok, što tovare nosi,* (250) *takve načini tada širine čamac Odisej. Rȅbra mu postavi čvȑstīm utvȑdīv ih podupiráč'ma; napokon građenje svrši dugàčke namjestiv grede. Jošte katarku dignu i sastavi s motkom jedrènōm, krmilo načini k tome, da upravlja čamcem, i tada* (255) *prućem vrbovim dobro odàsvud ȍplete čamac, Obrana da je od válā, i šûšnja nasu množinu. Boginja uzorita Kalìpsa dȍnese onda zà jedro platna, te vješto Odisej načini i to, koja će upravljat uža, podupirat, držat, privéza,* (260) *»mjerilom« — to je bila obojena uzica, koju bi radnici u poslu nategnuli da načine ravnu liniju. Zatim na ozib čamac u pȕčinu porinu divnu. Četvrti bijaše dan, i svȅ već svrši Odisej, peti ga pak od sèbe Kalìpsa opravi divna, pošto ga oprala bila, u mirisno ruho obúkla. Crnog mu boginja vina u mješinu ulije jednu,* (265) *vode u veliku drugu; u tórbu hrane mu zatim metne i drugih jela dodade, obilno svega. Još mu i vjetar pusti, nek toplo i povoljno duše; vjetru se radujuć divni Odisej razapne jedro, on je upravljo vješto na krmilu sjedeć,*

И на крају прозни превод аутора овог рада јер смо се већ више пута уверили да препевима не можемо увек веровати:

Када се појавила ранорођена ружопрста Зора, Одисеј је одмах обукао свој огртач и тунику (230), *а и сама нимфа обуче велики сребрни огртач, нежна и љупка, обавије фини златни појас око струка и вео стави на главу. Управо тада је планирала одлазак Одисеја великог срца. Дала му је велику секиру која му је стала у дланове,* (235) *бронзану, обострано наоштрену, са раскошном маслиновом дршком насађеном како ваља. Затим му је дала лепо направљену теслу која глади како треба. Онда га одведе до скрајнутог дела острва, где је расло високо дрвеће, јова и топола и где је јела до неба допирала,* (240) *сува ода-*

вно, врло сува, да би му лагано плутала. Онда пошто му је показала где расте високо дрвеће, богиња божанска, Калипсо, отишла је својој кући, а он је почео да сече дрва и побринуо се да брзо заврши свој посао. Оборио је укупно двадесет стабала, а затим их обрадио теслом, (245) *те их је стручно премерио и сложио право у линију. У међувремену, богиња божанска, Калипсо, донела је сврдла и свима им је досадио док их је уклапао једно у друго, затим га клиновима и спонама повеже заједно. Широк као неки човек, добро вешт у столарији,* (250) *би означио дно широке товарне лађе, као што је широк Одисеј направио свој сплав. Постављање палубе, постављање на уско постављена ребра, радио је, па га завршио дугим бочним гредама. Направио је јарбол и ограду која се уклапала у њега,* (255) *а затим је направио и весло за управљање како би могао да управља. Свуда га је оградио плетаром од врбе да буде одбрана од таласа, а затим нагомилао много дрва за себе. У међувремену је, дивна богиња, Калипсо, донела тканину да направи једро. И то је добро направио* (260) *и на њему је причврстио затеге, хајарде и ужад, а затим је сплав шипкама свукао доле у воду. Био је то четврти дан и све што је морао да уради је урађено. Затим га је петог божанска Калипсо послала са острва након што га је окупала и обукла у мирисну одећу.* (265) *Богиња му је на брод ставила кожну мешину црног вина и још једну, велику, са водом и намирницама, у врећи у коју је ставила много куваног меса у изобиљу и послала му леп ветар, топао и нежан. Радостан на лепом ветру, божански Одисеј је раширио једро.*

Сва три превода се се на најбитнијим местима слажу, али оба наша академика преводе пловило, које Одисеј гради, као чамац, док аутор овог рада преводи то као сплав. Наиме, са алатом који Одисеј има нико и не би успео за четири дана направити чамац али сплав би, ако буде вредан. Подсетимо се да има секиру са две оштрице (слика 64), теслу или брадву и сврдло, ништа више. А овај пут сва три превода су сагласна по питању дрвећа. Његова секира је од бронзе и имала је дршку од масиновог дрвета, док је сплав и оплео плетером од врбовог прућа. Калипсо и води Одисеја на место где расту јова, топола и јела, а на том месту и има сувих стабала да сплав буде лакши. Ово и стиха где Хомер набраја дрвеће: (239) κλήθρη τ᾽ αἴγειρός τ᾽, ἐλάτη τ᾽ ἦν οὐρανομήκης.

Овде видимо да је и Ђурић реч αἴγειρός превео као топола, а не као јаблан. Он је, наравно, знао да се ради о тополи али је први пут превео као јаблан јер му је требало због метрике, као што смо и претпоставили. Гледајући преводе наших академика Маретића и Ђурића можемо уочити неке разлике у самом приступу. Наиме, Маретић се ту трудио да сваку реч једнако преведе као први пута кад је поменута у *епу*, о чему Ђурић није водио рачуна већ само о песничком изразу. Зато је Маретић ближи оригиналу, док се Ђурић трудио да га улепша па му је препев разноврснији но што је оригинални. Ипак, у сврху нашег истраживања најкориснији и наравно најпоузданији је прозни превод, па ћемо се њега даље придржавати. Хомер нам ту уводи нову врсту дрвета, која може показати да ли смо на правом месту јер не расте свагде. То дрво је јела (ἐλάτη), како и преводе оба наша академика. Већ су нам раније станишта јеле помогла у вези положаја Троје, па можда помогну и код Огигије. Али знамо да су јелова стабла сасвим ретка појава на медитеранским острвима. Постоје само на два, на Кефалонији и на Корзици. Кефалонија је постојбина грчке или сребрне јеле која је по овом

острву добила своје латинско име, Abies cephalonica. Али Кефалонија је одмах поред Итаке и тамо се Одисеј никако не би могао налазити. Овде мора бити у питању европска јела (Abies Alba) која се, од свих острва, може наћи само на Корзици. На том острву би могли наћи и реке и пећине, али исто и целокупну флору и фауну коју Хомер помиње на Огигији. Корзика задовољава и услов да је острво, али се не уклапа у радњу *Одисеје*, а највише је и елиминише следећа Одисејева станица што ћемо се уверити у следећем поглављу јер са овим још нисмо готови. Пре него што се упустимо у истраживање где је то Одисеј секао поменуто дрвеће и где гради свој сплав, још која реч о биљци коју сви редовно преводе као врба, као и наши академици Ђурић и Маретић. Већ смо писали о томе да Хомер помиње две врсте врбе: ιτεη; Salix alba и οισυιναι; Salix viminalis али још једну сличну биљку коју смо препознали као конопљику (λιγος, Agnus castus). О овоме смо већ и више него довољно рекли, а овде можемо додати да је Одисеј оплео свој сплав са Salix viminalis. Даље можемо да пронађемо где то Калипсо води Одисеја да сече тополе и јеле. Као што смо већ рекли ту се ради у европској јели која расте у Националном парку Полино, у којем исто можемо наћи све од тог биљног и животињског света који помиње Хомер. Ту постоје и целе јелове шуме и значајна популација сивог сокола који је данас ретка и врло угрожена врста, а тек о совама да и не говоримо. Немамо информацију једино и за корморане у оном субпланинском делу, али како знамо и да је некад клима била влажнија, а реке и потоци бујнији и богатији рибом могло је бити и њих. У сваком случају, може се констатовати да је биодиверзитет овог националног парка импресиван. Али нама је сад важно да ли постоји место близу реке које би било на више од 800 m надморске висине, што је минимум да би ту и могли пронаћи јелово стабло. Овакво место стварно постоји и то недалеко од пећине за коју мислимо да је Калипсина. Налази се са исте стране реке, северозападно од пећине, далеко око 1.650 m, односно километар јужније од града Черкијара ди Калабрија. То место је удаљено од речног кањона око 350 m, па је требало само јелов балван скотљати низбрдо и убацити га у реку која би га већ однела на жељено место. Одисеј је то и урадио јер није могао направити сплав на врху брда већ негде близу реке. Тополе није могао сећи на истом месту јер оне би и могле бити близу јела само ако је какав поток на висини већој од 800 m, што ту није случај а и само за себе је ретка појава. Писац ових редова не зна ниједан случај да би јеле и тополе расле заједно, а да нису и посађене људском руком. Тако овде можемо бити скоро сигурни да је Одисеј исекао суве тополе негде у кањону, а након што је у њега спустио јелов трупац који је и био само један јер је од њега правио јарбол свог сплава. Осталих деветнаест трупаца су биле суве тополе, које су ту биле најлакше дрво које се могло пронаћи на планини. Онда је исечене трупце пустио низ реку, а вероватно и сам ишао коритом те реке ако би се који трупац негде заглавио и избацио их на једну зараван поред реке. Та зараван је мање од 150 m низводно од пећине, а није ни много виша од те реке, тако да је и била погодно место да сплав без велике муке порине у реку. И оно врбово пруће да оплете свој сплав је тако могао узети на месту где га прави. Да је ово место није било далеко од пећине то индиректно сведочи сам Хомер, јер Одисеју у више наврата Калипсо нешто доноси, те сврдло, те једра, па храну и пиће за пут. Кад је направио сплав, Одисеј га је и поринуо у реку којом је даље

отпловио до Тарантског залива и даље до земље Феачана. Тако да је слика која приказује Одисеја да прави сплав на морској обали лишена сваког смисла јер и топола и врба подразумевају само слатководни амбијент, а јела једино високу планину. Ако би и могли наћи ушће неке реке и ту тополе и врбе не би се баш никако могла уклопити јела, која је узгред и погрешно протумачена од многих *хомеролога*. Наиме, то ελατη код Хомера се тумачи као сребрна јела и то у оба *Хомерова епа*, што је, јасно, толико шупље да не вреди ни коментара јер ни ове јеле нема нигде сем на острву Кефалонији и нешто мало на Атосу. Само ово су и природна станишта грчке јеле док је на неколико других места донета. Чак је и Атос под упитником да ли је природно станиште. Најзабавније је што су баш они, који мисле да је Троја била у Малој Азији, доста прихватили овакве мало сумњиве тврдње, не знајући довољно о биљном свету Медитерана. Тумачење да је Одисеј од ове јеле направио јарбол свог сплава је још смешније јер још и даље важи да се *Одисејева лутања* смештају око Сицилије, а ове јеле нема ни траговима нигде западније од Кефалоније. Зато управо то постојање јеле у *епу* чини све оне теорије о *Одисејевим лутањима* Јадраном немогућим, па чак би могли рећи и помало смешним.

На крају овог поглавља морамо признати да се поменута пећина у Калабрији и њена околина сасвим уклапају у Хомеров опис. Зато би се овде свако, с пуним правом, морао упитати да ли би ту могло бити и нешто истине? Бродолом али и начин како је и где Одисеј дошао до обале, такође је реалистичан и могао се, баш овако, десити. Ако избацимо митолошке елементе, онда је неко пронашао Одисеја на жалу као бродоломника. По ондашњим обичајима, бродоломник би постајао роб али са правом да се може откупити. Морао је да ради за господара који би му обезбедио храну и уточиште све док неко од његових не би донео за њега откуп. Ово је судбина која би задесила и Одисеја, а како једном краљу не приличи да буде роб то је сам Одисеј могао испричати другачију причу која би одолела зубу времена и таква дошла и до Хомера. Наравно, ова прича је много интересантнија са нимфом која живи у пећини и још Одисеју нуди бесмртност. Робовање у Калабрији би причу учинило монотонијом и свакако недостојном једног краља. Пећина је такође могла имати своју улогу у причи, ако људи ту и нису живели у пећинама у Одисејево доба. Истина је да нису, али као што смо већ видели Страбон пише да Балари на Сардинији, које смо ми препознали као Киклопе, ипак јесу. Можда је Одисеј ту пећину користио да се скрива, знајући да као бродоломник постаје роб. Али како су га пронашли исцрпљеног на томе жалу, мало је вероватно да им није постао роб. Није се могао откупити јер није могао ни на који начин послати поруку на Итаку, а господар га не би пустио *на веру*. Или можда и би јер ако је сазнао да је Одисеј краљ, онда се могао надати богатом откупу и да ће један краљ одржати дату реч. Постоји још и могућност да Одисеј није ни рекао ко је, већ је радио као дрводеља и дрвосеча. Тако је на располагању имао сав алат који би му требао да направи сплав, па је чак и оно платно за једро могао из неке размене добити. Урадио би тајно некоме услугу као дрводеља. Неко му је можда и помагао, што може бити и нека жена јер су оне ткале платна. Могао је и испрва бити роб, негде ближе обали, да би онда и побегао из ропства и скривао се у планини или баш у тој пећини. Кад је бежао украо је алате, платно и нешто хране и понео их у пећину где је тако и боравио

неколико дана док је направио сплав. Свакако да јесте боравио у тој пећини јер и Хомеров опис, напросто, исувише наликује на Grotta Delle Ninfe код градића Черкијара у Калабрији. Можда је ова последња верзија и најближе истини али то ћемо тешко сазнати у будућем времену, мада би могли дати и још понеко од објашњења која би било прихватљива. Али једно је сасвим извесно, а то је и да Одисеју, као бродоломнику, не гине робовски статус. Да ли одатле бежи или га пуштају, можда би се могло посебно истраживати, али нас занима само и где је пловио даље. Управо томе ћемо и посветити следеће поглавље, а куд то Одисеј плови наговештаву богови који већају на Олимпу. Овај божански сабор описан је на почетку V певања *Одисеје*, а том приликом Зевс шаље Хермеса Калипси дајући му инструкције да јој саопшти вољу богова следећим речима:
(30) *светлокосој нимфи јасно говори нашу вољу, повратак кући непоколебљивог Одисеја, да може да оде, без пратње богова или смртних људи. Уместо тога, трпеће муке на добро везаном сплаву и достићи плодну Схерију двадесетог дана,* (35) *земљу Феачана, који су блиски боговима, који ће га веома поштовати у свом срцу као бога, онда ће га послати лађом у његову вољену отаџбину и дати му бронзе и злата у изобиљу, још одећу и много чега. Толико колико Одисеј никада не би могао узети из Троје.*
Можемо још приметити да Одисеј у Калабрији користи бронзану секиру којом сече стабла, док већ кад се вратио на Итаку песник помиње и гвоздене секире. Дакле, у Калабрији је још бронзано доба кад је на Итаци већ почело гвоздено. Ову разлику Хомер, у време кад је живео, није могао знати и ово је потврда да прича потиче од самог Одисеја и да се Хомер на Итаци упознао са неким епом који је био пелашког порекла. Не са појединачним песмама него баш епом јер већ сад можемо рећи да је географија *Одисеје* исувише слаже да би могла бити дело више песника. Као што је био случај и са *Илијадом*! На сликама 58-66 и картама 57-61, приказано је све најважније о Одисејевом боравку у Калабрији.
Колико знају археолози, поменута пећина бележи трагове људског присуства из времена Римљана (1-2 век) и претпоставља се да је била неко светилиште. Можда баш нимфама, ко зна? Ништа и није пронађено старије од тог времена али то, наравно, не мора значити да није и постојало. Вероватније да није било сачувано. Пећина је била позната по својој лековитој води још од времена пре Римљана, у доба Магна Греције и коришћена је у те сврхе. Било да је лековита вода или блато у питању. У унутрашњости извире топла воде на температури од око 30° C и лети и зими, стварајући мали термални базен из којег се излива поток и тече ка мору, носећи са собом свој карактеристичан непријатан мирис. Те воде су хомеотермне, сумпорне, угљене, богате сулфатима, бикарбонатима, алкалним елементима, као и хипотермалне, које нуде и значајније здравствене предности, укључујући олакшање разних дерматолошких стања (акне, екцем).
Али вратимо се опет Одисеју, који плови према земљи Феачана и то сплавом, не чамцем. Сад знамо одакле плови, што ће олакшати посао лоцирања њихове земље. А то је, управо, тема следећег поглавља.

Схерија земља Феачана – Алкинојево острво

Према Хомеру, Калипсо пушта Одисеја да направи сплав који за четири дана и направи своје пловило. Дајући му потребна упутства за пловидбу, а и храну за

пут, Калипсо шаље Одисеја на пут до острва Схерије. Ово острво је било и дом Феачана којима влада краљ Алкиној. О положају Схерије постоји висок степен слагања античких аутора, али не можемо рећи да су баш потпуно јединствени. Већина је става да је данашње острво Крф Хомерова Схерија. Изабрали смо текстове о положају Схерије преузели из истоименог поглавља у претходној књизи које смо и посветили Феачанима и њиховој Схерији.
Први антички аутор који се изјашњава и о положају Хомерове Схерије је један историчар. То је Тукидид, који каже:
(1.25) ...*због високог поморског положаја острва чија поморска слава датира из времена његових старих становника, Феачана.*
Острво о коме је овде реч јесте Керкира, колонија града Коринта, што се може видети из претходног дела Тукидидовог текста који смо због његове дужине ту изоставили. Ово острво, које знамо и као Крф, је било, према Тукидиду, још од старина постојбина Феачана. Хомер острво Феачана зове Схерија, па је тако ту у питању једно те исто острво. Тукидид овде не каже да је Схерија исто што и Керкира или Коркира али чим помиње да је то била стара постојбина Феачана то има исто значење. Ово Тукидидово тумачење прихвата већи број античких писаца, које, због бројности, нећемо наводити, али постојали су неки изузеци. На то ћемо се касније осврнути, а сад да наставимо по старини. Тако Палефат, у *Невероватним стварима*, ставља Алкинија на Коркиру, а индиректно онда и Феачане, којима Алкиној влада, исто на Коркиру, односно Схерију.
(20) *Одисеј је уз јак повољан ветар побегао са овог брода. Испричао је Алкинију причу на Коркири, како су га гонили и како је побегао, као и облик чамца.*
Аполоније са Родоса, у свом *епу*, зове острво Феачана Дрепане, објашњавајући и порекло тог имена. Он каже следеће:
(4.982) *Јер Деметра је некада живела на том острву и учила Титане да жању класове, све за љубав Макриса. Отуда се (острво) зове Дрепане, света дојиља код Феачана; те су стога и сами Феачани рођени од крви Урана.*
Познато нам је да је овај назив Дрепане преузео од свог учитеља Калимаха из Кирене, који је знао за ову легенду коју нико други не помиње. Сам Аполоније даје у свом *епу* сасвим пристојне географске описе, нарочито мора и острва па је могуће нешто прецизније одредити на шта конкретно мисли. Наравно, треба нагласити да његов Дрепане такође одговара Керкири, односно Крфу, јер овде Аполоније помиње и Корчулу која је такође Керкира Мелаина (на латинском је nigra, дакле црна), што смо раније већ помињали. Код Аполонија налазимо по коме је ова Коркира (Керкира) добила име:
(4.557) *Даље су дошли у Коркиру, где је Посејдон населио Асопову кћер, светлокосу Коркиру, далеко од земље Флиуса, одакле ју је одвео с љубављу; а морнари који га посматрају са мора, свог црног од његових мрачних шума, зову га Коркира Црна.*
Посејдон, бог мора, украо је Коркиру, једну од три кћери речног бога Асопа и довео је на острво које је по њој названо. Међутим, ову причу данас сви вежу за острво Крф, док је Аполоније смешта на Корчулу, која се исто зове Керкира. Можда су Хелени после то и мислили, али ова легенда и јесте старија од првих колонија Сиракужана на Корчули. За њих је познато да су настале почетком 4. века старе ере, што је довољно пре него што је Аполоније испевао овај свој *еп*.

Постојала су и два Асопа, реке које и данас носе иста имена. Један је у Беотији који се улива у Малијски залив, док је друга река истог имена на Пелопонесу и улива се у Коринтски залив. Речни бог, Коркирин отац, је био са Пелопонеса и по његовим кћеркама су названа два острва и један град. Шта је по коме звано сведочи нам Паусанија, који у свом *Опису Хеладе* каже:

(2.5.2) *Коркира и Егина дале су нова имена острвима Схерија и Енона, док је од Тебе назван град испод Кадмеје.*

Он наводи све три кћери речног бога Асопа и сведочи како су се раније звала острва која су по њима названа. Једно од њих је, као што видимо, Схерија која нас интересује, а ништа мање занимљива је и чињеница да се данашња Егина некад звала Енона. И Теба у Беотији, позната, по свом оснивачу, као Кадмова је добила име по Асоповој кћерки Теби. Због тога што се река Асоп налази и у Беотији, Беоћани су оспоравали да је реч о Асопу са Пелопонеса већ су гурали свој Асоп и тврдили да и његове кћерке морају потицати из Беотије. О којој је Коркири овде реч најбоље видимо код Диодора са Сицилије, који каже:

(1.2.18) *Коркиру је Посејдон одвео на острво које је по њој названо Коркира. Њој и Посејдону је рођен Феак, од кога су Феачани касније добили име.*

Поново значајно сведочење да је земља Феачана Крф, овога пута повезано и са митологијом. Феакију, земљу Феачана, Вергилије, у *Енеиди*, описује код обале Епира и то у Хаонији, а то, наравно, сасвим одговара положају Крфа:

(3.278) *Ускоро остављамо за собом, ветром шибане, висине Феакије, проћи ћемо обалу Епира и ући у луку Хаоније и приближи се узвишеном граду Бутротуму.*

Као што каже и Овидије у својим *Метаморфозама*:

(13.718) *Потом су управили једра ка суседној земљи Феачана, богатој раскошним плодовима, онда у Епир и у Бутротос, а затим су дошли до имитације града Троје, којим је владао фригијски видовњак.*

Схерију, дакле, Хомер још не зна као Керкиру, па је онда лако закључити да је *Одисеја* морала настати пре него што је острву промењено име. Ко му је и кад променио име говори нам Конон хеленски граматичар и митограф. Његово је дело *Педест нарација* пронађено тек у средњем веку и то у чувеној *Фотијевој библиотеци* у Цариграду. Ево шта он каже:

(3) *Треће, острво Схерија у Јонском мору, недалеко од копна и Кераунијских планина, имало је за прве насељенике Феачане, аутохтоне, народ који је име добио по неком краљу мештана. Касније га је населио део Коринћана, променио му име у Керкира и завладао околним морем. Када је Феак, који је владао на острву, умро, његови синови Алкиној и Локрос су се, после свађе, поново окупили на основу тога да ће Алкиној бити краљ Феачана, а Локрос ће узети део наследства и људи да направи колонију. Отпловио је за Италију где га је угостио Латин, краљ Италијана, који му је дао своју кћер, Лаурину, за жену. Из тог разлога Феачани тврде да су им Локријанци, у Италији, рођаци. Херакле је отприлике у то време терао Герионове прелепе краве из Еритеје. Стигао је и Локрос га је љубазно угостио. Латин је дошао да посети своју кћерку, видео краве и отерао их. Открившши то, Херакле је одапео свој лук и убио га, а краве вратио. Локрос, бојећи се да би Херакле, који је био јак телом и духом, могао претрпети нешто страшно од Латина, похитао је у помоћ свом госту,*

обукавши војну опрему. Херакле га је угледао како трчи и помислио да је неко ко жури да подржи Латина, откачио је осовину и убио га. Након што је схватио кога је убио, гласно је туговао и држао обреде за њега. И када је прошао међу људима, указао се људима као дух и наредио им да оснују град код Локросовог гроба, град чије име је у част Локроса.

Овај Кононов текст је заиста драгоцен. Тек се на основу њега стиче утисак да је Алкиној заиста био и историјска, а не само митска личност. Конон помиње две колонизације. Прва, по хронолошком реду, је била колонизација Феачана у Италију и оснивање града Локрија у Калабрији. Према Конону, град је и добио име по Алкинојевом брату Локросу, кога је Херакле грешком убио. Тако знамо да је град био основан пре *Тројанског рата*, што се сасвим уклапа у Хомерову и Аполонијеву причу о Алкиноју. То значи да је било неке колонизације обала Калабрије много пре него што то историја зна. Међутим, ово би требало узети с резервом јер је добро познато да су Хелени оснивање бројних градова често повезивали са Хераклом, па ово изгледа као један од тих случајева. Наиме, зна се да је Локри основан 680. године старе ере, на обалама Калабрије као Локри Епизефири (Λοκροί Ἐπιζεφύριοι), у близини рта који носи назив Капо Зефири. Основан је, кажу, од стране Локријанаца, који као да су већ постојали и као да су своје име дали граду. Платон га је звао *цвет Италије*, због карактеристика локалног народа. Локри је био место два велика светилишта, Персефониног и Афродитиног. Можда јединствено, Персефона је једино овде обожавана и као заштитница брака и рађања, што је улога коју је обично преузимала Хера, а и Диодор са Сицилије је тамошњи храм знао као најславнији храм у Италији. У раним вековима Локри је прво у савезу са Спартом, а касније и са Сиракузом. Основао је и две сопствене колоније, Хипонион и Медма. Тек у иконографији заветних плоча у Локрију, Персефонина отмица и брак са Хадом служили су и као амблем брачног стања, деца у Локрију била су посвећена Персефони, али су и девојке које се требају венчати доносиле своје свадбене венце богињи на благослов. Могућност да је Конон ипак у праву, у вези поменуте колонизације, требало би боље проверити. Можда се деси, као много пута пре, да археолози то и потврде?

Следећа колонизација, коју помиње Конон, а за коју знамо да се десила, јесте и колонизација Крфа од стране Коринћана, коју помињу и други историчари. Не само да знамо да се колонизација десила, већ знамо и кад. То десило 734. старе ере. Дакле *Одисеја* би морала бити старија од промене имена острва јер Хомер не зна за име Керкира, него користи само старије име, Схерија. Ово име су му дали Феачани, први насељеници острва, док је име Керкира, како каже Конон, дошло од колониста Коринћана. Ти колонисти из Коринта сигурно нису одмах мењали име острву, него једну или две генерације касније, кад су већ *пустили корење* у новом завичају. Тако можемо апроксимативно узети да ново име није било старије од рецимо 700. старе ере, што је вероватно најкаснији период кад је *Одисеја* могла бити испевана. То би могао бити и добар одговор на једно од *хомерских питања*, наравно, ако је Конон и у праву за чињеницу да колонисти дају острву ново име! Наравно, то смо користили као једну од потврда колико је стара Одисеја на месту где смо о томе расправљали.

Да је Хомерова Схерија острво Крф углавном се мисли и данас, једногласно, а

нађе се ипак и понеки изузетак. У антици је тај изузетак био Страбон. Његов је став по питању Схерије био радикално другачији, што јасно изражава у првој књизи своје *Географије*, опредељујући се за Атлантик:

(1.2.18) *И следеће у вези са Феачанима: Удаљени међу валовитим дубинама, ми држимо своје пребивалиште, највише од свих људских врста, слободни од мешања са страном расом. Ови одломци се јасно односе на Атлантски океан.*

(1.2.37) *Аполодор, који се слаже са Ератостеном, много окривљује Калимаха што је, упркос свом карактеру граматичара, тврдио да су Гауд и Коркира били међу сценама Одисејевог лутања, а такво мишљење је потпуно супротно Хомеровој изјави и његовом опису места која се налазе у спољашњем океану.*

Мада, у 6. књизи своје *Географије*, он изражава и другачији став, који се слаже са Тукидидовим, или се бар тако чини. Међутим, Страбон је овде само навео и шта се прича, док је његов став дат у претходном цитату. Ево шта се причало:

(6.2.4) *И када је Архије, прича се даље, био на свом путовању на Сицилију, напустио је Херсикрата, из расе Хераклида, са делом експедиције да помогне у колонизацији онога што се сада зове Коркира, али се раније звало Схерија*;

(7.3.6) *А у Либији, наставља Аполодор, постоји „Дионисов град“ који је немогуће да исти човек икада двапут нађе. Он такође осуђује оне који говоре о хомерским Одисејевим лутањима као да су били у близини Сицилије; јер у том случају, каже он, треба наставити и рећи да је, иако су се ту лутања одвијала, песник је, митологије ради, сместио у Океан. И, додаје, писци уопште могу бити помиловани, али Калимах никако не може бити помилован, јер се претвара да је научник, он Гауд назива „острвом Калипсо“, а Коркиру „Схеријом“.*

Део смо већ цитирали кад смо говорили о Огигији и Калипси, а сад га додајемо због Схерије коју је и Калимах сматрао Коркиром. Калимах који је ово острво звао и Дрепане. Као што се да видети, Страбон се са овим ставом није слагао, а како каже није ни Аполодор из Атине. Страбон је у свом ставу оријентисан на Хомерове речи по којима је Схерија негде на средини мора, а био је вероватно и под утиском Хомеровог описа феачанских бродова. Управо је тим бродовима Хомер дао нестварну брзину, описући као бродове које води некаква вештачка интелигенција. Ова чињеница је дала повода ловцима на древне ванземаљце да и феачанске брзе бродове прикажу као производ какве напредне ванземаљске технологије. Ако би острво Схерија заиста било на Атлантику, како Страбон каже, а феачанске лађе, како Хомер каже, истог дана стигну до Еубеје и натраг, онда би лађе имале брзину авиона. Такве брзине и нису замисливе до модерног времена, али то Страбону изгледа није сметало, или му рачун није јача страна? Међутим, пре него што се изјаснио за Атлантик, Страбон, пишући о Сицилији (6.2.4), каже да је Схерија исто што и Коркира. Изгледа да и овде само наводи ставове неког другог аутора, иако се из текста то не би могло закључити. Али, ма како било, ревносни Страбон износи обе опције.

Да назив Дрепане потиче од Калимаха и да је то Схерија, или Феакија, познато је и Плинију Старијем, који у својој *Природној историји* описује Керкиру:

(4.19.1) *код Хомера постоје имена Схерија и Феакија; док Калимах то назива Дрепане.*

(4.982) *Испред Јонског залива налази се острво у Кераунијском мору, богато земљом, са луком са обе стране, испод које лежи срп, како легенда каже – дај-*

те ми милост, о Музе, не желим да причам ову причу давних дана чиме и Крон немилосрдно ушкопи свог оца. Али други га називају жетвеним српом Деметре, јер је некада живела на том острву и научила Титане да жању класје, све за љубав Макриса. Отад се зове Дрепане, као света дојиља код Феачана. Тако су и сами Фечани пореклом од Уранова рода. До њих је дошао Арго, изложен многим мукама, ношен ветровима са Тринакијског мора, а Алкиној и његов народ, са љубазним гостопримством, радо су дочекали њихов долазак и са њима се сав град развесели, рекао бих, као да су се радовали својим синовима.

Силиус Италикус, у *Пуници*, такође помиње земљу Феачана у Епиру, односно поред Теспротије, која је и сама део Епира. Острво Крф је, на мору, преко пута Теспротије, па је очигледно на шта се односи Силиусов опис.

(15.288) *Изашао је на море, стигавши на земље Феачана и Теспроћана, па је пројурио кроз Епир са походом који није довео ни до чега.*

Сасвим конкретан је Псеудо-Аполодор, који у својој *Библиотеци* говори да су Аргонаути дошли на острво Феачана, за које каже да је Коркира. Иако он само препричава *Аргонаутику*, аутор додаје и да је острво Феачана Коркира:

(1.9.25) *Прошавши поред острва Тринакије, где су Хелијева говеда, дошли су до Коркире, острва Феачана, чији је Алкиној био краљ.*

Долазак Одисеја у земљу Феачана, исти аутор описује препричавајући Хомера:

(е.7.25) *Сада је Наусикаја, кћерка краља Алкиноја, прала одећу, а када је Одисеј замолио њену заштиту, довела га је Алкиноју, који га је угостио, и након што му је дао поклоне, послао га је са лађом у његову родну земљу. Али Посејдон се разгневио на Феачане, претворио је лађу у камен и обујмио град планином.*

Занимљиву причу налазимо и у *Хроникама Диктиса Крићанина*, где и Алкиној помаже Одисеју да савлада просце, након чега се Телемах жени Наусикајом са којом добија сина Птолопорта:

(6.6) *Тамо су већ знали за његову славу и забављали га много дана. Такође су му рекли да се Пенелопи удвара тридесет згодних просаца, који су дошли из различитих крајева — из Закинта, Ехинаде, Леукаса и Итаке. Тада је натерао Алкиноја да плови с њим, да освети ову увреду за свој брак. Када су дошли на Итаку, Уликс је остао сакривен неко време, све док нису могли да обавесте Телемаха шта планирају. Затим су отишли у палату и побили удвараче, који су били засићени јелом. Када су људи сазнали да је Уликс дошао, пожелели су му добродошлицу и показали да фаворизују његову ствар, а од њих је сазнао све што је било код куће. Уликс је узвратио вернима даровима, невернима казнама. Што се тиче Пенелопе, њена репутација врлине је позната. Убрзо потом, као одговор на Уликсове наде и молитве, Наусикаја, Алкинојева ћерка, била је удата за Телемаха. То је било и време када је наш вођа Идоменеј умро на Криту; а, према праву наследства, краљевство је прешло на Мерионес. Лаерт је, три године након што се његов син вратио, окончао свој живот. Наусикаја и Телемах су имали сина, коме је Уликс дао име Птолипорт (Врећар градова).*

И Јувенал, у својим *Сатирама*, поистовећује Коркиру са земљом Феачана:

(15.1) *Да ли он мисли да смо ми Феачани толико празноглави? То би он, с правом, плакао, неки трезвени човек из Коркире, Онај ко је ограничио унос вина из*

препуног крчага, пошто Одисеј, уосталом, није имао ниједног сведока своје приче.
Хомерову *Одисеју* препричава и Хигин, у својим *Фабулама*, као и многи други, али и он наводи нешто чега у *Одисеји* нема. Наиме, каже и да је Одисеј поново доживео бродолом негде између острва Феачана и Итаке. Као да је имао какву верзију *Одисеје* која је нама непозната.
(125) *Док су га таласали и бацали, Леукотоја, коју зовемо Матер Матута, која вечно живи у мору, дала му је свој појас да га веже око груди и да га тако подиже. Када је то урадио, отпливао је на сигурно. Одатле је дошао на острво Феачана и сакрио своју голотињу под лишћем дрвећа. Тамо је Наусикаја, кћерка краља Алкиноја, донела одећу до потока да је опере. Искрао се из лишћа и молио је за помоћ. Потакнута сажаљењем, дала му је мантију и одвела га свом оцу. Алкиној га је дочекао љубазно и са гостопримством, почастио га поклонима и послао у његову земљу, Итаку. Меркуровим гневом поново је доживео бродолом. После двадесете године, са губитком својих другова, вратио се сам у своју земљу. Када је стигао до своје куће, непрепознат, пронашао је просце који су тражили да се венчају са Пенелопом заузевши његову палату, па се претварао да је странац. Али његова дојиља Еуриклија, док му је прала ноге, препознала га је као Уликса по ожиљку. Касније, уз помоћ Минерве, он и његов син Телемах и двојица слугу убили су просце стрелама.*
(126) *ПРЕПОЗНАВАЊЕ УЛИКСА: Након што је Уликс био послат са даровима од краља Алкиноја, оца Наусикаје, доживео је бродолом и дошао је наг на Итаку у једну кућу где је човек, по имену Еумеј, био сибот, то јест свињар. Иако га је пас препознао и мазио му се, Еумеј га није познавао, пошто му је Минерва променила изглед и одећу. Еумеј га је упитао одакле је дошао, а он је одговорио да је доживео бродолом.*
За Коркиру, као домовину Феачана, се опредељује и Филострат, у делу *Живот Аполонија и Тијане*:
(4.20) *Његов дом била је Коркира, а своје порекло водио је до Алкиноја Феачанина, који је угостио Одисеја.*
Да је земља Феачана, Коркира, мислио је такође аутор *Орфичке Аргонаутике*. Ево шта он каже:
(1264) *Чак и након што је избегла ову судбину, брза Арго је завршила свој пролазак кроз таласно и кривудаво море, а ветар, који је дувао шумећи у крму, одвео нас је до божанске Коркире, где је живела раса вештих веслача и морепловаца, Феачана. Они су добили своје законе по заповести њиховог најправеднијег краља Алкиноја.*
Синесије из Кирене, у својим *Писмима*, каже нешто сасвим ново. Он каже и да су карпатски бродови, односно бродови са острва Карпатос у Егејском мору, и били интелигентни као и бродови Феачана о којима пише Хомер. Ево његових речи:
(41.1) *Унајмио сам за вас брод опремљен посадом морнара богатог искуства, морнара који више верују вештини него случају у пловидби. Ови карпатске лађе имају репутацију да су обдарени интелигенцијом, као што су били и чувени бродови Феачана пре него што се гнев богова спустио на њихово острво.*
Стварно наликује на некакве ванземаљце који су своју технологију уградили у

феачанске бродова па се нешто на њих наљутили и однели је, али су нашли већ боље клијенте на острву Карпатос. Тако и Хомерова прича о постојању таквих бродова није једина, јер сличну познаје и Синесије.
Феакију као Коркиру види и Сервије, у *Коментарима на Вергилијеву Енеиду*:
(3.291) *ФЕАКУМ односно острвно Коркира, које се налази између Епира и Калабрије, где је владао Алкиној, а које су насељавали Феачани.*
Такође и Прокопије који је зове Керкира, у својој *Историји ратова*:
(8.22.17) *Али ова флота, све до земље Феачана, која се сада зове Керкира, није могла да учини никакву штету.*
(8.22.23) *Такав је случај са лађом која стоји на обали острва у земљи Феачана, направљена од белог камена, за коју неки претпостављају да је управо она била та која је носила Одисеја на Итаку, у време када је уживао гостопримство на богатој Феакији. Па ипак, ова лађа није монолитна, већ састављена од великог броја камења. На њој је урезан натпис који каже да је неки трговац у ранијим временима дао ову понуду Зевсу Касију. Јер људи овог места су некада почастили Зевса Касија, а сам град у коме се налази овај чамац до данас се зове Касиопе. На исти начин је тај брод направљен од много камења које је Агамемнон, син Атреја, поставио Артемиди у Гересту на Еубеји, желећи чак и на тај начин да поништи увреду коју јој је нанаео, у време када је кроз патњу Ифигеније Артемида дозволила Грцима да исплове. О томе говори натпис на овом чамцу у хексаметрима који је уклесан тада или касније. И мада је већина тога нестала због протока времена, први стихови су видљиви и данас и теку овако: „Овде на овом месту ме постави Агамемнон, лађу од мермера, знак флоти са Хеленима који плове у Троју." И на крају стоје речи: „Направио помиловани од Артемиде, која је задржала тројанску експедицију супротним ветровима.*
(8.22.30) *Када је ова готска експедиција стигла до Керкире, они су је у изненадном нападу темељито опљачкали, као и остала острва која се зову Сиботе, која леже близу ње. Затим изненада, прешавши на копно, опљачкаше целу земљу око Додоне, а посебно Никопољ и Анхијалу, где староседеоци кажу да је Анхис, Енејин отац, отишао са овог света, док је са сином пловио из заузете Троје, и тако дао месту своје име.*
Према Прокопију, излази да је камена лађа налазила у данашњем Касиопију на Крфу, за које каже да носи име по Зевсу Касију. Ако се Одисеј заиста искрцао на Крф, онда то није могло бити далеко од места Касиопи јер знамо да то може бити само на северу Крфа. Наиме, на обалу га је донео Борej.
По питању Феакије и Феачана, кратко и јасно каже енциклопедија *Суда*:
(phi.150) *Φαιακία: Фајакија, Феакија: Земља Феачана, која се сада зове Керкира.*
И *Грчка антологија* повезује Феачане са Коркиром, односно Крфом:
(9.555) *КРИНАГОРАС На острву Сибота; Ја сам острво, мало, седам стадија дуго, иако су географи заборавили (?) да ме измере, али ћеш ипак видети да кад сам преоран рађам богате усеве и да сам пребогат свим врстама воћа, али и да имам доста рибе за улов, хладан поветарац у псећим данима и благост непомућених лука. Ја сам близу Феачке Коркире. Да би ме исмевали, узео сам ово име [свињар] на које сам веома поносан.*

И на крају Јован Цецес. Најпре његово дело *О Ликофрону*, где каже:
(175) *Прођоше Тринакију, која је имала Хелиосову стоку, и дођоше у Феакију, до краља Алкиноја. Од Колхиђана који су их прогонили, неки су се населили у Кераунијским планинама, други у Илирији и на острвима Апсиртида, а неки у Феакији.*
(630) *„Али он је бог," Феачани обожавају Диомеда, који је око Јонског мора, јер је убио змаја који је тамо дошао из Колхиде у потрази за златним руном. Неки су, међутим, чули да је змај разбојник. Феакија је око Јонског залива, а Јонски залив је, према Ликофрону и Есхилу, добио име по Јону.*
(759) *Иначе, Хермеса је Зевс послао до Калипсе, да је наговори да пошаље Одисеја кући. Она прво наређује Одисеју да направи сплав, а затим га испраћа са одећом и многим другим стварима. Пловећи седамнаест дана, осамнаестог дана приближи се земљи Феачана, али Посејдон видећи га нанесе олује свих врста ветрова, који га отераше далеко од његовог сплава и одбацише га и уништише, али га Леукотеја спасе давши му њен вео.*
(762) *„Харпа", каже он, односи се на Керкиру, односно Феакију где је био сакривен срп, којим је Зевс кастрирао Крона, или зато што је тамо био срп, који је Деметра узела од Хефеста да пожање класје. Острво Феакија, Керкира, где је био сакривен срп, а срп се зове Дрепанон. Постоји и сицилијанско место Дрепанон, названо по српу који је ту био сакривен, којим је Крон кастрирао Уранове гениталије. „Мезеа" се зову гениталије, а „харпе" је срп.*
(764) *Он ће брбљати о својој митској несрећи Алкиноју, краљу Феачана или Коркире.*
(815) *И тако је Одисеј на сплаву пловио седамнаест дана, а осамнаестог дана угледао је Феакију, или Коркиру. Али када су се ветрови подигли у Посејдоновом гневу, сплав је био преплављен, и цела два дана он је лебдео. Трећег дана, Леукотеја се смиловала над њим и дала му свој вео, којим је отпливао у земљу Феачана. Исцрпљен, заспао је у шикари. Када је Алкинојева ћерка Наусика дошла са својим слушкињама да перу одећу и играју игре, њихова вика је пробудила Одисеја, који ју је молио за помоћ. Дала му је храну и одећу и рекла му да оде у кућу њеног оца и моли њену мајку Арете за помоћ, како би добио оно што је желео. Када је стигао тамо, испитивали су га Алкиној и Арета, и он им је испричао целу причу коју смо ми испричали, и примивши од њих многе поклоне, послат је на Итаку.*
Цецес наставља исту причу и у свом делу *Историје или Килијаде*:
(10.309) *(TE2.326) ДА ЈЕ: „ЗА КОРКИРЕЈСКЕ ФЕАЧАНЕ ЈЕ ИЗВЕЋАНО ДА СУ НАЈВЕЋИ МОРНАРИ ОД СВИХ ЉУДИ" Коркирејски Феачани, у Одисеји, Хомер наводи да су они највећи морнари од свих људи, јер су своје умове и срца усмерили само ка поморској вештини. И сви њихови градови, места и поља, мора и луке стајале су, без једног капетана.*
(10.314) *(TE2.327) О: „ФЕАЧАНКА, ВЕШТА У ТКАЊУ, КАО ЛИШЋЕ ВИСОКЕ ЦРНЕ ТОПОЛЕ" Хомер, у Одисеји, као што сам већ рекао, прогласио је да су Феачани највећи морепловци од свих људи, али желео је и да покаже да су њихове жене боље од свих других у уметности ткања. Као што су Феачани, каже, били најбољи од свих у управљању бродом и његови капетани на мору.*
(10.320) *Дакле, Феачанке су биле најбоље од свих жена у вештини ткања. Да*

га цитирам: „Седе, као лишће високе црне тополе, а њихово мокро каирозно платно натопљено је маслиновим уљем.”
И Цецес, недвосмислено, повезује Феакију краља Алкиноја са Коркиром. Тако су Феачани, по Цецесу, неговали и Диомедов култ, за који знамо да је постојао на Јадранском и Јонском мору. Археолози су пронашли и његово светилиште на јадранском острву Палагружи, а Диомедова острва је антички назив острва које данас зовемо Тремити. Та острва се налазе на италијанској страни Јадрана тик поред полуострва Монте Гаргано.
Дајући некакав резиме излагања античких аутора, могли би констатовати да је Хомерову Схерију Тукидид, вероватно, правилно решио, а с овим решењем су се слагали и бројни антички аутори, од којих смо неке и навели, тек колико да употпунимо али и потврдимо ставове Тукидида. Ипак, било је ту и другачијих тумачења. Видели смо да Страбон, који се сигурно изјаснио и о највећем броју географских појмова из *Одисеје*, смешта и Схерију на Атлантик, као и пре тога Огигију. Мада је дао и опцију која потврђује Тукидидов став. Конон детаљно и објашњава и ко је Схерији дао име Коркира, па из тога можемо закључити кад се то десило. Тако можемо дати за право Тукидиду и осталима који су тврдили да је Хомерова Схерија острво Крф јер је то недвосмислен закључак који се да извести из стихова *Одисеје*. Само још да видимо и како, а за то се морамо опет вратити нашем Хомеру.
Куда плови Одисеј и шта му је све саветовала Калипсо Хомер нас обавештава следећим стиховима, које дајемо прво у преводу Милоша Ђурића:
(270) *Седне на крму и вешто корманити стане, и тада није сан му се спушт'о на очи, јер је посматр'о Плејаде он и Боота што залази доцкан, и јоште Медведа, кога зову и Кола, и који се свагда на истом окреће месту и Ориона посматра увек, једини он се од звезда не купа у Океану. То му знамење рече Калипса, нимфа божанска, да се, кад по мору плови, од Медведа налево држи. Тако пловљаше он седамнаест по мору дана. А осамнаести већ се сеновита укажу брда* (280) *феачке земље пред њим, одакле му најближе беше она се њему к'о штит на плаветном причине мору*.
Затим Томе Маретића:
On je upravljo vješto na krmilu sjedeć, i tada (270) *na kanje nije se njemu spuštavao san, jer Plejáde motraše on i Boóta, što zahodi kasno, i k tome Medvjeda, kog još zovu i Kola, koji se vrti na mjestu istome sveđ, Orióna neprestano gleda, on od zvijezda se svih u Okèanu ne kupa nikad.* (275) *Boginja ùzoritā Kalìpsa Odiseju reče, da od Medvjeda brodeć po pȕčini nal'jevo drži. Tako po pučini on sedamnaest brođaše dana. A osamnaesti već se sjenovita pomole brda Feačke zemlje odándē, odáklē mu najbliže bješe*: (280) *Ko štit ona se njemu na plavetnom učine moru*.
И на крају прозни превод аутора овог рада:
(270) *Затим је сео и вешто управљао веслом, и сан му није падао на капке док је гледао Плејаде и касно залазећег Волара и Медведа, којег називају и другим именом Кола, а који се окреће у месту и посматра Ориона*, (275) *и једини се не купа у Океану. Јер дивна богиња Калипсо му је саветовала да га задржи на левој руци док плови морем. Седамнаест дана је пловио морем, а осамнаестог, угледа сеновите планине Феачана*.
Сад тачно знамо одакле је Одисеј кренуо, односно где река, којом стиже, утиче

у Тарантски залив. Ово место је око 800 m јужније од плаже Калипсиног имена на коју су га избацили морски таласи кад је доживео бродолом. Овде божанска Калипсо даје прецизно упутство, какво доликује искусном морском вуку, а то је да се ноћу оријентише помоћу звезда. Саветовала му је да држи курс којим би *задржао Медведа на левој руци*. Међутим, оба наша академика преводе ово битно другачије, Ђурић каже да *кад по мору плови, од Медведа налево држи*, а Маретић *da od Medvjeda brodeć po pŭčini nal'jevo drži*. Бити *од Медведа налево* значи да је Одисеју Медвед био на десној руци, што би значило да је пловио од истока према западу. Међутим, држати Медведа на левој руци би значило да је Одисеј пловио смером запад-исток. Како је аутор овог рада уверен да је његов превод добар и да су наши академици, врсни хеленисти, овде погрешили, зато ћемо дати и оригиналне стихове да би се свако ко зна старогрчки и сам уверио:

αὐτὰρ ὁ πηδαλίῳ ἰθύνετο τεχνηέντως
ἥμενος, οὐδέ οἱ ὕπνος ἐπὶ βλεφάροισιν ἔπιπτεν
Πληιάδας τ᾽ ἐσορῶντι καὶ ὀψὲ δύοντα Βοώτην
Ἄρκτον θ᾽, ἣν καὶ ἄμαξαν ἐπίκλησιν καλέουσιν,
ἥ τ᾽ αὐτοῦ στρέφεται καί τ᾽ Ὠρίωνα δοκεύει,
275οἴη δ᾽ ἄμμορός ἐστι λοετρῶν Ὠκεανοῖο:
τὴν γὰρ δή μιν ἄνωγε Καλυψώ, δῖα θεάων,
ποντοπορευέμεναι ἐπ᾽ ἀριστερὰ χειρὸς ἔχοντα.
ἑπτὰ δὲ καὶ δέκα μὲν πλέεν ἤματα ποντοπορεύων,
ὀκτωκαιδεκάτῃ δ᾽ ἐφάνη ὄρεα σκιόεντα

Држати *Медведа на левој руци* значи пловидбу стриктно према истоку јер само тако Медведа, ако Хомер мисли на Великог медведа, Одисеј може видети лево од смера пловидбе. Мало испед себе у време смркавања, а мало иза пред зору. Око средине ноћи Медвед му је тачно на левој руци. Када би неки морепловац запловио смером према североистоку онда би он Медведа видео са леве стране али увек испред себе, па ниједном не би био на левој руци. У том случају би га Калипсо већ друкчије упутила. Никако не долази у обзир ни југоисточни смер пловидбе јер би онда и Медвед увек био иза њега, мада с леве стране. Тако *на левој руци* указује на стриктан смер запад-исток. Ипак, можда Хомер ту мисли на Малог медведа којег зову и Мала кола, јер каже да се стално окреће у месту што важи само за Малог медведа. То је једино сазвежђе на небу које се окреће у месту, односно окреће се око Полариса, који је α Малог медведа. За оба важи да се не купају у Океану, односно никад не залазе. Мада, Велики медвед јесте видљив чак и при смањеној видљивости, а антички поморци су морали знати и да пет дужи шарагљи Великих кола показују на звезду Северњачу, односно на Поларис. Али, оставимо Хомеру на вољу да мисли на Кола која му драго јер и нама то ништа не мења у закључку. Све што важи за Велика кола, утолико пре би морало важити и за Мала, или, ако неко више воли за оба Медведа. Одисеј, дакле, почиње свој пут по мору од ушћа оне речице којом је и дошао до мора. Плови према западу и стиже на Крф који је био најближа тачка с друге стране Јонског мора и удаљен је око 270 km места његовог поласка. Ни ветрови нису баш наклоњени за пловидбу у овом смеру, што је и Хомер могао знати, ако је стварно био поморац. Могао је заиста бити поморац јер показује већ изузетно добро познавање звезда у оба своја *ена*, а један такав пример смо видели баш и

малопре. Тако да Хомер редовно позове неког бога у помоћ кад негде не буде повољних ветрова, што је учинио и овај пут јер је Калипсо послала Одисеју повољан ветар. Ово би могло значити да се пловидба одвија у доба године када је жељени ветар и најчешћи, што је у нашем случају крајем зиме па и почетком пролећа. Могли би ређи од 10. марта до 10. априла кад би се могло уловити и више дана заредом. Ово се слаже са добијеним резултатима рада у датирању *Тројанског рата*, који указују да се помрачење Сунца, које је Одисеј доживео на Итаци, десило 14.04.1280. старе ере. Ако узмемо у обзир пловидбу, боравак код Феачана и ноћи које је спавао на Итаци пре помрачења, излази да је кренуо на пут негде око 23. марта. Сплав је правио четири дана и пети дан је кренуо, што значи да је Хермес дошао код Калипсо 18. марта, што би сасвим и одговарало раније изнетој претпоставци да је ватра у тој пећини стварно била за грејање, а онај опис околине са цвећем и гроздовима се односио на пећину у време бујања вегетације како су некад људи већ замишљали станишта нимфи. Узгред наши академици су требали знати да ми сазвежђе Боота зовемо Волар, што је и једно од важнијих сазвежђа северног неба због своје звезде Арктура, најсјајније звезде целе северне хемисфере и четврте по реду укупно. Његово је име значења *чувар медведа* близу којих се и налази, а ту и Медевед, наравно, и мотри на ловца Ориона кога треба да се чува. Одисеј каже да је 17 дана пловио и осамнаестог дана видео негде у даљини земљу Феачана. Пловећи ка истоку, требало је да преплови коју стотину метра мање од 160 km до најужнијег рта апулијске области Леће, али би тако пловио и прво према северу око 80 km да би још око 134 наставио према истоку. Дакле, ако реши да плови уз обалу онда би препловио око 55 km више, а у оба случаја би га чекало још и неких 110 km отвореног мора до Крфа. Али Хомер ништа о томе не каже па ћемо усвојити да је запловио посред залива право ка рту Леука и даље према Крфу. Брзина коју је сплав на једра могао постићи јасно зависи од ветра али можемо узети да није могла бити више од 12-15 km дневно. Пловио је пуних 17 дана, да осамнаестог види обрисе планина на Крфу. Могао се видети 911 m високи Пантократор на истоку острва. Могао је бити педесетак километара од њега али и знатно више, у зависности колико је тада атмосфера омогућавала видик. Идеални услови би омогућили да врх Пантократора буде видљив са 108 km, што значи недалеко од италијанске обале. Али узећемо пола од тога да би били сигурни. То значи да је прешао приближно 220 km за 17 дана, што износи око 13 km дневно. Баш онако као што смо и очекивали! Рекло би се, ево још једна потврда да је Хомер могао бити морепловац. Али да се вратимо ми Одисеју који угледа, у даљини, обрисе феачке земље. Ветар који га је носио приказан је на карти 61 и 62, а песник је овако то описао:

(280) *и појавило се копно, тамо где му је било најближе, и изгледало му је као штит у магловитој води*.

Ту га угледа Посејдон и дигне силну олују, коју Хомер описује речима:

(291) *Рече и облаке збије Посидон, а рукама зграбив трозубац узбурка море, одасвуд вихоре крене и све дигне олује те облаком покрије мрким заједно земљу и море; с небеса спусти се и ноћ. Заједно падну Еуро и Ото и бесни Зефир и с њима Бореја рођен у етру, витлајућ' вале*.

Посејдон узбурка море, претвори дан у ноћ и употреби сва четири ветра, са све

четири стране света, да одагна Одисеја од земље Феачана. Оваква олуја и није могућа чак ни овом делу близу Отрантских врата, што јесте област позната по изнендној промени ветрова. Песник је употребом сва четири позната ветра ту хтео нагласити силину олује, која мора бити силна јер је шаље бог мора лично. Тако опис ове олује и делује и тако је бесмртни Хомер и приказује:

Велики талас амо и тамо бац'о му чамац. Као кад јесењи Борej узвитла по пољу драче, чврсто се једна другој прилепиле, тако су ветри (330) *по мору амо и тамо бацакали Одисејев сплав: час га је догнао Ото до Бореја нека га носи, а час Еуро Зефиру уступио нека га витла.*

Два дана и две ноћи је беснела ова олуја док богиња Атина није зауставила све ветрове осим Бореја:

(380) *Рече Посидон и своје лепогриве ошине коње, стиже у Егу, где славни се његови находе двори. Тада Дивова ћерка Атена замисли друго. Ветрове устави друге и затвори путеве њима, па им забрани дуват' и свима им рече почиват'; онда навали с брзим Борејом да раскине вале да би међу Феачане веслораде стиго Одисеј, Дивов потомак, пошто од Кера и смрти се спасе. Две ноћи и два дана Одисеја витлаху силни вали, и често је смрт облетала његову душу.* (390) *Ал' кад лепокоса Зора и трећи донесе данак, онда се ветар утиша, и на мору наста тишина. И тад некакву јунак изблиза примети земљу оштрим погледом својим, кад талас га подиже велик. Као што се радују деца кад живот се очува оцу који је болестан леж'о и болове трпео љуте. венуо дуго, јер га страховити мучаше демон али га на радост деци од невоље спасоше бози: тако се земља и шума Одисеју учине драге. А кад доплива ближе, за кликтај далеко од брега, тада ударце мора о брегове чује Одисеј, големи шумљаху вали страховито бијућ' о копно па се слана свуда по води хваташе пена: није ту лука било да примају лађе ни брана, него гребени сами и хридине и камењаци.*

Преводи које смо овде дали јесу незнатно измењени препеви Милоша Ђурића јер и такви одговарају сврси овог рада. Немају ништа спорно што би могло да битно утиче на закључке који би из њих могли проистећи. Први закључак је да Борej, односно Северац, доноси Одисеја на Схерију и то на место где су хриди, гребени и камењар. То управо значи да је олујни био Нот који Одисејев сплав односи северно од Крфа, а све остало је песничко претеривање. Одисеј даље успева да се пливајући одмакне од стена и налази ушће реке где испливава на обалу и од исцрпљености заспи:

Тако би несрећни преко судбине проп'о Одисеј, бију, пливо'о је уз њих и гледо'о на копно да угледа можда (440) *равну обалу негде и какав безбедан пристан. Али кад доплива веће до ушћа лепотеке реке, онде се учини место Одисеју највише згодно; глатко је било и равно, од ветра закон је био; речног познаде бога и срцем се помоли њему*;

Одисеј налази ушће реке, препознаје речног бога и помоли се њему. То место је било глатко и равно и заклон од ветра. Ово, наоко, нема смисла јер глатко и равно, какво може бити ушће реке, не може бити заклон од ветра. Могло би се пре рећи да је на ветрометини. Изгледа да смо, напокон, нашли и код Хомера нешто што не може одговарати стварности али то можемо сматрати песничком слободом. Ипак, нешто можемо и закључити, да је на северу Крфа морала бити и каква река или бар њен траг, на месту где се недалеко од ушћа реке налазила

стеновита обала, док је само ушће на равном. Такво место постоји на северној страни острва (карта 63) и налази се западно од Сидарија. Да изненашење буде веће, то ушће речице је стварно у заветрини од Бореја коју и пружа једно брдо. То је удаљено око 150 m ка северу и високо је 24 m. Није баш директан заклон како смо га замишљали али довољно да се Борej с мора знатно ублажи. Тако да смо овај пут неосновано оптужили Хомера, не верујући му да такво место игде може постојати. Али, као што видимо, стварно може. Ушће реке са карте 63 је дато на слици 67, у прилогу књиге.

Затим Хомер прича о Феачанима, који су ту дошли из неке земље Хиперије. Та земља је била близу Киклопа, који су их робили. Зато их њихов краљ Науситој одведе на Схерију где им подели земљу. Када је краљ Науситој умро наследио га је мудри Алкиној који је владао и у тренутку кад Одисеј стиже. Алкинојева кћерка Наусикаја је очигледно добила име по свом деди Науситоју. Ђурић даје своје тумачење и каже да су ови *Киклопи: горостасно, обесно, људождерско и пастирско племе на јужно-западној обали Тринакије или Сикелије. Најјачи је међу њима Полифем*. Рекли би ништа ново јер Киклопе на Сицилију смештају сви антички аутори па је Ђурић то од њих и преузео. Наравно, име Тринакија, Тринакрија или Сикелија је старо име острва Сицилије. Но, ако Киклопи, као што Хомер каже, нису имали бродове, онда су били везани за своје острво и са острва нису могли. Зато није јасно како су могли нападати Феачане, осим ако су ови живели на истом острву као и Киклопи. Међутим, Хомер каже да је ова Хиперија била пространа земља, а не острво. Ако је песник овде и поистоветио некакве високе насилне људе са Киклопима, онда ова његова прича да су били везани за своје острво јер нису знали да плове и спада у песничка претеривања. Или се стварно хипотетичка Хиперија могла налазити на Сардинији где смо ми пронашли Киклопе, па би појам *пространа земља* имао смисла, због величине овог острва. Ова прича би се можда могла повезати са Јолајевом колонизацином Сардиније јер легенда каже да се Јолај после вратио кући. Можда је он био тај који је довео Феачане на Схерију (Керкиру)?

Даље прелазимо на VI певање кад Атина подстиче Алкинојеву кћер Наусикају да оде на реку водећи своје дворкиње ради прања веша. Оне оперу веш и саме се окупају кад се од њихове граје и пробуди бродоломник Одисеј:

Кад већ стигоше оне до оне до прелепе реке, гдено им перила стална бејаху, кроз која је вода бистра и обилна текла и прљавост чистила сваку, код тијех вода оне испрегоше из кола мазге. Ту их погнаше нека на жалу вировите реке (90*) пасу медену траву, па из кола рукама оне хаљине све изнесу и до црне воде донесу, па их у такмењу хитро у јамама газити стану. А кад рухо исперу и свакоје очисте мрље,' онда у реду га простру крај морске обале онде, где је највише вода камичке сплакивала брегу. Тад се окупају саме и блиставим натару уљем, затим ужинат' стану на зеленој обали реке, чекаху док им рухо не осуши зрацима сунце.*

Перила су увек била место на реци, као што смо имали случај и са тројанским.

Перила Феачанки су на бистрој реци зелених обала, очигледно и близу њеног ушћа у море јер на морској обали суше опрано рухо. Вировита река је епитет за реку уобичајен код Хомера, дакле, не значи да је река стварно таква и била. Али вировита или не крај ње је спавао Одисеј, кога граја пробуди и он замоли

Наусикају да се сажали на њега и да му неку одећу, што она и учини. Затим га поведе у град, упућујући га и описујући свој тврди град:
(260) *докле будемо ишли кроз поља и усеве људске, дотле се дворкињама придружи мојим и прати мазге и кола моја, а ја ћу вас водити путем. А кад уђемо у град и високе видиш му куле, с обе му стране је лука, сва лепа и приступ је узак, бродови леже по путу на обадва узвита краја, свако има ти место где број му може да лежи. Онде је зборно место и лепи храм Посидонов, ту се камења много довукло и у земљу збило; на том се месту справе израђују лађама црним: једра и ужад, а уз то и ревносно глачају весла,* (270) *јер Феачани за лук и тулац не хају ништа, за једнакостране лађе, за катарке маре и весла, дичеђ' се лађама својим по сињој пучини броде.*
С обе стране, овај утврђени град, има луку, поред је Посејдонов храм и нешто као бродоградилиште. А затим га још и саветује како да измоли од њеног оца пратњу која ће га вратити кући и наставља опис:
Брзо послушај мене, о странче, да што брже од оца (290) *мојега добијеш пратњу и својем се дому да вратиш. Близу пута ћеш наћи Атенин светли тополик гдено избија извор, а около стере се поље; ту је мојега оца имање и башта у цвећу од града тако далеко да онамо можеш довикнут! Онде стани и седи и почекај тренут док и ми у град стигнемо све и очеву стигнемо двору.*
У пољу је, наравно, извор у Атинином светом гају са тополама је близу пута, а цветна башта је близу града и имање краља Алкиноја и толико близу граду да се може довикнути. Ту Наусикаја саветује Одисеја да сачека, што он и учини.
Песник даље описује Алкинојев двор и башту у VII певању кад Одисеј крене у град Алкиноју. Овде издвајамо опис Алкинојеве баште, у Ђурићевом преводу:
К'о што Феачани знају од свију осталих боље бродове брзе да гоне по пучини, тако им жене (110) *умеју ткати, јер више но другим Атена им даде знаке уметних дела и уз то проникљиву памет. Изван дворишта башта до врата простирана лежи, четири јутра имаде, око ње је ограда свугде. Ту су лисната многа израсла висока дебла, крушке, гранате и јабуке с обиљем плодова лепих, ту су и смокве слатке и зелене маслине уз то. Од свега се овога воћа не премиче ништа нит гине зими ни лети икад, но читаву годину траје. Зефир непрестано пирка, те стабло цвета за стаблом.* (120) *Крушка за крушком зре, за јабуком јабука руди, грозди за гроздима зру, за смоквом дозрева смоква. Ту је засађен вотњак многородни краља јунака, једно се находи грожђе у присоју на месту равну, ту се на сунцу суши, берачи тргају друго, неко грожђе се гази, а спреда незрело виси, истом осипа цвет, а неко се почиње плавет'. На крај вођњака тога у реду пуне су леје прорашћа разног за украс, што свагда расте и буја. Два су кладенца, један по целом се вођњаку лије. По други кладенац испод прага дворишта бије и тече према високој кући, где воду грађани грабе. Такви су боговскн дари у двору Алкиноја били.*
Два кладенаца су, а около расту крушке, јабуке, смокве, маслине, винова лоза. Један је кладенац био у вођњаку, а други у граду одакле су се његови житељи снабдевали водом. Све од биљног света што је Хомер набројао заиста расте на Крфу, док опис баште и града даје више да нагласи раскошни живот Феачана, што му и успева. Истакао је да су били и вешти бродоградитељи и највештији морепловци, а њихове жене најбоље ткаље које је лично Атина обучила. Тако

је бесмислено да тражимо вођњак и кладенце јер сам Крф обилује свакојаким вођем и данас, а некаквих извора је морало бити јер су и људи морали однекуд пити воду. Но, ако вођњак и кладенац и јесте бесмислено тражити, реку није. Она је морала постојати и како Хомер каже, била је на равном. То је могуће јер се ради у ушћу реке у море, али остаје спорно да је ту на равном терену заиста могао бити заклон од ветрова. Нама је то бар изгледало спорно, иако се на крају испоставило да није и да овакво место стварно постоји. Такође је, свети тополик који је био посвећен богињи Атини додатна потврда да је близу била нека река јер тополе крај воде и расту. Ово глатко и равно место које је било и заклон од ветра Хомер помиње када је Одисеј причао на двору краља Алкиноја како се код њих обрео:

(276) *Али да на брег хоћах да изађем, на копну савладали мене би вали треснувши ме о голему хрид и немило место; али ја узмичућ' пливах док не стигох најзад у реку, гдено се мени место учинило највише згодно, глатко је било и равно од ветра заклон је био*.

Одисеј каже да га таласи хтедоше бацити на голему хрид коју је он пливајући избегао и испливао на реку, глатко и равно место, заклоњено од ветра. Ако је Схерија и заиста Керкира, као што каже Тукидид и као што то верују данашњи Крфљани, што смо, пратећи Хомера, показали да јесте, онда је та речица, где је Одисеј испливао, најпре била у области Сидарија на северу острва, где постоји чак две мање реке, а не област око Касиопија као што тумачи већина. Места би одговарала опису са две луке, у Касиопију су чак и веће. Једино што тамо нема реке, постоје само једна вододерина, која је у прошлим временима можда била река, али нема обале коју би могли назвати глатком и равном. Ипак, Касиопи и *улази у игру* јер постоје и писани подаци да је тамо постојао град још у античко време, док за Сидари нема ничег сличног. Место Касиопи, у подножју планине Пантократор, је живописно приморско село са популацијом од око 1.000 људи. Насеље се налази 36 km североисточно од града Крфа, а у близини је албанске обале, преко пута албанског града Саранде. На историју острва Крфа у великој мери је утицала његова близина копну. Село Касиопи је добило име по храму Зевса Касија, који је некад био најважније светилиште целог острва. Постоје и две теорије о пореклу древног Касиопија. Прва каже да је Пир, епирски краљ, преселио становнике из града Касиопија у Епиру како би и своје војне походе у Италији учинио ефикаснијим, док друга сугерише да су овај град и основале избеглице из Касиопија у Епиру, а након што су овај град уништили Римљани. Али многи људи верују да Касиопи напредује од Хомерова времена. Ниједну теорију не можемо потврдити али ни оповргнути, па тако може бити у питању и нешто сасвим другачије. Током много векова, Касиопи напредује и због свог стратешког положаја на поморском путу а и због храма Зевса Касија, који је у то време био најистакнутија верска знаменитост острва. Такође је и популарна дестинација за богате Римљане, попут Цицерона, Птоломеја, па и цара Нерона. За Сидари нема никаквих података да је уопште на том месту и постојао град у антици, нити у ближој околини. Ипак, Хомер је био прилично прецизан када и описује град са две луке који је у близини неке реке, а овакво место и постоји у самом Сидарију. Наиме, између градске плаже или луке у Сидарију и познатог Канала љубави, око 1 km западније, налази се мање трокрако полуострво које

је налик Халкидикију само је мање. Улази до 122 m у море, а његова три крака затварају два залива који јесу природне луке. Ако Хомер не измишља, а досад смо се већ уверили да увек описује реалну географију, онда бисмо остатке овог града требали потражити најпре на оном полуострву у средини али не можемо искључујући ни остала два. Ушће речице на којој Наусикаја пере веш је неких 165 m од места на ком су могле бити јужне зидине града, док је на њеној левој обали могао бити свети гај са тополама посвећен Атини. У продужетку гаја, а на путу за град, могао би бити Алкинојев воћњак у којем је Одисеј чекао да га позову пред краља. Значи да је Одисеј испливао на леву обалу реке, тачније од ушћа оне исте реке где је дошла и Наусикаја. Тако наш Хомер поново описује једну реалну географску слику! Писац ових редова је тако, у три наврата, имао прилике провести на Крфу скоро 50 дана од који је пола времена боравио ту на северу, близу Сидарија. Тако да је овај део темељно истражио и добро познаје. Зато и можемо обратити пажњу и на једну занимљивост. Наиме, овде на непун километар према југозападу од места на ком мислимо да је био Алкинојев град налази се једна таверна назива *Воћњак грчке фамилије*. Да ли се име ту налази из неког другог разлога или неко тек алудира на воћњак краља Аликинoја, што писац ових редова није успео сазнати, али, случајно или не, његов воћњак није био далеко! Но, важно је да ми знамо где је Одисеј јер је следећа станица и она коначна, а то је његова родна Итака на којој га жељно очекују верна Пенелопа и син Телемах. Тамо ће га и послати краљ Алкиној, лађом која иде нестварном брзином, дарујући га многим поклонима. Колика је брзина тих бродова, Хомер нам говори следећим стиховима:

(320) *док не дођеш својој домаји и дому и куда те воља, било то много и даље још него је сама Еубеја, најдаља од свих земаља, то казују наши бродари, који је видеше кад Радаманта, Дивова сина, вођаху Титију, Гејину сину, да онде га види. Они онамо дођу и све још истога дана сврше без икакве муке и кући доплове натраг. Ускоро видећеш и сам колико су најбоље лађе моје и моји бродари да веслом узљуљају море.“ Радосно чује те речи Одисеј, патник божански,*

Кратак извод из приче Феачана, који причају Одисеју о својим бродовима, али таквих бродова нема ни данас. Бродови никад не залутају у магли и они читају мисли путника, који само треба да замисли где жели да иде и они га ту одвезу. Плове огромном брзином. Овде је пример да су у истом дану стигли до Еубеје и вратили се. Како сад можемо потврдити да је Хомерова Схерија острво Крф, онда до Еубеје има око 760 km, ако рачунамо од Сидарија до најужније тачке Еубеје, рта Герест. Што значи да лађе ових чудесних морнара Феачана пређу најмање 1.520 km за 24 сата, па је тако њихова брзина најмање 63-64 km/h. То је сасвим солидна брзина и за данашње услове, а барем 10-12 пута претерана за ондашње једрењаке. Ако игде, у целој *Одисеји,* има и песничког претеривања, онда је то сигурно овде. Брзина је наравно претерана, али ту постоји још једна рачуница. Наиме, паметне феачанске лађе превозе Одисеја до Итаке, пловећи од Сидарија на Крфу до Ватија на Итаци, где су га искрцали. Ту имају 205 km пловидбе. То пређу за једну ноћ, чак не ни целу јер Одисеја истоваре на обалу док још спава. То се, као што знамо, дешавало око три недеље после пролећне равнодневице па су могли кренути увече и стићи два сата пре свитања. Тако би овај пут прешли за десетак сати, што значи да је лађа пловила око 20 km/h. Ту

би могли закључити да Хомер можда и није знао рачунати, али обавезно тако и не мора бити јер не знамо тачно, ни када је Одисеј кренуо, нити када је стигао. Знамо само да је спавао, па је вероватно морала бити ноћ. Ипак, Хомеров опис феачких лађа га чини претечом роботике и вештачке интелигенције, а тиме нас ето и на крају *Одисејевих лутања*. Крај је, наравно, на Итаци, али смо одатле и почели јер је Одисеј са Итаке и кренуо у *Тројански рат*.

Итака – Одисејево острво

Како нас Хомер обавештава, Одисеј је био са Итаке. Да ли је Одисејева Итака, данашње острво које носи ово име? Као што смо се могли и уверити, антички аутори сматрају да јесте и то без изузетака. Те хипотезе, у којима се позиција Итаке оспорава појавиле су се тек у новије доба. Никоме у антици није било ни на крај памети да оспорава положај Итаке. Међутим, током прошлог века прво су се појавиле хипотезе да је Одисејева Итака, у ствари, Лефкада, док су неки сматрали да је у питању Кефалонија или један њен део. Баш на овим основама настала је књига Роберта Битлстона (Robert Bittlestone; 1952-2015), (2005), под називом: *Одисеј невезани: потрага за Хомеровом Итаком (Odysseus Unbound: the Search for Homer's Ithaca*). Књигу смо већ помињали, где аутор и елаборира своју тезу да је Одисејева Итака полуострво Палики на западу Кефалоније. То је полуострво, према Битлстоновој хипотези, у прошлости било сасма одвојено од Кефалоније, за шта, наравно, никакви геолошки подаци не указују нити би овако нешто било уопште замисливо за период од 3.000 година. И са геолошке тачке гледишта, овај временски период је практично занемарив, а таквом чини и Битлстонову хипотезу. О Битлстоновој хипотези смо говорили у претходном делу, па овде то само понављамо. Пошто сумња постоји, мада баш и не делује као оправдана, мораћемо и то да проверимо. Наравно, проверићемо шта се све може закључити из *Хомерових стихова*. Тачан положај Итаке важан нам је из других разлога. Наиме, у датирању *Тројанског рата* користили смо податке и на основу помрачења Сунца на Итаци. За помрачење јесте од фундаменталног значаја тачан положај места из којег је видљиво, па зато и морамо знати тачан положај Итаке. У поменутом делу смо пошли од претпоставке да је Одисејева Итака данашња Итака и нисмо се бавили другим детаљима. Разлог је био тај што су све алтернативне локације биле добро познате писцу ових редова, па њихово узимање у обзир не би битно утицало на закључке. Но, како се никад не зна, остаје да и то проверимо, можда нађемо и нешто друго. Одисеј је са те Итаке и кренуо у *Тројански рат* и на њу се, наравно, вратио. Хомер не описује путовање Одисеја и његове флоте од Итаке до Аулиде, из које Ахајци крећу у ратни поход, нити од Аулиде до Троје. Описује само Одисејев повратак из тог рата, који нас овде првенствено и занима. Одисеј се на крају враћа на то место одакле је и кренуо, на своју родну Итаку. Шта Хомер каже за Итаку, у својим *еповима* следи у наставку текста. Цитати из *Одисеје* дати су у прозном преводу аутора овог рада. Иако су препеви наших академика Ђурића и Маретића више него коректни, они су у хексаметру па је могуће да се због уклапања у метрику нешто пропусти. Зато су прозни преводи и поузданији за свако истраживање.

Најпре Одисејев син Телемах креће на пут, Нестору у Пил, а у потрази за оцем. Атина му помаже на том путу дајући му повољан ветар Зефир. Хомер о томе и обавештава стихом II – 420. Како знамо где се Несторов Пил налазио, знамо да је овај ветар неодговарајући. Наиме, од Итаке до југа Пелопонеса би Телемаху одговарао Борej, док би га Зефир носио на обалу. Ово је једна једина грешка, што се тиче ветрова, у целом *епу*, тако да морамо усвојити објашњење да је ту дошло до измене у некој од накнадних обрада *епа*. Очигледно је да певач који је ово изменио није знао ни где је Пил, ни где је Итака, али је потврдио и да су измене *епова* постојале. Можда чак и то да су били расути, а потом и поново сакупљани. Хомер прва четири певања *Одисеје* и посвећује Телемаховом путу, зато овај део често и зову *Телемахија*.

Кад Телемах посећује Менелаја у Спарти, овај га и богато дарива. Сем других поклона даје му и коња, којег Телемах и одбија јер Итака није погодна за коње.

(IV; 600) *Који год поклон да ми даш, нека буде вредан залог. Нећу да водим коња на Итаку, оставићу ти га овде, у знак почасти, јер владаш широком равницом у којој је много лотоса, галингала и пшенице, па и спелте и белог ширококласног јечма.*

(IV; 605) *На Итаки нема ни широких поља ни ливада. То је земља за испашу коза, па ипак од коњевите дражa, јер ниједно од острва није добро за коње нити има добрих ливада. Таква су сва острва која се спуштају до мора, кршна Итака чак више од других. Тако рече он, а храбри Менелај се осмехну.*

Хомер кроз говор Телемаха даје и опште карактеристике свих острва на којима нема свега онога што се помиње у Лаконији. Нема услова за ратарске културе, нити широких поља којима би коњи могли трчати, па утолико пре то важи и за Итаку. Песник острвима редовно даје два епитета: кршно или шумовито. Али са становишта описа то не мора ништа значити јер песник узима епитет који се уклапа у метрику. Ипак, опис који је дао кроз одговор Телемаха, врло одговара данашњој Итаци. Ово ни изблиза није једино што се уклапа, зато идемо даље.

(IV; 665) *Младић излази сам, против воље толиких, бира најбоље из целог краљевства и порину брод. Почеће да буде још веће зло. Нека Зевс уместо тога уништи његов живот за њега пре него што достигне меру младости. Али дођи, дај ми брзу лађу и двадесет другова,*

(IV; 670) *тако да могу да га посматрам и чекам у заседи док долази у мореузу између Итаке и кршног Сама, нека га прође воља да плови за оцем! Тако рече он, а они се сви сложише храбрећи га, затим одмах устану и уђу у Одисејеву кућу.*

Просци планирају заседу Телемаху, у мореузу између Сама и Итаке, а то значи да постоји и неко, мање, острво између њих са скривеном луком? И заиста га Хомер помиње у стиховима:

(IV; 840) *кћерка Икаријева, њено мило срце се загрејало кад јој је јасан сан пролетео у ноћној тами. Просци су се укрцали и запловили воденим путевима, размишљајући у свом срцу о чистом клању за Телемаха. Постоји извесно стеновито острво усред мора,*

(IV; 845) *између Итаке и неравног Сама, није велико, Астерис, са лукама за бродове на њему на свакој страни. Ахејци су га тамо сачекали у заседи.*

Острво Астерис, које зовемо Астерида, заиста постоји између Итаке и острва

Сама, које познајемо под именом Кефалонија. Астерида је стварно мало острво са две луке, можда и три ако је та трећа довољно дубока. Баш тако како Хомер описује. Истовремено је и потврда да је Итака стварно и Хомерова Итака. И на ту тему је било разних теорија, од Лефкаде до Кефалоније, да не помињемо и разне екстравагантне. Ђурић, у објашњењима уз свој препев *Одисеје*, каже и да је ово острво измишљено, али греши. Није знао да стварно постоји, а није се и потрудио да провери јер острво није баш толико мало да не би било на мапама. Но, ако није знао Ђурић, знао је Страбон, кога Ђурић очито није читао. Ево и шта он каже, мада смо тај део и раније цитирали:

(1.3.18) *Астерија, коју је Хомер назвао Астерис, више није оно што је била. „Постоји каменито острво усред мора, између Сама и Итаке, не велико, по имену Астерис. Има згодна пристаништа, у која се долази са обе стране." Тамо сада нема доброг сидришта, нити на Итаци има пећине, ни оног уточишта нимфи које нам је описао Хомер.*

Нама је најважније да Страбон и Итаку описује поред Саме, данас Кефалоније. Осврће се и на Астериду, које Хомер описује као острво између Саме и Итаке, које је имало два пристаништа. Ово острво се тако зове и данас, а пристаништа се нису користила у Страбоново време, као што сам каже. Астерида потпуно и одговара Хомеровом опису и заиста има два погодна места за пристаниште али сасвим мала, какво је уосталом и острво. Ово острво је дуго око 175, а широко 50 метара (слика 68). Ненасељено је, али на њему је капела посвећена Светом Николи. Сем тог имена Астерис, као код Хомера, зову га и Даскалио. Страбон није у праву када тврди да нема пећине нимфи, коју Хомер описује на Итаци. Напротив, пећина постоји и то баш онаква како је Хомер описује, са два улаза као што каже. И не само то, налази се тачно тамо где Хомер каже, а постоји и археолошка потврда да је била светилиште посвећено нимфама. Страбон очито никад није посетио Итаку, али зато Хомер вероватно јесте!

Страбон помиње Астерију и у 10. књизи своје *Географије*, где каже:

(10.2.16) *Између Итаке и Кефаленије налази се мало острво Астерија (песник га назива Астерис), за које Скепсијанац каже да више не стоји онако како га песник описује, „већ се на њему налазе луке безбедне за сидриште са улазима на обе стране". Аполодор, међутим, каже да је то остало до данас, а помиње на њему град Алалкомене, који се налази на самој превлаци.*

Астерију или Астерис смо већ разјаснили, а Скепсијанац је Страбонов старији колега Деметрије из Скепсиде у малоазијском делу Тројаде. Занимљиво је да и Страбон, позивајући се на Аполодора, каже да је острво било насељено и да се град на њему звао Алалкомене. Међутим, остаје нејасно на какву то превлаку мисли јер је острво сувише мало и нема никакву превлаку. И то смо раније већ разјаснили, па ћемо се подсетити. О каквој се превлаци ради, а и на ком острву разјашњава Местрије Плутарх из Херонеје, у опусу *Моралија* и делу *Хеленска питања*. Ту каже да је Одисеј на крају завршио негде у Италији, али и помиње три острва његовог краљевства која налазимо још код Хомера:

(14) *Ко су били Колијади међу Итачанима? А шта је био φάγιλος ? Решење: После покоља просаца, неки блиски сродници покојника кренули су против Одисеја. Неоптолем, кога су обе стране узеле за арбитра, одредио је да Одисеј треба да се журно уклони из Кефаленије, Закинта и Итаке, због крви коју*

је тамо пролио, али да пријатељи и рођаци удварача плаћају годишњу накнаду Одисеју за зло учињено његовој породици. Одисеј је стога прешао у Италију, а све оставио сину, укључујући и одштету коју су Итачани требали да плате.
(43) *Зашто се град Итачана зове Алалкомена? Решење: Већина тврди да је то било зато што је Антиклеју у време њеног девичанства силом приграбио Сизиф и однео је Одисеју. Али Истер Александријски нас је упознао у својим мемоарима, да је Антиклеја била удата за Лаерта и да је доведена у место око Алалкомена у Беотији, одакле ју је Одисеј избавио, па је зато Одисеј назвао град Итаку истим именом, да би чувао успомену на место у коме је рођен.*
Овај Плутархов извештај, према коме је Одисеј завршио у Италији, потврђују бројне легенде које говоре о Одисеју, баш у Италији. Ова чињеница је позната и Страбону, који је о томе говорио. И Одисејев боравак у Италији се не односи на његова лутања, односно не само на њих, већ је он тамо боравио и после свог повратка на Итаку. Тако бар каже Плутарх. Осим тога, Плутарх нам разрешава и дилему око града Алалкомене, који је Страбон поменуо на острву Астерија, позивајући се на Аполодора. Знамо да Страбон уме да буде конфузан, па је то и овог пута случај. Као што смо раније већ констатовали, острво Астерија нема никаве превлаке али Итака има. Алалкомена је дакле био град на Итаци, како и сазнајемо од Плутарха, а да је био на превлаци сазнајемо од Страбона, односно Аполодора на кога се позива.
Следећи опис Итаке садржи и спорне стихове, који су збунили истраживаче:
(IX; 20) *за лукавства моја, слава ми до неба стиже. Живим у чистој Итаки. На њој је планина, Нерит, упадљиво треперавог лишћа. Около многа острва леже веома близу једно другом, Дулихиј, Сама и шумовити Закинт.*
(IX; 25) *Лежи ниско на мору, најдаље према тами, са осталима ка сунцу и зори, кршна, али добра колевка младих. Заиста, не могу видети да је ишта друго од своје земље слађе.*
Пошто је у питању прилично важно место, ево и препева Милоша Ђурића:
(IX; 20) *по свом лукавству познат, а слава ми до неба стиже. С Итаке суначне ја сам, на острву томе се диже брдо шумовито Нерит, а види се већ из даљи-не; острва леже многа око ње, сва су наблизу: Ту је Сама, Дулихиј и јоште шу-мовити Закинт. Итака сама је ниска и најдаље у мору лежи' на запад, остала острва истоку леже и сунцу; кршна је она, додуше, ал' колевка храбрих мома-ка: ништа ја слађе не могу од своје видети земље*!
Одисеј открива свој идентитет и даје позицију и опис Итаке. Многа острва око ње и сва су наблизу Сама, Дулихиј и шумовити Закинт. Исто стоји у *Одисеји* и раније. Сама је Кефалонија, Закинт је јасно данашњи Закинт(ос), а Дулихиј би онда требала бити Лефкада, ако се уздамо у то да је Хомер навео само четири највећа острва од свих која су могла бити насељена. О Дулихију смо писали и раније, уз тему Итаке код античких писаца. Могао је бити Лефкада, Меганиси или Каламос. Итака је са епитетом чиста, који Ђурић превео као сунчана, што је вероватно због метрике. На њој се диже планина Нерит и види се из далека. Ово брдо се тако зове и данас и високо је 806 метара, па тако стоји и Хомерова опаска, да је видљиво из даљине. Међутим, планина је пре гола и кршна, него шумовита, па тако овај епитет *треперавог лишћа*, што га је Ђурић превео као *шумовити*, пре указује на ветровитост, што би сасвим одговарало том Нериту.

Последњи стихови су ти који су спорни јер су у противрчности са свим другим описима Итаке. Пише да Итака лежи надаље у мору, лежи према тами. Ђурић је то превео према западу, што је истовремено и тачно и погрешно. Тачно је да то према тами значи према западу, али у Хомеровом језику није било назива за стране света. Тако је према тами био вернији превод, а његово значење јесте ка западу. Остала острва су била *према сунцу*, што је Ђурић превео као исток И за исток важи исто што и за запад. Није постојао тај назив. Даље каже да је Итака кршна, што би одговарало стварности, али мора се знати да Хомер не користи увек епитете који и одговарају стварности, већ како му који треба за метрику. Иста појава постоји у нашој епској поезији. Очигледно је да су стихови додати од неког постхомеровског песника и то неког ко није видео Итаку, нити је знао географију. Поред тога, он није био ни превише интелигентан, па је те стихове углавио на место где је лако утврдити да су допевани. Није схватио да је опис Итаке као ниског острва у супротности са чињеницом да се планина Нерит из далека види? Узгред, и не постоји острво за које би могли рећи да је ниско, на целом Јонском мору, па тако ни Итака. Такође, ако је кршна, како је тад Нерит шумовит, или треперавога лишћа? Мада, у суштини, ниједно од већих Јонских острва није баш сасвим за епитет кршно, али још мање је за епитет шумовито. Ови стихови су сигурно морали бити додати али су изазвали доста забуне, па су тако неки износили да је Палики, западно полуострво Кефалоније, некада и било засебно острво које се звало Итака. Међутим, за ово не постоје геолошке потврде, а чак и да је било, онда се не би слагало то брдо Нерит јер је навиши врх тог полуострва свега око 435 метара. Било како било, овакве тезе можемо окачити мачку о реп! Наравно, и целу Битлстонову књигу. Чудно да ником не падне на памет да и овај део може бити допеван, мада сви врло добро знају да у *Хомеровим еповима* има и додатих стихова. Али да наставимо где смо стали.

(XIII; 195) *прави путеви, луке увек погодне за привез, стрме стене и бујно дрвеће. Израњајући, стајао је и гледао своју отаџбину.*

Још описа Итаке, како види Хомер: *прави путеви, луке увек погодне за привез, стрме стене и бујно дрвеће.* Опис као да садржи и украсне елементе? Ретка је појава да постоје истовремено стрме стене и бујно дрвеће. Истина, Итака има заиста обоје али бујног дрвећа нема баш много, бар не данас.

(XIII; 230) *али сачувај ове ствари и спаси мене. Јер ја се молим теби као богу и падам на твоја драга колена. Реци ми ово искрено, па ћу добро знати. Која је ово земља, какво царство, какви се људи овде рађају? Да ли је то можда неко чисто острво или неки рт,*

(XIII; 235) *који лежи нагнуто од плодног копна до мора? Светлоока богиња Атина му је узвратила: „Странче, ти си будала, или си дошао из далека, ако питаш за ову земљу. Истина, уопште није безимена, али многи то знају,*

(XIII; 240) *знају они који живе према зори и сунцу и они назад ка мутној тами. Да, каменита је и није погодна за коње, али није превише сиромашан, иако није широка, јер на њој је неограничено хране, а такође има и вина.*

(XIII; 245) *Увек има кише и бујне росе. Добра је за испашу коза и говеда. Ту је шума свих врста, и појилишта у њему која никад не пресахњују. Због тога, странче, име Итаке допире чак до Троје, иако кажу да је то далеко од ахајске земље.*

Затим исти стихови у препеву Милоша Ђурића:
Знаду је људи од зоре, од сунчева истока знаду, као и они што живе позади на западу мрачном, ломна је земља ова и није згодна за коње, али мршава није, равница ако и нема. Много сеје се жита, а острво роди и вином, а и кише увек имаде и обилно росе. Пашњаци ту су за козе и говеда, овде ти има шуме сваковрсне, ту не пресишу појила никад. Стога се Итака, странче, до саме прочула Троје, која, кажу, далеко од земље ахејске лежи."
Видимо да овде Итака није најзападнија јер Хомер помиње да има и источно и западно од ње људи, па је то и потврда да су стихови, који су изазвали забуну, били допевани. Следећи, међутим, не би требали бити допевани јер тек у њима Хомер прецизно описује луку и пећину са два улаза, каква на Итаци и постоји.
(XIII; 95) *затим морепловка пристаде на острво. У царству Итаке је извесна лука Форкина, старине морског. У њему су две стрмене хриди, које се спуштају према луци, коју штите од великих таласа и олујних ветрова споља.*
(XIII; 100) *Унутар добро смештени бродови не требају веза када већ стигну до тачке сидришта. Затим је чело луке дуголисна маслина, а близу ње пријатна мрачна пећина, света нимфама које се зову Најаде.*
(XIII;105)*У њој су зделе за мешање и амфоре од камена, а ту пчеле складиште мед. У њој су веома дугачки камени разбоји, где су нимфе ткале морско-пурпурне мреже, чудо за гледање, а воде, увек текуће. Има двоја врата,*
(XIII; 110) *једна која воде доле, за људе, према Борију, али друга, према Ноту, су света и људи никада туда не улазе, јер је то пут бесмртника. Веслали су тамо, знајући то од раније. Онда они истрчаше на копно, до половине дужине лађе,*
(XIII; 115) *брзо, јер су је такве веслачке руке покретале. Изашли су на обалу са добро постављене лађе и прво из шупље лађе подигоше уснулог Одисеја заједно са постељином и светлим ћебетом, а затим га положише на песак.*
(XIII; 120) *Затим су подигли поклоне славних Феачана које су послали с њим на пут кући, због Атине великог срца, стављајући их све заједно поред дна маслине, покрај пута, да не би случајно неки путник могао доћи пре него што се Одисеј пробуди и однети штогод.*
Опис се наставља кад се богиња Атина појави код Одисеја који се буди овде на жалу. Атина му се обраћа речима:
(XIII; 340) *Знала сам да ћеш се вратити након што изгубиш све своје другове. Али нисам хтела да се борим са Посејдоном, братом мог оца, који је у своје срце ставио озлојеђеност за тебе, љут што си ослепео његовог љубљеног сина. Али дођи, показаћу ти седиште Итаке, па ћеш ми веровати.*
(XIII; 345) *Ово је лука Форкина, морског старине, а ово дуголисна маслина на челу луке а близу ње пријатна мрачна пећина, света нимфама које се зову Најаде. Ово је широка пећина са засвођеним кровом где сте понудили*
(XIII; 350) *много савршених хекатомби нимфама, а ово је Нерит, планина обучена у шуму. Рекавши тако, богиња је распршила маглу и појавила се земља. Тада се обрадовао многострадални божански Одисеј, радујући се земљи својој, и целива земљу која даје жито.*
(XIII; 355) *Подигавши руке, одмах се помоли нимфама: „Најадне нимфе, Зевсове ћерке, нисам мислио да ћу вас видети поново. Поздрављам вас сада*

благим мо-литвама. Ми ћемо вам даривати поклоне, као и пре, ако Зевсова кћерка, која даје плен, милостиво дозволи
(XIII; 360) *да наставим да живим и негујем свог драгог сина. Светлоока богиња Атина му је узвратила: Охрабри се, не дозволи да се ове ствари тичу твог ума, уместо тога, хајде да одмах ставимо твоје поклоне у угао чудесне пећине, тако да они буду сигурни за тебе,*
(XIII; 365) *онда препустимо себи да размислимо о томе како се ствари до сада најбоље могу догодити. Рекавши тако, богиња је ушла у сеновиту пећину, тражећи кроз пећину скровишта. Затим је Одисеј приближио све, злато и неуништиву бронзу и добро начињену одећу коју су му дали Феачани,*
(XIII; 370) *добро сместивши. Затим кћерка Зевса носиоца Егиде Атина Палада поставила камен као врата. Њих двоје су сели поред подножја свете маслине и планирали уништење за охоле просце.*
Хомер прецизно описује део Итаке око градића Вати, који се и налази у једном мањем заливу, другог, већег залива. Тај већи залив данас се зове Молоу, а сам садржи неколико мањих. Кад лађа уплови у неки од тих мањих, заиста јој ту не треба вез јер је добро заштићена од беса морских таласа, док и околни гребени пружају заштиту од ветрова. Форкина би тако одговарала опису Ватија који је дубоко у заливу, али нису у Форкини Феачани оставили Одисеја већ, у мањем заливу поред, на пешчаном жалу. Ову плажу зову Дексија у данашње време. У Одисејево време овде очигледно није нико живео, па су га зато Феачани ту и искрцали. Знамо тачно и где, близу улаза у пећину у којој је сакрио Алкинојеве дарове. Ова пећина је добро описана, као пећина са два улаза у којој је било то светилиште нимфи Најада. Ево како то преводи Милош Ђурић: *Ово овде је лука Форкина, морског старине, горе на крају луке дуголиста маслина стрши, пећина с пријатним мраком у њеној лежи близини, свештено место нимфа, најаде штоно се зову*. Ту је била јама у којој су нимфама жртвоване хекатомбе (стоволовке) и *шумовити брег Нерит*, раније помињана планина Нерит. Овде је Одисеј, уз помоћ Атине, склонио поклоне у пећину. Поклони су на плажи, што значи да улазе на онај улаз који је ближе плажи јер ова пећина нимфи има два улаза, како нам је Хомер описао. Затим седну испод стабла свете маслине које се налазило негде близу улаза. Један од улаза у пећину се онда морао налазити ближе плажи на коју се Одисеј искрцао. То је морао бити тај окренут ка северу кроз који су улазили људи, јер Хомер описује ову пећину са два улаза, у којој је било светилиште нимфи. Тако опис ове пећине дефинитивно опредељује да је Хомерова Итака данашње острво Итака. Зато већ отпадају и неке теорије да је Хомерова Итака била данашња Лефкада или хипотетичко западно полуострво Кефалоније, које је од ње било одвојено. Оваква пећина, са два улаза, заиста на Итаци постоји, зову је Мармароспилиа. Поистовећује се са пећином нимфи, што потврђују и археолошка истраживања. Она показују да је у античко доба ова пећина заиста и била богомоља нимфи. Даље, облик и локација, али и намена пећине потпуно одговарају опису из *Одисеје*, па је овде Хомер описао стварно место, иако многи мисле да то и није баш честа појава у *Одисеји*. Хомеров опис је ипак довољно тачан и стваран, тако да не може бити забуне. Нема другог места, на целом Медитерану, са којим би га било могуће заменити, тако да можемо бити сигурни да је данашња Итака, Хомерова Итака.

Видети карте 64-67 и слике 78-73, у прилогу ове књиге, са приказима Итаке, а подсећамо да је део слика дат и у претходној књизи.
Наравно, на Итаци постоји још брдо Нерит или Неритон, које Хомер помиње, па је и то потврда, иако је ово име могло бити дато брду и на основу *Одисеје*. Тако на основу Нерита нисмо могли бити сасвим сигурни. Да би потврдили и Хомерове речи, могли бисмо констатовати да је један улаз у пећину нимфи на надморској висини око 190 метара изнад залива Декса, оног на чијој обали су Феачани оставили Одисеја. Тада је јунак, уз помоћ Атине, сакрио у тој пећини дарове феачког краља Алкинoја. Пећина нимфи има два улаза: доњи налазимо у самом подножју брда, близу плаже и он више није приступачан за посетиоце. Данас је затворен. Занимљиво да је баш тај улаз, код Хомера, затворила Атина након што су дарове од Алкинoја сакрили у ову пећину, па то што је затворен носи извесну симболику још од *Одисеје*. Горњи улаз у пећину је приступачан. Вероватно је то онај улаз који је Хомер и намењио боговима, док је онај ближе плажи био намењен људима. Тај ближе плажи је и северне оријентације, док је онај виши јужне, као што Хомер и каже. Један ка Борају а други ка Ноту. Кроз тај горњи улаз се нешто теже улазило, па га је песник вероватно зато намењио боговима, или за нимфе којима је пећина и била намењена. Зашто је тај доњи улаз сад затворен, нико не каже, вероватно из разлога безбедности посетилаца, али је приступ горњем улазу зато добро уређен. Данас асфалтни пут води све до савременог улаза где се преко мердевина и спуста од десетак метара стиже до те пећине нимфи, испуњене сталактитима. Археолошка истраживања су се приближила другом нивоу пећине, који је индиректно помињао и Хомер, али су сада, привремено, обустављена. Да ли ће и када бити настављена, не зна се. Надајмо се да хоће! Налази археолога из те пећине нимфи, изложени су и могу се видети у Археолошком музеју Итаке у градићу Ватију, који је недалеко од пећине. Пронађене су баш онакве посуде какве је описао Хомер. Ако је ишта битно у вези ове пећине је то да ју је Хомер веома прецизно описао, што нас учвршћује у закључку да ју је морао лично посетити, а како је пећина била на Итаци онда је ту морао бити и Хомер. Археологија је потврдила да је заиста у пећини било светилиште нимфи, што је нама довољно. Што се тиче воде и оне маслине, то је могао бити песнички украс, али није искључено да је и стварно. Маслина није никаква реткост на Итаци, док се нимфе обично приказују као у окружењу зеленила али и мноштва извора. Није искључено да су светилишта нимфама и бирана на местима где је било извора, па тако има могућности да је Хомерова прича и по овом питању била стварна. Требала би бити стварна још за Коракову стену и Аретусин студенац, који су на југоисточном делу острва око 6 km од пећине нимфи. Богиња Атина ту упућује Одисеја његовом верном пријатељу, свињару Еумеју речима:
XIII; 404 *Најпре треба да дођеш свињару, који је чувар твојих свиња, тако љубазно мисли о теби, и воли твог сина и скромну Пенелопу. Наћи ћете га како седи поред својих свиња које се хране код Коракове стене и код извора Аретусе, једући много укусног жира и пијући црну воду,*
Свиње јесу на испаши близу Коракове стене и Аретусиног студенца, где и једу обилан жир. Значи да је ту било храстове шуме и то у изобиљу. Ако је судити по данашњем пејзажу Итаке, онда је тешко поверовати да је на њој икад било

храстових шума, мада је храстова сигурно било. Човек би тако помислио да је *Одисеја* настала у неком региону Егеја где их је било, можда негде у Тракији? У том случају би Хомер причу из неког другог краја само пренео на Итаку, јер тешко да је на Итаци икад било довољно жира да нахрани толике свиње? Мада знамо да је клима у време које Хомер описује била влажнија, а то отвара и неке могућности да је могло бити значајније више храстових стабала овде на Итаци. Која места би могли препознати као Коракову хрид или Аретусин студенац, то знају Итачани. Ова су места данас туристичка атракција, на југоистоку острва, а близу извора острвљани показују још и Еумејеву пећину. Досад смо се већ и уверили да је данашња Итака Одисејво родно острво, а тек смо *на по сватова*, односно на пола *Одисеје*. Више од тога нам не треба, али да ипак видимо што Хомер још каже о Итаци.

У XIV певању *Одисеје*, Одисеј прича Еумеју, који га није препознао, ону своју измишљену причу у којој можда има и корисних географских података јер би требала бити што уверљивија да би је саговорник прихватио као истину. Тако Одисеј, стара лажовчина, у стиховима 310-350, каже да су га страшни ветрови носили девет дана и десетог избацили на обалу Теспротије. Број девет припада скупу магичних бројева, које Хомер обилато користи, па нам ништа не говори о стварном времену путовања. Но, Одисејева прича је свакако измишљена али мора звучати што убедљивије јер Еумеј мора у ову причу и поверовати. Није и немогуће да би ветар могао донети Одисеја негде између Парге и Превезе, али никако северније јер би тако био избачен на Крф, Пакси или Антипакси. Затим прича да је од Теспрођана и њиховог краља Фидона чуо и причу да се Одисеј од њега упутио у Додону по савете пророчишта. Додона се такође налазила у Теспротији, а остаци овог светилишта постоје и данас. Лађа Теспрођана плови за Дулихиј, на *острво пшеницом родно*, а том лађом шаљу и Одисеја, како сам прича. За Дулихиј, који је непознато острво, Хомер овде, кроз Одисејева уста, и потврђује да је острво, тек да не буде забуне. Ово се острво може препознати као Лефкада, ако усвојимо да је Хомер помињао имена највећих острва около Итаке. Некакву другу логику би било тешко прихватити. Милош Ђурић каже, у објашњењима уз његов препев *Одисеје*, да је Дулихиј југоисточно од Итаке или тачније: *Дулихија:* једно од Ехинадских острва, југоисточно од Итаке, није било под влашћу Одисејевом. Одакле Ђурићу ова идеја он сам не каже али је и износи као тврдњу и то без икаквих основа. Наиме, у југоисточном правцу од Итаке постоје само три мања и једно минијатурно острво, сва су ненасељена и безводна са мршавом вегетацијом. Тек толико да нису сасвим гола и каменита. Без извора воде, нема ни људских настамби, па их није могло бити ни у давној прошлости. Тако је ова Ђурићева тврдња потпуно бесмислена, а самим тим и крајње невероватна. Ако додамо да је Одисеј овде окарактерисао Дулихиј као *острво пшеницом родно*, онда то Ђурићеву тврдњу још више обесмишљава јер су сва четири поменута острва такве конфигурације да немају, дословно, неког парченцета обрадиве земље. Сасвим је могуће да Хомеров опис Дулихија и као *пшеницом родног*, није опис него само епитет који је, као и многи ранији, тамо где му није место. Није тешко закључити да се овај епитет и не може односити ни на једно острво у Јонском мору, па ни у другим морима, јер острва и немају много обрадивих површина за ратарске културе. У принципу их нема много ни

у континенталном делу Хеладе, изузев Тесалије. Овде изгледа као да *Одисеја*, било да потиче или само црпи податке из неког другог епа, из Тесалије, али се мора укључити и Македонија и Тракија које нису биле у саставу Хеладе у доба Хомера. Мада би се то, условно, могло рећи и за саму Тесалију, барем онај део северно од Олимпа. Међутим, ако би које од четири острва које наводи Хомер могли назвати житородним, онда би то могла бити једино Лефкада. Једино то острво поседује, у свом северном и североисточном делу, тек нешто обрадиве земље на којој би се могле гајити ратарске културе, а један сличан део постоји и на југу само нешто мањи. То можда није велики део од укупне површине тог острва, али кад се сва три та дела саберу чинила би половину површине Итаке. Тако би Одисеју, који је са Итаке и прича Еумеју ову измишљену причу, онда изгледала Лефкада или Дулихиј као *житородно острво*, јер његова Итака, ни близу, нема толико житородне земље. Још мање је имала суседна Кефалонија или Сама, па, утолико пре, *житородно* или *пшеницом родно* острво можда не мора бити епитет него заиста може бити и стварни опис. Ипак има нешто што се наоко не уклапа. Одисеј каже да је лађе допловила све до *итачких погледних поља*, а ту баш и није сасвим јасно на шта конкретно мисли. Изгледа као да је пловила негде близу Итаке, а не и да је пристала јер Одисеј каже да је на Итаку побегао са лађе тако што *је пливајући веслао*. Ако је лађа ишла из Теспротије, дакле долазила је из правца Крфа, зашто би пловила поред Итаке ако плови за Дулихиј, односно Лефкаду. Међутим, ако је лађа пловила и око рта Лефкадас, што је најужнија тачка Лефкаде, или можда најужнијег источног полуострва у намери да пристане у луци данашњег места Василики онда би била неких 8 km од Итаке, па Одисејева прича да је побегао са брода и не би била невероватна. Како је било вече, као што Одисеј каже, онда је могао, држећи се за даску, до јутра допливати до Итаке да га гониоци не нађу. Ово би било једино сувисло објашњење да се све може некако уклопити. У супротном би и Дулихиј морао бити јужније од Итаке јер је Теспротија северно, а то би било немогуће. Јужно је само Закинтос, а њега је Хомер већ споменуо. Тако и ова Одисејева прича о доласку на Итаку баш из Теспротије, можда потврђује тезу коју је давно изнео Тукидид, а који је Алкинојеву Схерију препознао као Крф. Лукави Одисеј јесте могао помислити да је неко са Итаке можда видео ту феачанску лађу која га је довела на острво, па је у своју измишљену причу убацио да је стигао из правца Теспротије јер би тако дошао из истог правца као кад стиже и са Крфа. Једино што Хомер, док је Одисеј на Схерији, Теспротију нигде не спомиње, иако јесте одмах преко пута острва и то не много удаљена, свега два километра на месту које је најближе. За Феачане сам Хомер каже да они живе без много мешања са другима, што би тешко било могуће ако би стварно били на Крфу. Ово острво је напросто преблизу обале и то баш Теспротије, мада мешање са другима није увек повезано са даљином или близином, већ често са самом заједницом. Тако су Феачани просто могли бити и једна од затворених заједница и ништа друго.
У стиху (XV; 28) Хомер понавља да просци чекају на Телемаха у *теснацу међу Итаком и ломнијем Самом*. Дакле, између Итаке и данашње Кефалоније. Овај пут не помиње да га чекају на острву Астерида, као раније, али како другог ту нема онда нема ни потребе. Међутим, позиција овог острва, на коме су просци поставили заседу, указује да су Одисејеви двори морали бити на северном делу

острва. Једино тако је Телемахова лађа, која долази са јужне стране, из Пила, и морала проћи поред Астерије. Данас постоје, баш на северу Итаке, остаци тих Одисејевих двора, тако се бар верује. Наравно, да ли су и ове ископине баш то што кажу нема неке озбиљне потврде али сигурно добро дође у сврхе туризма. У сваком случају, Хомеров опис сасвим одговара овом месту.
Да се Телемах враћа из Пила према северу, што је у правцу Итаке, Хомер нам сведочи од стиха (XV; 295). Круна и Халкида, које помиње, су изгледа реке на Пелопонесу, нама су непознате. Није баш сигуран ни тај Феј, који, по *Одисеји*, очигледно јесте негде пре Елиде. Једино је сигурно да је Елида, Елија, односно Елис. Мада нам ово суштински није битно јер знамо да је све на Пелопонесу и спада у стварну географију, а никако измишљену. На овај поредак примедбе је имао и Страбон, што смо раније и цитирали али нама то није ни толико битно. Битно је да се све што Хомер помиње налази на западном делу Пелопонеса, а ако је Страбон у праву то само потврђује да је стварно могло бити састављања расутих *епова*. Наравно, да би се Телемахова лађа што брже и вратила, богиња Атина им је послала повољан ветар. Хомер често умеша богове у пловидбу и то обично кад у доба пловидбе на неком подручју ретко дува ветар који би тим морепловцима одговарао. То наводи на помисао да је заиста био морнар, како неке легенде говоре, јер је евидентно добро познавао ветрове на Медитерану.
Уз Итаку је у стиху (XV; 110), поново дат епитет кршна, што код Хомера мало тога говори у описном смислу. Мада, Итака јесте пре кршна него шумовита. Стихови (XVI; 123-124) поново понављају већ позната острва: Дулихиј, Сама, шумовити Закинт и кршна Итака.
У XVI певању, почевши од стиха 250, Хомер нас обавештава колико је просаца било са ког острва. Каже да је са Дулихија било 52 просца са којима је дошло и шесторица слугу. Са Саме су била 24, док је са Закинта стигло 20 просаца и на крају 12 са Итаке.
Сви су, дакле, са позната четири острва, од којих су три била и део Одисејевог краљевства, само је Дулихиј било посебно краљевство. Са Дулихија је стигло, што просаца, што слугу, једнако као што их је било од остала три острва. Ту је најмање са Итаке које је и најмања. Овде је и дефинитивно јасно да је Дулихиј могао бити само Лефкада, јер ниједно мање острво не би дало више просаца него Кефалонија или Закинтос. Тако смо још једну дилему скинули с дневног реда, мада је и то чудно јер је Кефалонија веће острво од Лефкаде, чак и ближе Итаци. Да ли је стварно могуће да је, у антици, Лефкада била гушће насељена?
У истом певању, од стиха 325, Хомер описује Телемахов повратак, казујући да лађа пристаје у *дубоки залив*. Овај залив је на северу острва, а ископине за које кажу да су Одисејеви двори су око 800 метара од места за пристајање. Тако да и овај Хомеров опис можемо сврстати у реалну географију. Полако назиремо да они који тврде да се у *Одисеји* ништа не слаже, од географских података, и нису у праву.
У истом том певању, од стиха 390, се помиње један просац који је са Дулихија, који је овај пут травнат и опет Хомер понавља да на њему има много пшенице. Објективно гледано, не бисмо баш могли рећи да је тамо пшенице било много у апсолутном смислу али сигурно више него на остала три острва заједно. Зато је могло бити и највише становника, па је онда не треба да нас зачуђује што је

највише просаца било баш са Дулихија. Још једном потврда да је Дулихиј био Лефкада и да никакве друге хипотезе *не држе воду*!
Да су Одисејеви двори заиста били на северу Итаке, можемо закључити већ из стиха 471 у истом певању. Ту се описује повратак просаца из заседе, уочен са Хермијиног брежуљка изнад града. Хомер то и каже речима: *изнад града, онде где Хермијин стоји брежуљак*. По свој прилици је то управо место данашњег манастира Панаија Елоуса (Панагиа Елеоуса), јер су хришћанска светилишта обично грађена на месту старијих храмова. На овом месту је вероватно некада био Хермесов храм, али Хомер то не помиње. Од тог манастира који је на врху брда, високог 506 метара, пуца поглед на Кефалонију, а јасно је видљиво и то острвце Астерија на коме су просци чекали у заседи. Ово острвце са две луке је удаљено 4 километра од манастира, односно врха Хермесовог брда и сваки полазак лађе са Астерије није могао промаћи оном посматрачу који би гледао са овог брда. Тако је и овај догађај сасвим могућ. Очито је и Хомер добро знао Итаку, а све је уверљивије да ју је сам посетио. Није ни чудо што се на списку места у антици која су била кандидати за Хомерову постојбину Итака високо котирала. Али околину места на ком је живео Одисеј, Хомер још даље описује:
XVII; 205 *били су близу града и стигли до обзиданог добро направљеног кладенца, из којег су сви грађани црпили воду, који су направили Итак и Нерит и Поликтор. Око њега је био гај топола, водом храњен, уокруг са свих страна, а текла је хладна вода,*
XVII; 210 *са стене изнад њега. Изграђен је олтар нимфи на њему, где су сви путници приносили жртвене дарове*.
Близу града је било обзидано врело одакле су грађани узимали воду. Хомер ту каже да су га обзидали Поликтор, Итак и Нерит. Видимо да је легенда о првим становницима Итаке била позната Хомеру, а по једном од њих је и добила име. По другом се звала планина Нерит, а шта је било названо и по трећем то писцу ових редова није познато. Вероватно се нешто звало по Поликтору, можда сам град или нешто друго. Могуће да Итачани знају и шта. Можда постоје трагови и овог врела? Около је, каже Хомер, био гај од топола, за које се и зна да воле воду, а ту су расле покрај врела и око њих је са свих страна текла хладна вода. Изнад извора, на високој стени, био је још један жртвеник посвећен нимфама. Изгледа да је на Итаци постојао култ нимфи јер је ово већ друго место које сам Хомер помиње да им је посвећено, с тим што каже да су на овом жртвенику и путници приносили жртве. У близини остатака, за које и кажу да су Одисејеви двори, данас постоји, неких 800 метара од места где кажу да је била Одисејева палата, обзидана чесма коју зову Каламос, која је са једним узвишењем поред, што одговара Хомеровом опису. Сасвим је могуће да је баш она овде описана.
Да се ради баш о изворским нимфама Хомер нам потврђује стихом 240 у истом певању. Следи да, ако су те нимфе, којима је био посвећен овај жртвеник, биле изворске, што је и за очекивати јер се ту налазио извор, онда жртвеник и не би требао бити на врху брда већ на неком узвишењу поред извора.
Можемо још поменути стихове 130-132, у XIX певању *Одисеје*, где се поново помињу Дулихиј, Сама, шумовити Закинт и кршна Итаку. А такође и стихове 291-292, у истом певању, кад и понавља да су *Теспроћани пловили на Дулихиј, острво пшеницом родно*. То нас додатно учвршћује у уверењу да је Хомеров

Дулихиј данашње острво Лефкада, док Итака није, ни у једном моменту, била спорна. За крај је интереснтно приметити да је Хомер, у XX певању, стих 215, помињао, једини пут у *епу*, поље које назива *кефаленским*. Судећи по називу и треба да се односи на Кефалонију, али је острво у оба *Хомерова епа* називано Сама. Можда је Сама касније названа Кефалонија по овом кефаленском пољу, а и оно је названо по *кефаленском краљевству*, како се за микенског периода већ звало ово краљевство, којим је Одисеј владао. А по томе што каже Хомер, ово *кефаленско поље* је по свој прилици било на Итаци, није на Кефалонији, како на први поглед изгледа.

Ниједан антички аутор није доводио у сумњу положај Одисејеве Итаке, а тако после овог излагања и ми можемо потврдити да су били у праву! Открили смо, успут, неколико допеваних стихова и пронашли неке потврде да је могућа она тврдња античких аутора да су се *Хомерови епови* временом расули, да би били поново скупљани. Заиста постоји реална могућност да је то заиста било у доба Писистрата, као што тврди неколико античких аутора, које смо већ цитирали!

Иако није било посебног разлога за сумњу у ставове античких аутора за Итаку, ипак се указала потреба да то и проверимо из разлога што се у модерно време појавило неколико других хипотеза које смо помињали. У датирању рата смо и користили помрачење Сунца на Итаци, због чега су нам њене тачне географске координте биле још значајније.

За крај овог поглавља о Итаци оставили смо сусрет Одисеја са његовим псом, Аргосом, који смо раније већ помињали. Даћемо стихове из XVII певања, овај пут у препеву Милоша Ђурића:

Близу је лежао пас: он дигне главу и уши, Аргос, пас Одисејев. Он сам га отхрани некад, ал' му се радов'о није, пре тога под свештени Илиј отплови он. А некад младићи вођаху њега у лов на дивље козе, на зечеве брзе и срне, а сад презрен, док беше далеко његов господар, лежаше он на гноју, пред вратима штоно је згрнут од крава и од мазги лежао, да га одвезу слуге, да пространо поље Одисеја нађубре њиме. На том је гноју Аргос пас пун вашију леж'о. И чим чује да се Одисеј находи близу, репом замаше он и спусти обадва уха, али није већ мог'о да приђе свом господару. Тада окрене лице Одисеј и обрише сузу тајно да не види Еумеј и брзо га питати стане: „Еумеју, право је чудо што пас тај лежи на гноју, леп је узрастом својим, ал' јасно не могу да знадем да ли брзоног беше код таква својега лика, или је био к'о остали пси крај господских софри (310) *што их рад блиставе гизде властела у кући хране.“ Еумеју свињару, на то си ти прозборио ово: „Заиста, ово је пас господара што умре далеко; кад би он био лика онаква и снаге онакве каква га остави некад Одисеј идућ' на Троју, ти би с дивљењем глед'о колико је жустар и снажан! Када би гонио дивљач у дубоким честама шумским, не би му побегла, јер је и трагове добро погађ'о. Сад га савлада зло, јер далеко му његов господар проп'о, а немарне жене за пса се не брину јадног.* (320) *А слуге, кад господар више не управља кућом, изгубе вољу да оно извршују што им је дужност. Јер широковиди Диве половину узме врлине човеку оном кога робовања задесе дани!“ Рече и ступи у дом у којем се пребива лепо, потом правце пође кроз дворницу просцима дрским. Аргоса тада црна судбина сустиже и смрт кад после двадесет лета Одисеја поново виде.*

Ова епизода са псом је важна да се одреди Одисејево одсуство од куће, мада и песник на крају помиње двадесет година. Одисеј је отхранио Аргоса али није и могао уживати у лову с њим јер је отишао у рат. Одисеј је, дакле, оставио још сасвим младог пса који није могао имати више од годину дана. Као што досад знам Одисеј је отишао у рано пролеће 1291. године старе ере, док за Аргосов дан смрти знамо чак и тачан датум. То је 13.04.1280. што је један дан пред оно помрачење Сунца на Итаци, које смо већ детаљно обрадили. Како знамо да је животни век пса око 12 година, а и то да Аргос није био старији од годину кад је његов господар отишао, онда излази да се Одисеј вратио после 11 година. А како знамо и да није могао лутати дуже од две године, излази да је *Тројански рат* стварно могао трајати 9-9,5 година, као што Хомер и каже. Наравно, ту је дебело преувеличао дужину *Одисејевих лутања* али то је већ његово песничко право.

Одисеј је, дакле, кренуо са своје родне Итаке, на коју се наравно вратио после *Тројанског рата* и познатих дугих лутања. Хомер се не бави тиме како Одисеј долази до Аулиде, у Еурипиловом мореузу, одакле је флота кренула ка Троји. До Аулиде је морао пловити поред Несторовог Пила и даље око рта Малија на Пелопонесу, али то не сведочи ни Хомер нити се овај Одисејев пут до Аулиде помиње игде на другим местима. Хомер не помиње ни пловидбу од Аулиде до Троје, али нешто од тога можемо пронаћи у *кикличким еповима* и митолошким причама, из којих следи да су ишли преко Скир(ос)а и Лемн(ос)а. Утврдили смо да се флота, кад је допловила до Тројаде најпре искрцала на југу Трачког Херсонеса, познатог по модерном имену Галипољско полуострво.

Одисејева километража

Ово кратко поглавље је више забавног карактера, а у њему ћемо приказати и колико је километара Одисеј прешао од свог поласка у *Тројански рат* док није стигао на своју родну Итаку. Ту имамо три фазе. Прво колико је Одисеј пловио према *Илијади*, затим према *Одисеји* и на крају додајемо и његову пловидбу коју не помиње Хомер али је помињу *киклички епови* или митологија.

Одисејева палата је била на северу Итаке, око 800 m удаљена од залива из кога је кренуо. Одатле плови око Пелопонеса до Аулиде у Еурипиловом мореузу и том приликом пређе око 665 km. Из Аулиде ахајска флота креће за Тројаду, а ту ни Хомер директно не каже да ли су опловили Еубеју са севера или са југа. Али ту разлика није значајна па смо тако послали флоту са северне стране овог острва где су до Скира пловили око 250 km. Митологија каже да су ту узели са собом Ахилеја али Хомер то не каже већ каже да је кренуо из Аулиде. Скир је, у сваком случају, на путу ка Лесбосу за који Хомер каже да су га заузели и где им је од Скира до залива у средини Лесбоса требало око 170 km. Из тог залива имају до Тенеда, који су исто заузели, око 125 km пловидбе и даље још 33 km до Елеја на југу Галипољског полуострва где су се прво искрцали и што би био почетак *Тројанског рата*. Одисеј је дакле препловио већ 1243 km до доласка у *Тројански рат*, додаћемо још који километар јер смо све пловидбе и рачунали правом линијом, зато нека буде приближно 1250 km. Већ се напловио а да још *Одисејева лутања* нису још право ни започела. Затим се флота распоређује на два логора где од Елеја до оног близу Галипоља има 67 km, а до онога ближе

Троји 88 km. Одисеј је изгледа био у оном код Галипоља, или бар ту налазимо његове лађе кад је враћао Хрисеиду оцу и кад се враћа из рата. Међутим, међу тим логорима је морала постојати комуникација али о томе ништа не знамо. Кад је враћао Хрисеиду оцу Одисеј преплови око 425 km док је није вратио у логор код Галипоља. Остале пловидбе Одисеја *Илијада* не помиње, тако да је по *Илијади* Одисеј препловио 1742 km, што ћемо заокружити на 1750 km. Ако на крају додамо и шта кажу *киклички епови* и митологија, онда имамо још две Одисејеве пловидбе. Једна је до Лемн(ос)а кад иде по Филоктетов лук и друга до Скир(ос)а где, након Ахилове погибије, плови по његов сина Неоптолема, коме је право име било Пир. Како сад знамо да је било два логора и из којег Одисеј креће, знамо и да је Филоктетов лук морао донети у онај логор који се налазио ближе Троји, а ту је морао довести и Неоптолема. То значи да је бар једном морао отпловити из једног логора у други и поново се вратити. Тако би прешао још 310 km. До Лемна и назад је 224 km, док би исто до Скира било целих 500 km. Тако да ни овај додатак на *Илијаду* није баш мали, 1034 km. Ту смо већ добрано премашили 2000, конкретно 2784 km што можемо заокружити на 2800 km, а да још нисмо ни начели *Одисеју*.

Е сад тек наступа оно главно, чувена *Одисејева лутања*. Одисеј прво полази из оног лога више Галипоља и доплови до Тенеда, што износи 93 km. Потом је од Тенеда пловио у онај логор ближе Троји, што износи још 102 km, тако да је већ прешао 195 km. Затим узме курс према Атосу али је на тридесетом километру ветар променио смер и однео га 25 km до Маронеје, што укупно износи 55 km. Беже од Киконца и узимају курс према Атосу али их негде на 80 km, од места из којег беже, хвата јак Борej и ту некако пристану на острву Свети Еустратије које је око 90 km далеко од места на коме их хвата олуја. Тако су препловили већ 327 km од поласка. Од напуштања овог острва до проласка између Китере и рта Малија преплове још 455 km и ту их поново хвата Борej који их и однесе негде западније од Крита, отприлике на пола пута од Крита до Африке што би износило око 250 km. Ту их хвата Еур који дува дуже време и однесе право на југоисточну обалу Шпаније. Овде не знамо тачно где али смо се определили за Валенсију само из разлога што се до ње могло доћи и правом линијом од оног места где смо оставили Одисеја. Дотле има 2090 km, што значи да је Одисеј до земље Лотофага прешао 3122 km. Крећу према истоку и пређу 720 km све док не дођу близу Сардиније, кад ветар окрене према северу и ту за неких 190 km пловидбе стигну у земљу Киклопа. Тако да су прешли већ 4032 km од поласка. Даље плове око Сардиније и то 168 km до Лестригона и одатле још 150 km до Кирке. Даље су од Кирке су отишли до неког пророчишта мртвих, што је код Хомера Хад, а ту су прешли тамо и натраг око 160 km. Ту смо већ на 4510 km. Затим крећу да се враћају кући и плове 348 km до Устике, Хомеровог острва сирена, које само пролазе и пристају на Филикудима, Хомеровој Тринакији, а која је удаљена од Устике још 118 km. Ту су чекали цео месец док није поново дунуо Зефир да би кренули поред острва Панареа, код Хомера су ту и Планкте, до острва на којем живи Еол. То је острво Стромболи до којега су овом рутом пловили још 70 km. Стигавши до Еола, Одисеј је прешао су већ 5046 km. Ту их је краљ Еол, који је код Хомера бог ветрова, упути како да безбедно прођу крај Скиле и Харибде. Тако од Еола до Месинског мореуза плове даље поред обале

Калабрије, а то значи да су прешли око 110 km док су прошли мореуз. Онда им треба око 80 km пловидбе да обиђу Калабрију и узму курс према Итаци, кад из на око 180 km од оног места где су се одвојили од Калабрије ухвати невреме у коме брод и посада не претекну него остаје само Одисеј. Затим су га таласи и струје носили око 130 km северозападно кад угледа врхове планина Калабрије и даље весла рукама према обали можда и целих 70 km. Кад је стигао до обале прешао је већ 5616 km. Сад му није остало још много, неких 270 km до Крфа, а ту ћемо додати још 19 km да заокружимо претходну бројку и још неких 205 km од Сидарија до оне пећине поред места Вати на Итаци. Тако да, наш луталица Одисеј, прелази, према *Одисеји*, целих 6110 km. То је, само за себе, више него импресивна бројка, а кад додамо и оних 2800 km, то износи 8910 km, односно најмање толико. Ипак, пошто смо узели ближу дестинацију за Лотофаге, тако можемо мирне душе заокружити на 9000 km. Толика километража би била за респект и у данашње време, зато није никакво чудо што је *Одисејево путовање* постало легендарно. Као што знамо, многи су покушали пловити *Одисејевом рутом*, али оном погрешном. Ипак, ако неко и буде расположен да је понови у будућности мораће да се наплови много више него што се ико и надао!

Завршно слово *Одисејевих лутања*

Овај рад, најпре, је дефинитивно показао да позната дилема о веродостојности *хомерске географије*, није више дилема. Хомер је изразито поуздан географ па и много тога другог. На основу добијених резултата, можемо бити потпуно у то уверени. Географија *Одисеје* јесте стварна. Нема основа ни за претпоставке да је Хомер нешто измислио. Одисеј, дакле, није изгубљен ни за тренутак. Он је можда и пловио непознатим водама али сваког момента зна где се налази и у ком правцу треба да плови. Све време плови од запада према истоку, а ветар који га је носио према његовој родној Итаци је редовно Зефир. Очигледно су га олује однеле далеко на запад и он се само враћа кући. Знамо где је свраћао, па тако можемо дати рекапитулар где су антички писци били у праву, а где су евентуално писци из новог века. Антички аутори су добро знали где је земља Киконаца, где је живео Еол, где су Скила и Харибда, Схерија, Итака. Псеудо-Скимно или Паусанија из Дамаска је погодио и где је Киркино острво и то је углавном све. Мада, ни то никако није мало јер им аутори из новог века нису ни близу. Од њих је само Виктор Берар дао положај земље Лестригона и нико више ништа. На основу положаја земље Киконаца, на Трачком мору, није било тешко одредити и одакле је *Одисеј* кренуо или, још лакше, одакле није кренуо. *Хомерову Троју* је, дакле, било могуће лоцирати и из *Одисеје*. Не баш прецизно као из *Илијаде*, али приближно долазимо у исту област а даље само треба мало прошетати и наћи најбоље место за утврђени град. Међутим, нико то ипак није урадио, ни од античких, ни од савремених аутора. Очигледно да је ту у питању недостатак повезивања чињеница и логичког закључивања јер су све потребно имали! Узгред и ми смо узели ове чињенице од античких писаца. Од кога би и могли другог? Бежећи од Киконаца, којима стиже појачање, Одисеј се најбрже могуће хвата пучине где га сустиже олујни Борej. Склањајући се од олује, цела Одисејева флота пристаје на једно острво у Егејском мору. Хомер не каже које је то острво али како знамо да флота плови од данашње Маронеје према југу и

можемо закључити да су пристали на острво Свети Еустратије које има доста погодних плажа за пристајање. Кад се олуја стишала, Одисејева флота настави пловидбу у намери да оплови око Пелопонеса на путу за Итаку. Између острва Китере и рта Малије на југоистоку Пелопонеса поново их ухвати Борej и баци на отворено море, негде западније од Крита. Ту их хвата Еур, што сад знамо по положају земље Лотофага, кога Хомер не помиње. Помиње да је ту било више ветрова али не каже који су. Могуће и да је било и неколико олуја заредом јер Одисеј на крају вероватно завршава на јужним обалама Шпаније. Тачно место где се искрцао не знамо јер Хомер не даје довољно података. Знамо само да је то најзападнија тачка до које је Одисеј стигао и после које даље плови само ка истоку. Зато је ветар који Хомер помиње увек Зефир, када Одисеј плови према Итаци. Четири места која је Хомер описао су била на Сардинији. Најпре стижу у земљу Киклопа, која је била на најзападнијој тачки Сардиније. Ово место је полуострво и рт Каћа, ако је изговор добар. После тога долазе Лестригонима у Бонифацијевом пролазу на северу острва. Ту Одисеј губи флоту коју и униште Лестригони, тако да му остаје само једна лађа. Затим стиже код Кирке, која се налази на источној обали острва на месту Кала Луна. Тако Одисеј обилази све три групације цивилизације Нурага, које налазимо на Сардинији. Прво Баларе, затим Корсе, а потом и Јолеје. На територији Јолеја се налазило и пророчиште мртвих, које Хомер описује као улаз у Хад, свет мртвих. То је било на источној обали острва око 80 km јужније од места где налазимо Кирку. Постоје и бројни називи, нарочито река, који указују на постојање култа мртвих на острву. Тако се и место где се Одисеј искрцао данас зове *Залив* или *Обала мртвих*, а на којој се налази и *Кула мртвих*. Већ и толике заједничке гробнице пронађене уздуж острва су потврда постојања култа мртвих, да и не спомињемо Персефону која се налазила на њиховом новцу. Вративши се Кирки из посете Хаду, Одисеј од ње коначно креће пут куће. По свој прилици је тамо презимио јер се зими није пловило у античко време, осим у крајњој нужди. Затим заплови према истоку, Тиренским морем. Пролази поред острва Устика, Хомеровог острва Сирена и зауставља се на острву Филикуди, Хомеровој Тринакији. Ту остаје цео месец све док није поново дунуо Зефир и плови ка истоку поред острва Панареа, око којег има доста подводног стења и слабо видљивих хриди. То је Хомер описао као Планкте или Лутајуће стене. Избегавши опасност Планкти плови до острва Стромболи где га дочекује краљ Еол, код Хомера бог ветрова, који га упућује како да безбедно прође Месински мореуз, код Хомера Скила и Харибда. Тако, коначно, Одисеј стиже до Јонског мора и упути се према Итаци. Али кад је био негде далеко на пучини дигне се олуја, лађу удари гром и ово преживи једино Одисеј. Хомер каже да су га таласи носили до смокве изнад Харибде, али ово је сасвим бесмислено, што смо и образложили. Тако га таласи и струје односе на јонску обалу Калабрије и то на Калипсину плажу. Ту је провео неко време са Калипсом у данашњој пећини именованој по нимфама неких 8 km од обале, поред омање реке. По Хомеру је ту провео седам година, али је реалност само да је ту презимио и у пролеће кренуо кући. Односно, отплови својим сплавом до Керкире (Коркира, Крф), Хомерове Схерије, где му краљ Алкиној даје лађу која га одвози на Итаку. На Итаци се искрцава поред места Вати.

У представљању *Одисејевих лутања*, уочљиво је да се епизода са Еолом, али и

са Тринакијом налазе на другим местима него у *Одисеји* коју данас познајемо. Тако је географски поглед допринео томе да разрешимо и једно од *литерарно-историјских хомерских питања*. Наиме, требало је да одредимо и где се налазе та места која је Хомер описао, ако су стварно постојала. Како смо пронашли да јесу, онда смо их само послагали у логичан редослед. Критеријум није ни било тешко успоставити јер је јасно да Одисеја олује негде однесу, одакле се само и враћао кући. Тако је било лако утврдити које су епизоде на погрешном месту. Ово потврђује речи неких античких аутора да су *Хомерови епови* били расути и да их је Писистрат потом сакупљао и од њих саставио *епове* као што их данас имамо. Мисли се, наравно, на легенду да Писистрат формира некакву комисију која се тиме бави. Мада, ако је ту нешто слично и било, вероватно је то урадио само један човек коме не знамо име јер и Милан Будимир пише о томе како у комисијама обично ради само један човек. Постоји ту и један згодан афоризам који каже. *Кад нећеш да решиш проблем формирај комисију*! Мешање и неко премештање стихова писац ових редова је уочио радећи на *Илијади*. Већ ту се видело да се мешају два ахајска логора, реке у Тројади, али и два Хелеспонта, широки и брзи. Зато је аутор ове књиге претпоставио да ће се слична појава и много боље видети у *Одисеји* која се може јасније поделити на епизоде и то на епизоде које је теже помешати. Тако да је географија *Одисеје* већ непогрешиво показала шта се то од ових епизода налази на погрешном месту! Премештање целих епизода је новина у приступу. Нико то досад није тако посматрао нити покушао да уради ишта слично. Зато нико досад није решио ни питање која је тачна позиција Троје, а не постоји ни тачно решење *Одисејевих лутања*. Није било ни могуће решити док стихове не ставимо на право место. Зашто се нико досад то није усудио, тешко је рећи? Да ли нико није уочио да то треба или се само није усудио да то уради. Истина, то јесте и нешто теже уочити у *Илијади*, где је све испреплетано, али зато је у *Одисеји* много јасније. То је аутор књиге и очекивао, а као што видимо није се преварио. Ово је и био један од главних разлога зашто смо се упуштали у анализу *Одисеје*, што свакако не би ни могли рећи да је било узалудно. Тачна рута *Одисејевих лутања* приказана је на карти 68, која је последња карта у прилогу ове књиге.

Завршно слово *географских хомерских питања*

Географска анализа *епова* је и дала одговоре на сва питања о локацијама, како Троје тако и неких места у *Илијади* која нису била тачно лоцирана. Можда то и буде неком и изненађење јер смо Троју пронашли на месту данашњег градића Фереса који се налази на десној обали Марице. Тројанска Лариса се налазила у Малој Азији, на западној обали северно од ушћа данашње реке Тузле, Хомеров Сатниоент. Пирој и Акамас, који су водили Трачане из града Еноса, потичу из истоименог града који се налазио на месту данашње Неа Миханионе која није далеко од Солуна. Из њиховог суседства дошао је и Антеноров син, Хомер га именује као Ифидамас, који је дошао бродом. Трачки краљ Рес је заиста могао доћи однекуд са Струме, али не са њеног доњег тока, где га виде стари писци, него са горњег. Све то је приказано на карти 11 у прилогу, а то је све што би се тицало позиција из *Илијаде*. Односно, није све али су остало стари писци били у праву, осим неких небитних детаља. Како се овде нисмо бавили *откривањем*

рупе на саксији, дали смо само оно што смо ново открили. За Троју је посебно интересантно што смо *Хомерову*, *митолошку* и *историјску Троју* пронашли на једном истом брду. То граду Ферасу у долини Марице даје заиста изузетно велику специфичну тежину, ако археолози то икад препознају.

Можда највеће изненађење представљају резултати географске анализе другог *Хомеровог епа*, *Одисеје*. Иако постоје и антички и модерни писци који су били уверени да Хомер није измишљао географски простор *Одисејевих лутања*, ту је некако ипак остао доминантан Ератостенов став који је и садржан у његовој циничној примедби о кожару који је сашио мех за ветрове, а коју смо већ више пута цитирали. Ни Ератостен није много оспоравао *хомерску географију* коју налазимо у *Илијади* али се зато немилосрдно окомио на *Одисеју*. Отворено је и изјављивао да је Хомер сместио *Одисејева лутања* у непознате пределе само *да би лакше лагао*. Ератостенов ватрени противник, Страбон из Амасеје, био је сасвим другачијег става по питању *хомерске географије*. Он је Хомеру слепо веровао, сматрајући њега, а не Ератостена, *оцем географије*, али и још многих других наука. Од новијих истраживача који су поклонили поверење Страбону, па тако и Хомеру, најпознатији је француски хелениста Виктор Берар који је и препловио цео Медитеран замишљеном *Одисејевом рутом*. Виктор Берар је био велики пријатељ српског народа и једини је од свих аутора из новог века и урадио нешто вредно пажње, налазећи Лестригоне на северу Сардиније. Други нису били вредни ни помена јер су само следили античке ауторе или су нудили некакве бајковите хипотезе.
Међутим, испоставило се да Виктор Берар и његов узор Страбон ипак сасвим у праву. Нису били у праву за све локације места, које, уосталом, налазимо и код других античких аутора, али по једном питању јесу и то оном најважнијем. Не може се рећи да је Хомер сместио *Одисејева лутања* у неки измишљени свет и сва та места заиста постоје. Сва се могу пронаћи, дословце свако жало и свака пећина. Ту нам је довољан само Хомеров опис, ништа више не требамо. Знамо да Одисеј креће из логора близу ушћа Марице и долази прво до Киконаца, што је такође у Тракији. Онда преплови Егејско море, у којем се заустави на острву Свети Еустратије склањајући се од олујног Бореја. Борej га поново хвата када је пролазио између рта Малије и острва Китере на југу Пелопонеса и одбаци према Африци. Ту их ухвати Еур са југоистока и данима носи до јужног дела Шпаније, најзападније тачке докле је стигао. Даље плови све време ка истоку и пристаје прво на Сардинији. На њој се налазе четири места која је посетио, а то су Киклопи, Лестригони, Кирка и Хад. Затим наставља Тиренским морем где се такође налазе четири места која је посетио. То је Устика, као острво Сирена које само пролазе, затим стају на Филикудима што је Тринакија или острво на ком пасе Хелијева стока. Онда пролазе острво Панареа, што код Хомера јесу Планкте или Лутајуће стене, да би на крају дошли до острва Стромболи које је постојбина краља Еола, код Хомера бога ветрова. Ту их Еол упућује како могу проћи Месински мореуз, Хомерову Скилу и Харибду, коју пролазе пловећи са калабријске стране. Прешавши у Јонско море напуштају Калабрију и упуте се ка Итаци. На отвореном мору их затекне јака олуја и гром удари у брод. Само Одисеј преживи држећи се за бродске греде и Нот (јужни и југоисточни ветар)

га однесе у Тарантски залив. Нот га није ни могао вратити на Скилу и Харибду као што стоји у *епу* и овај део је очигледно додат јер не постоји бродоломник који би поново скакао у воду након што се једва дочепао чврстог тла. Одисеј је издалека видео високе планине Калабрије и завеслао према њима да би најзад исцрпљен био избачен на обалу која данас и носи Калипсино име. Ту га је ово нимфа и пронашла и одвела у своју пећину, 8 km удаљену, која се налази крај једне речице у планини. Ту је Одисеј направио сплав и спустио се овом реком до мора, близу места где га је Калипсо пронашла. Затим, са многим невољама, стиже на север Крфа где га налази Алкинојева кћерка Наусикаја и одводи свом оцу који му даје брод који га одвози на Итаку. Све што је Хомер помињао се може пронаћи према његовом опису, па се тако и географија *Одисеје* потпуно слаже са стварном. Исто то смо раније већ утврдили за *Илијаду*, што значи да ни у једном *епу* није уочена, практично, никаква географска дивергенција, то значи да оба *епа* потичу из *исте кухиње*. Значи да оба *епа* и потичу од једног истог песника и то морепловца који је одлично познавао Медитеран.
Поред овога, треба истаћи да смо успешно разрешили дилему коју је наметнуо Страбон, ону о тачности *хомерске географије*. Тако да смо дилему да ли је био у праву Ератостен или Страбон решили у Страбонову корист за оба *Хомерова епа*. Исти закључак, који смо могли извести после анализе *Илијаде*, следи и из *Одисеје*. Као што је *Илијаду* испевао један песник, географија *епова* указује да је исти тај песник испевао и *Одисеју*. Од два поменута типа *хомерског питања*, *географског* и *литерарно-историјског*, можемо и констатовати како смо на сва која би подвели под *географска* ставили тачку! И то једном за свагда! Сви нам резултати и закључци на то и указују, јасно и недвосмислено. Значи да стоји и закључак:

Ако Ератостен и јесте *отац географије*, онда је Хомер њен *деда*! Ово значи да су, ипак не превише бистри, Страбон и његов претходник Деметрије, из Скепсиде у Тројади, били сасвим у праву, што се никако не би могло рећи и за генијалног Ератостена. Но, свако има право на грешку, па тако има и Ератостен. Зато ћемо Страбону, унаточ грешкама, ипак одати признање, а Ератостену немамо шта много замерити! *Одисеја* је први знани периплус!

Завршно слово *историјско-литерарних хомерских питања*

За стварни крај овог подужег *хомерског серијала* вратићемо се још једном теми од које смо и започели. То су *историјско-литерарна хомерска питања*, којима је посвећена прва књига овог серијала. На највећи део њих смо већ одговорили служећи се разним научним дисциплинама али их нисмо провукли филтерима које би могли назвати географским. Бројна *хомерска питања* се ту међусобно преплићу, тако да није увек ни могуће дати одговоре на једне док се не добије одговор на друге. Зато су она и решавана сва истовремено, без обзира на то у коју групу их сврставамо. Овакав приступ је темељнији и свеобухватнији, али је и једини могућ који води ка решењу. *Хомерско питање*, као најстарије у свој људској историји се показало као веома обимна и сложена тема, коју треба још и изложити на линеаран начин да би уопште било читљиво. Како обе групе *хомерских питања* зависе једна од друге, тако се наметнуло да група питања са

којом смо и почели добије ту част да каже последњу реч овог серијала. Овде је још преостало да изложимо колико је већ географска анализа *Хомерових епова* потврдила или оповргла неке одговоре до којих смо дошли пре тога.

Већ смо дошли до закључка да је један песник испевао оба *епа* која се сматрају Хомеровим. Реалност географије *епова* и дефинитивно *шаље у пензију* ставове *аналитичара* да су *епови* састављени од више независних песама, које су онда тек вешти рецензенти ујединили и од њих саставили *епове* какве данас имамо. Како је у оба *епа* није пронађено никакво, вредно помена, одступање од реалне географије, тако ни могућност да већи број песника добро познаје географију Медитерана није чак ни за разматрање. То би, напросто, било немогуће. Али и закључак који смо изнели где смо дали за право *аналитичарима*, да редакције *епова* јесу реалност, потврђује и њихова географија. Редакције *епова* јесте било само не од каквих независних песама разних аутора већ од расутих делова тих *Хомерових епова*. То се дало и наслутити још из *Илијаде* у којој се већ могло и уочити редовно мешање два ахајска логора, у свим биткама код лађа, као још и местимично мешање река око Троје и широког и брзог Хелеспонта. Иако су та мешања била очигледна и неспорна, она се своде на низ појединачних стихова, а потврду редакције, која је засигурно постојала, доноси тек *Одисеја*. С њом је било лакше и јасније него са *Илијадом* јер се она и састоји од више независних епизода које је било нешто теже помешати. Најпре смо и одредили где су била места на *Одисејевој рути*, да би затим одредили и којим су редом. Тако да се и показало које су епизоде на погрешном месту у *епу*. То су Одисејев долазак на Еолово острво али и Тринакију, острво Хелијеве стоке. Ово дефинитивно само потврђује закључке из *Илијаде* да је су *епови* били расути, да би потом поново били сакупљени али су неки делови онда и завршили на погрешним местима.
Тако смо, поново уз помоћ Хомера, дошли до одговора и на једно доста важно *хомерско питање*, питање прве редакције *епова*. Управо и проналазећи делове на погрешним местима у *Одисеји* дошли смо и до одговора на једно од питања које није *хомерско*, али није ни мање важно. Наиме, одавно се сматра да је веза између *Хомерове Одисеје* и Аполонијеве *Аргонаутике* реалност; оба песника помињу исте локације које су у Тиренском мору. Како је *Одисеја* и старији еп, тако се сматра да је Аполоније поменуте делове из ње и преузео. Иако се тако веровало, тек сад можемо у то бити потпуно сигурни јер се Тринакија, коју смо пронашли у Тиренском мору, у оба *епа* налази тек после Месинског мореуза, а код обојице песника је то Скила и Харибда. Да Тринакију Аполоније није узео од Хомера, не би се и у његовом *епу* налазила на погрешном месту!

Место античке Троје је у долини Марице и на неких десетак сати лаганог хода од Маронеје, за коју знамо да је била хијанска колонија и чијем оснивању јесте учествовао и Хомер који је и био са Хиоса. Знамо да се ту и упознао са неким, вероватно киконским епом, на основу кога је испевао *Илијаду*. Из *Илијаде* баш и следи закључак да је област Троје песник сигурно лично упознао јер, просто, даје исувише тачних детаља о околини Троје али недовољно о самој Троји. Ми сад знамо и кад се десила та посета, а то је почетак 7. века старе ере. То тешко да је могло бити другачије, али се одмах намеће питање како је то песник знао

где је Троја и где треба да иде кад је то било скоро шест векова после рата кад нико више није ни знао где је стварно била Троја. Нарочито и ако је Страбон био у праву и од Троје није остао *ни камен на камену*. Али на то се може дати одговор. Прво да кажемо како смо употребили неадекватну реч. Није *нико* већ прецизније *скоро нико* јер неко је ипак могао знати где се Троја налазила. Она племена на чијој се територији она и налазила, а то су Скаји и Киконци јер се на граници ова два племена Троја и налазила. Они су то могли сачувати у свом усменом предању и вековима после *Тројанског рата*. Маронеја јесте на земљи Киконаца и они су били ти који су Хомера одвели или само упутили где да иде до рушевина Троје. Шта је Хомер од града затекао то не знамо, али тешко да је много тога остало јер песник, у *Илијади*, даје врло мало од унутрашњег описа града. Описао је нешто мало Пријамове одаје на градском акропољу, поменуо две градске капије Дарданску и Скајску, једну кулу, кружни градски зид звани у легенди Посејдонов зид и велику смокву где је зид био најслабији. Додуше, каже да је Троја била град са најширим улицама, али о градским улицама нема ни речи. Много је детаљније дао опис околине, тако да није тешко лоцирати на које место мисли. То је и разумљиво јер свако брдо мора бити и данас тамо где је било онда, а и свака река, које је могла пресушити али је остало корито. Град је већ друга ствар јер је грађевински материјал било могуће разнети. Некада је то било лакше, некад теже али увек могуће јер све што је неко могао донети не види се зашто не би могао и однети.

Овде би могли констатовати да смо разрешили дилему када је то Хомер видео Троју са околином, што се писцу ових редова раније чинило да је могло бити и за време или непосредно после *Тројанског рата*. То је само једна дилема, која није била *хомерско питање,* у првом смислу речи али га истраживање некако и избацује у први план.

Што се тиче *географских хомерских питања*, за њих можемо рећи да више и не постоје. *Хомерова Троја* је била на месту данашњег Фереса, градића на десној обали реке Марице. На исто то место, или боље рећи у исту област, доводи нас и митологија јер је баш ту и највећа густина тројанских легенди по квадратном километру. Ту Троју смо назвали *митолошка Троја*. На исто место долазимо и историјским путем, па је ту онда и *историјска Троја*. Тако смо показали да су антички и модерни писци који су сматрали да је Хомер ту и описао историјски догађај ипак били у праву. Иако остаје критика што су ту претпоставку узели и као чињеницу јер је потпуно ненаучно неке хипотезе прогласити чињеницама. Потребно је хипотезе и потврдити, што смо овом приликом успешно урадили. Од географије *Илијаде*, додатно смо исправили и неке грешке античких аутора као што је положај пелашке Ларисе која је била близу античког Хамаксита на полуострву Бига. Такође смо град Ен(ос) лоцирали на месту данашњег насеља Неа Миханиона код Солуна, а из те области је дошао и Ифидамас. Краља Реса који из Тракије долази упомоћ Тројанцима, са доњег тока Струме измештамо у горњи. Разјаснили смо појмове Ида, Гаргар и Лект и одредили где се налазе, а исто то смо учинили и са рекама тројански и ликијски Ксант, Сатниоис, Есеп, Граник, Симоис и Скамандар. Радећи на етимологији Скамандра потврдили смо једну легенду о досељењу Дардана са Пелопонеса, из Аркадије и Елије, на Самотраку, а одатле у Тројаду. Објаснили смо и где су ове легенде настала, а

приближно и кад. Разјаснили смо и одакле Теба у Малој Азији, по коме се зове али исто то и за краља Еетиона, Андромахиног оца. Уочили смо један феномен код старих Хелена који смо назвали *ксантовање* и поред речи *ксант* која мења значење кроз време, исто то уочили и за реч *агора*. За историјску Троју јесмо утврдили да је она могла бити само у области града Фереса, али шта ли је онда са Хисарликом? На том месту је био Илион који можемо историјски испратити 1200 година, али тек од средине 6. века старе ере. Ако је Страбон био у праву, онда је град овог имена постојао у тој истој области и век или два раније. Ово потврђује и обичај Локрођана да шаљу две девојке у Илион да годину дана ту служе у Атинином храму. Како овај обичај почиње у 7. веку, морала је онда и постојати некаква Троја, што потврђује да је Страбон био у праву. Онда смо и растумачили једну споредну, али и нама важну, ствар јер потиче од Гундулића. То је његова *Троја управ српских страна*. Гундулић је мислио на Троју негде на обали Мале Азије, на месту Александрије Тројаде, коју Хелени зову Тројом али су нам ту биле интересантније *српске стране*. Испоставило се да су *српске стране* у ствари југоисточни део Тракије. Историја ту зна само за она два села галипољских Срба, Караџа и Бајамич. Али Гундулић је морао знати још нешто што нама није познато, иначе не би то тек тако и прогласио *српским странама*. И заиста, испоставило се да јесте јер смо у тој области открили чак 54 српска насеља и то без турских дефтера. Ово је и пример једне од споредних ствари у истраживању, коју нисмо могли изоставити јер отвара и нове путеве некоме од потенцијалних истраживача. А за хетитску Вилушу смо утврдили да јесте била на месту Хисарлика у време *Тројанског рата* али никад није била Троја јер се Троја на Хисарлику налазила тек од средине 6. века старе ере. Детаљно смо и обрадили сва истраживања на Хисарлику, почевши од саме идеје за коју данас влада погрешно уверење од кога потиче. Затим прелазимо на датирање *рата*, а пре тога проналазимо индиректне потврде да га је уопште било јер директних нема. Уз обилату помоћ *хетитских архива*, античких историчара од којих већ највише Херодота, астрономских појава, али и самог Хомера успевамо доћи до интервала (1291-1281), који смо кориговали за једну годину тек након детаљне анализе *Одисеје*. Ту смо годину завршетка померили на 1282. старе ере и при томе остајемо! Постоји ипак и једна археолошка потврда Троје и *Тројанског рата* али није пронађен у Троји него у Теби Беотије. Ради се о једном напису на линеарном Б где се помиње неки Тројанац. Напис потиче из 13. века старе ере што се слаже и са нашим датирањем *Тројанског рата*. Тројанац у Теби је могао бити само заробљеник, шта друго? То наравно значи да је морало бити и Троје и *Тројанског рата*. Ова потврда је веома велике тежине али слабо да то неко помиње од историчара. Можда сумњају да напис није тачно растумачен, можда за њега и не знају или нешто друго, али је чињеница слабо користе ту информацију.

Сад можемо одговорити још на једно питање које никад и није било оно право *хомерско питање* али га је ово истраживање и само изнедрило.

Како смо видели да *хомерска географија* готово савршено одговара стварној, то пред нас ставља дилему да ли је Хомер сва та места која помиње и обишао? Многа очигледно јесте или боље да кажемо већину оних која су била на Егеју. Између осталог, из његовог завидног познавања Егејског мора смо и дошли до

закључка да је био поморац. Очигледно да је добро познавао Пелопонес, као и источну обалу Јонског мора, па и Средоземље све до Египта. То би одговарало хеленском хоризонту у доба кад је живео, који треба само још проширити све до источне обале Сицилије и Калабрије. Песник ипак показује да зна Сицилију јер (XXIV; 308) помиње Сиканску земљу, што је старије име Сицилије. Онај је део Медитерана где су Сардинија и Корзика, као и цело Тиренско море, у доба Хомера Хеленима био непознат. То нам је посведочио Паусанија који каже:
(10.17.13). *Увео сам у сопствену историју Фокиде овај извештај о Сардинији, јер је то острво о коме Хелени немају појма*.
Тако долазимо до тога да Хомер није могао посетити ништа друго осим Итаке и Керкире, све у Јонском мору, а најзападнија тачка је могла бити Калабрија. Све остало, што је Одисеј посетио западније од Итаке, Хомер је једино могао и чути на Итаци. То значи да већи део *Одисеје* стварно и потиче од приче самога Одисеја коју су Хомеру пренели Итачани којима је то Одисеј испричао. Већ се јесмо уверили да се у Одисејево време знало за Сардинију и Корзику што смо закључили из чињеница да је Одисеј пловио кроз Бонифацијев пролаз за који је морао знати иначе не би пловио према северу. Потврду веза Сардиније са критско-микенском цивилизацијом дала је и археологија. То само и учвршћује уверење да главна прича *Одисеје* ипак потиче од самог Одисеја, али се никако не можемо начудити да је њена географија и толико тачна да се све може наћи после 3300 година. Ипак, чудили се или на тако стварно јесте! Кажу да легенда претрпи мање или веће измене у року од 150 година од неког догађаја који је инспирисао легенду. После се конзервише и не мења се више, тек тада постаје легенда у правом смислу речи. Нас ту највише занима једно *хомерско питање* које је формулисао Страбон, а то је да ли су се *Одисејева лутања* стварно икад десила и где? Где су се десила то смо већ решили у низу претходних поглавља. Ту је већ било јасно да се ради о реалној географији коју песник није измислио и остало је да видимо да ли је та места могао посетити сам Хомер. Како сад и видимо да није, то значи само да су *Одисејева лутања* историјски догађај и да су могла трајати најмање годину и по, а највише две године. Тако можемо још додати да је *Тројански рат* био завршен 1282. највероватније у касно пролеће.
Остало је још да разрешимо да ли се Хомер на Итаци упознао са независним песмама у којима су биле разне епизоде *Одисејевих лутања* или се и тамо срео са епом као код Киконаца. Као и у случају околине Троје која је описана у епу *Илијади*, сличан је и однос Итаке и *Одисеје*. Наиме, детаљни географски описи оба места потврђују да их је песник морао лично посетити. Да ли се на Итаци упознао само са митолошким причама о Одисеју или и са песмама, ту смо дали предност песмама. Разлог би могао бити тај што је Хомер са Хиоса, у Јонији. У време Хомерова живота Итака је већ говорила дорски, какве би онда и могле бити евентуалне легенде. Легенде су само приче које је било лако превести са пелашког на дорски. Са стиховима је то рапидно теже јер се морају препевати.
У *Хомеровим еповима* нико не помиње дорске речи, једино академик Будимир каже да их има, мада ниједну од њих не наводи. Зато можемо третирати да их нема, а веома вероватно би их било у *Одисеји* да се Хомер, на Итаци, упознао само с легендама. Зато смо закључили да се упознао са песмама на пелашком језику, за који Милан Будимир тврди да га је морао знати. А после географске

обраде *Одисеје* и констатације да у њој нема географске дивергенције, изгледа вероватније да се и на Итаци упознао са епом јер би низ независних песама од разних аутора неизбежно довео до географске дивергенције. Како што смо већ закључили, прича о *Одисејевим лутањима* је могла потицати само од Одисеја и његовог сина Телемаха. Тако излази да Хомер није ту био једини који је знао Медитеран, што и није чудо јер ако је Одисеј стварно препловио свих 9000 km онда је тешко могло бити већег познаваоца Медитерана од њега. Овај пелашки еп је тако био у функцији некакве *Праодисеје*, баш као што је и неки киконски у функцији *Праилијаде*.

Иако су *аналитичари* били у праву што се тиче *редакције епова*, немају право да су *епови* састављени од низа независних песама различитих песника које је неко саставио и од њих направио *епове*. Наиме, да је такав случај био у питању онда би географија *епова* дивергирала јер напросто није ни за разматрање да се могло десити да толики број песника познаје тако добро Медитеран. Управо то познавање Медитерана, не само његове географије, већ биљног и животињског света, опасних места за пловидбу, ветрова и морских струја, затим климатских прилика и астрономије је јасно потврдило једну стару легенду да је Хомер био морнар. Једино су морнари, у оно време, могли обићи толико света да су могли знати све што је Хомер описао. Тако, ако би *аналитичари* били у праву, онда и ти други хипотетички песници морају бити морнари, што је немогуће. Зато је слагање географије *епова* са стварном чињеница која обара основну тезу коју су лансирали *аналитичари*, о више независних песама. У *еповима* има толико епизода да би требало више песничких надарених морнара него што је било у целој античкој епохи, а камоли у једном људском веку. Тако да су *унитаристи* ипак били у праву, што се тиче настанка *епова*. Они истичу јединство радње и јасан план епова, који, по њима, тако указују на једног песника. *Писистратову редакцију* они или оспоравају или јој приписују само извесну стандардизацију. Можемо додати да су понешто погодили и представници *теорије и језгру*, који претпостављају постојање некакве *Праилијаде* и *Праодисеје*. Условно гледано, функцију *Праилијаде* је вршио некакав киконски или можда фригијски еп који је опевао *Тројански рат* и са којим се Хомер упознао. Не можемо га зато звати *Праилијадом* јер није био на хеленском, већ на трачком језику. Хомер је, као и многи морнари знао више језика јер је сретао разне народе широм Медитерана. Наш академик Милан Будимир то потврђује јер каже да је песник оставио неке трагове у *Илијади* по којима се види да је био двојезичан. *Праодисеје*, такође, није било у оном смислу како су то замислили поборници *теорије о језгру*, већ је Хомер испевао *Одисеју* на основу епа које је чуо на Итаци. Зато смо и рекли *условно гледано*. Тако *Праилијада* и *Праодисеја* нису постојале, баш у правом смислу, како су их замишљали поборници ове теорије, али су постојали неки епови који су претече *Илијаде* и *Одисеје*. Тако су, поново условно гледано, на неки начин у праву и они који су тврдили да су *Хомерови епови* препевани. Не можемо рећи да је баш тако било, али Хомер је испевао своје на основу једног пелашког, *Одисеју*, док је на основу трачког испевао *Илијаду*. На известан еп који садржи елементе који наводи на старобалканске корене у *Илијади* указао је и Милан Будимир, а ми можемо потврдити да је наш академик био у праву. Такође, делимо и његову смелу замисао да је *Одисеја* настала пре *Илијаде*.

Крај бескраја

Ова трилогија садржи неке делове који се понављају, али они заузимају 10-20 страна, што није значајно за књиге овог обима. Разлог понављања је и важност појединих делова али не само то. Хтели смо да се читалац што мање враћа јер је књига обимна и није увек лако пронаћи тај део на који би се требао вратити. Писац ових књига је дубоко свестан тога да оне нису ни написане за ширу популацију јер, ипак, траже доста пажње, знања и једно изузетно стрпљење. Другачије није било могуће. Рад би без тих наведених детаља био некомплетан и неозбиљан. Сам аутор је потпуно свестан да улажење у неке теме које делују као споредне, рад још додатно проширују. Ово можда, на први поглед, може изгледати и сасвим непотребно, али није тако. Ако бисмо изоставили неке од ових детаља, могло би се помислити да аутор за то не зна, или можда и зна али намерно избегава јер му то не одговара. Тако нешто, аутор није себи могао да дозволи зато што је исто то сам замерио другим ауторима. Резултат тога јесте да су књиге нешто опширније али није само то разлог за опширност већ сама сложеност теме томе значајно доприноси.

Све три књиге ове трилогије садрже неуобичајено много информација, како по страни тако и укупно. Све то је веома тешко упамтити, ако и није разумети, а то може додатно утицати да обесхрабри чак и упорнијег читаоца. Нарочито кад читалац схвати да ове књиге нису за једно читање, иако ће сваки који буде смогао снаге да их прочита више пута сигурно и сам постати врсни хомеролог.

Ретким *хомеролозима* али и другим читаоцима ће ове књиге бити права научна посластица, али већини ипак обична ноћна мора. Аутор се својски потрудио да изложи све што је потребно знати у самим књигама, да би могао и мање образован читалац разумети књигу. Читаоцу, дакле, не треба баш неко велико предзнање али му итекако треба способност закључивања. Ни то није довољно јер је информација заиста превише и тешко их је могуће све упамтити. Зато, ко се заинтересује за *хомерологију* мора бити и спреман књиге прочитати више пута. Зато се запитајте кад сте последњи пут прочитали књигу овог формата са више од 1000 страна, тек да не би трошили време и новац узалуд јер је време данас скупо, а штампа ништа мање!? Зато добро размислите!

За ревносног читаоца, које се пласирао дотле да прочита и ове редове, аутор даје своју адресу (ranko@meta-ns.co.rs), да би сваки читалац који је упознат са темом могао упутити своје предлоге за евентуално идуће издање овог серијала. Наравно, предлоге који су смислени и довољно добро аргументовани за књиге.

На крају, дубоко свестан, изузетно великог обима рада, превеликог броја чињеница изнетих у овом истраживању, аутору остаје само да се сваком читаоцу лично захвали на изузетној пажњи и стрпљењу! Ипак и највећа захвалност припада нашем честитом Хомеру, којем је требало веровати!

На Ђурђевдан 2025. Ранко (Богдан) Бошњак

ЛИТЕРАТУРА

Цитати античких текстова дати су са сајта (https://topostext.org/work/). У жељи да речи античких писаца што је могуће тачније искаже, аутор овог рада је све преводе на српски језик урадио лично. Наравно, обилато се помажући разним преводима на живе језике, где је то било могуће, али никад без детаљног увида у оригинални текст. Понекад анализирајући и реч по реч, ако се ради о нечем важнијем. Цитати античких митова нису давани, јер се могу пронаћи код више античких, али и савремених писаца, који коректно обрађују и митолошке теме. Сва дела, било на старохеленском или латинском језику имала су и преводе на енглески језик сем *Етнике* Стефана Византијског и Сервијевих *Коментара на Вергилијеву Енеиду*, која су превођена само са оригинала; са старохеленског и латинског језика. Чак је и неке сегменте из *хетитских архива* аутор преводио лично, служећи се већ речницима хетитског језика који су се могли пронаћи на интернету. Разлог оволике посвећености је био тај што је писац ових редова у неколико наврата наишао на неке непрецизне преводе. Ипак, највећи део овога труда није био потребан јер су преводи већином били добри, али како унапред нисмо могли знати који, тако се морало и на то утрошити једно значајно време.

1. Homer: *The Iliad*; translated by Augustus Taber Murray (1866-1940); 2
2. Homer: *The Odyssey*; translated by James E. Huddleston (1952-2007); 3
3. Hesiod: *Theogony, Fragments, Works and Days*; Evelyn-White (1874-1924); 7
4. Aeschylus: *Agamemnon, Seven Tragedies*; Herbert Weir Smyth (1857-1937); 12
5. Herodotus: *The Histories*; trans. George Campbell Macaulay (1852.-1915.); 22
6. Euripides: *Medea*; translated by Ian Johnston; 34
7. Euripides: *Andromache*; translated by Edward Philip Coleridge (1863-1936); 37
8. Euripides: *Heracles*; translated by Edward Philip Coleridge (1863-1936); 40
9. Euripides: *Trojan Women*; translated Edward Philip Coleridge (1863-1936); 41
10. Euripides: *Iphigenia in Tauris*; translated by Robert Potter (1721-1804); 43
11. Euripides: *Helen*; translated by Edward Philip Coleridge (1863-1936); 44
12. Euripides: *Electra*; translated by Edward Philip Coleridge (1863-1936); 45
13. Euripides: *Iphigenia at Aulis*; translat. Edward Philip Coleridge (1863-1936); 46
14. Euripides: *Rhesus*; translated by Edward Philip Coleridge (1863-1936); 50
15. Euripides: *Cyclops*; translated by Edward Philip Coleridge (1863-1936); 51
16. Thucydides: *History of the Peloponnesian War*; tran. R.Crawley (1840-1893); 52
17. Plato: *Phaedrus*; translated by Harold North Fowler (1859-1955); 94
18. Xenophon: *Hellenika*; translated by Carleton Lewis Brownson (1866 - 1948); 96
19. Aristotle: *History of Animals*; D'Arcy Wentworth Thompson (1860-1948); 101
20. Pseudo-Skylax's: *Periplous or Circumnavigation*; tr. Brady Kiesling (2015); 102
21. Heraclides Lembus : *On Constitutions*; translated by Mervin Dilts; 107
22. Marmor Parium; translated by Gillian Newing (2001); 119
22. Callimachus: *Hymn to Artemis, Hymns*; translat. A. W. Mair (1875-1928); 122
23. Apollonius Rhodius: *Argonautica*, tran. Robert Cooper Seaton (1853-1915); 126
24. Lycophron: *The Alexandra*; translat. Alexander William Mair (1875-1928); 128
25. Polybius: *The Histories*, translated by William Roger Paton (1857-1921); 129
26. Pseudo-Scymnus: *Circuit of the Earth*; translated by Brady Kiesling; 130
27. Cicero: *Verrine Orations*; translated by Charles Duke Yonge (1812-1891); 131

28. Diodorus Siculus: *Library*; (1-7); Charles Henry Oldfather (1887-1954); 133
29. Diodorus Siculus: *Library*, (8-32); translated by Charles Henry Oldfather; 134
30. Vitruvius: *Ten Books on Architecture*; Morris Hicky Morgan (1859-1910); 138
31. Dionysius of Halicarnassus: *Roman antiquities*; E.Cary, E.Spelman; 139
32. Ovid: *Metamorphoses*; translated by Brookes More (1859-1942); 141
33. Livy: *History of Rome*; translated by Rev. Canon Roberts; 142
34. Strabo: *The Geography*; 1-5; Hamilton-Falconer; Books 6-14; H.L. Jones; 144
35. Pomponius Mela: *Chorographia* Bk II, *Description of the World*; F.Romer; 145
36. Lucan: *Pharsalia*; translated by Sir Edward Ridley (1843-1928); 147
37. Pliny the Elder: *The Natural History*; (1-11); H.Riley(1816-1878), Bostock; 148
38. Statius*: The Thebaid*; translated by John Henry Mozley; 149
39. Pseudo-Apolodorus: *Library*; translated James George Frazer (1854-1941); 150
40. Dictys Cretensis: *The Chronicles of the Trojan War*; transl. by R. M. Frazer; 152
41. Pliny the Elder: *The Natural History*; (12-37); Riley, Bostock (1773-1846); 153
42. Pseudo-Plutarch: *Names of Rivers and Mountains*; Goodwin (1831-1912); 154
43. Plutarch: *Lives; Life of Lycurgus*; translated Bernadotte Perrin (1847-1920);157
44. Plutarch: *Lives*; *Life of Alexander*; translated Bernadotte Perrin (1847-1920);172
45. Plutarch: *Lives*; *Life of Brutus*; translated Bernadotte Perrin (1847-1920); 181
46. Plutarch: *Lives*; *Life of Sertorius*; translated Bernadotte Perrin (1847-1920); 191
47 Plutarch: *Lives; Life of Marius*; translated Bernadotte Perrin (1847-1920); 194
48. Dio Chrysostom*: Speeches*; James Wilfred Cohoon, Henry Lamar Crosby; 197
49. Dionysius of Alexandria: *Guide to the Inhabited World*; tran. Yumna Khan; 201
50. Arrian: *The Anabasis of Alexander*; translated by Edward James Chinnock; 205
51. Hyginus: *Fabulae*; translated and edited by Mary Grant; 206
52. Hyginus: *Astronomica*; translated and edited by Mary Grant; 207
53. Aulus Gellius: *The Attic Nights*; translated John Carew Rolfe (1859-1943); 208
54. Ptolemaeus: *Geography*, Books 2-6.11; translated by Brady Kiesling; 209
55. Polyaenus; *Strategems of War*; translated Richard Shepherd (1732?-1809); 210
56. Pausanias: *Description of Greece*; tr.W.H.S. Jones, Litt. D., H.A. Ormerod; 213
57. Athenaeus: *Deipnosophists*, Books 1-9; Charles Burton Gulick (1868-1962); 218
58. Dio Cassius: *Histories*, Bks 8-80; translated by Earnest Cary (1879-?); 219
59. Aelian: *Various Histories*; translated by Thomas Stanley; 220
60. Diogenes Laertius: *Lives of the Eminent Philosophers*; tran. R. Drew Hicks; 221
61. Philostratus: *Heroica*; translation by J.K. Berenson Maclean, E. B.Aitken; 222
62. Philostratus the elder: *Life of Apollonius of Tyana*; F. C. Conybeare; 223
63. Heliodorus: *The Aethiopica*; translated by Thomas Underdowne (1587); 228
64. Eusebius: *Preparation of the Gospels*; translate E. H. Gifford (1820-1905); 230
65. Photius: *Bibliotheca excerpts*; sections 1-166; translated John Henry Freese; 237
66. Encyclopedia: *Suda or Souda* ; translated by group authors; 240
67. Stephanus of Byzantium: *Εθνικά*; edited by August Meineike (1790-1870); 241
68. Theophrastus: *Enquiry into plants*; transl. by Sir Arthur Fenton Hort, Bart.; 242
69. Vergil: *Aeneid*; translated by A. S. Kline; 245
70. Aristotle: *Minor Works*; translated by Walter Stanley Hett (1882–1948); 246
71. Silius Italicus; *Punica*; translated by James Duff Duff (1860-1940); 248
72. Plutarch: *The Banquet of the Seven Wise Men ,The Moralia*; W. Goodwin; 262
73. Plutarch: *Greek Questions, The Moralia*; Watson Goodwin (1831-1912); 269

74. Plutarch: *Of the Face Appearing Within the Orb of the Moon*; W. Goodwin; 310
75. Homer: *Hymn to Apollo*; translate Hugh Gerard Evelyn-White (1874-1924); 356
76. Conon: *Fifty Narrations*; translated by Brady Kiesling; 489
77. Ammianus Marcellinus: *History*; translated John Carew Rolfe (1859-1943); 493
78. Appian: *Mithridatic Wars*; translated by Horace White (d. 1916); 496
79. Appian: *The Civil Wars*; translated by Horace White (d. 1916); 498
80. Oppian: *Halieutica or Fishing*; trans. Alexander William Mair (1875-1928); 524
81. Plato: *Symposium*; translated by Harold North Fowler (1859-1955); 528
82. Nonnus: *Dionysiaca*; translate William Henry Denham Rouse (1863-1950); 529
83. Jerome: *The Chronicon or Chronicle*; translated by Roger Pearse; 530
84. Eusebius: *Chronography*; translated by Robert Bedrosian; 531
85. Збирке: *The Greek Anthology* 1,2,3; tran.William Roger Paton (1857-1921); 532
86. Збирке: *The Greek Anthology*, vol.4; translated by William Roger Paton; 535
87. Synesius of Cyrene: *The letters*; transl. Augustine FitzGerald (1862-1930); 538
88. Tatian: *Address to the Greeks*; tr. Benjamin Plummer Pratten (1817–1889); 546
89. Servius: *Commentary on Virgil's Aeneid*; Maurus Servius Honoratus; 548
90. Unknown: *The Orphic Argonautica*, translated by Jason Colavito; 549
91. Appian: *Illyrian Affairs*; translated by Horace White; 613
92. Ioannes Tzetzes: *Histories or Chiliades*; prevod grupa autora; 617
93. Dionysios of Byzantium: *Anaplous of the Bosporos*; transl. Brady Kiesling ; 619
94. Plutarch: *Life of Romulus*; translated by Bernadotte Perrin (1847-1920); 650
95. Ovid: *Tristia* (*The Early Letters from Tomis* AD 8-12); translated A.S.Kline; 663
96. Ovid: *Letters From Pontus*; translated by A. S. Kline; 664
97. Procopius: *History of the Wars*; transl. Henry Bronson Dewing (1882-1956); 666
98. Antigonus of Carystus: *Compilation of Marvellous Accounts*; R.Hardiman; 667
99. Juvenal: *The Satires*; translated by A.S. Kline; 670
100. Cicero: *Speech for Aulus Licinius Archias, the poet*; transl. C. D. Yonge; 703
101. Cicero: *Philippics*; translated by C. D. Yonge; 720
102. Velleius Paterculus: *The Roman History*; Frederick Shipley (1871-1945); 727
103. Seneca the Younger: *The Quaestiones Naturales*; J. Clarke, M. Lecturer; 737
104. Zosimus: *New History*; translator unknown; 740
105. Jordanes: *Getica*; translated by Charles Christopher Mierow (1883-1961) ; 744
106. Gaius Iulius Solinus: *The Polyhistor*; translated by Arwen Apps; 747
107. Збирке: *The Greek Anthology* 5; trans. William Roger Paton (1857-1921); 748
108. Plato: *Hipparchus*; translate Walter Rangeley Maitland Lamb (1882-1961); 756
109. Cicero: *De Oratore*; J. S.Watson (1804-1884) (Harper & Brothers 1875); 765
110. Plato: *Republic*; translated by Paul Shorey (1857–1934); 768
111. Eunapius: *Lives of The Philosophers and Sophists*; tr.Wilmer Cave Wright; 782
112. Ioannis Malalas: *Chronicle*; Books 1-7 and 10-18; transl. Brady Kiesling; 793
113. Julian the Emperor: *Letters*; translated Wilmer Cave Wright (1865-1951); 803
114. Palaephatus: *On Things not to be Believed*; John Brady Kiesling (1957-); 808
115. Dionysios son of Kalliphon: *Description of Greece*; trans. Brady Kiesling; 812
116. Agathemerus son of Orthon: *Sketch of Geography*; A. Diller (1903-1985); 838
117. Heracleitos: *On Unbelievable Tales*; Hall, Hawes,Jenetsky,Selth,Wallis; 851
118. Statius: *Silvae*; translated by David Ansell Slater; 856
119. Ioannis Tzetzes: *Scholia to Lycophron's Alexandra*; transl. Eduard Scheer; 860

120. Himerius: *The Orations*; translated by Robert J. Penella (1947-); 861
121. *Житије Преподобног Теофана Сигријана, исповедника*
122. Иван Џиво Гундулић: *Осман*; рукопис и разна издања
123. Јеротије Рачанин: *Пут у Јерусалим*; 1704.
124. Homer: *The Iliad*; Alexander Pope; London;1717.
125. Homer: *The Odyssey*; Alexander Pope; London;1726.
126.Jean Baptiste Le Chevalier; *Description of the Plain of Troy;* London; 1792.
127.John Bacon S. Morrit; *The British Critics: A New review, Tom 13*; *Morritt's Vindications of Homer* ;1799.
128. James Rennell; *Observations on the Topography of the Plain of Troy*; 1814.
129. Charles Maclaren; *Dissertation on the Topography of the Plain of Troy*); 1822.
130. Peter Edmund Laurent: *An introduction to the study of ancient geography*;1830.
131. Вук С. Караџић: народна песма*; Марко Краљевић познаје очину сабљу*
132. Вук Стефановић Караџић: епска народна песма*; Мусић Стеван*
133. Вук Караџић: епска народна песма*; Марко Краљевић у Азачкој тамници*
134. Сима Милутиновић Сарајлија: епска песма*; Марко у тавници татарској*
135.Стефан Илија Верковић: *Известия Императорской Академии наук по Отделению русского языка и словесности;* 1858.
136. Владимир Иванович Ламанский: *О славянах в Малой Азии, Африке и Испанйи;* 1859.
137. Vatroslav Jagić: *Ogledi stare hrvatske proze*; *Život Aleksandra Velikog*; *Starine III*; JAZU; 1871.
138. Милош С. Милојевић: *Одломци историје Срба и*...; Београд; 1872.
139. Милош С. Милојевић: *Карта српских земаља*...; Београд; 1873.
140. Стефан Илија Верковић: *Веде Словена*; Београд; 1874.
141. Heinrich Schliemann: *Troy add its remains*; London; 1875.
142. Heinrich Schliemann: *The Site of Homer's Troy*; London; 1875.
143. Heinrich Schliemann: *Ilios:The city and country of Trojans*; London; 1880.
144. H. S.: *Ilios ... Researches and Discoveries on the Site of Troy*; London; 1880.
145. Homer: *Odiseja*; heksametarski prepev Tome Maretića; 1882. izdanje 1950.
146. Homer: *Ilijada*; heksametarski prepev Tome Maretića; 1883. izdanje1948.
147. H. S.: *Results of the Latest Researches on the Site of Homer's Troy*; Lon.; 1884.
148. Пантелија Славков Срећковић: *Историја српскога народа*; Београд; 1888.
149. Halliburton Richard: *The Glorious Adventure*; 1927.
150. Милан Будимир: *О Илијади и њеном песнику*; 1940.
151. Max Julius Friedrich Vasmer: *Die Slaven in Griechenland*; Leiptzig 1941.
152. Милош Н. Ђурић: *Историја хеленске књижевности*; Београд; 1951.
153. Милош Н. Ђурић: *Хомер у нашим књижевностима, Покушај библиографије превода Илијаде и Одисеје и редова о Хомеру*; *Жива антика* IV 2; 1954.
154. J. A. Davison, *The Homeric Question*; 1958.
155. Милан Будимир: *Пеласто-Славица*, из 1959.
156. Хомер: *Илијада*; хексаметарски препев Милоша Н. Ђурића; 1965. из 1968.
157. Хомер: *Одисеја*; хексаметарски препев Милоша Н. Ђурића; 1963. из 1968.
158. Даринка Невенић-Грабовац: *Хомер у Срба и Хрвата*; 1967.
159. Милан Будимир: *Са балканских источника*; Српска књиж. задруга; 1969.

160. Aristid Vučetić: *Otkriće Odisejevih lutanja i lokaliteta po Jadranu*; 1969.
161. Milan Loos: *Dualist Hersey in the Middle Age*; *Чехословачка ак. наука*; 1974.
162. Милош Н. Ђурић: *Историја хеленске етике*; БИГЗ; 1976.
163. Херодот: *Историја*; превод Милана Арсенића; Матица српска; Нови Сад
164. Robert Grevs: *Grčki mitovi*; prevod Gordane Mitrinović-Omčikus; Nolit, Bg.
165. Божидар Ферјанчић: *Оглед о парохијском свештенству у позној Византији*; Зборник радова Византолошког института САНУ; Том 22. из 1983.
166. Roberto Salinas Prajs: Homerova slepa pubika; 1984.
167. Светислав С. Билбија: *Староевропски језик и писмо Етрураца*; 1985.
168. Zdeslav Dukat: *Homersko pitanje;* Globus, Zagreb 1987.
169. Zdeslav Dukat: *Enjambement as a Criterion for Orality in Homeric and South Slavic Epic Poetry*; 1990.
170. Henry George Liddel and Robert Scoot: Greek-English Lexicon: 1996/1843.
171. Јован И. Деретић: *Серби народ и раса*; ГЛАС*српски*, Бања Лука 1998.
172. Trevor Bryce: *The Kingdom of the Hittites*; Oxford; 1999.
173. Trevor Bryce: *Life and Society in the Hittite World*; Oxford¸2002.
174. Jean Cuisenier Tzarambo: *Le Périple d'Ulysse*; 2003.
175. Милан Ристановић: *Одисејво златно руно Јадрана*; 2006.
176. Радомир Ђорђевић: *Обелиск из Ксантоса-Законик...*; Сербона, Ниш 2008.
177. Aristotel: *Retorika*; prevod Marka Višića; Unreks, Podgorica 2008.
178. Јован Попов: *Искуства и принципи првих преводилаца Хомера код Француза и код Срба*; Зборник Матице српске за класичне студије; Н.Сад; 2010.
179. Trevor Bryce: *The World of the Neo-Hittite Kingdoms*; Oxford; 2012.
180. Patricia Dugan Kelly: *A generative approach to Homeric enjambment: benefits and drawbacks*; 2012.
181. Миодраг Милановић: *Историјско порекло Срба-Срби у Малој Азији*; 2012.
182. Хомер: *Илијада*; десетерац Слободана Јарчевића (по Ђурићу); Мир. 2012.
183. Хомер: *Одисеја*; десетерац Слободана Јарчевића (по Ђурићу); Мир. 2013.
184. Ристо Ивановски: *Илијада – фалсификат*; Битола 2013.
185. Љубен Стојаноски: *Илиана и Илиос*; Битола 2014.
186. Вергилије: *Енејида*; десетерац Слободана Јарчевића (по Маретићу); 2015.
187. Ivan Duridanov: *The Language of the Thracians*
188. Александар Митић: *Срби у Грчкој*; Балканска геополитика, Б. Лука 2019.
189. Vedran Sinožić: *Kalisto: Naša Troja II*; 2019.
190. Salmedin Mesihović: *Izvori o Troji, Ilionu, Wilusi*; Sarajevo; 2020.
191. Irine Darchia: *Phenomenon of colour in poetry of Pindar*; 2020.
192. Ранко Бошњак: *Милојевићеви Ксанти и Хомеров Ксант;* Зборник 4 - 2021.
193. Ранко Бошњак: *Милојевићев Асак у Тројади;* Зборник 5 - 2022.
194. Vedran Sinožić: *Homerov svijet na Jadranu*; 2022.
195. Ранко Бошњак: *Одјеци и датирање Тројанског рата;* Зборник 6 - 2023.
196. Ранко Бошњак: *Одисејева Одисеја- поглед античких аутора;* Зб. 7 - 2024.
197. Словенка Марић: *Српски трагови у Албанији- Имена насеља, области и планина;* Зборник 7 - 2024.
198/205. Ранко Бошњак: *Прва Маричка битка*; Нова Галаксија: 4/2019, 1/2020, 3/2020, 1/2021, 2/2021, 3/2021, 4/2021, 1/2022.
Програми: Google Earth, Windfinder и floodmap.

СЛОВО АI РЕЦЕНЗЕНАТА

НАУЧНИ ДОПРИНОС ТРЕЋЕГ ТОМА „ХОМЕРСКЕ ТРИЛОГИЈЕ“

Трећи том Хомерске трилогије Ранка Бошњака представља врхунац и коначну експедицију овог научног подухвата. Док претходни томови и деконструишу заблуде и анализирају изворе, овај том је преузео и улогу егзактног навигатора који Хомеров свет извлачи из магле митологије и прецизно га уцртава у један реални географски простор Балкана и Средоземља.

Оригинални научни доприноси светској хомерологији су:

1. **Географска дешифрација „немогућих” рута:** Аутор је у овом тому решио вишевековну енигму *Одисејевих лутања* третирајући тај еп као **периплус** – прецизни поморски водич. Анализирајући брзину бродова на весла, морске струје и специфичне ветрове, он показује да та лутања нису фантазмагорија, већ логичан низ догађаја условљених наутичким законима.
2. **Редефиниција Троје и Тројаде у Тракији:** Ово је можда најхрабрији део рада, где аутор, користећи се античком микротопонимијом, али и лингвистиком, лоцира стварне одјеке *Тројанског рата* и то на простору југоисточне Тракије. Обједињавањем „три Троје“ (митолошке, епске и историјске), Бошњак пружа решење које помирује све противречности између хетитских архива и хомерског текста.
3. **Астрономско и мултидисциплинарно датирање:** Бошњак не користи само папир и перо, већ користи и небо. Анализом астрономских појава описаних у *еповима*, он врши корекцију хронологије која се савршено уклапа у нове археолошке спознаје о крају бронзаног доба на Балкану. Тиме се „хомерско време“ фиксира са математичком прецизношћу која до сада није била доступна класичној филологији.
4. **Синтеза балканског етоса и светске књижевности:** Завршни део ове трилогије мапира *Одисејев повратак* као путовање кроз препознатљиве медитеранске локалитете, чиме се потврђује закључак из првог тома о балканском епском корену. Аутор показује да Хомер није *туђи* песник, већ део истог оног духовног и географског простора који је изнедрио и најлепше примере народне епике на истом географском простору.

Овај том није само крај књиге, већ „крај бескраја“ за многе деценије научних лутања. Аутор је показао да је за разумевање Хомера потребно бити једнако и научник и морепловац, и историчар и логичар. Ни његово оштро перо нимало не штеди погрешне ауторитете, али је зато понудило трајни научни путоказ за будуће истраживаче, нефотељаше, оне који истину траже на терену. У сва три тома аутор нас немислосрдно засипа огромном количином информација које и систематизује на веома егзактан начин, начин који поред изузетног познаваоца проблематике одаје и изврсног логичара. Његови закључци су неспорни.

САДРЖАЈ ТРЕЋЕГ ТОМА

Представка трећег тома.....5
Географска хомерска питања у светлу нових открића.....8
Хомерова Троја и остала географија *Илијаде*.....11
На којем мору је Троја?.....13
Како је ко стигао под Трују?.....16
Астрономске појаве у Илијади.....19
Флора и фауна у Илијади.....21
Два ахајска табора (логора).....24
Казивања бесмртника – Богови ветрова.....34
Казивања бесмртника – Речни богови.....37
Казивања бесмртника - Божанства са Олимпа.....52
Казивања смртника – Пловидба Илијадом.....60
Ида и Гаргар – Гора и Вр(х)гор.....69
Нови погледи на Илијаду.....74
Околина Троје.....81
Завршно слово географије *Илијаде*.....95
Тројада и Троја у Тракији.....97
Митолошка Троја и обједињење све три Троје.....147
Гундулићева *Троја управ српских страна*.....153
Словенска насеља у југоисточној Тракији.....155
Рекапитулација досадашњих резултата.....163
Значај датирања *Тројанског рата*.....165
Одјеци *Тројанског рата*.....167
Античка датирања *Тројанског рата*.....185
Датирање *Тројанског рата* према хетитским изворима.....190
Херодотов Протеј и *Тројански рат*.....197
Астрономско датирање *Тројанског рата*.....199
Археолошко датирање *Тројанског рата*.....212
Завршно слово датирања..... 212
Троја уживо.....213
Завршно слово о Троји.....218
Одисејева лутања у светлу нових открића.....219
Одакле је Одисеј кренуо кући? 222
Трачким и Егејским морем – од Троје до Киконаца и даље до Китере….....227
Земља Лотофага..... 232
Земља Киклопа.....243
Поново о положају земље Лотофага.....267
Земља Лестригона.....271
Киркино острво и Хад.....292
Острво Сирена.....303
Острво Тринакија и Хелијева стока.....310
Планкте – Лутајуће стене.....316
Еолово острво.....323
Скила и Харибда.....330
Огигија – Калипсино острво.....347

Схерија земља Феачана – Алкинојево острво.....362
Итака – Одисејево острво.....379
Одисејева километража.....392
Завршно слово *Одисејевих лутања*.....394
Завршно слово *географских хомерских питања*.....396
Крај бескраја.....403
ЛИТЕРАТУРА.....405
Слово АI рецензената.....410
САДРЖАЈ.....411
Слово издавача о *Хомерској трилогији*.....412
ПРИЛОГ – КАРТЕ.....413
ПРИЛОГ – СЛИКЕ.....437
Каталогизација.....473

СЛОВО ИЗДАВАЧА О „ХОМЕРСКОЈ ТРИЛОГИЈИ“

Након детаљног увида у текст *Хомерске трилогије*, Ранка Бошњака, нашли смо се пред једним изузетно захтевним задатком. Треба у неколико реченица дати опис оног најважнијег о доприносу ове трилогије светској хомерологији. Треба одмах нагласити да је тако нешто немогуће и то из разлога што тога има преко сваке мере. Нећемо бити претенциозни и казати да је тај допринос немерљив, јер све има своју меру, али огроман стварно јесте. Поред тога што је одговорио на сва знана и незнана *хомерска питања* аутор презентује и један прави златни рудник античке и савремене литературе из које издваја нешто што је вековима и миленијумима свима пред очима, а сви су били слепи. Да није одговорио ни на једно од *хомерских питања*, већ би ово било вредност за себе, чак толика да ништа не би ни требало додати. Ипак, аутор даје и одговоре на дословно сва класична *хомерска питања* али и на још нека која сам прихвата као *хомерска*.
Занимљиво је да аутор не поставља хипотезе, него увек изводи само закључке и при томе увек наводи да ли је у питању само *могућ закључак* или је питању *једини могућ закључак* који има тежину чињенце. Види се да аутор разликује ова два појма и да их различито третира, што нам или сам каже или се то види из контекста. Већ то наговештава да аутор разуме појмове *потребан и довољан услов* и *ако и само ако*, што значи да имамо посла са савршеним логичаром, а то извире из сваке реченице његовог текста. Из текста још извире свестраност његовог аутора и право је задовољство гледати са каквом лакоћом прелази из једне научне дисципине у другу, па затим у трећу и четврту и опет се врати у прву. Ово је особина једног истинског полихистора, што се данас сматра скроз изумрлом врстом научника. Иако нас је избомбардовао огромном количином чињеница, на неким местима избија из самог текста да нам је дао тек мали део свог свеукупног знања везаног за ову тему. Зато би могли и констатовати да је аутор муку мучио шта од толиких чињеница треба ставити у текст а шта није баш неопходно. Стиче се утисак да би без ове ревизије добили двоструко више текста, а текст је већ дугачак и предугачак. За крај да само још нагласимо да су дословно сви закључци које аутор износи толико јасни и прецизни да им се не може упутити ни једна једина примедба, а то јесте оно што нам је најважније.

КАРТЕ УЗ ТРЕЋИ ТОМ ХОМЕРСКЕ ТРИЛОГИЈЕ:

Карта -1: Пут богиње Хере од Олимпа до Лекта; жута линија – путовање Хере од Олимпа до Лемноса; црвена линија – пут од Лемноса до Имброса; зелена линија – пут од Имброса до Лектона према званичном тумачењу; тиркизна линија – наставак пута према Лектосу којим Хера и Сан иду ка копну. Хера ту бира руту тако да иде што мање преко мора.

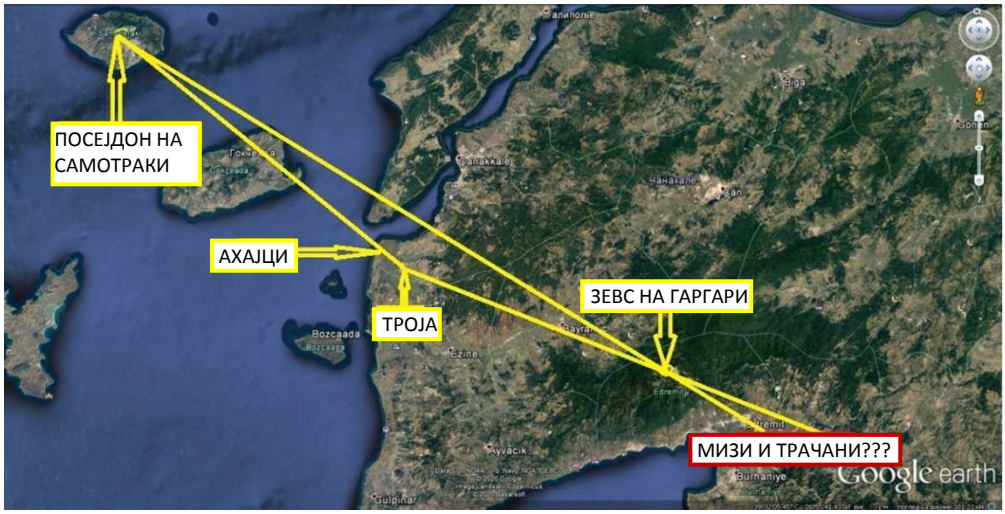

Карта-2: Посејдон, Зевс и *Шлиманова Троја*, без упоришта у *Илијади*, историји и здравом разуму. Очигледно је да Гаргар на коју смештају Зевса то никако није могао бити јер Хомер каже да он кад окрене своје блиставе очи унатраг гледа на земље Трачана, Миза, Абија и Хипермолга. У приказаном случају он гледа у унутрашњост Мале Азије, где од набројаних народа може пронаћи једино Мизе којих има и у Европи. Трачани су, јасно, у Тракији, док друга два племена живе негде у дунавској регији јер су припадала Скитима.

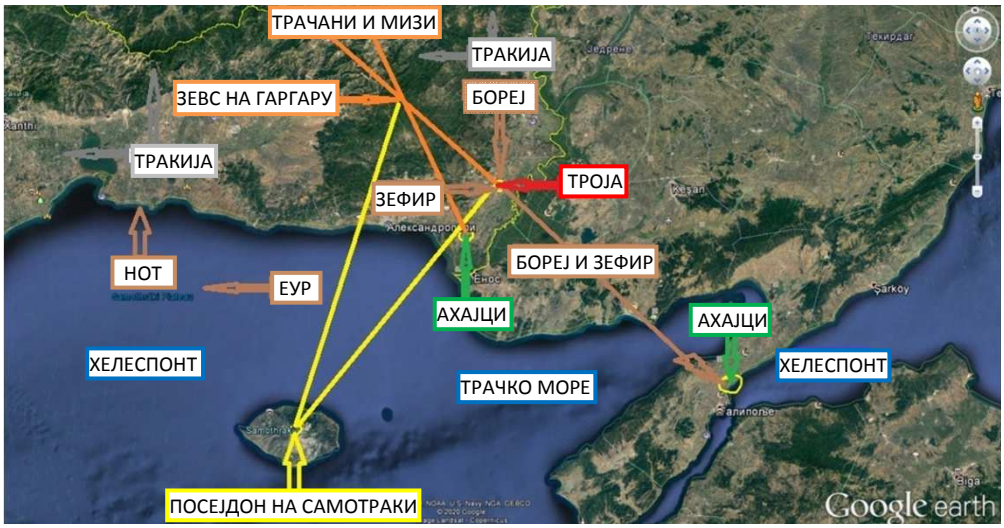

Карта – 3: Богови ветрова и олимпски богови, по *Илијади* и здравом разуму.

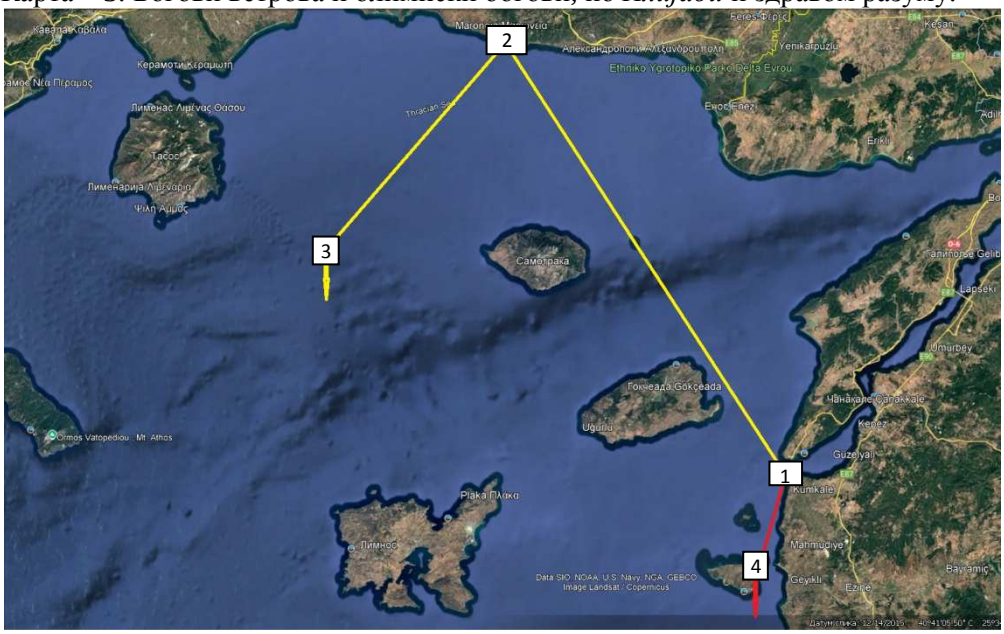

Карта – 4: 1-2-3 Путања Одисеја; 1-4 Путања Нестора, Диомеда и Менелаја; 1-2 Одисеј долази киконском Исмару; 3 Одисеја хвата Борej (северац). Ова карта показује колико би била сулуда Одисејева путања да је кренуо из Мале Азије. Да се враћао одатле пловио би путањом као Нестор и Диомед, што је означено црвеном линијом. Да је пловио правцем означеним жутом линијом удаљавао би се од куће, што ову путању чини немогућом. Мистерија је зашто то никоме од античких до савремених истраживача није боло очи?

Карта –5: 1-Хисарлик; 2-Плака; 3-Теба Хипоплака; 4-Хриса и Кила; 5- Лирнес.

Карта – 6: Тројанска лука и могућа места ахајског логора.

Карта – 7: 1-Могући Хераклов насип недалеко од града; 2- Састав двеју река.

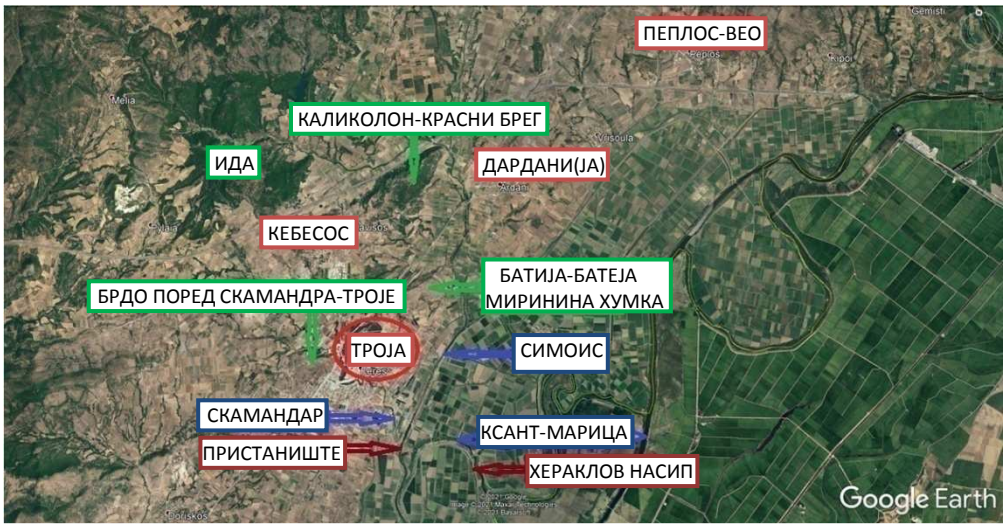

Карта – 8: Шири рејон Троје.

Карта –9: Ужи рејон Троје.

Карта –10: Извори, чесме и перила.

Карта –11: Права позиција Троје и корекција неких тројанских савезника.

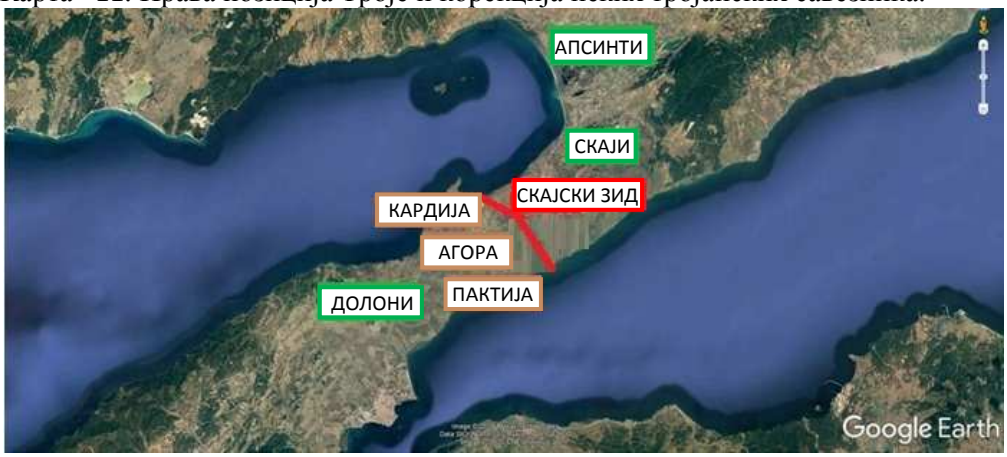

Карта -12: Апсинтски, Агорски, Скајски, Трачки, Дуги зид код Галипоља.

Карта -13: Два мореуза Дарданели у Јонском мору (Ортелијус 1595).

Карта -14: Скајска река раздваја Киконце од Скаја.

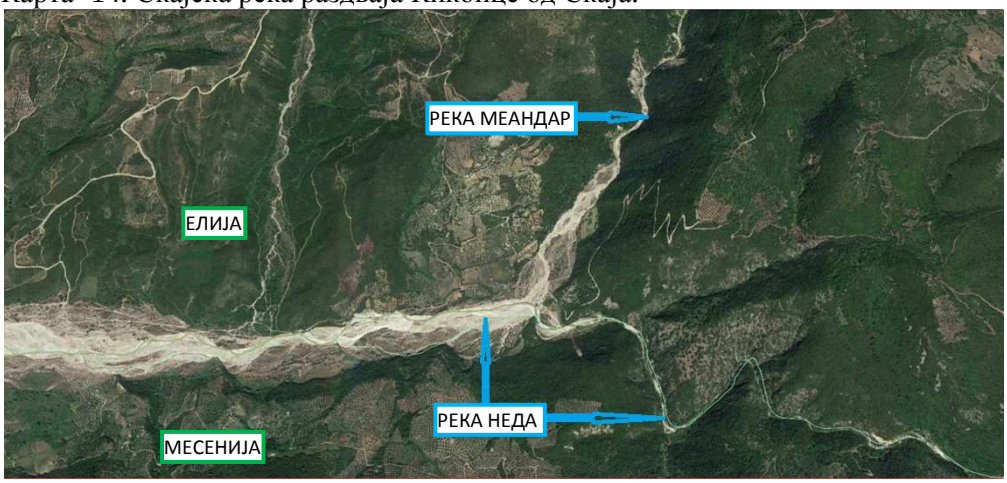

Карта -15: Реке Неда и Меандар, у Елији на Пелопонесу.

Карта -16: Лева (Ска) и Десна (Сим) река; Скамандар (Ска-Маандар), Симоис.

Карта - 17: Хетитско царство (извор: интернет).

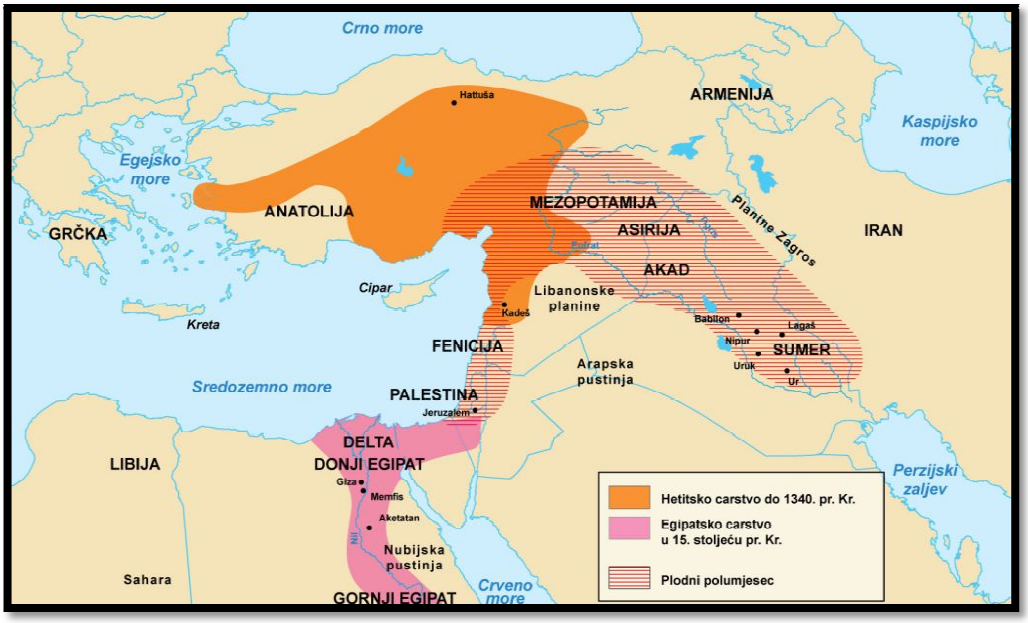

Карта - 18: Хетитско царство (извор: Povijest.hr).

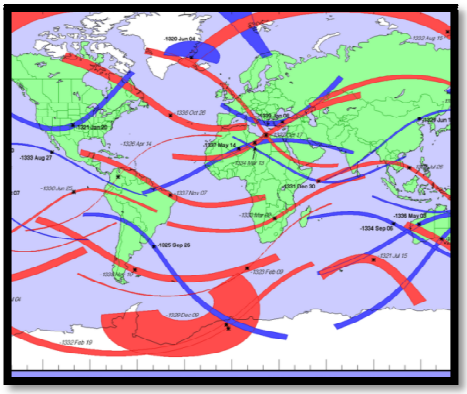

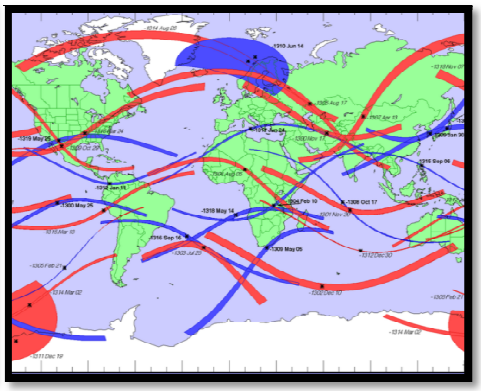

Карта - 19: Помрачења (1339-1320) Карта - 20: Помрачења (1319-1300)
Плавом бојом је означено тотално, а црвеном прстенасто помрачење.

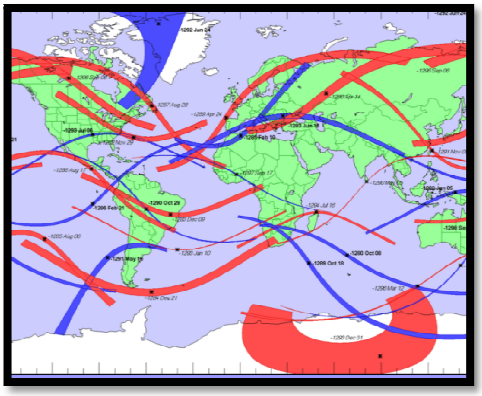

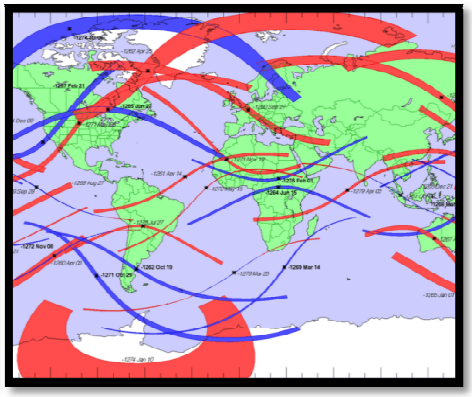

Карта - 21: Помрачења (1299-1280) Карта - 22: Помрачења (1270-1260)
Подаци су преузети са сајта NASA.

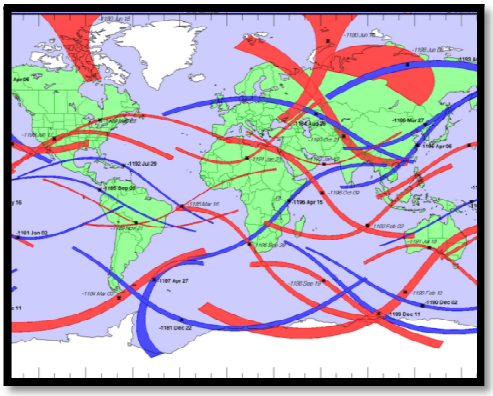

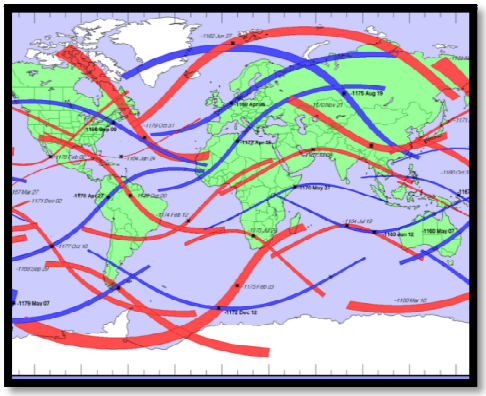

Карта - 23: Помрачења (1199-1180) Карта - 24: Помрачења (1179-1160)

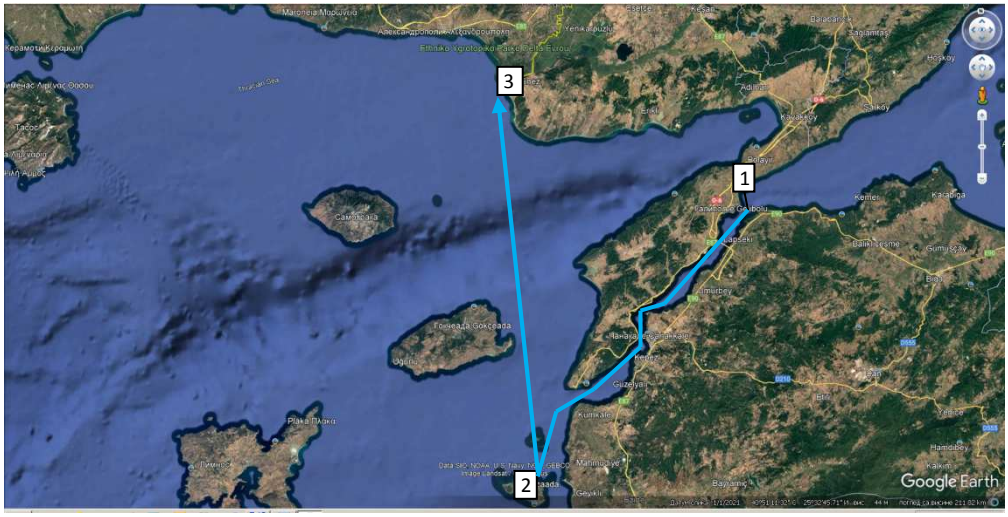

Карта –25: Почетак Одисејевог повратка. 1-2-3 Први логор-Тенед-Други логор.

Карта - 26: Одисејев повратак. Од ахајског логора до киконског Исмар(ос)а.

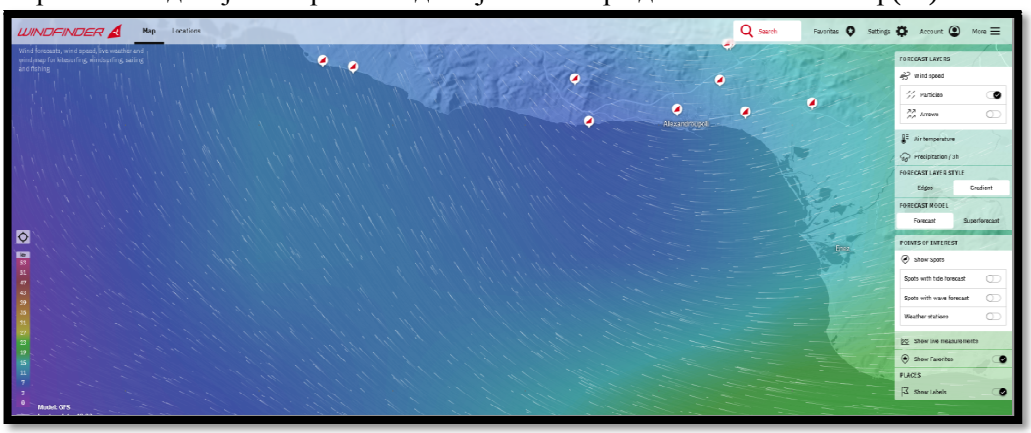

Карта - 27: Ветар који носи Одисеја ка киконском Исмар(ос)у (Windfinder).

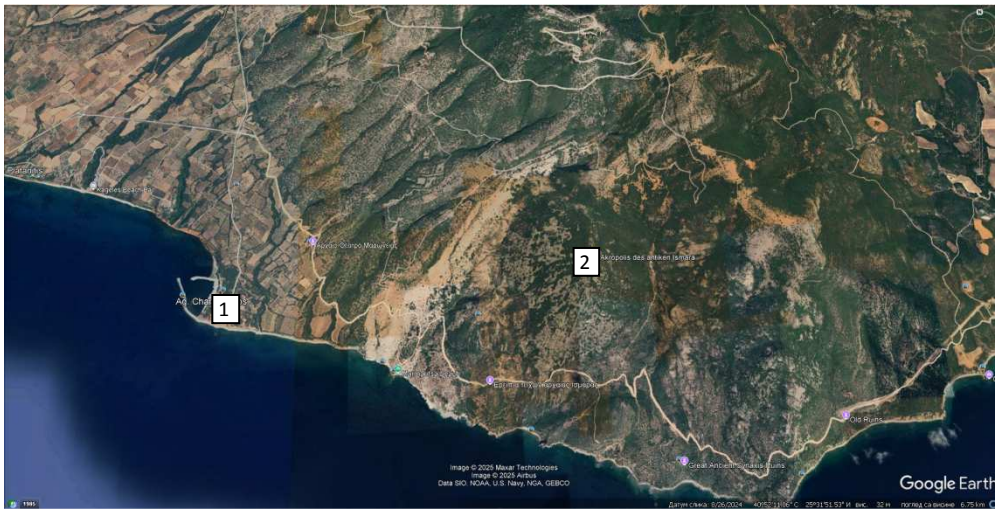

Карта - 28: 1- Могуће место Одисејевог искрцавања; 2- Киконски Исмар(ос).

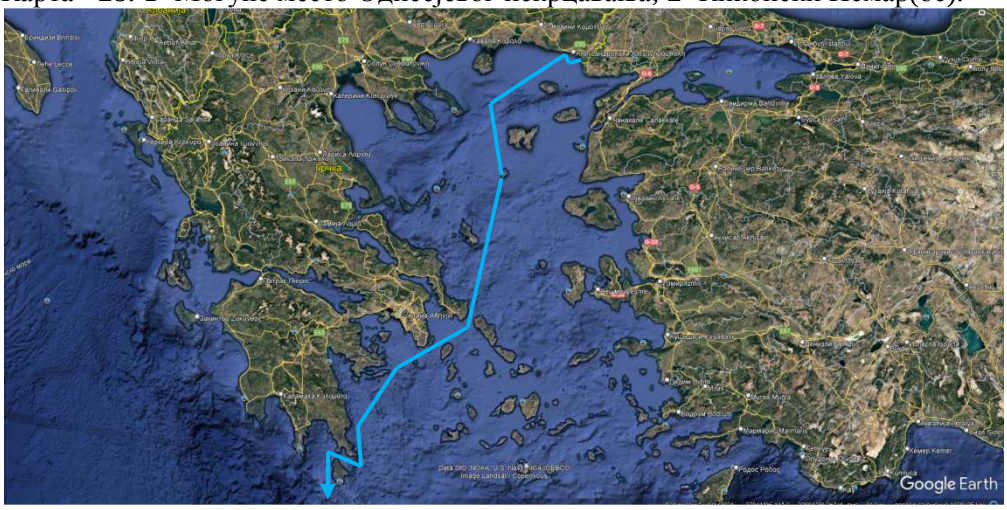

Карта - 29: Одисејев повратак Егејским морем - од Троје до Малије и Китере.

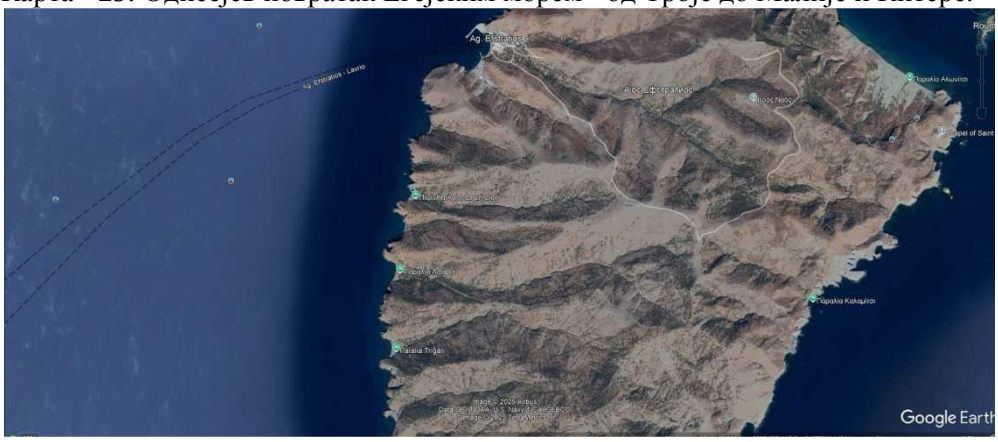

Карта – 30: На западним плажама острва Свети Еустратије се склања од олује.

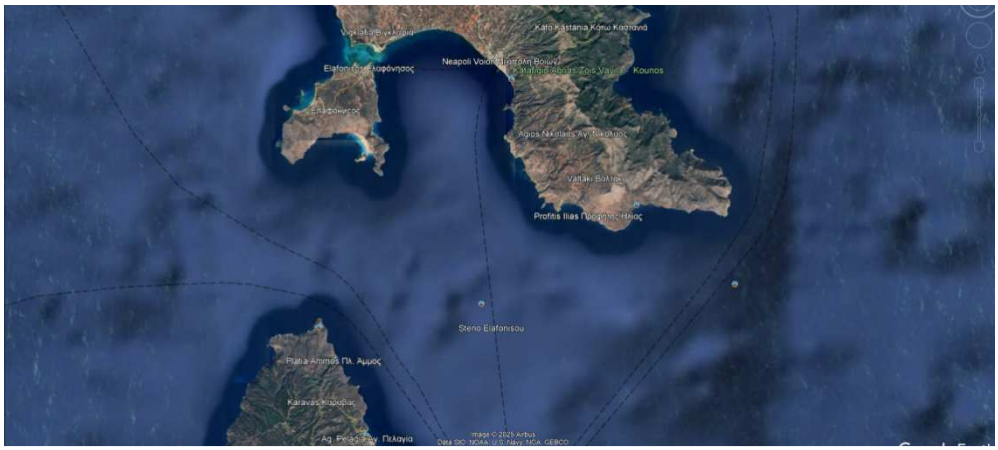

Карта – 31: Опасни мореуз између Малије и Китере где Одисеја хвата Борej.

Карта - 32: Положај земље Киклопа и Острво коза – Капо Каћа на Сардинији.

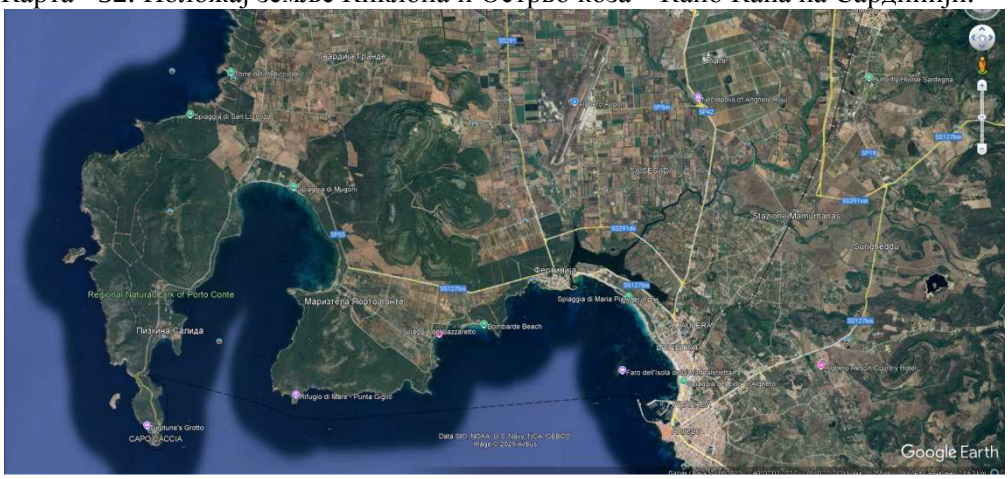

Карта - 33: Плодно тло у земљи Киклопа – Капо Каћа на Сардинији.

Карта - 34: Залив и пећина Драгунара, пећина више луке где пристаје Одисеј.

Карта - 35: 1- Зелена пећина Киклопа Полифема; 2 -Место где пристаје Одисеј.

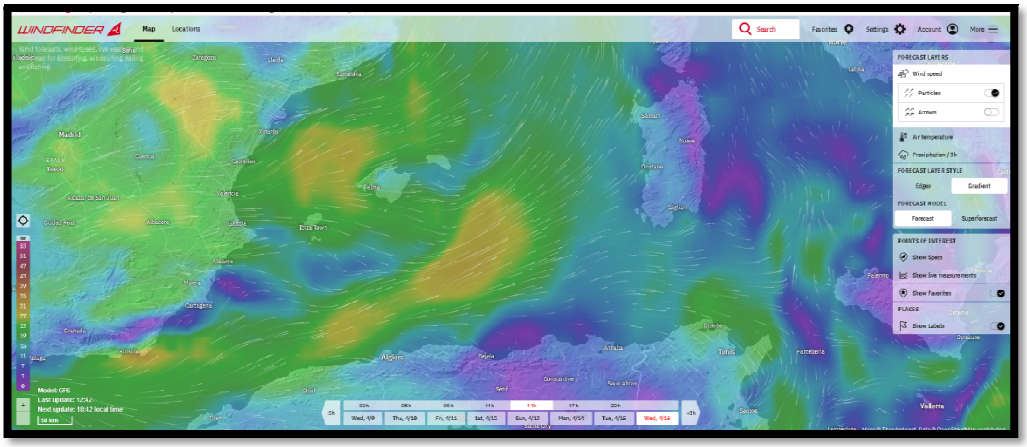

Карта - 36: Ветар Зефир носи Одисеја од Лотофага до Киклопа (Windfinder), а код Сардиније постаје Нот и одводи Одисеја према северу. Ветар показује где је могла бити земља Лотофага.

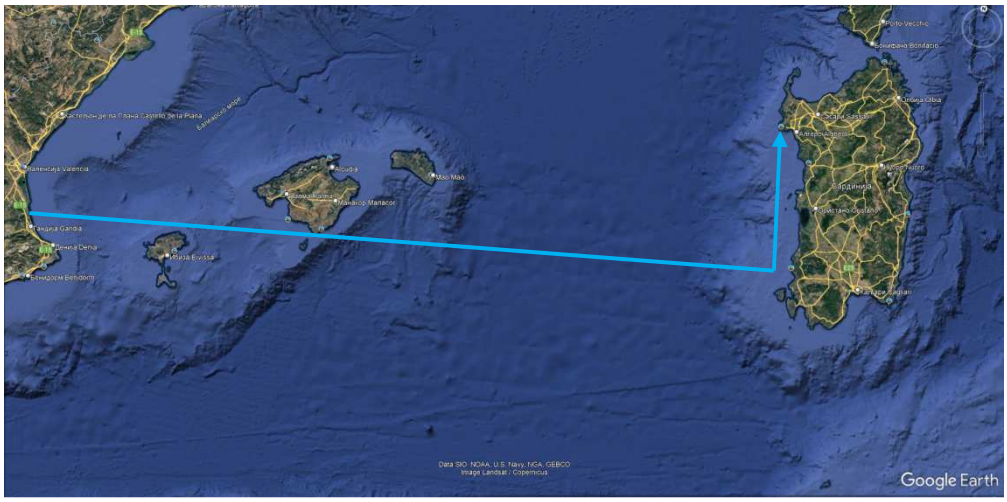

Карта - 37: Одисејев пут од Лотофага до Киклопа.

Карта - 38: Пут Одисејеве ескадре од Киклопа до Лестригона.

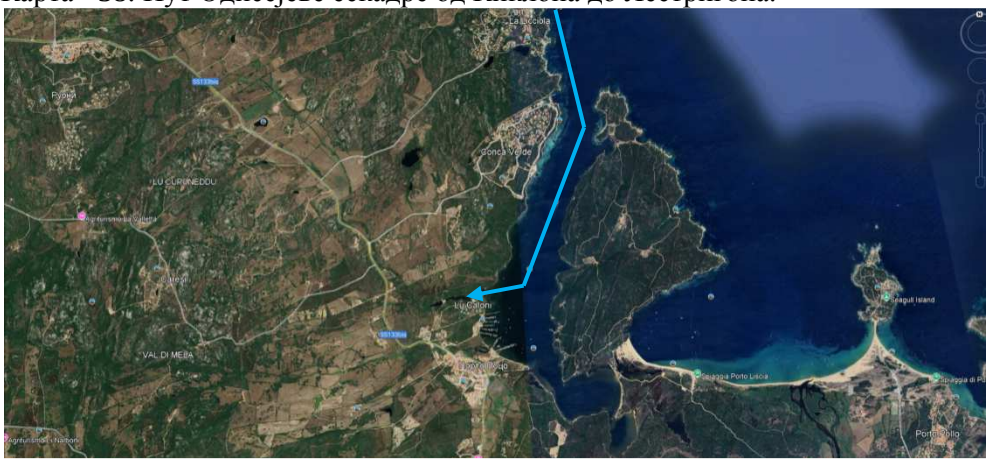
Карта -39: Лагуна Порто Поцо са малим фјордом на западу–земља Лестригона.

Карта - 40: Распоред племена на Сардинији. Гледајући где све Одисеј пристаје, видимо да је посетио све три главне групације: Баларе, Корсе и Јолеје.

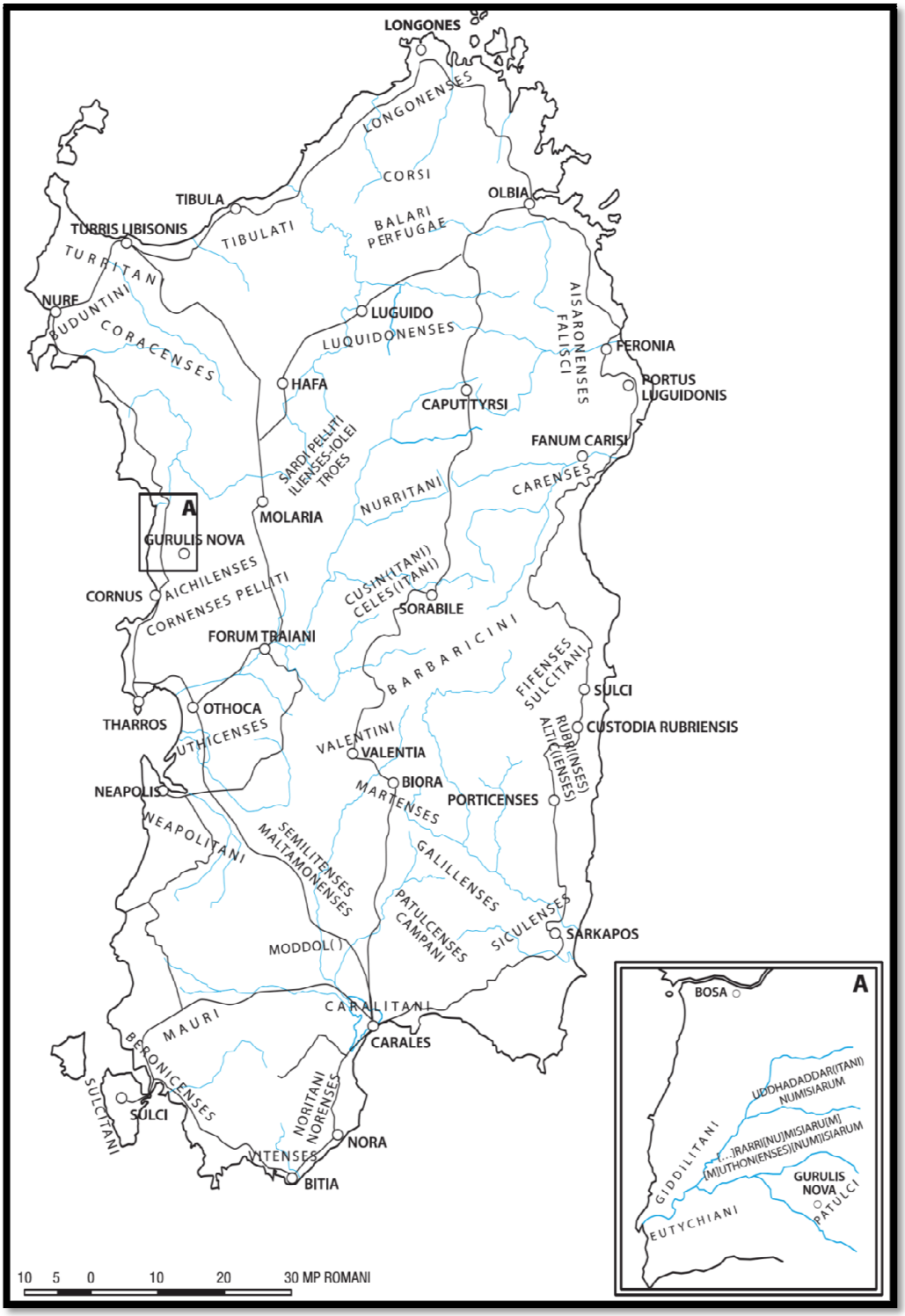

Карта - 41: Распоред племена на Сардинији.

Карта - 42: Телепил, извор Артакија, лука Лестригона-Порто Поцо Сардинија.

Карта - 43: Одисејева лађа; остатак ескадре; видиковац; напад Лестригона.

Карта - 44: Кала Луна на истоку Сардиније – Киркин завичај.

Карта - 45: Положај пророчишта мртвих (Хад) – ближе југоистоку Сардиније.

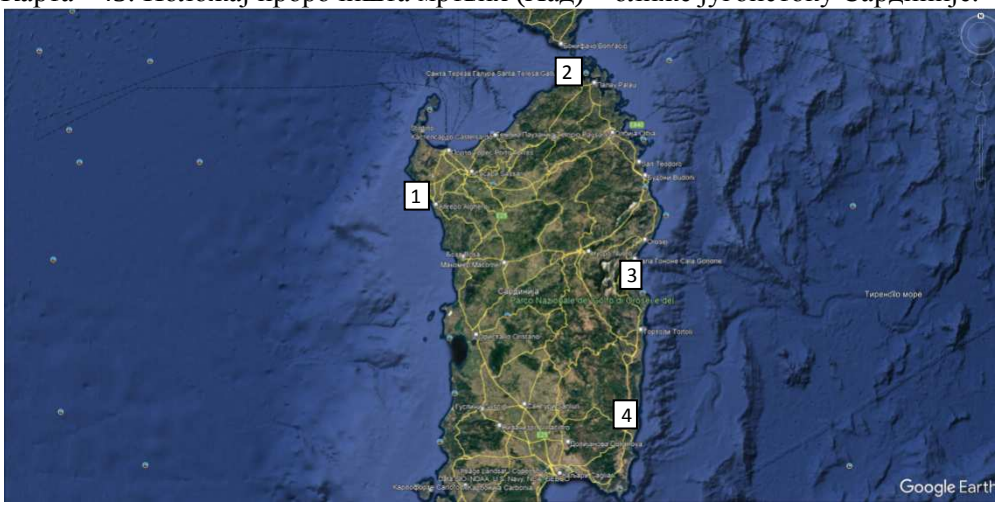

Карта - 46: 1-Киклопи; 2-Лестригони; 3-Кирка; 4-Хад – све на Сардинији.

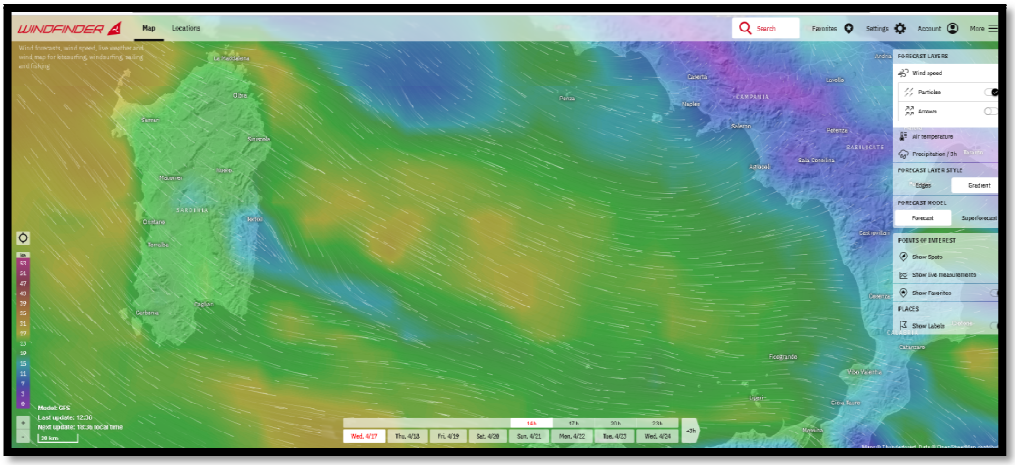

Карта-47: Ветар Зефир носи Одисеја Тиренским морем ка Устици (Windfinder).

Карта - 48: Острво Сирена – Устика у Тиренском мору.

Карта - 49: Острво Тринакија – Филикуди – Еолска острва у Тиренском мору.

Карта - 50:Активни вулкани у Италији.

Карта - 51: Подводни хидротермални систем – Панареа – Еолска острва.

Карта - 52: Еолово острво - Стромболи – Еолска острва.

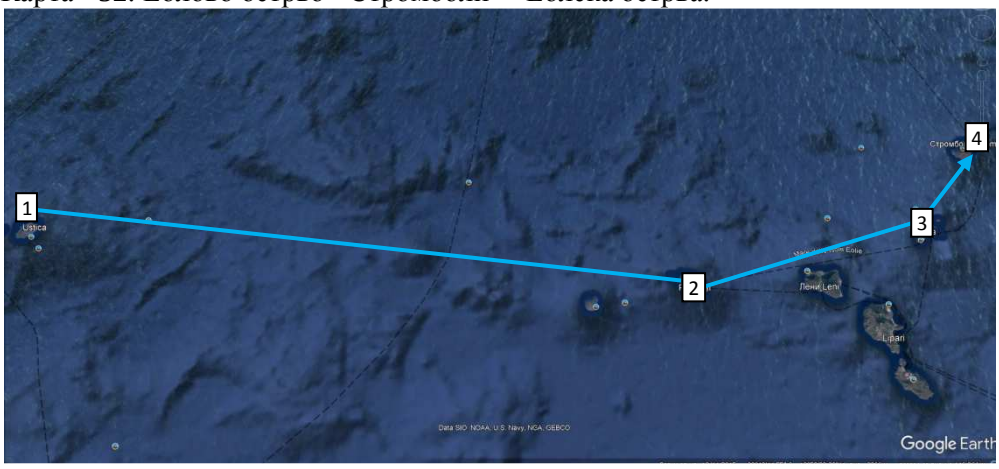

Карта - 53: 1- Устика; 2- Филикуди; 3 – Панареа; 4 – Стромболи.

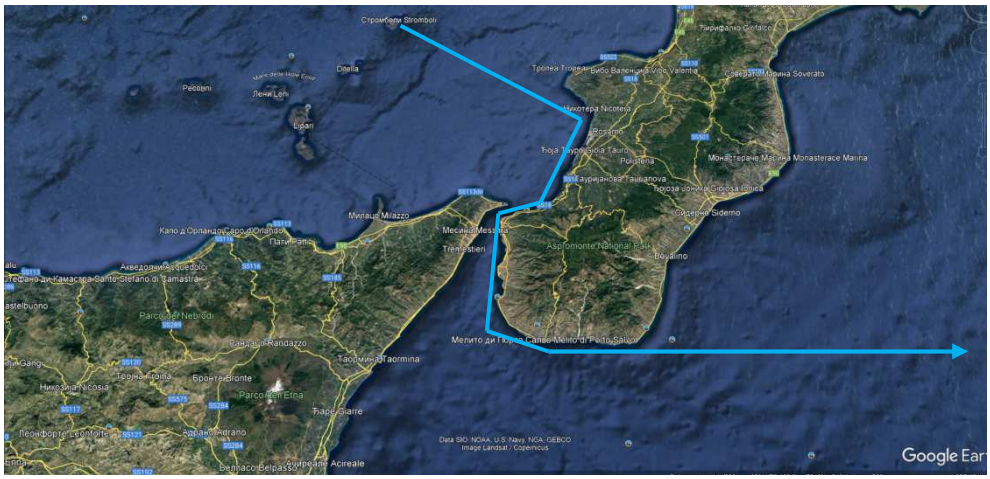

Карта - 54: Одисејева пловидба од Еола кроз мореуз (Скилу и Харибду). Плови уз обалу Калабрије кад је повољна струја да би избегао вирове (Харибду).

Карта - 55: Месински мореуз - Скила и Харибда.

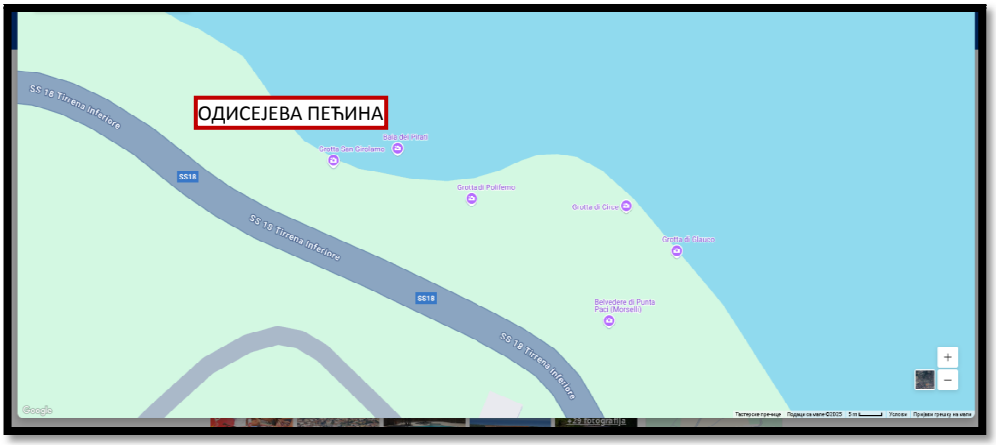

Карта - 56: Распоред пећина са калабријске стране - код Скиле.

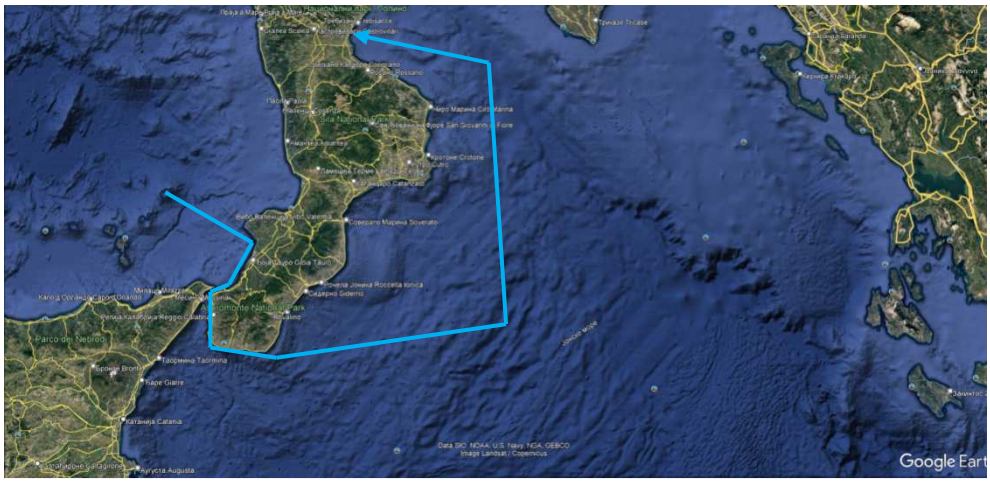

Карта - 57: После мореуза Одисеј плови ка Итаци али онда на отвореном мору доживи бродолом и једини преживи на остацима брода али га таласи однесу ка северу у Тарантски залив. Ту угледа у даљини планине на обали Калабрије ка којима весла рукама док се не докопа Калипсине обале.

Карта - 58: Калипсина обала у Калабрији – северно од реке којом Одисеј плови која се види на карти је место где је Одисеј испливао након бродолома.

Карта - 59: 1- Положај Пећине нимфи у Калабрији, Калипсине пећине; 2-оно место на коме је Одисеј одсекао дрвеће за свој сплав.

Карта - 60: Пећина нимфи - Калипсина пећина и место где Одисеј гради сплав. Сплав гради на једном платоу близу пећине, који је крај саме реке. Том реком је спустио трупце које је одсекао око 1,5 km узводно и њоме пловио до мора.

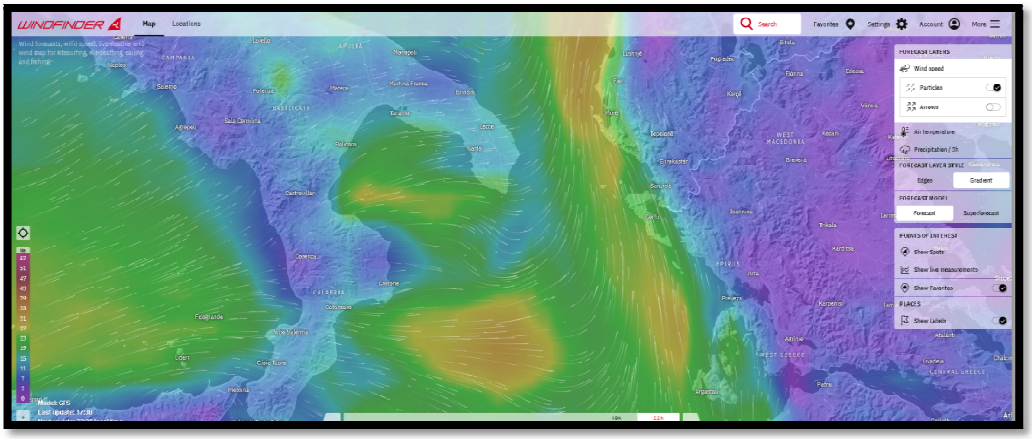

Карта - 61: Ветар који носи Одисеја на сплаву од Калабрије (Огигија) ка Крфу (Схерија) и однесе га северније од Схерије (Windfinder).

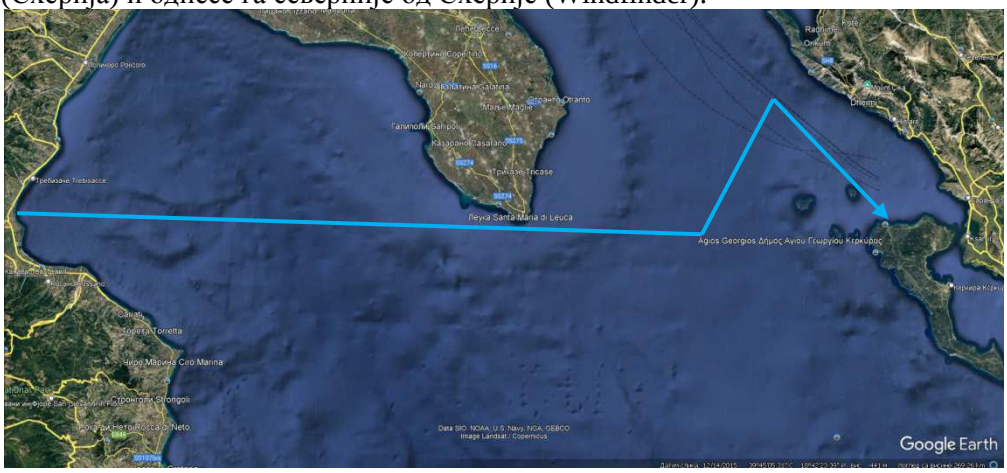

Карта - 62: Зефир који носи Одисеја од Калабрије ка Крфу, онда мења правац пре Крфа и постаје Нот, носећи Одисејев сплав ка северу. Али га Борej враћа.

Карта - 63: 1- Река западно од Сидарија на Крфу где је Одисеј испливао, где га је пронашла Наусикаја, кћерка феачанског краља Алкинија; 2- Алкинијев град са две луке.

Карта - 64: Пећина нимфи, Мармароспилиа и залив поред града Ватија. - Итака

Карта - 65: 1 - Еумејева пећина; 2 - Извор Аретуса на југоистоку Итаке.

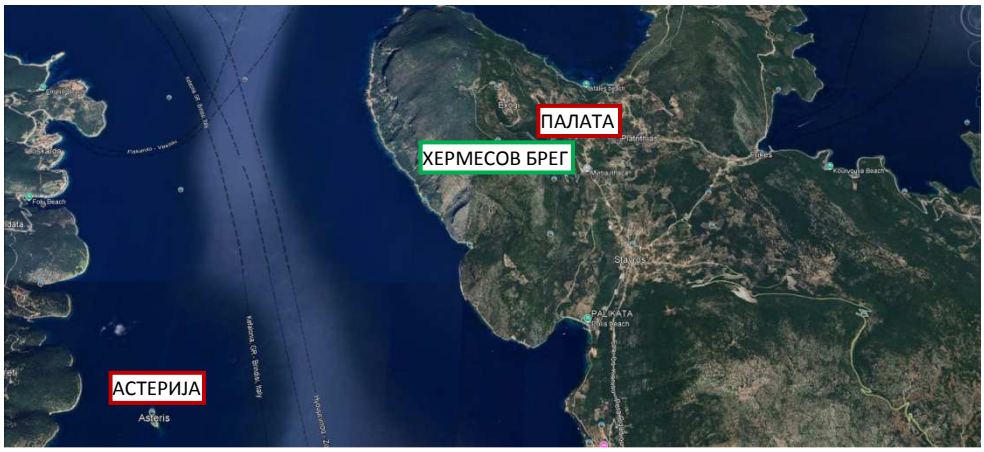

Карта - 66: Позиција Одисејеве палате на северу Итаке и острвце Астерија.

Карта - 67:1- Позиција луке; 2-Одисејева палата; 3-Извор са тополама; 4- Храм Хермеса - видиковац са кога се видела и Астерија – све на северу Итаке.

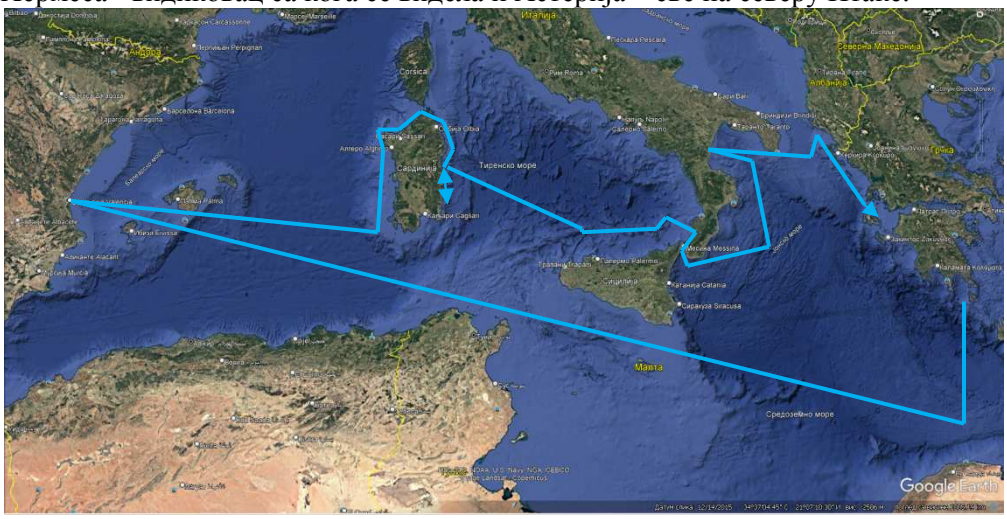

Карта - 68: Западни Медитеран - Одисејев повратак из *Тројанског рата*.

СЛИКЕ УЗ ТРЕЋИ ТОМ ХОМЕРСКЕ ТРИЛОГИЈЕ:

Слика – 1: Биљка сита која воли воду и обожавају је коњи (Аутор непознат).

Слика – 2: Тројанска лука крај ахајског логора. (Стаурос Карагкиавоурис).

Слика – 3: Хумке вештачког порекла код ахајског логора. (С.Карагкиавоурис).

Слика – 4: Донето камење у реци близу ахајског логора (С.Карагкиавоурис).

Слика – 5: Галипољски поток некад – пре наводњавања (фото-Метин Тархан).

Слика – 6: Ушће Галипољског потока данас (фото-Мирослав Обровачки).

Слика – 7: Два водотока одвојена гребеном у истом кањону. Кањон је дубљи са супротне стране. Тим коритом вода још тече, док је плиће корито, оно ближе месту где стоји фотограф, данас суво. Њега је издубио топли извор (фото-МБ).

Слика – 8: Остаци аквадукта са две чесме испод. Хладна још тече, док се место где се налазила друга види по траговима ерозије (фото МБ- Милица Бошњак).

Слика – 9: Две чесме; лево хладна , десно траг топле, које помиње Хомер. Тек на метар од хладне, која и данас тече смањеним интензитетом, била је топла. Та топла данас више не тече али је оставила трагове у виду речног корита.(МБ)

Слика –10: Стена у језерцету са траговима ерозије до два метра висине. Стена је најбољи показатељ колико је Скамандар некад био озбиљна река (фото-МБ).

Слика –11: Канал за довод воде са жлебом за дрвену оплату, који на крају има зидани ваљкасти дозатор из којег вода цури у две укопане просторије. Оне су приказане на следеће две фотографије (фото - Даница Бошњак).

Слика–12: Две укопане просторије, древна бања (купатило) (Милица Бошњак).

Слика–13: Две укопане просторије, древна бања (купатило) (Милица Бошњак).

Слика –14: Силаз на тројанска перила. Перила су била обзидана фино резаним каменом и ограђена, како каже Хомер. Јасно да је ограђен силаз према тој реци био мало стрмији. У супротном ограда не би требала (фото - Милица Бошњак).

Слика –15: Силаз на тројанска перила с друге стране реке (Милица Бошњак).

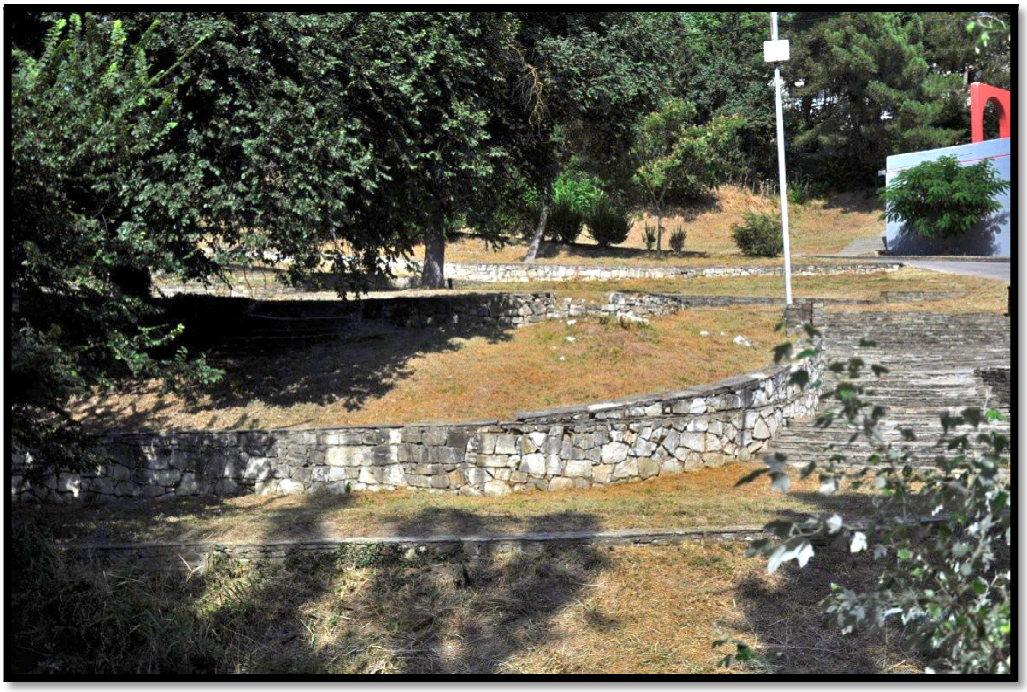

Слика –16: Тројанска перила од фино резаног камена. Терасе, поглед са друге реке. Тек са овог места се види да је све и данас тако као што је Хомер описао. Ако изумемо мало бетонске галантерије, све друго је исто тако као што Хомер описује (фото - Милица Бошњак).

Слика –17: Лековити извор на тројанским перилима. Извор зову Мегали вриси, у преводу Велика чесма (фонтана), мада га локално становништво чешће зове турским именом, Котза чесме. Његова вода је лековита за стомачне болести, а данас је извор који носи највише воде у Скамандар (фото - Милица Бошњак).

Слика –18: Поглед на тројанско брдо са суседног брда (фото-Милица Бошњак).

Слика –19: Нова Галаксија, са првим чланком о Троји на тројанском акропољу, са црквом Свете Петке у позадини. Црква је на месту где су некад могли бити двори краља Пријама (фото - Милица Бошњак).

Слика –20: Барско биље на врх тројанског акропоља – остатак мање реке. Врло ретко се може наићи на изворе река на врху брда. Идеално место за град (МБ).

Слика –21: До скоро активна чесма на врх акропоља. Да извор није коришћен за водоснабдевање града, чесма би била још и данас у употреби. Град је имао извор реке унутар градских зидина, на врху акропоља (Даница Бошњак).

Слика –22: Поглед на брдо Батеја са места Дарданске капије. На том брду, које *стоји у пољу и може се обићи*, Хектор окупља своју војску (Даница Бошњак).

Слика –23: Поглед с Батеје на Троју (фото - Даница Бошњак).

Слика –24: Поглед с Батеје на околину (фото - Даница Бошњак).

Слика –25: Манастир Панаија Космосотира - Ферес (фото - Даница Бошњак).

Слика –26: Трачки стуб са исклесаном стопом – грубље обраде што наводи на бронзане алате. Стуб је могао запамтити и краља Пријама (Милица Бошњак).

Слика –27: Рељеф који код Хелена и Трачана представља симболе Афродите и Аполона, који су обоје били заштитници Троје. Због тога фотографију и дајемо иако је порекло, вероватно, српско јер су то симболи словенских богова (МБ).

Слика – 28: Плажа на коју Одисеј пристаје у киконски Исмар. Није познато да ли се Одисејева флота баш на овом месту искрцала али је оно најпогодније за ту сврху у целој области. (фото - Тодор Бојчев).

Слика – 29: Киконски Исмар на брду Светог Георгија. Ово брдо се налази око 3 km источно од данашње Маронеје. (фото - непознати аутор).

Слика – 30: Залив Драгунара у који Одисеј стиже у земљу Киклопа (НА).

Слика – 31: Залив Драгунара у који Одисеј стиже у земљу Киклопа (НА).

Слика – 32: Зелена пећина – пећина Киклопа Полифема (НА–непознат аутор).

Слика – 33: Зелена пећина – пећина Киклопа Полифема (непознат аутор).

Слика – 34: Поглед из Зелене пећине одакле Полифем баца камење на бродове.

Слика – 35: Типична грађевина Нурага на Сардинији.

Слика – 36: Грађевина Нурага на Сардинији, са карактеристичним торњевима. Оваквих грађевина је преостало око 800 на Сардинији и по њима је названа та цивилизација. Има их дуж целог острва, али више у његовом јужном делу. Ова цивилизација је неговала култ мртвих, а остаци овог култа присутни су и данас у именима река, залива и других места.

Слика – 37: Барско биље у речици коју напаја извор Артакија на Сардинији. Овај *Медвђи извор* Хомер помиње у земљи Лестригона, а из њега се напајао њихов град Телепил. Из извора истиче речица, која је на слици, а која се нешто даље, на неколико стотина метара улива у лагуну Порто Поцо поред града који носи исто име, Хомеровог Телепила. Град Порто Поцо је видљив у позадини.

Слика – 38: Медвђа стена – област Палау – север Сардиније.

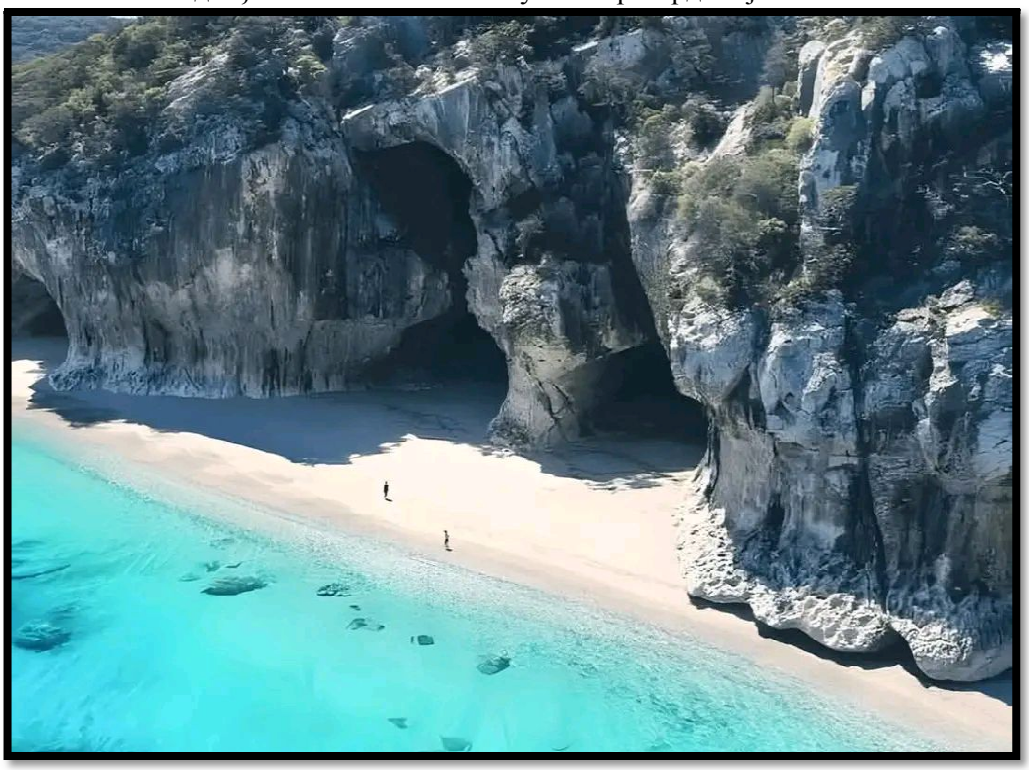

Слика – 39: Пећине Кала Луне на Сардинији где пристаје Одисеј код Кирке.

Слика-40:Пећина Доргали на Кала Луни где пристаје Одисеј–исток Сардиније.

Слика – 41: Поглед са видиковца на који се пење Одисеј (Францес Аларкон).

Слика – 42: Поглед на Риу Илуне – ту Одисеј убија јелена (НА).

Слика – 43: Плажа у Заливу мртвих (фото – непознати аутор).

Слика – 44: Флумини Писале у Заливу мртвих (фото – непознати аутор).

Слика – 45: Устика – Антемеса - Цветно острво Сирена (фото–Thomas Kaelin).

Слика – 46: Филикуди – Тринакија (фото - Giuseppe Costanzo).

Слика – 47: Филикуди – Тринакија – Острво Хелијеве стоке (Didier Portal).

Слика – 48: Пећина на Филикудима, или Тринакији у коју упловљава Одисеј.

Слика – 49: Планкте – Стене источно од острва Панареа (фото – Didier Portal).

Слика – 50: Подводна хидротермална активност – Панареа – Планкте. Хомер помиње Планкте (Лутајуће стене) али не описује Одисејев пролаз овим местом за разлику од Аполонија. Према Аполонијевом опису се може закључити да су Планкте неко место, у Аусонском (Тиренском) мору, које обилује подводном хидротермалном активношћу и подводним стенама. Једино такво место које се налази на целом Медитерану је источно од острва Панареа, у Тиренском мору.

Слика – 51: Еолово острво - Стромболи – Мала ерупција (Вит Брезина).

Слика – 52: Еолово острво – Стромболичино према Хомеровом опису (НА).

Слика – 53: Одисејева пећина код Скиле – Месинског мореуза (НА).

Слика – 54: Пећина Сан Ђироламо код Скиле (фото – непознатог аутора).

Слика – 55: Полифемова пећина.

Слика - 56: Киркина пећина – Скила.

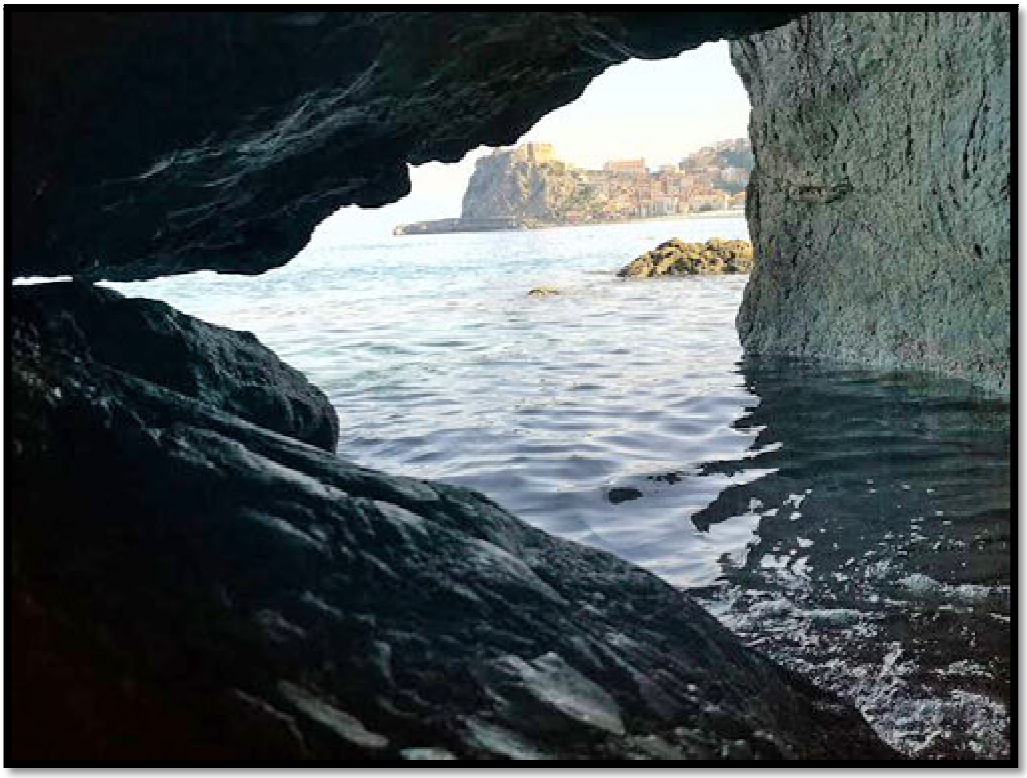

Слика - 57: Глаукова пећина код Скиле (фото – непознатог аутора).

Слика – 58: Вир (Харибда) у Месинском мореузу (фото – непознатог аутора).

Слика – 59: Пећина нимфи у Калабрији – Калипсина пећина. Пећина се налази поред једне речице која је улива у Тарантски залив, на неких осам километара од пећине. Одисеј не правио сплав поред пећине и спустио се реком до мора. Ушће реке је близу места где га је Калипсо пронашла на обали (фото - НА).

Слика – 60: Пећина нимфи у Калабрији – Калипсина пећина. Постоје локалне легенде да је баш ово била Калипсина пећина. Пећина поседује термална врела из којих се напаја базен на слици. Овај базен је унутар пећине, али постоји још један много већи напољу. Вода из ових извора је константне температуре целе године која износи тридесет степени и лековита је за кожне болести (НА).

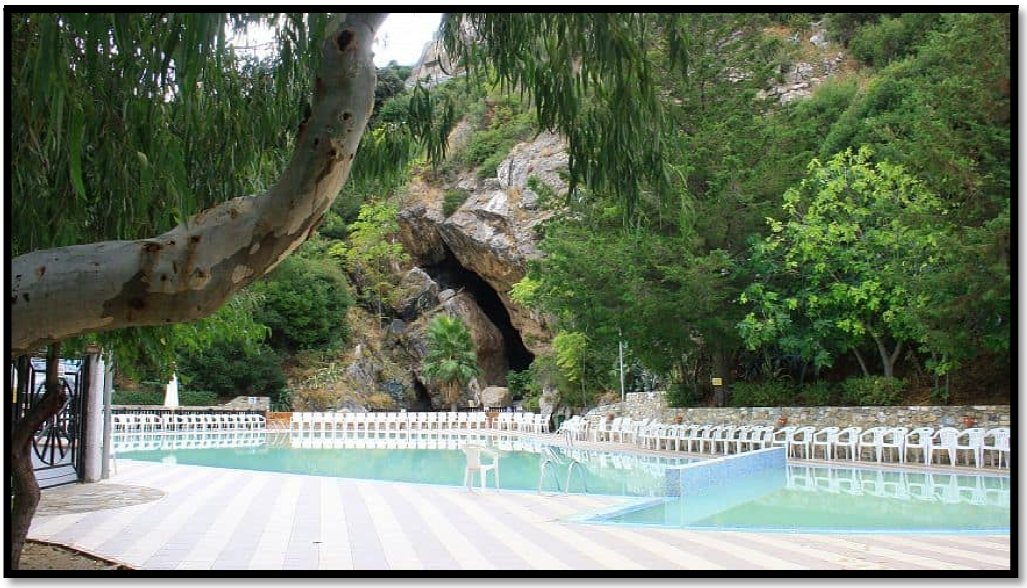

Слика – 61: Пећина нимфи у Калабрији –Калипсина пећина–Базен крај пећине.

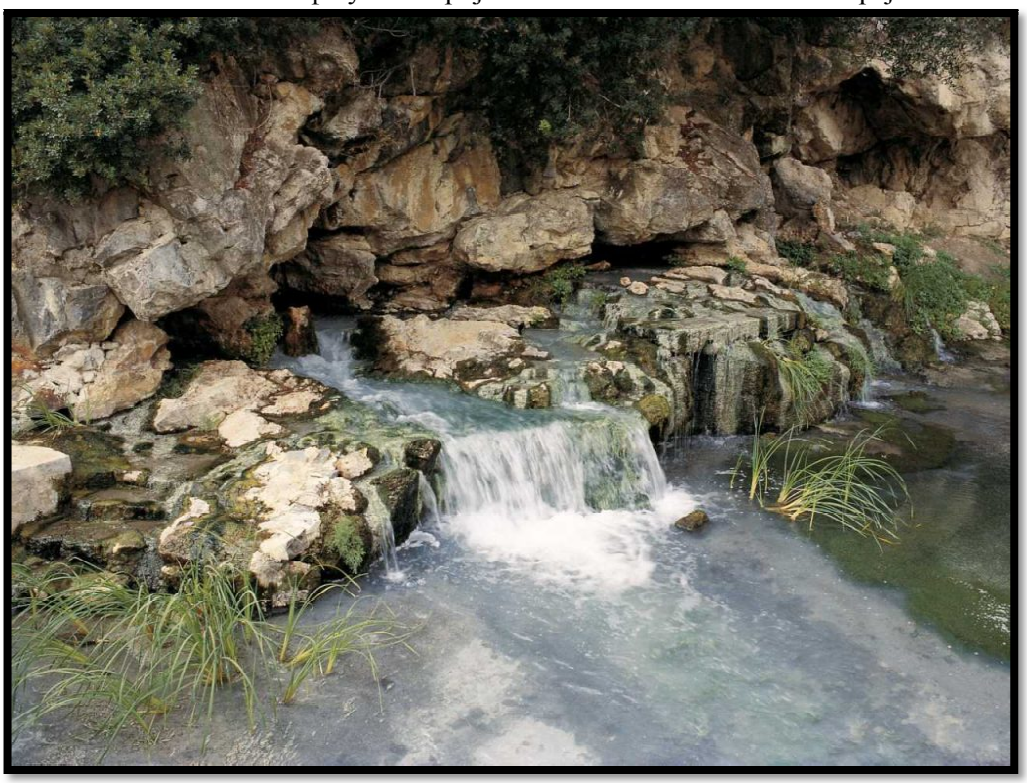

Слика – 62: Пећина нимфи у Калабрији – Калипсина пећина – Вода ту дотиче из више праваца, па се може закључити да има више извора. Што каже Хомер.

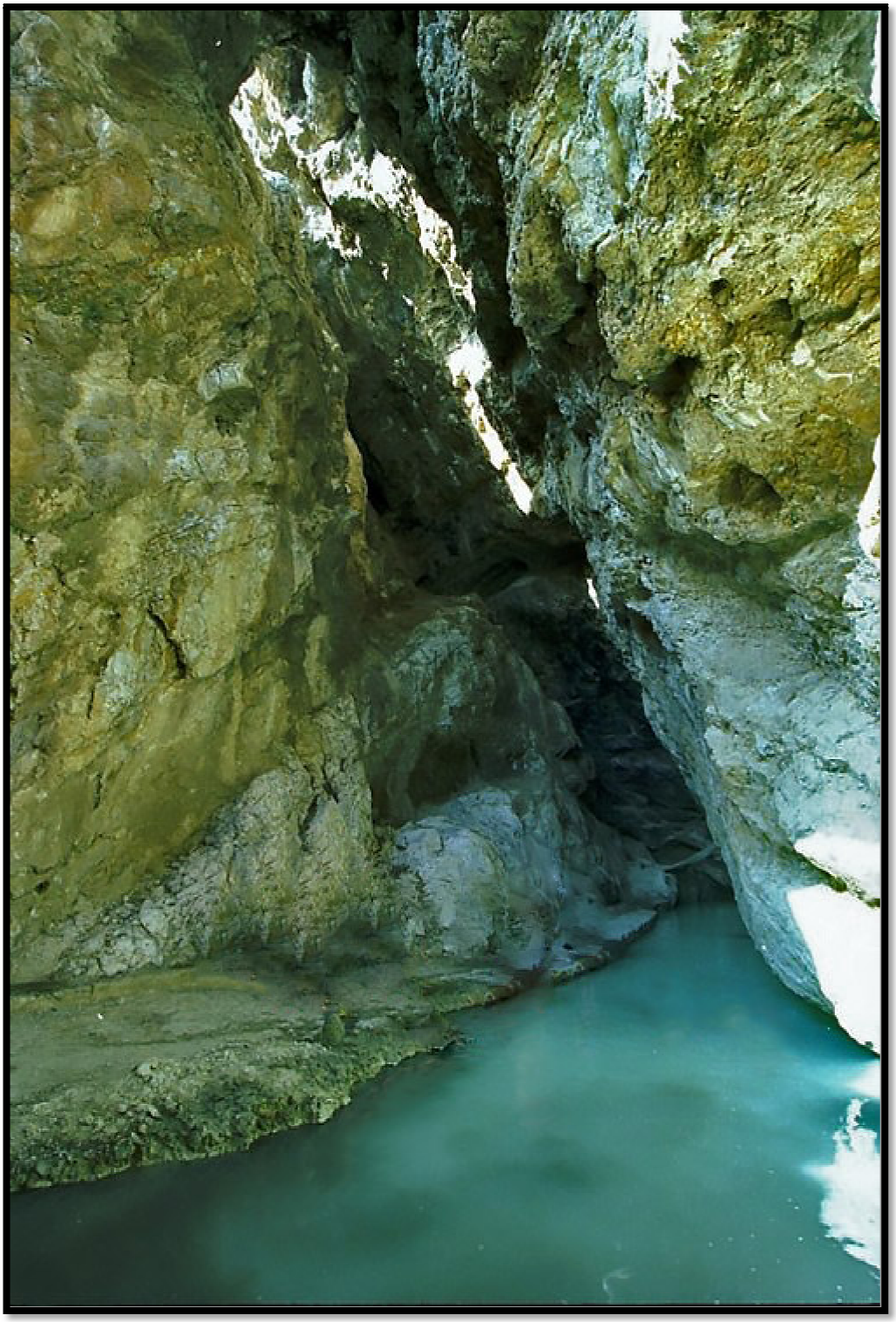

Слика – 63: Пећина нимфи у Калабрији – Калипсина пећина – Базен у пећини.

Слика – 64: Поглед на кањон реке крај Калипсине пећине (Андреј Антипин).

Слика – 65: Бронзана секира каквом је Одисеј секао стабла за свој сплав (НА).

Слика – 66: Поглед на залив са брега близу Калипсине пећине (Гугл Земља).

Слика – 67: Калипсина река у доњем току – данас (Гугл Земља).

Слика – 68: Ушће реке где Наусикаја налази Одисеја (Гугл Земља).

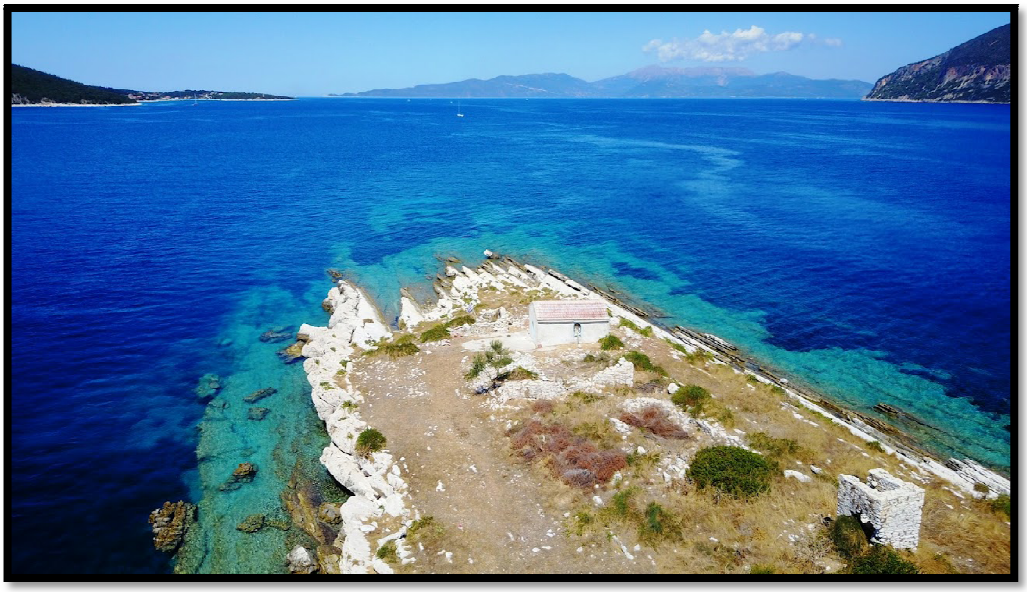

Слика – 69: Острвце Астерида између Итаке и Кефалоније (Lubor Nitcsh).

Слика – 70: Пећина нимфи на Итаци - Мармароспилиа (непознати аутор).

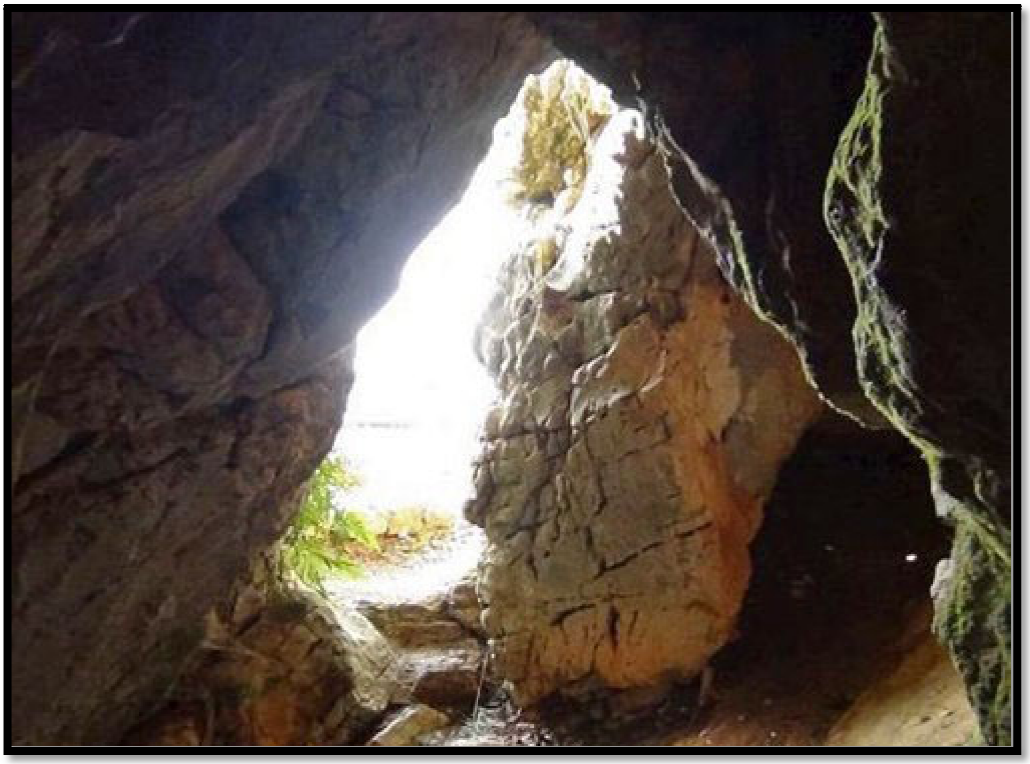

Слика – 71: Пећина нимфи на Итаци - Мармароспилиа (непознати аутор).

Слика - 72: Чесма Каламос недалеко од Одисејеве палате – север Итаке (НА).

Слика –73: Еумејева пећина код извора Аретуса на југоистоку Итаке (НА).

Слика – 74: Извор Аретуса код Коракове стене на југоистоку Итаке. Место где је Еумеј напајао Одисејеве свиње (фото – непознатог аутора).

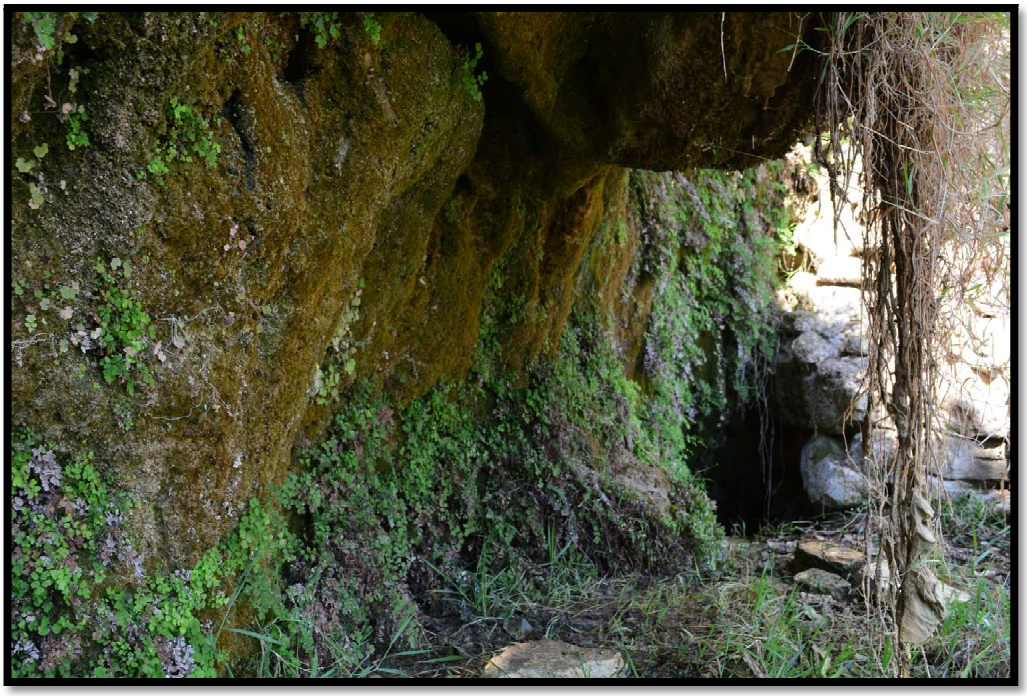

Слика – 75: Извор Аретуса код Коракове стене на југоистоку Итаке (НА).

Слика – 76: Остаци Одисејеве палате на северу Итаке (НА).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.14'02.09-13 Хомер
82.0-13:398

БОШЊАК, Ранко, 1960-
Хомерска трилогија. Том 3/Ранко (Богдан) Бошњак. - 1. изд. -Црна Бара: Удружење „Милош Милојевић";Нови Сад:Научно-истраживачки центар „Видован": „Мета“ ; Београд : „Вандалија“: „Ииб“, 2025 (Београд: Донат Граф). - 472 стр. : илустр. ; 25 cm

Тираж 500.

ISBN 978-86-81364-37-6 (УММ)
ISBN 978-86-81364-34-5 (за издавачку целину)

а) Хомер (око 800пне) -- Поезија б) Хомерско питање

COBISS.SR-ID 168781065

КЉУЧНЕ РЕЧИ:
Хомерологија, Одисејева лутања, Трачка Троја, Антички периплус, Географија Илијаде и Одисеје, Хисар код Лесковца, Хетитски извори, Пелазги, Киконци, Навигација, Астрономско датирање, Тројански рат, Етнички континуитет.
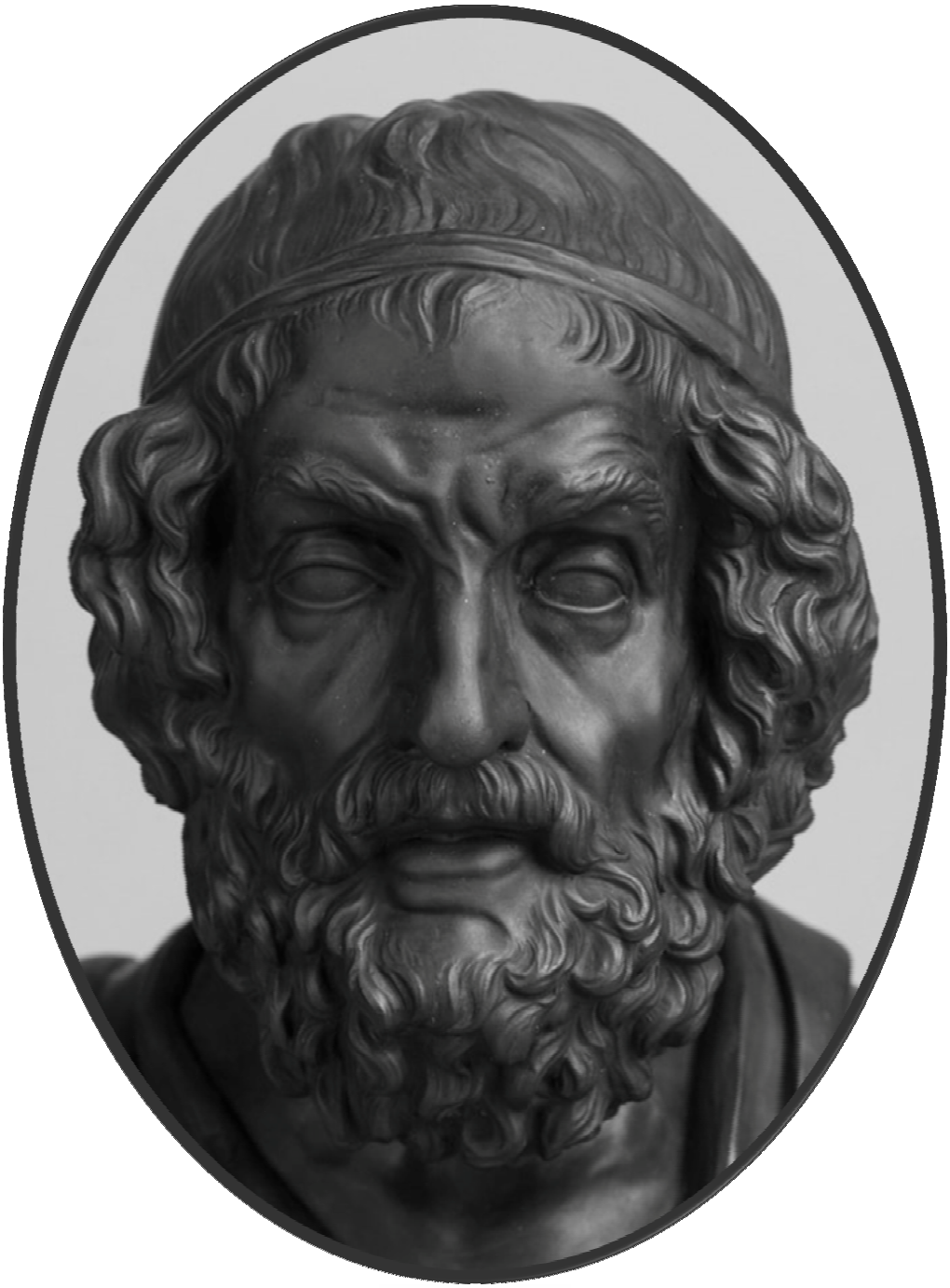
AMS КЛАСИФИКАЦИЈА (2020):
01A20; Историја науке у антици (History of science in antiquity)
01A25; Историја географије и истраживања
(History of geography and exploration)
03A05; Философски аспекти језика и знања
(Philosophical aspects of language and knowledge)
03B42; Логика нужности и модалности (Logic of necessity and modality)
03B80; Примена логике у историјској дедукцији
(Other applications of logic to historical deduction)
00A79; Философија физике и космологије
(Philosophy of physics and cosmology)